БИБЛИОТЕКА
СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У СТО КЊИГА

Уређивачки одбор

ИВО АНДРИЋ, ЖИВОЈИН БОШКОВ, ВОЈИСЛАВ ЂУРИЋ, МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ, ДУШАН МАТИЋ, ЖИВАН МИЛИСАВАЦ, БОРИСЛАВ МИХАЈЛОВИЋ, БОШКО ПЕТРОВИЋ, ЖИВОРАД СТОЈКОВИЋ

Уредник

ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

МАТИЦА СРПСКА * СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА

СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ

МЕМОАРИ

НОВИ САД * БЕОГРАД

СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ У СТО КЊИГА

КЊИГА 11

СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ

МЕМОАРИ

Предговор
Бошко Петровић

Превод
Светозар Матић

II 153244/11

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА Београд

Штампарско предузеће „Будућност"
Нови Сад — 1972.

1080/72

СИМЕОН ПИШЧЕВИЋ И ЊЕГОВИ МЕМОАРИ

I

На средокраћи и у сталном колебању између података о животу онога ко их пише, затим извештаја о догађајима времена и најзад оних особина и вредности које чине списатеља или књижевни спис, мемоари су врло неодређени као књижевна врста. Један од најпознатијих истраживача мемоарске литературе, филозоф Георг Миш (Misch), назива их чак „камелеонском врстом". — Разлог овакве њихове природе настаје — речено одмах и уопште — из оног тако рећи радног односа у који долази човек кад свој сопствени живот, исто као и своја искуства о догађајима и људима око себе, узме за предмет причаног приказивања; када оно што се у њега временом наталожило — природно, болно, полусвесно, несвесно; и само исто такво — узме да преобраћа у свест и, што је можда идентично, у медиј или материју језичког израза, која има своје, њему може бити и непознате законе. Условљености и предусловљености оваквог посла многобројне су и сложене.

Сопствени живот као предмет приказивања, идентитет писца и теме, стално се, међутим, понавља, мада у разним облицима. Однос између себе као приказивача и истога тога себе као предмета приказивања излаже мемоариста без престанка, и понекад као да су у питању јаке супротне струје, објективној природи ствари које прича, исто таквој природи речи којима то чини, језика и његових захтева, захтева стила и методике приказивања; па онда, амо, самога себе, онога простора у себи из кога све ниче, као и своје личности и њезиних апетита, и најзад некаквог свог личног даха, или ауре, не само скриве-

ног у ономе објективном и спољашњем већ њим баш као омогућеног, у ономе дијалектичком јединству које чини живот, али које у исти мах не мора значити и нашу личну сагласност и помиреност са овом чињеницом: било са собом, било са стварима.

Све у свему, сложен процес и исто такав предмет анализе. Инструктивно ће бити стога да се наведу расправе које у једноме спису посвећеном испитивању мемоара и аутобиографија пишу о овој теми два аутора, Немац Ерих Хазе (Haase) и Француз Жорж Гисдорф (Gusdorf). Иако сваки са посебном темом из ове области, они обојица ипак залазе у суштинска питања мемоаристике, а то залажење личи у један мах на занимљив диспут, па такво у ствари и јесте; занимљив пре свега што полази од истих ставова, креће се путем истих запажања, али не изилази и у исте закључке. Уза све то, и можда пре свега, он, са разумљивошћу пажљиво рађена посла а као њезину нужну претпоставку, приказује и сву ширину ове књижевноисторијске теме.

Тако, Хазе констатује да су мемоари или аутобиографије актуализација прошлих искустава, писмена реконструкција сопственога curriculum-a vitae, која исти тај curriculum оцењује по унапред прихваћеном плану. Чињеница коју ће темпераментнији Гисдорф назвати ништа мање но грехом. „Источни је грех аутобиографије", вели он, „грех логичне повезаности и рационализације" догађаја и ситуација, који су, међутим, настајали на свој начин, онако као што се „живљени живот развија из дана у дан, сходно захтевима тренутка". „Причање је свест, а како приповедачева свест управља приповедањем, приповедачу се непобитно чини да му је она водила живот. Друкчије речено, конститутивна рефлексија којом се долази до свести, преноси се, извесном врстом неизбежне оптичке илузије, на ниво самога збивања." А одатле после проистиче озбиљан методски приповедачки недостатак, да аутор вазда унапред зна смисао и сврху догађаја који прича, као и читаве приче, — то јест, да у неку руку решава већ унапред решен задатак.

Овде треба одмах додати и изврсну примедбу Гисдорфову о природи настајања животописа, тј. о вредности и смислу времена, тренутка у коме он настаје. „Тренутак живота који прича, и коме настоји да открије смисао", то је време, наиме, и „само по себи један смисао тог живота". Део целине коју настоји да изрази, „оно нешто додаје тој целини, чији тренутак сачињава", тако да „аутобиографија није просто понављање прошлости; она је подухват, и драма, човека који се труди да се сједини са својом сличношћу у једном тренутку своје историје. Стављање у питање пређашњег живљења претпоставља један нови животни подухват." „Саопштавање прошлости", рећи ће Гисдорф чак, „збива се као дело у садашњици: оно остварује праву креацију себе самим собом". Из овога, онда, он ће доследно доћи до схватања да „чисто књижевна, артистичка функција аутобиографије има већу вредност од функције историјске и објективне" — и закључиће, и даље једнако доследно, да је „свака аутобиографија уметничко дело" и да се њезина „привилегија састоји на крају крајева у том да нам показује не објективне етапе једнога животног тока, чије је тачно испитивање задатак историчара, већ напор ствараоца да да смисао својој личној легенди" — што је, свакако се може рећи, тврдња која за добар корак премаша већ и саму сврху испитивања.

Хазе друкчије расправља ову материју. Он полази од разлике између доживљавања и приказивања, при чем „доживљавање" схвата као моменат спонтане репродукције неког поступка, запажања или мисли, датих онако како наилазе „у несређеноме комплексу", док приказивање, за разлику од спонтане аутентичности, схвата као јединство и кохеренцију погледа и целине. Мемоари наиме, накнадном концепцијом оквира, мењају и непосредност „сопственог доживљавања" и његову аутентичну отвореност, у корист „приказивања", усклађене прегледности целине. Тако се по овом схватању могућност животописа ставља између такозваног „сопственог доживљавања" и „приказивања". И „сопствено доживљавање",

истина, даје се писмено, али је оно, за разлику од „приказивања“, коме је тежња књижевна вредност, превасходно од психолошког интереса, иако ту односи и границе, разумљиво, не могу бити крути. (Ваља рећи да и Гисдорф уочава овај моменат. Он га назива антрополошким, и даје му вредност у складу са својим схватањем). Тако књижевна природа мемоара долази у оба случаја у супротност с њиховом документарном природом, и то до мере коју Хазе изражава веома заоштрено. Он јој, наиме, за разлику од Гисдорфа, не налази решења. „Да ли је према томе ‚идеална аутобиографија као приказ сопственог доживљавања' уопште могућа?“ — пита се он. „Према датим карактеристикама, она би била форма исказивања која настаје на тај начин што њезин аутор конципира ‚приказивање' само ‚сопственог доживљавања' ради, и у исти мах ‚сопствено доживљавање' ‚приказивања' ради: она се, отуд, не да замислити. Но“, наставља он, „колико год биле противуречне с обзиром на идеалну могућност, толико су ове карактеристике целисходне за осветљавање проблематике аутобиографије и за сондирање конкретних појава. Показујући стални антагонизам који суочава категорије доживљавања са категоријама приказивања, нужност кохеренције са случајностима противуречности, коначно сазнавање самога себе, усмереност ка концепцији јединствене слике са у своме тоталитету непојмљивим датостима сопствене личности, она откривају фундаменталну апорију људскога духа.“

Може се рећи да је ово другим, стручним речником изречена безмало иста она мисао коју је о аутобиографијама изрекао Русо на почетку прве верзије својих *Исповести*. Аутобиограф, по њему, иако једини зна своју унутрашњост, свој истинити живот, пишући, сакрива га; он пише своју апологију. И најискренији истинити су у оном што кажу, али лажу у оном што прећуткују. „А оно што прећуткују толико мења оно што кажу, да они, говорећи само део истине, не говоре ништа истинито.“ Иако је јасно да овој тврдњи не треба придавати апсолутну вредност.

И истинито и прећутано добијају свој прави значај и вредност тек у функцији целине.

У закључном делу свога суда о истој материји, Гисдорфово мишљење нимало се не подудара са Хазеовом скепсом. За разлику од Немца, Француз, иако и сам свестан противуречности између доживљаја и његове писане фиксације, нимало због тога не долази у забуну. „Значење аутобиографије“, вели он, „ваља тражити изнад тога да ли је што истинито или неистинито у смислу како то замишља простодушна здрава памет.“ Уметничко дело, аутобиографија је „пројекција унутрашњости“ човекове „у спољашњи простор, у коме он, оваплоћујући се, стиче свест о самоме себи“, па је отуд значајна пре свега по начину како се односи према „елементима узетим из живљене стварности“ као и по тим елементима самим. Мало мари, отуд, што су Шатобријанови *Мемоари с ону страну гроба* пуни пропуста и неистина; њихова књижевна вредност је права истина ауторова живота и света, као што уопште „истинитост живота није специфично друкчија од истинитости дела“. Тврдња која, ако она супротна граби прекратко, одлази за добар корак предалеко, те би се можда најбоље било задржати на формулацији у овим пословима искусног Мороа, који у мемоарима види „немогућност да се ствари нехотице не изокрену и немогућност да се хотимице изокрену.“

И тако, ни чиста исповест, ни историја, ни приповетка, а са могућношћу да то сваки час буду, остаће да се скромно рекне како се мемоари ипак држе само кохезијом једног живота. Тај појединачни живот у вреви свеколиког мноштва долази претежнији од свег могућег другог збивања. Подземно, али одлучно, он опредељује и само сећање-приповедање. Он чини то не пре свега тиме што даје човеку само једну тему и оставља само једну, њезину, могућност, него зато што, причао што му драго друго, мемоарист ипак, хтео или не, мора да казује ко је и какав је он сам. Увек, аутобиограф је лишен оног човека благотворно превазилазећег права уметничког ствараоца, да инаугурише свет независно од себе и свога

живота. Неизбежност сопствене личности у њезиној буквалној сличности и присутности, то је у аутобиографији неизбежност структуре. Отуд је најбоље кад се најједноставније прихвати. Она тад стоји на располагању своме приказивачу као сваки други предмет приказивања. Слободно јој је да буде подлога дугог и самозадовољног сећања као код Казанове; предмет поетско-стварне креације као код Гетеа; страсног и не много пријатног самотражилаштва као код Русоа; благоразумне и педагошке стилизације као код Доситеја. Или пак, као у случају Симеона Пишчевића, приче с намером да буде верна чињеницама и у исти мах слободна да у њима тражи и налази задовољство (или лепоту и неопходност) више сатисфакције једног не сувише обичног а за нас и по много чему занимљивог и значајног живота.

II

Симеон Пишчевић каже да је своје мемоаре писао у пензији. То је читавих двадесет година његова живота, од 1777, када је с чином генерал-мајора напустио војну службу, па до смрти, почетком новембра 1797. Али његови мемоари, и поред тога што сам писац у наслову каже да их је довео до 1785, завршавају се, бар онако како их ми имамо, годином 1767. Пишчевић се губи читаоцу са очију у Вилни, на путу, на извршењу једног нама не много симпатичног али њему самом очигледно сасвим пријатног задатка, и о своме даљем животу не оставља нам више никаквих података. Све што о њему после тог знамо, знамо од других; највише, и засад још једино, од његовог најстаријег сина Александра, који је официр као и отац и оран да пише слично њему, оставио такође своје мемоаре.

Према овоме извору, даљи живот Симеона Пишчевића изгледао би овако. После литванске епизоде, учешћа у пољским стварима и конфедерацијском рату, Пишчевић одлази у руско-турски рат 1771—1774. Служи под генералом Румјанцовим као командант

Ахтирског хусарског пука. Породица му одлази за њим у Влашку и проводи онде, као и он, ратне године. Лети бораве у Букурешту а зимују по местима у која је пук распоређиван на зимовник. Преживљавају онде, страхујући, и кужну заразу. После Кучукајнарџијског мира, Пишчевић се враћа и, 1775, под командом нашега познатог Текелије, учествује у уништавању Запорошке Сечи и пацификацији Козака, који су, од самог почетка насељавања такозване Нове Србије, били стални и главни непријатељи његових новонасељених становника. После тога, пошто је сахранио оца, кога је волео, а кога и унук Александар дирљиво помиње, поново се лаћа оног и заморног и незахвалног посла који га је доводио у незгоде и сукобе са старешинама Србима — да организује, од придошлица, један нов пук. С незадовољством оставља свој дотадашњи Ахтирски, па приступа организовању тзв. Далматинског пука. За све то време, и даље је под командом Петра Текелије, о коме нам је — што није без значаја по њега као мемоариста — оставио у својим сећањима исту слику као и Текелијин синовац Сава, а исто тако и син му Александар, кад саопштава разлог из ког је између оца и Текелије дошло до непријатељства. У току овога посла седи у селу Дмитровки, док му је жена с децом у другом селу које су купили и где им је кућа. Поред тога, као да имају још једно село у близини Крилова.

Почетком 1777, Пишчевић путује за Петроград. Собом води и сина, дечака од 13 година, да би га онде оставио у школи. У својим мемоарима, овај ће нас онда, на начин како је он то могао видети и доживети, обавестити о овом путу и шта се на њему десило. Изгледа да је тад више истакнутих официра из протеклих војни позвано у престоницу да добију награде и одликовања. Пишчевић је том приликом прошао нарочито добро. Како је служио на истом ратишту с Потемкином, а имао с њим, изгледа, и ближих додира, овај млади кнез, који се тад пењао ка врхунцу своје каријере, учинио му је милост да га предведе престолонаследнику и царици. Царица га

је наградила, преко реда, чином генерал-мајора и уз то му још подарила 1000 душа у Могилевском намесништву. Али ова милост Фортуне Пишчевића је скупо стала.

Вративши се са свога срећног пута, он је наставио да службује у Далматинском пуку и под генерал-поручником Текелијом. Али ће тада доћи с њим у сукоб. По синовљем причању — а вероватно да је тако и било — разлог овог сукоба биле су сплетке које је Текелијина околина стала ковати против Пишчевића. Из зависти што је онако унапређен и награђен — хиљадом душа, док су остали добили само по шест стотина — Срби официри око Текелије смислили су и протурили глас како то Пишчевић заправо смера да њему, Текелији, преотме команду и место. Неповерљиви Текелија, кога је у том време већ стала хватати његова позната старачка љубав, реаговао је предострожношћу и шиканом. Одузео је Пишчевићу команду Далматинског, преместио га за команданта једног другог, тзв. Бугарског хусарског пука и наредио му да одмах отпутује на Буг, где је тај пук боравио. Пишчевићу је то, и мимо увреде, било крајње незгодно, у тренутку управо немогуће: жена му је лежала тешко болесна, а са два млађа сина и три ћери није имао куда. Он зато замоли Текелију, иначе старог пријатеља, да га за извесно време остави код куће, „но како је било велико чуђење", прича Александар, „када је добио укор, а његов поступак назван непослушношћу према команди и строго му се наређивало да не чекајући ниједног минута одлази на Буг". Уврређен, скољен невољама јер му је жена у тај мах и умрла, по нарави прек, Пишчевић на то, „не послуживши ниједну годину" — дакле 1777/8 — даје оставку на службу, мада је тим поступком изазвао незадовољство и кнеза Потемкина и других својих заштитника, личности до којих му је било веома стало. Али, ствар је била свршена. Пишчевић је тада и тако завршио своју војничку каријеру — истина, око оставке имао је још дуже времена посла и неприлика — и наставио је да живи водећи бригу о својим имањима и деци.

Синове је дао у војне школе, ћерке у Смољни манастир у Петрограду, завод у ком су се васпитавале племићке ћери од шесте до осамнаесте године, и седео је у селу пишући своја два списа: историју српског народа, до данас у рукопису и објављену само делимично, и мемоаре.

Осим што је с времена на време путовао у престоницу да види ћерке и вероватно обиђе бивше заштитнике — била су то дуга и спора путовања и исто такви боравци — Пишчевић је највише времена проводио на селу, које је сад, према Александровим мемоарима, било Скаљевата. Кретао се и дружио са људима чије су судбине биле сличне његовој; пре свега, а изгледа и сасвим, с нашим људима, Србима, официрима бившим и активним, рођацима, пријатељима и познаницима, с друштвом које се, по обичају емиграната, држало на окупу и о ком му је син Александар у својим сећањима оставио прилично живе слике, понекад читаве портрете. Како они на известан начин пружају могућност да се добије и слика о самоме њему и амбијенту у ком су настајали његови мемоари, занимљиво их је и корисно видети како изгледају. При том, дабоме, ваља водити рачуна и о природи младога Пишчевића. То је човек који се намеће својом распричаном отвореношћу, осредњачким образовањем, који воли лепо да живи и који, кад су му у животу потребни неки виши разлози и оправдања, дивно изилази на крај наводећи општа и празна правила баналног друштвеног понашања. У исти мах он је и индискретно неснебивљив — рекавши једном ово: „Само једна страст, да волим жене, као да ми је била урођена", он издашно прича о свакојаким својим љубавним доживљајима са официрским супругама по разним гарнизонима, поносан на своје, како он то старински руски каже, „волокитство". Али у исти мах, то је човек који, као и отац му, воли да пише и уме да запази. Најзад, читајући га да бисмо боље упознали Симеона Пишчевића, треба водити рачуна о тачки с које он гледа. Јер, то је син који посматра оца, а налази се у сталном сукобу с њим, целог живота. По слику Симеона Пишчевића овакав

положај, разуме се, није повољан. А има и ово. Рођен у Русији и по осећању Рус (што опет и није), Александар стално хоће да се дистанцира од српске средине из које потиче и зато стално говори о њој црно и лоше. — Све то треба имати на уму кад се лаћамо његових мемоара. Па ипак, кад га понесе слика и, изгледа урођени, пишчевићевски дар причања, Александар уме да буде стварно занимљив. Тад, његова запажања и оцене не делују неубедљиво.

Таква је, рецимо слика извеснога „кнеза Стратиновића", индивидуе која се јавља у току сукоба Пишчевића са Текелијом, а за коју се каже да је „пијаница, развратник, личност без норми, једном речи створ кадар да своје користи ради учини све". Њиме се Текелија служи које силом, које напијајући га. Кад га шаље у Петроград да онде сведочи против Пишчевића, он га опије, па онда онако пијана, и пошто му се овај пијан заклео на верност, износи и полаже у кибитку која креће на пут. — Није много друкчији ни неки капетан Станишин, иначе пријатељ и зет старога Пишчевића. Он је, по очевој вољи, био у Петрограду нека врста Александрова ментора. „Ожењен једном сестром мога оца, човек ниске душе и који је само мислио о себи, а иначе човек слаба ума и развратна понашања", тај се Станишин увукао у вољу Симеону и, према синовљим речима, завадио га са сином до те мере да му је младић смео излазити на очи само за време обеда, и под условом да му се уопште не сме обраћати. После извесног времена, пошто је завршио посао због којег је дошао у престоницу, Станишин реши да напусти град а Александра да одведе у Белорусију. „19-ог јануара 1783. године" — прича Александар — „напустили смо Петроград ноћу, но Станишин није могао изаћи из њега а да не сврне код двојице својих земљака Срба, који су заједно с њим добрано попили па разваливши уста стали да се in trio деру разне српске песме, којом су галамом дигли на ноге не само кућегазду већ и сву околину. Нико није знао шта значе речи и необични глас извођенога концерта. То ми је први пут у животу пружило прилику да видим какви су моји земљаци кад се веселе, због чега умало да нисмо доспели у полицију."

Иако се са свим својим земљацима није слагао ништа горе но с осталим друговима у војсци, Александар их, као што је речено, стално куди. „Говорећи о пореклу рода Пишчевића, кад бих се у овом случају држао уображености својствене свим Србима" — тако гласи прва реченица његових мемоара — „то би од мене испао човек преко сваке мере надмен, који сав значај налази у празном пергаментном достојанству." И кад год је реч о Србима, тако мање-више иде до краја. „Заједнички порок својствен свим Србима јесте завист", каже на једном месту; на другом, помињући некаквог „господина Пуљевића, пограничнога поштанског директора, мога познаника, земљака, а може бити и рођака, јер сви се Срби држе за рођаке", рећи ће о дотичном како је то „шупљоглавац, препун уображености". Ништа блаже не говори ни о женама. „Стигавши ја у Александров, наишао сам на пораст броја својих сродника, јер капетан нашег пука Деконски оженио се старијом ћерком господина Депрерадовића. Овај Деконски био је Пољак, који је желео да попољачи неваспитану својеглаву Српкињу, одакле су настајале многе непријатности по леђа његове супруге." За остале своје рођаке вели да им живот пролази „у лову на зечеве и пијанчевању", а једно од најживљих и најширих места у том погледу везано је за посету Шклову, познатоме генерал-мајору Зорићу, бившем љубавнику царице Катарине, „који је", као што се каже у мемоарима, „привукао на себе погледе овога земаљског божанства", али се преварио и покушао претећи кнеза Потемкина, на шта га је овај једним ударцем тако дохватио да се од њега једва задржао у своме Шклову.

Шклов и Зорић, код кога је неколико година касније боравио неко време и Доситеј, нису без дубље везе са Пишчевићима. Незадовољан сином, Симеон је неко време мислио да га пошаље у Зорићев кадетски корпус, ма колико да је та институција, по Александровим речима, била без угледа. Стари Пишчевић је свакако познавао Зорића, љубитеља раскош-

ног живота и дворјанских манира, елегантног, спретног, храброг и лепог као уписаног, али, по општем суду, слабе памети, око ког се окупљало многобројно друштво. Његов Шклов, то је у малом била потпуна слика средине и атмосфере у којој су исељеници Срби живели у Русији.

Описавши како се око Зорића, његовог двора, корпуса, театра, музиканата, балова и концерата стално врти многобројан свет, Пољаци с читавим породицама, који траже милости; Руси, који долазе ради весеља и карата — јер Зорић је страстан али и познато лош карташ; Срби, који траже помоћи, а Зорићу добро долазе да би се показао пред другима — млади Пишчевић ће приказати самог генерала, који се, упркос огромних прихода, стално налази на ивици дужничке катастрофе. „Кад господин Зорић излази камо колима, то је необичније него живот: кола су с једне стране окружена зајмодавцима а с друге сиромасима који траже помоћи. Зорић првима одговара како је наредио да се њихови рачуни прегледају, а за друге громким гласом наређује да им се разда по рубља."

Боравак у Шклову, позоришна представа на којој један Пишчевићев рођак, капетан Хорват, плеше балет са лепом ћери Зорићева дворског кувара, затим љубавна згода Александрова с једном младом Пољакињом, тон у коме се прича, и она и све остало, пружају непосредно нелагодан податак о фриволној атмосфери средине, у коју се једна сцена са Србима, њиховом међусобном односу емиграната у далеком свету, уклапа тужно и гротескно. У њој је реч о рођеном брату Симеона Пишчевића, Гаврилу, личности које у очевим мемоарима нема, па о Пишчевићеву рођаку Таборовићу, који ће доцније такође имати нелепу улогу да завађа оца и сина, и најзад о једном калуђеру путнику из отаџбине, који је по свој прилици Герасим Зелић. Ту сцену Александар прича овако.

„Долазећи у Шклов, случајно смо одсели у кући у којој су становали моји рођаци Таборовић и брат мога оца, који су наишли амо да поздраве Зорића,

од којих је последњи био необичан по природи. још необичнијих начела, а поред тога мргодан, јогунаст и надмен човек, који је отишао у оставку ни сам не зна из ког разлога, а тад је продужавао пут за Петроград с пар својих коња и једним слугом, да тражи да га поново узму у војну службу. Била је велика радост кад смо се срели, као што то обично у први мах бива код Срба. Ја упитах свога стрица зашто је пошао на тако далек пут са својим коњима, и неће ли му пут бити досадан. — Његов одговор гласио је овако: ‚Ја путујем овако да на путу не митим поштмајстере, моји коњи запрежу се по мојој вољи, а против досаде имам лулу'. Ја како сам много слушао о његовом необичном карактеру, нисам се усуђивао да га побијам, него дајући за право његову мишљењу, узео сам да размишљам у себи. — После неког времена, мој је стриц пружио прилику да видим врло шаљив случај: кад је на сто изнесена вечера, поседали смо за њ нас петоро, то јест мој стриц, Таборовић, Станишин, ја и један калуђер који је недавно стигао из Цесарије и био у Јерусалиму, камо је нарочито ишао зато да би одслужио молепствије за здравље Зорићево, којег пре тога није никад видео, већ је само слушао о његовој доброј души; тако је лукави монах на првој аудијенцији изјавио Зорићу; и за доказ својих прича ставио је пред Зорића голему поскурицу коју је испекла попадија истог оног попа који је испунио калуђеров завет. Док нисмо заситили стомак, било је све доста мирољубиво, али кад је настала пијанка и вино ударило у главу мојих садругова, започеле су српске песме, између којих је калуђер извео једну врло тужну песму о пропасти српскога царства и приповедао о томе догађају као да му је сам био очевидац. После песме повео се разговор о племству ове нације; калуђер је стао да наводи угледније породице; господину Станишину било је мучно што се за његову породицу није нашло места међу осталима, па је љутито рекао калуђеру да његов род није гори од свих које је он поменуо, и додао како је један његов предак седео (не зна се због чега) на десној страни крај некога српског цара. На

то је мој стриц рекао њему без околишења да лаже, да је породица Станишина вазда била ниског порекла и да је изашла на глас тек откако се он оженио његовом сестром. Станишин се разљутио и рекао свакаквих ружних речи моме стрицу, а овај у складу са својим карактером скочио је на ноге и наоружавши се једаћим ножем бацио се на Станишина претећи да ће га заклати. Калуђер и Таборовић нису имали довољно снаге да задрже мога страшнога стрица, који је био не мали растом и необично јак, и зато су повикали на људе и заједничким снагама отргли овога Голијата, и тако су спречили убиство. Морам рећи да нисам желео да мога ментора закољу, и мислим да дотле не би дошло, него сам веома очекивао да га мој снажни стриц измлати. После овога прекрасног догађаја, мој разбеснели стриц, наредивши да му се запрегну коњи и запаливши своју ‚разоноду', утрпавши се у саонице, пошао је истога вечера за Петроград, ни с ким се не опростивши."

Међу оваквим људима живи Симеон Пишчевић. О њима на свој начин и сам пише. То су његови рођаци, другови, вршњаци, они с којима службује, које среће у Москви и Петрограду, које, свакако, посећује по Новој Србији, којима га, најзад, затичемо окружена у његову селу. То су они који су, ако је веровати речима синовљим, нефастно утицали на односе између оца и сина. Несклоност младога Пишчевића према овим Србима велика је и стална. На једном месту, он не само о њима, него о читавом ономе тад још полусрпскоме јужном крају око Јекатеринослава, говори с огорченошћу која се очигледно тиче и самога оца.

„Сваки пут кад напуштам овај крај, осећам душевно задовољство, по целом телу здравље, свежију главу. Рекао бих као да ми је у почетку живота усађено у душу да не подносим овај део Русије у којем људи живе међу собом као злотвори; злоба и завист једнога према другом два су порока којима се баве њихове главе, осећања и срца. И Боже! Катарина Велика такову гомилу одвратних људи удостојила се назвати општеством Јекатеринославским. —

Моји рођаци мене нимало не привлаче, већ су напротив због својих међусобних несугласица омрзли мојој души. Срби, моји земљаци, због своје шкртости одвратни су мојим очима, а поред тога причама о древном пореклу својих породица, глупачким дипломама и другим знацима своје глупости дозлогрдили су ми преко сваке мере. — Малоруси, суседи Нове Србије, напунивши своја срца потказивањима, пријавама и тужбама, живе у вечитом међусобном рату. — Једном речи, у томе крају пријатан ми је само ваздух, који је с правом назван руском Италијом."

Али, није тешко закључити да се тако и овим не може исцрпсти личност Симеона Пишчевића. Он — то је јасно — није само тако нека сподоба јекатеринске Русије, за коју његов син каже да је „поуздано и уносно уточиште свих пробисвета". Сасвим сигурно, ово је један друкчији, дубљи човек. Такав, он је не само стога што су и многи други по свој прилици бољи и виши од своје слике у индискретној говорљивости младога Пишчевића, него и што се он у његовим мемоарима тако и види. Истина, по њима, он је отац који не воли свога сина првенца, али је истина исто тако да син за ту несклоност никада није навео разлоге; а врло је вероватно да их је, озбиљних, било. Другој деци, међутим, кажу ти мемоари, он је добар отац. Удов, он пријежно води бригу о њој, о синовима и ћерима подједнако. Добар је домаћин, и с разлогом каже једном приликом да је све што има (своја новосрпска и белоруска имања, на којима му завиде) зарадио сам. У његовој кући свакад затичемо госте. Он никако није шкртац. Држи лакеје и музиканте, и то музиканте који свакако зато што се на то обраћа пажња — свирају добро.

Али, на овоме моменту треба застати. Музика, која је у Пишчевићеву свету уобичајена, њему као да није пука мода и обичај времена. Он је помиње и тако, и у Русији и доле код куће, али истовремено чини то и друкчије. Он воли музику и слуша је. Тако је се и сећа. Бележи је, у посети код познаника, у Петрограду, на концертима или у опери у Бечу. Судећи по призору са Станишином и његовим трио,

млади Пишчевић у очинској кући није имао прилике да слуша алкохолизирано народно певање. Скоро је сигурно да би, инсистирајући на различитим наклоностима између себе и оца кад су у питању предмети образовања, поменуо, да га је било, и овај по себе тако згодан мотив. По његову размимоилажењу с оцем — Александар жели да свира у гитару, тако згодну за његове склоности према женама, док отац хоће виолину, и чак захтева да му син научи дириговати оркестром! — претпоставка да Симеон Пишчевић озбиљно држи до музике још је вероватнија. — Амо, затим, треба додати књиге и читање као још једну духовну потребу Симеонову; библиотеку коју је свакако имао; карактеристично и активно занимање за историју; часове вечерњег читања; писање — слика овога човека, уколико се употпуњује, чини га све дубљим.

Још се понешто види из различитих склоности оца и сина. Симеон жели да му син учи артиљерију, која претпоставља математику, тражи од њега да учи алгебру и немачки, који је сину одвратан; а ни француски, који је учио од малих ногу, није научио; његово главно задовољство је плес. Несумњиво, очева оријентација говори о човеку озбиљније врсте.

И по ономе како се јавља у синовљим мемоарима на местима кад га ови помињу узгредно, али кад баш лако уме да се омакне и по који значајан детаљ, по томе, као и по тону који га прати, портрет Симеона Пишчевића добија још више. Понекад, рекло би се да је то човек сличан својој ћерки Ани, за коју брат каже да је „у нашој околини нису нарочито волели, због њезине поноситости, а попуштали јој због њезине памети". Такав је и ако судимо према ономе како се — и ту узгредно — приказује сам: склон многом размишљању о себи и својим поступцима, рационалан, стваран, уздржан у суду, пазећи на своје понашање, одлучан у поступању. И уз то, тврд човек. Своме најстаријем детету, ћерки од прве жене, истој оној девојчици која је спасена у карпатској катастрофи, целога живота није хтео да опрости што се удала против његове воље. Тек на самрти, и

на молбу духовникову, прича Александар, пристао је да јој да опроштај. Изговорио је: „Нека јој Бог опрости!" Али да је види, није хтео.

И најзад, човек од пера, са неком нагонском потребом да пише, да се документује, да се — то је очигледно — духовно сагледа и фиксира.

Својим писањем, у којем се његов интелектуални и емотивни живот испољава двоструко, као потреба и као израз, Симеон Пишчевић се може сагледати најбоље. Истина причајући свој живот, он не иде свесно и с намером у потрагу за суштином своје личности, својом тако рећи тајном сликом. Но и тако, у причању које води озбиљно, несумњиво вешто, и затим са рацијем, и у ком је оно што се каже заиста приповедач интимно, често сав — и ту има места која, у рећању паметно и јасно, једначито осветљених слика без сфумата, допуштају да се види његова унутрашњост, дубље, може бити примарно.

Симеон Пишчевић, кад је „са женом и са два мала детета, са две служавке и седам слугу", кренуо за Русију, онако млад — са свега 22 године — учинио је то из побуда које нам сам јасно каже. Он је ишао у Русију зато да лакше и више успе у животу и своме војничком занату. У то немамо разлога сумњати. Код нас се, међутим, поприлично одомаћила мисао да је узрок овог одласка, и сличних му, био у жељи за сједињењем с једноверном браћом, за Руси православном. Нигде на многобројним страницама својих мемоара, Симеон Пишчевић не потврђује оваково мишљење или — што је још јаче — његову тако рећи духовну садржину. Читалац који у то не буде хтео у први мах да поверује, у други ће морати. И не само то, он ће имати прилике, читајући његову књигу, да види и више: да је Пишчевићу душа — како се каже — остала онде одакле је отишао, у Европи, у којој је одрастао и васпитао се, као и у своме српском свету у Аустрији.

Ма колико сложени кроз време, српско-руски односи јасни су кад се посматрају као низ практично-политичких акција, али они добијају нарочиту боју и температуру при посматрању и анализи својих пси-

холошких разлога и садржине. У њој, издвојени из практичних акција, они се, због познатих околности историјских, географских и сентименталних, лако апсолутизују и измичу емотивној контроли. У пракси, пак, и саопштеном искуству оних који су у њима учествовали, од првих времена или, пошто су она прекинута, од Петра Великог па до Карађорђа, или даље и још даље, ти су односи имали и психолошки сваки пут друкчију, ситуацији пригодну природу. Док је онај ко их посматра уопште, склон да их тумачи из атмосфере свога времена, да, из расположења и утицаја понекада и књишких, види у њима као покретаче и побуде узбуђења поетска и поетична, једну жељу за одласком као што је она из патетичног монолога Војновићева Орсата Великог („Хо'мо, хо'мо!") — дотле су сами учесници наших такозваних сеоба из средине XVIII столећа били у другом положају и другачијем расположењу. Они су се, сви — сви који су одлазили, а таквих је мањина — дизали са својих огњишта из разлога везаних за своју практичну војничку службу. Чак би се могло рећи да су они, не толико колико за тереном, ишли за службом. Све су то војници — никако и грађани — и то једна као таква недовољно наглашена, истражена и приказана група нарочитих, српских кондотјера — старешина војних одреда у којима су многобројни наши људи занатски служили од првих турских времена (појава у којој би ваљда пре свега ваљало тражити коб и драматику нашега српског животног случаја). И кад се сад, средином XVIII века, дижу за далеку Русију, они доиста желе да оду и „под крило једноверне браће", како бележи Пишчевић (но треба обратити пажњу на ситуацију у којој се то говори), али истовремено више је него јасно да је стварна садржина њихове жеље и ових речи не неки поетски занос, већ напросто вера и уверење да се одлази у прилике, ситуацију, погодније за њихову слжбу. Њихов корак је обичан у време када су војске још добрим делом плаћеничке и војна служба занат (што ваља размотрити и кад је реч о нашим сеобама уопште); кад у све европске армије као официри долазе странци и кад се ти странци не ретко испињу и до највиших командних положаја. Српско осећање за Рус православну, дакле, имало је доста практичних разлога, па је по свој прилици било исто тако практично и само. Пред помало пионирском, да се не рекне робинзонском, а помного монотоно суровом стварношћу још празних јужноруских простора, сва су осећања имала пре свега да постану иста таква стварност и све у свему занат. И када затим, као један од првих учесника онога збивања, дође у године и прилику да каже шта је било и шта је преживео, Симеон Пишчевић, посувраћајући наша садашња очекивања, прича причу сасвим друге врсте.

Са највише чистоте и задовољства — задовољства које у ређању сећања, њихову компоновању, личи скоро на музичку композицију — он описује оно што се збивало у остављеноме свету његове некадашње средине. То је српска средина у Аустрији, која се у овом случају складно уклапа у Европу уопште, чији је он васпитаник, коју је умео да амалгамише изненађујући и која је у њему стално жива. Ево како гласи једно место где се овај српски официр сећа свога боравка у Коложвару. „Било је пет сати после подне. Ишао сам по граду и, идући великим тргом, свраћао у дућане и гледао господу и госпође како се, лепо одевени, шетају. Ја сам их поздрављао иако непознат, а после се вратио на поштанску станицу — тамо ми је био стан." Таква је емоција с којом у њему живи и вазда је присутан онај свет. У том погледу, Пишчевић је један својеобразан предшастник не много млађега Доситеја. Он свуд живи, природно, као Србин — он је због тога и напустио Аустрију —, па ће као такав живети и у новој средини. У временима ван акције, у доба сећања, доследан своме васпитању и наклоности а Србин, он ће тако и писати. Писаће о онима што је и сам, у својој историји исто као и у мемоарима: писаће о Србима. Можда и за Србе. Није јасно на кога је мислио кад је апострофирао своје читаоце. Али, то не мора бити пресудно. Судбина књиге закључена је не у ономе ко је пише, већ има ли их који је читају и шта им она значи.

III

Причајући свој живот, мемоарист вазда прича и свој свет и своје време. У његовој причи, они су неизбежни. Његов посебни, па и нарочити поглед на њих не ремети њихово објективно присуство. Напротив, он је кадар само још да га истакне, приказујући их још с једне стране. Уосталом, без таквог посебног погледа, њих као и да нема. Опис крунисања Франца I, мужа Марије Терезије, у Франкфурту, изван познатог Гетеовог доживљаја и сећања не постоји друкчије до ли као чињеница по актима. Али шта је таква чињеница и где њезин супстрат, ако не у животу, то јест доживљају, дакле и у нечијим очима које посматрају? — Ма шта још могли бити, мемоари су пре свега крунски доказ да је нешто било доиста: у стварности, на нивоу разумске извесности, у обично-необичној свакодневици живота што се, барокно говорећи, на позорници планете игра налик на игру, час ван нас као каква туђа бука, час опет у нама као наш живот или сан.

Присуство света, истог и друкчијег кроз време, ствари које претрајавају, људи што наилазе као из мрачног простора иза кулиса да би свет населили својим присуством, то је оно што примарно и незаборавно носи мемоаре, мада мемоаристу до њих не мора бити и стало. Он може желети да поучи, као Доситеј, једини наш штампани мемоарист XVIII столећа; па ипак, оно што чини да се његова приключенија могу читати и данас, то је што су, као што каже Скерлић, писана „живо, живописно и занимљиво". Без тога, његова педагошка намера, исто као — врло слично, врло чудно — код Гетеа његова поетска, не би се могла одржати.

Чак би се могло устврдити, с готовошћу да се претеривање призна, како је присуство спољашњег мемоаристова света важније од његова личног случаја и приче. Као да он служи само као потка, само као условна жижа светлости која је ту да осветли друге ствари. По томе, однос њега као главног лица, и света као његове околине, није нимало као у остаром уметничком приповедању. Превелико бављење само својом причом суши и сужава текст на праволинијско саопштавање једног случаја који се, у зависности од личности, лако примиче сумарним категоријама њихових природа: баналном, као код неуморног Казанове, или акциономе костуру фабуле, као што је донекле случај код Бенвенута Челинија. Иако, опет, без конзистентног присуства личности као средишног тока, без њезине снаге да обухвати свој живот као целину око које се, кристализоване, кристализује и групише остало, мемоари се претварају у забелешке и некакву хронологију. Ако није реч о аутору од духа и значајна унутрашњег живота, они постају само низање мање-више примитивних анекдота, згода као у случају Саве Текелије.

Чудновато је како је Симеон Пишчевић, причајући своју причу, умео да нађе равнотежу између себе и света. Са даровитом прецизношћу — при томе треба прећи преко опширности које у овом случају нису важне — он уме да уреже свој лик у обилни рељеф ликова, сцена и збивања који теку око њега. Та прецизност, међутим, свакако није само дар, мада је то пре свега. Пишчевићева сећања никада нису само пуко набрајање. И кад се ради о детаљима далеким средишту збивања какве сцене, они су његов доживљај.

Има моменат кад Пишчевић по елзаском бојишту тражи нестала оца. Он је тад дечак од 14 година, уплашен је, и тако уплашен лута по разбојишту; у један мах, испада пред неко имање и кућу, напуштене испред линије фронта. Вреди застати на тој појединости у причи, у којој се осећа и психолошки одмор од већ превелике напрегнутости, и одмор физички такође, и тренутно ослобођење од војног запта, од тешког реалног уопште, од свега што наилазак на лепу господску кућу, и упад у њу затим, претвара у онај тренутни, иреално-реални свет без спона и закона, и страшан и привлачан, какав може да дâ — а тим се опет слика једна његова страна — само луди кошмар рата. Но поред овог психолошки прворазредног момента, ту је и моменат запажања. Пиш-

чевић се сећа и каже: „Дођемо до куће, али тамо ни живе душе. Све је било затворено. Лупали смо на капији, али узалуд, нико се није јављао. Заобиђемо. Укаже нам се дивна башта и у њој бунар на пумпу, а над њим лепо израђен кров. У башти много воћака пуних зрелог воћа. Не знаш куд би пре погледао." То је оквир у коме се налази та „господска кућа за уживање, без икаквих других зграда". И сасвим као самосталан детаљ у рељефном фризу, ова кућа, у Пишчевићевом сећању, тексту и нашем праћењу, одједном изронила, почиње да постоји, та лепа барокна зграда у једној расцветалој башти у Елзасу. Осећање за свет око себе и његове вредности, али и његов поуздано реални изглед, истински је живот овога официра. Он њега не напушта никако, кружи око њега у потпуноме броју.

Пишчевића ниједном нису поколебале прилике у којима се нашао, и он у своме приповедању подједнако поуздано доноси и неговану настањеност западне Европе, и пионирске степе јужне Русије, и глуву меланхолију пољске провинције, и суморну карпатску беспутицу. Па и кад му се десила трагична несрећа у Карпатима, његов доживљај и сећање остају у савршеној равнотежи. Положај у коме се налази, сваки, он разборито савладава. Ствари, као што стоји код Марка Аурелија, који је то сматрао условом среће, не прерастају га и не завладавају њим; он влада њима. И он ће их све тако и испричати, потпуне у својим посебностима, као навлаш разумно размотрене, а ипак само природне саставне делове нечега што се догађа, свога доживљаја или своје душе.

У његовом панорамскоме сценском кругу пуном јасних слика находи се и документарна вредност ових одличних сећања. Није важно у којој је мери она у досад непознатим подацима; неоспорно је да је изузетно висока као живо потпуни приказ српског друштва из средине века и струја које су га делиле, пластичан приказ, дат у разумски реалној и у том облику поузданој слици-сведочанству. Ми имамо описа тога света, али од странаца; имамо података али исцепканих на појединачне појаве и неједнаких; обухватног приказа од нашег човека који је у исто време и посматрач и сведок учесник, тога до Пишчевића немамо. Имамо нешто, и то делимично, у облику историјског приказа. И затим, познатије, у визији песника. У извесном предању, причи и миту. Али у којој су мери они недовољни, то показују баш ови мемоари. Јер, исто тако плод човекове потребе да се сазна, мит, слутња, емотивни запис или кажа, знак су, ако другог нема, велике невоље јер големе празнине. Код нас, они су знак несрећне историје једног разбијеног света, остављеног без најпростијих могућности да дође до хартије, мастила и крова над главом; резултат су угрожености и јада. Па кад се први пут добије овакво, потпуно сведочанство, прва реакција на њ јесте осећање многостраног олакшања. И интелектуалног, ако је такво оно које говори, наивно јер примарно, али спасоносно, да наша прошлост, наш живот, ми, да то није само прича, мит, песма, већ стварност. Да то није само душа, него ствар, тело и дан. Са овим Пишчевићем, његовом рационалном и прљежном руком и памећу, ми осећамо како нестаје проклетство полумрачне митске слутње. — Али, одмах затим, Пишчевић је и прва — а већ тако необично развијена — појава себи сувременог европског рационалистичког духа у нас. Само, тај рационализам није педагошки концепт већ, суверено, начин практичног мишљења и живота — а то је већ други изузетан и значајан податак за нас, сад и у оно време.

Тешко је рећи колико је све ово код Симеона Пишчевића природна црта, дар личности. Важније би било истражити како је и на који начин неговано. Само што и за ово нема података осим онога што у мемоарима говори он сам. Са склоношћу за ред, доследан, с наклоношћу да о својим поступцима мисли и, још једном, да их бележи, дакле још једанпут рефлектује, он је особена и у таквом нам облику непозната личност у оскудној галерији познатих нам ликова и личности нашега источног осамнаестог столећа. Он своја школска знања стиче за неких 5—6 година, на начин практичан и у опхођењу са стари-

јима, највише официрима, а пошто прође тај почетни педагошки увод, настаје, и до краја траје, велики свет, војске, ратови и путовања. И кад онда, негде већ при крају свога пута, седа да пише мемоаре, овај син професионалне српске војничке породице, рођени Шиђанин, мали ђак новосадске Висарионове рождествено-богородичне школе, зет полковника Атанасија Рашковића, који је кости деспота Ђурђа Бранковића пренео из Хеба у Крушедол, и најзад руски генерал, јавља се пред нама као личност европског образовања и, још више, духовно асимиловане рационалне равнотеже. Изданак једног народа огрезла у сатртој прошлости и разбијеној садашњици, и који сећање на своју историју носи или као слутњу или као, подједнако недовољни, пртљаг породичног предања, оваква личност мора зачудити. По својој интелектуалној формацији он је потпуно на висини духовног живота свога времена. Јер главна ознака XVIII столећа је то што је оно, како каже Кенет Кларк, „одређено разумом, симетрично, хармонично и у себи заокружено". А Пишчевић је такав, и сав у усклађеном односу са својим светом, у задовољствима исто као и у невољама. Кад је у карпатској катастрофи од слуге сазнао да је изгубио жену и сина, он, с пуном вером у земљу и свет, пада и плаче од туге, помало као у каквој античкој сцени. „Срушио сам се," вели, „на земљу и оплакивао своју несрећну судбину. Лежао сам једно време тако ничице сав у сузама." Па и његова спокојна савест у вези са пољском епизодом, која му се приговара, такође је само један овакав знак времена. Моралне вредности и уверења које је имао Пишчевић јер их је имало време, довољни су да објасне његово држање. „Симетрија и хармонија", додаје Кларк међутим, „непријатељи су сваког кретања"; и доиста, симетрију Пишчевићева света, „тај уређени, уско омеђени ентеријер који захваљујемо класицизму XVIII столећа", ништа не ремети, а не може се рећи да она зато мање вреди.

Вредност ове књиге, најзад, није само у том што нам открива и у животу одржава једно непознато наше друштво, нити у многобројним подацима који се

из тога могу појединачно ишчитати. Вредност Пишчевићевих мемоара, осим материје коју износе, у њима је као у књижевној творевини.

Њу је у први мах тешко одвојити од карактера приповедачког посматрања, слободе погледа, рационалног суда и извеснога управо дањи јасног приказивања. Они ову књигу јединствено издвајају у оном још полумедијевалном стању духа што је владало код нас; ту причу која се може мерити са најбољим сличним књигама свога времена. Па ипак, њезина књижевна вредност лежи пре свега у приповедачком поступку и композицији, у оном духу приповедања који кроз детаље обликује целину да би се кроз њу обликовао и сам.

Пишчевић у својим мемоарима не иде у потрагу за својом личношћу, ни на конфликтни начин Хазеа као ни на сувише необавезни Гисдорфа, али се код њега може наћи доказа и подршке за оба мишљења. Покренувши сећање и додајући му оно нешто што је садржано у часу у ком га је покренуо, Пишчевић је већ у положају Хазеова аутобиографа, који никако не може да се ухвати коначно. Уосталом, то је ваљда особина сваког апстрахујућег посматрања, извесна језгра која живолазно кружи по непосредном доживљају и сећању на њ, неухватљива и неизрецива као оно Фаусту његова позната уговорна формула. Но од сећања ипак настаје живот који се прича, обликује и већ тумачи. Он се објашњава на начин на који то чине слика и језички израз, то јест интерпретација и, исто тако, стилизација, самог сировог стварног тока.

Код Пишчевића постоји за ово и један буквални разлог: раније белешке које он, као што сам тако рећи наглашава, прерађује у мемоаре. Он их уклапа у јединство и кохеренцију целине, што је неизбежно, али та целина је књижевно причање, тежња за истином (за оним што се чини истином) као књижевном креацијом. Пишчевић књижевно креира, он улази у догађаје као у непосредно збивање, приказује их у сценама које развија, сажима, емотивно боји. Он даје

личности у узајамним односима, у карактерним портретима, ма колико да су они неки пут утопљени у опширно излагање сопственог случаја. Он даје сложене ситуације као и просте стварне податке и, на крају али пре свега, причану материју свога живота књижевно ваја у упечатљиве ритамске и колористичке целине. Он је компонује са — рекло би се још једном — музичким осећањем за вредности контраста и сличности. Од првог и радиозног дечачког похода па све до краја, Пишчевић се по своме причаном простору креће безмало као по сложеном роману, кроз епизоде које се издвајају и памте. На тај начин, он причану материју свога живота доводи у додир са законима епског причања (онога које има „басну, радњу, ликове, осећања и речник" као што вели у оно време у Русији превођени и цењени Филдинг), као да рискира да јој сврху — а то је смисао његовог рођеног живота — нађе у њима, тим законима, том причању. Таква би била и његова стилизација.

Она не иде на уштрб његова причања; напротив; али би могла бити на уштрб истине оног што саопштава. Ипак, нема се утисак да Пишчевић своја сећања и доживљаје прекраја нити да их даје приче ради. Ма колико да га је могла вући жеља да се, као што каже Голдсмит за једну своју личност „одликује као војник и као човек књижеван", Пишчевић овај формалностилски моменат, који он, по свему, осећа, не надређује ономе што мора да саопшти. Овај моменат, у његову случају и саопштавању, активан је на други начин. Не треба — заводљивости формалне класификације ради — занемаривати нада све важне координате Пишчевићева приповедачког кретања, и ово ће бити јасно.

Пишчевић не дедукује своју причу из форме. Он поступа обратно. Па ако би се рекло да то не мења много на ствари, јер оно што има да саопшти, писац ипак, и тако, на одређени начин већ унапред бира (што је формалностилској анализи прилично свеједно, јер њу занима готов и од свега независан резултат) — одговорити би се могло да није сасвим тако.

Онакво стање ствари какво се види код Пишчевића и у његову случају, има, поред једног ширег значења, и нарочити значај по њега.

Пишчевић је тип искреног приповедача, тј. оног који саопштава оно што мора, што му се намеће. Он има своје рационалистичке судове и погледе, али као писац који има да прикаже још неуобличену масу својих доживљаја, он није унапред определио смисао своје приче. Он то и не уме. Он само приповеда. „А сада, у овој књизи", вели у предговору првог дела, „говорићу о самом себи... онако како су се срећни и несрећни доживљаји у мом животу ређали један за другим." А у предговору трећег има ова реченица, која је као признање: „Пустићу се у описивање догађаја као да пловим по широком мору." Кроз такво описивање, које неки пут нема снаге да се уобличи (али, треба уважити да је рукопис мемоара недорађен), он се, као према некој светлости или звуку, пробија ка разумном разлогу или смислу причаног. Али оно што час приповедања извлачи из живота, оно је што се у њему већ налази. Пишчевић се креће према томе по унутрашњој усмерености причаног догађаја. Њега носи она афирмација његових компонената која је, сад вербална, претходно била живљена. И када на крају доспева до датог облика својих мемоара, потпуној књижевној анализи не може бити свеједно какав је унутрашњи смисао стилизације који разматра. Она мора осећати како је до ње не дошло, већ како до ње стално долази. Она мора регистровати она струјања, и њихове правце, који, носећи и обликујући материју приповедања, доспевају у њу преко јаких и јарких кореспонденција са животом — са тим чудесним квалитетом који је, у причању наша прошлост, у ствари ми сами сад. Та струјања јесу што су, али истовремено и органски састојак књиге, па отуд и неизоставни, и у извесном смислу усмеравајући елеменат за анализу.

Из овога гледања, онда, треба говорити и о ономе нереченом, а што се, из ових или оних разлога, може претпоставити. То су ствари из сенке, оштре сенке ових слика без сфумата, а за које бисмо, не при-

стајући обавезно уз Русоово мишљење и речи о прећутаноме као лажи, свакако могли рећи да их је било а поменуте ипак нису. Такви би могли бити, на пример, људи као што их је видело фриволно око Александра Пишчевића; тајне, и себи самом прећутане ствари интимног живота; секс; тамни инстинктивни поступци; ко зна шта све не: јер, како још једном каже Голдсмит, „у свакога је човека тисућу скрвних мисли што му на памет долазе." Па није без њих био ни Симеон Пишчевић. — Свакако. Али, свет је огроман, узет целокупно. У својој тами-светлости, он је поприлично исти. (Фани Хил, тек у наше време објављени, врло еротски роман баш некако из оног времена, показује то вальда примерно). А ми живимо у њему само једно, и своје. Ваља видети јесмо ли то честито учинили, а не шта све учинили нисмо. Тако и мислили, честито, то јест заиста. Кад се деси да се то, тако, добије од нашег Пишчевића на његов начин, треба, — много више но трагати за тамним, или уопште за оним што речено није, — гледати оно што речено и живљено, и дато нам, јесте. Пишчевић, какав је, у своме настојању да се рекреира и испуни пријатном и паметном светлошћу свога рационалнога времена, долази, онако јасан у оном далеком и тамном нашем доба, баш зато значајан. Понеком, данас, можда и као охрабрење.

Немогуће је, најзад, кад се говори о Пишчевићевим мемоарима, не поменути околност која је по књигу суштинска: то је њихов језик. Ова сећања писана су на руском; али потребно је нагласити да се тај руски не може узети као просто средство изражавања. Тај руски блиског претпушкинског доба, пун већ развијених припремних стања која ће омогућити онај изванредни процват руске књижевности и поезије, носилац је духовног живота и тако рећи један његов појавни облик, па је нужно и нешто више но просто средство писменог изражавања. Не треба много да би се разумело како је он Пишчевићу медиј приповедачког израза али и духовни амбијент јер, пре свега, амбијент живота. Тешко је веровати да би његови мемоари могли бити какви су да су писани

(и пре тога, као у каквој језичкој инкубацији, смишљани) на онаквом скандалу од језика каквим се, као српским, служио већ помињани Сава Текелија. И ма како да се гледало на односе између језика, као израза, и доживљаја, јасно је да је располагање руским служило Симеону Пишчевићу као стварно тле и свод његова причања.

По томе, Симеон Пишчевић није само српски писац — али такав је само условно; и трагично, на свој начин. Јер он се вазда осећао као Србин. На самрти, у страшни час како гласи канон, овај официр кога је црногорски владика Василије поздравио десетерачком титулом „српска војводо", понео се на начин својих предака, старинских главара, који су му били узором. Наредио је да га сахране на отвореном месту, како би се над њим, као задужбина, могла саградити црква. То је аманет који је оставио сину. „Ја знам", рекао је духовнику, „да ће мој син Александар ту подићи цркву. Кажите му нека је подигне на име архиђакона Стевана, патрона наше фамилије." — Па кад је, онда, такав, писао и мислио свој живот на руском — и могао то, онако како је њему било потребно, чинити само на руском —, он је тиме, том духовном фрустрираношћу, дао не само још један вид самога себе, већ и још један пример поробљености свога народа. Али он је себи свакојако остајао веран.

Бошко Петровић

МЕМОАРИ

ИЗВЕШТАЈ О ДОЖИВЉАЈИМА СИМЕОНА СТЕПАНОВА ПИШЧЕВИЋА

генерал-мајора и кавалјера Ордена св. Ђорђа

О ЊЕГОВОМ РОЂЕЊУ, ЖИВОТУ, ВАСПИТАЊУ, УЧЕЊУ, ПОЧЕТКУ СЛУЖБЕ, ПРЕСЕЉЕЊУ У ДАЛЕКУ ЗЕМЉУ, О ВОЈНИЧКИМ ДЕЛИМА И О РАЗНИМ ДОЖИВЉАЈИМА ЊЕГОВИМ КОЈЕ МУ ЈЕ ДОНЕЛА СРЕЋА И НЕСРЕЋА.

ПИСАО СВОЈОМ РУКОМ, А СКУПИО ИЗ РАЗНИХ СВОЈИХ РАНИЈИХ ЗАПИСА; ДОВЕО ДО 1785. ГОДИНЕ.

БЛАГОНАКЛОНОМ ЧИТАОЦУ

Увек сам желео да свом народу учиним неко добро и да му будем од неке користи. Увек сам о томе мислио и колико ми је било могуће то и у дело приводио. Написао сам једну књигу, пре ове, у којој се говори о српском народу, о српским владаоцима царевима, краљевима, кнежевима и деспотима, као и другим догађајима из прошлости народа српског, и надам се да ће моји сународници тај мој рад примити као знак љубави. А сада, у овој књизи, говорићу о самом себи, и то не красноречиво, него кратко и просто, онако како су се срећни и несрећни доживљаји у мом животу редали један за другим.

Ова моја књига имаће три дела.

Први ће говорити о доживљајима моје ране младости, о моме школовању, и мојој служби у аустријској војсци — од почетка па до мог доласка у Русију.

Други ће говорити о мом животу у Русији, и о свему што ми се тамо дешавало до поласка мога у рат на Пољску, 1767. године.

Трећи део ће говорити о конфедерацији Пољској и о рату с Пољском, после ког је дошао страшни и дугогодишњи руско-турски рат.

Завршићу са последњим годинама мога живота у пензији, за које сам време пребрао и прегледао све своје раније белешке, из којих је и постало ово дело.

ПРВИ ДЕО

I

Дошао сам на свет, како су ми родитељи казивали, 14. септембра 1731. године. Отац мој Стефан, син Гаврила Пишчевића, потицао је из старе племићке породице, као што се из родослова јасно види. Имао сам браће и сестара и млађих и старијих. Било нас је четрнаесторо деце. Ја сам био четврти по реду. Од родитеља сам добио добро васпитање. Кућа у којој сам се родио била је у Славонији, у малом месту Шиду. То је место припадало тадашњој Подунавској ландмилицији. Мој отац је био капетан и заповедник тога места.

Ја сам био још одмалена, пре него што памтим за себе, по причању моје мајке, веома жив. Родитељи су ми се трудили да ме што боље упуте у науке и зато су ме већ у петој години почели учити читању и писању мога славенског матерњег језика. Имао сам учитеља код којег сам, с почетка, имао успеха као и сва друга мала деца. Азбуке сам се прихватио с вољом и, што даље, ишло је све боље. И тако сам дошао до своје осме године, а онда су ме родитељи одвели у град Петроварадински Шанац моме ујаку, вишем капетану Секули Витковићу, који се те године био ту доселио и примио команду над пуком Подунавске ландмилиције. У том граду била је школа, ради које сам био и доведен. У њој сам продужио учење матерњег језика, а затим прешао и на латински. Ту сам стао често побољевати, па су ме родитељи због тога вратили кући, где сам провео неколико месеци. Због болести сам доста изгубио у учењу, а нарочито у латинском. Али, како сам ускоро прездра-

вио, наново су ме одвели у Петроварадински Шанац, па сам наставио где сам стао и успео да допуним и постигнем све што сам изгубио. У то време је мој ујак, виши капетан Секула Витковић, по службеној потреби, прешао био у престони град Беч, па су моји родитељи и мене с њиме заједно послали тамо ради немачког језика. Тамо ме је ујак дао у један пансион. Он се у Бечу задржао близу пола године, а кад је добио чин потпуковника, вратио се натраг кући, а ја сам ради учења остао тамо три године. Учио сам вредно и постигао у немачком прилично. Лако сам говорио, читао и писао, а уз то сам научио и играти и цртати. Учио сам и аритметику, а почео се и у геометрији сналазити. Међутим, мати ми се јако разболе од жалости што су јој деца, моја млађа браћа и сестре, помрла, и, како сам јој само још ја остао, послали су по мене и довели ме кући.

Мати се јако обрадовала моме доласку, а кад су још она и отац видели да већ добро владам немачким и да преводим разна немачка писма, као и наредбе које је мој отац добијао од команде, били су још радоснији. Тако ја проведем код куће четири месеца бавећи се читањем и писањем. За то време мати ми је мало прездравила и зато реше она и отац да ради усавршавања у започетим наукама не губим своје младе године и драгоцено време, па ме отац одведе у град Сегедин да ме упише у тамошњу гимназију, у којој су се предавале разне науке. Та је школа била под управом духовног реда званог пијаристи. На писмену молбу мога оца старешини школе да ме прими као ђака одговорено је да се у ту школу не примају господска деца друге вере сем римокатоличке и зато могу бити примљен само ако отац пристане да ја пређем у ту веру, иначе не. Мој отац се на то нашао веома увређен, и не знајући шта друго да чини остави ме у том граду једном немачком учитељу у пансион и врати се кући. Учитељ ми је био добар човек, и знао је све науке. Он ме је, ради усавршавања у немачком језику, највише учио

и исправљао у правилном говору и писању, а исто тако ме је упутио и у све гране математике. Код њега сам био као код своје рођене куће. У том граду и код тог учитеља провео сам годину и по дана, а онда је дошао отац и одвео ме кући с намером да ме да на праксу у осечку тврђаву, у канцеларију врховног заповедника, ради изучавања судске и војне администрације, на немачком језику. То је учинио због тога што ми, Срби, већ по својој природи, немамо ни за шта друго толико склоности колико за војну струку. И тако, да бих што пре започео своју војну каријеру, отац ме је, без одлагања, одвео тамо. (Та се тврђава налази у Славонији). Кад смо стигли, отац се пријавио врховном заповеднику, маркизу де Гвадањију, и изјавио да би желео да ме приме на праксу. Чин за мене није никакав тражио. Тражио је само да тамо проведем извесно време, приватно и о свом трошку. Врховном заповеднику се то допало од мога оца, па је обећао да ће му учинити по вољи.

Истога дана повео ме је отац у канцеларију главног директора, који је водио судску и војну администрацију. Звање и име му је било хофкригсратконцепист фон Малер (тај се чин тамо много цени, а значи: виши секретар војног савета). Тога господина је мој отац поодавно већ познавао. И њему је саопштио своју жељу и додао да је врховни заповедник већ упознат с тиме, а уз то је замолио главног директора да ме прими на стан и храну, јер, пошто он управља канцеларијом, ја бих, станујући код њега, најбоље ушао у послове. За ту његову доброту отац би му, вели, био врло захвалан и сматрао би га целога живота за свог пријатеља. Тај господин је очеву молбу с готовошћу примио и узео ме к себи.

После тога стигла је наредба од врховног команданта да се примам у службу, и мој се отац сав радостан вратио кући.

Господин фон Малер ме је држао не другачије него као свог најрођенијег, и ја сам много користи, у свом учењу, од њега видео. Јели смо

увек за истим столом, а соба ми је била одмах поред његове. О празницима ме је увек водио врховном заповеднику, и дешавало се толико пута да сам тамо остајао на ручку или вечери. Често ме је водио и увече кад пође некуд, код тамошње господе, или на бал, а понекад о празницима и изван града, у природу, где су и друга господа долазила на провод. На тај начин давао ми је прилике да се научим опхођењу с људима и да се тако просветим.

Отприлике после годину дана господин фон Малер добио је наређење да иде у Беч, где му је било дато друго, више место, што он и учини.

Ја сам га испратио до прве станице, а он ми је уз пут говорио: „Ја“, вели, „драги мој Симеоне, одлазим, ни сам још не знам куда, али овамо се више зацело нећу вратити и зато те“, вели, „саветујем да о мом одласку обавестиш оца па он нека одлучи шта је боље: или да те остави у канцеларији или да те води кући.“

И тако, испративши мога господина фон Малера и опростивши се од њега са сузама, вратим се у град и напишем оцу да сам сâм остао и да је господин фон Малер отишао у Беч. После неколико дана дође отац и рече да ће у рат против Француза и да је рад и мене са собом да поведе.

Истога дана отишао је врховном заповеднику да му захвали на великој милости и да му каже да иде у рат на Француске и да намерава и мене да поведе са собом.

„Нека ми“, рече, „син види света а, и иначе, већ према нама својственој природи, не остаје му друго него да се почне привикавати на војну службу и тако започне своју каријеру.“

Врховни заповедник похвали веома ту одлуку мога оца и разреши ме дужности.

Ускоро после тога, исте те 1744. године с пролећа, поче се сакупљати царска армија, излазећи из својих зимовника, под командом принца Карла

Лотариншког. У тој војсци био је и један пук Подунавске ландмилиције.

Да задовољим радозналост читаоца, описаћу каква је војска тада била. Та Подунавска ландмилиција имала је две хиљаде војника, пешака, али цела није ишла у рат. Велики део војске остао је на својим местима да чува границу од турске стране. У рат је пошло свега осам стотина људи. Истина је да су то били одабрани људи, али нису сматрани као редовна војска, иако су боље подносили војне тегобе од других. Они су имали своје сопствене униформе, пушке и муницију, и одржавали на свој трошак све те ствари у реду. Према својим привилегијама били су слободни од пореза, али су зато као војници били дужни да сами себе издржавају — на шта су они најдраговољније пристајали. Осим пушке и муниције имали су још и сабљу, два пиштоља који су им висили, у малој кожној футроли, с леве стране о појасу, и нож пола аршина дуг. Све се то одржавало у највећем реду. Сваки је над својим стварима водио надзор и сјајем свог оружја поносио се један пред другим.

Униформе су им биле обичне; у њима су и код својих кућа ишли, али биле су доста добре, и све истога кроја и боје. На глави су носили црне чакове, са кратким опсеченим крилима; неки официри имали су та крила оперважена сребром. И мој први чаков био је такав, само, ја сам на њему имао и белу перјаницу. То је тако лепо изгледало да је свако ко год је имао могућности гледао да тако нешто и сам себи набави. Али, било је официра и са клобуцима.

Кад су Французи, у борби, први пут видели ту славонску војску и Тренков пук састављен од шумских разбојника, назвали су их пандурима, и то им је име и остало. После су их и други, не знајући право значење те речи, тако називали. То је, међутим, била грешка, јер реч пандур заправо не означава војника. Пандури се држе у Славонији у цивилним надлештвима за чување страже по тамницама, за прикупљање пореза,

провијанта и фуража, а по селима их и спахије држе као ноћне стражаре. И они носе сабље, пушке и пиштоље и исто одело као и војници. Уосталом, у Славонији се сви људи тако облаче.

А сад да се опет вратим натраг и да кажем нешто о поласку у рат нашег пука, који је био под командом мајора Вука (или Волкана) Исаковића.

Пошли смо с пролећа те године, као што сам већ рекао. Свима четама је било одређено зборно место и мој се отац са својом четом журио да стигне у одређеном року; водио је и мене са собом. Кад су се чете нашле на месту, мајор је извршио смотру и наредио да се наш пук назове Славонско-подунавски пук. Затим је издао потребне наредбе, и наш се пук кренуо.

Једнога дана, за време одмора, повео ме је отац мајору и представио с речима: „Ово је", вели, „мој син. Он је досад учио, а сад сам га, ето, повео у рат као добровољца — нека види света и нека научи штогод из војне службе и ратовања; нека се привикне послу којим се и ја бавим. Ја вам га, ето", рече „препоручујем и молим да га примите у пуковску канцеларију за писара, а способан је и за друге послове у пуку који се наређе."

Мајор је молбу мога оца лепо и благонаклоно примио, захвалио му се на поверењу, обећавајући да ће ми у свакој прилици бити на помоћи. Онда се обратио мени на немачком, питајући умем ли говорити тим језиком; ја сам одговорио да умем и да сам спреман да извршавам сва његова наређења.[1] Затим је одмах наредио да се позове пуковски коначар, који је био Немац, и рекао му да ме узме код себе у канцеларију за писара. Коначар ми је почео давати да израђујем табеле, спискове и све друго што је требало за припрему главне смотре. Од Печуја нисмо били далеко, а тамо нас је очекивао комесар (који се презивао Клајн) да изврши смотру. Марширајући једнако изишли смо били већ из Славоније, прешли Драву, ушли у Мађарску и приближили се граду где ће се одржати смотра.

Ја сам врло пажљиво преписивао табеле и спискове које сам добијао на рад, и коначар је

[1] Данас код нас Срба има доста људи који знају стране језике, али у оно доба била је права реткост да неко зна немачки говорити, а већ о неким другим наукама није било ни помена.

У нашем пуку било је свега нас тројица који смо знали немачки: мајор, поручник Николић и ја — али сви су сматрали да ја најбоље знам.

Незнање немачког језика долазило је највише отуда што очеви нису давали своје синове на науке. Неразумно су избегавали просвету, и то највише из страха да се не занемаре постови, уображавајући да би им синови, кад се одвоје од кућа, јели сваки дан меса и да би тако живећи заборавили и веру и закон, претопили се у Немце (или Шокце) и тако постали сасвим неспособни за економичан домаћи живот.

Због незнања немачког нису имали среће у служби ни људи који су иначе имали знања, ни деца из господских кућа. Такви су у служби обично слабо напредовали, а понеки су целог века остајали у истом чину. Једва је ко од таквих стизао до капетанског чина. Због тога су се морали држати тумачи и у главној команди код генералитета и у пуковима, а све је то стварало велике незгоде. Добије, рецимо, неки официр писмо или наредбу на немачком — и шта ће? — стане да јури с оним писмом, тражећи ко ће га прочитати и превести.

Тако је то трајало читаве десетине година, а кад се ландмилиција преформирала и претворила у регуларне пукове (о томе ћу касније говорити), у којима се администрација водила само на немачком, са скоро половином официра Немаца, онда су се и нашима отворили очи, па су и они стали да уче немачки. И многи су се тим знањем користили и у тамошњим пуковима постајали ваљани људи и официри.

Иначе, раније ни Немци нису били просвећени као што су данас, а по канцеларијама им се чак и војна администрација водила као код старих Римљана: на латинском језику — што је било, не само за Србе него и за Немце, врло тешко, јер, као што рекох ни они сви нису имали толико знања, нити је свако од њих тај језик разумевао. Зато су касније од тога одустали и данас воде администрацију само на немачком. Латински је остао у употреби највећим делом у цивилним и судским надлештвима, нарочито код Мађара.

мојим рукописом био врло задовољан. Хвалио га је и показивао мајору. Док смо полако марширали, припремили смо све потребне списе и приближили се Печују.

Кад смо стигли у Печуј, мајор се јавио комесару, а комесар је наредио да се људи распореде на конаке.

Сутрадан је изишао пук ради смотре на одређено место. Мајор је био испред пука, на коњу, а на десном крилу стајао је сто и на њему сви потребни списи. Мало касније дојахао је комесар на коњу и, кад се већ био приближио, мајор му је одао почаст ударањем у добоше.

Комесар је сјахао с коња, пролазио кроз војничке редове и, изишавши на десно крило, сео за сто са клобуком на глави. Сви остали су око њега стајали гологлави. Касније је ипак понудио мајора, као команданта пука, да седне. (Комесар у аустријској војсци, колико ја знам, има за време смотре нарочито велику власт). За све време док је седео за столом, држао се врло охоло и показивао у сили и власти као да је владар.

Смотра нашег пука почела је прозивком. Прво је наступила мајорова чета, а кад се ова уклонила, дошла је на ред чета мога оца, као вишег капетана. Али како у то време четни писар није био на лицу места, јер је по обичају био послан да за пук припреми коначиште и фураж, није имао ко да изврши прозивку. У тај час ја сам баш стајао близу стола и мајор ми рече:

„Узмите списак вашег оца и почните прозивати људе."

Ја сам тако и урадио и започео прозивку, а кад је дошло до имена четног писара, комесар се окрену мени и запита: да ли сам ја тај. На то питање мајор устаде и рече да је писар послан да припреми коначиште, а за мене рече: „Тај је млади човек син тога господина капетана. Отац га је повео у рат као добровољца да се упути у ратовање и да види света."

Господин комесар похвали мога оца због тога и, подигавши мало клобук, рече: „Желео бих да се на вас угледају", рече, „и сви други ваши сународници." Затим се окрете мајору и запита га говорим ли ја немачки. Мајор му одговори да умем и говорити и писати и показа му спискове које сам ја радио. Комесар погледа мој рукопис и допаде му се, па поче са мном разговарати и питати где сам учио. Ја му кажем да сам учио у Бечу и другим градовима. Њему се мој одговор допао, па запита мајора која су места у нашем пуку слободна. Мајор му одговори да нема никаквог другог осим ађутантског. Онда се господин комесар окрете мени, подиже клобук и рече: „Честитам вам ађутантски чин" — и одмах ту у табели, у празној рубрици записа својом руком моје име.

Добивши изненада тај чин скоро сам се уплашио, нисам знао од чуда ни где стојим. Свег ме је ватра обузела. Једва сам дошао к себи и поклонио се господину комесару и мајору и захвалио се, и затим сам довршио прозивку.

Колико ми је тај чин, у мојим младим годинама, ласкао, толико ми је био и тежак. Зато је мој отац измолио од мајора да се писар чете више не употребљава за друге послове него да буде само мој помоћник. Мајор је пристао на то и наредио да тако буде. И тако сам ја с мојим помоћником, или још боље са мојим чиком, постао нераздвојан. Ја сам се од њега много користио. У ађутантском чину, у аустријској војсци, човек је морао бити са свима стварима упознат, како са канцеларијским и рачунским, тако и са војним, а понекад послужити и као аудитор у судским пословима. Писар је увек и свуда са мном ишао, а мој му је отац уз остало и јахаћег коња поклонио, јер је он с вољом служио, и, да се право каже, пријатељски ме поучавао и гледао да на почетку моје службе у мојим дужностима не буде ништа пропуштено. И тако сам ја и сам мало-помало у дужност улазио и упознао је.

По завршетку наше смотре у том граду, док смо још били у пољу, стиже нам слуга тамошњег католичког арцибискупа, јављајући господину комесару да то вече сва господа официри изволе доћи арцибискупу и да је он ради тога и послан.

Пук се разишао на коначиште, а ми хајде на вечеру. Дошли смо већ до двора; а комесар нашем мајору каже: „Треба“, каже, „господину арцибискупу част указати, и, као што је уобичајено, пољубити му руку.“ Мајор о томе обавести и нас остале.

Ушли смо у кућу, арцибискуп нас је дочекао у сали; мајор му приђе руци, а за њим и ми други, али арцибискуп није дао да му се рука љуби, него нас је само благословио. Онда нас је повео у друге собе да седнемо, и наставио разговор са комесаром и с мајором. Он је и српски знао, јер је у том крају много унијата, па зато арцибискупи који се тамо постављају морају и тај језик знати. Док се разговор о којечему водио, јело је изнето на сто и арцибискупу о томе јављено, те смо се дигли и пошли у трпезарију и поседали на одређена места. За то време, као и за време вечере, свирала је дворска музика састављена од разних инструмената.

После вечере прешли смо у другу собу, где нас је очекивао десерт и кафа, а кад се и с тим завршило, између осталих разговора господин комесар рече арцибискупу показујући на мене: „Овај је“, рече, „млади официр данас унапређен“ — и похвали мога родитеља што ме је повео у рат.

Похвали га и арцибискуп, па се окрете мени: „Ви сте“, вели, „сада нови официр, па би требало и опрему да имате, и као дар приликом вашег ступања на нову дужност поклањам вам јахаћег коња“ — и нареди да се коњ доведе. То је био један зеленко, омален али добар и издржљив, и ја га са захвалношћу примим. Код арцибискупа смо остали до дубоке ноћи, затим му се захвалили и отпратили сви господина комесара до његовог ста-

на, одакле су се официри разишли на ноћишта, а ја и мој отац отпратили смо мајора до куће.

За сутрашњи дан мајор је издао наређење да и тај дан проведемо на одмору, с тим да се сви војници придржавају реда и да се према својим домаћинима учтиво понашају. Ја сам наређење записао у своју књигу па отишао у канцеларију и саопштио га окупљеним сержанима, обишао затим комору и стражу па отишао на ноћиште.

Сутрадан рано, пре шест, дошли су сержани рапортирајући да је све у реду; затим сам и ја мајору поднео рапорт. Мало после приступили су мајору и други официри обавештавајући га о разним потребама у вези са својим четама. Затим смо пошли по граду, где је по дућанима сваки куповао што му је требало. Ја, видећи у једном дућану белу перјаницу, замолим оца да ми је купи, и он ми то задовољство није ускратио. Чим сам узео перјаницу, заденуо сам је за чаков и сматрао да ништа лепше ни згодније од ње не може бити.

Пред вече, истога дана, издата је заповест да се сутрадан наставља марш — и све се, као и обично, за то припремило.

Ујутру рано ударе добоши и пук крене. Мајор је још свратио господину комесару, који је хтео рано да изјаше другим путем у сусрет пуковима у маршу. Мој отац, као виши капетан, предводио је пук. Двапут смо се у маршу заустављали очекујући мајора, али како га није било, ми смо се и без њега по коначиштима разишли. Касније је и мајор стигао, и ја му поднео рапорт: да је марш у реду текао и да је пук већ на ноћишту. Примим затим наредбу за сутрашњи марш, предам је сержанима и одем у свој стан. Тако смо промарширали кроз Угарску и дошли до Штајерске. Први град у који смо ушли био је Радгона. У том смо граду имали одмор, а онда смо опет наставили даље.

Штајерска је врло брдовита земља, али, поред свега тога, пут је добар. Сграђен је, очевидно, у давнашња времена. Људи се по њему возе, без

икакве опасности, тешким колима куда коме треба. Пут иде кроз брда, а где су стене сметале, уклањане су барутом и пут поравњаван. Између тих брда тече Мура, коју смо понекад преко дана прелазили по четири-пет пута. Она у великим окукама и завојима тече кроз места кроз која иде и главни друм. Због тих окука подигнути су камени мостови са високим луковима, да бродови могу слободно пролазити.

У Штајерској има врло много шума и ливница гвожђа. У њима се гвожђе обрађује помоћу машина које креће вода. Ја сам толико пута ишао да гледам како се тамо ради. Куд год уђеш изгледа ти као да си, што се каже, упао у пакао, јер ватре су страшне, а угаљ само пршти. Радници су сви у оделу од коже и црни као ђаволи. Лупа и бука ужасна, и ко је ту од наших први пут ушао, од загушљивог ваздуха и врелине добијао је главобољу. И мене је једаред заболела глава, па сам од то доба престао ићи. У тим се ливницама ради врло добро гвожђе, а разносе га трговци по целој Аустрији, Угарској, Славонији и по другим крајевима те државе. Тамо се с великом вештином праве одличне косе, каквих нигде на другим местима нема. Одатле сваке године увозе трговци и у Русију велику количину тих коса. Трговци нарочито долазе ради њих. Путују Муром у Драву, Дравом у Дунав, Дунавом у Црно море, а одатле куда већ треба сувим путем.

Убрзо смо стигли у Грац, главни град Штајерске. Град је давнашњи, у њему су добро зидане зграде, а куће имају по три-четири спрата. Он лежи изнад Муре у широкој долини између брегова. С једне стране изнад града стоји високо шиљато брдо, на којем је подигнута јака тврђава. Ту се понекад шаљу кажњеници осуђени на робију. У то време био је тамо и српски племић Јосиф Јоановић, провизор. Он је окривљен да је као био у преписци с кнезом Кантакузеном, који је дошао из Русије. У том граду су и велики вашари и тр-

говине са тамошњим производима, а нарочито са гвозденим израђевинама.

Штајерска ми се много допала. Пуна је шумског, здравог ваздуха; мочвара и баруштина уопште нема; вода је здрава и долази из брда; имају доста стоке. Коња ако и немају одвише, али су им од добре пасмине. Ја сам тамо видео како сељаци по четири ждрепца у плуг запрегну и земљу ору. За такве би ждрепце љубитељи добре пасмине у Русији платили и по двеста-триста рубаља. Жита имају довољно, поврћа свакојаког. Месо и друге намирнице продају по умереној цени. Само вина мало имају, у њему се једино осећа оскудица. Али и тај недостатак надокнађује тамошње одлично пиво, које се мени врло допало, па за вино нисам ни питао.

У Грацу смо провели три дана и ту ме је мој помоћник подсетио да би требало да водим дневник о свему: „Ви сте", вели, „почели служити, и на тој дужности може вам се десити да вас командант о чему запита, па да умете да одговорите."

Ја сам тај савет одмах примио, направио свеску и почео водити дневник. Уносио сам у њега све што год сам видео и све што год се десило, и маршеве и одморе, где смо све били, кроз која смо места и крајеве пролазили. Писао сам о свему и свачему. Тога се на крају накупило много и свеска ми се напунила. А после неколико година, писање ми је прешло у навику, па сам једнако писао о свему и свачему.

Тако ми се намножило тих свезака подоста, и ја сам у доколици стао да их прегледам и све из почетка читам и једну с другом да повезујем. Неке су биле већ иструлиле, друге се поцепале. Мени је жао било да их бацим, па сам почео полако да их преписујем. Направио сам нове свеске, које сам намислио сачувати. Мислио сам да ће то мојим потомцима, или коме већ другом, бити мило да прочита. Под старост ми се још више накупило тог материјала, а како сам у својој тешкој војничкој служби имао и значајних догађаја, сматрао

сам да би штета била да све то остане незабележено — и тако је постала ова моја књига.

Све што је спадало у моју службу савесно сам извршавао и увек се старао да угодим своме команданту. Никад ништа нисам занемарио, а томе су много допринеле и пуке мога помоћника (о којем сам већ говорио). Тај ме је поштени човек јако волео, а и ја њега, тако да један без другога нисмо могли да будемо. Он је био Немац, звао се Јаков Хехер, а био ми је и помоћник и учитељ.

А сад да се опет вратим на наш марш кроз Штајерску.

Приближили смо се последњих неколико дана граници горње Аустрије и кад смо ушли у њу, видели смо једну сасвим друкчију земљу.

У тој земљи влада велико изобиље, има и вина. Прилично је равна, али има и брда. Брда нису висока, плодна су и пуна воћњака и вртова.

Кроз ту земљу смо марширали с великом радошћу. Ловили смо са хртовима зечеве, којих тамо свуда има у великом броју. Ја сам имао разне врсте паса, од којих сам неке добио док смо пролазили кроз Мађарску, а неке сам, опет, по ловачком обичају, премамио. Радост су ми причињавали кад сам јахао поред пука а они јурили за мном (по дозволи команданта). Ја сам увек тражио допуштење за лов од спахија кроз чија смо имања пролазили, јер тамо је забрањено животиње и птице самовољно убијати и са хртовима ловити. Ти су прописи тамо веома строги.

Ја сам имао у пуку другова, официра, који су били по годинама старији од мене, али сви су ме волели и сваки је желео моје друштво. Изјашемо тако, понекад, испред пука за време марша, па јуримо, заигравамо коње, певамо, пушимо. Тамо сам и научио на лулу да пушим, због чега ме је отац не једном прекорео, јер у нашој породици пушача није било пре мене, а ја сам се на дуван тако научио да ни дан-данас не могу без њега.

Често нам се на маршу, ноћишту, или одмору дешавало да нас позову тамошња господа, спахије. Примали су нас увек од срца, пријатељски. Понекад су због нас и балове приређивали и позивали на њих своју родбину и пријатеље из околине, па се ту понекад у лепом друштву и играло. Како сам ја умео с њима да разговарам, и како сам био добар играч, указивали су ми велику пажњу, а понегде смо се и уз плач растајали. Ласкали су ми да сам им мио и драг и изјављивали жељу да заувек останем с њима. Ту сам први пут осетио како ми, већ по природи људској, тече крв живље, али стид и младост моја чували су ме од сваког искушења. Доиста, ја сам био врло наочит: раст ми је био виши од средњег, лице бело, коса дуга, густа и црна као угаљ. Понекад су ме госпође преоблачиле у женско одело и утезале, а за време игре и забаве дешавало се да се млади момци заносе мноме мислећи да сам девојка. (Мало сам скренуо и погрешио описујући сам себе, а сад се опет враћам нашем маршу).

Наш се пут, кроз горњу Аустрију, наставио кроз места, лепа и весела. Куће и палате господске, све зидане, баште с поврћем и цвећем на разне начине украшене: са статуама и мраморним и од простог комена, вешто исклесаним, са водоскоцима из којих вода високо избија. Цела је земља уређена најлепше. Коју год ствар погледаш, свака ти се чини изванредна.

Приближили смо се граду Кремсминстеру. Тај град лежи у низини, на равнини, поред речице Кремс. Иако град није по обиму велики, има врло лепих зиданих кућа. С једне стране изнад града стоји брдо на ком је један велики манастир, искићен многим дивним украсима. У њему живе калуђери католичке вере, названи бенедиктинци, чији се старешина назива прелат (што одговара звању архимандрита). Град припада том манастиру. Нисмо му се ни две миље приближили кад се тек

указа, а затим и стиже пред нас, прелатов изасланик, форстмајстор (што ће рећи старешина ловаца). Он је имао под собом сву околну земљу и шуме тога града и манастира, а управљао је и тамошњим зверињаком, рибњаком и риболовом. Он је јахао напред, а за њим четири ловца с пушкама, лепо и богато одевени. Кад нам је пришао, запитао је за старешину пука, а како је сам мајор испред пука јахао, он одговори да је он тај. Онда изасланик скиде са главе зелену сомотску капу, с белом перјаницом, изручи поздрав од прелата, с молбом да не убијамо животиње и птице. После те молбе, мајор одмах нареди да се нико не усуди да пуца или са хртовима зечеве да лови, и рече форстмајстору да он одговара за манастирско имање и да никакве штете неће бити.

Наши официри који су имали хртове наређе одмах да се пси вежу. И ја сам наредио слузи да моје повеже јер, збиља, да их нису привезали, могло је бити много штете, пошто нигде нисмо могли видети толико зечева и најразноврснијих птица, ни толико стада јелена и дивокоза.

Форстмајстор, видећи како је мајор с њим љубазан, нареди својим ловцима да убију два фазана и да их донесу. То није било нимало тешко, јер их је около и по земљи и на дрвећу било премного. Ловци су тог часа, по заповести, донели пар фазана, а форстмајстор их преда мајору на поклон, па прешавши с нашим пуком око пола миље, опрости се с мајором и одјури са својим ловцима у град, а ми за њим, и кад смо у град стигли, разиђемо се по одређеним ноћиштима.

За сутрашњи дан добили смо наређење да се у том граду одморимо.

То исто вече послао је прелат нашем мајору два калуђера да позову у његово име мајора и све официре за сутрадан на ручак. По том смо позиву сутрадан дошли у манастир око једанаест. У предњој соби дочекао нас је прелат веома лепо, увео нас у свој двор и понудио да седнемо. Изнета је кафа и ракија. Чим је ко хтео тим се и служио.

Прелат је разговарао с мајором о разним стварима, о рату и о земљи из које смо долазили, и тако смо провели време до ручка.

Око један сат уђе један калуђер да јави прелату да је ручак готов и већ на столу. Прелат устаде и позва нас. Пошли смо за њим кроз неколико соба, које су биле врло раскошно намештене (кад бих хтео да опишем све што сам тамо видео, имао бих много да пишем, али да тиме не замарам читаоца, задржаћу се само на најглавнијем).

Кад смо ушли у салу, јела су већ била на столу. Судови су били сребрни, сто мраморан, дуг око два и по, а широк око два аршина. Стајао је на пет мраморних стубова израђених сразмерно и врло вешто. По њима су биле изрезане вијуге и цвеће. Тај сто смо разгледали кад је после ручка скинут чаршав. Преливао се у живим бојама у црвено, зелено, плаво, бело и жуто. Све је то било уметнички израђено. Глатка ивица стола, као длан широка, била је позлаћена. На средини стола, на самом средњем стубу, стајала је плитка велика округла чинија, скоро аршин широка, а око ње била је скоро за длан широка ивица подигнута увис. Тај обруч је био исто тако сребрн, а бранио је води да се из чиније излива. На средини чиније била је постављена цев која је улазила у онај средњи стуб испод стола, а на тој цеви био је причвршћен кит изливен из сребра. Он је представљао кита који је из своје утробе избацио пророка Јону. Сам тај кит, без чиније, како су казивали, био је тежак двадесет фунти. Крљушт на њему била је од злата и сребра. С унутрашње стране обруча стојала су спојена два танка кола, једно сребрно, а друго позлаћено, а на њима плаве кристалне позлаћене чаше пуне пива. Касније су и вино у њих сипали.

Тек што смо за сто сели, прелат покрену руком ону чинију и, наједаред, из китових ноздрва шикнуше два млаза. Били су танки као гушчије перо, а високи око два аршина, а исто тако и из зуба (из ушију су текла два нижа млаза, танка

као конац). Сва та вода падала је у чинију. Чим би се чинија напунила, вода се сама изливала у стуб испод стола; после се није ни повећавала ни смањивала, а водоскок је непрестано избијао.

У сали је таваница била сва украшена сликама и златом. Све врло вешто израђено. Слике су представљале разне предмете из историје. Зидови су били истесани од камених квадрата, а у једном углу, где је био сто са јелом, стајало је једно мало мраморно корито изнад кога је била у зиду бакарна позлаћена цев, са славином. Кроз ту је славину текла хладна вода, и одатле су је у чаше сипали и на сто износили. У коританцету су се прале чаше, а вода је доле отицала. У тој истој сали око врата и прозора ивице су биле од разнобојног камена с великом вештином исклесане, а њихови крајеви глатки и позлаћени. Завесе на вратима и прозорима биле су скупоцене, са златним ресама, кићанкама и гајтанима. За време ручка црквене оргуље су свирале разне песме. Патос је био од орахових дасака, са умецима од другог разног дрвета.

Кад су после ручка свукли чаршав, видели смо сто, о ком сам већ говорио. Затим смо опет прешли у собу код прелата, где нам је био послужен десерт и кафа.

Мало после показао нам је прелат своју библиотеку и друге ствари, као и реткости. Тамо сам видео старо римско оружје, а исто тако и сваковрсне турске пушке, сабље, ножеве, седла и другу коњску опрему, заставе, разна турска одела и једног турског џина. Он је био убијен, кожа му скинута, учињена и испуњена. Тај је Турчин, као што је та прилика показивала, био скоро три аршина висок, а широк аршин у плећима. Глава му је била страшно велика. Те ствари донете су у манастир после турске опсаде и њиховог пораза пред аустријском престоницом, градом Бечом.

После тога прошли смо се по врту, који сматрам непотребно описивати, јер те прекрасне алеје, водоскоци, хладњаци, стаклене баште, статуе, би-

ле су такве да би могле у свакој држави да служе на понос. Између осталог, видели смо четири мала рибњака. Један је с другим био у вези, само су их преграде раздвајале. Ограђени су били тесаним каменом. У средини првога рибњака стајала је једна мраморна статуа, која је приказивала Сампсона како разваљује чељусти лаву, а лаву из језика избија водоскок четири хвата високо. Вода из првог рибњака тече кроз ситно плетену решетку у други рибњак и испод земље отиче даље кроз олуке.

У та четири рибњака налази се разна најређа риба. Неке се сјаје као сребро, друге су црвене као крв, а неке су тамо само зато што се сматрају као реткост.

Поред тих рибњака стоји на мраморном стубу звонце на челичној опрузи и чим оно зазвони, рибе одмах испливају на површину и чекају, по навици, храну, коју одмах и добијају.

С обе стране тих рибњака стоје калдрмисане доста широке стазе за пролаз, поред стаза направљен је зид без стубова, заобљен према унутрашњој страни, а на његовој кривини при дну дивно су биле израђене историјске слике у бојама, са позлатом. На оба краја тог зида и у средини стајале су мраморне клупе.

У језеру, близу излаза из парка, живеле су разне водене птице, где су се и плодиле, а за лабудове су били направљени пловећи кавези од дасака, обојени зелено.

У том разгледању свега што је имало да се види, пало је и вече; ми се опростимо од прелата и одемо на ноћиште.

Сутрадан маршрали смо радосно и весело даље кроз горњу Аустрију и дошли до границе Римског Рајха, тј. земље курфирста, и стигли до прве кнежевине, Баварске, која се тада сматрала као непријатељска, јер је владајући кнез у тој земљи, Карло Албрехт, помоћу Француза био про-

глашен за владара и крунисан као Карло Седми — али он је убрзо умро.

Баварска већ није изгледала као Аустрија, иако су и тамо градови и варошице доста лепи. Народ у Баварској има изглед сиротиње, живи помало скучено и прилично оскудно. Жита немају сувише. Наилазили смо на брдовита места и на шуме. Путеви су им уски и незгодни, а ако свернеш с главног пута, упадаш одмах у мочваре и блато. Таквим путевима стигли смо до тврђаве Енгелштат, која лежи изнад Дунава. Ту смо затекли подоста наше војске и пукова. Између осталих ту су била и два српска пука Потиске ландмилиције, један пешачки, а други хусарски, под командом потпуковника Арсенија Вујића.

Убрзо је ту стигао и пешачки пук Поморишке ландмилиције, под командом мајора Ивана Хорвата, кога су и Шамов називали. (Тим су га именом Мађари окрстили, по његовом оцу, који се звао Самуило).

Ја сам свако јутро око десет сати одлазио у тврђаву генералу који је тамо био с командом и командовао над свим пуковима, добијао од његовог ађутанта лозинку и односио дневне заповести своме мајору.

У тврђави Енгелштат није имало шта да се види. Али је то било важна тврђава и лежала на добром месту. У њој је кула са сатом била веома лепа, а како је била и врло велика, служила је за војни магацин. Испод те тврђаве провели смо око две недеље, а затим смо одмарширали даље и преко Баварске се приближили другом кнежевству или херцегству Рајха, Виртемберг-Штутгартској земљи.

Домарширали смо близу престоног града те земље, Штутгарта. Тамо влада херцег Виртембершки, а раније је владао ћесарски фелдмаршал принц Александар Виртембершки, који је за време ћесара Карла Шестог био у Београду као врховни заповедник за Србију. Он је тамо и умро, а његова супруга, са својим сином, тада још мало-

летним, прешла је у своју земљу, Виртемберг, и тамо дочекала дубоку старост.

Херцегиња је, чим је чула да српска војска маршира, изишла, поред све своје старости, са својим већ одраслим сином, који је управљао том земљом, на пут којим је војска пролазила и чекајући у једном малом месту послала гласника нашим пуковима, молећи да јој командант учини посету. У то време није било нарочитог генерал-команданта, него су сами пуковски команданти водили своје пукове, по датој маршрути, на збрно место, на Рајни.

На тај позив пуковски команданти с неколико официра пошли су к њој.

Херцегиња је, за време свога боравка у Београду, знала да постоји Потиска и Поморишка ландмилиција, али, како ти пукови нису били под командом покојног херцега, она никог није из њих познавала. Знала је само Подунавске пукове. Али кад јој се наш мајор представио и рекао да је у оно време био поручник у Београду и да је често долазио, службено, код херцега, она га се одмах сетила и рекла како јој је мило што је дочекала да види те људе који су под командом њеног мужа служили, и обративши се мајору рече: „Ја вас никад не бих познала, јер сте већ остарили." Распитивала се и за друге официре, питала и за њихова презимена и за њихове чинове.

Мајор јој је на та питања о сваком одговарао, а кад је за мога оца казао да се зове Пишчевић, она је устала са столице, са речима: „О, боже! Да није од оних Пишчевића од којих је био крилни ађутант мога покојног мужа?" — а мајор и мој отац одговорише да јесте и да је поменути официр био моме оцу брат од стрица, и мој отац јој тада приђе и пољуби је у руку. Затим мајор и мене представи херцегињи и, показавши на мог оца, рече да сам и ја из те породице, да сам син тога господина капетана и да служим у пуку као ађутант. Онда сам и ја приступио и пољубио јој руку. Њена цела свита стоји и гледа у нас, а она, окре-

нувши се своме сину и осталима, рече: „Видите ту господу! То су људи верни и достојни сваке похвале. Они су код мог покојног мужа били у команди и спрам нас су имали велике љубави и поверења, а мој муж, који им је био врховни командант, имао је за њих увек нарочиту љубав и лепо је о њима мислио."

Затим, окренувши се мајору и официрима, рече: „Ја овај дан, кад сам дочекала да видим те људе, који су нам увек били верни и послушни, сматрам за нарочито срећан дан" — и рече да се сећа још оних места у којима је тако радосно и срећно живела. И код тих речи код којих је сваки час спомињала херцега, свог покојног мужа, она и засузи.

Затим је изнето на сребрном послужавнику вино у чашама, и херцегиња, прихвативши једном руком послужавник од слуге, замолила је мајора и све официре да се послуже. Ми смо узели чашице и испили их у њено здравље. Кад нас је послужила, замолила нас је да поседамо. После смо устали, опростили се од ње и отишли у логор. — То је било послеподне, пред вече.

Сутрадан нам је херцегиња дала на знање да је, пре свог одласка у резиденцију, намерна да уз пут сврати до нас, да види наш логор. Ми смо се били сместили испод тог местанцета у једној ретској шуми и имали баш одмор.

Кад је мајор обавештен да ћемо добити госте у логору, наредио је да све буде у реду: војска прописно обучена, али не у строју, него само да свака чета буде у свом кругу, без пушака и вољно.

Око десет сати изјутра херцегиња се довезла, застала испред наше јединице, изишла из кола са својом свитом, и, с њима у друштву, пошла по логору. Мајор је дочекао с официрима и провео је кроз чете између шатора.

Херцегиња је уз пут, где год је видела групу војника, застајала, гледала их и изражавала задовољсто што их види.

Кад је одлазила и кад ју је мајор с официрима испратио до кола, рекла је мајору да је, у знак пажње, наредила комесару тога места да донесе у логор меса и пива за војнике, а за господу официре живинског меса, вина и ракије. С тим се опростила и наставила пут.

Један сат после тога ето ти комесара и све што је херцегиња наредила донето је у логор. Било је ту неколико говеда и оваца и буради с пивом, а за официре живинског меса, вина, ракије и разног поврћа.

Сутрадан смо наставили пут кроз ту земљу, приближили се Рајни, и пришли месту Штукштату. Око тог места била је поретка шума и у тој шуми логоровали смо око две недеље. Ту се искупио и авангардни корпус, којим је командовао генерал-лајтнант барон Бернклау.

II

Према нама, с друге стране Рајне, биле су француске предстраже, а низ Рајну, за пола миље од тога града, налазио се, према једном острву које је лежало близу непријатељске стране, француски шанац. У њему је било нешто пешака и два топа. Али како је на тој страни преко реке сва обала обрасла била великом шумом, нисмо могли ни видети ни сазнати колика је снага и број непријатеља. Зато је требало острво око ког је текао рукавац Рајне освојити, на њему, према Французима, ископати редут и поставити тамо један одред наше војске.

Ми смо то брзо и урадили. Прво се пребацио преко Рајне, ноћу, на чамцима, један одред наше ландмилиције, с лопатама, и заузео то острво. Како је и острво било у густој шуми, Французи нису ни приметили тај прелаз. Али кад су се наши приближили обали острва и почели копати редут, Французи су чули лупу и од своје стране отворили

жестоку ватру из топова и пушака, трудећи се да нас омету. Али острво нису могли више повратити. Наши су заузети положај задржали.

Сутрадан је између наше обале и острва подигнут понтонски мост. Кад су Французи то видели, удвостручили су отпор, али, како је острво било доста дуго, а шума пружала заклон, нису могли да спрече рад — и тако је мост постављен тога дана.

Преко дана наши нису могли копати редут. Војници су лежали на земљи и крили се иза дрвећа и спасавали се тако од непрестане француске ватре. Радили су више ноћу. Треће ноћи било је све већ готово, али смо изгубили преко двадесет људи, а исто толико је било и рањених.

Преко моста на острво се из логора сваки дан слала смена одреду. Али до моста се морало ићи иза брежуљака заобилазећи десном страном. Право обалом није се смело ићи, јер је с наше стране обала била гола и песковита. И зато Французи нису никог пропуштали, него су гађали чим кога виде. Тако је неколико наших људи испрва страдало. Једанпут сам видео како је један пешадијски капетан погинуо. Био је послан с неколико пионира да подигне мост преко једног поточића који се улива у Рајну, али, чим је стао на обалу и погледао на реку, од неколико метака један га је погодио у главу. И сваког ко се усуђивао да пројаше обалом пропраћали су мецима.

Једнога дана је мађарски хусарски пуковник Венцел зажелео да оде на острво и види тај наш редут. Пошао је тамо са својим ордонансима на коњима. Коње су оставили код моста, а он је, са још двојицом, пошао преко моста пешке. Кад је дошао на редут, ходао је горе-доле и разгледао га, а како је у тај мах паљба престала, он се, не говорећи ником ништа, попео на врх редута. Шта је хтео да види, нико не зна. Тек одједном хитац га погоди и он се мртав свали, пред свима, у редут.

Ја сам молио свог мајора да и мене пусти с оцем, пошто је мој отац био одређен да иде тамо,

па сам тај случај с пуковником сам баш видео. Видео сам и како су га после однели на носилима са острва преко моста, метнули га на кола и одвезли у логор. — Сутрадан била му је сахрана, а после тога су му распродане све ствари на добош.

И мој мајор је хтео на острво, па је и мене са собом повео. Дао ми је и свог оседланог коња. Пошли смо лепо иза брежуљака до моста и гледали оданде како се врши смењивање одреда. Он се после предомислио и није хтео на острво, него смо се вратили у логор. Али место да пође истим путем којим смо дошли, он поче да јури право обалом, а ја за њим. Кад, преко реке меци на нас. Пало их је преко десет. Неки су ударили коњима под ноге, а неки су нам прозујали поред ушију, док се мени поче, на најопаснијем месту, измицати седло пода мном, и већ сам помислио да ћу пасти на земљу.

Стао сам да вичем, не би ли се макар мајоров слуга зауставио, али нико није хтео да ме чује, него још брже потераше коње. Док сам се ја тако вртео на коњу, а нисам био кадар да седло сам исправим, мислио сам да сам већ готов. Кад тек дотрча један војник (он је био из нашег пука), па кад је видео шта је, повика: „Не бојте се!“ па ме дохвати рукама, и исправи и коњаника и седло.

Тај војник је отрчао затим према мосту, а ја сам се на коњу осетио сигурнијим и пожурио се у логор. Спасао сам се само уз помоћ тог војника. Да није било њега, био бих или рањен или убијен, јер меци су непрестано око мене летели и дизали прашину испод коњских ногу.

Ја сам тог војника познавао, и мој га је отац због те помоћи наградио, и још измолио од мајора капларски чин за њега, а ја од то доба тамо више нисам ишао.

После неколико дана добио је наш корпусни командант наређење да изврши прелаз на другу страну Рајне. Он је пошао ноћу из логора и у њему оставио један део војске, све шаторе и комору. Затим је појачао одред на острву и дао војницима

хране за шест дана. У логору је наредио да се ноћу умноже ватре и да се огласи повечерје, као и обично.

Ту ноћ смо марширали брзо и стигли пре сванућа кроз једну шуму до неке речице. Тамо смо застали и провели дан у највећој тишини и без ватре. Увече, истог дана, донели су нам муницију и разделили. Исте те ноћи пођемо даље и стигнемо опет пред свануће до једне шуме, и опет се тамо задржимо и преданимо. Ту су за нама донели храну за четири дана, али наредба је била да нам се да само за два дана, а остало да се вози за нама.

Генерал је наредио да се јаве добровољци за прелаз преко Рајне, али да не буде с официрима заједно више од триста људи. Пукови треба да направе списак тих људи а списак да се поднесе генералу.

Та експедиција морала је да буде, по наређењу, без терета. У њу је хтео, тада сам видео, цео наш пук да пође. Али то се није дозволило, него је одабран одређен број из свих чета и створен тако један одред.

То вече, одред је пошао по сумраку, а остали су се задржали на том месту. Њима је наређено да пале ватре и да вичу по логору (с тога је места обала Рајне била близу, па да Французи помисле да ту цео корпус ноћива или да се логор ту премешшо).

С тим одредом је и мој отац пошао, а ја намолим капетана да и мене пусти с њиме.

Тај одред је предводио сам наш генерал. Ишли смо ту ноћ усиљеним маршем и кад смо стигли до неке мале шуме, пошли смо кроз њу и задржали се на самој обали Рајне. Слушамо како Французи с друге стране вичу своје лозинке. Ја прићем четворици који су нас предводили и питам каква је то вика и где смо. Одговорили су ми да смо код Мајнца, а да то француски војници вичу у шанчевима.

Мало после наређено нам је да пођемо уз реку обалом. Тај пут смо скоро претрчали и кад смо

одатле отишли за једно два пушкомета, наиђемо на чамце који нас ту очекују. У чамцима су били наши понтонири с једним официром. Откуда ту ти чамци, нисам имао времена да питам, јер је било наређено да се одмах у њих седа, и то тихо, без најмање лупе. Чамци су били велики, а било их је дванаест.

Генерал се још у логору преобукао у лаку и просту униформу и сео у предњи чамац. Веслачи на чамцима били су ти исти понтонири, а војници су им помагали. Одвојили смо се од обале чим је почело свитати, али још по сумраку. Прошли смо иза два острвца и изишли насред реке, али како је Рајна прилично широка и врло брза, то прва два чамца вода занесе наниже и навуче их на спруд. У једном од тих чамаца био је и генерал.

Војници поскачу из чамаца у воду, јер ту вода није била дубока. Али док су они чамце доводили у ред, други су их заобишли. Веслали су брзо и приближили се обали. И ту се већ нису могли сакрити од непријатеља.

Французи су нешто приметили и, кад су чули шум весала, надигли су вику на тамо њиховом језику. Уто су и она два чамца приспела, и на вику Француза, као одговор чујемо с наше стране из чамца један глас: „Марија Терезија!" То је име њеног величанства, императорке и краљице угарско-чешке. На тај одзив (после сам чуо да је то генерал викнуо) чуо се плотун и с наше и с француске стране. И ја сам тада видео, иако још није било чисто свануло, неколико наших мртвих и рањених.

Наши су поскакали из чамаца на суво, надали страшну вику и пошли у напад на шанчеве; ја сам остао у чамцу седећи доле код крме. Страшно сам се уплашио. Оца не видим. Чим је искочио, пошао је с другима, а мени није ништа рекао. Зато сам ту и остао.

Тамо напред, страшна пуцњава и гласови који се већ удаљују од обале. Уто је већ и свануло, а ја још седим у чамцу и не знам шта да почнем.

Напослетку изиђем на обалу и станем да ходам горе-доле. Видим неколико наших мртвих и петорицу рањених. Тројица су седела и јечала, а двојица лежала и умирала.

Ја бих ту на обали и даље остао да није наишао човек ког је мој отац послао и повео ме друмом узбрдо.

Тај ме је војник уз пут провео и поред оног француског шанца на који су наши јуришали, и ту сам видео прву ратну страхоту и осетио како је претежак живот војнички. Било је доста мртвих, а лежали су заједно, један преко другог, и наши и Французи.

Одатле смо ја и пратилац мој наставили пут узбрдо. Горе сам нашао оца живог, али рањеног. Дохватио га је метак укосо по ребрима и окрзнуо му кожу, а мишица леве руке била му је контузована.

Чим сам видео да му је рука везана и да седи без блузе само у огртачу, јако се уплашим и станем плакати, а он поче да ми говори: „Немаш зашто да плачеш. Учи се и привикавај на ратне невоље. Видиш какав је хлеб војнички и како се част и слава стиче, а ја“, рече, „хвала богу, нисам јако контузован, и то ће све брзо проћи“ — а да му је метак ребра додирнуо о том ништа не говори; него је крв огртачем заклонио да се не бих ја још више уплашио.

Ја се ту тако с њим разговарам, кад видим иде лекар са торбом. Сигурно је отац по њега послао. Чим је он стигао, отац нареди да се мало склоним док га лекар не превије.

Затим је наредио да га полако одведу до једне сељачке куће на друму. У тој кући била је крчма а у њој само једна старица. Тамо је наредио да му се испод прозора простре слама, а од старице су узели један јастук за њега. И ту тек видим, кад му се огртач случајно отвори, да му је кошуља крвава. Ја се онда још више поплашим и почнем плакати, јер нисам знао ни да ли је рана опасна, нити колика је.

Лекар ме је уверавао да му ни једна ни друга није опасна и да ће кроз неколико дана већ моћи и јахати. Ја томе нисам много веровао све док ме сам отац није у то уверио, говорећи да не осећа велике болове.

Наши војници гонили су Французе и дошли тако под саму тврђаву, али их је генерал задржао, наредио им да се врате на друм, да пођу да чамаца и уз пут покупе рањенике.

Генерал се враћао, а за њим војници, оглашујући добошима збор. Гледамо ми, а генерал иде право ка крчми. Ту стојимо ја, лекар и још неколико војника, а он, чим угледа рањеника где лежи, запита ко је то. (Он до тог дана није познавао мога оца). Отац се мало подиже па рече: „Ја сам Пишчевић, капетан Подунавског пука“, и како му се огртач опет мало откри, генерал му опази крваву кошуљу. (Он је знао помало и српски, додуше мало погрешно, али се могло разумети). Наредио је да се одмах лекар пронађе да му превије ране. Ја му онда на немачком одговорим, показујући на лекара, да су му ране већ превијене: „А да ли су опасне, ја“, рекох, „то не знам.“

Генерал, чувши мој одговор, окрете се мени и запита: „А ко си ти?“ Ја му одговорим да сам син тога господина капетана и да служим као ађутант у Подунавском пуку. На то генерал рече: „Браво! И отац и син у једној тако славној експедицији!“ Затим се обрати оцу и рече: „Ја ћу поднети извештај главнокомандујућем о храбрости и љубави спрам службе коју су данас ваши људи показали, а нећу заборавити, већ и по дужности, да му и о вама и вашим ранама поменем, и ви се можете надати нарочитој милости.“ И још је наредио да ми отац остане ту у крчми све док комора не наиђе.

Нашем одреду, скупљеном ту код крчме, приведена су тридесет и два француска заробљена официра, а други Французи, видећи да им је војска разбијена и да смо преотели њихове шанчеве, напустили су град без одлагања.

Ми смо изгубили, које погинулих, које од рана умрлих, тридесет и двојицу, а рањених смо имали четрдесет и тројицу, али ниједан од њих није хтео да остави пук и иде у болницу.

Мајнц је град у Елзасу, а припада Француској. Врло је велик и леп; припада арцибискупу.

Генералу су из Мајнца дошли изасланици од најугледнијих људи: градски начелник с још неколико грађана и један црквени достојанственик. Поклонили му се и изјавили да се покоравају, да је њихов град неутралан и да они признају власт њеног величанства краљице.

Прошле ноћи пошло је за нама неколико пукова наше коњице. Стигли су пред подне на обалу и ту се, према граду, зауставили. За њима су стигли и понтони, које су одмах почели састављати, радећи врло брзо, тако да је истога дана пред вече мост већ био готов. Преко њега су већ идуће ноћи пукови прелазили на француску страну.

Ујутру смо поставили логор близу града, а ту су се остали пукови искупили, и тако се ту нашао цео авангардни корпус.

Код Мајнца смо се задржали три дана док цела наша армија није прешла, а онда смо пошли сви у Елзас.

Нашој експедицији издата је од врховног вође армије, принца Карла, писмена заповест с великом похвалом. Војницима који су изишли живи из те борбе дат је по гулден, а официрима, по препоруци генерала, захвалност од самог принца Карла за њихову храброст и вешто предвођење војске. Моме оцу је изјављена посебна захвалност.

У логор је, за пукове нашег авангардног корпуса, донесено из града пиво, стока за клање и ракија, и све то раздато војницима.

Тих дана, док смо проводили у логору, нападала су мања одељења француских хусара чаркајући се с нашом предстажом, али наши су их редовно одбијали.

Од Мајнца је пошао наш корпус даље у Елзас. Моме су се оцу ране залечиле, и већ је био кадар да седи у колима.

Приближили смо се граду Вормсу и, кад смо пролазили кроз неко мало место, ја замолим мајора да ме пусти колико да поткујем коња. Са мном су била још два официра. Нас тројица свратимо у једну гостионицу и наредимо газди да нам донесе штогод за јело. Горе на спрату било је већ неколико официра, пролазника, што су чекали на ручак. Неки су били са женама, а неки сами. Газда нам понуди да се и ми попнемо на спрат, пошто се тамо већ постављало. Ми се попнемо — друштво пријатно, официри нас љубазно зову. Газдарица са две кћерке поставља сто, и оне нас лепо дочекају. Погледам, на једном сточићу са стране стоје музички инструменти (код Немаца се обично музиканти налазе у гостионицама и свирком се издржавају). Убрзо је и јело изнесено. Ручали смо ваљано и, како су музиканти за време ручка од своје воље свирали и забављали нас лепом музиком, нама се то допало па решимо да још мало останемо. И тако почне и игранка. Ја као љубитељ игре нисам издржао а да госпође не позовем на игру. Играо сам са свима којима је било до игре, а после тога, мислио сам одмах да одем и посвршавам своје послове. Али на молбу газдарице, а нарочито на молбу њених лепих кћери, које су биле веште у комплиментима, биле добре играчице и умеле да се увијају око мене, ја се ту и сувише задржим и дочекам и вече.

Кад су моји другови видели да ми је из џепа изишло већ три златника, које за ручак, које за свираче, које за кафу и лимунаду, сажале се на мене и почну ме гонити да пођем. Видим и сам сви су се већ разишли, треба ићи, иако то девојкама није било по вољи. Дакле, решили смо се, опростили се и пошли да тражимо наш логор. Тај дан је био облачан, а пред вече кад смо се

враћали навукао се велик облак, а мало после почела и олуја, грмљавина и севање. После се спустио и пљусак и пао мрак.

Ишли смо, из почетка, док се још видело, путем којим је пролазио корпус, а кад се смркло нисмо већ знали куда идемо, и тако залутамо. Морали смо да станемо.

Другови су грдили и мене и моју игру, и газдарицу и њене кћери. Ја сам морао да ћутим и да их слушам док се нису мало одљутили. Онда их запитам: „Зашто ту стојимо? Зар није боље да потражимо некако пут?“ Они се с тим сложе и један пође на једну, а други на другу страну; ја сам имао да останем са слугом на том месту и једнако да вичем, а они ће тражити пут све до даљине докле мој глас стиже.

Ја и на ту невољу радосно пристанем само да их мало одобровољим. Они се упуте сваки на своју страну, а ја станем викати као кад се стражари довикују. Онај се с леве стране убрзо јави: „Овамо, овамо, овде је пут.“ Муња му је помогла да се разазна, али куда је тај пут водио? — то нисмо знали.

Тако смо се опет нашли заједно и добро пазили да се наново не изгубимо, а у томе су нам муње највише помагале.

Јашући тако, опазимо једну велику кућу. Станемо на капију и почнемо викати и лупати. (Треба да напоменем да је киша непрестано лила и да смо били мокри до коже).

Једва смо дозвали слугу. Он нас је питао кроз прозорац на капији ко смо и шта хоћемо. Онда ја почнем. Питам: „Каква је то кућа?“ — а он одговори: „Гостионица.“ (Тог човека је сад требало преварити, иначе нам не би отворио, нити бисмо га могли повести као вођу).

„Добро“, кажем ја. „Ми гостионицу баш и тражимо. Отвори, молим те, да се мало склонимо од кише и дочекамо зору, а ти ћеш, за новац, дати нашим коњима зоби и сена.“

Кад је чуо да хоћемо да платимо, отвори одмах.

Кад смо ушли, ја га запитам: „Јеси ли ти газда?“ — а он одговори: „Нисам, ја сам слуга.“ Питам га да ли је наша војска одавно прошла туда, а он ће: „Војску нисам видео, али чујем да су прошли главним путем, десно од села, и да су подигли логор код Вормса.“

„Је ли Вормс далеко?“ питам ја, а он каже да није и да нема донде ни пола миље. „Хајде да нас одведеш до логора“, кажем му ја, а он поче да се буни.

Тек кад смо му подвикнули, пошао је говорећи: „Добро, повешћу вас до раскршћа, а оданде ће вас и сам пут одвести до логора.“

„Пристајем“, рекох, „одведи нас до тог пута.“

Он нас је одвео за један пушкомет, показао нам пут и хтео да се врати, изговарајући се да је слуга, да је оставио капију отворену и да све то газди неће бити по вољи.

„Добро“, кажем му ја, „лепо је што си тако савестан, али ја ћу морати бити спрам тебе мало груб. Мене су већ тако неки, као што си ти, упућивали и остављали, па ја остао без вође. Него ја тебе да вежем да ме не би и ти оставио. Немој да се бојиш, ја ти нећу ништа учинити, а кад нас до логора будеш довео, пустићу те и још ћу те частити.“

Кад је јадник чуо да хоћу да га вежем, он се уплаши, стане плакати и молити да то не учиним.

„Ја ћу“, вели, „радо поћи с вама већ и зато што логор није далеко.“

Нисам му ипак поверовао, него од улара направим омчу и намакнем му је о врат. „Сад нас“, рекнем му, „води.“

И тако дођемо до логора, али по мраку и киши нисмо могли да видимо с које смо стране дошли. Видим само, кад муња севне, комору и коње, а шаторе не видим и никако нисам могао да разазнам где нам је пук. Један од мојих другова приђе стражарима који су ту у близини били, и

од њих чујемо да је наш пук на другом крају логора. Пођемо даље, једнако се распитујући, и тако најзад нађемо свој пук.

Војници су лежали без шатора у блату, увијени у мокре огртаче. Вичу и грде кад неком хоћеш с коњем на ногу да станеш.

При севању муња опазим и познам нашу комору, коње мога оца и посилног где лежи пред њима. Нашег вођу отпустим и наградим га. Он је био задовољан, само замоли да га пустимо да остане до зоре код наших кола.

Кад је посилни мог оца чуо да сам стигао, диже се са земље, а ја га запитам где је отац. Он ми одговори да се задржао с колима и лекаром у граду и да ће тамо ноћити.

Ја станем да се окрећем где бих легао, али постеља је била једнака, свуда блато, а ја скроз мокар. Ухватила ме већ дрхтавица. Хтео сам макар мало да прилегнем, да се загрејем и заспим. Посилни је отишао и донео мало мокрог сена, простро га по земљи, дао ми два коњска мокра ћебета, те ја прострем једно под себе, а друго преко огртача, увијем се и легнем.

Могао сам лећи и у кола, и то би било можда најбоље, али баш онда сам имао ловачку керушу са штенцима ту у колима, па ми је било жао да је терам.

То лежање није дуго трајало. Нисам могао ни да се загрејем а камоли да заспим, а већ свануло и добоши почели да ударају за полазак.

Скочим брзо, изиђем пред фронт, покупим јутарње рапорте од сержана и пожурим мајору, а он ме пита кад сам дошао и зашто сам се задржао. Ја се брзо снађем, одговорим да сам се мало задржао док нисам коња потковао (што није било истина). „Дошао сам", рекох, „брзо за вама, још синоћ, али по мраку и киши нисам хтео да вам се јављам."

Мајор ми верује и пожали се да је и он скроз мокар и да је тешко провео ноћ.

Упитам мајора шта наређује за даљи марш, а он ми одговори: „Ја ћу поћи у град генералу, а ви пренесите наредбу капетану Антоновићу да он поведе пук, а пукови ће ићи истим редом као и јуче. Ви после тога", рече, „дођите за мном у град."

Ја ту наредбу брзо предам капетану, пођем за мајором и стигнем га код градске капије.

У град смо ушли по чистом и ведром времену, киша је била престала, и град нам се учинио врло леп. Застанемо у гостионици где ми је отац био; мајор пође генералу, а ја останем и почнем одмах скидати одело да га осушим, али како би то на сунцу дуго трајало, одем у кухињу, где је била велика ватра. Посилни ми је помогао да се свучем и сушио ми одело, а ја сам се поред ватре окретао и сушио на себи мокру кошуљу.

Газдарица ме је врло љубазно гледала, нарочито се дивила мојој дугој црној коси: косу сам рашчешљао да и њу могу да осушим. Говорила је, жалећи ме: „Тако сте млади, а тако се мучите." Онда ми је брзо скувала кафу и ту ми у кухињи дала да је попијем. Пита ме хоћу ли још штогод, а ја јој кажем како би добро било да штогод поједем. „Сад баш припремамо јело за оног официра што лежи горе рањен, па бисте могли и ви с њиме да ручате."

Она није знала да ми је то отац, а кад сам јој то рекао, стаде ме још више жалити и чудити се моме оцу што ме је тако младог повео у то зло. Уто се и моје одело осушило и ја се обучем и пођем на спрат — тамо се већ постављало. Стигао је и мајор и тако седнемо да ручамо. Нахранимо и коње и кренемо даље.

На средини дневног марша стигнемо наше пукове. Они су били застали код једне речице. Ту је била једна велика гостионица и ту су наши војници простирали своје огртаче и сушили их на сунцу. Газда гостионице је, како изгледа, очекивао госте, јер је било свега довољно наспремано.

Генерал је за нама дошао поштанским колима, наредио марш и пошао према граду Шпајеру, где смо и ми пред вече стигли и подигли логор. Ту нам је дата наредба да се одморимо и да подигнемо шаторе.

Одатле је корпус марширао даље, па смо дошли до тврђаве Свети Луј. Ту смо опет видели Французе, срело нас је једно мање одељење њихове коњице. Започела је чарка, али су се они брзо повукли у тврђаву.

Близу те тврђаве подигли смо логор, али како је ту све земљиште било засејано житом, ми смо логор подигли у житу.

Учинило нам се да смо доста далеко од тврђаве, али кад су нас Французи стали гађати из топова, падало је понеко ђуле и у логор, па смо били приморани да један део логора преместимо даље.

Наш генерал је пошао једног дана да извиди положај око те тврђаве, али, кад су га почели гађати из топова, вратио се брзо натраг.

Затим је наређено, у свим пуковима, да се спреме фашине од шибља, које је ту било довезено с комором. И то је било за дан готово. Истог дана била је издата и наредба да се приђе ближе тврђави, и да се ископају ровови за пешадију и батерије. То се почело радити кад је пала ноћ. Сваки је војник узео једну фашину, и тако пошли сви на одређено место, у највећој тишини, али Французи су госте брзо опазили, па су у зору изишли с једним одељењем и извели напад праћен јаком паљбом из топова. Иако је с наше стране било губитака, јер су ђулад из њихових мерзера падала у наше шанчеве, ипак нас нису могли отерати; ми смо се већ доста дубоко укопали и топове поставили, и тако смо топовима и пушчаном паљбом дочекали Французе и одбили их.

Пошто смо се утврдили (у ровове је сваке ноћи долазила нова смена), почели смо да бијемо

тврђаву из топова, али узалуд. Нисмо могли ништа да урадимо, Французе нисмо могли истерати.

Тврђава Свети Луј лежи у равници. С једне стране тече Рајна, а са друге стоји широк и дубок ров у мочвари.

У таквим свакодневним чаркама прошло је неколико дана, а онда су Французи лукаво смислили како да нас оданде отерају: у дубоком рову у који се река улива зауставили су воду. Они су, очевидно, за ту ствар имали нарочито направљене уставе. Али преварили су се јер су преуранили, а да су то урадили доцније, или ноћу, велику би нам штету и несрећу нанели.

Кад су ров с доње стране затворили, вода га је из реке брзо напунила, а кад га је препунила, вода се почела преливати у мочвару, а после и у наше ровове за пешадију и за топове.

Војници су поскакали из ровова и, поред силне топовске ватре која их је из тврђаве обасипала, стали бежати, и, вукући топове и сандуке, једва се спасавали.

А вода помешана с блатом једнако је расла и, као зид висок два аршина, јурила великом брзином и залила цео наш логор и све њиве са житом око нас. Шаторе нам је порушила, носила је кола и коње, јер нисмо имали времена да коње одрешимо. Ту су нам се многи и подавили. То нас је тако збунило да нисмо знали куда да се денемо. Све око нас било је под водом. Људи су избезумљено газили по води, тражећи неко узвишење и тако се спасавали, али и ту, на узвишењу, стајали су у води до колена.

А да су то откуд Французи урадили пред ноћ или ноћу, и логор и сви људи би нам пропали. Али и тако је штета била велика. Многа су се кола поизвртала и изломила, ствари су се толико утопиле у блато да ни на шта нису личиле, а многе су и покрадене.

Ја сам успео да седнем на коња и пожурио се с другима на најближу узвишицу. Био сам сав мокар, а тешко ми је падало и то што су ми про-

пале моје нове, жуте, хусарске чизме, на мени. Читаву ноћ, после тога, стајали су људи из корпуса у групама без икаква реда. Да се ноћу подигне нов логор — кад је свако гледао само да се спасе — није било ни говора.

Сутрадан је било за све људе доста посла. Кад је вода мало опала, могли смо да се крећемо по блату и тражимо своје ствари, да налазимо и скупљамо шаторе који су у гомилама лежали на разним местима. Пред вече је корпус кренуо с тог места, и подигао нови логор мало даље од тврђаве, али опет на њивама са житом. Жито је већ било зрело, али пропало. Кад смо подигли први логор, наредба је била да се жито, осим на оном месту где је био логор, не коси и не гази, али кад Французи нису своје жито жалили, нисмо имали ни ми зашто да га жалимо и зато нам је било дозвољено да га узимамо као фураж.

Код те тврђаве остали смо још неколико дана, а кад смо видели да је не можемо заузети — што можда није било ни потребно — оставили смо је и кренули према главном граду, Страсбуру.

Страсбур је главни град у Елзасу, и, као што је познато, веома је велик и чврсто сграђен. Ја у њему нисам био, али слушао сам о његовој лепоти и сад га, издалеко, сваки дан гледао. У њему је било много француске војске, што смо могли видети кроз доглед са наше предстраже.

За нама је ускоро дошла и читава армија и подигла логор на нашем десном крилу, тако да нам је сада фронт стајао према тој француској тврђави.

Ту је наша армија провела неколико дана. За то време вођени су преговори. Скоро сваки дан могли смо видети како са наших предстража доводе гласника, којем су наши везивали очи марамом и, водећи му коња за узду, одводили га главнокомандујућем наше армије, а после га опет на исти начин враћали. Али војне акције ипак нису престајале и француски хусари су често на наше предстраже нападали, а понекад их и у бег нате-

ривали, због чега је у нашем логору често бивала узбуна.

Да им дуг вратимо, и наши су одреди нападали њихове предстраже, — и крвавих глава бивало је доста.

Те скоро свакодневне борбе пробудиле су и код мене вољу да пођем с нашима: да видим шта се тамо ради и да научим нешто, макар гледајући. Ово сам неколико пута молио мајора (а отац је имао поуздане људе, са добрим коњима, који би ме чували).

Ми смо с нашим одељењима нападали, и ту је збиља било прилике да се човек понечем научи од наших ратника. Имали смо људе искусне и храбре, који су умели да буду врло брзи, и нарочито су наши српски хусари из Потиске ландмилиције врло вешто водили борбу. Иако сам ја тада, као још сасвим млад, само гледајући учио, та ми је наука била од користи за цео век.

Идући тако често у борбу, понекад су наши успевали да одагнају француске предстраже, и ја сам онда с нашима дубље улазио и долазио до такве близине да сам с догледом могао да видим и људе, и логор, и тврђаву.

Једног дана, кад смо пошли на такву шетњу, и приближили се непријатељској предстражи, видели смо да из њиховог логора излазе пукови и пешадије и коњице и постројавају се. Кад смо то видели, ми оставимо неколико људи као осматраче, па се вратимо до наших предстража, чекајући да видимо шта ће даље бити, а официр са предстраже обавестио је о томе дежурног.

Мало затим почела је јака топовска паљба дуж читаве тврђаве. Ја сам бројао и набројао да су опалили равно триста пута. Чим је та ватра престала, строј је отворио брзу пушчану ватру, и то се поновило трипут.

Зашто је то било, дознали смо сутрадан од једног пребеглог војника, ког сам ја као дежурни видео. Он је причао да је сам краљ долазио по-

штанским колима и, пошто је провео тамо неко време, вратио се натраг.

III

После тога између нас и Француза дошло је до примирја. Почели су се водити преговори, са честим долажењем гласника, а затим је наш главнокомандујући издао наредбу да се под претњом смртне казне нико не усуди да пљачка по селима. Било је забрањено узимати чак и поврће и воће из башта. Ако би ко био ухваћен у крађи, изгубио би главу. Зато је сад била одређена стража коју је предводио надзорник („гранд профос"). Тај се чин сматрао као велик. Он је водио одред коњице, свештеника и џелата. Свако се имао добро да чува, јер у противном, ако би кога стража ухватила на делу, ништа га не би питали, него само за име и пук, и одмах би га свештеник исповедио и причестио, а џелат би га тог часа обесио о дрво или плот (шта му се већ ближе нађе). Код њега се остављао стражар, после три сата се скидао и закопавао.

Ја сам стварно и видео неколико таквих несрећника који су висили на воћкама.

Како је тешко искушење поднео један војник из нашега пука, који је иначе био врло храбар и много пута у борби с непријатељем био пример другима и два-трипут био и рањаван. С каквом се само храброшћу једног пута спасао од страшне смрти.

Он је са својим капларом и још два друга пошао у оближње село по воду. Кад су напунили котао, видео је у једној башти сељака како ради и купио од њега нешто купуса и репе да скува. Носио је то у марами и ишао с друговима у логор. Уто их пресрете стража и кад виде купус, опколи их и — одмах да га вештају. Он се јадник бранио да је купус и репу купио, али они га нису ни слу-

шали, него одмах држ' да га ухвате. Онда он истргне сабљу и стане се бранити, па се онда пробије између коњских ногу и побегне до рова, који се ту пружао поред посејане конопље, прескочи га и с голом сабљом у руци стане на другу страну понављајући да је невин. Али профос је био тако свиреп да је наредио својим драгонима да га ухвате. Они дојуре до рова, али како је ров био сувише дубок, а прилично и широк, коњи нису смели прескочити, а онај јадник стоји и говори: „Ја сам вам рекао да нисам крив и да сам купус купио, а ви ако хоћете моју смрт, убијте ме часно из пушке, а жив се не дам џелату у руке и нећу срамном смрћу да умрем" — па се онда окрете и нестаде у конопљи.

Профос га се онда мане, а његове другове обори на земљу и стане страшно тући штапом, а затим их пошље главном дежурном. Тамо их испитају и утврде да су невини, о чему обавесте и главнокомандујућег, а овај нареди да се пошље по мајора.

Мајор пође, узевши и мене са собом. Јавимо се генералу и од њега дознамо шта се с нашим војницима десило. После тога генерал изведе мајора пред принца Карла.

Принц је запитао мајора зна ли шта је даље било и да ли би могао одбегли војник од страха пребећи непријатељу. На то је мајор одговорио да је одбегли један од првих у пуку, и по храбрости, и по сталности, и не само да неће прећи непријатељу него ће, мајор се нада, сам доћи и пријавити се, а исто су тако поуздани и ти људи што их је стража послала дежурном и што су невини били кажњени. „Ја имам потпуно поверење у њих. У свим војним акцијама они су се врло лепо показивали и никад ни за шта досад нису били кажњени, и ја жалим што се сада ово с њима десило. Зато молим вашу светлост да будете милостиви, и да их вратите у пук."

Принц је саслушао мајора и био задовољан његовим одговором. Наредио је да се затворени

војници изведу пред њега, казао им по неколико лепих речи, поклонио сваком по један златник, и вратио их у пук.

А онај наш војник што је побегао од смрти одиста се исте ноћи вратио. О томе ми је сержан те чете рапортирао, а ја, опет, то исто мајору. Мајор је наредио да се бегунац изведе пред њега, питао га за онај купус и репу, због којих умало што главу није изгубио. Повео га је затим са собом, а и мене позвао, па смо отишли најпре корпусном генералу. Кад га је генерал испитао, гледајући га и слушајући, рекао је: „Остало би ми вечито жао да таквог војника и у бој изгубим, а камоли од такве смрти каква му је претила."

Затим је генерал пошао главнокомандујућем, принцу Карлу, са нама заједно. Принц је наредио да се војник изведе пред њега па је гледао с уживањем његово отмено држање и његову лепу појаву. Онда је овај још стао говорити о својој невиности и показивати ране које је задобио у борби с непријатељем, изјављујући да је он служио као што један частан војник треба да служи, а да уза све то умало није умро срамном смрћу. „Ја сам се", рече, „решио да се сам вратим и да станем пред вашу светлост, да потврдим своју невиност и да изјавим да хоћу и даље верно да служим, као што сам и досад служио."

На те мушке војничке речи, принц је рекао: „Држање овог војника може се само похвалити и била би велика штета таквог човека изгубити." — Извадио је затим из џепа пет златника, поклонио му их, њега произвео за подофицира, и вратио га у пук.

После тог случаја стража је наставила свој посао, али без свештеника и џелата, а кажњавало се само батинањем.

Наше примирје с Французима завршило се после неколико дана без резултата. Војне акције

су се наставиле. Одлучујуће битке није било, али су се дешавали чести, ситни бојеви.

Једнога дана, међутим, дошла је наредба да се од наших српских пукова ландмилиције створи један одред од осам стотина пешака, један ескадрон од пука потиских хусара и други од хрватске коњице.

Пред вече истога дана окупио се тај одред на левом крилу нашега логора. Пред њима су били, као командант хусарских ескадрона, мајор Марковић, а пешадије, неки потпуковник. Њима је било наређено да се приближе непријатељском логору. Требало је да се пешадија сакрије на згодно место, а хусарски ескадрони да ударе у зору на француске предње положаје и тамо направе узбуну, па ако их они потерају, нека пуцају и нек се повлаче, да непријатеља наведу на нашу пешадију.

По тој наредби наш је одред кренуо чим је пала ноћ и, прелазећи преко познатих места, стигао је на пола пута од непријатељског логора, и ту се зауставио. И ја сам хтео да будем у том одреду, али ми отац није дао, него ми је наредио да останем код пука, у логору. На том месту, где се наш одред зауставио, била је једна стара циглана, од које су остали ровови и јаме, тако да је било доста места с обе стране пута да се наша пешадија скрије.

Мој је отац био оздравио од раније контузије и ране, па је и он био придодат томе одреду. Јахао је свога коња. Потпуковник који је био командант пешака понудио је моме оцу да пође с ескадронима напред, да осмотри непријатељско кретање и да, у случају одступања, дође што пре с извештајем и заузме опет своје место. Мој отац на то пристане и пође с мајором Марковићем и његовим ескадронима.

Они су у рану зору напали на главни непријатељски предњи положај, заузели га, и са пуцњавом направили велику узбуну. Тако су се чаркали са француским хусарима нека два сата и већ

почели добијати битку. Против наших био је мали број хусара. Наши су их отерали, па се осмелили и пошли још дубље. А кад су се сасвим приближили, видели су да из логора излази француска коњица у врло великом броју и да се креће напред.

Кад су видели још и да се иза њих и са стране диже велика прашина, погодили су непријатељску намеру и, не оклевајући, почели одступати, али је већ било касно. Та прашина која је кроз једну удољину стигла тако брзо, наједаред се указала као велика гомила коњице која је успела да нашима пресече пут, а како су и даље пристизали из логора, то су се наши нашли опкољени са две стране. У тој великој опасности нашима је остао само један излаз за спасавање — да се пробију. Они су то и учинили. Очајно нападајући, пробили су се и нашли пут, изгубивши при том неколико људи и коња, а после тога се спасавали како је ко знао.

И мој се отац пробио и појурио на коњу преко једног поља, журећи да што пре стигне до својих пешака, али није му се дало, јер се наједном нашао пред једним дугачким ровом ископаним око ливада. Он је био тако дубок и широк да га прескочити није могао, а уз то се за њим надала шесторица француских хусара, који му нису давали да се врати натраг на пут, и тако су га отерали на сасвим другу страну.

Њихови га коњи не би стигли, али видећи човека самог, нису одступали. Познавали су добро место и знали да ће га натерати на ров и ухватити живог — као што се и десило.

Најзад се мој отац, како је био сасвим одсечен и далеко од својих, одлучио у невољи да коња натера на ров. Коњ се одбацио. Предњим ногама био је на другој страни, али му се задње ноге омакле, па је пао на страну. И тако су га хусари опколили и ухватили живог.

Од тих хусара један је био поручник, један подофицир, а четворица прости војници. Поручник је био Мађар, и с мојим оцем се могао споразумети само толико да дозна његов чин. Кад је чуо да је капетан, оставио је код њега подофицира и три хусара, узео му с главе нови клобук, а метнуо му на главу свој стари чаков. Узео му је и буђелар и сат и одјурио, а осталима наредио да пођу за њим.

Једном од тих хусара коњ је био уморан и он замени коње, оцу је дао свога коња а себи узео очевог. Док се то дешавало, наша је коњица у нереду дојурила до наше пешадије, и прошавши поред ње, оставила слободан пут непријатељу који је јурио за њом. Непријатеља је наша пешадија пресрела јаком ватром, али непријатељ је био моћан па је и он одговорио ватром из карабина и пиштоља и нанео нашима доста велике губитке. Али, како су ровови и јаме у циглани били нашима од велике помоћи, наши су стизали да пуне пушке и пуцају без прекида, чиме су на крају збунили непријатеља и натерали га у бекство.

Док је пешадија водила ту борбу, дотле се и наша коњица средила и наново оспособила за бој. Видећи непријатеља разбијеног и у бекству, напали су га и гонили скоро до самог њиховог логора, а онда, враћајући се, опазе како са стране иду према француском логору неколико коњаника, који су им се учинили да не припадају нашој војсци — као што је тако и било. То су били управо они што су водили мога оца, а Французи, опет, видећи велики број коњице да иде од њиховог логора, сматрали су наше за своје па су, не знајући да им је одред разбијен, окренули коње право ка нашима. Наши застану. Кад су Французи видели своју погрешку, бацили су уларе од коња на коме су водили мога оца и дали се у бекство, али наши их стигну и похватају.

Коњ под мојим оцем сплео се у уларе и стао да се врти у месту све док мој отац није сјахао и ослободио га, па опет сео на њега и појурио својима. За то време један хрватски официр ухватио је оног непријатељског хусара са коњем мога оца,

па коња узео као ратни плен и одмах се с њим одвојио и отишао право у логор.

Кад се мој отац састао са својима и нашао мајора Марковића, захвалио му се за своје ослобођење, а онда је и за свога коња упитао. Тражио га је по целом одреду, али га није нашао, а кад се почео распитивати о официрима да ли су сви ту, видело се да оног хрватског официра нема, па су се досетили да је он коња морао и узети. И збиља је истога дана увече коњ код њега и нађен.

Наш одред је отишао увече а идућег дана је имао битку с непријатељем, као што сам већ испричао. Ми што смо остали у логору ништа више нисмо знали. Чули смо само, истога дана око десет сати, издалека пушчану паљбу, по којој смо закључили да се наш одред бори са Французима.

У два сата после подне довезено је неколико наших рањеника. Ја сам се одмах распитао колико их има из нашега пука — да могу мајору да поднесем рапорт — а онда сам наредио лекару да им одмах превије ране. Међу рањеним војницима опазим добошара мога оца како седи с повијеном руком, а он, кад ме виде, устане.

Упитам га: „Ти си, видим, рањен, а да ли знаш шта је с мојим оцем?“

Тај добошар је и иначе муцао, а сад се и заплакао, па сам дуго чекао док ми није казао да ништа не зна, али да му се чини да ми отац није жив.

„Ја“, вели, „кад су ме ранили, одмакао сам се у страну, а господин капетан, ваш отац, није с нама био. Он, како је увече са хусарима отишао напред, није се више ни враћао, а кад су наши хусари били разбијени и до нас дојурили, господина капетана ни онда нисам видео.“

Кад сам то чуо, ништа га више нисам ни питао, него сам грунуо у плач. Свак може знати како ми је било. Ноге су ми се одсекле, и, не знајући шта се са мном дешава, пао сам скоро без свести и заридао.

Кад је мој помоћник за то дознао, дојурио је до мене и, као разуман човек, стао ме умиривати. Узео ме је под руку и рекао ми: „Хајдемо до мајора да му то јавимо. Ви ћете морати ићи на бојиште да нађете тело вашега оца и да га сахраните.“ Одемо мајору, известимо га, и на моју молбу он ме пусти и дâ ми једног поузданог сержана да пође са мном.

Ја брзо седнем на коња и пођем с посилним, а другог коња дам сержану, и појуримо косом до предстраже. Тамо нас из почетка официр није хтео да пропусти, али се на моју молбу и плач сажалио, поверовао мојим речима и наредио стражи да нас пусти.

Сретали смо неке војнике, али то су све били људи из других пукова, непознати, и нису знали ништа да ми кажу. Рекли су само да се одред спремао да пође даље, али не у логор — а куда, то нису знали. Ја појурим на бојиште мислећи да ћу одред тамо затећи, али ни тамо их није било.

На бојиште су били дотерани и сељаци из оближњег села. Дотерао их је дежурни официр одреда да сахране мртве. Ја брзо дојашем до њих и запитам их да ли су сахранили мртво тело таквог и таквог официра, описујући изглед и одело мога оца.

На то ми они одговоре: „Ми смо“, веле, „дошли овог часа и још никог нисмо сахранили.“

Ја онда пођем по читавом том простору прегледам га и нађем приличан број мртвих људи, али двапут више Француза. Тражећи тако нађем неколико мртвих и из нашег пука. Међу њима био је један из очеве чете. Помислио сам да ћу наћи и тело мога оца. Свуда сам, јашући горе-доле, мотрио и сваког мртваца загледао, али онога кога сам тражио ту није било.

И тако прегледавши читаво бојиште пођемо још мало напред па онда станемо да се договарамо: шта сад да радимо?

Сержан ми поче говорити: „Ви ћете“, вели, „видети да добошар није истину казао. Он се

склонио у страну кад су га ранили, и господина капетана, вашега оца, зато није видео. А кад је одред одавде отишао, морао је и ваш отац с одредом поћи. Зато се", вели, „немојте бојати. Сигурно је тако, него да се ми вратимо у логор, тамо ће се зацело све већ знати."

Ове сержанове речи су ме мало охрабриле. И мени се учини да би могло тако и бити. Ипак рекох: „Да одјашемо тамо налево до оне куће, можда ћемо тамо наћи неког из нашег одреда и штогод дознати."

Тако и учинимо. Одјашемо до оне куће и, кад смо дошли близу, видимо да је то једна господска кућа за уживање, без икаквих других зграда. Налазила се мало ближе граду. Тог дана је била велика врућина; ми смо дуго јахали и ја сам био страшно жедан, па, као велим, да се у тој кући мало напијем воде, па онда — пошто је подне већ одавно било прошло — да се вратимо у логор.

Дођемо до куће, али тамо ни живе душе. Све је било затворено. Лупали смо на капији, али узалуд, нико се није јављао. Заобиђемо. Укаже нам се дивна башта и у њој бунар на пумпу, а над њим лепо израђен кров. У башти много воћака пуних зрелог воћа. Не знаш куд би пре погледао.

Хтео сам да уђем, да се напијем и да узмем мало воћа, али у башту се није могло. Ми се онда решимо да не штедимо ту лепоту, и поред оне строге забране. Сматрали смо: пошто су ова кућа и башта испред наших предњих положаја, она забрана ту нема важности. Сјахали смо с коња и везали их за обојену решеткасту ограду, па смо онда мало даље почели да растављамо ограду, све док нисмо направили толики пролаз да се с коњима могло ући унутра.

Све смо то брзо урадили. Мени је прво било да се добро напијем, а то су урадили и моји другови. Мој посилни одмах је довео и коње на бунар па смо и њих напојили, али све се то радило тако брзо и без пажње да је сва башта била изгажена.

Шта смо друго могли? Домаћин ће нас, зацело, због тога грдити, али друкчије није ишло.

Да бисмо у случају какве опасности могли лакше и брже излетети из баште, поседали смо на коње па на коњима пришли воћу. Ја прићем прво бресквама. Биле су врло крупне, не баш сасвим зреле, али врло пријатног укуса. Ја сам их јео и у џепове трпао, па сам и посилном казао да исто уради, и он рече да ће набрати у зобницу. Тако смо и друге воћке посетили, нарочито царске крушке и неке друге жуте као восак и изванредног укуса.

Газдовали смо тако једно пола сата, а онда смо изишли. Гледамо како да изиђемо на пут према логору. Приближавало се већ вече, требало је за времена да стигнемо до наших предњих положаја, али омеле су нас тамо неке баште и ограде, па смо морали да се вратимо на оно исто место са ког смо и пошли. Тада опазим, мало подаље од нас, како тројица јашу у правцу према логору. Станемо викати и капама им махати, али они нас нису чули. Мене стане копкати да стигнем те људе да видим ко су, па појурим за њима и викнем да стану.

Кад су они чули моју вику и видели да ја с мојим друговима право према њима јашем, зауставе се за часак, па онда опет наставе пут. Ја потерам коња још брже и опет повичем. Онда се они зауставе и окрену према нама. Чим сам им се приближио, познао сам оца, и зачудио се кад сам видео да му је на глави чаков, а не клобук с којим је пошао у битку, а и коњ под њим није био његов него туђ.

Полетим према оцу и станем да му љубим руку, плачући, а он ми вели: „Што плачеш?" — и пита где сам био. Ја му онда све испричам што сам од добошара чуо и како сам ишао на бојиште да га тражим.

Отац ми је, док смо ишли ка логору, испричао све што се с њим десило, и како га је мајор Мар-

ковић изненада спасао, и све оно што је већ испричано.

„Ето“, рече отац, „коњ ми се изгубио, а може бити да је и у хрватском логору. А овај мршави, заморени, на ком јашем, плен је од Француза.“

Кад смо о заласку сунца стигли да нашег логора, каже ми отац: „Иди у хрватски пук, можда ћеш тамо наћи мог коња, а ја идем у штаб.“

По његовој наредби ја пођем у хрватски логор, брзо тамо стигнем и издалека познам нашег коња: дигао главу, а стоји везан с још једним. Ја затражим коња, али га официр не да. Морао сам онда да пођем њиховом пуковнику да њега молим. Испричам му шта се с мојим оцем десило и како је тај официр дошао до коња. Пуковник нареди да се коњ с другим једним официром пошље нашем мајору да извиди ствар, па ако буде онако као што ја тврдим, да се коњ да нама. Наши су људи посведочили да је тако и нама коња враће, а француског коња пошаље мој отац оном официру.

Кад сам се вратио, затекао сам мајора како седи с мојим оцем. Он је причао мајору све што му се тога дана десило. Мајор задржи и мене и оца на вечери, а ја, уз вечеру, изнесем и оно воће што сам набрао. Воће је било мало у торби изгњечено, али су га обојица похвалили и смејали се што сам се ја сетио у жалости својој да берем воће. А ја станем да се браним говорећи како сам био жедан, и како сам, гасећи жеђ, дошао и до воћа.

У том логору смо остали још четири дана, а после тога смо пошли десно према граду, који се звао Цаберт.

Наш корпус је ишао напред а за њим је марширала читава армија, али се армија зауставила и подигла логор на другом месту, а наш корпус је дошао до самог Цаберта. Ту нас је пресрео један

мањи одред француске коњице, али не ступајући с нама у додир, окренуо се и вратио натраг.

У том граду је био доста велики корпус француске војске. Они су из почетка из тврђаве давали известан отпор и почели да нас бију из топова са бастијона, али после тога, или нису имали снаге да се бране, или је био неки други разлог, тек кад смо ми поставили нашу артиљерију и почели тући град, они су с канонадом престали. Ми смо их и даље тукли и ускоро смо опазили да француска пешадија на другој страни града излази и пење се друмом узбрдо. Ми смо тад видели да њихова снага није ни за половину наше. По боји њихових униформи могли смо да проценимо њихове пукове и комбиноване батаљоне.

Градска капија са наше стране била је срушена од топовске ватре, па је наша војска одмах ушла у град и пожурила се да непријатеља гони. На излазу из града улице су биле пуне непријатељске војске, која је маршировала у реду, водећи борбу у одступању, са јаком ватром, и колико су нам губитака и штете нанели они, толико су и становници града, пуцајући из кућа кроз прозоре. Тако смо ту имали много мртвих и рањених.

Ја сам тада, нашавши се с мојим пуком у тако тешком бою, у самом почетку службе и у младим годинама мојим, имао довољно прилике да видим шта значи рат.

Французи, иако су се повлачили, нису се журили, него су обарали на нас плотунску ватру, а за то им је добро дошла широка градска улица и иза града још двапут шири друм, по коме су пењући се узбрдо направили фронт ширином друма удвајајући своје плотуне.

Њихова малобројна коњица отишла је напред и ми смо је само у даљини видели. У граду, на тргу, била је велика једна црква са звонаром и из те цркве су нам становници града много губитака нанели. Кад је то дојављено нашем генералу, он је наредио да се звонара бије из топа. Њихова

пуцњава је онда престала, а наша топовска ђулад толико су оштетила звонару да сумњам да се после могла поправити.

У том боју погинуо је капетан Потиске ландмилиције Рако (или Ракослав); изгинуло је и рањено још много других официра и војника, а међу њима је и капетан Славонске ландмилиције, Јефим Љубобратић,[1] тешко рањен. Бој је трајао још неколико сати, а онда је пало вече и битка престала.

Наш заповедник, генерал барон Бернклау, послао је на непријатеља ради насилног извиђања пуковника барона Тренка с његовим пешачким пуком (пук је тај био врбован од шумских разбојника, као што сам већ споменуо). По тој наредби пошао је Тренк истога вечера; његовом одреду био је додат и један ескадрон коњице. Са својим одредом, имајући поуздане вође, Тренк је пошао другим, пречим путем. Журио је целе ноћи и пред зору је престигао непријатеља. Оставио је свој ескадрон коњице иза себе на згодном месту, а са

[1] Тај храбри официр заслужује да се дуго помиње, и ја нећу да пропустим да о своме сународнику не кажем коју реч. Он је био Србин и старином племић, родом из Требиња у Илирији. У младости био је у Венецији и тамо научио талијански и немачки. Затим је прешао у Ћесарску, где је примљен у службу и дотерао до капетана. Био је висок и наочит. Кад се ранио, било му је око тридесет година. Тај случај донео му је тешку несрећу. Била му је здробљена кост у мишици и док сви ти делићи нису били повађени дуго се морао лечити. Дао је на то и последње што је имао, па ипак умало и живот није изгубио. Напослетку се излечио, али остао је сакат. Као ревностан официр остао је и даље у служби; учествовао у многим биткама, и дошао до генералског чина. Ожењен је био удовицом Чарнојевића, кћерком пуковника кнеза Атанасија Рашковића, а затим, због заслуга у служби, од њеног величанства царице, мађарске и чешке краљице, Марије Терезије, произведен за барона и каваљера Ордена Терезије. Напослетку је, већ у дубокој старости, произведен за генерала и одређен за команданта у Италији, у граду Кремони, који припада дому аустријском, где је прошле, 1783. године, умро. Штета што порода није оставио. Тако се завршио живот тог достојног јунака.

својим одредом се приближио главном друму и ту се сакрио у малој једној шуми.

Французи су марширали главним путем безбрижно, и не видећи ноћу да их ко гони, надали су се да су далеко од непријатеља. Кад су се у зору приближили шуми у којој је био Тренк са својим одредом, Тренк је изненада просуо на њих жестоку ватру, и то и картечом из своја два мала топа, и пушкама, што је непријатеља збунило и довело до великог растројства, те је без икаквог реда стао да одступа и да бежи. Тренк је непрестано пуцао, његови подигну вику за бегунцима, а у исти мах дојури и онај ескадрон коњице, па их и он нападне. На тај су начин наши извојевали победу. Много Француза изгине, буде рањено и заробљено. Међу заробљеницима било је неколико штабних и виших официра, а доцније сам видео да су наши и три топа отели.

У почетку борбе наш је генерал издао наредбу — за коју смо дознали тек сутрадан — да за Тренком пођу, као појачање, два пука драгона. Кад су у зору Тренкови људи вичући осули ватру на непријатеља, стигла су у помоћ и та два пука и Французима још већи страх задали.

Сутрадан је наређено да се мртви покопају, па су због тога били доведени сељаци с ашовима, а рањеници и наши и непријатељски послани су у армију.

Генерал, наш заповедник, остао је са станом у граду и поставио предстражу, а пуковник Тренк, кад се вратио са својим пуком, добио је велику похвалу, а о читавом том догађају послан је извештај главнокомандујућем армије, принцу Карлу.

IV

После тога наш корпус је подигао логор пред самим градом, на равном месту, са стране од које смо пришли. Ту смо остали шест дана, а за то вре-

ме град и околна места у која су били послани наши одреди платили су новчану контрибуцију и дали стоку, коју су наши војници дотерали. Последњег дана логоровања издата је наредба за марш; корпус је имао да маршира у две колоне, а између њих имала је да буде комора.

О томе куда ће се марширати, испрва нисмо ништа знали. После смо видели да корпусни коначар са пуковским економима није отишао напред да постави нови логор. Из тога смо закључили да наш корпус остаје у заштитници, а да главнина армије иде према Рајни.

Истога дана, у сумрак, без добоша, корпус се кренуо у две колоне са комором у средини, као што је било наређено. Чим смо се кренули и мало поодмакли — ја сам био на свом месту, на коњу — одједном осетим да ми је нешто тешко у стомаку, и то толико да више нисам могао јахати. Морао сам, у маршу, да потражим своја кола у комори. Легнем у њих, али све ми је теже и теже било. Напослетку ми се смучи и ја станем јако повраћати. Марширали смо сву ноћ, а ја сам лежао скоро не знајући за себе.

Мој отац, забринут због моје болести, замоли пуковског лекара да буде уз мене и да ми помогне. Тај ме је добри човек веома волео, одмах је дошао и запитао како ми је, и, видећи да ми се мучи, рече ми: „Ви сте", вели, „зацело покварили стомак нечим, и то сад треба избацити. Само морате", рече, „причекати док не сване, јер ја сад, по мраку, не могу ништа узети из апотеке."

Тако смо марширали и даље док није свануло. Корпус се зауставио да се одмори, и уморни војници полегали по земљи. Лекар је отрчао до своје апотеке, извадио што је било потребно и брзо се вратио, говорећи: „Наредите да се кола окрену. Видим сеоске куће, а ту је, изгледа, и гостионица. Хајдемо тамо, па ћу вам", рече, „спремити лек и топлога чаја." Ја, радостан, наредим посилном да тамо потера кола. Стигнемо у гостионицу, али све су собе већ биле пуне официра и није човек имао

где ни да се окрене. Мој лекар, човек сналажљив, опазио је да газдарица има засебну спаваћу собу, која је била затворена. Он је намоли да ме за кратко време прими у ту собу док ми не спреми лек и не попијем чај. Она је била љубазна и без речи је одмах пристала: отворила је собу, па су ме увели. Она се сажалила, није дала да ми кувамо чај, него је одмах свој донела — лепа нека и млада жена.

Лекар ми је дао да попијем лек, који је био као најлепши ликер, и ја га попијем са чајем. Уто ударе добоши збор и корпус се крене. Газдарица за собу и чај није ништа хтела да узме, жалећи што су ме тако болесног повели и положили у кола, а ја јој се захвалим за ту њену лепу пажњу. Пођемо даље. Мало после лек поче деловати и ја станем повраћати саму жуч; чинило ми се да ћу и утробу повратити. Станем да вичем на лекара што ми је дао тако јак лек, а он се смеје и говори: „Добро је, оздравићеш."

И тако око подне дођемо до места где је логор подигнут на њивама са житом. Сељаци су већ жњели и одвозили жито, журећи да га пренесу кућама. Ту на том месту биле су и читаве њиве засађене дуваном, од којег је један део био под логором и тако пропао.

У том логору корпус је провео једну ноћ, а сутрадан, око десет сати изјутра, пошли смо даље. Мени је било лакше и могао сам поред пука већ јахати.

Одатле смо ишли кратким маршевима све док армија пред нама није стигла до Рајне и преко ње прешла у Немачку.

Кад је наша армија улазила у Елзас, као што сам раније говорио, за наш прелаз преко Рајне био је подигнут један мост, и изгледало је да је наш прелаз био брз, а сада, кад смо се враћали, била су постављена два понтонска моста, један поред другог, али је и то било тесно и недовољно. Ти су мостави били подигнути код села Пајнхајма, где је било шуме са обе стране Рајне. С францу-

ске стране био је подигнут земљани редут, а на његовим крајевима — вучје јаме, и у свакој јами оштар колац, чији је врх био раван са земљом. По странама редута била су навољена посечена дрва из тамошње шуме, а иза њих, код обале, била је велика множина снопова сламе.

Наш корпус је подигао код тог села логор без шатора, уза саму шуму, од мостова за пола миље; на тај начин чувао се прелаз.

Тога дана и идуће ноћи наша армија и сва комора пребацили су се преко мостова на немачку страну и на тој страни, по наредби главнокомандујућег, поставили две батерије топова и пешадијски одред за одбрану. Један одред нашег корпуса, пред свитање, посео је редут и оборено дрвеће с француске стране, а остали су брзо прелазили на другу, немачку страну.

Тек што смо почели прелазити, чујемо иза нас пуцњаву, која је међу нама направила малу узбуну. То су из тврђаве Свети Луј, која се налазила не сувише далеко од нашег прелаза, Французи намислили да нас збуне и да нас нападну с леђа при прелазу: њихова коњица нас је напала и почела чарку с нашом заштитницом, а кад им је стигла и пешадија, пальба је постала још јача и напад још жешћи — што је нашу заштитницу натерало да пожури на мостове.

У исто време почели су војници из нашег одреда у редуту доносити оне снопове сламе и бацати их на оборено дрвеће, а други су пуцали и тако задржавали непријатеља све док наши нису прешли. Онда је и тај последњи одред заштитнице запалио сламу и наслагано дрвеће и потрчао на мост, а наша топовска пальба за то време није дозвољавала Французима да приђу обали и мостовима. Прво су се запалила наслагана дрва око редута, а после су наши, кад је прелаз био већ завршен, запалили и сламу по ивицама мостова, од чега су се запалиле и осмољене даске на мостовима. Тако су оба моста изгорела, и тиме се наш прелаз завршио.

За Елзас, из ког смо изишли, хтео бих напоменути да је врло лепа земља. Највећим делом је равна и родна, насељена честим селима и градовима. Винограда имају много као и сваког другог воћа, али земља је јако насељена, па је, како изгледа, недовољна за своје становнике. Ипак, све је добро уређено. Стоке имају довољно, само коња имају мало, а и што имају нису ваљани; магараца имају доста.

Наша армија марширала је даље у унутрашњост Немачке; маршеви су били умерени. Непријатељ нас није гонио, Французи су остали на својим границама с оне стране Рајне не идући даље, а Баварци сами нису могли ништа. И тако је, пошто је наступило јесење време, издата наредба о зимовању, где ће се и у које области армија распоредити.

Нашем корпусу је пало у део да остане у непријатељској земљи, у Баварској, у Горњем Пфалцу, куда смо и кренули и дошли до града Шартинга. Одатле су наши пукови почели да се разилазе по одређеним зимовницима, а наш пук упућен је у Горњи Пфалц. Тамо су послати коначари, а сутрадан је и пук кренуо за њима.

Одједном, тога јутра, пред полазак, јављено је моме оцу, наредбом посланом од генерала, да је ухапшен и да има да остане ту у граду. То је за мене био врло тежак ударац, утолико више што сам имао с њим да се растанем, а нисам знао никакав узрок томе. Наш пук и ја с њим кренемо; чујемо да је наш зимски стан још далеко и да ћемо тамо стићи тек седмога дана. Ја, узнемирен јако због очеве ствари, станем молити мога мајора да ме пусти натраг да проведем код оца неколико дана док не видим шта ће с њиме бити, и мајор ме пусти.

Вратим се у град Шартинг и, тек што сам дошао, дознам да ми оца хоће да одведу у замак по имену Сум, три миље одатле.

Главнокомандујући, принц Карло, отишао је на двор у Беч, а армију оставио фелдмаршалу грофу Бањањију, коме је стан био одређен у том истом замку Сум.

Кад је мој отац доведен, стављен је под стражу; чувала су га два стражара. Ту је провео две недеље, а ја се нисам одвајао од њега.

После је почела истрага. Њега су питали за такве ствари о којима он ни сањао није; окривили су га да је наговарао војнике да се буне због неиздате плате и да их је наговарао да оставе службу и беже. На те оптужбе мој отац је одговорио чисто и јасно да је то немогуће. Говорио је да никад није ни чуо да су војници незадовољни због неиздатих плата, да војничка плата и не може пропасти и да је исплаћена. Него, говорио је отац, то је само нечија злоба и клевета (као што ће се то касније и потврдити).

Питања и одговори очеви били су послати фелдмаршалу, а после тога с њиме се још строже поступило: оковали су га у гвожђе. Иако је у њесарској служби сасвим обична ствар да официре за неку ситницу окују у гвожђе и баце у тамницу, ипак је њему таква строгост врло тешко пала, јер је био свестан да није крив.

Пошто није хтео кривицу да призна, фелдмаршал је издао ту наредбу да га натера на признање — и наредио да се истрага наново поведе.

Суд се искупио ради поновног суђења, и мој је отац изведен у гвожђу. Њега су испитивали не само о оном раније, него су изнесене и нове оптужбе и прочитане му, а онда је имао да одговара тачку по тачку. Отац је изјавио да за сада не може ни на шта одговорити пошто су му нека акта којима би се могао оправдати остала у пуку, у његовим колима, и зато тражи да му дају две недеље рока да пошаље у пук човека да му та акта донесе, а они њему да дају препис оптужбе, па ће им он после две недеље поднети одговор.

На ту су његову изјаву председник суда и виши аудитор устали и наредили да отац изиђе

у другу собу, а они су, после већања, отишли фелдмаршалу да га о свему известе.

Мало после вратили су се отуда, позвали оца и известили га да фелдмаршал, по његовој молби, одлаже рочиште за две недеље и наређује да му се изда препис оптужбе.

Кад је мој отац добио препис, вратио се, испричао ми све, и дао ми тај препис, а ја сам му га прочитао и превео на српски.

Истога дана пошље ме отац у пук са писмом мајору и осталим официрима. У писму је био препис оптужбе. Молио је мајора и официре да му пошаљу службени лист и засебно да му писмено посведоче да он та дела због којих га оптужују није учинио.

Одмах сам пошао на пут, с једним слугом на коњу. Два дана смо ишли кроз Баварску, а онда смо ушли у Горњи Пфалц, и шестога дана стигнемо у пук. Чим су ме наши видели, стали су да се распитују шта је с мојим оцем. Јавим се мајору и предам и њему и осталима послана писма и известим их о свему што сам знао.

Мајор окупи своје официре, прочитају препис оптужбе, и жалећи што ми отац невин страда, спреме одмах службени лист и напишу му сведочанство са изјавом: ако неко докаже да је капетан Пишчевић у чему било крив за оно за шта је оптужен, пристају и они с њим заједно да одговарају. Они јамче својом чашћу да је цела оптужба клевета злих људи, због које он сасвим невин страда.

Ово сведочанство и службени лист потписали су мајор и сви официри осим двојице капетана, Немаца, који су скоро, у том походу, били придодати пуку. Они су од првог дана откако су дошли хтели да буду старији од мога оца и једнако су око тога водили борбу. Ниједан од та два капетана није хтео да се потпише, изговарајући се да су у пуку одскора, да су људи друге нације, да не

знају довољно ствари и да зато не могу дати свој потпис.

Поступак те двојице капетана дао је повода да се у њих посумња. Сви су официри подигли грају и почели обојицу да прекоревају и окривљују: „Вас двојица сте нашег друга опали. Он због вас страда и зато нећете да се потпишете." Таква се узбуна била направила да је мајор једва могао да направи реда. У исти мах дознали су и војници да се скупљају потписи за мога оца, и скоро цела очева чета, која је ту била, дојури, јављајући мајору да имају молбу за њега. Мајор је изишао пред њих с официрима, а они су почели да га моле, говорећи: „Чујемо да наш капетан страда без кривице и да је затворен, а ми га волимо и поштујемо и жао нам га је. Ми смо без њега као стадо без пастира; и молимо да се од стране нас, војника, прими писмена изјава да ми без њега губимо своју војничку храброст, да он невин страда и да ми сви за њега својим животима јамчимо и да ништа од оног није истина за шта је оклеветан."

Мајор нареди да се та њихова молба напише и да се на њу потпишу официри те чете, подофицири и редови који су били писмени. Кад се то завршило, мајор је написао посебну представку фелдмаршалу и послао ме натраг.

Пођем брзо истим путем, дођем до оног замка где је био фелдмаршалов стан, али никог не затекнем: фелдмаршал се преселио некуд подалеко у другу једну господску кућу, врло велику и богато украшену; звала се Санкт Мартин. Не губећи времена, иако је било врло хладно, снег и велики мразеви, пожурим се и другог дана стигнем.

Отац ми се веома обрадовао. Истога дана је истекао и онај двонедељни рок који му је дала истражна комисија. Кад је отворио писмо, видео је да је добио оно што је желео, а ја му још кажем да је мајор написао посебно писмо фелдмаршалу, и све му испричам што се десило кад је

потписивано сведочанство, и како се умало официри нису потукли са она два капетана.

Сутрадан рано пошље ме отац аудитору да му јавим да је добио писмене доказе којима ће се одбранити и да жели да их преда. Аудитор је отишао одмах да извести фелдмаршала о томе, а ја сам отишао у гостионицу и тамо сачекао једанаест сати, а онда сам отишао фелдмаршалу да му предам мајорово писмо, а уз то, као што ми је отац наредио, да га лепо замолим за очево ослобођење.

Кад сам ушао у фелдмаршалов двор, запитам стражаре на капији куда се улази, а они ми покажу главне степенице. Уђем у велику салу и тамо нађем ордонансе и слуге, и они ми покажу врата на која треба да уђем. Ја тако прођем кроз две собе и зауставим се пред спаваћом собом, на којој је једно крило од врата било одшкринуто.

Фелдмаршал, како се шетао по соби, опази ме кроз врата и позове унутра. Он ме није знао, нити сам ја икада раније с њим говорио. Ја му приђем руци и предам му мајорово писмо. Док га је он отварао, окренем главу и видим на канабету седи графица, фелдмаршаловица, о којој сам слушао и раније, али је видео нисам. У руци је имала неки ручни рад; учинило ми се да плете неку торбицу. Приђем и њој и пољубим јој руку а онда станем према фелдмаршалу. Графица ме је пажљиво гледала, али ништа није говорила. Фелдмаршал је дотле прочитао писмо, па ме упита: „Ко сте ви и шта желите?" Ја му одговорим да сам ађутант Подунавског пука ландмилиције и да сам син тог несрећног капетана, Пишчевића, који лежи окован. И кад сам то рекао, клекнем пред њега и станем га молити за очево ослобођење и заплачем.

Тек што сам то рекао, графица стане говорити фелдмаршалу: „Боже мој, како су ме дирнуле сузе и нежна молба овога младића. Смилуј се над њим јадним и утеши га." Кад сам чуо те речи графичине, ја јој брзо приђем и пољубим јој руку и станем је молити и уверавати у невиност свога

оца, који је оклеветан од подмуклих и рђавих људи и страда без кривице. Графица ми рече, смејући се: „Буди сигуран да ће фелдмаршал бити праведан спрам твога оца, а ја ћу бити твој адвокат."

Онда ме је фелдмаршал стао испитивати где сам учио и да ли сам одавно у служби. Ја му одговорим да сам, по жељи мога оца, учио у Бечу и у другима градовима, а сада, кад је отац пошао у овај рат, повео је и мене да видим света, нешто научим, и да се, по нашем обичају, навикнем још у младости на ратовање. „Најпре сам", рекох, „био добровољац, а на главној смотри трупа произвео ме је високи војни комесар фон Клајн у овај чин."

После овог разговора фелдмаршал ми рече: „Наредио сам аудитору да ми се донесе предмет твога оца, зато буди миран. Ја ћу твом оцу учинити све што правда захтева."

Он ме тада отпусти и ја се поклоним и њему и графици и, поновивши своју молбу, пођем напоље.

Изиђем из фелдмаршаловог стана, отидем аудитору и испричам му шта је фелдмаршал казао, на шта ми он рече: „Идите брзо и донесите читав предмет вашега оца, донесите све што има за своје оправдање; а ја сам већ добио наредбу да око четири сата после подне поднесем цео предмет на разматрање."

Ја онда одјурим на коњу моме оцу (село у ком с он налазио било је пола миље удаљено одатле), испричам му све, покупим сва акта и однесем их аудитору. Кад их је аудитор примио, стане их читати (сва је акта написао у пуку, на немачком, коначар пука), и рече: „Добро, стрпите се до сутра, а ја ћу данас однети све то и предати фелдмаршалу."

Ја се после тога вратим.

Сутрадан, у десет сати, одјашем ја аудитору. Он ме дочека лепо и рече ми: „Идите господину фелдмаршалу, он ће вам саопштити пресуду."

Пожурим се тамо и уђем, као и пре, кроз друге две собе у салу. Фелдмаршал ме позове у собу, а тамо је била и графица. Ја им се обома поклоним и станем. Фелдмаршал ми приђе, метну ми руку на раме и рекне: „Иди кажи оцу да ће данас бити пуштен", а графица ми опет рече: „Ја сам ти јуче рекла да ћу ти бити адвокат. Јеси ли сад задовољан?"

Ја им се захвалим за високу милост, поклоним се, пољубим их обоје у руке и изиђем, седнем на коња и пожурим оцу.

Кад ме је он видео кроз прозор како јурим на коњу, познао је одмах да носим добар глас. Изиђе на врата да ме дочека и запита ме: „Шта је, јесам ли ослобођен?" — а ја му одговорим: „Хвала богу, ствар је решена, ви ћете данас бити слободни."

После једног и по сата стигао је фелдмаршалов крилни ађутант, донео сабљу мога оца, и објавио да ми је отац слободан. Пред њим су оцу скинули окове. Ми смо одмах потрпали своје ствари у кола, оседлали коње, који су били одмах ту у другој кући, частили стражаре, отишли у гостионицу, која је била близу фелдмаршаловог стана, тамо узели засебну собу и наручили јело. Пред вече смо отишли до аудитора, захвалили му се за помоћ и за труд. Тако је тај дан прошао.

Сутрадан, у уобичајено време, обукли смо нове униформе и пошли фелдмаршалу. Ја сам оцу био воћа, а он је само ишао за мном. Прошли смо кроз салу и друге две собе, тамо сам затекао једног лакеја код прозора, ког смо замолили да нас пријави — и тако смо ушли.

Мој отац није умео да говори добро немачки, зато се на српском захвалио за ослобођење и поновио да је невин, а ја сам био тумач и преводио све што је мој отац рекао.

На ове речи фелдмаршал је, с добротом, дао у руке моме оцу запечаћено писмо упућено нашем корпусном генералу, барону фон Бернклау, говорећи: „Пишем вашем генералу о вама, да сте

ослобођени затвора, да немате никакве кривице и да треба опет да примите команду над четом."

Мој отац узме коверат и рекне: „Ваша светлости, учините ми још једну милост. Кажите ми зашто сам био ухапшен и ко ме је оклеветао. Ја сам већ толико времена у служби, никад нисам погрешио, увек сам служио поштено и верно, и за мене је велика срамота што је та клевета на мене бачена."

Фелдмаршал га је саслушао, насмешио се и казао: „Оставите се тога, немојте то тражити, ваша част није нимало повређена тиме што сте претрпели: сваком човеку се у животу дешава и зло и добро — и зато будите спокојни."

Мој отац на то није имао шта да одговори, поклонио се и захвалио, грофици пољубио руку, а онда смо пошли да се спремимо за пут.

Ујутру, како је све већ било готово, пошли смо у наш пук, само је пре тога требало отићи корпусном генералу, однети му фелдмаршалово писмо и известити га да је отац ослобођен.

Ударили смо на град Шартинг, који је био мало у страни. Ту смо преноћили у гостионици. Генерал се налазио још даље, у граду Пасави, али, пошто ме судбина можда неће више довести у овај град, нећу да пропустим а да не кажем штогод и о њему.

Шартинг се налази у равници близу Дунава, с јужне стране. Није велики, али је доста леп. Куће су на два, на три спрата, а трговаца има доста.

Из Шартинга смо рано изјутра изјахали, и с напором, по великом снегу, стигли у Пасаву. Кад смо стигли, јавимо се корпусном генералу. Отац га извести да је ослобођен затвора и да му фелдмаршалово писмо. Генерал га отвори, прочита и лепим речима изјави да му је мило што га је фелдмаршал ослободио, да сажаљева што је то морао да претрпи, па онда нареди свом секретару да напише мајору потребну одлуку према фелдмаршаловој заповести.

Мој отац је изјавио да сматра за велику срамоту што је неправедно лежао у затвору, да је, вели, морао бити оклеветан од злих људи и да не сумња да његова висост, генерал, зна ко су ти људи — и зато моли да му учини милост и да му то каже. (Код генерала се налазио тумач који је преводио са српског. Сви српски пукови ладмилиције у томе походу били су под његовом командом, и без тог тумача не би се могло. Он је и сада преводио генералу оно што је мој отац говорио, а ја сам стајао и слушао).

Генерал му одговори: „То је истина, ја бих могао да ти кажем имена тих људи, али, колико знам вас Србе, ти би се светио, човека би убио или посекао, и тиме би још већу несрећу на себе навукао. Зато је боље", рече, „да нити ти шта питаш, нити да ти ја шта кажем, него треба бацити ствар у заборав."

После тога није имало шта више да се говори, поклонили смо се и вратили у гостионицу, где смо још једну ноћ преноћили и остали и сутрашњи дан, ходајући по граду и купујући ствари које су нам биле потребне.

Пасава је доста велики град, налази се између две реке, пуна је вила, с десне стране тече Дунав, а с леве Ин. На обема рекама су понтонски мостови који стоје према средини града. Обе те реке се састају испод града, где Ин губи своје име — даље тече сам Дунав, на исток. Град је леп, насељен, куће су зидане, улице чисте, трговина довољно, а преко Дунава су велике стеновите планине — то је већ друга земља, Горњи Пфалц, где се налазио наш пук.

Идућег дана оставили смо овај град и Баварску, и пошли кроз Горњи Пфалц у пук. Пут нам је био врло тежак. Планине и велике шуме могле би се зими још и издржати кад би се имало где пристојно одсести и ноћити. Али села су тако сиромашна и народ оскудан, куће неокречене и не-

чисте, да се понегде није могло ни ући. Зато смо морали и ноћу путовати док не бисмо нашли где ћемо се склонити.

Хлеб је код тих сиромаха врло рђав, тешко га је јести, јер се меси са мало ражи, којој се додаје овас, грах и боб. То се све заједно смеље и меси. Хлебови су им велики, и док је хлеб врућ још се и може јести, али само ако се намаже маслом, кога, као и меса, имају довољно, јер земља им је шумовита и брдовита па се стока може гајити.

Али градови и варошице, који су доста ретки, лепо су грађени и за путника свака је згода у њима. Све се може у њима добити. Истина, све је скупо, али свега има. Само вина нема, а не треба га ни тражити кад им је онако пиво. Тако смо, тешко путујући, једва стигли у пук дванаестог дана.

Баш тог дана кад смо дошли, сабрали су се били сви официри у штабу. Они су се одмах окупили око нас, радосно су љубили мога оца, сажаљевали што се толико напатио, па су онда сви заједно пошли мајору. И мајор је био радостан што се мој отац ослободио.

Отац се захвалио и мајору и официрима на сведочанству које су му послали и уз то рекао: „Ја сам могао приметити из речи господина фелдмаршала, као и нашег корпусног генерала, да су ме неки зли људи из нашег пука из мржње оклеветали, те сам невино страдао. То, додуше, не може упрљати моју част, јер то што сам претрпео није било због моје кривице, али не могу да пропустим а да пред свима вама не изјавим: иако су ти рђави људи остали скривени, ја ћу ипак кад-тад доказати колико држим до своје части."

Те су речи моме оцу сви официри одобрили. Међу официрима била су ту и она два капетана, и они су се после на све начине трудили да се с мојим оцем спријатеље, али видећи, напослетку, да им ту није место, затражили су премештај и отишли у друге пукове.

Сутрадан су се сви официри разишли, па је и мој отац отишао у своју чету, где му је стан већ био спреман. Ја сам пошао с њим заједно и трећег дана се вратио мајору у штаб на своју дужност.

После неколико дана ето капетана нашега пука, Антоновића — ја и он смо били добри пријатељи — зове ме да пређем у његов стан и да тамо останем читаву зиму, пошто од штаба до његовог стана има свега пола миље. Ја на тај позив пристанем и замолим мајора да ме пусти; он ме пусти с тим да долазим сваке суботе у штаб ради писања седмодневних рапорта.

Тако ја пређем свом пријатељу Антоновићу. Његов стан је био у селу Милдах, у кући барона Шенбруна; кућа врло лепа, доста велика, на лепом месту изнад реке Реген. Одемо прво у собу, где су нас барон и његова жена лепо дочекали, и капетан Антоновић рече барону (он је знао помало немачки): „Ово је, господине бароне, мој брат, о коме сам вам много пута причао и ког сте ви желели видети" — па се онда окрете бароници и рече: „Ви, госпођо, врло волите игру, а и мој брат је воли: дакле, сложићете се."

Мени су дали засебну собу поред собе мог пријатеља, а ту одмах из предсобља улазило се у спаваћу собу барона и његове жене. Убрзо смо се спријатељили. И барон и бароница су ме заволели. Читаву зиму провели смо весело у игри и маскарадама. Домаћин је често позивао суседе и родбину, а и ми смо њима одлазили у госте и тако смо се лепо проводили те зиме.

Понекад смо на коњима ишли у лов, а бароница за нама у саоницама, свуда је са нама ишла. Ту у близини била је и мала варошица Кам, па смо и тамо понекад, по њиховом обичају на саоницама са прапорцима, одлазили у шетњу.

Једнога дана хтео сам ићи мајору, поздравио сам се с бароном и бароницом, обећавши им да ћу се истога дана увече вратити. Изиђем из куће, коњ ме је већ чекао (имао сам још једног јахаћег коња, врло доброг); узјашем, дакле, коња, окренем

га и почнем га заигравати, хтео сам да се покажем пред бароницом, да се мало пропарадирам, јер је она стајала на прозору и гледала ме. Тога дана било је напољу врло клизаво, а ја, не водећи рачуна о томе (као што обично млади људи раде у таквим приликама), ободем коња мало мамузом. Он се пропне, оклизне се задњим ногама, падне на земљу и мени стремен притисне ногу тако тешко да су ме после једва подигли и скоро на рукама однели горе. Ја сам се јако уплашио јер ми је нога била добро натекла, те су одмах послали и по лекара. Лекар је дошао, почео да ми спрема врућe облоге и да ме трља шпиритусом. Иако ми је то много помогло, ипак сам више од недељу дана храмао, а најтеже ми је било то што дуго нисам могао играти.

Али тај наш весели живот брзо је престао. Дошао је дан да се ја и мој друг морамо опростити од нашег домаћина и домаћице, и то заувек. Пролеће 1745. већ се приближавало, армија се наша преко те зиме спремала за ратовање. У корпусу је била прочитана наредба да све треба да буде спремно за наступање, пошто мира није било ни са Французима, ни са новим ћесаром, баварским курфирстом, Карлом Седмим. Карло Седми је из своје земље отишао и живео у Франкфурту, управо од дана кад се у том граду крунисао. Он је био велики непријатељ наше краљице, Марије Терезије, и то непријатељство је и довело до рата. Карло се на тај рат можда не би ни одлучио да га Французи нису подстицали и помагали. Да Марија Терезија сачува своје наследно право и царску круну, која јој је припадала после њеног оца Карла Шестог, морала је да ратује и са Французима и са Карлом Седмим. Командант армије био је супруг Марије Терезије, велики херцег тоскански, Франц Први. Он је изишао на Рајну и започео рат против Француза, али се рат прекинуо, јер је нови ћесар, Карло Седми, те исте године умро у Франкфурту. Њега је наследио херцег Максимилијан Јосип. Он је видео како је Баварска после

неколико година рата пострадала, па да своју земљу и народ не изложи пропасти, и да не дође до још тежих последица, признао је власт Марије Терезије над собом, одбацио намере свога оца и дао свој глас за избор ћесарске круне супругу Марије Терезије, Францу Првом.

Тако је ратовање у Баварској престало, а и Французи су се ускоро умирили. Продужио се рат (осим у Италији против Шпанаца) само још са краљем пруским, Фридрихом Другим, који је с великом армијом ушао у Чешку и заузео главни град те земље, Праг, због чега су се водиле велике и крваве битке у Шлезији, а због чега је и наша војска имала да пође из Баварске на Прусе. Зато је наређено пуковима наше ландмилиције да се у мају месецу крену из својих зимских станова.[1]

V

По тој наредби ми смо се кренули у мају, али тек што смо прошли кроз Горњи Пфалц и ушли у Баварску, и требало да продужимо марш кроз Чешку, добијемо наредбу да се маршира натраг у Славонију. Томе смо се сви обрадовали. Пукови су се раздвојили, и пошли сваки својом маршрутом право према Аустрији. Од изласка из зимског стана једнако смо марширали по рђавом времену; све време нас је пратила киша, и у Аустрију смо ушли по раскаљаним путевима. На том маршу ништа вредно нисмо имали да видимо, а и време то није дозвољавало. Једнако марширајући, увек сам био мокар, и радостан сам био ако могу преко ноћи огртач да осушим, сат-два да одспавам и да

[1] Завршавам овде о том шта се даље дешавало, јер је то засебна историја; прелазим на причу о себи и нашим пуковима, и о том шта се с њима десило и какве су реформе у њима изведене. Ко жели да о рату са Французима и Баварцима више дозна, може то прочитати у историји Немачке.

се одморим. Тако смо ушли и у Мађарску и у јулу стигли у доњу Славонију.

Наш пук са свима четама марширао је заједно још неколико дана, а онда су се у маршу чете разилазиле куда је којој према путу згодније било у своја насеља. Мени и оцу мајор је дозволио да неколико дана проведемо код куће, с тим да се после тога вратимо и да му се јавимо. Кад смо пролазили кроз наша села, чујемо да људи говоре да се наша ландмилиција, као и све друге, распуштају, и да ће се из истих насеља регруговати нови регуларни пукови. Ми тим гласовима из почетка нисмо хтели веровати, али доцније се доиста тако десило.

Са оцем сам отишао мајору а од њега право команданту пука, Секули Витковићу (моме ујаку, о ком сам раније већ говорио), и ту дознамо да ће се збиља пукови ландмилиције распустити, а место њих да ће се створити нови регуларни пукови, и да је двор за то већ одредио комисију.

Остали месеци и зима те године прошли су, а та се комисија није појављивала.

Идуће године, 1746, с пролећа, дошао је комесар одређен од двора, генерал-фелдмаршал-лајтнант барон фон Енгелсхофен у Славонију и настанио се у тврђави Петроварадину. Тамо су, према наредби, имали да се окупе и сви штабни и виши официри нашега Подунавског пука. На том је скупу генерал-комесар објавио вест о укидању ландмилиције и о увођењу нових регуларних пукова, па је наредио да се и српски превод наредбе дате од краљице Марије Терезије[1] прочита пред народом. У тој наредби је стајало да њено величанство објављује Подунавској и осталој свој српској ландмилицији, од највишег до најнижег чина, своје благовољење и захвалност за њихову свагдашњу верну службу, којом је њено величанство увек било задовољно, и овом наредбом премилостиво објављује да највиши државни интерес захтева да се на граници турској, према реци Сави, уведу и уреде регуларни пукови из истих насеља српског народа и да је за то уређење одређен у комисију генерал-фелдмаршал-лајтнант барон фон Енгелсхофен — што се свима објављује.

[1] Тада је већ супруг Марије Терезије био крунисан за ћесара римског и примио престо аустријски; зато је Марија Терезија имала титулу царице и краљице мађарске и чешке.

Досадашња ландмилиција у унутрашњости земље укида се, с тим да ако ко од војника из пукова бивши ландмилиције жели да се пресели на одређена војна места, може то учинити без икаква ограничења. Даје им се рок од три године да могу у својим ранијим насељима распродати земљу и куће и прећи у нова места куд ко већ жели. Ко се за три године не буде иселио, ако је прост војник, дужан је да остане на своме старом месту под државном управом Мађарске коморе.

После тога генерал је објавио свима официрима: ако ко због старости или због домаћих прилика не може поћи на ново место, него жели да остави службу, такви ће предати молбе које ће се поднети њеном величанству царици на решавање.

Генерал је и даље остао у Петроварадину да води посао око састављања службених спискова официра, и зато смо се ми официри скоро сваки дан тамо налазили. Њему је било потребно да се упозна са официрима, и зато је са сваким лично разговарао, немачки с оним ко је знао, а са осталима преко преводиоца, питајући те ово, те оно и додајући своје примедбе. Напослетку је стигао и до мене. Како сам ја ту стајао, он ме је видео и запитао ко сам и како се зовем. На то му је одговорио мој ујак, потпуковник Секула Витковић, показујући на мога оца, да сам ја његов син, да сам ађутант у пуку и да сам био у последњем рату с Французима. Уз то је додао да се нада да у овом садашњем формирању нових пукова нећу бити лишен милости господина генерала.

Генерал је ове речи мога ујака саслушао са задовољством. Њему је служба мојих предака у

Аустрији била позната, а и мог је оца добро знао и одговором је својим показао да се могу надати његовој пажњи — као што се ускоро и показало.

Кад је генерал завршио разговор с мојим ујаком, пришао је мени и стао ме на немачком испитивати: знам ли немачки, и где сам учио, а ја сам му све на немачком одговарао (у то доба ретко је који Србин говорио немачки или који било страни језик, а још је ређе било да је ко знао математику).

Ја сам се у том првом сусрету допао генералу, зато је наредио да останем код њега, и често се после тога дешавало да се са мном у слободном времену разговара, да ме пита понешто о моме школовању или о неком службеном послу. Имао сам среће да га увек својим одговором задовољим, и тако сам му још више ушао у вољу. Он ме је поставио за поручника и препоручио посебно њеном величанству царици Марији Терезији.

Кад је затим генерал пошао кроз све чете по насељима бивше Подунавске ландмилиције, ја сам га увек пратио. У сваком насељу где су чете живеле, наређивао је збор војника и објављивао царску наредбу, ону исту која је официрима била већ саопштена. То је код народа створило велико узнемирење, јер је народ сматрао за увреду и за гажење привилегија што се укида ландмилиција, и што мора или остати у угарском поданству или се селити и остављати своје куће. Али је ипак остало на томе, јер се та наредба ни на који начин није могла променити.[1]

Мени је било нарочито мило што сам с мојим генералом био свуда заједно: обишли смо и друге ландмилиције у Славонији, то јест Посавску, Бродску, Градиштанску и дошли до границе хрватске; прегледали смо сва места дуж границе,

[1] Не сматрам за потребно да понављам и излажем шта се даље десило, пошто сам о свему том (то јест како је дошло до укидања ландмилиције и сеобе српске у Русију) опширно писао у мом посебном делу о српској нацији, у коме ће читалац наћи сва потребна обавештења.

одређивали где ће бити страже и главни шанчеви на обали Саве према турској страни, мерили смо кроз густе шуме растојања ради крчења нових путева, и цртали нове карте.

Радећи те послове упознао сам се са управитељем генералове канцеларије и са другима и са свима се спријатељио. Имао сам довољно прилике да се обавестим о свему што се ради, за своје потребе много штошта сам и бележио, што ми је после послужило као корисно обавештење.

Кад је јесен наступила, генерал се решио да остане у доњој Славонији, у Вуковару, јер се тај град налази у средини те покрајине. Ту је наместио канцеларију и одредио то место за своје седиште док не заврши поверени посао.

Следеће зиме, 1747. године, генерал је добио наредбу да иде у Беч на двор. Са собом је повео само секретара и једног писара, уз којег је хтео и мене да поведе, али један догађај покварио је мој одлазак: у путу ми се поломе кола, ја тешко повредим руку и тако будем приморан да останем — а генерал је остао у Бечу све до пролећа, и то због важних захтева које су Мађари поднели краљици и царици (а ти су се захтеви тицали бивше војне границе, нарочито Поморишке и Потиске ландмилиције).

За то време ја сам прешао своме ујаку, потпуковнику Витковићу, који је и даље био у Петроварадинском Шанцу, на свом ранијем месту, а мој отац био је привремено премештен у Сремске Карловце, где је и читаву кућу преселио и остао тамо близу две године.

Моја је намера била да се не одрекнем среће која ми се указала, него да искористим прилику која ми се у мојим младим годинама пружала. Хтео сам да отпутујем у Беч, своме генералу, али ме је судбина омела и поставила ми препреку, са којом су отпочеле да се нижу све моје касније несреће и патње.

Рекао сам да сам по одласку генераловом прешао своме ујаку, потпуковнику Витковићу, у Петроварадински Шанац. Одатле сам после отишао оцу у Карловце (ова два града удаљена су један од другог свега две миље) с намером да јавим оцу да хоћу да путујем у Беч, али то ме је баш скренуло на други пут: отац а нарочито мати нису хтели за мој пут ни да чују, него су ми наредили да останем код њих све док се генерал не врати.

Карловци су главни град читавога нашег народа и резиденција српскога митрополита. Ту се чувају народне привилегије и сва архива. У то време ту се налазио и патријарх српски Арсеније Јоановић Шакабента. Он је избегао из Турске са нешто народа за време рата који се 1737. водио против Турака, у доба ћесара Карла Шестог. Шакабента се потписивао као Арсеније Четврти, а био је постављен на упражњено митрополитово место. Кад се мој отац преселио у Карловце, патријарх је био у дубокој старости. Ја сам му често одлазио и он ме је заволео. И отац му је одлазио, а патријарх, као добар човек, волео је што му долазимо и чак нам је за наше посете био захвалан. Његова рођена сестра била је удата за пуковника Атанасија Рашковића, кнеза српског, који се доселио заједно са патријархом (Рашковић је у Турској био кнез у Старом Влаху и Новом Пазару у Расцији,[1] своје је све имање оставио и по позиву прешао у Ћесарску).

Рашковић и патријархова сестра имали су деце: сина, који је већ дошао до капетана, и четири кћери од којих се најстарија удала за капетана Шевића, а после ње је долазила Дафина. Читава Рашковићева породица долазила је патријарху у госте и ту сам и ја имао прилике да их све видим.

Моји родитељи су имали четрнаесторо деце и сва су помрла сем мене и мога млађега брата Гаврила. Од жалости за децом моја је мати изгубила здравље, и зато је имала велику жељу да ме види ожењеног. Да ту намеру оствари, она је радила на томе заједно с мојим оцем. Једанпут ми је у разговору открила да намерава да испроси за мене кћер пуковника, кнеза Атанасија Рашковића, Дафину, и тражила мој пристанак, говорећи: „Девојку си", вели, „видео. Она је из најбоље породице у нашем народу, а и отац јој је велик човек и велик господин и може нам увек бити од помоћи."

Ја сам оћутао, јер ми женидба тада није била ни на крај памети. Мислио сам тада само о добрим коњима, о новим униформама, о официрској опреми, и о томе како ћу добити виши чин; то сам нарочито желео, и само о таквим стварима сањао.

У томе што нисам ништа одговорио моја је мати видела да ја не пристајем, па је подигла глас и упитала ме: „Зашто ћутиш, зашто на моје речи ништа не одговараш? Твоје ћутање говори да ти не пристајеш" — а ја сам и на то, оборених очију, ћутао. Она је онда заплакала и, прекоревајући ме, говорила да она, као мати, има добре намере, да је она толико жалости поднела због деце, да је због деце и здравље изгубила, да су се она и отац толико бринули о моме васпитању и школовању, „а ти", говорила ми је, „презиреш све то, и показујеш се незахвалан, нећеш да ми учиниш по жељи".

Кад сам то чуо и кад сам видео како ми плаче мати, коју сам волео више него ишта на свету, застидео сам се и срце ми се стегло. Пришао сам јој, пољубио је у руку и казао: „Не жалостите се, мамице, крив сам што вам нисам одмах одговорио на ваше питање, него вас тиме увредио и до суза довео. Добро, мамице, само морам да вам нешто кажем", рекао сам. „Ја сам дужан да вас у свему слушам и ни у чему да вам се не противим, али ја сам тек из дечијих година изишао и женидба не одговара мојим годинама. Мене би било срамота да се назовем жењеним човеком. Ја сам тек отпочео да служим, чин ми је још мали, и, најзад,

[1] Латински и западњачки назив за Рашку (средњовековну Србију). — Прим. прев.

има нешто у мени што се противи, нешто ми говори да од тога не би било никаква добра.“[1]

Кад је она чула ове моје речи, одговорила је: „Пази пророка. Откуд ти можеш унапред знати шта ће бити? То су само празни изговори“ — и подигавши руку, ударила ме по образу, али не са љутином, него као мати која воли своје дете, и завршила питањем: „Дакле, како мислиш?“

Ја више нисам знао шта ћу, па сам јој рекао: „Ви, мамице, можете са мном што год вам је воља, ја се не смем противити.“

Она је, изгледа, све то испричала оцу, јер ми је он сутрадан стао читати читаву проповед наређујући ми да имам све да слушам; и ја се покорим њиховој родитељској вољи.

Моји родитељи су после тога стали да чине припреме, не говорећи о томе никоме ништа. Људи су ипак видели њихово припремање и сетили се да ће се то тицати мене и моје женидбе, само нису знали која је и чија је девојка.

Једнога дана чујемо да је патријарх добио госте, дошао му је пуковник Рашковић са целом породицом. Другога дана отац, мати и ја пођемо у патријархов двор. Тамо је у једној половини куће био припремљен стан за пуковника и његову породицу. Посетили смо их и они су се обрадовали и лепо нас дочекали. Тад сам се упознао и са пуковниковим сином, капетаном, који је био, мислим, десет година старији од мене, али још неожењен. Ја сам њега и раније видео, али се нисмо упознали. Сад смо се упознали, пољубили се, шетали у разговору по собама, па свратили и код патријарха. Патријарх нас љубазно прими, послужи воћем и слаткишима. После смо се опет вратили пуковнику.

[1] Доиста, десило се да ми је мати ускоро умрла и да није дочекала да јој се испуни жеља, а после тога и страшни догађај што ми се десио: несрећна смрт моје супруге (о чему ће се говорити у другом делу моје књиге).

Ја сам се са мојом будућом невестом видео, али нисмо једно другом ни речи казали, већ и зато што је било против обичаја слободно разговарати с девојком, иако сам ја ту смелост смео себи допустити, пошто сам се шетао с њеним братом. Могао сам јој прићи и упитати је за здравље и указати јој поштовање, а уз то још штогод проговорити, али ја се нисам усудио да то учиним да њени родитељи већ првога дана не помисле о мени штогод рђаво. Ипак, поред свега тога, наши су се погледи сретали. Девојка ми се учинила мила и врло лепа. Она је била годину дана млађа од мене, а ја сам имао седамнаест година. Ето, какав сам ја био младожења.

Ја и моји родитељи остали смо тамо скоро до вечера, и онда се вратили кући, а сутрадан изјутра дође оцу човек од патријарха с позивом да дођемо све троје на ручак. Отац се захвалио и обећао да ће доћи, а мати ми наредила да обучем најбољу униформу. У једанаест сати одвезли смо се у двор. Патријарх нас је примио врло љубазно. Убрзо је дошао и пуковник Рашковић са породицом. Поздравили смо се, а затим смо поседали за постављен сто.

Патријарх је и поред своје дубоке старости живео раскошно. Код њега је било све како треба. Имао је доста послуге, али и старешина послуге и скоро сви остали били су, већином, Немци. Како је тог дана био његов рођендан, сва је послуга била у богатим ливрејама. За време ручка свирала је музика.

После ручка отишли смо у другу собу, која је била пред спаваћом собом. Тамо нас је чекао десерт и послужена нам кафа. После ручка дошло је још гостију, дошао је из Петроварадина директор поште, Андрејевић, са женом, сином и две кћери, и још два официра, Србина, из пука Будајевог, да честитају патријарху дан рођења. Тако се саставило повелико друштво, а с тим и лепо расположење.

Патријарх је зажелео да играмо и замолио да се отпочне бал. Први је заиграо пуковников син, а за њим одмах ја. Ту сам се већ осмелио и позвао моју суђеницу на игру. У лепој забави провели смо до дубоке ноћи. Стари патријарх је био врло расположен, волео је друштво, па смо играли и играли. Тако је прошао тај дан; пуковник је трећег дана после тога отишао кући.

Неколико дана после тога позове ме отац к себи у спаваћу собу и натера ме да напишем писмо пуковнику Рашковићу. Он ми је диктирао и ја сам између осталог написао: Ако је божја воља и ако господин пуковник пристаје, мој отац жели да проси кћер господина пуковника, Дафину, за мене. Ако пристаје, нека одговори и одреди дан кад се може доћи.

На ово писмо, преко истог човека, господин пуковник је одговорио љубазно да пристаје и рекао да можемо доћи кроз две недеље (то је било пред велики пост, о покладама).

Кад је мој отац добио одговор, повео ме је моме ујаку, потпуковнику Витковићу; поверио му је своје намере, показао му и одговор пуковника и замолио га да у одређен дан и он пође с нама. Мој се ујак обрадовао, али је због слабости изјавио да не може ићи, него да ће послати с нама своју супругу, моју ујну.

Пошли смо, дакле, на пут пуковнику у понедељак покладне недеље. Нисмо знали да је пуковник за тај дан позвао и патријарха, али је и он с нама заједно тамо стигао. Господин пуковник нас је врло лепо дочекао; сутрадан смо се споразумели, мене су с невестом прстеновали, а свадбу смо одредили за после Ускрса. Тамо смо провели целу покладну недељу лепо и весело, и вратили се првог дана поста.

После тога, није прошло ни десет дана, настала је жалост и туга. Зла судбина је нашу намеру осујетила. Моја се мила мати тешко разболела и после четири недеље, не добивши никакве помоћи од лекара и доктора, завршила свој живот.

Свако може замислити моју жалост кад сам видео матер како лежи у сандуку. Оно што је толико желела да види, није дочекала. Место радости сад сам дочекао толику жалост.

Покоравајући се њеној вољи ја сам пристао на женидбу, иако сам био скоро дете. Надао сам се да ће ми мати бити у свему на помоћи. Мислио сам да се нећу ни о чему морати бринути осим о служби, а сад наједаред тако тежак ударац.

Тако сам тада размишљао и у памети једнако понављао њене нежне речи кад је видела да јој се смрт приближава. Сећао сам се њене жалости због мене, коју је са собом у гроб понела, сећао сам се како је тражила да једнако будем поред њене постеље, сећао сам се с каквом је жалошћу живот завршила, при свести до краја, и како за све то време с мене није очију скидала, како је издишући рекла: „Нека те бог чува, ја одлазим“, и с тим речима и завршила.

У тој великој тузи мислио сам да ћу с њом заједно у гроб поћи, толика ме је жалост обузела. Пао сам на њено мртво, хладно лице и обливао га сузама — и веруј ми, драги читаоче, да и данас, после више од тридесет година, кад се тога сетим, од суза једва видим то што пишем.

Мој отац, у тешкој жалости, нареди ми да што пре напишем писмо моме будућем тасту, пуковнику Рашковићу, јавим му за тај несрећни догађај и замолим да он и моја вереница дођу на последње целованије.

Одмах сам послао писмо преко гласника, али они нису могли тако брзо доћи, јер путујући само на једну страну једва би се стигло за два дана, а са мртвим телом нисмо могли толико да чекамо. Други наши сродници који су се на ову жалост искупили, и дворски архијерej патријархов, ког је патријарх на погреб послао, саветовали су нам да не чекамо. Тело је било опевано у Карловцима, у Горњој цркви, и затим сахрањено.

Кад је наш гласник стигао пуковнику с писмом и кад су они на коверти видели црни печат

и прочитали вест о смрти, обузела их је велика туга, а нарочито моју вереницу. Али нећу читаоце тиме да замарам, доста је да кажем да се моја вереница од туге разболела и да је боловала неколико дана, тако да је после сахране дошла само моја ташта са сином и млађом кћерком. Они су остали с нама недељу дана, а затим се вратили кући.

После те наше жалости ја и отац смо остали у Карловцима до маја месеца, а онда је према извештају главнога комесара, господина генерал-фелдмаршал-лајтнанта барона фон Енгелсхофена, године 1748, дошла наредба од команде о официрима, као и одлука њеног величанства о новим регуларним пуковима — с назначеним местима где ће се налазити и с називима: 1. Петроварадински пешадијски, 2. Сремски хусарски, 3. Бродски пешадијски, 4. Славонски хусарски, и 5. Градишкански пешадијски.

Тада је и мој отац извештен да је постављен за старијег капетана Сремског хусарског пука, и о томе му је послан нови декрет, а чета да му буде у шанцу Крчедину. За мене је опет дошла наредба по којој сам на предлог мога генерала постављен од њеног величанства за поручника (лајтнанта) у истом, Сремском хусарском пуку. У исти пук дошао је и мој таст, као пуковник, а мој ујак, Секула Витковић, као потпуковник, што ми је давало утехе и наде. Али то се брзо прекинуло, јер је исте године дошло ново превођење официра из једног пука у други. Мене је мој генерал превео у Славонски хусарски, којем је он био старешина. Кад сам добио наредбу о том превођењу, отишао сам у пук и тамо нашао новог команданта, пуковника, који се звао Петранди. Петранди није био Србин, него Албанац (Типровац), преведен из неког угарског хусарског пука. Он је био човек образован, знао је више језика, а између осталих и славенски је лепо говорио.

Јавио сам се и њему и мајору. Мајор ми је био добар познаник и велики пријатељ мога оца, а звао се Михајло Продановић.

Пуковник ме је примио љубазно и задржао на ручку, а сутрадан сам добио наредбу да сам одређен у прву чету. Мени је то било врло мило, а нарочито зато што ћу живети при штабу, где се увек искупљају официри, па ћу проводити угодно с њима време.

Са мном у истој чети био је један заставник, нешто мало старији од мене, Стеван Јанковић, с којим сам се одмах од првог дана спријатељио и лепо с њиме живео.

Кад сам примио чету, направио сам списак људи и инвентар ствари и на рапорту предао то пуковнику. Тако сам ступио на нову дужност.

Убрзо затим добио је мој пуковник наредбу да путује у Беч, а и генерал је имао да остане у Бечу читаву годину у Дворском војном савету, који је тамо био установљен у вези с новим пуковима.

Пуковников одлазак навео ме је да преко мајора измолим од пуковника да до његовог повратка отпутујем оцу ради набавке официрске опреме.

Пуковник ми је молбу одобрио, и кад сам га испратио, одмах сам отишао кући оцу и затекао га у истински жалосном стању. У великој жалости није знао ни шта да ради ни куда да се окрене; једном речи, читава кућа је пропадала, јер није имао ко кућу да води. Он, док је покојна мати била жива, ни о чему није водио бригу осим о својој служби.

Прошло је већ било шест месеци од материне смрти и мог оца су стали да наговарају на женидбу. Говорили су да се не може без домаћице, а више од свију наговарао га је мој ујак, Витковић. Мој отац из почетка никако није хтео да пристане на то, нити је хтео да тако брзо скине црнину. Он уопште није намеравао да се жени, али како су му о томе једнако говорили (или је можда и судбина тако хтела), он је на крају дао моме

ујаку пристанак — а где и кога да проси није знао, али ујак му је рекао: „Ја ћу се о томе сам већ побринути и тебе о свему известити.“

После неколико дана пише мој ујак оцу, зове га да дође. Кад је мој отац отишао, ујак му покаже писмо, одговор удовице капетана Зорића. Она је на писмо ујаково одговорила да пристаје и да очекује њега и мога оца код своје куће.

И ја сам с оцем ишао ујаку и тамо ту тајну дознао, иначе раније нисам о томе ништа знао. Ујак ми је сам то поверио: кад се већ договорио с мојим оцем, повео ме је у врт и почео ми о томе лепим речима говорити, саветујући ме да се не жалостим. Ја му на то нисам умео ништа одговорити, само сам се заплакао.

Мој ујак, кога сам се ја увек бојао, погледао ме је и рекао: „Зашто плачеш? Зар мислиш да би боље било да ти отац остане неожењен? Какву би ти корист имао да кућа и имање сасвим пропадну? А, осим тога, и твоја свадба треба да се сврши, а без праве домаћице о томе се не може ни говорити. Ја ти то кажем, а ти сад како знаш.“ На то сам му ја одговорио: „Не противим се ништа, али очева женидба дошла је сувише брзо. Бар да је прошла година дана од материне смрти.“

Он ми је на то рекао да случај као очев није ни први ни последњи, тако је било и тако ће увек бити, и што бити мора, мора. Него да идемо тамо сви заједно па да се та ствар сврши. Ја сам на то одговорио: „Добро, нека буде као што желите.“

Једно четири дана после тога пошао је мој отац, ујак, ујна са кћерима и рођацима удовици Зорићевој: њено место од Петроварадинског Шанца било је удаљено један дан колима. Тамо се мој отац одмах с њом и венчао, а ја сам за то време остао у кући ујаковој и чекао да се врате. Они су се после неколико дана вратили, гости су се искупили и весеље се поновило.

Моја нова мати, или маћија, водила је политику и почела лепо око мене. Гледала је да што пре дође до моје женидбе. Обавестила је о томе

и мога таста, пуковника Рашковића, и кад је добила од њега пристанак, одређен је дан за долазак; и тако трећег месеца после очеве женидбе, свршила се и моја свадба.

Ја сам се оженио, али ни ја ни моја жена нисмо умели кућу водити. У то доба сваки официр у тим новим пуковима био је дужан да води газдинство пошто је по уредби официрима, у доба мира, припадала само половина плате, а као друга половина давана је земља коју је сваки био дужан обрађивати и од тога живети.

Иако ми је та уредба била позната и земља ми била дата, ја, због своје младости, нисам умео на тој земљи ништа да отпочнем, него сам је дао под врло малу аренду. И зато сам решио да за извесно време оставим своју жену код оца, да пожурим у пук јер ми је одсуство истекло, а и чуо сам да ми се пуковник из Беча вратио.

Ускоро после мога доласка у пук дознало се да сам се оженио па су ми сви честитали и прекоревали ме, а нарочито госпође, што младу своју нисам повео, него сам је саму оставио. На крају је и мој пуковник за то дознао, па ме и он о томе питао. Он није знао да сам се ја одавно имао оженити, нити зашто ми је женидба одлагана. Кад му је мајор Продановић све подробно испричао, а и ја му поновио историју своје женидбе: како је моја мати ту ствар започела и како није дочекала њен завршетак, онда су се пуковник, а нарочито пуковниковица, на мене сажалили, а пуковник је био толико великодушан да ме је одмах послао мојој млади.

Мој повратак кући колико ме је обрадовао, толико ме је и ожалостио. Жену сам затекао плачну и невеселу. Иако ми није хтела рећи прави узрок, него само да јој је без мене било тешко, ипак сам дознао шта је — али сада ћутке прелазим преко тога.

После неколико дана отишли смо ја и она моме тасту и ујаку Витковићу. Пошто су и таст и ујак живели у истом месту, у суседству, пре-

шавши из својих ранијих станова у пук, то сам могао свакога дана код обојице да будем, и тако смо прилично угодно време проводили.

Враћајући се у пук нисам повео жену са собом, него сам је оставио код своје таште, с тим да она тамо само неко време остане док ја у чети свој нови стан не удесим и у њега се не преселим. Али су ту моју намеру осујетили други послови, а наишли су и нови догађаји: кад сам стигао у пук, чуо сам да ће се пукови поново преуређивати, али како, о томе нико ништа није знао. Међутим, доцније, указала ми се прилика да дознам (као што ће се даље видети) да су мађарска господа страшно омрзнула нове пограничне пукове, да се труде да их укину и да су царици и краљици поднели предлог да Мађарска да нових четрдесет хиљада војске, о свому трошку, да их држи на потребним местима на граници, и да ту за њих подигне касарне, а српски народ који се налази у тим пуковима, у Славонији, да пређе у поданство круне под угарском влашћу.

Поред свега тога што су Мађари, сад већ трећа година, то јест од 1746. године, непрестано радили и навaљивали да се укину све српске ландмилиције а Поморишком и Потиском успели и да завладају,[1] ипак им је то било мало, него су предузели да и новоуређену пограничну српску војску у Славонији укину, и довели дотле царицу

[1] Због тога се тамошњи народ јако узбунио. То је дало повода да се пуковник Иван Хорват, са својом породицом, сродницима и братом Димитријем Хорватом, опет са породицом, као и потпуковник Иван Шевић са два ожењена сина, Иваном и Петром, са породицама, и капетани Никола и Теодор Чорба, са породицом и са сродницима, а уз њих и други неки, одлуче да договорно предаду молбе да хоће да се преселе у Русију, и како од своје намере нису хтели да одустану, добили су ускоро од двора пасоше и обојици, и Хорвату и Шевићу, преко руског посланика у Бечу јављено је да се, по наредби руске царице Јелисавете Петровне, постављају за генерале.

Марију Терезију да на то пристане. И то би се и остварило да ствар није узео у своје руке сам супруг Марије Терезије, његово величанство цесар Франц Први. Он је наредио нашем генералу да са комисијом дође поново у Славонију, а придодати су му били и чланови од угарске стране: председник Коморе Кражалковић, барон Вајај и гроф Патачић, којима је било поверено да прођу кроз границу, кроз све пукове и да сниме нову карту читаве границе.

Године 1749. та је комисија прошла кроз сва погранична места. Наш се генерал трудио да одржи пукове у целини, а Мађари су на све начине хтели и желели да народ и пукови покажу какво било незадовољство с новим уређењем, и да тако докажу да Срби ни сами не желе да буду војници, него да постану крунини поданици, али те су жеље господе Мађара остале неиспуњене; народ није показивао никакво незадовољство.

Чим је мој генерал дошао у Славонију, узео је и мене к себи, и док се у Славонији због тога посла задржавао, ја се од њега нисам одвајао. Тако сам имао довољно прилике да сазнам све што се у комисији дешавало.

Пукови су господу комесаре свуда дочекивали у строју са уобичајеним редом и исто тако испраћали их даље. Кад се тако завршио преглед читаве границе, мађарска господа су отпутовала, а наш генерал отишао да поднесе рапорт цесару. Тако су ти пукови остали недирнути, а мађарски предлог пропао.

Да би ту војску из новоуређених пукова могли лично видети њихова величанства цесар и Марија Терезија, било је наређено да се подигне логор у Мађарској, код Пеште, и да се у тај логор откомандују од сваког новог пешадијског пука по један батаљон, а од хусарских по два ескадрона, да тамо у пролеће пођу.

Међутим, те јесени умро је пуковник Петроварадинског пешадијског пука у Славонији, Јосиф Монастерлија, а убрзо затим и мој пуковник Пет-

ранди. Тако су се у нашим пуковима створила два празна пуковничка места. На место умрлог Монастерлије из Сремског хусарског у Петроварадински пешадијски преведен је мој таст, Атанасије Рашковић, па су сад опет два хусарска пука остала без својих пуковника. Онда је наређено да се та два хусарска пука саставе у један, али од два дела, и да сваки од њих остане на својим местима под једним називом: Сремски хусарски пук.

После смрти мога пуковника Петрандија ја сам остао у чети у којој сам и раније био, али се нисам више осећао сигурним. Чекао сам да видим ко ће нам бити пуковник и заповедник, јер, обично, нови пуковници праве нов распоред, па би се могло десити да официре из једне чете преместе у другу или да неке нове са собом доведу и њих задрже код себе у чети. У том случају морао бих ја прећи у другу чету, што би за мене била чиста штета. Осим тога, мени као да је нешто говорило да ту нећу још дуго остати и као да сам очекивао да се са мном убрзо деси нека промена. Те су ме мисли једнако мучиле.

VI

Исте те зиме дошао је на виђење моме тасту његов зет (муж старије кћери) Петар Шевић, о коме сам раније говорио у вези с његовим оцем, потпуковником Иваном Шевићем, који је добио отпуст у Русију. Мени је јављено за његов долазак, па сам и ја са женом отишао тасту. Свога пашенога и свастику нисам још дотле видео и сад ми се дала прилика да се с њима упознам. Ја и он смо се јако заволели, и доцније сам у њему нашао великог пријатеља.

У разговорима о Русији, који су се више пута водили, јавила се и мени жеља да пођем тамо, и то сам пашеногу и свастици и поверио. Саветовао сам се с њиме како бих ту ствар о мом отпусту

отпочео, јер за такву молбу ја нисам имао никаквог разлога. А осим тога, из наших пограничних славонских пукова у то време нико није тражио да га пусте у Русију или на коју било другу страну. Ако би од мене потекао такав захтев, да се не изложим због тога каквој неприлици? Једнако сам се колебао, хоћу ли — нећу ли, и што даље, колебао сам се све више, као да ме је нешто подстицало на то решење.

Ма колико да сам крио своју намеру, за њу се ипак убрзо сазнало, као што се обично тајна од жена не може сачувати; на тај начин се и моја намера открила. Моја свастика је казала то мојој жени, радујући се што ће бити заједно; па се онда две сестре договориле и казале матери, мојој ташти, а она опет моме тасту и своме сину, моме шураку. И тако они мене ухвате и нападну с плачем и с претњама, а мој таст ми стане предочавати све могуће невоље које ме због тога могу снаћи и нареди ми да не само ништа не предузимам него да и не помишљам на то. Па су и мога пашенога напали, бедећи га да ми је он те мисли усељо у главу.

Ја сам све те прекоре издржао, не противећи се, мислећи да ћу их тако најпре умирити, али од своје намере нисам одустајао. Моја жена је још више то желела и једнако ме подсећала да тражим отпуст из службе.

Мој пашеног, Шевић, провео је код нас још читав месец дана, али, због прекора које је због мене издржао, нас двојица смо престали о нашој ствари говорити пред другима, правили смо планове само кад смо били насамо. Он ми је на крају рекао: „Има само један начин да постигнеш то што желиш: да молиш свог генерала. Он је сад дошао из Беча и налази се у Темишвару, у Банату, као врховни заповедник, и није далеко од наше куће. Он је с мојим оцем у великом пријатељству и ја ћу, чим дођем кући, испричати моме оцу о твојој намери, па ће отац отићи у Темишвар

и замолити га да ти да отпуст, а ја ћу те о свему одмах известити."

Тако смо се, дакле, споразумели нас двојица. Мој пашеног убрзо се вратио кући и своме оцу, генералу Шевићу, испричао да имам намеру да пођем с њим у Русију. Њему је та вест била врло мила и он је одмах отишао у Темишвар моме генералу, који га је примио врло љубазно. У разговору Шевић је нашао прилику да генералу проговори и за мој отпуст.

Мој генерал се томе врло зачудио и одговорио: „Како то да мој поручник Пишчевић хоће у Русију и да тражи отпуст? Не може бити да он хоће да остави своју домовину без икаквог разлога. Њега у моме пуку сви јако поштују. Осим тога ја знам", говорио је мој генерал, „да он има оца и много родбине и сва та господа служе у пуковима и све су то знатни људи, нарочито његов таст, пуковник Рашковић, и они му зацело неће дати да тражи отпуст."

На то је Шевић уверио мога генерала да ја доиста желим отпуст и да ме нико од мојих рођака неће спречавати. Онда је мој генерал рекао: „Добро, ја ћу наредити да ми се он јави и ако доиста има такву намеру, ја ћу ту ствар узети на решавање, а он ће на прописан начин тражити отпуст и изнети своје разлоге; друкчије му се отпуст не може дати."

Чим је мој пашеног чуо шта је генерал рекао, написао ми је опширно писмо и по гласнику ми га послао. Ја сам се обрадовао кад сам добио вест да се ствар покренула и замишљао већ да ћу брзо добити отпуст, и не мислећи шта ће из тог изићи и какве ће ме све несреће снаћи.

До тога часа ја о својој намери нисам оцу ништа говорио, ни њему ни ујаку Витковићу. Сада сам се осмелио и обојици о том саопштио. На моје велико чудо, обојица су на то пристали и одобрили моју намеру, а нарочито ујак. Он ми је казао: „Ти си још млад, пођи за својом срећом, бог ће ти помоћи. И људи из великих породица путују

по свету, иду у туђе земље, не само од невоље него и ради праксе и науке. Тако и ти можеш тамо неко време да служиш, а ако ти не буде по вољи, можеш се вратити натраг. Тамо ћеш имати покровитеља, као што и сам знаш, тамо је мој брат од стрица, Стефан Витковић. Он је у Русији бригадир.[1] Он ће се зацело твоме доласку обрадовати, а и ја ћу му о томе писати."

И мој отац је то исто поновио, позивајући се и он на бригадира Витковића, с којим је заједно растао и с њиме учио читати и писати. Стефан Витковић остао је без оца и матере, сироче, и како није имао другога склоништа нити начина да се васпита, примљен је у кућу мога оца, и ту остао док није одрастао и отишао у Русију.

Неколико дана после тога стиже у пук наредба од генерала да ме пошаљу њему у Темишвар. Ја пођем и понесем за сваки случај одмах и молбу у којој није било изнесено много разлога за отпуст. Изјавио сам само да као млад човек хоћу да видим света, да хоћу да тражим своју срећу и да зато тражим отпуст.

Кад сам стигао у Темишвар, јавим се своме генералу. Чим ме је видео, позвао ме је себи у спаваћу собу и стао испитивати: „Како чујем, ви тражите отпуст из службе. Кажите ми да ли је то истина и какви су вам разлози за то. Ви сте још млад човек и за своје године имате леп чин. Па онда, вас у пуку сви воле, ваша срећа вас није оставила и ви се можете надати да ћете, према својим заслугама, и даље напредовати у служби. Осим тога", питао је генерал, „знају ли за вашу намеру ваш отац, ваш ујак Витковић и пуковник Рашковић, и хоће ли вам они допустити да их оставите и да пођете у туђе царство? — Да не буде после око тога неких тешкоћа?"

Ја сам на то одговорио да су и мој отац и сви остали моји сродници оставили то мени на вољу

[1] Чин између пуковника и генерала. (Прим. прев.)

и да ми они неће сметати: „Мој отпуст зависи само од милости ваше екселенције."

Кад ме је генерал саслушао, овако ми је одговорио: „Дакле, истина је да ви хоћете ову службу и вашу домовину да оставите. Ја не могу да схватим како сте могли доћи на ту мисао кад вам се није ништа неугодно десило. Зар ви не видите толике официре ваше народности старије од вас по годинама како у једном чину по неколико година остају, па ипак не кажу да су тиме понижени, него сматрају за дужност да служе домовини? Ви сте, међутим, пре многих других произведени, и зато не можете рећи да сте у чему било запостављени. И зар неће људи вашег народа негодовати што своју домовину без икакве невоље остављате и нећете да будете од користи друштву и толиким хиљадама војника народа вашега? Ви, млади људи, по природи ствари не можете ништа друго бити него наследници свих оних чинова и достојанстава које су преци ваши уживали и тиме народу свом служили. Зар нећете својим одласком вечити грех на себи понети? Ви и сами знате кад сте добили поручнички чин, по мојој представци, од њеног величанства краљице, да је у вашем декрету било написано да вам се тај чин даје и због заслуга предака ваших и да је то награда и породици вашој. И сада хоћу још да вам кажем", говорио је даље генерал, „онда кад је почињало формирање пукова у Славонији, ја сам о вама посебно писао краљици, са објашњењем и оправданом похвалом. Написао сам да ваша породица од давнина служи двору аустријскоме и да је ваш род давао увек достојне људе. Поменуо сам том приликом да сте и ви потомак тих људи и да дајете велике наде да ћете бити примеран у служби. Тако сте ви, највећом милошћу, и добили чин, који је био знак благовољења од стране монарха.

„Немојте мислити", говорио је генерал, „да су нарочито срећна она господа из Поморишке и Потиске ландмилиције, као што су Хорват, Шевић и остали што су се с њима сложили, који су због

ситних узрока, огорчени на Мађаре, оставили своју отаџбину и отишли у Русију.

„Иако су оне две ландмилиције укинуте, ипак ваша слобода и ваше привилегије нису повређене. Мађари нису могли ништа рђаво да учине вашем народу са својим захтевима — што сте и сами могли видети налазећи се са мном у комисији. Према томе, није дошло ни до каквог зла због ког би се морала отаџбина остављати и ићи у туђе царство. И треба да знате да ти људи заслужују сваку осуду што су само из немара, а не због невоље, оставили своју домовину, и да остављени народ, пошто од њих не очекује никакве користи, није ни дужан да такве људе сматра за своју браћу, и немојте мислити да се ти људи који су оставили своју земљу већ не кају због тога.

„Ја не одричем", говорио је генерал, „да су они тамо лепо примљени. Али у томе се види политика. Све ће се то временом изгубити и преокренути, и унуци и праунуци њихови неће знати право порекло своје, изгубиће слободу свога народног имена — што им овде нико ни довека не би одузео, нити би ико могао одузети слободу и преимућства која имате према привилегијама вашим. А што се тиче вашег отпуста, ако остајете при томе, радите како год знате."

Та лекција коју ми је генерал очитао истински ме је дирнула тако да сам се сам себе застидео. Нисам имао шта да му кажем и умало што нисам одустао од своје намере. Ипак сам се тргао и почео генералу да говорим одајући му признање овим речима: „У току читаве моје службе, у пуку ваше екселенције, могу само да кажем да ме је ваша екселенција врло волела и да сам уживао вашу високу милост, ни у пуку нисам био ни од кога вређан ни гоњен, али истину да кажем: ја отпуст тражим само зато што желим да видим света и што хоћу да окушам срећу."

Ту је генерал згодно окренуо моју реч и рекао: „Ja das Glück probieren und Wind treiben", то јест: Да окушате срећу и да терате ветар капом.

Ја му се поклоним и стојећи пред њим нисам ништа више говорио. Он шета по соби горе-доле, замишљен, а затим се окрене мени и каже: „Добро, кад си тако решио и хоћеш збиља да добијеш отпуст, предај онда молбу."

Ја одмах извадим спремљену молбу и предам му, он је отвори, стане читати и каже: „Сутра ћеш добити што желиш." Ја му се на то поклоним и одем у гостионицу у којој сам био одсео.

Сутрадан отидем генералу, он ме прими врло љубазно и преда ми отпуст у коме је стајало: да ми је слободно ићи у Русију, а уз то и наредбу пуку, са извештајем, да се бришем из пука и да ми се да плата за одслужено време.

Генерал ме је тога дана задржао на ручку, а после ручка опростио сам се са сузама с мојим генералом, уздрхтао од његових лепих речи које ми је изрекао на растанку и његових лепих жеља за моју будућност. После тога сам се поклонио и отишао.

Нисам отишао у пук, него сам свратио своме новоме команданту, генералу Шевићу, да му се јавим, да му покажем отпуст и замолим га да ми одреди рок у коме треба да дођем и запитам кад ће бити полазак.

Кад ме је Шевић видео и чуо да сам добио отпуст, било му је врло мило, честитао ми је капетански чин (пошто је он од тадашњег опуномоћеног руског министра у Бечу, грофа Бестужева, имао пуномоћије да официрима који с њим полазе у Русију да по један чин као награду) и дао ми о томе декрет. Код Шевића сам остао три дана. Уговорили смо да наступајуће јесени, у септембру, пођемо на пут.

Одем онда у пук и јавим се ујаку, потпуковнику Витковићу, као заповеднику пука (затекао сам га слабог; био је већ стар). Он је командовао пуком, јер после смрти Петрандија прави заповедник није био још постављен. Кад је ујак чуо шта

је све мој бивши шеф, генерал у Темишвару, говорио и видео наредбу о исписивању из пука, наредио је да се јавим мајору и да му предам ту наредбу.

Откако су се два хусарска пука саставила у један, имали смо два мајора, први је био Продановић, који тада у пуку није био, а други барон Ритберг.

Ја се овоме јавим, а он, кад је прочитао генералову наредбу да ме испишу из пука, дође ван себе и рече: „Шта сте ви ово донели? Ја просто својим очима не верујем. Ово не може бити, а осим тога, ја не знам", говорио је мајор, „има ли права наш генерал да отпушта официре из пука у туђе државе без питања двора."

На то сам ја мајору одговорио: „Генерал зацело зна докле се простире његова власт и сигурно да ми не би дао отпуст кад не би имао те власти. Ја вас зато молим", говорио сам мајору, „да ме што пре разрешите дужности."

Мајор се непрестано чудио и, гледајући ме, рекао: „Кажите ми, молим вас, откуд вам та мисао? Зар вас неће људи сматрати за незахвалног? Зар ви нисте били у пуку један од најомиљенијих официра? Па и за своје године ви сте имали леп чин,[1] и зашто сте онда то радили?"

Дошли су и други официри па су ме и они напали и почели одговарати од тога. Ја сам им одговорио: „То је ствар свршена, ја одлуку о отпусту не могу да вратим, јер сам је већ предао генералу Шевићу, а код себе имам само оверен препис."

Да сам генералу Шевићу дао отпуст, рекао сам намерно и за сваки случај. Доцније ће се видети да је тако требало; то ми је много помогло да постигнем свој циљ.

[1] Свима је било чудновато што сам ја као млад човек произведен за поручника. То је тамо била реткост. У аустријској војсци такав чин официр обично добија са четрдесет година, и многи капетани сасвим су седи. На године се тамо слабо гледа.

Мајор је наредио да ме испишу из пука и да му о томе пошљу извештај, да се извиди да није иза мене остао какав дуг, да се моја чета преда другом официру и да се напише моје разрешење.

Тражени извештаји из чете послани су мајору. Дугова нисам имао, и тако је моје разрешење било готово. Плату за одслужени рок нисам могао добити јер, у то доба, касе се нису налазиле при пуковима, него се писало војном комесару Гарчули,[1] који је свим пограничним пуковима исплаћивао потребне суме. Ту представку дали су мени да му је лично однесем и да затражим новац који ми припада.

Отишао сам поменутом војном комесару у Петроварадинску тврђаву, где се он тада налазио. Дао сам му акт и тражио своју плату. Кад је он прочитао представку, јако се наљутио, и, како је иначе био груб, стао је викати тражећи да му покажем акт о отпусту, на што сам му ја одговорио: „Оригинал није код мене, дао сам га своме новоме команданту, а код себе имам само оверени препис."

На тај мој одговор, он се наљутио још више, говорећи: „За вас нема новаца, а ја ћу на више место јавити о недопуштеном поступку вашег генерала, па ћете видети шта ће бити." Затим се окренуо на страну и рекао на немачком: „Ich werde Eych das nach Moskau Reisen fergessend machen" — што значи: Ја ћу се побринути да ви заборавите на пут у Москву.

На те речи нисам могао да се уздржим, него сам му рекао: „Ви, господине, тим својим претњама застрашујете више него што стварно можете учинити. Ја овде нисам дошао да слушам ваша причања, него ради свог новца. Ако ми тај новац нећете да дате, бар реда ради кажите ми разлог, а викати немојте."

[1] Он је био пореклом Грк. Родио се у граду Крфу. Знао је више језика. Прешао је у католичку веру. Најпре је био у конзуларној служби, а после је постао војни комесар. Био је преко сваке мере охол и груб и гонио је много православне.

После тих мојих речи, Грк се тако наједио да сам мислио: пући ће. Он рече: „Ja, Sie denken dasz ich Ihnen soll das Geld noch auf die Reise geben. Nein! Sie bringen keins" — што ће рећи: Мислите да ћу вам дати и путни трошак. Не, ништа нећете добити.

После грубих његових речи ја нисам хтео да се с њим даље препирем, него сам се окренуо и изишао. Али његова пакост се није на томе завршила: он се одлучио да ми онемогући одлазак, па је то и урадио. Ја не знам око чега је он с нашим генералом имао сукоба, али ово му је била сад згодна прилика да генералу напакости. Зато је послао доставу у Беч Дворском војном савету: генерал-фелдмаршал-лајтнант, барон фон Енгелсхофен, издао је поручнику Пишчевићу, из тог и тог пука, отпуст у Русију, а њему, Гарчули, послано је требовање из пука да се поменутом поручнику изда плата за одређено време. Он сумња у то да генерал има права да без дозволе двора даје официрима отпуст за другу државу, и зато тражену плату није издао — и моли да се донесе одлука о тој ствари.

На тај начин мога доброга генерала постигла је велика невоља. Од њега је тражено изјашњење: како је смео да ми да отпуст и да нареди да се бришем из списка. О томе је послан извештај пуку од Дворског војног савета и строго је наређено да се генералова одлука о отпусту одузме од мене, а ја останем и даље у служби у пуку.

Ова ми је наредба саопштена, и затражена ми је одлука о отпусту, али ја сам остао при ономе што сам раније рекао: да се оригинал одлуке не налази више код мене, него да имам само копију; с те копије сам у пуковској канцеларији направио још једну и предао је. Та је копија послана у Беч, а од Дворског војног савета дошла је убрзо друга наредба: да ме ухапсе и пошаљу врховном запо-

веднику грофу Кајзруку, у Осечку тврђаву, и да се поведе нада мном судска истрага.

Мене су ухапсили у пуку и послали са једним официром, о мом трошку. Наш пут је трајао нека три дана. Дошавши у Осечку тврђаву (она се налази у доњој Славонији на јужној страни Драве), мој пратилац је отишао врховном заповеднику да му јави за наш долазак, а ја сам остао с колима на капији код прве страже у тврђави — чекајући да ми се врати пратилац. Кад се вратио, рекао ми је да је господин врховни заповедник наредио да ме изведе пред њега (ја сам био без сабље).

Отворим брзо свој сандук, узмем нову униформу, и обојица пођемо и брзо стигнемо у генералове собе. Чим ме је генерал видео, одмах ме је познао, јер је тога генерала мој пуковник Петранди, док је још био жив, позивао два пута к себи у логор и представљао му пук. Ја сам га тада с пратњом дочекивао и испраћао, а и неколико пута ме је пуковник слао њему због разних послова те ме је због тога знао. Он је био човек средњих година, још снажан; у разговору је био врло озбиљан — и помало горд. (Обична ствар у аустријској војсци. Ретко ко од виших и штабних официра да није горд).

Генерал ми је казао на немачком: „Wie ich höre, dasz er will ein Moskowiter sein, ich denke aber, dasz er das wird wohl bleiben lassen" — то јест: Ви хоћете да будете Москов, али ја се надам да нећете се ви тога манути.

Немци у Аустрији мало кад говоре речи Русија и Руси, него обично кажу Москва и Москови. Не знам како је данас, али је раније тако било — и то као помало с презиром.

Такве речи од стране врховног заповедника нису ми биле миле. Ја сам их протумачио двојако: прво, да ја могу сам од те намере одустати, а друго, да се у тим речима крије претња, то јест: ја ћу те натерати да ћеш се ти сам тога манути. Те речи су ме помало збуниле, и ја сам очекивао да ће још штогод слично рећи, али разговор се на то-

ме завршио. Наредио је само да ми се покаже пут до страже. Ту ми је дата соба у којој ћу бити заједно с једним официром, чуваром.

После неколико дана одређена је иследна комисија. Позвали су ме у канцеларију; одводили су ме и враћали један подофицир и један редов без пушке. Постављали су ми разна питања, а било је и подметања. Између осталог питали су ме: како, зашто и због чега сам хтео службу да оставим и отпуст да тражим, и тражили да суду предам оригиналну одлуку о отпусту, коју ми је дао генерал, барон фон Енгелсхофен.

На сва питања ја сам одговарао како сам знао и умео, а о оригиналном отпусту сам говорио једно те исто — да није код мене, него да сам га дао своме команданту, рускоме генералу Шевићу, с којим сам намеравао да путујем у Русију.

Комисија је тражила од пука у коме сам служио извештај о моме владању. На то је добијен одговор да сам ја у пуку био не само исправан у служби и доброга владања него да сам још међу мојим вршњацима, нижим официрима, био први.

Сви моји одговори били су записивани, а питања су свакога дана била једна те иста, и ја мислим да је то било намерно: да су хтели да виде да ли се моји одговори слажу. И пошто-пото хтели су да дознаду да ли је још ко био са мном у споразуму, да ли ме је ко наговарао да идем у Русију, и слично томе.

На тај начин се водила истрага девет дана и на крају ништа се није могло пронаћи сем да сам службу оставио и да сам отпуст добио.

Кад се то завршило, читав ми је тај предмет са питањима и одговорима дат на потпис.

Ја га узмем, прочитам и станем потписивати своје име и свој нови чин: капетан руски, кад ми тек председник и виши аудитор истргну предмет из руку не давши ми да довршим, говорећи: „Ви морате потписати онај чин који имате у нашој војсци, а не у туђој."

Ја им на то одговорим да ја више нисам поручник, да сам у пуку у ком сам служио разрешен, и да зато свој ранији чин не треба да потписујем. Извадим онда онај декрет који ми је дао генерал Шевић у коме пише да сам капетан и покажем им га, са речима: „Изволите видети. Ви у затвору држите руског капетана, а не поручника ове војске, ја се морам потписати са руским чином, а не са бившим аустријским."

Господин председник (он је био потпуковник у пешадијском пуку који се налазио у тврђави) и господин аудитор, саслушавши моје речи, погледали су се, узели онај акт на коме сам се почео потписивати и отишли врховном заповеднику, а мени су казали да мало причекам.

Они су се тамо очевидно договорили да се саслушање са мојим одговорима наново препише, али да га не потпишем ја, него да га аудитор и потпише и овери. Саслушање су вратили, дали га писару да га препише, а ја сам за то време чекао. Онда га је аудитор преда мном оверио и потписао. Суд се затим разишао, а мени је речено да идем на своје место.

У тврђави Осек сам остао два месеца у затвору. Моје саслушање са извештајем из пука о моме владању послано је у Беч Дворском војном савету, који је затим реферисао о томе њеном величанству краљици.

Међутим, септембар је дошао, генерал Шевић је пошао на пут и из Угарске прешао преко границе, а ја сам остао.

Мој затвор у тврђави Осек трајао је и даље, иако није било одлуке, а разлог је био у томе што је у то време код Пеште био подигнут велики војнички логор, где се бавила сама царица и краљица Марија Терезија, са супругом својим, царем Францем Првим — зато се реферат о мени одлагао.

Ја сам већ почео очајавати и мислити да из тврђаве нећу више никад изићи, што се многима већ дешавало. Али моја је судбина одлучила да ме поведе опет у нове доживљаје.

Врховни заповедник је напослетку добио од Дворског врховног савета наредбу да ме пусти и да ми нареди да се јавим генерал-фелдмаршал-лајтнанту, барону фон Енгелсхофену, моме бившем шефу, коме је већ, према извештају Дворског војног савета, од њеног величанства краљице, послан акт који ће ми генерал саопштити, наиме да остајем у аустријској служби.

Чим сам се ослободио затвора, одмах сам пошао у Темишвар моме бившем генералу и шефу. Путовао сам неких пет дана. Јавио сам му се и затекао га врло љутитог. Он ми је чинио такве прекоре да ја нисам могао на њих да нађем оправдања. Само сам ћутао и трпео док се није изговорио. А кад је од мене затражио да му вратим одлуку о отпусту коју ми је дао, ја сам почео говорити о свој оној пажњи и милости коју сам од њега уживао и понизно сам рекао: „Ваша екселенцијо, не можете веровати колико ми је жао што сте због мене имали толико непријатности и што сте сада у таквом гневу. Ја се сам ни на који начин не могу оправдати и одбранити пред вама, једино ме може ваша милост помиловати. Да сам знао да ће због мене моме добротвору бити такве непријатности причињене, ја никада не бих", говорио сам, „ни почињао ту ствар, па ма знао да ће ми то највећу срећу донети. И сада ме је страх да кажем вашој екселенцији да вас не могу задовољити, нити вам учинити оно што тражите. Одлуку коју сте ми ви дали ја немам. Њу је од мене узео Шевић (ја већ Шевића нисам смео да назовем генералом), него имам само оверен препис."

Сад су тек почеле лепе речи и о мени и о Шевићу. Генерал је говорио: „Шта мислиш с тиме што је одлука остала код Шевића? Да не мислиш још увек о Москви? Ти би, дакле, још увек хтео да одеш одавде?"

Ја му одговорим: „Ја о томе више не мислим, него сам дошао да се вашој екселенцији јавим, као што ми је наређено, да ми се, после истраге која је нада мном вођена, саопшти решење и опроштај."

Генерал је љут, шета по соби и говори: „Јест, опроштај! Ти већ више ниси достојан никакве милости, теби треба друго нешто па да се смириш и да ти изиђу те бубе из главе."

На томе се тога дана наш разговор завршио. Било је већ касно увече. Изиђем и пођем стазама да потражим своје познанике из генералове свите, да испитам шта знају.

Директор канцеларије ми је испричао какве је укоре мој генерал добио због мене и како је тражено од њега изјашњење што ми је дао отпуст, да му је после посредовањем једне особе на двору опроштена кривица и да је по наредби њеног величанства Дворски војни савет донео одлуку да се и мени опрости. Молио сам да ми то дâ да прочитам, али он ми није дао, него ми је рекао да ће ми то сам генерал сутра саопштити.

Сутрадан, око десет изјутра, отидем своме генералу. Видим да су му испричали да сам врло ожалошћен због свега што се њему десило, и зато ме је мало блаже примио. Рекао ми је: „Ето, видите какво се чудо направило због ваше ствари и какве је рђаве последице све то донело. Ви сте још срећни што се тако завршило."

Затим је наредио да му се донесе из канцеларије рескрипт у коме ми је дат опроштај. Директор канцеларије га је донео, а генерал ми га пружи говорећи: „Дајем вам да прочитате опроштај који вам је дат. Толику милост њено величанство ретко коме чини и зато вам саветујем да више ни о чем другом не мислите него да се покорите највишој наредби, која вам опрашта и прима вас натраг у службу. Наредба о томе биће вам ускоро предата на предстојећој смотри пукова у Славонији. Будите, дакле, захвални на томе, и све што је било нека пређе у заборав."

Држао сам царски рескрипт у рукама и слушао генерала док није завршио, а онда сам га почео читати, видим да ми је дата милост и чин. Поклоним се генералу и вратим му рескрипт изјављујући му захвалност овим речима: „И у овој

прилици видим да за своју срећу имам да захвалим једино вашој милости. Ја се осећам толико дужан према вама да немам речи да вам искажем своју захвалност. Могу да кажем само толико: читавог свог живота осећаћу дужност да вашу екселенцију сматрам за свог добротвора."

Генерал је наредио да се напише заповест пуку да се поново причислим у службу са извештајем да ми је опроштено. Уједно је наредио да ми се да препис царског рескрипта.

Кад сам добио копију и заповест генерала којом се наређује да се поново причислим и ступим у ранију службу, пођем у пук и одлучим да тако одсад мора да буде, и мисао о Русији почела ме је остављати, али ипак онај сакривени отпуст понекад ми је искрсавао у памети и као да ми је предсказивао да с тим још није свршено.

Раније сам говорио како су се Мађари заузимали што су игда могли да се српски пукови у Славонији укину и да су обећали да ће дати војску о свом трошку, наместо српске, за чување границе дуж Саве с турске стране, и да су краљицу скоро задобили за своју страну. Али се цесар Франц Први, супруг Марије Терезије, јако заузео и није дао да се то изведе. Говорио сам и како је наређено да се у Мађарској, код Пеште, подигне велики војни логор. Ту ће на смотру пред оба царска величанства од те новоуређене српске војске на граници (за њу су Мађари говорили да је неуређена и непоуздана) доћи од сваког пешадијског пука по један батаљон, а од хусарског по два ескадрона. Тако је и урађено, а уз ту војску дошли су и мађарски и немачки пукови из оближњих места. И тако се ту искупила готово цела армија.

Логор је био изванредан. Војни маневри су се изводили, у њима су српски батаљони и ескадрони били заједно и у свему су се одликовали у

поређењу с другима, а нарочито у поређењу с Мађарима, и окретношћу и брзином пальбе и у маневрисању. То се довољно видело, на срамоту Мађара, чији су пројекти пропали. Остало је, дакле, тако: славонски пукови остају онакви какви су, а да то буде још сигурније, одређено је да се изврши главна смотра, коју ће водити коњички генерал, гроф Сербелони.

Њему је дата потпуна власт како ће извести смотру, а и за све остало што се тих пукова тицало. Он је дошао у Славонију, у тврђаву Осек, пошто је то средишно место свих тих војних дистрикта. У ту врђаву су дошли и сви заповедници пограничних пукова и други штабни официри. С њима сам се и ја ту нашао.

Ја сам се јавио главном инспектору генералу, грофу Сербелонију. Предао сам му молбу и у њој рекао да сам већ имао отпуст и да према вољи и одобрењу њеног величанства остајем у служби и да ми је њеним рескриптом милостиво дато да на предстојећој смотри добијем чин — „и зато молим вашу екселенцију грофа да има доброту наградити ме чином према власти коју ваша екселенција има".

Генерал је примио моју молбу, али је о тој ствари, изгледа, био већ обавештен, јер је, дајући молбу шефу канцеларије, наредио да се према акту њеног величанства изврши исправка.

Директор канцеларије донео је акт и показао генералу тачку која се на мене односи. Генерал је прочитао и саопштио ми да сам у име њеног величанства произведен за капетана, а онда ми је наредио да се јавим врховном заповеднику, грофу Кајзруку, да ме упути у пук.

Генерал је ту наредбу издао одмах јер се журио на хрватску границу. Требало је да у горњој Славонији прегледа сва места и њихове положаје, затим да изврши смотру над пуковима и уреди војне дистрикте у Славонији. Пред свој полазак препоручио је врховном заповеднику да официре Немце послане из Беча, као и неке друге прекобројне распореди по пуковима. Тај распоред био му је поверен због тога што је он био старешина Бродског пешадијског пука као и свих других славонских пукова, а да би што пре био готов, генерал је одредио неколико чиновника из своје канцеларије да припреме спискове и друго што је потребно за смотру, која је имала да почне од горње ка доњој Славонији.

Распоред је урађен великом брзином и отпослан. Тим распоредом добио сам и ја наређење од врховног заповедника да се премештам у Бродски пешадијски пук. Мени се тај премештај није нимало допадао. Ја нисам ни мислио да би ме могли из хусарског пука искључити. Рачунао сам да ћу и даље остати у њему и зато нисам ништа за времена ни предузимао. И како је тај премештај био потпуно против моје воље, замолио сам врховног заповедника да ме остави у пуку у коме сам дотле био, пошто ја не волим службу у пешадији.

Врховном заповеднику није било право што ја немам воље да служим у његовом пуку, па ми је незадовољно одговорио: „За то можете молити генерал-инспектора, пошто су сва акта и спискови послани већ њему; ја више не могу да чиним измене."

Видим ја да се са мном дешавају све нове и нове непријатности, и што даље, све више муке и главобоље. Тога часа нисам знао шта бих могао радити, него решим да пођем у Бродски пешадијски пук и тамо сачекам долазак генерал-инспектора.

Дошавши у Бродски пук, јавим се пуковнику, барону Јанусу, и потпуковнику, барону Риту. Они су ме одавно знали и много су радили на томе да пређем у њихов пук, па су ме примили лепо и љубазно, с речима: „Ти си био толико охол да ниси хтео да пређеш у наш пук, а сад је то само од себе дошло, сад си наш." Нису хтели признати да је њихово дело што ме је врховни заповедник поставио у тај пук; то сам тек после дознао.

Ја сам им одговорио да не желим бити у пешадији: „Ви и сами знате“, рекао сам, „какву ја имам хусарску опрему. Она сад треба да ми остане неискоришћена и ја да поднесем толику штету без потребе. Осим тога“, рекао сам незадовољно, „чим ја нисам међу хусарима, као раније, не могу бити слуга њеног величанства какав бих могао бити, нити заслужити ону велику милост која ми је указана.“

Ова господа примила су моје речи као подсмех: „Шта ви мислите“, казали су ми, „да су само хусари царске слуге? Не, ми смо нада и тврђава, а ви долазите иза нас.“

Ја нисам хтео да се и даље с њима препирем, него прекинем, говорећи у себи: „Нећу ја дуго бити ваш пешак“ — мислећи да ћу измолити од инспектора да ме врати натраг у хусарски пук, а надао сам се да би ме и мој бивши шеф могао извадити из пешадије. — На Русију сам већ био сасвим заборавио.

После тог разговора пуковник ми је одредио чету, којом је дотле командовао поручник, један Немац, по имену Горичка, који је често боловао. Ја одем у село и однесем том поручнику заповест о предаји чете. Тај дан смо ја и он провели напразно, а сутрадан смо почели са радом: извршио сам смотру људи по списку.

Поручников стан имао је само предсобље, велику собу и једну собицу (у којој сам ја имао да станујем, али није ми се дало). Обојица смо те ноћи легли на постељу у великој соби, а малу собицу заузимала је његова служавка и његова опрема, која није била баш велика.

Поручник је био врло добар човек, и велики сиромах. Све његово имање била је униформа и три коња, који су се налазили у коњушници, неколико корака иза стана, а поред коњушнице била је једна мала шупа за кола.

Поручника је пред вече почела трести грозница, а мало касније од велике ватре био је скоро без свести. Таман сам заспао, кад поче нека лупа,

те се ја тргнем и док сам се сасвим расанио, прошао је неки минут. У соби, на земљи, још је горела свећа у чираку, а споља у капке неко непрестано грува. Чујем глас стражарев где виче: „Устајте, изгинућете!“ Чим сам то чуо, скочим и станем викати поручника, али узалуд, он онако у ватри лежи као мртав.

Дохватим пушку да се браним ако нас ко нападне (пошто је стражар викао да ћемо изгинути). Стражар и даље лупа у капке и врата од предсобља и једнако виче. Уто и служавка из собице стане викати и плакати, па отвори врата. Мали прозор на њеној соби био је затворен и светлост од наше свеће обасјала је и њену собу, па нисам могао да видим шта се дешава напољу, него је питам зашто виче, а она, како је устала из постеље, стала је да скупља своје хаљине и говори: „Изгорећемо. Гледајте кроз пукотину од прозора колика је ватра напољу.“

На те речи ја јурнем на врата и отворим их, а војници споља разбијају врата од предсобља — мисле, још спавамо. И збиља, мало је требало па да заувек заспимо. Тек што сам врата од предсобља отворио, већ је и у предсобљу почела ватра. Кров је био од трске, и ватра га је просто гутала.

Отворим врата од предсобља и викнем војницима да што пре изнесу поручника. Они упадну унутра, зграбе га заједно с перином и изнесу га, а он лежи, не зна ништа за себе. Док су се они око њега мајали, ја зграбим униформу, мој посилни дограби постељину, а други војници извлачили су друге ствари и спасавали. Али јадноме поручнику изгорела су сва три коња и кола, јер је пожар почео од коњушнице. Његов посилни легао је пијан с лулом у сено и тако направио ватру. И сам је почео да гори и једва се спасао. А како је дувао јак ветар и наносио пламен на кућу, кућа се брзо запалила, и све се за час претворило у пепео.

Тај догађај тамошњи људи сматрали су као неко знамење и стали прорицати: „Неће се ту дуго

задржати наш нови капетан.“ Они су једно мислили, а судбина ми је, међутим, друго спремила. А сваки човек мора да иде тамо куда га судбина води, баш као слеп што иде за вођом.

Примио сам чету и вратио се у штаб, да о томе известим пуковника. Пуковник опази да сам ја нешто смућен и пита да ли сам здрав и што сам невесео, а кад је чуо да не волим да служим у пешадији, стане ми говорити: „Слушајте, саветујем вас да се манете тога, ако станете опет нешто тражити, можете само изгубити. А служба је једна те иста без обзира у ком сте пуку.“

Ја онда одлучим да остане тако док не дође гроф Сербелони. Стигла је већ и зима и Сербелони је морао да прекине своје путовање. Једино је над Градиштанским пуком завршио био смотру. Код нас је требало да дође тек на пролеће.

Ја се, међутим, измолим од пуковника да одем до оца. Оца сам затекао у великом јаду, и то највише због новог уређења славонских пукова (раније сам већ казао да је од два хусарска пука био створен један). Премештен је био опет у друго место и у другу чету, и како је тамо била скоро пустиња, морао би скоро изнова да кући кућу, а он се већ израније од честих сеоба из места у место скоро упропастио. Огорчен због свега тога, а и зато што је с мојом мајком имао скоро сваке године дете — било их је већ шесторо — решио је да изиђе из службе, да поднесе оставку. Ускоро је то и урадио и настанио се у слободној краљевској вароши, Новом Саду (према Петроварадину, с друге стране Дунава, који их раздваја). Ту је узео под кирију привремено једну кућу, док нову не подигне, или готову не купи.

Ја сам затим пошао са женом тасту моме, пуковнику Рашковићу, у Митровицу, где је становао с породицом. Све што се са мном дешавало, њему је већ било познато. Он је био задовољан што се све тако свршило, али није пропустио да ме добро изгрди. И скоро сваки дан док сам код њега био морао сам слушати пребацивање: како сам ја то без

икакве невоље учинио и како сам био на ивици пропасти, како је сва срећа што се на томе завршило, како таква милост није никоме учињена као мени, да ми то буде и први и последњи пут, и да се одсад ништа не усудим да урадим док њега не упитам — и то ми је нарочито нагласио. „А што си незадовољан у пешадији, то се може лако поправити, а могу те и ја“, говорио је, „узети у свој пук. Треба само или за прво или за друго замолити инспектора, кад буде дошао, и он ће ти то, надам се, сигурно учинити.“

Ја сам на све то пристајао и обећавао му да ћу га зацело убудуће за све питати. И тако би то, мислим, и било да нису наишли други догађаји, који су учинили да је тај мој састанак био и растанак с њим заувек.

Код таста сам остао неких шест дана, па сам онда отишао у пук и читаву ту зиму провео у великој чамотињи. Једва сам дочекао долазак инспектора, грофа Сербелонија. Он је почео са смотром Бродског пешадијског пука и свима нам се из почетка учинио страшан. Мало је с ким разговарао, говорио је само с пуковником, па и то слабо, само колико се посла тиче. Он је имао велику власт као поверљив царев човек. Правио је велике личне промене и сви су дрхтали пред њим.

Ја сам имао да га молим за своју ствар, али нисам знао како да почнем. Напослетку сам се одлучио: усудио сам се на то једно вече, пре наше смотре, кад је он из собе изишао у ходник. Пришао сам му и дао му писмену молбу. У њој сам изнео читаву своју ствар: како сам имао отпуст да идем у Русију, како сам био у затвору, како сам рескриптом Дворског војног савета, који је потврђен од њеног величанства краљице, остао у служби и како ми је дат капетански чин, с којим сам задовољан, али да сам одређен у пешадијски а не хусарски пук и тиме да сам увређен, да ми пешадијска служба не одговара, да имам своју

официрску опрему за хусарски пук, коју сада треба са великом штетом да одбацим. — „Зато молим да се моја молба проучи и да се преведем у Славонски хусарски пук, у коме сам и досад био."

Ту сам молбу предао не питајући ништа свог таста, јер сам сматрао да је то ситница, око које не треба да га трудим. Тек ако ми ова молба не успе, мислио сам, затражићу тастову помоћ и прећи у његов Петроварадински пешадијски пук.

Сутрадан ујутру био је код генерала велики пријем: из нашега пука дошли су сви штабни и виши официри, а било их је и из других пукова; сви смо стајали у сали и чекали га.

Ушао је у грдним затупастим чизмама које су се према горе ширили као левак, са челичним мамузама, шпадом и у униформи кирасирској (пошто је био старешина једног кирасирског пука, такву је униформу и носио), али чизме су му биле и сувише грубе — трупао је у њима горе-доле ваљда пола сата, не говорећи ни с ким ни речи. Најпосле опази мене међу официрима, застане, приђе, гледа ме. Мислим, гледа ваљда да ли сам ја онај што му је синоћ дао молбу. Јуче сам био у вицмундиру, а данас сам у парадном. Кад ме је познао, приђе ми још ближе и каже ми на немачком: „Dein Bitten ist billig", то јест: Твоја је молба оправдана. Ја му се на то поклоним, а он опет настави шетњу по соби.

Стану ме гледати сви штабни официри и пуковник, нису знали шта то значи, нити какву сам ја то молбу генералу дао.

Дуго смо чекали да видимо хоће ли штогод с ким проговорити, али он је ћутао још скоро пола сата. Онда мајор, барон Ланиус, који је био ту у сали (он је дошао од стране Петроварадинског пука у сусрет генералу; знао је више језика и био образован, али мало ветрењаст; он је од самог почетка био ађутант код мога бившег старешине, барона Енгелсхофена, и при формирању пукова много се мешао у различите пројекте и тиме навукао на себе много мржње; иначе није имао мана, био

је добар и користан официр; а имао је много смелости), приђе генерал-инспектору и стане да му подноси рапорт: да је дошао генералу у сусрет и да има да га испрати до пука и кад, питао је, генерал наређује да пук буде спреман за смотру.

Генерал је био, по рођењу, Талијан и немачки је рђаво гориво, говорио је више француски и талијански. Он је, очевидно, знао или слушао за Ланиуса и зато је, кад му се Ланиус обратио, застао и викнуо на немачком: „Still!" то јест: Ћути — па је онда подигао руку колико је могао више и рекао: „Lanius so grosz" — а онда је спустио руку доле за пола аршина изнад земље и рекао: „Ich machen so klein." Он је то погрешно казао, али ми смо разумели шта то значи, то јест: Ланиус је толики, а ја ћу га направити овако малим — и, рекавши то, опет је почео да корача по сали. Затим је упитао нашег пуковника: „Је ли ваш пук готов?" — на што је пуковник одговорио да јесте и запитао кад пук да изађе на смотру. Генерал је наредио: „Ich will morgen um acht Uhr frie sehen" — што значи: Хоћу сутра у осам сати да пук буде спреман.

Онда нас је оставио и отишао у друга одељења.

Чим смо изишли из сале, мој ме пуковник поче питати какву сам ја то молбу генералу дао и како сам смео то учинити а да њега прво не известим. Ја сам се пред пуковником, колико сам умео, бранио, доказујући му своју невиност: да у мојој молби ништа нарочито нема, „него само оно што ви већ знате, тражио сам превођење у онај хусарски пук у коме сам досад био".

Пуковник ми је на то љутито одговорио: „Добро, истераћу ја теби хусаре из главе и научити те да пешачиш" — и рекавши то оставио ме, а после тога почео је збиља да прави разне ситне интриге кињећи ме за најмање ситнице.

Али ја сам све то стрпљиво и учтиво подносио и често одлазио и њему и потпуковнику, барону Риту, који ме је, могу рећи, дочекивао увек

с љубазним речима. Само, ја се никако нисам могао помирити с тиме да останем у њиховом пуку, него сам чекао да видим каква ће бити одлука господина инспектора по мојој молби.

Идућег дана наш пук је имао смотру, и генерал је за сваког човека гледао у списак. Ја сам на смотри прошао уз своју чету. Затим се одржала вежба и све врсте маневара и на крају паљба читавог пука. По свршетку свега тога генерал је остао још једно три дана, прегледао сву војничку опрему, неке ствари је изменио, неке официре који због старости нису могли више да служе поотпуштао, а онда је отишао у Петроварадински пешадијски пук, у коме је, као што сам рекао, мој таст био заповедник.

Ја сам мислио да ће на моју молбу доћи решење да се преведем већ према ономе што је генерал-инспектор рекао да је моја молба оправдана, али сам се преварио. Генерал је при поласку дао пуковнику заповест у којој је стајало да у Славонском хусарском пуку нема упражњеног капетанског места и да према томе имам да останем у Бродском пешадијском пуку, у коме се већ налазим — с тим да ми се та заповест саопшти.

Пуковник ме је позвао, дао ми да прочитам заповест и наредио ми да се оставим својих намера, да своју дужност издржавам онако како треба и посаветовао ме да се и таквих мисли оканем јер ми те мисли доносе више штете него користи, да ћу, с временом, и сам заборавити на хусаре и да сам касније нећу хтети за њих ни да чујем.

Мој одговор био је учтив, држао сам се пред њим смирено, као и увек. На тај начин ја сам се спасавао с приличним успехом од гоњења, и зато сам му рекао: „Нека тако буде кад не може бити друкчије." Али мени се учинило сумњиво да је на моју молбу могла доћи таква заповест. Ја сам веровао да су ми то учинили официри из нашега штаба, а не генерал — као што сам се доцније у то и уверио. Пуковник, а нарочито потпуковник Рит наговорили су шефа генералове канцеларије

на то, а људи на таквом месту могу да учине много и зла и добра.

Да на том не би остало, одлучио сам да што пре одем свом тасту и да се с њим посаветујем, па да он замоли генерал-инспектора да прећем у хусарски пук у коме сам био, или да ме преведу моме тасту у Петроварадински пук.

Не губећи време, изишао сам пред пуковника и замолио га да ме изволи пустити на неколико дана да се видим с тастом, с ким се одавно нисам видео. Пуковник се мало размислио и рекао ми: „Добро, идите, дајем вам десет дана одсуства."

Ту се десио и потпуковник, барон Рит, и он се, видећи да ме пуковник пушта, насмејао и казао пуковнику: „Лепо, ви му дајете одсуство, али пазите што вам кажем: сад га последњи пут видимо, јер он ће сигурно одавде отићи."

Ја се поклоним потпуковнику и одговорим му: „Немојте мислити, господине бароне, да бих ја могао бити толико лакомислен да почнем шта било а да не кажем то претпостављенима. Ја признајем да сте ви пажљиви спрам мене, и ваша жеља да останем код вас у пуку за мене је знак ваше благонаклоности, што мени чини само част, али видећете", завршио сам, „да ћу се ја опет брзо вратити" — на то сам се поклонио и изишао. Истога дана кренуо сам на пут.

И доиста, ја нисам ништа друго мислио да предузмем осим само оно што сам већ споменуо: да се с тастом посаветујем о мом превођењу, што, уосталом, није била никаква тајна. Али већ је било близу време кад је требало да поднесем све оно што ми је судбина била досудила.

VII

Требало је да путујем читава два дана до Митровице, где је живео мој таст и где се налазио пуковски штаб. Првог дана сам ишао колима врло

брзо, само да бих сутрадан стигао. Прву ноћ сам провео на некој ливади, да ми се коњи напасу.

Сутрадан сам поранио, упрегао коње и пошао. После сата вожње видим издалека како неки човек јури на коњу према мени. Кад се приближио, ја сам га познао: то је био један од слугу у тастовој коњушници. Станем. А кад је он видео мене, стане и он. Питам га куда ће, а он ми одговори само толико: „Журите се што више можете, ево вам и писма." Узмем писмо и познам рукопис мога шурака. Брзо га отворим и прочитам. Он ми јавља да му се отац изненада разболео и да нема наде да ће остати у животу. Зато да одмах кренем на пут, и да идем право на Купиново, где је већ цела породица на окупу. Напоменуо ми је и то да су ми жена и отац већ тамо.

Питам још слугу: зна ли још шта да ми каже, а он ми одговори да ништа више не зна, него само да је смотра пука завршена и да је генерал после смотре пошао границом низ Саву и с њиме и наш господин, да се у Купинову разболео и тамо и остао. „И кад је отуда прекјуче дошла вест о томе, госпођа пуковниковица одмах је тамо пошла, а писмо је отуда синоћ стигло у Митровицу, с наредбом да се одмах с њим по вас пође, и тако сам ја и пошао и срео се на путу с вама."

Можеш мислити, читаоче, како је та вест на мене утицала и како сам се ожалостио. Наредим слузи да гони коње што игда може. Иако тога дана нисам могао тамо стићи, ипак сам јурио тако до дубоке ноћи. Кад сам видео да су се коњи преморили, морао сам да се зауставим у пољу, да напасем коње, а пред зору кренем опет на пут и око шест сати, пред вече, стигнем у Купиново.

Нађем све ожалошћене и чујем да ми је таст већ на издисају. Уђем брзо, видим га, лежи, тешко дише, језик му се одузео, у лицу се тако изменио да нисам могао да га познам, а поглед му се замутио.

Пријем му, пољубим му руку, кажем му да сам дошао, питам има ли шта да ми каже. Моја

ташта а и остали понављају то исто, не би ли га мој долазак бар мало повратио к свести, јер је, причали су ми, док је још могао говорити, питао за мене и наредио да се пошље човек да ме доведе. Зато су сви понављали да сам дошао и после многог понављања окренуо је мало главу и хтео дићи руку; ја му руку прихватим и задржим је у својој руци. Он само мало отвори очи, погледа ме, али није могао ништа рећи. После четврт сата предао је богу душу, оставивши нас да вечито жалимо за њим. О његовој смрти јављено је одмах генерал-инспектору, који је идући границом стигао већ до Земуна, преко пута турске тврђаве, Београда.

Генерал је наредио да се на његов погреб искупи цео пук, и да се сахрани са војним почастима. Тело му је било секцирано, да би могло да се одржи док се цео пук не искупи, а затим пренето с великим почастима у манастир Крушедол, где је и сахрањено. Генерал-инспектор је о смрти тога славног господина послао извештај двору по свом куриру.[1]

[1] О узроку смрти овог славног господина морам казати бар онолико колико је мени о томе познато, што сам дознао из разговора са људима, а нешто је и покојник сам казао кад се разболео — као што ће се даље видети. Ја сам раније, већ неколико пута, споменуо да је 1751. године, код Пеште, био подигнут велики војнички логор и ту је, у присуству цара и царице, пред удруженим славонским пуковима, био командант мој сада покојни таст, пуковник Атанасије Рашковић. После успешно завршених свих маневара, њихова величанства су била врло задовољна и зато је моме тасту указано посебно царско благоволење: њега су њихова величанства удостојила части да седне с њима за сто. Сви министри и сва друга господа су стајали, а седели су само цар, царица и мој таст са њима. Њихова величанства била су врло љубазна са њиме, хвалили су српски народ и његову толико пута показану верност у служби и обећали и њему и свем народу највишу милост. Такав пријем учињен моме тасту изазвао је мржњу код неке господе и та су се господа потрудила да уклоне тог народног првака са овога света и подметнули му чашу смртну, не би ли се они користили. То су урадили једно због тога да се упразни једно место, јер се

Ми, цела родбина, отишли смо из Крушедола у Митровицу да се мало смиримо у нашој жалости. Одатле сам писао пуковнику, јављајући му о смрти свога таста и да се не могу јавити пуку у одређеном року, него молим за дозволу да останем једно време код таште.

Код таште, у Митровици, остао сам шест дана и тамо оставио своју жену да мајку, у жалости, макар речима теши, јер је скоро ван себе ишла по кући или лежала — у тако је великом болу била. А ја и отац пођемо у Нови Сад, где се он, после своје оставке на службу, сасвим настанио. Тог дана нисмо могли стићи, него смо ноћили код једног познаника, а сутрадан наставили пут.

Тих дана заокупиле су ме неке мисли, а највише ме је узнемирила смрт мога таста. Размишљајући о том убилачком поступку с њиме, згадио сам се на сав тај тамошњи живот. И наново

тада очекивало велико произвођење у више чинове у славонским пуковима, а друго, зато, а то је била важна ствар, кад таквог првака више не буде, какав је он једини био у народу српском, онда они други који су остали после њега неће моћи тако брзо до тог степена доћи да им се толика част и слава у служби народа може признати. Зато је тај убица нашао згодну прилику да изврши своју намеру у оно време кад су генерал-инспектора пратили многи официри границом дистрикта. У Купинову је био заједнички ручак а служиле су слуге те господе. После ручка послужена је кафа, и чији је слуга послужио мога таста, остало је непознато. Како је ону кафу попио, осетио је јак бол у стомаку и како више није могао остати у друштву, отишао је у свој стан и почео одмах повраћати. Почео је осећати и бол у срцу и није могао себи да нађе места и онда је казао: „У зао час сам пошао на овај пут и у још гори ону кафу попио." Хтео је да пође кући, али није могао. Није могао више на ногама да се држи и од велике муке сав је изнемогао. Лекар, иако је ту био, није му могао више помоћи. Зато је наредио да се пошље што пре по његове, и они су се сутрадан ту већ искупили. Затекли су га у великим мукама, није могао скоро ни говорити, и у тим мукама је, као што сам већ казао, и издахнуо. То што је споменуо ону несрећну шољу кафе, потврдило се кад је извршена секција: сва му је утроба била црна, што је јасно показивало од чега му је смрт дошла.

се почело у мени будити кајање што сам одустао од своје намере да идем у Русију, и што даље, све сам више мислио о томе, напослетку сам само о томе мислио — али шта и како да радим ни сам нисам знао. Знао сам да редовним путем не бих ништа постигао, него бих се још зло провео. Почео сам на крају да размишљам о мом писменом отпусту у Русију што сам га чувао. Да ли бих могао нешто с њиме да постигнем? И нисам могао да смислим други начин, него да отпутујем у Беч и да се тамо обратим руском опуномоћеном министру, да га замолим за помоћ да се ослободим. Кад би ми било допуштено да тамо одем, то би можда донело успеха, али без нарочитог службеног посла, на пример какве поруке од пука, никоме од официра није било допуштено ићи у Беч.

Такве су ми се мисли јавиле у глави, и жеља за Русијом букнула је у мени још јаче него први пут, зато сам се одлучио на један смео поступак: да пођем у Беч што пре, макар и без допуштења.

О тој својој намери никоме ни речи нисам говорио, али како сам тада већ био на путу с оцем, као што сам малопре рекао, пита ме тек отац: „Што си се ти тако страшно замислио и ћутиш? Опазио сам да данас и синоћ ништа ниси јео. Разболећеш се од тих твојих мисли. Него, кажи ми", вели отац, „о чему то једнако мислиш? Је ли то зато што ти је таст умро па жалиш? Он те је много волео, али шта ћеш? — ту се не може ништа учинити."

Ја онда оцу станем објашњавати: „Ето, како се време и прилике мењају", рекох. „Оно у шта полажеш сву наду тек се окрене у нешто сасвим друго. Тако се сада и са мном дешава: Остала ми је једина нада у таста, који би ми у толиким приликама могао помоћи, а сад сам и то изгубио" — и у том разговору поверим оцу своју намеру, како имам наде да са оним мојим писменим отпустом добијем ослобођење па да одем у Русију, и да сам се одлучио да без допуштења одем у Беч и затражим пасош.

Мој се отац замислио, па онда одговори: „Лепо. Та твоја намера била би добра ствар кад би ти само пошла за руком. Ја ти дајем благослов за тај пут, само се бојим да ти се не деси какво зло, јер онда ни мени живот не би био мио. Ти видиш", говорио је отац, „да ја већ улазим у старост и да никакво добро не видим у томе што су ми се деца сада почела рађати. То иде и на њихову и на моју несрећу. А ја, ако дочекам старост, сва ми је нада само у тебе, и за ову још малолетну децу не могу ни у ког другог да се уздам да ће се о њима старати осим у тебе. Ако срећно у Русију стигнеш, ти онда мораш да се постараш да и нас све одавде изведеш, да сви тамо прећемо. Ја овде после тебе не могу остати, а да станем тражити да ме пусте, то је, као што знаш, немогуће, јер је ту скоро објављено да је забрањено[1] тражити прелазак. Зато се ја бојим и не смем ништа да почнем, него ћу

[1] Такву забрану издао је двор зато што је Хорват, кад је у Русију прешао, одлучио да пошаље човека у Мађарску, у свој стари крај, који ће превести заостале сроднике оних који су већ отишли, позивајући се на наредбу краљице Марије Терезије да се са Хорватом и другим официрима пуштају и њихове породице. Хорват је схватио ствар тако да може превести и оне рођаке који су род чак до десетог колена. За ту ствар послао је Хорват бившег мајора Николу Чорбу. Овај је, кад је дошао у Мађарску, у свој завичај, представљајући да је дошао због нечег другог, пописао многе који су желели да пређу као рођаке оних који су већ тамо. Али пошто се допуштење за одлазак није могло друкчије добити него само с молбом самој краљици, он пође у Беч, напише представку, уђе једног дана у двор, пре него што је почело примање, застане у предсобљу и стане чекати да изиђе краљица. То јутро ћесар је баш хтео да се извезе у поље и пролазећи опази Чорбу где стоји, заустави се и запита га ко је и шта хоће. Чорба одговори да има молбу за краљицу, а ћесар стане тражити ту молбу. Како Чорба није познао ћесара у ловачком оделу, помисли да је то неки дворанин, па му не хтеде дати молбу, него одговори да он хоће својеручно да је преда краљици. Ћесар се наљути и истера га из двора, па нареди да, ако за два дана и две ноћи не пређе границу, има да се обеси. После тога је издата строга наредба: ако ко буде молио да пређе у Русију да ће бити кажњен смрћу.

чекати, па шта бог да. Кад си већ намислио да пођеш у Беч да обновиш твоју ствар са отпустом, ја онда нећу ни зидати кућу ни куповати земљу."

У том разговору замолим ја оца да о тој мојој намери не говори мојој мајци, нити икоме другом.

Истога дана увече стигнемо у Нови Сад. Проводим тако код оца већ четири дана, у мислима припремам како да своју намеру приведем у дело и пођем на пут. Обузет тим мислима, пођем да се прошетам мало по граду, свраћам у дућане, трговци сви моји познаници. Поседим код једног, код другог, разговарам се, скраћујем време. Кад тек опазим једног подофицира из нашег пука, позовем га, и питам зашто је и и с киме је дошао. Он ми одговори да га је мајор послао за неку куповину, да је куповину завршио и да се сутра враћа у пук. Замолим га да ујутро сврати до мене, да му дам једно писмо да га однесе пуковнику. Он обећа да ће доћи. Ја онда пођем кући са готовом одлуком да што пре отпутујем, али да сакријем траг, да се не зна где се налазим. Код куће напишем овако писмо пуковнику:

ВИСОКОРОДНИ ГОСПОДИНЕ БАРОНЕ И ВИСОКОПОШТОВАНИ ГОСПОДИНЕ ПУКОВНИЧЕ,
ЗАШТИТНИЧЕ МОЈ,

Ја сам вашем високородију из Митровице писао пре неколико дана да због смрти мога таста, пуковника Рашковића, нисам могао у одређеном року стићи у пук. Сада поново имам част јавити вам, као што је и вама самом познато, да сам уверен постављењем у пешадијски пук и да нимало немам воље да и даље служим у пешадији. Зато сам принуђен потражити начин како да изиђем из те службе. О томе вас обавештавам. У ваш пук више доћи нећу, осим ради полагања рачуна о чети. Моје, дакле, место у пуку изволите сматрати као упражњено.

Са свагдашњим високопоштовањем остајем
ваш покорни слуга.

Када је сутрадан онај подофицир дошао, дам му то писмо и додам да га да самом пуковнику, а за себе му кажем да ћу овде у граду набавити себи потребну опрему за пешадијски пук, као и униформу (што ми ни на памет није падало), а затим ћу, рекао сам, брзо доћи у пук. Подофицир узме оно писмо и истога дана врати се у пук, а ја, не часећи часа, изиђем на улицу, да се бајаги прошетам до краја вароши. Тамо сам имао једног познатог кочијаша који је возио путнике куд коме већ треба. Дођем до његове куће и упитам дечка који је стајао на његовој капији: „Је ли код куће Ђока?“ (тако се звао кочијаш).

Дечко ми одговори: „Сад је баш отишао у ковачницу, ако хоћете, отрчаћу да га зовнем.“

Ја пошљем дечка по њега, и полако му пођем у сусрет.

Ђока дође и упита ме шта ми треба, а ја му кажем: „Ти мене одавно знаш. Ја хоћу да ме одвезеш у Темишвар. Колико тражиш?“

Он ми одговори да на ту страну неколико година није ишао због честог поправљања пута и што је пут блатњав, „али пошто се познајемо и пошто сам од вас имао користи, пристајем да вас возим, а цена је, као за вас, четири дуката.“

Ја одмах извадим дукат и дам му као капару, и кажем му да сутра рано дође у мој стан па да пођемо. Погодивши се тако пођем кући. Код куће сам наглас говорио да треба што пре да одем у пук, али да ми је исто тако велика потреба да видим мога добротвора бившег генерала, барона фон Енгелсхофена. „И зато ћу“, говорио сам, „сутра морати у Темишвар.“ (Отац се сетио шта то значи, па је рекао: „И треба да га обиђеш. Одавно ниси био код њега.“)

Ујутру рано, дође кочијаш. Ја се пожурим и, не чекајући ручак, брзо с ногу нешто поједем, па кренем на пут. Поведем само једног слугу са собом, а од ствари само један мали куфер и сандучић са униформом.

Кад смо изишли изван града, у поље, и стигли на раскршће, сиђем с кола, одмакнем се неколико корака па зовнем кочијаша, а слузи наредим да остане код коња. Кочијашу кажем овако: „Слушај, пријатељ-Ђоко, ја у Темишвар нећу, него у Пешту, и теби је то згоднији пут и почесто тамо идеш, а даљина је иста. Сад знаш куда идем.“

Кочијаш се мало замисли, па ће ми рећи: „А што ви ваш пут кријете? Да нисте штогод рђаво урадили?“ (Он је мислио на оно што се дешавало, да можда због двобоја бежим и кријем траг).

Ја сам погодио шта мисли, па му кажем: „Нисам, пријатељу, ништа рђаво учинио. Ти ме и сам одавно знаш (ја сам тог кочијаша знао отуда што га је мој ујак, док је био у Новом Саду, често узимао да га вози), а сада ми је потреба да сакријем тај пут зато што има рђавих људи и разбојника, који, кад сазнаду куда ко иде, пресрећу људе на путу и пљачкају — као што и сам знаш. Зато тако радим, а у граду нека мисле да ја одиста путујем у Темишвар.“

Тако убедим кочијаша и он пристане да ме одвезе у Пешту, само је тражио да му повисим на зоб макар пола дуката. Ја му и то обећам и на ноћиште му одмах истог вечера дам новац.

Путовали смо скоро целу ноћ, зато што смо се дању доста одмарали због врућине. Пред зору се зауставимо у једној гостионици на друму да нахранимо коње.

Трећег дана стигнемо срећно у предграђе Пеште и свратимо у једну гостионицу где обично свраћају путници. У том граду имао сам једног доброг пријатеља, трговца. Звао се Георгије Ракосављевић. Њему, по човеку, јавим да сам допутовао. Сам нисам хтео поћи у град јер је на капији стајала стража. Шта ја знам? Може ме зауставити и питати, као што се то обично ради, ко сам, куда ћу, и тражити ми пасош. Мало после дође ми пријатељ, и ја му поверим целу истину због чега сам дошао, па га онда замолим да ми помогне, као становник тог града, да унесем оно

мало мојих ствари у кућу, а сутра да ми ствари пренесе преко Дунава у Будим.[1]

Он је радо пристао на то и рекао ми: „Хајдемо обојица пешке у град, а ствари ћемо оставити код газде од гостионице. Он је добар човек и мој познаник, а после ћу послати своје људе да пренесу ствари."

Пристанем на то што је мој пријатељ рекао, позовем кочијаша, платим му по погодби, дам му још преко погодбе два сибенценера (новац од седамнаест крајцара) и кажем му: „Ето ти плате, а сад збогом пошао! и, молим те, ником не говори да си ме довезао у Пешту, него, ако те ко пита, кажи да сам отишао у Темишвар и тамо остао."

Кочијаш ми је обећао да ће тако и урадити, а мој пријатељ позове газду, преда му мој куфер и сандук и замоли га да те ствари причува и рече: „Ја ћу одмах послати своје људе да их донесу."

Газда пристане да узме ствари, а ја му платим за јело и још га частим. Пребацим огртач (одсад ћу често спомињати огртач, јер он није потребан само за кишу него и још за понешто) и пођем с мојим пријатељем у град. Прођемо поред стражара на капији: нико ништа не пита, сматрају да смо тамошњи; и иначе туда много света пролази и овамо и онамо. Слузи наредим да заостане мало иза нас — и он је био у огртачу. И тако дођемо у кућу мога пријатеља и пређемо прву препреку. Мој пријатељ пошље људе по моје ствари те их они донесу. Ја ту преноћим, а сутрадан он је имао да превезе своју робу преко Дунава у Будим, па је наредио људима да на кола метну и мој сандук и куфер, а нас двојица пођемо пешке до скеле. Ја опет пребацим огртач преко себе, прођемо поред стражара на другој капији и превеземо се срећно скелом на другу страну, у Будим. Прођемо право кроз предграђе, па у гостионицу где стоје

[1] Будим лежи на десној обали Дунава, према Пешти, и само их та река раздваја. То су чувени и први градови у Мађарској.

бечки кочијаши. Имао сам среће да нађем кочијаша који је полазио одмах у Беч а имао покривена кола. Имао је више путника, али било је места и за мене. Погодим се с њим, предам му, већ по обичају, куфер и сандучић у руке и он их завеже за задњи део кола. Истога дана отпутујемо. С пријатељем сам се опростио и захвалио му се за доброту.

После неколико дана стигнемо у престоницу, Беч. Стигнемо до прве страже, такозване линије, и ту нас зауставе да нам прегледају ствари. Од свих мојих сапутника, па и од мене затраже пасош. Ја се, богами, поплашим и пребледим, али се брзо повратим и кажем официру да сам ја официр на одсуству и покажем му своју оригиналну објаву, коју сам добио од генерала, да долазим у Беч да тражим заосталу плату у Главном војном комесаријату.

Тај добри официр поверује ми и нареди трошаринцу да ме пропусти. Трошаринац нам прегледа ствари и дâ нам белешку да немамо забрањене робе. Од те прве страже пред градом даду нам војника до друге страже. Ту нам узму ону пропусницу и пусте нас у град.

Нађем стан у гостионици коју сам одавно знао, у Улици Алтфлајшмарк. Ту су се највише заустављали странци, трговци, заједно са својом робом. Ту преноћим прве ноћи, али спавао нисам, него сам целе ноћи премишљао како да изведем своју ствар. Одлучим да се прво јавим руском опуномоћеном министру и да му објасним читаву моју ствар. Али нисам знао где он станује, нити сам икога познавао из његове пратње. Због тога сам се био доста забринуо, али онда смислим да потражим вођу који ће ми помоћи и одвести ме посланику у кућу.

Сетим се једног трговца који је ту живео. Он је био Грк, банкар, а бавио се мењањем страног новца; звао се Димитрије Хапса. Он је био поштен

човек и волео да помаже људима. Сутрадан рано нађем га у стану. Иако сам се с њим знао, ближе га нисам познавао, али он ме је ипак љубазно примио. Били смо сами, и да нам не би когод сметао, ја се пожурим да га упознам са мојом ствари. (Умало што нисам заборавио рећи да сам тога дана, чим сам изишао, метнуо огртач на себе, иако је напољу била врућина). Што сам се том човеку отпрве поверио, помогло ми је много. Због свог мењачког посла он није могао да напусти кућу и да пође са мном (јер руска господа станују далеко у предграђу), али ми је рекао да ће ми наћи човека који ће ме тамо одвести. Одмах је послао слугу да замоли тог човека да дође, а за то време посаветовао ме је да никоме не говорим куда мислим ићи, пошто је строго забрањено тражити одлазак у Русију, и да пазим да ме нико у граду не позна.

Нисмо дуго ни разговарали, а онај човек стиже. Њему мој пријатељ на грчком објасни да ја треба да се видим са секретаром руског посланства, и замоли га да ме одведе донде. А мени рече: „Немојте сумњати у овога човека, он ће вас одвести куд треба, јер он је Рус, из града Њежина, а ту је због својих дужника, и он често, због тих дужника, одлази у руско посланство."

Ја тог мог вођу замолим да се потруди и да ме одведе тамо. Он радо пристане и каже ми: „Ако хоћете, одмах ћу вас повести, а сад је баш и право време, још нема десет сати, затећи ћемо их све код куће, па ћете моћи разговарати с ким хоћете и колико хоћете, јер су то све људи љубазни и добри."

Питам га и за министра и за секретара, а он ми каже да се министар променио и да је сад министар Кајзерлинг, а ранији, гроф Бестужев, да је отишао у Саксонију; секретари посланства остали су, рече, исти.

После тог разговора замолим мога вођу да ме причека док одем до свог стана, и он пристане. Ја брзо одем, узмем онај мој отпуст и одлуку коју

ми је Шевић био дао. Кад ме је вођа видео да се враћам, пође напред, а ја за њим у огртачу.

Водио ме је право кроз ћесаров двор; ту има пролаз за пешаке који иду за предграђе или се отуда враћају. Кад смо прошли страже у ћесаровом двору и били већ иза града на широком пољу, према предграђима — та сам места одавно знао — питам свог вођу: „Је ли далеко до посланства?" а он ми одговори: „Ено видите на Јозефштату (тако се звало предграђе где је посланик живео) ону велику кућу, то је та кућа."

То је било још подалеко, па да скратимо време, почнем ја да питам свог вођу о посланику да ли се може увек наћи и с њим разговарати, а распитивао сам се и за другу руску господу што се ту налазила. То ми је било потребно да знам, али сам одговоре свога вође мало могао разумети, јер је он говорио малоруски, па сам морао да се досећам шта то српски значи — неке речи нису биле много сличне, а неке никако нисам могао разумети. Ипак некако, понављајући, разумели смо се понешто. Између осталог било ми је доста и то што је хвалио секретара Черњева да је човек учтив, љубазан и да он сваком чини колико год може учинити.

Ушли смо у посланство на главни улаз, и ту нас сретне вратар који ту по обичају дочекује посетиоце. Он је био Немац. Пита шта хоћемо и код кога желимо. А вођа мој каже: „Изволите поћи с тим човеком, он ће вас одвести, а ја морам за својим пословима."

Кажем вратару на немачком да треба да видим господина Черњева. Вратар ми рече: „Изволите за мном." Пођемо уз степенице на први спрат, а вратар говори: „Ви сте овде, данас, зацело први пут." Ја потврдим да је тако, а он ми затим рече да господин посланик станује на првом спрату и поведе ме на други спрат. Уђемо у предсобље господина Черњева. „Изволите мало причекати," каже ми вратар, „док вас не пријавим господину секретару."

Мало после изиђе и објасни куда треба да уђем. Прођем кроз једну собу и у другој нађем господина Черњева где седи за столом и нешто пише, спреман већ за излазак. Чим ме је видео, устане, приђе ми и упита ме на руском, али како га ја нисам разумео, ја му на немачком кажем како бих волео да немачки говоримо.

Он ме упита ко сам и ради чега сам дошао. Ја му кажем своје име и чин, а затим му станем причати све по реду. Кад ме је саслушао, упитао ме је: „Па шта сад желите?"

Ја му одговорим: „Усудио сам се да без допуштења своје команде дођем овамо, са надом да ћете ми ви помоћи, да вашом добротом добијем допуштење да пређем у Русију и да ћете ми издејствовати од бечког двора пасош."

Одговор господина Черњева на моје речи био је за мене страшан ударац. Питао ме је ко ме је упутио овамо да дођем. И онда ми је рекао: „Ми у такве заплетене ствари нећемо улазити, него, ако имате намеру да идете у Русију, побрините се сами да вас ослободе од дужности, па тек кад то постигнете, можете ми се обратити. Они који су добили ослобођење већ су отишли, и молити сад наново бечки двор да и вас пусте било би врло тешко и чак немогућно."

На крају ме је посаветовао да ради тога више не долазим, и то мало љутито, и окренуо се.

Ја му приђем мало ближе, понављајући своју молбу, али ме он прекину и кратко ми одговори: „Ја мислим да ви знате какву је строгу наредбу бечки двор објавио: да нико не сме тражити допуштење за прелазак у Русију. Ми се, према томе, не можемо заузети за вас и зато", рече, „изволите ићи."

Због таквог дочека господина Черњева умало нисам пао у несвест. Сасвим сам се изгубио, и, како он није хтео више са мном да говори, нисам знао шта ћу, него се поклоним, изиђем и вратим се откуд сам и дошао.

Целог тог дана нити сам јео нити пио. Био сам сав изван себе, мислећи шта сам сâм себи урадио. Зашто сам долазио у Беч? Па ми је и то дошло у памет: зар ми није било доста што тако млад имам капетански чин и чету, кад од мојих вршњака нико тај чин нема? Па како су ме само у пуку сви волели! А сад сам из пука на недопуштен начин отишао и свом пуковнику још из Петроварадина писао. Они ме сад, мислио сам, свуда тамо траже, па ако однекуд дознаду да сам овде, онда ће зацело писати овамо, па кад ме нађу, не само што ће ми чин узети него ће ми и судити, и могу сасвим пропасти.

У таквим мислима станем проклињати и себе и Шевића и онај час кад ми је пало на памет да пођем у Русију, грдио сам и секретара Черњева,[1] бедећи га да је без срца и душе. Да ме је, говорио сам у себи, бар мало учтивије примио, и коју ми лепу реч казао кад види какву љубав Срби спрам Русије показују кад без икакве невоље остављају и своју домовину и своје куће упропашћују, јер неки су при одласку једва продали своја имања испод пола цене, а неки их нису уопште могли продати, него су оставили све и тако отишли. С каквом су се само жељом журили да тамо оду. Савлађивали су све могуће тешкоће, излагали се немилости ћесарског двора и смело се одлучивали на тако тежак и далек пут трошећи свој последњи новац и подносећи у путу још и нове губитке.

Све сам ја то тада приписивао незахвалности господина Черњева и у себи сам говорио: како се показао према мени груб и суров. Ако су и остала руска господа таква, онда ја не знам како странци могу међу њима издржати."

[1] Али ја сам се варао, господин Черњев није био ни најмање онакав као што сам ја тада помислио. А и за све друге Русе из посланства, кад сам их ближе упознао, видео сам да су све то честити људи. Ја сам им свима после говорио шта сам о њима мислио и извињавао се, а нарочито господину Черњеву. О томе ће после бити речи.

Тако размишљајући био сам на великој муци, и тога дана и целу ноћ. Најзад сам смислио да сутрадан опет одем Черњеву и да га замолим да ми макар само толико учини да ме пријави господину посланику и да ме представи, па да га ја сам замолим. Ако ми ни посланик не помогне, онда ми ништа друго не остаје него да се брзо спасавам док се још не дозна да сам овде. Морам поднети молбу њиховим величанствима, ћесару и супрузи његовој Марији Терезији, признати им своју погрешку и сву кривицу свалити на своју младост. Изнети да сам недопуштено отишао из пука и да сам погазио највишу наредбу, да сам, иако ми је најмилостивије опроштено и дат ми чин и чета, допутовао овамо да обновим молбу за прелаз у Русију и да се сада кајем, признајем своју кривицу, да враћам оригинални отпуст добијен од генерала и молим за најмилостивије помиловање.

Кад сам донео ту одлуку, узмем огртач и пођем у посланство. На степеницама сретне ме вратар, па рече: „Добар дан, господине. Ви сте и јуче били овде. Хоћете ли опет господину секретару Черњеву?“ и учтиво ми покаже степенице. „Изволите. Сад није потребно да вас пријављујем. Можете и сами ући.“

„Како могу без пријаве?“ запитам, „можда то неће господину секретару бити право.“

На ове моје речи вратар одговори: „Немојте се ништа бринути. Наш је секретар најбољи човек, он се никада не љути, није горд.“

На те његове речи ја сам се задивио, сећајући се јучерашњег пријема. Вратареве речи нису се нимало слагале с јучерашњицом.

Кажем вратару: „Добро, пријатељу. Хвала ти за такве речи. Ево ти мој огртач и остави га у своју собу док се ја не вратим.“

Он ми љубазно скине огртач и однесе га у собицу, а ја пођем уз степенице. Кад сам се попео на први спрат и пролазио поред врата посланикових соба, видим у ходнику код прозора два лакеја у богатим ливрејама, чисте нечији кафтан.

Чим су ме опазили, један ми одмах приђе и запита ме на немачком: „Изволите ли господину посланику?“ — и окренувши се вратима хтео их је отворити, али кад сам му казао: „Не, мени треба господин секретар Черњев“ — он ми је онда показао степенице и рекао: „Изволите овуда.“ Одговорио сам му да знам, и идући уз степенице стао сам размишљати о речима вратаревим и љубазности лакеја, па сам помислио: „Ово су Немци, а они су обично учтиви, него да видим како ће ме секретар Черњев данас дочекати.“

Уђем у предсобље, видим, секретарев слуга седи код прозора. Пита ме и он немачки зашто долазим и од кога. Ја тог слугу јуче нисам видео, а ни он зацело није знао да сам ја јуче ту био.

„Јави“, кажем му „господину секретару за мене и реци да сам ја онај официр што је јуче долазио.“

Слуга уђе, брзо се врати и рече ми да могу ући. Отворим врата и уђем господину Черњеву. Он ми приђе и упита да ли имам да кажем шта ново.

Ја му одговорим: „Све је старо и исто што сам вам и јуче говорио, само вас молим да ме саслушате.“

„Изволите“, одговори ми Черњев.

Ја онда почнем овим речима: „Вама је познато, господине, колико су Срби показали љубави према пресветлом престолу руском. Они су се усудили да изјаве: Хоћемо у Русију — и тиме да себе изложе немилости аустријскога двора. Многи су оставили домовину, може се рећи, без икакве невоље. Ми и преци наши“, говорио сам господину Черњеву, „живели смо овде толико векова, а сад смо напустили своја огњишта; многи су отишли у толику даљину, поднели толике тешкоће и толике губитке. А одлазили су само из љубави, не водећи рачуна ни о чему, мислећи радосно само како би што пре стигли под крило једноверне браће. И ја сам један од њих, а остао сам као изгубљена овца која сад не уме да нађе пут до свога

стада. Господине, ви ми сад будите пастир и покажите ми пут, помозите ми и утешите ме у жељи мојој, јер ја сад овде остати и продужити службу не могу. Вечито би ме прекоревали и то би ми донело више зла него добра. Ви сте, господине", говорио сам господину Черњеву, „највише бригу водили о пресељењу моје браће и од вас је то и почело; ја то знам, довољно сам о томе слушао, и сви тако мисле. Вама мора бити моја ствар позната, јер је моје име уписано заједно са другим исељеницима код господина генерала Шевића, и зато сам и добио одлуку од њега коју сам вам јуче показивао. Због тога и данас долазим да вас потрудим да ми помогнете. Ја сам у то ушао, не знам куда ће ме судбина одвести, али од своје намере не одустајем."

„Ви сте ми, господине, јуче рекли да се сам побринем о ослобођењу и пасошу од бечког двора, али ја то никако не могу, нити смем, јер мени је овде њено величанство краљица већ једаред опростила и дала ми чин и чету. Ја сам вам јуче показивао ту одлуку, коју и сад имам при себи. Зато вас молим", говорио сам му, „да ми помогнете и усрећите ме да преко вас видим господина посланика и говорим с њим. Ако ме ви, господине, и после ових речи и израза моје оданости одбаците, онда ћете за сву моју несрећу и за сва душевна и телесна страдања која будем претрпео ви пред Господом одговарати, а ја ћу знати да отрпим свако зло које ме буде снашло и остаћу онима који буду хтели поћи у Русију као пример и као опомена."

Док сам ја говорио, секретар, господин Черњев, није скидао очију с мене. Стајао је преда мном и слушао ме, а кад сам ја завршио, почео је он говорити. Понудио ме је прво да седнем, па је и он сео поред мене и упитао ме које сам народности. Одговорио сам да сам Србин, рођен у Славонији.

На то ми је он одговорио: „Немојте се љутити што ћу вам рећи. Ја сам се и јуче зачудио, а данас још више, што ви тако лепо говорите, као рођени Немац, а од оне друге господе Срба, које сам имао част видети и који су отишли у Русију, мало је ко знао тај језик. Ако је неко и говорио, то је било мало и неправилно. Ви сте зацело", говорио је господин Черњев, „и учили, а можда и путовали."

На тим речима ја му се захвалим и кажем му да су моји родитељи водили бригу о томе и да сам и учио и путовао. Поставио ми је још једно питање: зна, вели, да у Славонији има неких Срба који су одавна католици — „да нисте", питао је, „и ви од тих?"

Одговорио сам господину Черњеву: „Мој закон и вера су православни, грчког исповедања."

Онда ми је он почео говорити пажљиво и љубазно: „Мораћете да се до сутра стрпите, а ја ћу дотле прегледати акта и спискове генерала Шевића да видим да ли се међу онима који су добили ослобођење од бечког двора налази и ваше име. Исто тако говорићу о вама и господину посланику, а ви ми се сутра одмах после десет изволите јавити да вам саопштим шта ће даље бити."

Мало сам се умирио и већ хтео да устанем и поздравим се с господином Черњевом, кад се тек отворише врата и уђоше два господина врло лепо обучена. Поздравили су се са господином Черњевом и он с њима, а ја како сам устао, тако сам и остао стојећи. Слушам њихов разговор на руском, и ништа не разумем — осим што чујем понеку реч сличну са мојим матерњим језиком, али како су говорили брзо, мени се то учинио један сасвим нов и неразумљив језик.

Господин Черњев, показујући на мене, говори им на руском, очевидно о мојој ствари. Они се окрену према мени и питају да ли знам руски, а кад је господин Черњев уместо мене одговорио нека са мном говоре немачки, онда су ме они почели питати о разним стварима.

Одмах сам по говору опазио да је један од њих рођени Немац. Ја сам се мало-помало осло-

бодио и казао господину Черњеву: „Ви сте ме, драги господине, данас с господом упознали, али ја немам још част знати њихова имена.“

Он онда покаже на једнога, па рече: „Ово је господин Волков, мој друг и секретар нашега посланства, а и овај други, господин Аш, ради у посланству.“ (Њега сам одмах познао по говору да је рођени Немац, а за Волкова слушао сам већ одавно). Први пут сам тада видео ту господу, површно сам се с њима само упознао, али то ми је познанство после било од велике користи.

Остао сам још мало с том господом, па кад сам видео да господин Черњев узима шешир за излазак, опростим се и изиђем. Силазећи низ степенице, нађем вратара на своме месту.

Он ме лепо погледа, пружи ми огртач и рече: „Мало сте се подуже задржали горе. Јесте ли нашли господина секретара?“

Ја одговорим: „Код њега сам и био цело то време“, а вратар мени: „Јесам ли истину казао да је он добар и љубазан човек?“

„Потпуно је тако. Сутра ћу опет доћи.“

Узмем онда огртач, бацим га на себе и вратим се истим путем кроз царски двор, поред страже.

VIII

Кад сам дошао у свој стан, било је око један сат, и ја наредим да ми се донесе ручак. Одмах ми се постави и донесе јело, те тако ручам. После тога устанем, шетам по соби, размишљам, припремам се: ако ме сутра господин Черњев представи посланику, шта све да му кажем — и усред тих размишљања улази тек наједаред познат човек, наш српски народни секретар код митрополита, Павле Ненадовић.[1] (Овај чин се у Аустрији сматрао као велики). Он се тада налазио у Бечу да пожури да се донесу одлуке по неким митрополитовим молбама.

[1] Исто име (Павле Ненадовић) носио је и наш тадашњи митрополит, он је том секретару био рођени стриц.

Страшно сам се зачудио кад сам га видео, јер нисам знао ко му је могао рећи да сам дошао у Беч. Ја сам знао да је он противник Руса, и да оне који одлазе у Русију осуђује и мрзи. Кад је ушао, био је врло љубазан, питао ме за здравље и кад сам допутовао. Прекинуо ме је у мојим мислима о руском посланику, пред кога је требало сутра да изађем. Почео сам да мислим о моме госту, који би ми могао нашкодити кад би дознао шта ја намеравам.

Шта сам могао? И ја сам њему одговорио љубазно, замолио га да седне, казао му да сам јуче допутовао, а он се на то као мало осмехнуо и прешао на други разговор. Док је он причао, ја сам, замишљен чекао шта ће даље бити. О својој ствари, наравно, нисам му хтео ништа казати, бојао сам се да он коме доле у Славонију не напише да сам у Бечу, јер кад би се то дознало, онда би ме оданде тражили и ја бих могао пасти у велику невољу. Зато сам морао своју намеру да држим неко време у тајности.

Иако он није знао да сам ја својевољно отишао из пука, ипак је био добро обавештен о свему што се са мном раније десило.

Између осталога питао ме је каква ме је невоља овамо дотерала, а ја му станем измишљати којекакве разлоге, на шта ће он мени: „Биће ми мило ако вам у вашој ствари будем могао учинити какву услугу; потрудићу се да вам се код овдашње господе нађем на помоћи.“

Ја му се захвалим на тим речима и кажем му: „Ја сам хтео и сам да вас замолим за то, и ових дана, кад се будем овде мало снашао, казаћу вам шта ми треба.“

С тим смо завршили разговор о томе, он је још мало поседео, па устао и отишао.

Сутра изјутра позовем берберина да ми мало удеси косу, затим обучем нову парадну униформу

бившег Славонског хусарског пука (пре тога сам у посланство одлазио у старој униформи), али пребацим и огртач, и путем кроз царски двор одем у посланство. Тамо оставим огртач код вратара и пођем секретару.

Кад ме је секретар видео у другој униформи, допао сам му се, па ме је примио много љубазније него раније, понудио ме је да седнем, и за време док се облачио говорио: „Ја сам известио господина посланика, изложио му целу вашу ствар и господин посланик ми је наредио да вас представим."

Ја се поклоним господину Черњеву због његовог заузимања, а кад је завршио с облачењем, рекао је: „Можемо сад да пођемо господину посланику."

Пошли смо низ степенице, а кад смо ушли у салу, каже ми господин Черњев: „Останите ви ту, док вас ја не пријавим."

Мало после излази лакеј и пита ме за име и кад сам му рекао, он каже: „Изволите уђи, зове вас господин посланик."

Пођем, а лакеј испред мене отвара врата. Кад сам ушао у спаваћу собу, видим господина посланика, седи у наслоњачи, а мој заштитник, господин Черњев, стоји поред њега и нешто му говори.

Поклоним се господину посланику, а он ми љубазно рекне: „Ја сам обавештен о вашој ствари, господин Черњев ми је испричао о вашим страдањима. Будите уверени да ћу све учинити за вас: кроз два-три дана пашће одлука."

После тога господин посланик ме је питао о свему: и о новом уређењу пукова на граници, и о народу нашем, и у каквом се положају налази народ после укидања старе ландмилиције, и шта се све дешавало при формирању нове војске. Ја сам му на сва та питања одговорио колико сам знао.

Кад сам одлазио, господин посланик је поновио своје обећање, уверавајући ме да ће ми помоћи. Између осталог казао ми је: „Ја ћу разговарати са канцеларом, грофом Кауницом" — и узео ми затим онај мој отпуст.

Изишао сам од господина посланика, узео свој огртач од вратара и вратио се истим путем, кроз царски двор: Кад сам дошао у свој стан, нисам више никуд излазио. Сутрадан рано изјутра, још сам лежао, а поред мог прозора, ходником, промаче један човек у белој униформи. Учини ми се да је то војник (тамо обично сви пешаци носе беле шињеле). Помислим: „Зашто ли је овај дошао у гостионицу?"

Кад тек мало после чујем тихо куцање на моја врата (што је тамо обичај кад непознати хоће да уђе). Знао сам шта то значи и одговорим: „Изволи, уђи" — али он очевидно није чуо мој одговор, јер је још једаред закуцао. Ја онда гласније поновим: „Изволи, уђи." Врата се отворе. Видим по знацима да је подофицир дворске страже и гледам шта ће сад бити, а сав дрхтим — страшно сам се поплашио. Знао сам зацело да није узалуд дошао. Значи, готов сам.

Он ми је рекао неколико љубазних речи на немачком и онда ми је казао: „Mein Herr, ich bin geschikt von dem Herrn Capitain von der Burgwacht Sie aufzusuchen und zufragen: wer sind Sie, woher Sie gekommen und ob Sie in Dienst stehen, und unter was für Regiment, ihre Charge und Namen und was Sie hier zu thun haben?" — што значи: Драги господине, мене шаље капетан дворске страже да вас нађем и запитам: ко сте ви, одакле сте дошли, јесте ли у служби, у коме сте пуку, ваше име и чин и каквог ту посла имате?

Кад је та питања изређао, извадио је из џепа једну бележницу и спремио оловку да запише моје одговоре. Ако сам се икад у животу препао, то је било тада.

Ја се оног часа направим болестан, станем трљати главу и очи; пре тога сам послао слугу да

ми из оближње кафане донесе кафу, тако да сам тада био у соби сам.

Кад је мој гост са питањима завршио, стао је и чекао на мој одговор. Мени се од страха тако замутило у глави да нисам знао шта ћу. Спасао сам се тиме што сам почео јечати, показујући му руком на стакло са сирћетом, које је стајало на прозору (оно је тамо било остало од вечере: газда ми је био донео салату уз печење), с речима: „Молим те, буди добар, додај ми то стакло са сирћетом, да метнем облогу на главу. Видиш, болестан сам, а слуга ми није ту, послао сам га по лек."

Тај добри човек додао ми је одмах сирће, а ја сам се дотле прибрао и досећао шта бих му одговорио. Сипам сирће на марамицу, и мећем је на главу, трљам руке, подмећем сирће под нос и јечим. Онда му вратим стакло и он га метне опет на прозор, а ја, да га не бих даље задржавао и да штогод не примети, кажем му овако: „Поздрави твога господина капетана и кажи му да сам ја капетан Шимоновић, из Славонског хусарског пука (у пуку је збиља и био капетан с тим презименом). Дошао сам", рекох, „овамо пре неколико дана, послан сам службено од пука, и о мени знају њено величанство краљица и друга господа."

Ове моје речи подофицир је записао, поздравио ме и на поласку казао: „Због, желим вам да што брже оздравите" — изишао је и опет прошао поред мог прозора, кроз ходник.

Долазак тог подофицира предсказивао је, зацело, неко зло: сместа сам збацио с главе облогу са сирћетом, устао с постеље и почео се брзо облачити и био сам скоро сасвим готов кад ми је слуга наишао, а за њим келнер, који је носио кафу, млеко и шољу покривену салветом.

Попијем кафу што сам најбрже могао, платим и пошаљем келнера натраг, а келнер ће: „Што тако брзо, господине, изволите пити? Зацело имате неки хитан посао" — а ја њему: „Јесте, пријатељу, погодио си. Журим да затекнем код куће једног господина с којим имам посла."

Келнер покупи судове и изиђе, а слуга ме гледа зашто се ја то тако журим и зашто му наређујем да брзо пакује ствари у сандук и постељину у куфер. Ја му кажем: „Брзо пакуј, одмах идемо", и не казујем му ништа о подофициру, а он га није ни видео. Слуга почне одмах паковати, ја му помажем, и тако брзо свршимо све. Онда пошаљем слугу да зове газду да му платим стан и он се убрзо врати заједно с газдом.

Газди кажем: „Због остај, пријатељу, ја путујем. Добио сам писмо да одмах дођем у Пожун. Нашли су тамо мога дужника. За неколико дана биђу опет овде, а сад ме чека друштво и кочијаш — него да платим што сам ти дужан."

Газда рече да му је жао што већ одлазим, каже ми колико тражи за стан и храну. Ја извадим новац и избројим му, а слузи наредим да доведе носача (тамо има људи који се тиме баве, преносе ствари из куће куда треба и увек их доста има по гостионицама и улици).

Слуга оде и доведе два носача. Ја им кажем да један узме куфер, а други сандук и да пођу за мном. Изиђем из куће и пођем право оном мењачу о ком сам раније говорио, и затекнем га код куће. Кад ме је видео да долазим са стварима, и видео промену на мом лицу, упита ме: „Зашто сте тако рано устали и још и ствари са собом понели?"

Ја га замолим да ми допусти да ствари за неко време остану код њега, „а после ћу вам казати зашто је то".

Он одмах пристане и покаже људима где ствари да оставе, а ја их исплатим, те они оду. Мога пријатеља узмем под руку и замолим да пређемо у другу собу и тамо му кажем шта се са мном десило.

Пријатељ се на моје речи замисли и каже: „Вас је неко, зацело, доставио, или је неко опазио да често идете у руско посланство. После оне строге наредбе да нико не сме тражити прелаз у Русију, на такве се људе пази."

Кажем пријатељу: „Не знам ко би ме могао доставити, јер о мојим намерама нико у граду не зна осим вас, а ја сигурно знам да то није потекло од вас, али могао би то бити наш општенародни секретар, Ненадовић. Он се налази овде, видео ме је и зна све што се са мном у пуку дешавало због Русије. Он је могао некоме рећи да сам ја ту, јер откуд би иначе онај подофицир могао знати за мој стан. А можда сам и стражи пао у очи што сам кроз царски двор увек пролазио у огртачу и кад нема кише."

Пријатељ ми рече: „Зацело ће тако бити; или је секретар о вама неком говорио, или су вас сами приметили. Него, шта сад мислите да радите?"

Ја му кажем: „Зато сам и прешао к вама, ако ме опет потраже у мом бившем стану, да ми не могу ући у траг, док се моја ствар не заврши, а ја идем одмах господину посланику да му јавим шта се са мном десило."

А пријатељ: „То је добро, идите што пре."

„Али", кажем ја њему, „где ћу ја сам наћи стан? Треба да будем бар неколико дана ван опасности. Можете ли ми ви у томе помоћи?"

На то он каже: „Добро, имам ја ту познанике, неке странце, трговце, који са мном раде с меницама или мењају новац. Сад ћу одмах звати једнога старца. Он станује у Постштајну, сам је, а има две собе, па ћу њега замолити: он ће вас зацело примити, само, не треба му ништа о вашим стварима говорити."

И тако пошљемо по њега, те он дође. Он пристане на молбу мога пријатеља и дода: „Ионако ми је", рече, „самом досадно. У друштву ћу лакше проводити време."

Наредим слузи да одмах нађе носаче, да пренесу ствари, а ја пођем за њима. Кад сам видео где ми је нови стан, оставим тамо слугу, а ја опет у огртачу, журно, крупним корацима, пођем изван града у посланство, али не кроз двор, него главном улицом, по којој множина света иде и тамо и амо. Пођем право на Карн-тор. Тако, наоколо,

имао сам да идем пола сата дуже него кроз двор — али шта да радим? Шетња не шкоди. Било ми је само тешко што је било врло топло, а ја ишао брзо, па сам се у огртачу сав ознојио. Кад сам прошао капију и изашао на онај весели широки простор, успорио сам ход и обрисао зној с лица.

Дођем у посланство, предам вратару огртач, а он се смеје и каже ми: „Зашто ви, господине, једнако изволите ићи у огртачу кад је време тако лепо, а униформа вам није стара па да је морате сакривати?"

А ја њему: „Сасвим тачно кажеш, али потреба ми је да још неколико дана тако идем."

Вратар се мало збуни: „Опростите, погрешио сам, питао сам за ствари које ме се не тичу." Узме ми огртач и однесе га у своју собицу, а ја пођем, горе, господину секретару Черњеву.

Кад ме је он видео, зачудио се: „А што сте ви", вели, „изволели доћи? Посланик је казао да дођете прекосутра."

А ја њему: „Драги мој господине, невоља и страх су ме натерали да још данас дођем" — а он запита: „Шта се то десило?"

Ја онда почнем причати како ми је долазио подофицир, како ме је испитивао, како сам се препао и направио се болестан, како сам сирћетом главу квасио, и како сам се одмах преселио у нови стан. Замолим га да о томе извести господина посланика и да ме упути шта да радим.

Кад је господин Черњев чуо моју причу, стане се смејати: „Зашто сте тако плашљиви па се бојите такве маленкости? Треба да будете јаки и сигурни кад знате да вам је јуче господин посланик дао своју реч. Знајте, кад ми неког узмемо под своју заштиту, ми га нећемо напустити, него ћемо ићи до краја. Тако ће бити и с вама. Данас је већ послана представка о вама канцелару, грофу Кауницу, а и вечерас, кад господин посланик буде у двору, рекао је да ће и усмено с господином канцеларом говорити о вама и тражити да се што пре донесе одлука по тој представци. Ми не тра-

жимо", говорио је господин Черњев, „нов отпуст, него само објашњавамо да је наш официр, који је имао свој исправан отпуст из аустријске војске, био невин стављен у затвор, па тражимо за њега слободан прелаз са пасошем. Према томе, да извештавамо господина посланика о томе шта вам се десило, нема потребе. Стрпите се, дакле, до прекосутра, а онда дођите, одлука ће бити готова."

Кад сам то чуо, обрадовао сам се и захвалио се господину Черњеву и назвао га својим добротвором, што је он заиста и заслужио, и додам: „То је све лепо, али ако ме некако, сачувај боже, пронађу и ухапсе, шта ћу онда? Каквом бих се спасењу онда надао?"

На то ће господин Черњев: „Ако вас и ухапсе, не бојте се, будите храбри, а ви, уосталом, немате зашто ни да се кријете. Ви знате да је ваш отпуст код нас, у нашим рукама, и ми бисмо вас с њиме пронашли. То значи да се ви сад налазите под нашом заштитом. Не бојте се, дакле, ништа, будите мирни и ослоните се на оно што сам вам казао. Ваша је ствар на добром путу, ваше је име уписано у списку који нам је предао генерал Шевић при одласку, и ја сам нашао да је крај вашег имена записано: има отпуст, али је задржан у затвору. Према томе, ми имамо свога официра да ослободимо, а господин посланик зна с којом ће снагом настојати на свом захтеву. Али дајте ми ипак, за сваки случај, вашу адресу."

Узмем перо и, ту на сточићу, напишем на хартији, српски, име мога пријатеља банкара Димитрија Хапсе, улицу и кућу где станује и пружим господину Черњеву.

Кад је господин Черњев видео мој рукопис и слова слична руским, рече ми: „Па ви пишете као и ми што пишемо. Ви ћете онда наш језик лако научити."

Уто уђе један официр, ког ја раније нисам видео и за ког сам помислио да је Немац, јер је на њему био пешачки шињел. Кад је ушао и поздравио се, почео је да говори с господином Черњевом руски, не знам о чему, а кад је завршио, отишао је до прозора и тамо стао.

Господин Черњев, како је држао у руци ону записану адресу, окрене се оном официру и почне га на немачком питати, гледајући у моју адресу, да ли зна ту и ту улицу и трговца Димитрија Хапсу. На то официр одговори да зна, да је тај трговац банкар, да је поштен човек и велики руски пријатељ.

Онда му господин Черњев, показујући на мене, рекне: „Видите овог господина, ако он због нечега прекосутра овамо не дође, ви ћете га потражити."

А официр ће: „Добро, а и сутра могу тамо отићи."

Ту се ја с тим официром упознам и дознам да је збиља Немац, протестантске вере, са службом у Русији, а родом из горње Мађарске, из Кашаве, презиме му је Пекин. Тада је био поручник, налазио се у Бечу на одсуству. Ту је имао неког посла ради наследства.

Ја се после тога опростим, пођем низ степенице, затражим од вратара свој огртач, он ми га изнесе и, огрћући ме, рече: „Желео бих да вам овај огртач ускоро открије срећу коју желите."

Ја му се захвалим за његове лепе речи и пођем опет околишним путем у град.

Нисам могао да пропустим а да у пролазу не свратим своме пријатељу Димитрију Хапси. Нађем га за ручком, било је већ прошло један сат после подне. Мој пријатељ ме позва да седнем да ручамо, и ја одмах пристанем. Тога дана сам се напешачио и добро био загладнео.

После ручка испричам свом пријатељу све шта ми је господин Черњев казао, кажем му и то да сам записао његову адресу, и за официра Пекина — да зна ако ме Пекин сутра потражи.

Мој пријатељ је био радостан кад је све то чуо и било му је мило што је моја ствар на до-

бром путу. После тога ми исприча да је тога дана у неком дућану видео једнога господина. Човек леп и наочит, јуче је тек допутовао, а зове се Марко Продановић.

Кад сам чуо за Продановића, врло сам се обрадовао. То је био мајор из Славонског хусарског пука, у коме сам и ја служио пре свога отпуста.

Питам свога пријатеља: „Може ли се дознати његова адреса?“ — А он ће мени: „Може се одмах дознати“, и пошље слугу у дућан где је мајор куповао неку материју, која је после однета у мајоров стан. Мој пријатељ се баш задесио тамо и тако се сад адреса могла лако наћи. Слуга отиде, брзо се врати и јави да је стан господинов у предграђу Ландштрасе, у гостионици код Енгер Бирта.

Знао сам добро то предграђе и ту гостионицу, па иако се та гостионица налазила на сасвим другој страни града и до ње требало другим путем ићи, а не оним којим сам ја у град одлазио, ја ипак нисам могао друкчије, морао сам тога господина да видим, јер сам га волео и поштовао. Осим тога, он је човек из старе племићке породице, а и сам заслужан, добре је нарави, и не само да сам ја њега волео него је волео и он мене.

Кажем пријатељу: „Идем вечерас том мом познанику, велика ми је жеља да га видим“, и испричам му у каквој сам с њим љубави, а пријатељ ми рече: „Па што не бисте пошли кад сте тако блиски с њиме и кад вас воли. Да се чега бојите, немате разлога сад, кад знате за руску заштиту. Ако сад и дознаду да сте овде, не могу вам више ни у чем нашкодити.“

Одлучио сам да се видим с мајором, и кад је дошло вече, узмем слугу са собом, пребацим огртач (тако сам се већ био навикао на њега да кад није на мени чини ми се да сам необучен; доцније ми је требало неколико дана док се нисам од њега одвикао) и пођем тамо. Знао сам да велика капија, кад се будем враћао, може да буде затворена, али да се увек остављају мала врата за пешаке и за

тај пролаз да се плаћа крајцара. Зато ја спремим две крајцаре, једну за себе, једну за свог слугу, кад се будемо враћали.

Дођем тамо кад се већ било добро смркло. У оној гостионици на капији запитам слугу: „Где је ту одсео хусарски мајор?“ — а слуга ме упути на други спрат и каже ми број собе. Уђем унутра, а мајор кад ме је видео дигао је руке од радости и стао ме љубити, па ме узе за руку и поведе у другу собу, и ту видим да је допутовао заједно са својом супругом.

И мајорица се обрадовала кад ме је видела, и обоје се чудили како сам вешто умео да сакријем свој траг да нико о мени није умео ништа рећи, нити је ико знао куд сам се део. Испричали су ми како ме тамо доле, у Славонији, свуда траже, и још и то: кад је, путујући, видео мога пуковника, видео је и оно моје писмо што сам га послао из Петроварадина, и да се то тамо сматра као самовољан одлазак из пука, и да пуковник намерава сад да дигне тужбу против мене, и да је представка о томе већ послана команди.

Кад су ми мајор и мајорица све то испричали, ја им кажем: „Нека их нека раде шта хоће, а ја сам ето ту, у престоници.“

Мајор ме стане испитивати зашто сам дошао у Беч, а ја све околишим и кажем да он зна већ моје прилике, да су мене против моје воље гурнули у пешадију, и да се спремам да ових дана поднесем њеном величанству краљици молбу да ме врате у Славонски хусарски пук.

Мајор ми одговори да би се он искрено радовао кад бисмо опет били у једном пуку, али се ипак мало осмехнуо и рекао: „Да не смераш ти нешто друго? Знам ја тебе. Ти можда мислиш да пођеш неким другим стазама? Да не мислиш случајно опет на Русију?“

Ја одмах станем да одбијам то од себе. Кажем да о том више и не мислим и почнем га уверавати да ће за два-три дана моја ствар бити свима позната.

Онда ми обоје, и мајор и мајорица, стану причати како је код њих синоћ био општенародни секретар, и да им је он казао да сам ја ту и да сам променио стан, а газди казао да путујем у Пожун, да ме је свуда тражио и да ме није могао наћи, да он зна да ја у Пожуну никаквог посла не могу имати, него сигурно свој траг кријем и тиме дајем повода да се у мене сумња; да ја можда имам своје старе намере у вези с Русијом, и да се он боји да ја не паднем у неку невољу — кад се зна каква је строга наредба издата. Према свему томе, он ће, као заклето лице, пошто има разлога да сумња у мене, сматрати као дужност да достави властима све што је против интереса бечког двора.

После тих речи мајор и мајорица су ми рекли: „Видите какве вам се замке плету, само, молимо вас, никоме о томе не говорите, ми смо вас обавестили зато што вас волимо, да бисте се могли сачувати."

Захвалим се овим искреним пријатељима за њихове поштене намере и, пошто је већ била дубока ноћ, поздравим се да пођем, а они ме обоје стану молити да им сутра дођем на ручак. Ја им на то одговорим: „Добро, али с условом да не зовете секретара."

Они ми обећају да нико неће бити осим мене. Ја онда изиђем и пођем са слугом ка градској капији, платим за пролаз две крајцаре, а сутра после десет сати пођем к њима.

Седели смо и разговарали скоро до дванаест и већ се сто почео постављати, кад тек на улици видимо секретара Ненадовића како заокреће к нама. И мајору и мајорици било је врло криво кад су кроз прозор видели да је већ ушао у капију. Говорили су ми да се склоним, али ја нисам хтео. Кажем: „Нека га нека дође, не мари, нећу да се кријем."

Уто и он уђе, поздрави се са свима и каже мајорици: „Ја сам незван, али као ваш пријатељ дошао сам код вас да ручам" — а мајорица му

одговори да им је мило имати таквог госта. Он се затим окрене мени, поздрави ме, запита ме за здравље и са осмехом ми рече: „Мислим да сте се уморили од пута. Јесте ли одавно изволели допутовати из Пожуна?" — а ја му одговорим да сам допутовао данас и да ми пут није био нимало тежак. Онда он рече: „Можда се нећу преварити ако кажем да сте били у Пожуну исто као и ја. Ја сам вас", рече, „тражио у вашем стану, али вас нисам нашао." И онда ме упита где сада станујем, а ја му одговорим да се не сећам како ми се зове улица, а станујем, рекох, у Бечу. После тог мог одговора, он више са мном није разговарао.

Седнемо за ручак, а кад смо устали од стола, нисам хтео да се задржавам, да се штогод не изрекнем, и кад су се они мало заговорили, ја се полако удаљим, одем у град, у свој стан, и цео тај дан и вече проведем код куће, ишчекујући сутрашњи дан да се јавим као што ми је речено.

Ујутру рано, кад сам устао, наредим слузи да дозове берберина. Он ми удеси косу, затим обучем нову униформу, пребацим огртач и пођем у посланство. Тамо ме пресретне мени већ познати вратар, узме ми огртач, а ја пођем навише господину секретару Черњеву.

Чим ме је Черњев видео, насмешио се. Био је већ сасвим обучен, и запита ме у шали: да ли сам штогод сањао — а ја њему на исти начин одговорим: „Да сам и сањао, сан прође, зато је боље кад се на јави човек нада нечем лепом."

На то ће он мени: „Кад нисте ништа сањали, ја ћу вам онда бити гласник. Испунило се оно што сте желели."

Ја сам из тих речи већ могао закључити да је пала повољна одлука, и замолим га да ми каже шта је на ствари.

„Ја вам то", рече, „не могу рећи, него ће вам рећи онај ко вам је то урадио. Хајдемо господину посланику."

Господин Черњев узме шешир и хтеде поћи, али ја га задржим: „Молим вас“, рекох, „останите за тренутак са мном, имам да вам кажем нешто ново.“

Он стане, и ја му почнем причати како сам био код мајора Продановића, како сам чуо тамо шта говори секретар Ненадовић и како се бојим његових интрига.

Господин Черњев се насмејао на моју причу. „Добро, хајдемо доле господину посланику, ја мислим да су се све опасности које су вам претиле данас завршиле.“

Кад смо ушли у салу, он је наставио даље, а мени је рекао да причекам.

Убрзо су затим мене позвали. Уђем и поклоним се господину посланику, а он устане из наслоњаче и почне говорити: „Честитам вам на заштити која вам је дата од руског двора. Ваша је жеља испуњена. Ја сам већ обавештен да је о моме захтеву, преко канцелара, грофа Кауница, обавештено њено величанство краљица и да је њено величанство краљица наредила да вам се да пасош за слободан одлазак у Русију.“

На ту радосну вест, притрчим руци господина посланика и захвалим му се. Онда господин Черњев исприча господину оно што је од мене чуо: шта је казао митрополитов секретар, како је долазио подофицир дворске страже, и како сам се ја поплашио и променио стан.

Кад је то чуо господин посланик, окрене се мени: „Ви“, рече, „сад немате чега да се бојите. А ако вас ко буде што питао, можете отворено и смело казати да сте ви руски официр, а што се тиче вашег пасоша, он ће вам ових дана бити готов и послаће вам се.“

Ја му се поново захвалим за милост и бригу према мени и додам: „Кад сте, ваша светлости, већ толико урадили за мене, молим вас да ми учините још једну милост: да ме примите код себе у посланство да останем ту док не добијем пасош.“

Господин посланик се окрене господину Черњеву и рече: „Тако је. Нађите му собу у посланству“, а Черњев му одговори да у посланству нема ниједне празне собе. Али можда би ме, рече, могли сместити код секретара Волкова, у њиховој другој кући.

На то ће посланик: „Добро је и тако. Пошљите по Волкова, па нека му он да стан.“

Такво решење било је за мене као да сам се понова родио. Опростио сам се радосно са господином послаником и отишао у собу господина Черњева. Мало после дошао је и Черњев за мном и послао по Волкова.

Волков је брзо дошао; Черњев му каже за посланикову наредбу и преда ме њему, чему се господин Волков јако обрадовао. Одмах ме је повео са собом у кућу у којој је живео, ту ми покаже собу на спрату, из које сам имао излазак и у башту. Ту су кућу од посланства раздвајале само три куће.

Кад сам с Волковом полазио од господина Черњева, он ми је још ово рекао: „Господин посланик је наредио да вас замолим да ми дате белешку и да у њој кажете: ко још с вама иде у Русију, колико слугу водите, колико кола и коња — да се то све преда канцелару и унесе у пасош.“

Ја сам одмах ту код њега узео перо и хартију. Хтео сам да повећам број слугу, али ме је господин Черњев одвратио од тога: „Не, немојте то радити, да се не би ствар због тога отезала и водила непотребна преписка, него ви запишите мање, па ће пре бити готово, а ви после можете наћи начина да потребне људе нађете и са собом поведете.“

И тако ја напишем да путујем са женом и са два мала детета, са две слушкиње, три слуге и двоја кола. Ти су бројеви после у пасош били унесени.

После тога задржао сам се мало код господина Волкова, колико да видим нови стан, а онда пођем у град, журећи се да се што пре извучем из гра-

да са својим стварима, да се преселим. Био је прошао један сат кад сам стигао, али ипак нисам могао а да не свратим код свога пријатеља банкара, о коме сам већ толико пута говорио. Кажем му да се пресељавам у кућу посланства, молећи га да о томе никоме не говори — што ми је он и обећао. Нисам хтео да се код њега задржавам, да ме неко стран не би затекао, него одем у свој стан и нађем свога пријатеља, сопственика стана. Он је већ био ручао, али се ипак нешто нашло и за мене. Ја му кажем да одмах морам на пут и питам га шта сам му дужан, али то је био тако добар човек да није хтео ништа да узме, само је жалио што се тако брзо растајемо.

Наредим слузи да нађе носаче за ствари. Носачи брзо дођу, ја им предам ствари, кажем им да пођу с мојим слугом право улицом, на Карн-тор, а ја ћу одмах за њима, и погодимо се за цену. Они дигну на рамена мој сандук и куфер, везујући их конопцем, и тако их понесу. Ја се опростим с газдом и пођем за њима. Стигнем их кад сам већ изишао из града, у пољу. Они су се зауставили и поседали на траву да се мало одморе. Питају да ли ту да скину ствари или да их и даље носе. Ја им покажем предграђе Јозефштат, али они нису хтели даље да иду док им се цена не повиси за десет крајцара. Ја обећам да ћу им повисити, и тако устану и понесу ствари. Дођем у свој нови стан и сместим се. Онда се попнем горе господину Волкову и јавим му да сам му дошао у госте и донео ствари.

Нађем тамо и другу господу Русе, које раније нисам видео: два младића, Галицина и Мусин-Пушкина. Они су се у путу зауставили у Бечу и тако се и с њима упознам. А ту су била и два чиновника који су становали у истој кући са господином Волковом, господин Љевашов и барон Аш.

Тог дана седели смо у разговору врло дуго. Они су ме непрестано запиткивали те ово, те оно и сви су били расположени и љубазни. Ту су ос-

тали и на вечери и тек смо се после вечере разишли.

Што се мене тиче, ја целе ноћи нисам могао заспати од силне радости. Мислио сам како се та ствар срећно завршила, како сам избегао све опасности и већ сам стао да размишљам о свом путу.

Сутрадан, после једанаест, пошље ми господин Волков слугу, пита ме за здравље, поручујући да жели да ме види и да ће ме чекати на ручак. Пођем горе на тако љубазан позив и нађем тамо сву ону господу окупљену. Примили су ме врло лепо, ручали смо заједно, а после ручка ко је хтео играо је карата, други су се разговарали, шетали се по башти, ту смо у павиљону и чај пили. Тако је и вече дошло и ми се вратили у кућу. Ту ми господин Волков рече и то да је господин посланик наредио да се ту и храним и да не треба ништа одвојено за себе да узимам. И тако сам ја за све време, док сам тамо био, и ручавао и вечеравао код господина Волкова.

Ја сам се постепено почео с том господом мало слободније понашати а и они су са мном били врло добри. Већ сам у разговору с њима почео помало и разумевати руски језик, а кад нешто погрешно кажем, они ме поправе; тако неосетно прођу седам дана. Ја за то време никуд нисам излазио, само сам се по башти шетао.

Једнога дана, после ручка дође мој заштитник, господин Черњев, и остане код нас до самога вечера. Био је врло пажљив према мени. Питао ме је какав ми се чини живот с Русима, а ја му одговорим како сам веома задовољан у свему. И у даљем разговору с њим и осталима пружила ми се прилика да признам господину Черњеву како сам га криво оценио после првог сусрета, како ми се тада учинио нељубазан и како сам се вратио од њега јако огорчен — и све већ оно остало што сам испричао.

Сва су господа управила очи на мене, слушајући шта говорим и како се извињавам. Наглаша-

вао сам да се сваки човек може, на први поглед, рђаво оценити и зато сам све, а нарочито господина Черњева, молио за опроштај.

Сви су на то ударили у смех, понављајући моје речи, а господин Черњев ми је казао: „Немојте се љутити, драги господине, што вам се мој пријем није допао, али ни ја о вама нисам имао друкче мишљење и ваш ми долазак није нимало био мио. Све сам мислио да вас је неко послао, а не да сте сами од себе дошли, а на то ме је највише навео ваш немачки језик, јер дотле ми се није десило да сретнем неког од вас, господе Срба, колико год сам вас видео, да тако лепо говори тај језик као што ви говорите. Зато сам мислио да сте ви Немац или Мађар, а за онај отпуст што сте ми показали сматрао сам да је само један мамац послан по вама ради кушања, и зато га", говорио је господин Черњев, „нисам хтео од вас примити, него сам вас одбио. Сумњао сам у вас и због тога што је у свим местима била издата најстрожа наредба да се нико не усуди тражити прелаз у Русију; најзад, и зато што су они који су раније добили отпуст давно већ били отпутовали. Наједаред ви ми долазите и кажете да сте били задржани и износите своје жеље. Ја вашим речима нисам поверовао и зато нисам хтео да примим вашу молбу, јер би то могло дати повода да се посумња да ми подстичемо такве недопуштене ствари. И кад сте отишли, ја сам и даље тако мислио, све до сутрашњега дана. Тек кад сте други пут дошли и поновили своју молбу, видео сам да сте искрен човек, и да нисте подметнути. После, прегледајући хартије генерала Шевића, нашао сам у списку ваше име и уз њега примедбу: задржан у затвору. Али сад је све уређено по вашој жељи, руски сте поданик и сад можемо говорити сасвим отворено. Зато и ви мени опростите што сам вас онда онако дочекао."

После тих речи ми смо се загрлили и склопили још тешње пријатељство. Господин Черњев је

увече отишао кући, а ми остали провели смо време у разговору све до вечере, а после вечере разишли се по својим собама.

IX

Тако ми је, ето, пролазило време, али после десет дана мени је постало тешко што ми пасош још не стиже. Поче полако да ме обузима страх, бојао сам се да не искрсне нека сметња. Ја јесам на безопасном месту и нико не зна да сам ту, али уселила ми се мисао у главу да ми је отац могао пострадати што не могу да ме пронађу и што сам из пука отишао без одобрења.

Господин Волков је опазио да сам нерасположен. Гледа ме са свога прозора како ходам по врту сам и замишљен, па сиђе доле, приђе ми и пита да ли сам здрав — „ја", вели, „видим по вашем изгледу да ту нешто има".

Ја му онда поверим, кажем му због чега сам забринут, а он ми рече: „Немате разлога да се узнемиравате. Ваш ће пасош за једно два дана стићи господину посланику."

Тако смо шетали ваљда још један сат, а онда се вратили у кућу. Прошао је тај дан, прошао је још један, а прекосутра — памтим, била је субота — устао сам раније него обично, шетам се, замишљен, по соби, кад тек ето ти од Волкова слуге (био је Немац). Каже ми: „Изволите горе, мој вас господин зове да дођете што пре. Видео сам да је моме господину слуга господина Черњева донео неко писмо."

Кад сам то чуо, ја му рекох да ћу се одмах обући и доћи, и тако сам и урадио. Волков ме дочека насмејан и каже: „Идите, обуците нову униформу да идемо господину Черњеву, он вас чека. Ваш је пасош већ стигао господину посланику."

Вратио сам се у своју собу, обукао нову униформу и са Волковом одем господину Черњеву. Чим ме је Черњев видео, радосно ми је пришао: „Ваша се жеља испунила, ваш је пасош стигао. Хајдемо господину посланику, он ће вам га предати."

Сва тројица смо сишли господину посланику. Он ми да пасош, честита ми, и још ми обећа да ће ми написати препоруке господи у Русији коју је познавао. Тако је и урадио. Тога дана сам, по његовој жељи, ручао код њега.

Кад сам добио пасош, нисам знао каквим речима да захвалим посланику за толику доброту и старање. Он је моје захваљивање са задовољством слушао, па је и он мени лепим речима одговорио и запитао ме хоћу ли се још дуго задржавати у Бечу и кад и како намеравам поћи на пут. Ја сам му одговорио да ћу из Беча поћи за једно четири дана, а у Русију ћу се пожурити, па макар морао и под јесен путовати, али свакојако ће то бити још ове године. Ја и господин Волков остали смо код господина посланика на ручку, после ручка опростио сам се коначно са господином послаником, а кад сам се нашао у својој соби, почео сам натенане да читам свој пасош, и нађем да у њему између осталог пише да је њено величанство само овога пута свемилостиво саизволело дати овај отпуст, који неће бити пример за друге.

Истога дана пошаљем писмо оцу моме и јавим му да сам пасош већ добио, и да ћу му ускоро доћи. Сутрадан била је недеља. Господин Волков ме позове: „Хајде", рече, „да пођемо у цркву, нека вас сви виде."

У граду Грци, трговци, закупили су били једну кућу у којој је једна сала претворена у цркву. Ту они држе свештеника, кога плаћају и који служи службу на грчком језику.

Господин Волков и ја седнемо на кола и одвеземо се. Ушли смо у цркву. Народ се већ био искупио и служба почела. Кад су видели секретара руског посланика, учтиво су се уклањали да

можемо проћи напред, и тако смо стали на леву страну од олтара, код певнице. Погледамо по цркви, а на десној страни стоји мајор Продановић, а поред њега мајорица.

Пита мене Волков: „Ко је онај што тамо стоји?" — А ја ћу њему: „То је онај мајор Продановић о ком сам вам причао."

„А та госпођа поред њега?" — „То је", рекох, „његова супруга."

Гледам кога још има и видим мало даље иза мајора стоји митрополитов секретар, Ненадовић.

Окренем се Волкову: „Познајете ли митрополитовог секретара?" — а Волков мени: „Не. Је ли он овде? Покажите ми га, молим вас."

Ја почнем да му описујем црте лица и одело: „Ено, погледајте тамо."

Волков се није одмах окренуо, него мало доцније, и видео га.

Често сам погледао на мајора и мајорицу, а они нису скоро очију скидали с мене.

Пред крај службе, рече ми Волков: „Увек сте ми хвалили господина мајора, па и ја видим по његовом лицу да је то један поштен човек. Мило би ми било да се с њим упознам. Хајде да му приђемо."

 Upravo се служба завршила и свештеник изишао са нафором. Волков прими нафору, окрене се на десну страну и обојица приђемо мајору и мајорици. Волков се обрати мајору: „Мој вас пријатељ", и покаже на мене, „хвали много, и зато ја не могу да пропустим ову прилику а да вам не одам своје поштовање и не изразим жељу да се с вама упознам."

Мајор се обрадовао и захвалио се, али више се нисмо могли разговарати, јер су нас около сви гледали. После тога смо се растали. Ја и Волков седнемо у кола, а мајор и мајорица су остали гледајући за нама.

Тог дана сам још остао код господина Волкова и преноћио, а сутрадан рано почео сам се паковати да пређем опет у мој стан у граду, јер се ко-

чијаш могао добити само у граду. Кад сам завршио, одем господину Черњеву да се с њим опростим. Он ми преда три запечаћена коверта од господина посланика: један, господину генерал-ан-шефу,[1] Степану Фјодоровичу Апраксину, други, Петру Спиридоновичу Сумарокову, и трећи Државној војној колегији. Предајући их, Черњев ми објасни да су то препоруке за мене од господина посланика. Ја се ту опростим с мојим заштитником, господином Черњевом, па одем да се и с Волковом опростим, а онда одем у град, у гостионицу где сам прво био одсео.

Кад ме је газда видео, запрепастио се лепо човек: „Боже мој, па ви сте још овде. Јесте ли одавно дошли из Пожуна?“ — па ми је онда стао причати колико су ме тражили и њега испитивали, али он им није умео ништа друго рећи него да сам отпутовао у Пожун.

Ја му кажем да се манемо разговора о оном што је било, „него ја сам опет к вама дошао: мени треба соба“. — А он ће мени: „Изволите. Узмите ону исту у којој сте и били.“

Како је било још доста рано, имао сам до ручка још времена да се прошетам. Пођем у кафану, попијем две шоље кафе и млека, платим, па онда пођем своме пријатељу банкару, али сад већ без огртача. Кад ме је он видео, упитао ме је: „Реците ми, молим вас, како стоји ваша ствар? Ви не знате како су вас ових дана, откако сте из града отишли, свуда тражили; полиција вас је тражила. Говорили су ми о томе и они који вас знају и они који вас не знају. А тек кад су вас јуче видели у цркви са секретаром руског посланства, онда је тек било приче. Зато сам“, рече мој пријатељ, „и ја нестрпљив да сазнам шта је с вама било.“

На те речи мога пријатеља ја рекнем: „Ето, драги мој, како се свршила моја ствар“ — и покажем му пасош.

[1] Генерал-ан-шеф („старији генерал“), звање у војној и цивилној служби, у XVIII и поч. XIX века.

Кад је видео велики државни печат, искрено се обрадовао и казао ми: „Е, сад сте, хвала богу, изван сваке опасности.“

Нисам имао времена да се с њим дуже разговарам. Казао сам му само да сам се преселио опет у град, у ону исту гостионицу где сам из почетка био и да се сада журим у предграђе Ландштрасе на ручак код господина Продановића — „а с тобом ћу се, пријатељу, разговарати“, рекох, „доцније“. После тога изиђем на улицу, па кроз градску капију мајору.

Мој улазак у мајорову собу био је за мајора велико чудо. Он и мајорица седели су баш на канабету, и кад су ме угледали, скочили су ми обоје у сусрет. „О, боже мој, како се ви много усуђујете! Да се ви с господом Русима јавно возите! Кад смо вас јуче у цркви видели са руским секретаром“, настави мајор, „учинила нам се ваша смелост невероватна. Зар вама није живот мио? И како ће се то на крају крајева свршити, бог нека зна. Прошло је већ дванаест дана како нико ништа о вама не зна. Просто као да сте у земљу пропали. О вама је већ послана представка у Дворски војни савет. Па и мене су“, рече мајор, „питали о вама, јер неко је пронео био глас да сте овде. Ја сам одговорио да знам да сте ту — и сад вас свуда траже.“

Ни после тих речи ја мајору и мајорици нисам хтео да кажем да имам пасош, него сам само рекао: „Оставимо сад то, о томе ћемо касније говорити — нека их, нека ме траже. Него, ја сам вам данас дошао на ручак, као код својих пријатеља, али волео бих кад би и митрополитов секретар ту био.“

Мајор и мајорица су ми рекли да ми се искрено радују, а за секретара, рекоше, да сам баш погодио, јер су га позвали на ручак.

Онда смо сели и стали разговарати. Ја сам се много с мајорицом шалио. Сећали смо се прошлих

веселих дана кад смо заједно били у пуку и смејали се којечему што се некад дешавало.

Мајор ме слуша, види да сам расположен, шета се по соби, па каже жени: „Ама, ту нешто мора да буде. Неће бити да је он без разлога тако весео“ — а ја одговорим: „Ја знам поуздано да се ви као моји пријатељи радујете сваком мом добру, и засад нека толико буде доста.“

После тих наших разговора дошло је већ и време ручку. Почео се већ и сто постављати, а уто ето и митрополитовог секретара. Ушао је и поздравио се с мајором и мајорицом, а онда се и мени обратио. Пита ме за здравље, каже како ме давно није видео, па дода: „Мислим да сте руски већ добро научили“ (јуче ме је, дакле, видео с руским секретаром).

Ја му одговорим: „Сада тај језик нешто мало разумем, а доцније ћу га, мислим, још боље научити.“

Он ми више ништа није говорио, а ни ја њега нисам гледао. Разговарао сам највише с мајорицом.

Поседамо за сто, а после ручка устанемо, шетамо по соби, све док нам није кафа донета. После кафе учинио ми се згодан час да се са секретаром поразговарам, и да му за све што је учинио очитам. Рекао сам му да ја знам да ми је он добро мислио, и кад сам у Беч стигао и он ме је изволео посетити и питати зашто сам дошао и обећао ми том приликом помоћ ако ми штогод код овдашње господе устреба.

„Ја сам вам“, рекох, „онда одговорио да ћу, чим будем мало своје ствари средио, прво вас обавестити у чему је моја ствар. Пошто сам сад све привео крају, хтео бих да останем при речи и да вам се поверим. Зато сам желео да вас данас на сваки начин видим, и како нас је овде случај саставио, ја бих вас молио да се потрудите и прегледате овај лист. Може бити да ту нешто недостаје па да ви то некако поправите.“ При томе извадим пасош, пружим му га и кажем: „Ето, драги господине, у чему је моја ствар.“

Он ме гледа, не разуме зашто му то говорим, ћути. Узме онај пасош, отвори га и почне читати, приђе и мајор и слуша шта чита — обојица прилично немачки разумеју, а ја се окренем мајорици, узмем је за руку и кажем јој: „Нека они читају, а ми хајдмо у другу собу.“

Мајорица пође са мном и пита: „А шта сте то дали секретару?“ — а ја њој: „Одмах ћете, госпођо, знати све, знаћете и зашто сам у Беч дошао.“

Она двојица су, међутим, пасош прочитали и упутили се нама. Секретар ми врати пасош, хтео је нешто да каже, али ја га прекинем, обраћајући се мајору и мајорици: „Ја одавно имам част познавати се с вама и увек сам уживао вашу наклоност, а надам с да ћете и ви признати да сам се и ја према вама владао као прави пријатељ искрено, без имало притворства, а сада, драги пријатељи моји“, обратио сам се мајору и мајорици, „дошло је време да вам се захвалим за сваку доброту коју сте према мени показали и да вам кажем збогом, јер се можда никада више нећемо видети. Ви знате“, окренем се мајору, „да је Русија врло далеко, а мене сад тамо води моја судбина. Русија је сада моја нова отаџбина. Иако се ја са вама сада растајем, верујте ми, драги моји пријатељи, где год будем био, увек ћу вас волети и поштовати, и остаћу вам целог свог века одан као што сам вам увек и био, желећу вам увек свако добро и срећу, а вас молим да се и ви мене макар понекад сетите и да кажете да сте у мени имали правог и искреног пријатеља. Сада ћемо казати једно другом збогом, јер ја кроз три дана одлазим.“

Затим сам се обратио секретару: „А и ви, пријатељу, остајте збогом. Ја не држим срце на вас, иако сам знао како сте желели да ме ометете. Знам и како сте ме пратили, али све је то моја судбина пресекла и сачувала ме. Немојте мислити да вам ја због тога желим неко зло, напротив, ја се с вама растајем као да ми никакве неугодности нисте причинили.“

Секретар се стао извињавати овим речима: „Драги господине, из ваших речи може се разумети да ви на мене сумњате и подозревате, али ја вам се кунем чашћу да с моје стране није било никакве зле намере, и оно што сам вам говорио, то је било само из пријатељства. Бојао сам се само да не упаднете у неку невољу, а ја по својој дужности нисам могао друкчије говорити. Међутим, сад, кад сте постигли оно што сте хтели, ја вам искрено желим срећан пут, и молим вас покорно да ме сматрате за свог пријатеља, као што ћу бити и ја вама целог свог живота."

Ту сам се са свима опростио, а мајор и мајорица су ме загрлили и од суза нису могли ништа друго да кажу него само да ми пожеле сваку срећу. Тако се растанемо, ја одем у свој стан и почнем се спремати за пут.

Сутрадан рано пошљем слугу да у некој гостионици нађе кочијаша; нађемо га, и ја се с њим погодим да ме одвезе до Будима и дам му капару. Истога дана дође ми мајор Продановић, мало је поседео и замолио ме да их још једаред посетим, и ја обећам да ћу у пролазу, кад будем пошао на пут, свратити. Истога дана опростио сам се и с мојим пријатељем банкаром, а сутрадан сам пошао из Беча. Свратио сам и код мајора Продановића, као што сам обећао, опростио се с обома и наставио пут.

Четвртог дана стигнем у Будим и одседнем у једној гостионици у главној улици. Ту останем свега један дан, а за то време нађем другог кочијаша; уједно се окупам у тамошњој топлој бањи (која се тамо сматра као врло здрава и лековита). Ту бању сачињавају четири лепе, зидане куће под брдом званим Герзелез, из кога се цевима у те куће доводи врућа и хладна вода. У тим кућама осим заједничког басена има и неколико посебних соба, опет са врућом и хладном водом, где се човек може одвојено купати.

Сутрадан сам оставио Будим и преко Дунава прешао у Пешту, али нисам заборавио да обиђем

свога пријатеља, трговца Георгија Ракосављевића, код кога сам већ једаред био. Опростим се и с њим и кренем у Петроварадин, где стигнем четвртог дана.

Чим сам стигао, одвезем се оцу и нађем све у кући здраве. За мој долазак се у граду брзо сазнало и како су сви моји пријатељи знали каква се узбуна направила у Петроварадину после мога одласка, како су ме свуда тражили а нико није знао куда сам се део, па кад су сад чули да сам дошао, свак је желео да ме што пре види.

Почео сам се, дакле, спремати на далеки пут. Журио сам се да набавим све потребне ствари, да бих још те јесени могао да кренем. Код колара сам наручио једна покривена кола, једна за ствари и дао му моје једне старе кочије, за четири особе, да ми поправи. За те кочије отац ми је дао шест својих младих вранаца, а пет коња за покривена кола и три за теретна као и два јахаћа имао сам сâм. Вранци за кочије били су дивни, велики. Доцније, у Русији, имао сам много коња, али онаквих — никад више.

Нашао сам добре и поуздане слуге, који су хтели да пођу са мном у Русију. Нарочито сам кочијаша нашао какав се ретко налази. Да тог кочијаша нисам имао, на онако тешком путу имао бих с мојим вранцима велике невоље. Нико други не би с њима могао владати, тако су то силни коњи били.

Наредио сам да се спреми све што треба за пут, а за то време отишао сам у пук да се јавим своме бившем пуковнику, као што сам и писао при одласку из Петроварадина да ћу урадити ради предаје чете кад томе буде време. Узео сам, дакле, са собом сва акта и дошао у пуковски штаб.

Одседнем код пуковског коначара. Он је био Немац, а био ми је добар познаник и много смо се дружили. Чим ме је видео, дочекао ме је с речима: „Забога, где сте? Сутра се већ спрема трећа и по-

следња потерница за вама. Ако се не бисте јавили до одређеног рока, предали би вас суду."

Ја му одговорим: „Није баш тако страшно као што мислите", а он мени: „Оставите ви те шале, него се јавите што пре пуковнику, па ћете видети како ће вас дочекати. Он је на вас страшно љут и тешко да вас неће ухапсити."

Ја се на то насмејем: „Можда је намера господина пуковника и била таква, али ти ћеш, драги мој, видети како ће господин пуковник бити спрам мене љубазан, а ако не верујеш, хајде са мном па ћеш видети."

Ја затим обучем своју униформу из хусарског пука и одем пуковнику. Он је, као што сам видео, знао да сам дошао; примио ме је врло љутито и надуто. Почео ми је говорити оштре речи, опту-живати ме за самовољно удаљење из пука; рекао ми је да се већ отворила нада мном истрага и по-вео судски поступак и да ће ме ухапсити.

Ја сам га саслушао до краја и дао му времена да се мало стиша, па сам онда рекао: „Молим вас, господине пуковниче, да се стрпите за који тре-нутак и да ме саслушате."

Тек што сам то рекао, он се још више раз-бесни и почне викати да ће ме послати у затвор. Сад сам морао да му приђем ближе и да му још једаред кажем: „Господине пуковниче, то је немо-гуће. Ви мене више не можете ухапсити. Ви ме морате саслушати."

Кад сам то казао, он је стао: „Шта имате да ми кажете?"

Почео сам учтиво: „Ја сам вам писао из Пет-роварадина да ћу вам се, кад буде време, јавити ради предаје чете, а сад је то време дошло, и ја сам сад ради тога ту. Осим тога, хоћу да вас оба-вестим да ја више нисам под вашом командом, нити у аустријској служби, него да сам, на осно-ву старог свог отпуста, добио од двора аустријског пасош за Русију." Кад сам то рекао, пружио сам му пасош.

Он узме пасош, отвори га и почне читати. Сав запањен, стајао је, не говорећи ништа, затим слег-не раменима и, после оне јарости, поче говорити тихо и љубазно: „Ви сте се доиста родили у сре-ћан дан. Ваша је судбина и срећа велика. Таква смелост, какву сте ви показали, и тако се излагати опасности и срећно се спасти, то се ретко коме дешава. Видим да сте свима законским строгости-ма измакли. Ја вам желим сваку срећу и свако добро."

Ја после тога замолим пуковника да нареди да се све спреми што је потребно за предају чете, а затим да изда наредбу да ми се изда неиздата плата. Он одмах изда наредбу пуку, најпре је тражио извештај да ли сам коме остао дужан, а посебно наредбу мојој чети да се изврши предаја.

Остао сам тога дана код пуковника на ручку и још ме је пуковник замолио да се храним код њега докле год тамо будем. Остао сам тамо неких шест дана, док нисам све посвршавао и добио сву плату од дана удаљења из пука. Опростим се по-сле тога са пуковником и свим официрима који су се тамо десили. Сви су ме пријатељски испратили, а нарочито потпуковник, барон Рит, коме је било врло жао што одлазим. Тако сам, ето, отишао из пука.

Кад сам се оданде враћао, свраћао сам редом, како ми је ко на путу био, код својих рођака, на-послетку сам свратио и код мог старог ујака Се-куле Витковића, код ког сам остао два дана. Он је написао писмо своме брату од стрица у Русију, бившем бригадиру, Стефану Витковићу, који је из Ћесарске отишао још пре него што сам се ја родио, и у Русији дотерао до тога чина, али ја га у Русији нисам затекао, већ је био умро, а по-томства иза себе није оставио. Његова супруга била је једна племићкиња из Смоленска, рођена Енгелхарт, звала се Федора Николајевна, а пре тога била је удата за некаквог Апостола из Мало-русије.

Кад сам се опростио с ујаком и целом његовом породицом, отишао сам у Петроварадин.

У Петроварадину посетим тамошњег команданта тврђаве, који ме је добро познавао и волео. То је био старац од неких осамдесет година, барон фон Елфенрајх.

Тај ваљани старац примио ме је врло лепо. Рекао сам му да нисам хтео да пропустим а да се с њим не опростим пре него што пођем у Русију. Он се много томе чудио; било му је жао што одлазим и рекао је господи која се ту задесила: „Ето какве ми погрешке правимо. Пуштамо тако ваљане људе из добрих породица да служе туђу државу. Зар не би боље било да такви остају код нас? Ви ћете видети, господо", говорио је старац, „и уверићете се да ће та господа која су тамо, и друга која ће поћи за њима, дотерати до великих положаја. И зар то није наша штета? Ја те људе знам боље него ико други. Ушао сам већ у дубоку старост, а највише сам с тим људима служио. Знам како су служили и какву су верност према нашем двору показивали. Кад смо се налазили у великој опасности, у рату с Турцима и у бунама мађарских издајника, који су се с Турцима везали, нико се није нашао да помогне нашој армији осим Срба, који су нам верни остали."

Још је и ово старац рекао: „Ја познајем оца тог господина", и показа на мене, „он је био мој официр и увек био одличан, а сâм сам опет служио са његовим дедом и гледао каква су јунаштва показивали он и његови људи против Турака и бунтовника Мађара. А сада остајемо без таквих људи, и кад после будемо видели њихова нова дела, ми ћемо увидети своју погрешку и зажалити што смо их пустили."

Старац је још много таквих речи изговорио и на крају ме замолио да ручам код њега — на што сам ја радо пристао. После ручка сам се с њим опростио и отишао кући.

Све сам већ спремио што ми је било потребно. Јесен је већ била ту, па сам се журио да што пре пођем на пут. Али стигао сам да кренем тек 24. октобра, 1753. године, из Петроварадина.

Испратио ме је само отац до првога преноћишта, малог места Сентомаша. Ту сам имао сестру од ујака, удату за капетана Симеона Рунића. Она је била кћи мога ујака, Секуле Витковића. Ту код сестре преноћимо, ујутру отац се врати, а ја са женом и са два мала детета, са две служавке и седам слугу наставим пут.

Путовао сам из почетка у краћим растојањима, а понегде смо се задржавали и по цео дан, нарочито због младих коња, да их не преморимо. И све је ишло лепо, како треба, до петога преноћишта, где ми се десила прва неприлика. Почеле су биле кише са хладним ветровима, а у мађарској степи, голој пустињи, кроз коју је требало пролазити, насеља су доста удаљена једно од другог, па смо због тога морали преко дана прелазити дужа растојања. Зато се морало рано устајати, што сам ја још уочи тог дана наредио. Поранили смо, дакле, и ја и слуге да се коњи на време назобе и да се упрегну. Мој кочијаш, како је био послушан и вредан, устао је први и хтео да упрегне првога коња из кочија, и тек што га је додирнуо, коњ га је ударио задњим ногама у груди тако да се срушио на земљу као мртав. Дотрчи један од слугу и јави ми шта се десило. Ја појурим у коњушницу и нађем кочијаша у несвести, не дише.

Можеш замислити, читаоче, како ми је тада било. Прво због тога што сам сматрао тог доброг човека за изгубљеног, а друго, страшно сам се забринуо што ми се то десило на путу и у таквој пустињи где никакве помоћи не могу наћи, осим можда код газде код ког смо ноћили. Али он ми није давао никакве наде, он је само водио рачуна

колико ћу му платити за преноћиште, храну и фураж. Кад је видео шта се десило с мојим кочијашем и да се сад ту морамо задржати, онда је, бестидник један (био је Мађар), стао захтевати или да одмах кренем, или, ако се мислим задржавати, да му платим за све два пута толико колико сам му дотле плаћао, а као разлог изнео је да за то време други путници не би имали где да одседну. Тако је могао да ради зато што у близини није, осим те неудобне гостионице, било никаквог другог насеља.

Одговорио сам му да не сумња нимало у своје право, да ће добити све што тражи и додао сам: „Не досађуј ми, молим те, нећу отићи док ти не платим, а видиш ваљда шта ми се десило“ — и мануо даљи разговор с њиме.

Слугама наредим да кочијаша што пре пренесу у моју собу. Слуге су прострле коњско ћебе и полако га пренели на њега, унели га у собу и положили на прострто сено, али он није давао од себе никаквог знака живота. Гледајући га нисам могао да се уздржим од суза. Шта сад да радим? Прво и прво требало је видети да ли је човек жив, па му тек онда тражити помоћи.

Соба у коју смо пренели болесника била је довољно загрејана, али ја сам наредио да се још боље наложи, па сам онда рекао да му се попусти појас и раскопча прсник, који је од потковица био на два места поцепан. Кад су слуге то урадиле, показала се кошуља сва у крви, а на грудима оток и модрице од потковица. Једна га је потковица ударила јаче тако да му је шиљком направила велику рану, из ње је крв текла, а друга му је оставила модрицу. У тој невољи ја сам морао да постанем лекар. Одмах сам наредио служавкама да загреју мекиње са сирћетом и да га тиме једнако облажу. Употребио сам затим и друго средство које сам за сваки случај понео на пут, понајвише ради коња, а то је био шпирткамфор. Понео сам из Петроварадина тога шпирита читаво једно стакло,[1] и он је тога пута послужио мом болеснику као најбољи лек.

Намочио сам марамицу шпиртом, истрљао му лице, руке и ставио му марамицу под нос. Све смо то радили више од једног сата и тек онда се почео јављати пулс на руци, који се дотле никако није осећао. Томе сам се јако обрадовао и викнуо слугама до себе: „Жив је. Дајте облоге једнако.“

Тако сам га лечио од ранога јутра па до два сата после подне, а онда је стао дисати и помало се мицати. Проговорити није могао све до увече, а преконоћ је почео јечати и понеку реч изговарати, показујући руком да га груди боле, а окренути се није могао нити сâм, нити смо га ми смели дирати.

У таквом положају провео је мој болесник читаву ту ноћ до ујутру. Сутрадан било му је мало лакше, могао је помало и да седи, али на пут се није могло ни помишљати. Морали смо ту остати читава три дана, све док болесник није почео помало да хода.

Четвртог дана види он да смо се ту већ дуго задржали, да треба путовати, па је сам о том почео говорити и уверавати ме да може да седи у колима и да управља коњима. Платим моме бездушноме гостионичару двоструко за све, па се полако кренемо, све кораком, јер је мој кочијаш, иако је мислио да је за пут способан, једва могао седети. Брзо се никако није могло ићи; тог дана смо прешли свега две миље и опет заноћили у пустари, у једној гостионици.

Одатле смо имали још три миље до Сегедина, у који смо сутрадан једва у позну ноћ стигли. Једно, због кочијаша, а друго, што је киша јако раскаљала пут.

Кад смо се већ приближили граду и ушли и у баште, био је већ такав мрак да нисмо видели

[1] У оригиналу стоји: штоф, то јест 1 л. и 2 дцл. (Прим. прев.)

куда идемо, па сам морао да зауставим кола, узјашем на коња и са још једним слугом пођем напред да осмотрим пут.

Ја сам Сегедин познавао још из доба мога школовања, а и после сам још двапут био у њему, зато сам могао да разазнам где смо; онда сам се вратио и наредио да сва троја кола пођу за мном. Тако дођемо до једне мени познате гостионице, ту станемо па почнем лупати у капију. Газда се одазвао и запитао шта хоћемо, а кад је чуо да су гости, отвори капију, отрчи у собу и изнесе фењер са свећом, лепо нас дочека, мени да једну собу, слугама другу, и брзо наложи ватру. Затим нам изнесе и вечеру, и тако ту ноћ проведемо мирно.

У том сам граду, и против воље, остао три дана да за то време полечим свога кочијаша. Препоруче ми једнога лекара, кога замолим да дође, и он због слабости одмах дође, пусти му крв на руци и да му неку маст и фластер — од чега му је било боље.

Сад је већ било више наде за путовање. Морао сам за тог човека да употребим сва средства за лечење само да ме због слабости не остави. Утоплио сам га што сам боље могао, а од лекара узмем подоста оне масти и фластера и кренем даље на пут.

Од Сегедина до Токаја пут је био врло тежак, блато превелико. Киша је падала скоро сваки дан.

Стигнемо у Токај. Знао сам да се ту налази руски мајор, Николај Жолобов. Он је ту био са групом официра и војника ради куповања вина за двор. Нађем га сутрадан и кажем му да путујем у Русију. Примио ме је врло љубазно и тог дана останем код њега на ручку.

У Токају останем један дан, а те ноћи, уочи поласка, снађе ме друга невоља: побегне ми јахач са предњег коња у кочијама, и однесе са собом моју нову униформу. Кад сам то јутро сазнао, јавим то одмах мајору Жолобову, а он властима.

Власти су и претрес вршиле, али ништа нису могли наћи. Због тога сам остао у Токају још један дан, али без икакве вајде. Напослетку — шта сам могао? — посадим другог човека на предњег коња, али тај није никад радио око коња; био је мајстор. Моји су коњи били бесни, и зато сам имао велике муке док тај човек није научио да управља коњем испод себе.

Од Токаја почеле су већ да нам се указују планине, почели су уски путеви, чести прелази, рђави мостови. Већ је била дубока јесен, почеле су велике хладноће, и што даље, било је све горе. Напослетку, већ пред пољском границом, ушли смо у велика брда и стене. По неколико пута дневно морали смо се пењати на страшну висину, па се опет у низину спуштати. За кочије се нисам скоро нимало бојао. Ослањао сам се на свога доброг кочијаша, који је на свим опасним местима умео да управља коњима, али моја покривена кола неколико пута су се превртала и напослетку су ми толико дојадила да их умало нисам бацио.

Чемеран нам је био пут кроз та брда, нарочито зато што су села сиромашна, па сељаци немају ничега. На многим местима, ни за какве новце, није се могао добити ни хлеб за људе, ни фураж за коње, а где се хлеб и нашао, био је најчешће овсени помешан са хељдом, али није се могао јести, а поред тога претила нам је још и опасност од разбојника и лопова у тим брдима, као што су ме и напали једне ноћи.

Дошли смо пред вече у неко мало село, и ту заноћимо у једној сиромашној крчми. Кад је пала ноћ, ја легнем, али, као да сам нешто слутио, нисам могао заспати, и тако дочекам будан скоро поноћ. Одједанпут чујем да нешто шушка око задњег прозора моје собице што гледа у брда, као да су људи. Мало после чујем како се полако иставља капак прозорски. Нисам даље чекао, скочим, узмем пиштољ и опалим кроз прозор и

капак. Не знам да ли сам кога погодио. Затим отрчим другом прозору што гледа у двориште, где су моји људи лежали у шупи код коња и викнем; они поскачу, изиђем и ја у двориште и испричам шта се десило.

Читаве те ноћи нисмо до зоре заспали, а кад је свануло, кренули смо даље. Тога смо се дана једва извукли из те рупетине и прећемо на пољску страну, где наиђемо на прво пољско местанце, звано Дукља, у које стигнемо и одседнемо у једној крчми, чији је газда био Јеврејин.

Остао сам у том месту два дана, једно, да поткујем коње, а друго, да се људи одморе од напора. Ту нас је ухватио и снег и права зима.

Кад смо из Дукље кренули, учинио нам се пут много лакши, иако су и овде брда и тешки прелази. Ипак је све било много, много лакше у поређењу са мађарским брдима и прелазима. Кроз Пољску је било лакше путовати већ и због тога што су насеља честа и гостионице велике, коњи се имају где сместити, за новце се може све набавити. Тако смо дошли до града Жулкве, где смо остали један дан.

После Жулкве пут је био тежак и неугодан због честих прелаза и мостова и због рђавих путева, што је обично у Пољској, а снег је падао сваки дан и почела већ права зима. Са великом тешкоћом једва смо стигли у град Броди.

Мислио сам да останемо у том граду читаву зиму због напорног путовања, али кад сам почео да правим рачун, видео сам колика би сума новаца била потребна за целу зиму, а кад сам још уз то, на много места, чуо како охоли Пољаци мрзе Русију, одустао сам од те намере и остао у том граду само три дана, да похраним мало коње, а после тога кренемо даље на пут.

Путовали смо из дана у дан, с највећим тешкоћама, по страшној студени, пробијајући се кроз сметове. Тако смо стигли до малог места Хвастова, где смо се због јаке вејавице задржали два дана. Ту чујемо да је руска граница већ близу,

али да се правим и главним путем на прву и главну граничну стражу звану Васиљков, где је обично био прелаз, не може проћи. Не знам због чега је тај прелаз био затворен. Сада се морало ићи десно, узбрдо, на другу стражу, на прелаз који се зове Шељеговка.

Глас да је руска граница већ близу подстакао ме је да се не задржавам, него да пожурим до жељеног циља. Зато пођем одмах на пут, а да се не бих задржавао и да без лутања стигнем на шељеговски прелаз, узимао сам од села до села воће. Тако сам пошао из Хвастова; путовали смо по хладноћи, по завејаном путу тешко се пролазило, и ја сам морао први да се пробијам и себи правим пут. На много места су коњи и кочије просто пропадали у снег. Најзад смо по таквом злу стигли на шељеговски прелаз.

Ту нас је пред граничном препреком зауставио гранични стражар. Кад сам га видео како је обучен, узнемирио сам се јако. Ја раније нисам знао да у Русији постоје посебне граничне јединице, него сам мислио да је то као у Ћесарској свуда једна те иста војска. Зато сам помислио да ће и остала војска бити као тај стражар. Он је седео код граничне препреке у стражарској кућици, која је била прекривена старим рогожинама; на себи је имао стари, поцепани кожух, а преко кожуха вунену кабаницу. На ногама је имао опанке, а на глави ушанку. То је био сељак, сав зарастао у браду и сасвим стар.

Он нас је зауставио, па је онда стао довикивати своје другове из стражарске куће. Оданде је изишао један каплар, који није био обучен ништа боље од стражара. Он је запитао ко долази и одакле. Некако смо се споразумели, казао сам му ко сам. Онда он оде да рапортира капетану, и, док се то није свршило, ја сам морао да стојим на хладном ветру више од једнога сата. Напослетку су нас пустили преко границе и дали нам стан у једној хладној крчми, те сам се у њој сместио.

Пут од Петроварадина, откако сам од куће пошао па до тог места, трајао је, са одморима, равно шездесет дана. На границу руску стигао сам те исте године, које сам и пошао, 1753, децембра 22.

Ето ме, најзад, у Русији.

ДРУГИ ДЕО

ПРЕДГОВОР

Варљиви живот овог света нагони човека да кроз муке, напоре и страхоте, чак ако ће изгубити и здравље, иде напред, само да дође до циља, који му се чини врхунац среће. Али то је обмана, а срећан је, може се рећи, само онај који све што чини, чини с добром намером, држи се реда, користи домовини и владаоцу, и за собом оставља само добра дела.

А супротно томе, каква је несрећа кад људи некад из навике, некад од простоте или погрешног васпитања постају рђави, грабљиви, охоли, частољубиви и пуни мржње.

Шта то значи и на кога мислим, видеће се у овој књизи.

У првом делу ове моје књиге говорио сам о себи и изнео све што се са мном десило, у мојој отаџбини и у аустријској војсци. Затим сам описао свој излазак из службе и догађаје који су ми се десили за време мога пута до руске границе, па онда моје напоре, страх и разне сметње које сам поднео у младим годинама у којима сам тада био, што ми је све на неки начин наговештавало да ћу и у будућности пролазити тако исто, а можда и горе. Али то ме ипак није одвраћало од мога циља — ја сам и даље ишао за својом срећом.

Отимао сам се да што пре дођем до онога што желим, а сада видим да човек мора поднети све што му судбина одреди. Пошао сам у непозна-

ту земљу, али с добром намером. Предузео сам далеки и тешки пут, на њега много потрошио и приспео у Русију.

Моја повест у другом делу говориће о свему што се са мном дешавало после мог доласка у Русију, о мојој дугогодишњој, најисправнијој служби у тој држави — као што ће се даље већ видети.

Био сам примљен у војску, а доцније сам био послан да доведем из далеке земље људе који желе да пређу у Русију, пао сам невин у затвор и у њему се напатио, али ипак сам поверени посао, и поред великих тешкоћа, успешно завршио. После тога сам служио на двору императорском и био послан у једној поверљивој мисији у Мађарску. И на том путу, у туђој земљи, отела ми је горка смрт и супругу и децу. Изгубио сам све своје имање, ствари и коње, и умало и своју главу нисам тамо оставио.

Нашао сам начина да преведем и оца с његовом породицом; с муком сам му израдио пасош за прелазак.

Оженио сам се по други пут и имао деце, па и њих умало нисам изгубио на исти несрећан начин као и прве. И у том сам приликом изгубио и ствари и коње.

Напредовао сам у служби са извесним сметњама. Срећа ме се ретко дотицала, а понекад ми се претварала у праву несрећу.

Али, поред свега тога, прва су ме господа позивала, моја је служба била признавана са чашћу и похвалом. Сваки од господе команданата имао је жељу да служим у његовој јединици, и сваки ми је давао добра сведочанства.

I

На свршетку првога дела моје досадашње повести казао сам да сам по изласку из отаџбине, пролазећи кроз Пољску, стигао на руску границу прошле, 1753. године, код прелаза Шељеговке. Али ту годину не треба рачунати, јер је у њој до краја остало било само неколико дана. Зато ћу као прави почетак свога доласка рачунати 1. јануар 1754. године.

Мој долазак на шељеговски прелаз био је мучан и тежак утолико више што ми је тамо дата једна празна и хладна сељачка кућа за становање. Да загрејем ту кућу, морао сам куповати дрва од војника граничара. Фураж за коње и храна за људе није се тамо могла добити ни по који новац. Зато сам морао молити граничарског капетана за дозволу да могу послати људе у најближе село у Пољској да купе и превезу све што нам је било потребно. Истога тог дана доцкан увече направио ми је визиту шељеговски капетан. Срећа што је био Немац, те смо се могли споразумети.

Он ми је рекао да је о мом доласку послат већ по куриру извештај команданту у Кијев. Нисам се могао с њим много ни да разговарам; једнако сам ложио ватру само да ми се кућа што пре загреје.

Сутрадан, доцкан увече, вратио се курир из Кијева и донео капетану заповест да ме пропусти без карантина; капетан ме је о томе одмах известио. Ја нисам ништа више чекао, него 24. де-

цембра рано изјутра устанем и пођем, журећи се да тог истог дана стигнем у Кијев.

Кијевски командант је јавио нашим ранијим исељеницима који су се тамо задесили да сам стигао преко Шељеговке, и да је он наредио да могу доћи у Кијев. Тако су ми неки познаници изишли у сусрет и допратили ме до града.

Истога дана увече стигао сам у Кијев. Ту су ме дочекали још неки познаници које је послао мој пашеног, мајор Шевић (и он се тада налазио у Кијеву). Провели су ме кроз град и показали ми мој стан, у Подолу, где су се налазили и сви остали исељеници.

У стану ме је дочекао мој пашеног и моја свастика, сестра моје супруге. Они су били неисказано радосни због нашег доласка, а и ми исто тако, једно због тога што смо се нашли заједно, а још више због тога што смо стигли најзад на своје место и што се завршило путовање које нам је свима било дојадило.

Идућег дана, 25. децембра, на дан Христова рођења, дошао ми је пашеног и с њим још неки познаници, па смо сви заједно пошли тадашњем команданту, господину Ивану Ивановичу Костјурину, једно, због уобичајеног честитања празника, а друго, да му се као новодошавши представим.

Господин командант ме је примио врло лепо. Он је помало и немачки говорио, те смо се тако боље споразумевали. Кад сам га доцније мало боље упознао, видео сам да је он био од природе добар, а на таквом месту, на граници, такав је човек и био потребан. Како је тамо чест долазак странаца, он је својим лепим опхођењем придобијао путнике.

Ту, у Кијеву, затекао сам две српске јединице, управо зачетке нових пукова од ранијих наших исељеника. Прву, генерала Шевића, а другу, генерала Прерадовића, али тада се ниједан од те господе није у Кијеву налазио. Обојица су били у Москви, где је у то време био и двор.

Тим новим пуковима командовали су, једним, потпуковник Иван (или Живан) Шевић, старији син генерала Шевића, а Прерадовићевим пуком, син његов, виши мајор Георгије Прерадовић.

Та господа су били моји познаници, али било је жалосно што сам их затекао у великој свађи и несугласици. Сваки је од њих хтео да своју јединицу увећа, па су премамљивали један од другог војнике и официре, наговарајући их да подносе молбе за прелаз. Због тога је, на крају, долазило чак и до туче и других нереда.

Ја сам, као што сам и раније радио, продужио водити свој дневник и уносио и записивао у њега све што се дешавало.

Неколико дана после доласка у Кијев одлучио сам се да пођем у Москву, да тамо у Војној колегији молим за место у војсци. То ми је саветовао и сам господин командант, који ми је и објаву дао за тај пут. Са мном је пошао и мој пашеног, мајор Петар Шевић.

Пошли смо на пут и шестога дана стигли у Москву. Одсели смо код господина генерала Шевића, који се врло обрадовао кад ме је видео. После два дана он ме је одвео господину генерал-ан-шефу и вицепрезиденту Војне колегије Степану Фјодоровичу Апраксину.

Тај ме је господин дочекао врло љубазно (прилично је говорио немачки). Распитивао се колико сам дана путовао, и о свему другом. Ја сам му предао писмо које му је о мени написао опуномоћени посланик из Беча, као и оно друго, упућено Војној колегији. Он ми је рекао да је већ обавештен о томе од господина посланика, да зна да ме је аустријски двор ослободио дужности и да сам после био задржан. Обећао ми је да ће ми помоћи и рекао ми да поднесем Војној колегији молбу и да наведем у њој у који пук желим да будем постављен.

Затим ме је господин генерал Шевић одвео и другој господи из Војне колегије, који су ме исто тако лепо дочекали. Дочек те господе у то време

пробудио је у мени такву љубав према Русији да не бих пожалио ни свој живот за њу да дам; сматрао сам за највећу срећу што ме је судбина довела у ту државу за коју сам био готов и да живим и да мрем.

Ја нисам хтео да тражим постављење у старе хусарске пукове, као што су ме неки саветовали, говорећи да ће Шевићев и Прерадовићев пук бити војне насеобине, које се неће ценити као други пукови. Те неозбиљне савете ја сам одбацио и у молби тражио да ме поставе у пук господина генерала Шевића.

Кад сам написао молбу, прочитао је један чиновник из Војне колегије и казао ми да су сва наша господа исељеници добили виши чин него што су га имали у Ћесарској. „Зато", вели, „треба и ви да тражите чин нижег мајора."

Ја сам о том његовом савету размишљао цео дан. Да ли да тражим чин или да не тражим? Мислио сам, ако га тражим, могу одмах, из почетка, о мени господа стећи рђаво мишљење, јер сам видео да су та велика господа врло незадовољна због несугласица међу нашим исељеницима. Из тих разлога нисам тражио виши чин (сада видим да сам јако погрешио што нисам искористио ту прилику), него сам само казао да желим ступити у пук господина Шевића, са истим, капетанским чином, који сам имао и у ћесарској служби. Тражио сам само да по рангу будем старији од капетана који су тај чин тек сад добили.

Тако написану молбу предао сам генералу Шевићу. Он је примио без икакве примедбе, и, онако како сам му је дао, предао је на рапорту Војној колегији.

Шест дана после тога позван сам у Војну колегију. Тамо ме је запитао господин вицепрезидент Степан Фјодорович Апраксин са господином генерал-ан-шефом Петром Спиридоновичем Сумароковом (обојица су добро говорили немачки) да ли уз ту молбу тражим још штогод. Ја сам одговорио да немам разлога да их још за шта

трудим; ја сам, рекох, човек нов и не знам овдашње обичаје — „па ако сам у молби нешто пропустио, ослањам се на милост надлежне господе, с надом да ће они ако шта треба сами додати".

Кад сам то казао, господин Петар Спиридонович Сумароков окренуо се са столицом према мени — јер сам му ја стајао мало по страни — и обратио ми се овим речима: „Нама је познато из писма господина опуномоћеног посланика у Бечу које је он послао Војној колегији да сте били задржани и затворени и да је око вашег отпуста било тешкоћа док нисте најзад добили пасош, а после, када сте добили пасош, да сте путовали о своме трошку из своје отаџбине до руске границе. Пошто ви не говорите ни о каквој награди у вашој молби, него само тражите да ступите у службу са капетанским чином, који сте имали и у ћесарској војсци, питам вас: да ли имате још какву молбу?"

Ја сам и на то одговорио: „Не, немам, ослањам се на милост господе из Колегије."

Ето, тако је и други пут срећа преда мном стојала, али ја сам и тада прошао поред ње и нисам тражио чин.

После тога наређено ми је да изађем из сале док ме опет не позову унутра. Изишао сам у другу канцеларију и ту остао око четврт сата, а онда су ме опет позвали. Господа су ми казала да сам по својој молби примљен у службу и постављен у пук господина генерала Шевића, са рангом који сам тражио, затим да ми Државна војна колегија одређује плату са додацима од оног дана од кад сам добио отпуст из ћесарске војске и уписао се у јединицу генерал-мајора Шевића. „То вам је накнада", рекоше, „за све ваше трошкове за време пута."

Ја сам се захвалио; био сам задовољан тим решењем. За годину и по дана, по московским ценама за храну и фураж, заједно са платом то је износило хиљаду сто двадесет и једну рубљу

и дванаест копјејака. Господин вицепрезидент Апраксин казао ми је после тога да му се јавим идуће недеље, то јест, прекосутра. Ја сам се онда поклонио, изишао из сале и отишао у свој стан.

Прекосутра, у недељу, јавио сам се по наредби господину вицепрезиденту. Тамо сам затекао много господе. Чекали су да Степан Фјодорович уђе. Кад је мало после ушао и мене видео, почео је одмах разговор. Рекао ми је да хоће да ме представи царици Јелисавети Петровној и рекао ми да зато дођем у двор на литургију. Кад је затим сео на кола и отишао у двор, отишао сам и ја за њим. Ушао сам куд и сви остали, не знајући куда идем — тада сам први пут видео двор и тако велик скуп. Стајао сам с осталима у великој дворани, испред врата која воде у цркву. Ускоро затим стигао је и генерал Шевић, а мајор Петар Шевић већ је био ту. Ја пријем генералу и кажем му да ћу бити представљен царици. Стали смо онда на место с којег ћемо моћи видети царицу кад буде улазила у цркву.

Царица је изволела проћи, служба је почела, а пред крај службе приђе нам један од дворана, за кога сам после дознао да је дежурни камерхер. Он нас запита: „Ко је од вас капетан Пишчевић?“

Ја на то питање одговорим: „Ја“ — а он ми рече: „Изволите поћи за мном.“

Одвео ме је на велику галерију и задржао ме на месту куд треба царица да прође, па је и сам стао поред мене.

Кад се царица приближила, он ме је представио, а онда нам је и господин вицепрезидент брзо пришао и почео царици говорити о мени. Док је царица његове речи слушала, гледала је једнако у мене — ја сам био у новој богатој хусарској униформи — а онда ми је изволела пружити руку.

После тога одвезао сам се са генералом Шевићем и с мојим пашеногом мајором Петром Шевићем кући. Тог вечера били смо у двору на балу, где сам први пут имао задовољство да у Русији видим дворску забаву, која ми се учинила изванредна.

Тог вечера у двору на балу видео ме је њесарски опуномоћени посланик, гроф Естерхази, Мађар по рођењу. Он сам није са мном разговарао, него је подметнуо једнога из своје свите; за њега сам после дознао да се зове гроф Вегловић. Овај ми се приближио, стао поред мене, гледајући игру дама и кавалјера, а онда ми почео мађарски говорити. Види, вели, да сам Мађар, или да сам бар из Мађарске. Ја сам тај језик разумевао, али нисам га умео правилно говорити. Његово питање сам ипак разумео и одговорио му на немачком да Мађар нисам, али да сам се родио и одрастао у тој земљи.

Он је саслушао мој одговор па онда почне и он немачки: „Е, то је баш лепо. Ја вас питам вашим матерњим језиком, а ви ми одговарате туђим. Кад сте моје питање разумели и на њега одговорили, то значи да својим језиком нећете да говорите, а наш посланик, међутим, жели да дозна нешто о вама, јер је видео да су вас царици представили.“

Ја му опет одговорим да нисам Мађар, него Србин из Славоније, да сам отуда отишао са допуштењем аустријског двора, и да сам тих дана овамо стигао и ступио у службу; он се онда удаљио — али у двору смо се од то доба чешће виђали док сам ја био у Москви.

После неколико дана изишао је указ Војне колегије о мом постављењу и послан генералу Шевићу. Мене су позвали у Војну колегију на заклетву; тако сам постао виши капетан под Шевићевом командом.

Нисам имао разлога да и даље седим у Москви, требало је ићи у Кијев, али пошто се господин генерал Шевић и даље задржавао у Москви, очекујући да се одреди где ће се с пуком населити, желео је да и ја неко време оста-

нем уз њега. И тако ја останем у Москви четири месеца.

То сам време искористио и обишао и видео све што је било вредно у Москви видети. Исто тако бивао сам о великим празницима и код велике господе, а и у двору. Тамо су се често одржавали пријеми, балови, маскараде и ватромети, па је човек доста којечег могао да види.

Док сам се налазио тамо, имао сам прилике да дознам много ствари о животу наших исељеника и о њиховим несугласицама. Први је дошао у Русију генерал-мајор Иван Хорват. Он је био лепо примљен. Дата му је привилегија о слободи исељеника и пуста земља за насељење. Западну страну те земље чини река Синюха до свог ушћа у Буг — па на север до реке Виса, па Висом, изнад границе пољске Украјине, надоле до реке Тјасмина и даље десном обалом реке Дњепра до граница ондашњих запорошких козака — што у дужини износи више од тридесет географских миља. То је место било одређено за насеобину исељеника, под називом Нова Сербија.

Хорват се иселио 1751. године. Он је знао да ће убрзо за њим доћи и генерал Шевић, па је Шевића предухитрио и на своје име издејствовао ту привилегију и као зачетник захтевао да се нареди свима исељеницима да се населе у крај који је одређен за Нову Сербију, с тим да сви буду под његовом командом. Тако је и решено. Хорват је после тога отишао из Петрограда у Кијев, где се налазила његова јединица, и одмах кренуо са својим људима у тај крај, и ту се населе како су умели и знали.

Он је ту земљу поделио на две насеобине. На једној половини били су хусарски пукови а на другој пешадија, коју је он назвао пандурима. Распоредио је и одредио где ће бити шанчеви, чете и официри са одређеним бројем војника.

За новчане и друге потребе Хорвату је од Сената био придодат један генерал са извесним бројем инжењеријских официра. Он се звао Иван

Фјодорович Гљебов, а дужност му је била да с Хорватом буде у вези за све што се тиче насељавања.

Ради заштите тих насеобина од кримских и очаковских Татара почела се те исте године подизати тврђава свете Јелисавете, у коју се доцније сместио генерал Гљебов са својом командом и гарнизоном.

И тако је Хорват на основу тих привилегија остао у Новој Сербији очекујући све исељенике под своју команду, јер наредба је гласила: како ко од исељеника дође, да се снабде потребним стварима за пут и да се упути у Нову Сербију Хорвату.

Генерал Шевић се иселио из Ћесарске годину дана после Хорвата. Кад је дошао у Кијев, дознао је за Хорватову привилегију, по којој је требало да се и он са својима насели у Новој Сербији и да потпадне под Хорватову команду — јер је та наредба важила за све исељенике.

Генерал Шевић био је тиме незадовољан. Оставио је у Кијеву све своје и отишао у Москву, где се у то време, као што сам већ рекао, налазио двор. И Шевић је као и Хорват био лепо примљен и представљен царици.

Шевић је после тога предао представку у којој је изјавио да не жели бити под Хорватовом командом због тога што је он и у ћесарској војсци био старији од Хорвата, а и због тога што је више људи и породица превео од Хорвата у Русију. Из тих разлога тражио је своје посебно право и другу земљу за насељавање.

У исто време иселио се са својима и генерал Рајко Прерадовић, и у то доба био у Москви. И он је изјавио да не жели бити ни под Хорватовом ни под Шевићевом командом, сматрајући да је старији од обојице по служби коју је имао у Ћесарској. Тражио је и он посебну привилегију на своје име и другу земљу као насеобину.

Тако сам затекао господу генерале у великој забуни, а видео сам доста јасно да су и велика

руска господа била због тога врло незадовољна, што је све стварало велике тешкоће.

Хорват је, међутим, дознао за захтеве Шевића и Прерадовића, па је почео тражити начина да и он њих омете и да обојицу стави под своју команду. Написао је представку у којој је говорио неповољно о њиховом исељењу, а нарочито о Прерадовићу, који, по њему, није ни довео никог другог осим своје породице, а он, Хорват, као зачетник исељавања истицао је себе испред других, говорећи како то нико други не би смео ни урадити да се он није први усудио да тражи од ћесарског двора исељење у Русију, да је он, према томе, другима дао пример и пут им тако отворио.

Шевић је, опет, потцењивао Хорватову представку, изјављујући да је он тражио исељење од ћесарског двора у исто време, а не по примеру Хорватовом, нити у вези с њиме, да је повео више људи са собом него Хорват и да је био увек старији од њега.

Такво стање је дуго трајало и више пута је у Сенату и Војној колегији о томе било саветовања. Напослетку је одлучено — нека се само прекине сав тај неред — да се свима учини по вољи. Шевићу су дали засебну земљу у Бахмутској провинцији, у пустом крају око река Донца и Лугана, а Прерадовићу тако исто око Донца и суседних речица, изнад Шевића, ближе тврђави Бахмут. Један другом потчињени да не буду, него да сваки има своју засебну насеобину, а цео тај крај да се назове Славеносербија — али им посебне привилегије нису дате.

Кад је то Хорват дознао, да нашкоди Шевићу и Прерадовићу, пошље у Кијев своје официре под лажним изговором да купују за пук чоху и остало што треба за униформе, а у ствари да подговарају Шевићеве и Прерадовићеве људе да поднесу молбе да желе бити на земљи која је Хорвату одређена, а да са Шевићем не желе ићи.

Тај Хорватов план нанео је Шевићу велике штете. Не само да се нашло људи који су такве

молбе подносили команданту Кијева него су још многи низ Дњепар чамцима одлазили Хорвату у Нову Сербију, а Хорват их затим задржавао код себе. Шевићу је само једно помогло: Војна колегија није била задовољна Хорватом, због тога што он није хтео да буде под Колегијом, него је издејствовао себи да зависи непосредно од Сената; Шевић то није учинио, него је остао под Колегијом. Зато је Колегија била на Шевићевој страни, и Хорвату је забранила да прима Шевићеве људе. Да није било тога, како се било захуктало, Шевић је могао изгубити све своје људе. Тако су, после много тешкоћа, Шевић и Прерадовић прешли из Москве у Кијев.

Тој двојици господе био је тада придодат генерал Илија Александрович Бибиков, у истом односу као Гљебов Хорвату. Бибиков је служио у тврђави Бахмут и имао да се стара да пресељеници добију доста добре земље са водом и шумом и да буду снабдевени свачим што им припада: платом, провијантом и фуражом — како је већ предвиђено према годишњем распореду.

Генерал Бибиков је дошао у Кијев и убрзо затим упутио и испратио господу генерале Шевића и Прерадовића с њиховим јединицама, давши им маршруту и подвоз из Кијева за Бахмут.

И ја сам заједно с другима пошао из Кијева. Путовали смо кроз Малорусију и козачка насеља и стигли до Бахмута, одакле су нас повели и расподелили у провинцији Бахмутској, у близини нашег будућег насеља, у села, по државним становима.

Сад ћу се с мојом причом за неко време опет вратити унатраг, да испричам шта се све занимљиво десило док сам се бавио у Москви.

Имаћеш сада, читаоче, да ме пожалиш, јер ћеш из моје даље повести видети какве су ми се несреће дешавале и каквим путем судбина човека може да поведе.

У то доба, кад сам први пут дошао у Москву и службу добио, о чему сам већ говорио, затекнем

у Москви и владику Василија Петровића, који је допутовао из Црне Горе. Калуђери отуда долазе већ неколико година ради милостиње, као што обично раде ти бестидници — свуда се скитају и траже начина да се обогате. Тако је и тај владика, угледајући се на њих, предао Сенату предлог у коме је изјавио да он може учинити користи Русији и извести из Црне Горе неколико хиљада људи, као војску. Казао је да је он у Црној Гори потпуни господар, да ни од кога не зависи, и да ће читав његов народ, чим се он буде вратио и објавио сеобу, послушати његову наредбу и бити готов да пође у Русију. Треба само да се одреди трошак за путовање и нађу официри који ће на ћесарској граници примити исељенике и даље их спровести.

Овај пројекат био је прихваћен у Сенату, и о њему поднесен извештај царици Јелисавети Петровној, и она га одобрила. Наређено је затим да се одреди комисија и да се пише ћесарском двору, да се затражи дозвола за слободан пролаз Црногораца кроз ћесарску земљу, да се одреде карантини на граници где би се црногорски исељеници примали и где би извесно време провели, и да се за њихово спровођење кроз Аустрију пошаљу официри.

Док је према тој одлуци писано ћесарском двору и отуда се чекао одговор, дотле је црногорски владика био једнако у Москви, ишчекујући дан свога поласка. За то време он је придобио за свој план нижег мајора Стевана Петровића из јединице генерала Шевића. Стеван Петровић служио је испрва као капетан у старом Српском пуку, а после је по својој молби преведен у Шевићеву јединицу с мајорским чином. Тог мајора владика је називао својим рођаком и синовцем и водио га код све господе, а то је могао већ и зато што се и тај мајор презивао Петровић. Владика је тражио одобрење да на њега пренесе своје послове. То је било примљено, и владика се охрабрио.

Бавећи се у Москви, ја сам чуо за ту ствар, која се држала у тајности, али подробности нисам знао, а нисам се ни трудио да их сазнам. Ни владику нисам познавао и зато се нисам ни занимао за ствари које ме се не тичу. Са мајором Петровићем сам се видео код мог генерала једно два пута, али се ближе с њим још нисам упознао.

Кад је владика дознао да сам ја ту скоро из Ћесарске дошао и да се налазим у Москви, решио се да ме позове к себи. Једнога дана је послао по мене и замолио ме да дођем. Ја сам му отишао и тада сам га први пут видео. Примио ме је врло љубазно, називајући ме земљаком; рекао ми је да му је моје презиме познато[1] и да у Албанији у Паштровићима од мога рода има добрих људи, који су тамо властела и господа, и да му је врло мило што ме је видео. Тај нам је дан у тим комплиментима и прошао.

После неколико дана пошље опет по мене, зове ме, жели, каже, да ме види. Ја сам све то сматрао само као знак пријатељства; нисам хтео да га одбијем и отишао сам му. Овога пута ме је примио још љубазније него први пут, и између осталог рекао ми да има једну велику тајну да ми повери, молећи ме да о томе засад никоме не говорим.

Ја сам му на то рекао: „Ако није потребно да то знам, можете и да ми не говорите, јер ја сам овде човек нов, па бих могао случајно и да погрешим."

На то ми је владика изволео рећи: „Не, немојте одбијати да се примите посла који ћу вам сад поверити. Пошто сте из мога краја, ја се на вас могу у свему ослонити", и још је додао да ме

[1] Он је то говорио зато што су моји преци били из Албаније, из предела Паштровића, који је (као што сам о томе у првом делу довољно говорио) под заштитом Републике Млетачке, а граничи се са Црном Гором. (Пишчевић је ту погрешио. Он је о томе свакако писао у својој књизи *О нацији српској.*)

он може много усрећити и обогатити и да је сад најзгодније време да ме у све упути.

Онда ми је почео причати о предлогу који је поднео Сенату: да је тај предлог одобрен од њеног величанства царице, и целу ми ствар подробно испричао. Рекао ми је да ћу од мајора Петровића још више о томе чути и да је он Петровићу рекао да ми све отворено каже. — „Ви сте", рече владика, „обојица војници, и ваша ми је помоћ потребна."

Кад ми је владика ту тајну открио, ја сам му захвалио за добро мишљење о мени и рекао му: „Свети владико, ваша ствар и ваш предлог су важни, и ако вам пође за руком да све завршите као што сте ми изложили, то ће доиста бити велика ствар; а што се тиче мене и мога учешћа у томе, не знам шта да вам кажем. Прво, то је пут далек и тежак, а друго, тај ће посао бити врло мучан: спроводити кроз туђу државу самовољне људе који нису навикнути ни на какву дисциплину могло би спроводницима донети велике невоље и несреће."

Из тих мојих речи владика је видео да ја немам воље за тај његов посао, па је наставио саветујући ме да се размислим још о срећи коју бих могао постићи, а своју одлуку, рекао ми је, да кажем мајору Петровићу. На томе смо завршили, и ја тако одем својој кући.

Сутрадан после подне дошао ми је мајор Петровић, поседео је мало код мене, па ме замолио да пођемо његовој кући; ја му то нисам могао одрећи и учинио сам му по вољи.

Мајор Петровић почео ми је говорити исто што и владика. Рекао ми је да је он већ неколико година у Русији, да зна сва правила службе и да тај посао официрима који буду употребљени као спроводници тих људи може донети велику корист и срећу. „Зато је", вели, „наш владика, желећи вам као земљаку сваку срећу, одлучио да вас позове, и чим буде из Москве пошао, тражиће неколико официра као спроводнике тих људи, међу којима ви треба да будете први. Немојте нам то одбити, него нам дајте реч да ћете поћи чим буде пала наредба, јер ви сте нам", говорио је мајор, „у томе послу неопходно потребни, најпре, зато што је ваше име у нашем крају познато, па ће исељеници имати више вере према свом човеку него према туђину, а друго, зато што сте били у ћесарској војсци, па знате језик и тамошње обичаје. Кад исељеници буду улазили у Ћесарску на одређеним местима на граници, затим кад буду пролазили кроз Ћесарску и Мађарску, и кад их будемо примали овде, на ћесарско-руској граници, у свим тим случајевима ви ћете нам бити врло, врло потребни. Зато ми је владика", говорио је мајор, „наредио да вас молим да нас не одбијете, а он вам за тај труд обећава велику награду. Од владичине препоруке много зависи; што он одреди, има да буде, и ви можете добити ништа мање него пуковнички чин, и бићете први после мене."

То непрестано наговарање тако ме је узнемирило и напунило ми главу да нисам просто знао шта да радим. Чинило ми се као да ми се предсказује нешто страшно и опасно. Али то што су ме свакодневно салетали и најлепшим ме речима придобијали, почело је, на моју несрећу, за мене јако да прија, и то је учинило да сам се ја и сам на то почео привикавати и пред њиховом вољом попуштати. Али ипак сам се уздржао и нисам им дао одлучујућу реч, него сам одговорио мајору оно исто што и владици.

Кад ме је мајор чуо, рекао ми је: „Видим да ви за то немате воље и да одбијате срећу која вам се нуди, а неко други на вашем месту паре би за то дао." Најзад ми још рече: „Хајдемо обојица владици, од њега ћете чути шта он мисли с вама." Ја пристанем и пођемо.

Кад је владика видео како заједно долазимо, дочекао нас је са старинском титулом: српске војводе. Понудио нас је да седнемо и послужио нас шампањцем. Почео је разговор. Између оста-

лог мајор је владици казао како ми је о свему говорио, али да од мене још није добио пристанак.

Видело се да је владика тим извештајем помало увређен; рекао ми је: „Ви, драги мој пријатељу, још не знате колику вам срећу ја припремам. Иако сам ја“, рече, „у тој ствари воћа, не могу примити војничке чинове и достојанства, али ја више волим да их вас двојица добијете него ко други. Ја хоћу да ви будете најглавнији.“

Кад сам видео толику љубазност и чуо толика обећања, рекао сам владици да ја не могу за такву ствар подносити молбу, али ако ми се буде наредило да пођем — нећу одбити.

Та моја изјава умирила је мало владику. Он ме је загрлио, пољубио и наставио: „Вас двојица ћете сада“, рече, „у пук, али тамо се нећете дуго задржавати, а ја ћу“, рече, „остати овде у Москви док не дође одлука од ћесарског двора о захтеву који је одавде послат за пролазак исељеника кроз Ћесарску. Чим та одлука буде дошла, ја одавде одлазим, а вас двојица ћете добити наредбу куда имате да пођете.“

Генерал Шевић и ми сви с њиме отишли смо затим из Москве, дошли у Кијев и почели да се спремамо за наша нова насеља, као што сам већ мало раније говорио. Два дана пред наш одлазак дошао је владика из Москве у Кијев, а ја и мајор отишли смо да га посетимо.

Владика ми је изгледао нешто збуњен и невесео. Каже: није нешто здрав. Са мајором је отишао затим у другу собу и тамо су нешто разговарали. Како ми се учинило да дуго чекам, ја полако изиђем — па одем кући.

Пред вече истога дана ето мајора, вели: „Зашто сте данас тако брзо од владике отишли? Он пита за вас, хтео би с вама говорити. Хајдемо к њему.“ Ја пристанем и пођемо.

Владика ми је казао да одлази у Црну Гору, и, чим тамо дође, почеће припрему за исељавање, пошто је ћесарски двор допустио пролаз, и да ће он, владика, одмах по куриру послати представку

Сенату, а мајор Петровић, ја и други официри да ћемо бити послани на границу ћесарску и млетачку према Турској, „а дотле“, вели, „останите у вашој јединици и чекајте на позив“.

Између осталога владика ми је казао како је после нашег одласка из Москве предао Сенату молбу да се изради отпуст из ћесарске војске за капетана Славонског хусарског пука Ивана Подгоричанина, и да ће и тај капетан бити у тој комисији. „Ја сам написао“, говорио је владика, „да ми је тај капетан неопходно потребан — и ја се надам да ће он добити отпуст.“

Владика је тражио капетана Ивана Подгоричанина зато што је тај капетан био нешто у сродству са мајором Петровићем. Родом су били обојица из крајева под Турском, из места Подгорице. Доцније сам дознао да је мајор Петровић много молио владику да доведе тога човека. Ја сам капетана Подгоричанина врло добро познавао, јер смо обојица служили у истом, Славонском хусарском пуку. — О њему ћу доцније више говорити.

Дан доцније владика је пошао из Кијева на пут, а ми се, опет, с генералом Шевићем кренули у своја насеља, као што сам већ рекао, и распоредили се по становима. Наш комесар, господин генерал Бибиков, снабдео нас је свим потребама, и ту смо зиму лепо провели.

II

Наш полазак у насеља пао је пред јесен, августа месеца; било је још лепо и топло. Време нам је пролазило у разним забавама. Ја, као страстан ловац, одлазио сам најчешће на коњу у поље и ловио птице и разноврсне звери, којих је у том крају била сила божја. У томе нам је прошла и јесен и цела зима.

Кад је настало пролеће (а у тим крајевима клима је врло блага и пролеће рано почиње),

послао нам је генерал Бибиков из свога штаба официре, земљомере, који су на месту где је требало да буде ново насеље имали да израде планове. Одређено је где ће бити Шевићево, а где Прерадовићево насеље, и тако је цела та пустиња подељена на два дела, и сваки тај део на чете или шанчеве. Обележене су границе и, поред речица, земљиште које ће се обрађивати. Планови су затим послати Војној колегији на одобрење, и док се све то није довело до краја прошло је лето и почела и друга зима.

Планови су у Војној колегији одобрени и враћени, а с пролећа је дошао генерал Бибиков у наше насеље и о томе обавестио генерале Шевића и Прерадовића.

Господа генерали издали су наређење и распоред куда и у који шанац који од капетана да иде. Капетанима су додељени официри, с наредбом да пођу на своја места и започну одмах изграђивати насеље.

Грађе је за прве потребе било довољно, јер је скоро свака чета имала у близини довољно шуме. Мени је припао шанац поред реке Донца, место се звало Рајевка, шума ми је била близу.

Пали смо у праву и чисту пустињу и сви смо, а нарочито они поред реке Лугана, видели шта значи тежак живот. Нити смо имали где главу да склонимо, нити смо знали одакле да почнемо. Све нам је требало, а нисмо имали ништа. Мени је нарочито било тешко. Никад се нисам бавио газдинством, а сад је требало кућу подизати и имање уређивати — а онако млад ништа од свега тога нисам умео.

Дуго сам живео као у логору, у малом шатору. Онда сам направио кућицу, оплео је грањем и покрио травом. Мајсторе нигде нисмо могли наћи. Иако је с друге стране Донца било насеље, нико нам оданде ни за какав новац није хтео доћи да ради — толико су нас се ти људи из почетка плашили. Они су навикли да старост своју дочекају тамо где су се родили и где су одрасли, и,

живећи тако у дивљини, осим за себе и своје ни за ког другог нису знали. Кад су нас у свом крају видели, бежали су од нас као прави дивљаци. О томе су нам после, кад смо се мало упознали, и сами причали. Изгледали смо им страшни и зато нам као радници нису хтели ништа да помогну.

Под таквим условима морао сам са своје четири слуге подићи сам кућицу. У својој чети имао сам тада само једанаест хусара, једног наредника и два каплара, али њих нисам могао употребити за своје послове. Они су и сами подизали куће и један другом помагали.

И тако сам подигао кућицу за становање. Учврстио је колико сам умео и уселио се. У њој су биле две собице, мало предсобље и мала остава. Сматрао сам у то време да ми више и не треба. Само, нисам дуго уживао у тој својој резиденцији. Једне вечери ударила је киша с јаким ветром (а тамо су чести ветрови) и са страшном грмљавином. Кров ми је попустио и вода потекла у кућу као поток.

И ја и жена и мала деца били смо мокри као да смо из воде изишли, а уз то и онај страх од муња и громова. Седели смо очекујући свој крај. Најзад се олуја тако разбеснела да се и моја кућица почела љуљати.

Трава на крову, отежала од кише, притисла је пречаге и остава ми се срушила. Почела ми је већ и собица да попушта и ја, видећи зло очима, излетим са женом и децом напоље и тек што смо изишли, кућа се срушила. Немајући где да се склонимо, остали смо напољу само у кошуљама, под голим небом, на киши и ветру.

И моје су слуге истрчале из својих кућица, које је исто тако ветар пообарао. Они су се одмах дали на посао и стали да ми разапињу шатор, а за то време ми смо и даље кисли и тресли се од зиме. А било нам је још теже што нам је испод порушене куће остало све одело и све постељне ствари. У таквом стању провели смо сву ноћ до саме зоре. — Плача и клетве било је и сувише.

Ујутру, кад је олуја прошла и освануо ведар дан и сунце почело грејати, изишли смо из шатора и наложили ватру да се што пре осушимо. Гледао сам своју резиденцију сву на гомили и љутио се што сам претрпео двоструку штету. Једно, што сам остао без стана, а друго, што су ми у блату пропале све постељне ствари и што су ми се у остави излупале све боце са пићем као и сви судови потребни за домаћинство.

Читав дан сам био у послу док нисам раскрчио све те рушевине и одвукао ствари на друго место. Онда сам морао послати људе у шуму по нову грађу, а једног човека у оближње село, с друге стране Донца, да ми купи два сврдла: већи и мањи, и један ашов. Донели су ми и алат и грађу.

С тим сам се алатом прихватио наново архитектуре. Почео сам опет да градим кућицу као и прву, само сам сад узео јаче дирекe, укопао их дубље, избушио их сврдлом и чврсто приковао пречаге на њих. Направио сам земуницу опет са две собе, кухињом и малом оставом. Много ме је та кућа намучила и много сам дана око ње изгубио. У њој сам мислио да проведем зиму и да останем у њој све док не будем нашао начина да направим нешто боље.

Али још пре него што сам завршио градњу нашао се добар један човек који ми је неочекивано помогао.

Поред моје кућице пролазио је један старац, слободан сељак из села Нове Ајдаре, с оне стране Донца. Носио је брашно на колима. Он се први усудио да пређе на нашу страну и тиме послужио као пример и другима. Кад је видео како се мучим, зауставио је кола, пришао ми и упитао ме бих ли узео пшеничног брашна. Ја сам се томе врло обрадовао, јер сам остао сасвим без брашна и прешао био већ на војнички провијант из магацина.

Старац је тражио пола рубље од вреће, а имао је свега четири вреће. Ја одмах пристанем

и брашно унесем. Он је онда стао и неко време гледао шта радим, па ми онда рече: „Господине, жао ми те гледати како се мучиш с тим људима око те куће а, опет, не бих рекао да вам је кућа добра и чврста. Него ако изволиш да купиш од мене нову једну кућу од добре липовине, ја бих ти је продао, пренео на својим колима и поставио где ти хоћеш."

Како сам се обрадовао тим старчевим речима не да се ни исказати. Тражио је педесет рубаља за кућу, с тим да је пренесе и постави. Ја му онако радостан ништа нисам ни одговорио, него одмах прићем свом слузи с речима: „Седи на коња и пођи с овим старцем, види кућу коју продаје и погоди се с њиме: ако може јевтиније, добро, а ако не може, узми онако као што он каже, за педесет рубаља. Ево ти десет рубаља, па му их подај као капару."

Онда дозовем старца и кажем му: „Овај човек ће поћи с тобом да види кућу; он ће се с тобом и погодити и дати ти капару, а ти, мој добри старче, не оклевај, него је одмах превези и постави."

Старац и мој слуга оду, а трећег дана слуга ми се врати и јави да кућа, истина, није велика, али је лепа и од нове грађе, да је старац пристао на четрдесет и шест рубаља и да је примио десет рубаља капаре.

Кућу су почели одмах преносити. Старац је био тако добар да је узео још неколико кола у помоћ, па се цела кућа у двапут пренела, а онда је почео са своја три сина и сестрићем да је саставља, и све се врло брзо завршило.

Исплатио сам старцу кућу, частио га још једну рубљу и захвалио му се на његовој доброти.

Постављену кућу сам лепо покрио трском. У њој је била једна већа соба и једна мања за спавање, предсобље и мала остава, али није било ни пећи ни стакла на прозорима, што је била велика незгода. Али напослетку смо и то набавили.

Завршио сам и ону земуницу коју сам почео градити — послужила је касније мојим слугама и стражарима.

Живот у нашој насеобини прве године био је као, на пример, живот несрећних бродоломанца које су морски таласи избацили на пусто острво, па се тамо хранили зељем, корењем, рибама, птицама и зверкама које улове. Тако смо пали и ми на ту голу степу, на земљиште на коме од створења света нико није живео и где се ни за какав новац ништа није могло набавити. Кад је неком нешто затребало, морао је ићи по неколико дана до места где би ту ствар по високој цени најзад нашао.

Поврћа и зеља из почетка уопште нисмо имали, и док га нисмо почели сејати и садити, морали смо јести дивљи бели и црни лук (неке биљке које на то личе) и друге траве које су се могле употребити за кување. Прости људи, међутим, јели су само двопек, дивље траве и ако наиђу случајно на јагоде или нешто слично — друго ништа нису имали. Гледао сам многе људе те прве године како жалосно изгледају, а нарочито оне поред реке Лугана. Они су се много више намучили од осталих. У близини нису имали шуме, били су на чистој и голој степи, и кад су дизали куће били су у великој невољи — за грађу су морали ићи врло далеко.

Ни пића осим воде није било. Ако се неком случајно нашло мало ракије, то се сматрало као велико благостање (после се правила комадара од двопека и квас од дивљих јабука, а од купина кисела вода — и то се сматрало као најлепше пиће). Касније смо нашли пут реком Доном за Черкаск и Таганрог, пристаниште на Азовском мору, у које су Грци из Цариграда довозили вино и другу робу. Само, та места су била удаљена од нас неке две стотине врста, али ко је од нас имао

могућности, слао је тамо већ друге године људе и набављао што му је требало.

Ја сам понекад на коњу одлазио својим суседима и гледао како граде куће и како се сналазе, али свуда сам наилазио само на јад и жалост. Ко је имао новца, тај је још и могао по великој цени понешто у даљини набавити, а ко је живео само од плате (следовања више није било) био је на великој муци. Плата је одлазила на одело и друге војничке потребе, а за домаће трошкове није остајало ништа. Нарочито је било тешко људима са великом породицом. И да људи нису један другом притицали у помоћ, да нису они са уштеђевином давали онима другима на зајам и тако им помагали, најсиромашнији би падали у највећу беду.

У насељу генерала Прерадовића било је у почетку невоља као и код Шевића. Разлика је била само у томе што је Прерадовић у близини имао град Бахмут и још нека војна насеља с друге стране Донца, одакле су се његови људи могли снабдевати (а и шума за грађу била им је ближа) — тиме је Прерадовић био у преимућству над Шевићем. Иначе, што се тицало саме земље, разлике није било.

Те невоље смо имали само прве године. Касније се све поправило. С пролећа смо почели сејати жито, радити баште, гајити крупну и ситну стоку и све врсте живине — и живот нам је постао лакши.

Што се мене тиче, ја се прве јесени уопште нисам снашао. Нисам знао ни шта да радим ни с којег краја да почнем. Газдинство дотле нисам никад водио, и што год сам започињао није ми успевало, све ми је ишло наопако. Те јесени једва сам стигао да подигнем ограду, и то само испред куће. Иза куће је била нека јаруга дуж читавог дворишта, тако да с те стране није ни била потребна ограда.

Али кад је стигла јесен и кад је захладнело, сама ме је невоља научила шта треба радити.

Почео сам се бринути да за зиму набавим дрва. Нашао сам два радника, купио два пара волова и двоја кола и на њима су ми се једнако довозила дрва у двориште. Те јесени сам подигао још и шталу и шупу за кола. Иако све то заједно није било богзна како лепо, ипак ми је добро послужило.

Тада ми је онај старац што ми је продао кућу пао на памет. Могао бих, помислио сам, можда код њега набавити купус, цвеклу и другу зелен. Пошаљем, дакле, слугу (оног што је тамо већ био) и дам му новац за куповину.

Старац је мог слугу лепо дочекао и помогао му све да набави. Ја сам се највише обрадовао киселом купусу, кога је било пуно једно повелико буре, а цвекле, мркве, репе и свега осталог била су пуна кола.

Касније сам слугу послао још једанпут (иако то баш није било близу). Опет од невоље: требало ми је зиму с нечим дочекати. Дам слузи новаца за још једну куповину. Рекао сам му да ми узме једну краву музару, пшеничног и ражаног брашна, масла, сира, сланине и за људе прекрупе; за коње зоби, а сена су моји хусари за ракију већ набавили читава два пласта. Сва та куповина срећно је свршена и довезена. Али кад сам касније погледао у мој списак да нисам штогод заборавио, видим да сам со заборавио. Набавим дакле и со, и сад сам могао, изгледало је, бити миран преко целе зиме.

Али касније сам се сетио и пива. Било ми је свеједно ма било и најпростије (у то доба сам волео пиво више него иједно друго пиће). И шта ћу, пошаљем опет мог доброг слугу. Он отиде, али се не врати за неких десет дана. Почео сам већ и да жалим за њим. Поплашио сам се да му се није штогод у путу десило, али ипак ми се срећно вратио и довезао ми буре пива од шест ведара[1] и четири ведра медовине. Том сам се пићу

[1] Суд и мера од близу дванаест литара. (Прим. прев.)

врло обрадовао, јер осим јабуковаче ништа друго нисам имао.

Тим новим пићем хтео сам мало и да се похвалим, јер сам био сигуран да тако нешто нико други нема. Зато сам позвао на ручак потпуковника Шевића и мога пашенога Петра Шевића. Дошла су обојица, ручали што је бог дао, напили се медовине и пива, похвалили пиће и распитали се где сам то благо нашао; казао сам им, па су после и они оданде набављали.

Кад сам до свега тог дошао, мислио сам да сам сасвим спреман за зиму, али онда сам видео да немам резерву у месу. Живину смо сву појели; остао нам је од свих врста само по један пар за насад, за пролеће. За толику куповину скоро сам сав новац истрошио, а и једном пријатељу, кратко време пре тога, дао сам педесет рубаља на зајам — да помогнем човеку. Остало ми је свега тридесет рубаља, а на плату се имало чекати још нека два месеца. Да се прехраним и извучем из те неприлике, морао сам поћи у лов. Само, за то ми је требало барута и сачме (резерву коју сам донео из Кијева сву сам потрошио). Морао сам послати, дакле, човека да ми донесе барут чак из Бахмута, а до Бахмута је требало ићи на коњу више од сто врста — али друкчије није ишло. Од последњих тридесет рубаља одвојио сам слузи десет да ми купи ведро вотке, а за остатак барута и сачме.

Слуга је отишао и после шест дана се вратио с куповином. За то време ја сам очистио и припремио четири пушке. Имао сам три пара врло добрих ловачких керова, које сам добио у Кијеву и на путу до наше насеобине од разне господе. Тако припремљен почео сам лов са својим хусарима, четворицом добрих стрелаца; мој је слуга био пети, а ја шести. Придружио нам се и један слободан сељак кога сам био задобио поклонима; давао сам му понекад пола рубље, а он је зато скоро све време проводио уз мене. Био је иначе добар стрелац и риболовац, и ја сам на тај начин имао двоструке користи од њега.

Тако смо нас седморица, које с мојим пушкама, које с војним карабинима, пошли у лов. А лова је било у изобиљу, нарочито зечева и дивокоза; било их је толико да смо неких дана и по десет дивокоза убијали — ретко кад смо остајали само на две или три; а зечева те јесени и зиме толико смо наловили да се не би могло ни избројити. Осим тога било је и безброј тетреба, јаребица, дивљих патака и гусака.

Од дивокоза, које су с јесени па до јануара тако угојене, имао сам сваки дан довољно свежег меса, па га и мојим хусарима давао, а што год ми је претицало, секао сам на комаде, трпао у буре и солио, а затим сушио. Тако сам имао дивног сувог меса, а кад ми се и тога накупило, почео сам моје лепо суво месо и другима поклањати. Генерал и други моји познаници били су ми на томе врло захвални.

Ја сам и раније био добар стрелац, а сада, у свакидашњем лову, тако сам се извештио да ми није ништа испред пушке могло промаћи, па летело или по земљи јурило. Чим нешто оком угледам, имало је да падне, тако да су многи мислили да с мојим гађањем нису чиста посла — али варали су се.

Касније сам се с мојим хусарима овако погодио: ко шта убије — његово је, али сваки себи сам да набавља барут и сачму. Сви су на то врло радо пристали. Скупили су новац и донели из Бахмута све што им треба, а онда су се тако одушевили за тај посао да су хтели сваки дан у шуму. Привлачило их је и то што су осим меса добијали леп новац и за вучје и зечје коже.

Ја сам с мојим ловцима ноћивао понекад и неколико ноћи по шумама, и мислим да није остао ниједан кутак у околини наше насеобине у који моја нога није ступила.

А сад ћу вам опет причати о црногорској комисији.

Кад је владика црногорски отпутовао из Кијева (о томе сам већ говорио), мајор Петровић је

остао под командом генерала Шевића и прешао у нашу насеобину. Он је ускоро решио да се ожени ћерком Шевићевом, једном врло лепом девојком, и како су њени родитељи дали пристанак, свадба се одржала још исте јесени.

Мајор Петровић се са својом младом женом настанио, са допуштењем свога таста, у једној државној згради, близу наше нове насеобине; ту је и зиму провео. А с пролећа му је из Војне колегије стигла наредба да се ради једног поверљивог посла јави команданту у Кијев, где ће добити даља упутства. Из команде генерал-мајора Шевића имао је да се брише.

Ја сам се с њим видео пред његов одлазак. Иако у наредби није стајало зашто га позивају, нас двојица смо се ипак досећали да ће то бити нешто у вези с оном црногорском комисијом. О мени и другим официрима није било у том указу ни речи, и зато ми је мајор Петровић обећао да ће ме из Кијева обавестити шта је посреди.

Убрзо после тога стигло ми је његово писмо. Јављао ми је да је доиста послан у ту комисију и да је добио чин вишег мајора. У исту комисију био је одређен и један пуковник, по имену Пучков, који је имао као комесар да рукује и новцем одређеним за пресељење Црногораца у Русију. Он, Петровић, ускоро ће, писао је, у Ћесарску, у Беч, да издејствује од ћесарског двора дозволу за слободан прелаз насељеника преко границе. Из Беча ће ми, рекао је, писати преко команданта у Кијев, а командант ће ми писмо предати.

Одмах после мајоровог одласка из Кијева настала је зима и ја о црногорској комисији нисам више ни мислио, нити сам имао жеље да будем у њој. Одлучио сам чак да одбијем владику ако и мене позове. Хтео сам да останем у насеобини да водим газдинство, на које сам се већ почео навикавати.

Прве тешкоће сам и заборавио, а земља се показала добра и плодна.

Те зиме био сам службено послат у Бахмут да примим плату за Шевићеву команду. Генерал Бибиков, који ме је много волео, рекао ми је том приликом: „Код вас у пуку је сада упражњено место нижег мајора. Немојте као старији капетан пропустити сада ту прилику и дозволити да неко други заузме то место. Замолите зато генерала да вас пусти у Петроград и тамо тражите виши чин, а ја ћу", рекао је, „написати за вас препоруку тамошњој господи коју знам, да вам буду на руци."

Примио сам тај савет и одлучио да одем у Петроград.

Кад сам однео новац у пук, замолио сам генерала Шевића да ме пусти у Петроград и напише представку Војној колегији у којој ће ме препоручити за виши чин.

Генерал Шевић је одмах пристао. Пустио ме је, написао представку Војној колегији, а и другој господи послао препоруке за мене.

Пред одлазак добио сам трећину годишње плате, али како ми је то ипак било мало за пут, измолио сам од генерала на име моје будуће плате још сто рубаља, и с тим сам кренуо.

Било ми је врло важно да се видим и са генералом Бибиковом, да и од њега добијем препоруке које ми је обећао. Зато сам, иако ми није било сруке, кренуо најпре у Бахмут.

Генерал Бибиков учинио ми је по обећању: дао ми је писма за неку господу; с тим писмима сам пошао на пут.

Два дана пре мог доласка у Бахмут стигла су тамо два човека из Ћесарске. Један од њих дошао је из Петроварадина, места у коме ми је отац после мог одласка остао. Он ми је донео и писмо од оца. Отац ми пише како је ожалошћен што смо се растали и тражи да се ја, како год знам, потрудим да му на двору израдим дозволу за прелаз из Ћесарске у Русију. Пише да намерава продати све непокретно имање, стоку и остало, да ће све претворити у новац и на сваки начин

прећи у Русију. Сам, вели, нема никаквог начина да ту дозволу изради, него се нада једино у моју помоћ.

Упутио сам та два човека у насеобину генерала Шевића и по њима известио генерала о оном што ми отац пише. Молио сам га да ми помогне: да по жељи мога оца напише представку Војној колегији и да ми је пошаље у Петроград. И он ми је учинио по вољи.

Нисам имао више потребе да се задржавам у Бахмуту, него пођем на пут и, како је зимски пут био добар, деветог дана стигнем у Петроград. Сутрадан се јавим вицепрезиденту Војне колегије, господину Степану Фјодоровичу Апраксину, предам му представку, као и препоруке од генерала Шевића и Бибикова.

Чим сам ушао, он ме је познао и запитао ме: „Јесте ли ви онај капетан што је из Беча дошао са препоруком нашег посланика?"

А ја му одговорим: „Пред вама стоји тај исти вашега високопревасходства покорни слуга, којем сте ви, у оно време, изволели учинити велику милост и пажњу, за коју и сад најпокорније молим да ми учините, а узрок мога доласка овамо изволећете дознати из ових писама."

Све сам му то морао казати на немачком, јер у руском још нисам био довољно поуздан.

Кад је Степан Фјодорович прочитао писма, одговорио ми је врло љубазно: „Према вашем чину и вашим заслугама ви ћете бити награђени чином нижег мајора, који је упражњен у вашем пуку" — и одмах је преко ордонанса послао моју представку секретару Војне колегије, са наредбом да се моја ствар стави на дневни ред прве седнице.

Затим ме је почео испитивати о нашој насеобини и нашем животу у њој. Ја сам се хвалио што сам више могао и уверавао га да смо тамо сви задовољни. (И доиста, уколико се тицало земље која је припала Славеносербији и коју сам ја хвалио, целу сам истину говорио, јер је та земља

била несравњено боља него у Новој Сербији, Хорватовој насеобини, као што нам је и клима била много блажа). Само сам добро пазио да се не изрекнем штогод о оним тешкоћама које смо сви у почетку поднели. То сам прећутао.

Опазио сам да је Степан Фјодорович мојом причом био веома обрадован и зато је једнако понављао своја питања и непрестано се враћао на исто. Обећао ми је затим своју милост и пажњу и позвао ме да му још који пут дођем, а онда ме отпустио.

Истога дана стигао сам да и друге препоруке разнесем и предам господи којој су биле упућене. Сви су ме примили лепо и љубазно, а нарочито ми је господин генерал-ан-шеф Петар Спиридонович Сумароков својим љубазним речима дао наде да ћу успети.

И та су ме господа питала о нашој насеобини, и ја сам је свима хвалио колико сам више умео, што је њима било веома мило.

Дочек који су ми та господа указала и нада коју су ми улили расположили су ме и већ сам замишљао да ми је унапређење у чин нижег мајора потпуно осигурано. Али чему све није јадни човек изложен у овом таштом свету и на какве све тегобе није осуђен. И срећни и несрећни дани његови сакривени су у тами, а нема судбина крије и чува од човека све што га чека и никоме не да да унапред дозна шта му је спремила.

Хоћу да кажем да и у највећој тобожњој срећи човек треба сваког часа да очекује изненађење и промену. Тако се и мени тада десило. Сва моја радост и велике наде претвориле су се наједном у највећи јад и тугу. Тај чин који сам ја имао добити умало што нисам изгубио, и једва сам га после са великом муком добио.

Овде треба да се за тренутак, у овој мојој повести, задржимо, и да се вратимо натраг, да

читатељ види који је узрок био том догађају, и да том приликом дозна још неке ствари.

Говорио сам и раније да је генерал Хорват слао своје посреднике у Кијев да наговарају Шевићеве људе да пређу њему, у Нову Сербију. Први од тих посредника био је Димитрије Перић.

Тај Перић имао је, мора се рећи, извесну вредност, али се ипак двапут огрешио о своју савест — што ћу у даљим редовима у потпуности изложити.

Он се иселио из Ћесарске као млад човек, пре исељења ожењио се старијом ћерком генерала Шевића (који је у то време био ћесарски капетан). У Русију је стигао пре Хорвата и Шевића и још је онда, а и за време царице Ане Ивановне, по допуштењу ћесарског двора врбовао оданде људе и попуњавао њима стари Српски пук, који је био основан још под императором Петром Првим. Али како тај пук није био потпун, није се ни називао пуком, него: Комбинована команда лаке војске. Њом је командовао Иван Албанез, човек који је учествовао у рату у Молдавији, на Пруту. Он се у више окршаја с Турцима истакао са својим жолнирима[1] (тако су их тада називали) као велики јунак и цару веран. Зато је цар одлучио да од његових жолнира направи пук и да га назове Српски хусарски пук — јер су ти жолнири највећим делом, ако не и сви, били Срби.

У том пуку било је људи више него раније, али ипак није био попуњен све до царице Ане Ивановне. Тек је од ње добијена дозвола да се у Ћесарској врбују добровољци, и преводе у Русију у тај пук. За врбовање послан је из Русије (са још неколико људи) Србин, тада капетан, Божић (називали су га и Панић), који је доцније служио у Малорусији као пуковник у Чернъиговском козачком пуку.

Кад је, у оно доба, Божић дошао у Ћесарску, пошло му је за руком да врло брзо накупи Срба

[1] Жолнир — војник (пољска реч).

добровољаца за цео пук. С њима се тада и тај Перић преселио у Русију и у том старом Српском пуку дошао до капетанског чина. Он је био племић по пореклу. (Његов отац је у Ћесарској имао тешку судбину. Као виши капетан Поморишке ландмилиције, оклеветан од неких Мађара, неправедно је осуђен на смрт. Његов син, тај исти Димитрије Перић, од жалости за оцем оставио је кућу и домовину и преселио се, као што смо већ рекли, у Русију).

Кад се, касније, Хорват преселио у Русију, настојао је на све начине да примами себи Србе официре из ранијих старих хусарских пукова. Он се прво распитивао какав имају углед, а онда их је као исељенике тражио у своју команду и давао им више чинове. Још приликом свог првог доласка у Петроград Хорват је видео тога Перића, и пошто је знао да ће овај свакако хтети да буде у пуку свога таста, генерала Шевића, желео је то да осујети и да га примами себи. Почео га је придобијати. Призивао га је себи и обећавао му чин вишега мајора, а касније и потпуковника.

Перић, опет, видећи да је Хорват лепо примљен на двору (а много су припомогли и обећани чинови), пристане да пређе под Хорватову команду — чинећи му све по вољи.

Хорват напише представку Сенату у којој је тражио да се Перић постави у његов пук, са чином вишег мајора, што се ускоро и десило, а затим му убрзо (пре Шевићевог доласка) изради и обећани потпуковнички чин. Перић се после тога осећао толико обавезан према Хорвату да је био спреман да га у свему слепо слуша, па макар то било и против савести.

После тога стигао је и Шевић у Кијев и, као што сам већ говорио, није хтео да ступи у Хорватов пук, него је отишао у Москву да изради за себе и своје људе друго, одвојено насеље. А Хорват опет пошаље Перића са још неколико официра у Кијев да бајаги купују чоху за официре и још неке ствари за пук, а у ствари да потајно

наговарају Шевићеве официре и војнике да траже да се преведу у Хорватову Нову Сербију. Хорват је тиме учинио да Шевић омрзне Перића и да се између њих створи велика омраза и завада.

Перић је учинио велику погрешку што је подбуњивао Шевићеве људе — само да Хорвату учини по вољи. Многи Шевићеви људи пожелели су тада да пређу Хорвату и због тога се створила читава побуна и нереди. И да само није на Шевићеву молбу са вишег места забрањен Хорвату такав рад, Шевић био остао скоро сасвим без људи.

А кад се Перић вратио из Кијева у Нову Сербију без икаквог резултата, Хорват је то приписао његовом немару и стао га гонити, и то што даље, све више и више. Најзад су се страшно завадили, и Перић, изгубивши свако стрпљење, напише доставу против Хорвата због неке утаје и преда је Сенату у Петроград.

Хорвата позову на одговор, али Хорват се оправда, а Перића као кривца ухапсе и ражалују у редова (као редов требало је да остане све док му казна не истекне). Али Хорват се ипак сажалио на Перићеву несрећу па му је од Сената измолио помиловање и чин из којег га је раније узео себи, то јест капетански чин. Тим великодушним поступком подигао се јако Хорватов углед.

Хорват се после тога вратио у Нову Сербију, а Перић је и даље остао у Петрограду. Одлазио је у Сенат и молио да му се врати ранији, потпуковнички чин, али остављен сам себи није могао ништа постићи. Најзад се реши на последње средство. Пошаље по куриру писмо своме тасту, генералу Шевићу. Кајао се за све оно што је радио против њега у Кијеву и молио га за милост (тако га је сигурно неко посаветовао) да о њему, Перићу, напише представку Сенату и препоруке сенаторима — не би ли био те среће да добије опет свој ранији чин.

То се десило баш кад сам се ја спремао да пођем у Петроград. Перићев курир допутовао је поштанским колима Шевићу истога дана кад сам ја од њега пошао у Бахмут. Ја сам скретањем у Бахмут продужио свој пут за преко сто врста, а још сам се и у Бахмуту задржао неколико дана — и тако изгубио много у времену.

Кад је Шевић примио Перићево писмо, сажалио се, и по истом куриру послао представку Сенату и препоруке сенаторима, молећи да се Перићу врати макар чин вишег мајора и да се постави у његов пук на упражњено место мајора Петровића. (Перићев курир стигао је поштанским колима са писмима у Петроград неколико дана пре мог доласка). Тако се генерал огрешио о мене, а знао је, међутим, добро ради чега ме је послао у Колегију.

Перић је знао да ја ради тог истог упражњеног места долазим у Петроград, али, кад је добио од Шевића жељену представку, он је уложио сав напор и пожурио да убрза решење Сената у своју корист.

И срећа га је послужила. За неколико дана све је завршио: добио је чин вишег мајора и постављен у пук генерал-мајора Шевића на место мајора Петровића.

Шта се између Перића и Хорвата десило чуо сам, додуше, у Петрограду, а и Перића сам тамо затекао, али да је Шевићу слао курира, да је о њему предата представка Сенату, да је и чин вишег мајора већ добио, и да је већ постављен на упражњено место за које сам ја дошао да молим — о томе нити сам ја шта знао, нити се знало у Војној колегији. Сазнало се тек кад је изишао указ Сената. И тако ми је Перић стао на пут и покварио ми унапређење.

Можеш мислити, читаоче, како ми је то тешко пало. Сматрао сам да мојој жалости утехе нема. То је био за мене гром из ведра неба. Од жалости нисам неколико дана ни јео, ни пио, ни спавао, него сам само сав избезумљен ходао и

лежао; било ми је утолико теже што је моја ствар била без икакве наде, пошто се указ Сената није могао поништити.

Указ Сената одобрен је и у Колегији. Перић је постављен на упражњено место мајора Петровића, као виши мајор, и упућен у Шевићеву команду. И тако он оде у пук, а ја останем у Петрограду.

А да би несрећа била још већа, тако сам се од тога разболео да нисам могао ни из куће изићи за читаву недељу дана. У лицу сам се тако променио да је изгледало као да сам из болнице изишао. И да ми се није нашао један добар човек, сасвим бих пропао од туге и јада. То је био бивши капетан старог Молдавског пука. Становао је са мном заједно, звао се Времов.

Тај добри човек гледао је на све начине да ме утеши. Како је био веселе нарави, он ми је по цео дан, седећи крај моје постеље, причао шаљиве и забавне ствари, разне доживљаје из своје службе и многе случајеве сличне моме. Говорио ми је да други у таквим случајевима нису очајавали него су ишли и молили, и да је многима полазило за руком да на тај начин успеју. „Тако и ви“, говорио ми је тај пријатељ, „устаните, оставите те тужне мисли, дигните главу и охрабрите се. Идите својој господи, молите их, реците им да вам је нанета увреда што вам је место други заузео. И, на крају крајева, зашто сте изгубили наду да ћете добити унапређење кад су вас господа тако лепо с почетка примила и обећала вам место?“

Савет мога пријатеља, капетана Времова, учинио ми се добар и ја сам почео размишљати на који начин да повратим што сам изгубио. Кривио сам самога себе што сам, кад сам дошао у Русију, пропустио и нисам одмах тада тражио виши чин, као други пресељеници — а било је међу њима и неких који нису ни били у ћесар-

ској служби, па су ипак добили капетанске чинове. Кривио сам себе што сам из пуке скромности замишљао да ће господа бити незадовољна мноме ако тражим виши чин, и тако сам због своје скромности остао у чину који сам имао и у ћесарској служби и као неки добитак сматрао сам једино то што ми је дата предност пред осталим капетанима.

Ето како човек може да се уназади и створи сам себи невољу кад не искористи на време оно што му припада, као што се, ето, са мном десило кад сам пропустио при ступању у службу да тражим чин нижег мајора, о коме су ми и сама господа говорила. Тада у својој великој скромности нисам ни сањао са коликим ћу га тешкоћама после добити. Из скромности нисам хтео да изгледа да сам дошао у Русију ради чинова, него само из искрене жеље да умрем у служби за њу; био сам срећан и задовољан већ и зато што сам се нашао међу својом једноверном браћом, а то сам и доказао самим тим што се нисам отимао за срећу која је, може се рећи, преда мном стајала.

Истина је да је прва и највећа дужност сваког поштеног човека да буде веран владаоцу и исправан у својој служби, али исто тако не ваља остати ни непотребно скроман; треба верно служити, али од те службе треба имати и неке користи.

Држава и владалац не траже да човек који својски ради не буде за то награђен, него, напротив, и држава и владалац законским средствима дозвољавају да се свако може користити владаочевом милошћу која се излива на верне поданике. Усрдност не губи ништа од своје вредности ако добар поданик тражи од владаоца своје право. Јер човек који се залаже а не уме за свој рад да извојује ни признање ни користи личи на мртваца.

Усрдност се доказује исправном службом, а служба је, опет, основ на коме почива опстанак и благостање појединаца. Зато нико не треба да

пропушта прилике које му могу донети част и славу; част и слава доносе корист и животну сигурност, то јест плату према чину. А ако се неко својом дугогодишњом верном службом нарочито још покаже достојан, цар му може поклонити чак и села или му дати пензију.

Ако неко, по несрећи, има незнатну службу или пропусти своју срећу, па макар све то било и са највећом чашћу, та част остаје у беди. Усрдност у том случају остаје без вредности. Ко није збринут пропада, остаје сиромах, осуђен да буде просјак и умире од глади, а тиме не користи ни држави ни владаоцу.

Такве су ми мисли пролазиле тада кроз главу, и ја сам донео решење да могу себи помоћи само ако се усилим, устанем из постеље и пођем да молим господу и да сада, макар са задоцњењем, добијем чин који сам због своје скромности, ступајући у службу, пропустио да тражим.

С тим мислима устанем из постеље, обучем се и пођем најпре у Колегију, у канцеларију. Тамо запитам да ли је стигла моја молба. Чиновник ми одговори да није и да о томе ништа не зна.

Пођем онда секретару и на његово питање шта желим, ја му се поклоним и упитам да ли су господа штогод решила о мојој молби. Он ми одговори: „Молба је ваша код мене и није још ништа у вези с њом урађено, осим оног што је било казано још онда кад сте је предали, то јест, да се о њој реферише на општој седници. Ја сам то и хтео да учиним, али пошто је убрзо после тога указом Сената мајор Перић постављен на место које сте ви тражили, ваша молба није ни узимана у поступак и ја према томе нисам ни имао шта да реферишем. Сада бих могао реферисати само на изричит захтев господе чланова."

На те речи, ја се оборене главе вратим кући.

Сутра изјутра одем кући господина вицепрезидента Степана Фјодоровича Апраксина. Пређем поред стражара у салу, видим нема још никог, стојим тако сам. Наиђе један лакеј и ја га

запитам: „Хоће ли генерал скоро изићи?“ Он ми одговори да генерал још није устао, да је још у постељи.

После пола сата наиђе и други, који је свакако био дежурни. Он отвори врата која из сале воде у малу собу испред спаваће и стаде код врата. Пријем му и полако га упитам: „Је ли устао генерал?“ — а он ми одговори: „Можда се већ пробудио, али се још не јавља.“

Ја га замолим да ме пријави, а он ми рече да причекам док не дође камердинер, па да њега замолим. „Ја“, рече, „не пријављујем.“

Причекао сам још једно четврт сата и сачекао камердинера. Носио је нешто завијено у хартију. Ја и њега станем молити да ме пријави. Али како су све омиљене слуге велике господе горде и уображене, а камердинери већ неће ни с ким ни да говоре,[1] тако је и мене овај дочекао, рекавши ми: „Причекајте ту ако хоћете, па кад генерал изиђе видећете га и сами; не могу ја трчати и свакога пријављивати.“

После тих речи хтео је да се удаљи, али ја сам желео да се што пре насамо разговорим са господином вицепрезидентом о својој невољи. Зато сам и поранио, пожурио сам док још ко није наишао, јер би се могло десити да у том случају ни речи с њим не проговорим. Зато опет станем лепо молити камердинера да ме пријави. Он најзад пристане и упита ме: „Како се зовете? — да могу казати генералу.“ Ја му кажем. Мало после зазвони звонце из спаваће собе, и камердинер оде господину у собу, а мало после и мене позове унутра.

[1] Важно је ово: ако хоћеш да будеш примљен код великог господина, гледај да упознаш његове слуге и дознаш који му је најближи и с којим се најчешће разговара. Они постају господару блиски на разне начине. Једни, због верности и дугогодишње службе, а други, опет, из других неких разлога. Само, ја још нисам видео господина који не би имао таквог слугу. И зато, ако ти је невоља и желиш да те господа приме, потруди се и упознај се с таквим слугом. Он зна кад те треба пријавити или о теби проговорити. Немој зато жалити ако те то штогод и кошта.

Кад ме је Степан Фјодорович угледао, упитао ме је зашто тако дуго нисам долазио и што сам тако ослабио, да нисам случајно болестан. На та љубазна питања ја му одговорим: „Узрок је у томе, ваша екселенцијо“ — тако сам га на немачком титулисао — „што сам се разболео од туге и јада, због несреће која ме је задесила. На место које сам ја молио постављен је други, а ја отпао. Сада ми је остала нада једино у вашу милост“, и, рекавши то, пољубио сам га у руку. Додао сам и то да сам још онда кад сам дошао из Ћесарске и ступио овде у службу остао запостављен. Свима другима дат је по један чин више него што су га имали у ћесарској служби; једини сам ја остао тада само са својим капетанским чином.

Мој високи заштитник, Степан Фјодорович, саслушао ме је, не прекидајући ме, и онда ми одговорио: „Ваша ствар стоји сада мало рђаво, јер је то место које је требало да буде ваше заузео Перић“ — и стане због тога кривити Шевића: „Шевић је написао две представке за једно празно место, једну Сенату о постављењу Перића, а другу Колегији за вас на то исто место, и тај његов поступак је за највећу осуду. Он је и Колегији направио тиме неприлике и сада се неће моћи друкчије него да се чека док се не састане седница и не узме ваша ствар у разматрање.“

Ја сам био веома задовољан тим одговором мога заштитника; опростим се, изиђем и пожурим (пошто је било још доста рано) да и другог свог добротвора, Петра Спиридоновича, затекнем код куће. Тог дана сам имао среће па сам и тог господина затекао — још се облачио, спремао се да иде у двор.

Он ме је такође дочекао лепо и опазио промену на мени. Упитао ме је: „Што сте тако смршали? Јесте ли здрави?“ — а ја му одговорим оним

истим речима као и Степану Фјодоровичу, и поновим му своју молбу.

Као добар и сажаљив човек, он ми рече: „Онда кад сте ступили у службу нисте узели чин око којега сада имате толике муке, зато се сада морате стрпети и чекати, јер је то место заузео већ други. Засад вам ништа друго не могу рећи, него само то да ће ваш случај Колегија узети у разматрање."

Оба ова господина дала су ми тога дана извесну наду и сад сам имао само да се стрпим и да чекам решење Колегије.

Истога дана увече отидем и трећем господину, Василију Ивановичу Суворову, који је био генерал-мајор и члан Колегије. Ја сам и раније њему одлазио, али он никад није био много предусретљив спрам мене, а тога вечера још мање. Кад сам му почео говорити о својој ствари, одрекао ми је отворено своју помоћ и рекао ми: „Ви не можете добити тај чин, јер је то место већ заузето, и грешите што ту и даље седите" — и посаветује ме да се вратим у своју команду.

Тај господин је имао охолије држање од свију других. Није волео ниједног странца, и зато се и према мени тако понашао.

У то време било је изгледа да ће доћи до рата са пруским краљем Фридрихом Другим. Због тога су се на двору често одржавала саветовања, а у Колегији опште седнице се дуго нису сазивале — и зато је моја ствар стајала на истом месту. Тако је прошао читав један месец.

Није било лако провести месец дана у Петрограду без посла (оно раније време и не рачунам). Забринуо сам се и због великих трошкова са све празнијим џепом. А шта ћу, мислио сам, ако моја ствар остане и даље без икаквог изгледа? Ја, додуше, сваког празника одлазим господи и они ме виђају, чак ми понекад кажу и коју реч, али понекад ме и не виде. Нисам знао шта ће до краја

бити, али ме је обузела страшна досада, и дани су ми пролазили тако споро као да сам на морској пучини. Једина ми је још забава била да, онако нерасположен, шетам улицама.

Напослетку од досаде одем у Колегију да мало поседим и видим да ли ћу чути штогод за седнице. Било је то у четвртак, рано изјутра.

Уђем у канцеларију и нађем шефа. Звао се Гаврил Петрович Черепов. Он је био предусретљив човек, и говорио је доста добро немачки. Он ми у разговору између осталог рече да ће се сутра изјутра састати општа седница у Колегији. Чим сам за то чуо, ја оног часа одем Петру Спиридоновичу, затекнем га још код куће и замолим га најпонизније да ме сутра не заборави. Он ми обећа да ће ми учинити све што може. Ја му се поклоним и одем кући.

Сутра изјутра пожурим Степану Фјодоровичу; стигао сам пре него што је пошао у Колегију. Замолим и њега да се заузме за мене, и он ми одговори: „Идите у Колегију и тамо ме сачекајте." Опростим се и брзо одем у Колегију и стигнем на место куд он мора проћи.

После пола сата ето мога заштитника, Степана Фјодоровича. Ја му се на улазу опет дубоко поклоним и подсетим га на своју ствар, а он само климне главом и уђе у канцеларију.

Видим и оног секретара код кога је била моја молба; трчи овамо-онамо, носи акта на седницу.

Стајао сам на улазу до после два сата, све док се седница није завршила. Кад је Степан Фјодорович изишао и видео ме, застане и рече: „Ваша је молба прочитана и по њој ће се урадити што треба."

После тога он отиде, а ја останем да сачекам и другог свог заштитника, Петра Спиридоновича Сумарокова. И он ми је, кад је изишао и видео ме, онако у пролазу рекао да је решено да се по мојој молби уради све што треба.

Даље већ није било потребе да стојим и чекам генерала Суворова, јер сам и тако знао ње-

гово расположење спрам мене, а ни генерала Грузинског, који је, истина, био члан Колегије, али као мек човек нити се с ким препирао, нити се за ког заузимао, нити је коме сметао. Зато одем секретару да му се јавим и да га питам на чему сам.

Од њега сам чуо вести: да је наређено да се по мојој молби напише извештај у ком ће се изнети све о мени од мог доласка у Русију и ступања у службу, и кад све то буде размотрено, онда ће се тек, рече, донети одговарајуће решење.

Сад ми је већ било мало лакше. Био сам срећан што се ствар покренула с места. Моју је молбу секретар предао у канцеларију да се заведе, а после тога требало је да се преда њему (ја сам шефа канцеларије замолио да пожури, и идуће недеље, у уторак, моја је молба већ била код секретара).

Те исте недеље у четвртак одржала се у Колегији седница и ја сам тог дана сачекао сву господу на улазу у Колегију и све поздравио. На том месту сам и остао, очекујући њихову велику помоћ и милост.

Око дванаест позван сам у салу за седнице и тамо сам од господе чланова чуо да је моја ствар узета у разматрање и да је Колегија не може друкчије решити (јер је место које сам ја тражио по решењу Сената већ заузео мајор Перић), него „пошто ви нисте", рекли су, „добили виши чин при ступању у руску службу као што су други исељеници добили, већ сте остали у чину с којим сте у Ћесарској служили, хоћете ли", питали су, „бити задовољни решењем Колегије да вам се да чин нижег мајора, а да останете с платом капетанском све док се ново неко место за вас не укаже?"

Против тако повољног решења нисам имао ништа да кажем. Рекао сам само да сам задовољан и да молим за постављење. На те ми је речи Степан Фјодорович, као председавајући, честитао чин нижег мајора, а ја сам се поклонио,

захвалио и изишао из сале. Сутрадан сам отишао свој господи која су се за мене заузимала и захвалио им се.

Док ми постављење није било потписано и указ изишао, прошло је још неколико дана. Али више ми није било досадно чекати. Проводио сам време у забавама. Ишао сам понекад у двор на оперу или на бал, и забављао се гледајући веселье на двору.

Како сам сад имао доста времена, почео сам да смишљам како да оца избавим из Ћесарске. Хтео сам предати молбу Колегији, али како сам у Русији био још нов, нисам знао одакле да почнем и кога за савет да питам. Најзад сам почео сам састављати молбу. Изнео сам у њој најглавније, колико сам тада знао и умео руски. Писао сам је и преправљао неколико пута и тако написану чувао код себе до згодне прилике. У томе је изишао и указ о мом унапређењу; постављен сам у Шевићеву команду. Добио сам и копију тога указа из Колегије, који чувам и дан-данас међу другим мојим хартијама.

Једног дана рано изјутра одем господину вицепрезиденту Степану Фјодоровичу Апраксину. Чим ме је угледао, упитао ме је хоћу ли скоро у пук. Ја му одговорим: „Ја ту управо и немам више посла, али једна ме невоља задржава, коју се усуђујем вашем високопревасходству саопштити."

Он ми на то рече: „Па добро, каква ти је то невоља? Ако могу, ја ћу ти помоћи."

На те његове лепе речи ја му почнем све подробно причати о свом оцу. Рекао сам му и то: „Намучио сам се, настраховао и опасностима се излагао док у Ћесарској нисам добио дозволу за прелаз (као што је вашем високопревасходству већ познато), а отац ме је само зато и пустио у Русију да и њега с породицом касније овамо преведем. И сада сам", рекао сам, „добио писмо од

оца у ком тражи да се побринем за његову дозволу за пресељење и да молим овде господу за милостиву помоћ. Он сам у Аустрији не сме да моли, јер се на то тамо строго гледа. Зато молим ваше високопревасходство да ми у тој невољи укажете високу помоћ и да примите моју молбу."

Кад ме је тај господин саслушао, рекао ми је да предам молбу у Колегију, па ће Колегија учинити све што се може учинити. Похвалио је таквог оца, а и мене што се о њему тако бринем.

Ја му одговорим да сам ја ту још човек нов, да сам тек недавно дошао и да не знам шта да почнем и кога да молим да ми састави молбу. „Бојим се да не направим неку погрешку, и зато молим ваше високопревасходство да ми и сада покажете вашу очинску милост као што сте ми показали приликом мога доласка у Русију и мога унапређења, и да ми будете саветник, јер ја ни за једног другог добротвора не знам, осим вас."

Видео сам по његовим речима да му се моја молба допала: „Ја вас све волим", рекао ми је, „али тебе нарочито, и зато хоћу да ти у свему помогнем." После тих речи рекао ми је да причекам у предњој соби. „Ја ћу те", рече, „после позвати."

Онда рече ордонансу да из Колегије зовне секретара Њемоја; ордонанс на то пође у Колегију, а ја у предњу собу.

Један сат после тога дође секретар Њемој (он је био познат у Колегији као врло способан човек), и одмах уђе у салу куда и мене ускоро позову. Кад сам ушао, Степан Фјодорович ми рече: „Ето, тај ће вам господин написати што вам треба. Ви му се само јавите и објасните му вашу ствар."

Ја му се захвалим на тој милости, поклоним се и изиђем из сале, па сачекам да и секретар изиђе. Мало после изиђе и секретар и рече ми да дођем његовој кући после подне, у три сата — и тако се разиђемо.

У три сата, као што ми је речено, одем секретару; понесем и ону моју молбу. Нађем га код куће. Повео ме је у своју спаваћу собу и наредио слузи да каже да није код куће ако га случајно когод затражи — да му нико не би сметао.

Посадио ме је на диван, а и сам је сео поред мене, и онда ме је почео испитивати у чему је та моја молба. Рекао ми је: „Видим да је Степану Фјодоровичу стало да се та ствар реши у вашу корист."

Ја извадим своју молбу и рекнем му да је ту све изложено. „Само, молим вас, немојте ми замерити ако сам штогод рђаво написао. Ја сам ту одскора и још сам несигуран у руском. Зато будите добри и поправите где шта треба."

Он ми одговори: „Не мари, мени треба само суштина, а како ћу саставити ја већ знам."

Кад је прочитао моју молбу, подвукао је само неколико речи које су са српског биле рђаво и неправилно преведене, па их није могао разумети. Питао ме је шта значе те речи, а кад сам му протумачио, схватио их је и само је њих прецртао. Затим ми је рекао да му се за два дана јавим, а он ће, рече, дотле све свршити.

Опростим се и одем.

У одређени дан опет се упутим његовој кући. Затекнем га. Показао ми је написану молбу, у којој је било све што сам и ја написао, само је било на други начин састављено. Кад ми је прочитао, упитао ме је како ми се допада.

Ја му ништа друго нисам умео рећи осим да сам му бескрајно захвалан и да ћу се заувек сматрати његовим дужником и пријатељем, и у знак захвалности пружим му једну лепу емаљирану табакеру, које су тада биле у моди, али он није хтео да је прими. Рекао ми је да ће бити задовољан већ и тим ако ја постигнем то што желим. Дао ми је затим молбу да је однесем у канцеларију Колегије, да се тамо начисто препише.

Опростим се с господином секретаром, одем у Колегију и предам молбу шефу канцеларије,

ког сам још одраније знао. Он је узме, прочита и нареди једном писару да је препише. Ја је узмем код себе до нове седнице, која се већ сутрадан одржала.

Ујутру рано пођем у Колегију и станем опет код врата кроз која ће господа чланови проћи. Кад је наишао мој заштитник, Степан Фјодорович, ја му приступим и предам молбу. Он је прими и понесе са собом.

Око два сата почели су господа чланови излазити и, кад су већ сви изишли, запитам секретара да ли је шта уређено по мојој молби, а он ми одговори: „Ваша је молба код мене, наређено ми је да је на идућем заседању поднесем. Данас се", рече, „није могло ништа урадити, јер су се данас решавале много важније ствари."

Морао сам чекати до друге седнице, која је била заказана тек за шест дана, а за то сам време одлазио својим високим заштитницима, Степану Фјодоровичу Апраксину и Петру Спиридоновичу. Молио сам их обојицу и они су ми обећали да ће се на сваки начин молба за мог оца на првој седници узети у разматрање.

После седам дана дознао сам да ће се као сутра, у уторак, одржати седница, и зато тог дана пожурим мало раније у Колегију и станем опет на згодно место да ме господа у пролазу виде.

Тог дана су се господа чланови задржали на седници мање него ранијих дана. Степан Фјодорович ме је на изласку приметио и рекао ми на немачком да се не бринем, „ваша је", рекао је, „ствар данас била на седници" — а ја му се поклоним и захвалим.

Одем онда секретару да њега запитам за решење, а он ми одговори да је на седници решено да се од стране Колегије напише царици реферат у коме ће се молити за њену најмилостивију заповест „да се по вашој молби пише опуномоћеном министру у Беч да он на ћесарском двору изради дозволу да вам се отац са породицом може преселити у Русију".

Сутрадан одем Степану Фјодоровичу. Он ми је то исто казао и дао ми наде, па онда и Петру Спиридоновичу, па сам и од њега чуо да ће се царици написати реферат.

Шест дана после седнице реферат је у Војној колегији био потписан и поднет царици, после чега је њено величанство најмилостивије изволело наредити Колегији иностраних послова да напише посланику, грофу Кајзерлингу, у Беч да изради мом оцу дозволу да се може са породицом иселити у Русију. Као разлог наведено је да сам ја, његов син, с дозволом ћесарског двора прешао у Русију, а отац да ми је остао са малолетном децом тамо, да нас двојица тугујемо један за другим и да се зато моли опуномоћени министар да употреби сав свој утицај и изради моме оцу дозволу за пресељење.

Царичина наредба послана је Колегији иностраних послова и поступак по њој је почео. Ја сам тамо одлазио сваки дан, а често сам бивао и код вицеканцелара Воронцова и молио и њега. То је био врло љубазан господин. Обећао ми је да ће писмо бити ускоро послато и да ће и он од своје стране писати посланику о томе. Рекао ми је да ће ми помоћи, а дотле да се стрпим.

Ја сам десет дана сваки дан одлазио у Колегију иностраних послова и дочекао најзад и тај дан кад је требало да моја ствар оде. Речено ми је да се курир који ће поћи у Беч налази у Колегији. Нађем га и запитам кад ће поћи и да ли би могао и нека моја писма понети. Он ми одговори да полази сутра после три сата по подне, а за писма ми је рекао: „Ако су за бечко посланство, боље ће бити да их донесете изјутра рано у Колегију и замолите секретара да их стави у велики пакет у којем су и друга приватна писма."

Ја брзо одем у стан, напишем оцу писмо, јављајући му да сам у Петрограду, да сам му израдио дозволу за прелаз у Русију и да ће ускоро добити пасош, а друго писмо напишем секретару

Волкову (Черњев већ није био тамо, премештен је био у париско посланство).

У писмо Волкову метнуо сам и писмо за оца, са очевом адресом, и замолио Волкова да га преда на пошту. Замолио сам га да и пасош, кад буде готов, пошаље моме оцу у Петроварадин.

И постигли смо што смо желели. Господин посланик, гроф Кајзерлинг, према акту из Колегије иностраних послова потрудио се и од аустријског канцелара израдио пасош мом оцу за пресељење с породицом у Русију. Пасош је одмах послат преко команде петроварадинском команданту, генералу барону фон Елфенрајху (о коме сам у првом делу моје повести говорио), с наредбом да га мом оцу преда.

Оцу је пре пасоша стигло моје писмо које му је господин Волков преко поште послао и он је на тај начин био о свему обавештен, али никоме ни речи није говорио. Чувао је то као највећу тајну.

После месец дана командант пошаље по мога оца. То је могао бити знак доброг свршетка већ познате ствари, али мој се отац ипак, како ми је касније причао, од те наредбе (да се јави у тврђаву) добро поплашио, утолико више што се артиљеријски сержан који је послат да га доведе није хтео вратити без њега. (Тврђава Петроварадин лежи на десној обали реке Дунав, а на левој је град Петроварадински Шанац, касније назван Нови Сад или на немачком Die Stadt Neyzatz, у коме је мој отац живео).

Мој отац је помислио да ће бити рђав знак што је по њега послат артиљеријски сержан, јер кад те људе шаљу по неког, шаљу их или из почасти, или за неко зло. А мој отац тада је мислио више на зло него на добро, јер су неки наши Срби који су хтели прећи у Русију, према једној строгој објави ћесарског двора, страдали због такве своје намере и били јавно осрамоћени. Мој отац се зато јако поплашио. Помислио је или

да је искрсла нека сметња, или да је његова ствар потпуно пропала, и да се сазнало да он жели прећи у Русију. Није ни сањао да ће му се пасош преко тамошње команде послати, већ је очекивао да ће му стићи или поштом или на неки други начин. И како се сержан није хтео сам вратити, морао је мој отац, онако у страху, поћи с њим у тврђаву и јавити се команданту.

Командант, који је иначе добро знао мога оца, сачекао га је овим речима: „Шта је, господине Пишчевићу, зар хоћете у Русију?“ Мој отац одговори да неће и да ништа не зна о томе, а командант ће: „Како да не знате кад вам је већ и пасош послан?“

Али како отац још није пасош видео, поплаши се да га командант не куша и још једном одговори да о томе нема ни појма, али је додао: „Можда је мој син, који је добио од нашег двора дозволу за пресељење у Русију, и тамо сад живи, можда је он урадио нешто на своју руку, али ја“, рече, „ништа о томе не знам.“

Тада командант нареди да му се из собе донесе пасош, пружи га мом оцу, изјављујући да жали што мој отац одлази: „Штета што остављате своју отаџбину. Ту сте и ви и ваши служили. Били сте поштовани и познати, а сада без икакве невоље одлазите, одбацујете сав углед који сте овде стекли: угасићете своје огњиште и имање продати у бесцење. Идете да под старе дане започнете у другој држави све изнова, што ће се можда, из богзна каквих узрока, и рђаво завршити, па ћете се можда још и кајати. Уосталом, радите како знате“ — завршио је командант — „желим вам срећан пут.“

Мој отац је одговорио да је разлог његовом одласку што сам ја у Русији и да је тако свакако судбина одредила — и, опростивши се с командантом, отиде кући.

Чим ми је отац добио пасош, почео је продавати све своје непокретно имање и стоку — и

збиља је све давао у бесцење, а онда се почео припремати за пут да се још исте године крене.

После тога је више нисам имао разлога да остајем у Петрограду, него пођем априла месеца у своју команду, у Шевићеву насеобину, и стигнем срећно кући, јавим се генералу, предам му указ о постављењу и на свој нови чин положим заклетву.

Кад је настало пролеће, прихватим се своје економије. Све послове сам радио радосно и весело. Почео сам сејати жито и спремати све што треба. Мислио сам и како оца да дочекам и решио да доградим још две собе. Једном речи, ништа ми друго није било у глави него само да све постигнем што газдинство тражи — као прави један домаћин. Али нисам дуго уживао у своме послу. Требало је наједном све одбацити и поћи тамо куда судбина хоће. Требало је поднети муке, јаде и несреће које су ми писане.

Нисам провео ни осам недеља после Петрограда у насеобини, кад стиже наредба господину генералу Шевићу из Војне колегије којом се наређује да мене, ађутанта Маркова, наредника Крестића и још два наредника упути у Кијев господину команданту Костјурину, а оданде у другу једну државу, неким поверљивим послом.

Генерал Шевић ме је позвао и саопштио ми наредбу. Било је криво и њему, а мени још и више. Лако се било досетити да је то било по захтеву црногорског владике и мајора Петровића. Изјавио сам генералу да нећу да идем, да за то немам ни најмање воље, да сам почео да се бавим економијом и да ћу, ако то све напустим, изгубити све своје имање.

Генерал Шевић био је мојим одговором задовољан и већ је хтео и мене и све друге да задржи — кад стиже и од генерала Бибикова извештај о истој ствари. Генерал Бибиков је јављао генералу Шевићу да нас све, према наредби Војне колегије, скине с плате и пошаље у Бахмут да се њему јавимо. Генерал Шевић је одговорио Бибикову да

нас је све задржао и да ће по куриру спровести Војној колегији наше молбе у којима сви молимо да останемо у нашој насеобини, где се сви бавимо газдинством и грађењем кућа, и да нико од нас не жели да оде, јер бисмо одлазећи изгубили све своје имање. Генерал Бибиков одмах одговори Шевићу да то не чини, јер би могао навући велику одговорност на себе, да се мора ићи куд је наређено и понови да нас што пре упути њему у Бахмут да нам се тамо изда плата.

Према томе, није се могло ништа друго урадити него поћи куд нам је наређено. Такву објаву сам и добио од мога генерала.

III

Био сам врло жалостан што сам због пута имао да напустим своје газдинство и да изгубим све што сам имао. Хтео сам зато да пођем сам, а жену и децу да оставим у насеобини. Кад сам то жени рекао, она се успротивила. Рекла ми је да никако неће ту сама да остане и захтевала да је поведем, наводећи као разлог то што је и мајор Петровић своју жену повео. Уз то, говорила је, то би јој била још и прилика да види своју матер, брата и сестре, који су остали у Ћесарској и које можда никад више неће видети.

Видећи да не могу своју жену од њене намере одговорити и приволети је да остане у насеобини, морао сам да јој попустим.

Распродао сам све што сам спремио за газдинство а исто тако и рогату марву, овце и ергелу коња, са ждребним кобилама. Све сам то испродавао и отпочео се припремати за пут. Гледао сам само да понесем што мање ствари јер сам знао како ће бити тежак пут преко мађарских планина. Једино кућу што нисам продао. Оставио сам у њој једног каплара да је чува док се не вратим — и тако сам пошао.

Стигао сам са својом јединицом у Бахмут и јавио се генералу Бибикову. Од њега смо примили плату за пола године унапред, али само плату, без икаквих следовања. Одатле смо пошли у Кијев.

Из Кијева нас је господин командант Костјурин послао преко границе са наредбом да пређемо преко Пољске у Ћесарску и да се у престоном граду Бечу јавимо руском посланику Кајзерлингу; од њега ћемо имати да добијемо даље наредбе. Дао нам је затим, по наредби Сената, и новац за пут: мени и ађутанту Маркову по двеста, а наредницима по сто рубаља.

Изјавио сам господину команданту да ми према мом официрском чину за тако далек пут није дат сразмеран трошак, да с тим новцем нећу моћи изићи на крај и да ћу пасти у дуг. Он ми је одговорио да је толико наредбом одређено и да он од своје стране не може ништа више додати; дао ми је затим и пасош од кијевске губернијске канцеларије за пролаз од Кијева до Беча.

Изјавио сам господину команданту да с тим пасошем нећемо моћи стићи до Беча. Казао сам му каква је строгост у Мађарској и Ћесарској и да за тако далек пут кроз туђе земље треба пасош од Иностране колегије с државним печатом — без тога се, рекао сам, неће моћи проћи.

Господин командант није био мојим речима задовољан. Рекао ми је да за кијевску губернију сви знају и према томе да и у Ћесарској морају за њу знати и да с тим пасошем слободно могу поћи.

Био сам, дакле, приморан да пођем с таквим пасошем из Кијева. Целог пута кроз Пољску Пољаци су нам правили сметње. Они су себе сматрали за велику силу и према руским путницима бивали су врло груби. Мене и моје људе задржавали су много пута, кола нам претраживали, захтевали царину и мостарину и томе слично, и

тако нас без потребе ометали и задржавали док најзад нисмо стигли до мађарске границе.

Кад смо ушли у Мађарску, задржали су нас на прелазу и извршили царински преглед по прописима, а како сам ја умео с њима говорити, рекао сам им да сам руски мајор и да идем у Беч нашем руском посланику ради важног посла; срећа нас је послужила те су нас пропустили.

Истога дана пред вече сретнем се са оцем, који је с мојом мајком и децом ишао у Русију. Ноћили смо заједно у једној гостионици на друму у брдима. Он ми је испричао о свему што се десило кад је добио пасош (о чему сам већ говорио). Провели смо скоро целу ноћ у разговору. Између осталог причао ми је и о оној црногорској комисији. Он је сумњао да ће та комисија ишта добро учинити. Чуо сам и да је мајор Петровић дошао у Петроварадин, да му се тамо жена разболела и умрла, а он да је после тога отишао према млетачкој граници, у ћесарски град Трст. Ујутру сам се опростио с оцем. Упутио сам га како да стигне до Кијева; и тако он оде према пољској граници, а ја у Мађарску.

Преда мном и око мене биле су већ оне грдне стеновите планине, преко којих је требало да пређем. Тим путем ишао сам без задржавања већ четири дана, све кроз мања и већа села. Петог дана прошао сам кроз град Еперјеш,[1] а једно две миље после њега, кад се спустило вече, задржим се са друштвом у једном селу да преноћим.

Ујутру, кад сам устао и слуге почеле изводити коње и подмазивати кола и каруце, приђе ми један непознат тамошњи човек, затражи ми пасош и почне ме испитивати одакле сам, куда идем, ко сам и где сам границу прешао. Онда почнем и ја њега испитивати ко је он и зашто се за мене распитује. Он ми одговори да је погранични надзорник и да га је послао комесар, ге-

[1] Прешов, сада у Чехословачкој.

нерал гроф Старај, да ме испита и да ми узме пасош.

Ја му на тај захтев одговорим да сам руски мајор и да идем у престони град Беч нашем опуномоћеном руском министру и покажем му пасош кијевске губернијске канцеларије, а границу сам, рекох, прешао ту и ту.

Он се показао веома груб, говорио је о нашем посланству без икаквог поштовања и наваљивао да пасош однесе свом комесару у град Кашаву,[1] удаљен одатле једно две миље.

Нисам му хтео дати пасош, хтео сам да наставим пут. Рекао сам му да је Кашава пред нама и да сам намеран да се тамо мало задржим. „Можете", рекао сам му, „с нама заједно поћи и тамо показати мој пасош вашем комесару."

Он ми на то грубо одговори: „Нећеш даље одавде док ти комесар не види пасош, а да ли ће ти он дозволити да наставиш пут или неће — то ја не знам. Ја те даље не пуштам, а ако се будеш противио" — и ту ми показа шест пограничних наоружаних стражара, који су с њим дошли — „ја ћу позвати стражаре" — и опет затражи пасош.

Видео сам да тај сусрет не слути на добро, и шта ћу, пошаљем с њим једног мог наредника да покаже пасош комесару и на том месту останем да сачекам док се наредник не врати.

Истога дана, пред ноћ, ето мога наредника с истим пограничним чиновником: „Комесар је", рекао ми је наредник, „задржао пасош и казао да ће га послати својој команди у Беч, а шта је наредио том чиновнику што је дошао са мном, ја", рече, „не знам."

Питам чиновника зашто ми је комесар задржао пасош и пут ми прекинуо, а он ми одговори: „Твој му је пасош сумњив; писан је на језику који ми не разумемо, а нема ни државног печата. Ти можда и ниси руски мајор, као што кажеш, а можда ни границу ниси прешао на оном месту

[1] Кошице, у Чехословачкој.

где си рекао, јер тамо би те зацело задржали и оставили у карантину."

Ма колико да сам тог грубијана уверавао да сам на главном друму прешао границу, да сам тамо легитимисан и да су ме пропустили, он ми није веровао. Рекао сам му: „Да постоји наредба на граници за карантин, мене би тамо свакако задржали, не би ме тек тако пропустили. А пошто сам већ у земљи, каквог смисла има да ме сада, ради карантина, задржавате? А ако сумњате да сам прешао границу где сам рекао, ви пошаљите некога тамо нека се распита."

Али он ме није скоро ни слушао, нити је моје разлоге примао. Рекао ми је: „Говори ти што год хоћеш, али ја ћу чинити што ми је наређено" — па позва оне стражаре и с њима још и једног подофицира и једног редова које је довео са собом. Са оних шест ранијих било их је сада осморица, и тако и мене и моје људе ту ухапсе. Поред кола и испред мојих врата поставио је стражу и наредио да ни ја ни моји људи не смемо никуд из дворишта, а од старешине села затражио је да за ноћну стражу доведе још четири сељака.

Кад је све то урадио, чиновник оде, а ја са својим људима останем под стражом.

Тај дан је тако прошао, а сутрадан сеснем и почнем писати извештај нашем посланику у Беч, јављајући му шта се десило, запечатим коверат и напишем адресу на француском. Затим замолим једног стражара да ми доведе поштара из села. Поштар је био тако пажљив да је на моју молбу одмах дошао. Иако је био прави Мађар, говорио је и немачки, а кад је дошао, запитао ме је шта желим од њега.

Захвалим му се што се одазвао и испричам му шта ме је све снашло, и да сам ухпашен; пружим му писмо за посланика молећи да га узме и пошаље поштом у Беч и да ми да на њега реверс, па му онда дам и друго писмо, које сам написао у Токај мајору Жолобову, који се тамо на-

лазио ради куповине мађарских вина за наш двор (о том мајору сам писао и у првом делу ове моје повести).

Поштар узе оба писма, даде ми реверс на њих и рече ми да ће пошта још те ноћи поћи за Беч, а сутра за Токај, и обећа ми да ће оба писма послати, и онда оде.

Мене су стражари тако строго држали да нисам могао да се макнем из дворишта; чим из собе изиђем, они одмах за мном и само мотре. Резерве у храни нисам имао ни за себе, ни за људе, ни за коње, морао сам за све крчмару троструко да плаћам. Молио сам да ми дозволе да пустим коње, у поље, а и да пошљем свог човека да узме штогод за јело у граду, али стражари ми нису допустили ни једно ни друго. А и газда је настојао да тако остане и зато је и појио стражаре да ме на тај начин примора да од њега све купујем. Тако сам остао осам дана.

Деветог дана, кад сам се после ручка шетао по дворишту, чујем, са друма који води од Токаја, поштар труби у рог, и гони поштанске коње. Кад је стигао до крчме у којој сам ја био под стражом, он се заустави. Видим, на колима седи човек у огртачу, сав прашњав, а стражар, подофицир, прилази му. Човек скиде са себе огртач и сиђе с кола. На њему наша, руска коњичка униформа, по ширитима видим да је наредник. Долази сигурно из Токаја. Зовем га и запитам одакле долази и куда ће, а он ми одговори да долази из Токаја и да је овамо послат једном нашем, руском мајору који се ту налази под стражом, а кад је чуо да сам ја тај мајор, скине с главе капу, поклони ми се, извади из торбе писмо мајора Жолобова и преда ми га.

Стражари се одмах окупе да чују шта ће ми наредник рећи, а како смо нас двојица говорили руски, који они нису разумевали, удаље се. Ја узмем писмо и позовем наредника у собу; он ми испоручи поздрав од мајора Жолобова и додаде: „Господин мајор је, после вашег писма, сам хтео

доћи, али га је заболела нога, па не може да се обуче, зато је мене с писмом послао."

Отворим писмо и видим и у писму све то што ми је наредник испричао: да је мајор Жолобов и сам хтео доћи, али због болести није могао, и да је све што ми се десило јавио господину посланику у Беч.

Тог дана је наредник остао код мене, а сутрадан се вратио натраг, носећи мајору Жолобову мој одговор.

После три дана дође ми поштар у посету. Седео је подуго и између осталог испричао ми је да је јуче био у тврђави Кашави код граничног комесара, грофа Стараја. „Грофу је", вели, „и самом сада непријатно што вас је задржао. Зна да сте писали вашем руском посланику у Беч, а у граду се већ зна да вам је био гласник из Токаја. Он сад већ види да сте руски мајор, као што сте рекли, и да сте у руској служби. Раније је сумњао зато што вам је пасош писан језиком који је њему непознат и што је без државног печата. Посумњао је да се није можда неки непријатељ, издајући се за Руса, пребацио преко границе, као што се ту скоро и десило, када су се по налогу пруског краља увукли неки људи тајно у земљу да дижу на буну калвине и лутеране, што би њему, пруском краљу, било од помоћи у садашњем рату с нама. За те људе се сазнало, они су похватани, а са вишег места стигло је после тога тајно наређење нашим пограничним комесарима, каже гроф Старај, да се будно пази на границу да се нико стран не увуче тајно у земљу, а исто тако да се и непознати путници, који се учине сумњиви, задрже. ‚Зато сам ја', понављао је поштар речи комесарове, ‚с тим господином тако и урадио. Задржао сам га под изговором да мора издржати карантин. Пасош сам му послао у главну команду, и сада не могу ништа учинити док не стигне решење оданде.'"

Узгред ми је још испричао да се командант града чуди комесару што ме је задржао кад сам

већ ушао у земљу. „Сада, кад нам руска армија долази у помоћ против Пруса, и кад су наш и руски двор у савезу“, рекао је командант, „имаће господин погранични комесар велике невоље због тога.“

Неколико дана касније чујем да је погранични комесар, гроф Старај, стигао у своје село, пола миље далеко од места у ком сам ја био. Село му је било мало по страни од главног друма, кућа велика, зидана, и лепа башта. Једног дана, пред вече, пошаље ми он једног свог чиновника да ми изручи поздрав господина грофа и да ме замоли, у име његово, да сутра код њега ручам. Ја се преко гласника захвалим господину грофу на пажњи, а на ручак му, рекох, не могу доћи, јер нисам здрав. Гласник оде с мојим одговором, а сутрадан, око девет сати изјутра, дође грофов син, младић од својих осамнаест година. Одевен лепо, а, види се, и добро васпитан. Показао се врло учтив. Почео је прво мађарски, а после и немачки. Дошао је као изасланик очев: његов отац, вели, јако би желео да ме види и моли да му учиним част и дођем на ручак — као што је и синоћ зато слао човека.

Иако сам се ја све време изговарао својом болешћу, младић је био тако мио и тако ме је лепо молио да дођем да сам на крају ипак решио да се одазовем — не толико због ручка, колико да видим и упознам тог господина, а и да му у згодном тренутку рекнем коју о оном што ми је учинио. И тако поручим по грофовом сину да ћу доћи.

Њему је то било врло мило, опростио се и пожурио натраг, а коњанику који је с њим дошао рекао је да остане и да ме допрати. Сео је затим у своје каруце и отишао оцу.

Одмах сам наредио да ми се очисте каруце и избришу од прашине и да се коњи упрегну. За то време обукао сам нову униформу, и слугама

наредио да то исто учине. Са мном је пошао и ађутант Марков, и тако смо сви заједно пошли грофу.

Он је свакако видео с прозора кад смо ушли у двориште и дочекао ме на улазу, заједно са своја два сина. Био је врло љубазан и изјављивао да му је врло мило што сам се одазвао његовој молби. Увео ме је у кућу и представио својој жени, графици, и двема кћерима, које су биле још неудате.

Графица ме је посадила поред себе на диван и све време говорила са мном немачки. Она је мислила да сам Рус, а ја нисам ни спомињао да сам био у аустријској служби и да сам из Славоније, него сам на њено питање још потврдио да сам прави правцати Рус.

Она се чудила нашем руском језику кад смо понешто ја и ађутант Марков проговорили. (Марков је био из Украјине у Малорусији, а служио је у старим хусарским пуковима пре него што је био постављен у Шевићеву насеобину. Сад је ишао први пут у Мађарску и Ћесарску). А најчудније јој је било како ја немачки говорим. У почетку није хтела да верује да нисам Немац, али кад сам је уверио да сам Рус, а немачки да сам само научио, али ми није матерњи језик, она одговори: „Ми о Русима досад ништа нисмо ни знали, и замишљали смо вас,“ рече, „сасвим друкчије.“

Распитивала се затим о руским госпођама, о њиховом одевању и опхођењу. Питала је чак и да ли умеју играти европске игре. Ја сам јој о свему томе подробно причао, а нарочито како је на нашем двору. „Не само“, рекао сам јој, „да руске госпође умеју играти и да се удешавају по последњој европској моди него и европске језике знају и говоре.“

Графица ме је пажљиво слушала, па се онда стала шалити, и окренувши се мужу рекла: „Ето, видиш да има света и изван Мађарске. После

тога што сам сада чула тако бих желела да још данас пођемо у Русију да видим ту земљу."

Гроф је за све време нашег разговора ћутао и пажљиво ме посматрао, а онда рече графици: „Ја мислим да поред разговора госте треба пре ручка нечим и послужити" — и он устаде и изиђе, а мало после донеше слуге на једном служавнику две велике чаше ракије, а на другом исечен хлеб и сир — и ону ракију па пред мене. Видим ја да је то нешто с намером удешено, јер сам знао да Мађари не пију из толиких чаша, а видим и то да нису послужени ни гроф ни графица, него само ја и ађутант, и зато нисам прихватио чашу.

Гроф онда приђе, узе од слуге служавник и запита: „Зашто не изволите пити?" — а ја одговорим да је то за мене превелика порција. Он поче наваљивати и молити да је испијем, али ја сам га, смејући се, одбио.

„Откад сте", рекох, „увели тај обичај да се из толиких чаша ракија пије? Ми смо слушали да мађарска господа тако не раде" — и тако су чаше изнели.

Уто јавише да је јело на столу и ја узмем графицу под руку, а она рече: „Ја ћу вас одвести." Ушли смо у салу, где је све било припремљено, и сели за сто. Ја сам седео између графице и старије кћери. За ручком се водио разговор о свему, а после ручка прешли смо опет у собу у којој смо и раније били, и тамо су нас послужили кафом.

Онда поче гроф говорити како му је јако жао што се онако са мном десило, а друкчије није могао да уради због строгих наредби с вишег места о чувању границе. Карантин сам, вели, морао издржати, а што нисам задржан на самом прелазу границе него тек ту, за то ће тај гранични официр бити предан суду, „а о вама", говорио је гроф, „ја сам јавио надлежнима и надам се да ће решење доћи" — и извињавао се да није имао рђаве намере.

На све те његове речи одговорио сам кратко: „Ви сте, господине, изволели рећи да сам овде задржан ради карантина, али ако сам ја опасан због неке епидемије, онда би сад требало и ви, с целом вашом породицом, да идете у карантин, пошто се, ето, ја налазим у вашој кући и пошто сам ручао код вас. А што се тиче вашег пограничног официра који ме је пропустио, он не може бити крив, јер да је постојало наређење да се на граници мора издржати карантин, он би ме зацело и задржао, а пошто то није било, какав је онда разлог био да ме задржите усред земље под изговором карантина, кад ту карантина уопште и нема. А исто важи и за мој пасош. Ако сам вас се учинио сумњив што је писан на језику који ви не знате, могли сте, ако немате другог преводиоца, позвати неког од ваших унијатских свештеника из ког оближњег села. Они би вам га лако и прочитали и протумачили, јер ти ваши унијати довољно знају руски језик; они по руским књигама и службу у црквама служе и од њих сте могли дознати да ми је пасош исправан. Осим тога, још један доказ: кад бих ја, из ког било разлога, био сумњив, зар бих ја тако отворено ишао главним друмом? Него, види се, господине грофе, да се вама лично прохтело да ме ухапсите и да ми поставите тако строгу стражу која ме, по вашем наређењу, ни из дворишта никуд није пуштала; нисам могао ни најпотребније ствари из села или града да набавим, и ту вашу строгост трпим већ три недеље."

Кад сам му казао како се стража према мени понашала, он се учинио као да ништа о томе не зна и за све је кривио само оног чиновника ког је послао по мој пасош; говорио је да ће га казнити. Затим је наредио једном од својих потчињених да се стража одмах уклони и да се оставе само четири човека да ме преко ноћи чувају, да ми као не би ко од пролазника нешто учинио.

О тој наредби сам му рекао: „Није потребно, господине грофе, да сад такву политику водите.

И кад бисте наредили да се сва стража уклони, ја се с тог места, где сам задржан, не бих макао докле год од својих претпостављених не добијем наредбу."

После тих разговора с грофом није ми се тамо више остајало, него наредим свом слузи да дође с каруцама, па се поклоним графици и њеним кћерима, а и грофу сам рекао неколико учтивих речи и захвалио му на дочеку. Казао сам му да дуже не могу остати, јер се као затвореник журим на своје место; с тим речима седнем на каруце и одем.

Тај господин се задржао у тој кући још три-четири дана и за то време двапут ми је слао своје синове да ме зову, али ја му нисам хтео више ићи.

Четврте недеље мога седења у затвору примим преко поште писмо од нашег опуномоћеног министра из Беча. Пише ми да морам остати ту где сам и да се мало стрпим још за неко време док он о свему не обавести њено величанство краљицу и да та ствар неће, рекао је, остати неиспитана.

Издржао сам још три недеље. Најзад сам добио преко поште од господина посланика још један велики коверат и у њему писмо, заједно с пасошем издатим од ћесарског двора, с државним печатом, с којим сам се могао слободно кретати. Тако сам провео у затвору пуних седам недеља. Сад је требало наставити пут и припремити се за сусрет с новим несрећама.

Наш опуномоћени министар, господин гроф Кајзерлинг, пише ми и наређује да кренем право у Петроварадин и да тамо сачекам даљу наредбу, а што се тиче мог хапшења, обавештава ме да је оном пограничном комесару наређено да дође у Беч на одговор.

После примљене наредбе, почнем се одмах спремати за пут, а кад су то моји стражари видели, један од њих одјури на пошту да то даље јави. Ја сам, међутим, све своје ствари натоварио

у кола, и наредио и својим људима да буду спремни, па да сутра изјутра рано кренемо.

Сутра изјутра дође ми један од људи грофа Стараја, носи ми други пасош писан латински, с речима: „Господин гроф није још добио решење о вашој ствари, али је чуо да вам је стигла од вашег господина посланика из Беча наредба да се одавде кренете и господин гроф, уважавајући све то, неће вас више ометати и зато вам шаље овај пасош с којим се можете слободно кретати по Мађарској."

Ја му на то одговорим: „Пасош вашег грофа за мене ништа не значи, нити ми треба. Ево", рекох му, „какав ја пасош имам", и покажем му пасош од ћесарског двора. „С овим ја пасошем путујем."

Исплатим затим мом газди за све што сам од њега узимао — а то ме је доста скупо стало.

IV

И тако пођем, а и свим својим људима, који су стајали на улици спремни за пут, наредим да пођу за мном. Кад сам прешао отприлике једну миљу, застанем. Видим, нема наредника Крестића с његовим колима. Питам друге где је и зашто нису сви заједно, а они ми одговоре да је он остао кад смо кренули и да ће нас сигурно убрзо стићи. Пређем тако још једну миљу па се опет зауставим. Питам: „Је ли нас Крестић стигао?" Кажу да није. Одмах сам помислио да ту нешто неће бити у реду, јер сам знао да је он древна пијаница — али људи ми кажу да одјутрос није био пијан, него да му је слуга био мало припит. Постојим још једно четврт сата тако на путу, и како није долазио, а вече се приближавало и јак ветар дувао, нисам могао даље да стојим, него наставим пут за Кашаву, и стигнем тамо пред саму ноћ. Застанем пред тврђавом у предграђу, пред једном

гостионицом, где нам је газда показао собе. Мислио сам: ту ћемо га почекати, па ако не стигне, ујутру бих послао неког да га потражим.

После вечере разиђемо се на спавање и тек што сам заспао, неко поче да лупа на врата. Разбудим се, чујем опет лупу и разговор два човека. Устанем из постеље и приђем вратима. Питам: „Ко је?“ На то ми обојица одговоре да отворим: „потребно је“. Познао сам по гласу ађутанта Маркова и поштара из Лемешана (тако се звало село у ком сам био затворен). Одмах сам видео да то није бадава и да ће бити неко зло. Отворим врата и они обојица уђу. Поштар поче тиме како је дојурио на поштанским колима из љубави спрам мене, али доноси ми, рече, рђаве вести. Наредник Крестић је убио свог слугу и стражари што су тамо остали одмах су га затворили и оковали. Сад ће га, рече, одвести у град Еперјеш у затвор среског суда.

Одмах пошаљем слугу на капију тврђаве да замоли дежурног официра да отвори капију да изиђу поштанска кола. Официр одговори да се обично после повечерја кључеви односе команданту и да зато не може отворити, а како је већ сасвим касно, не усуђује се будити команданта.

Био сам приморан да још једанпут пошаљем мога човека, заједно с нашим газдом, да замоле официра да пробуди команданта иако је касно, и да му саопшти моју молбу.

Официр обећа да ће га пробудити, али не пре четири сата изјутра. Тражио је само да му се каже колико коња треба, па ће кола у то време бити ту. Слуга му рече да ће требати четири коња, и с тим се слуга и газда врате.

Како поштанска кола нису долазила а ја од тешких мисли нисам могао више спавати, почнем испитивати поштара како је дошло до тога да Крестић убије слугу.

Он ми исприча ово: „Кад сте ви пошли, хтео је и наредник поћи и већ је сео у кола, кад му слуга оде у крчму, рекао је да је тамо нешто заборавио. Како га дуго није било, наредник пође да га потражи. Он је, међутим, у крчми пио и већ се сасвим напио. Али кад је видео наредника да долази са штапом, поплашио се батина и побегао на улицу, па у моје двориште. А ја сам“, причао је поштар, „кад сам вас испратио, остао са стражарима на улици, и кад сам видео да наредник јури за слугом и да су обојица упала у моје двориште, потрчим и ја и стражари за њима да одбранимо слугу и да их раздвојимо. Кад ми тамо, наредник стигао слугу, немилостиво га бије, вуче за косу и гази. Ми да одбранимо слугу, а он лежи испружен, лицем према земљи. Мислили смо најпре да је потпуно пијан, а како је био и тучен, мислили смо: ваљда се ошамутио. Али кад је прошло четврт сата, а он не устаје, ми почнемо да га дижемо, али више му није било помоћи, био је мртав. Стражари одмах вежу наредника, одведу га у двориште (где сте ви били) и почну да га окивају и да спремају кола да га одведу у Еперјеш и предаду суду, а ја сам, опет, дошао овамо да вас известим.“

Саслушао сам поштареву причу и, како ми се од тих страшних ствари и мисли замутила глава, нисам више ни легао, није ми било до спавања. Премишљао сам само шта да радим и шта да предузмем, а у исто време говорио сам у себи: Ето шта све човек мора да претрпи у животу. Таман сам се решио једне невоље, већ сам упао у другу (а ко зна шта ме све још чека!).

Добро сам знао какво је мађарско право и какви су им судови. Код њих је тако: суди се према кривици, али дуга истрага се не води, и глава зачас одлети. Зато сам одмах знао да ће око тога бити велике муке и посла, а и поштар ме је заплашио. Каже: ако не пожурим и не потрудим се да избавим наредника, обесиће га. Њихов, мађарски поступак је кратак: глава за главу.

У тим тешким мислима преседео сам сву ноћ и тако дочекао четири сата изјутра, а како из града поштанска кола још нису долазила, морао

сам опет да пошаљем човека официру да пита хоће ли се капија већ једном отворити. Одговорио је да је наредба већ издата и да ће поштанска кола одмах стићи, али после тога саопштења имао сам још једно пола сата да чекам. И већ сам хтео још једанпут да шаљем човека на капију, кад чујем поштанску трубу. Знао сам одмах да иду кола. Кочијаш је улазио у двориште и једнако свирао у трубу; јављао је да је стигао.

Пожурим се да пођем. Повео сам са собом ађутанта Маркова и поштара (он је синоћ своје коње преморио, па их је оставио да се одморе). Ноћ је била врло мрачна и пут се једва назирао. Нисам знао могу ли се поуздати у кочијаша, јер је друм на неколико места био каменит. Питао сам о њему поштара и он ми одговори да познаје тог кочијаша, да је момак вешт и да уме око коња. Кад смо седали у кола, рекнем кочијашу: „Пази, пријатељу, где је пут рђав — ти полако, а где је добар — само терај“ — и дам му преко погођене цене још два сибенценера (тридесет и четири копјејке) напојнице.

Сели смо у кола и пошли касом кроз предграђе, а кад смо изишли у поље, кажем кочијашу: „Пожури, пријатељу, мени се не оклева.“ Бринуо сам се да ли ћу тамо још затећи наредника Крестића и, ако још није одведен, да ли ћу га моћи како било извући, да скинем само ту бригу с врата.

Пошто је кочијаш био лепо награђен, није жалио коње. Ударио је бичем по њима и појурио. Ја му викнем да мало успори, да не тера тако брзо, јер је још мрак, не види се, а он ми одговори: „Не бојте се, ја знам пут“ — и том брзином је јурио једно четврт миље, кад нам тек кола ударише десним предњим точком о један камен и превртнуше се, а ми све један преко другог на земљу. Срећа још те смо пали на страну, иначе, да су нас кола поклопила, зло би било, јер су коњи преврнута кола вукли још неколико корака,

а кочијаш, који је био у седлу, једва је задржао свога коња и остале.

Како је ко устајао, тако је помагао другима да се дигну. Неко виче да га боли рука, неко нога, неко глава. Једва смо се држали, као после неке несвестице. Срећа те смо се само угрували; нико није био теже повређен. Подигли смо онда кола, и почели скупљати са земље своје огртаче и друге ствари што смо са собом носили, поседали наново и пошли даље. Кочијашу нисам више дао да тако јури, јер је још био мрак. Мало после поче свитати. У освит смо стигли у село Лемешане и стали пред гостионицом (оном истом у којој сам већ био). Питам мог бившег крчмара за наредника Крестића, јер од оних стражара ниједан више није био ту. Он ми одговори да су Крестића јуче одвели окованог у Епержеш у затвор.

Много сам се забринуо. Нисам знао шта да почнем и на кога да се обратим, кад ту никог нисам познавао. А да дигнем руке од свега и наставим пут, ни то није ишло. Ја га, као свог потчињеног, морам ипак некако извући. Мислио сам да ће најбоље бити да се обратим суду куд је одведен.

Запитам поштара ко је старешина среског суда и је ли у граду, а он ми одговори да је то оберишпан (ја тај назив не бих умео друкчије превести него председник суда), а да долази у град само у одређене судске дане, иначе живи у својој кући, једно четири миље изван града.

Кад сам то чуо, нисам хтео више чекати, него седнем с ађутантом Марковом на поштанска кола и кренемо у Епержеш. Уз пут сам само једанпут мењао коње. На улазу у град задржи ме стражар на капији, а онда ми приступи и подофицир, са већ уобичајеним питањем: ко иде? — и затражи пасош. Рекнем му своје име, а што се тиче пасоша, рекох му да тако и тако идем команданту и да ћу у граду одсести у једној гостионици.

Кад су ме пропустили, свратим у гостионицу, наручим да ми се што пре донесе доручак и по-

шаљем у канцеларију да се обавестим да ли је председник суда у граду. Одговорили су ми да није ту него да је у својој кући изван града.

Одем онда команданту. Он ме је примио веома лепо. Испричао сам му случај мога наредника, рекао му да сам због тога дошао и да молим за његову помоћ.

Он ми одговори да би ми врло радо помогао кад би до њега стајало. Али у његову надлежност спадају, рече, само ствари које су везане за саму тврђаву, а у суд се никако не може мешати. Суд је у власти господе Мађара и од њих постављених судија, и они су једини власни да над затвореницима воде истрагу, да им суде, да их кажњавају, а у случају очевидног злочина и да их на смрт осуђују. „Ја само сумњам", рекао је командант, „да ћете ви вашег наредника моћи ослободити, јер њему се мора као убици судити."

Запитао сам га да ли би могао макар толико да издејствује код суда да мог наредника узме код себе у затвор док се ствар не испита, а он ми одговори да ни то не може, јер он заповеда само у тврђави, над својим немачким гарнизоном, а све што је изван тврђаве припада другима и он се у такве ствари никако не сме мешати. „Да се тај случај с вашим наредником десио однекуд овде, у тврђави, онда би, наравно, он био ту у затвору и спадао би под моју надлежност."

Нисам имао више ради чега да остајем код команданта. Опростим се с њим и с врло слабом надом вратим се у гостионицу. Решио сам да потражим председника суда да с њим говорим.

У гостионици сам затражио од газде да ми спреми јело, а ађутанта Маркова пошаљем у канцеларију суда (ту у близини) да пита где је то село у ком председник живи и који је пут до њега и да измоли дозволу да види наредника Крестића, да Крестића на тај начин обавести да сам ту и да се трудим да га избавим.

Ађутант Марков је отишао, распитао се о председнику суда и измолио дозволу од стареши-

не над затвореницима да може видети Крестића и видео га у затвору кроз решетку на вратима. С тим ми се вестима брзо вратио; на брзу руку смо се заложили јелом; поштанска кола била су већ готова, платио сам гостионичару доручак, сели смо у кола и пошли.

Путовао сам друмом прилично добро. На две станице мењао сам коње, а на трећој, последњој, морало се скренути налево од главног друма на сеоски пут који је водио до председникове куће. Од тог места морао сам платити двоструку цену, а због рђавог пута поштар није хтео да пусти кола са четири коња, него са шест, и то само зато да може више наплатити, и ја сам, хтео-не хтео, морао пристати.

Ушли смо у двориште председника суда; било је то већ пред вече; затекли смо га код куће. С почетка ме је, као непознатог, примио прилично хладно. Али кад је дознао, а после и видео, да сам дошао на шест поштанских коња (што се тамо ретко дешава, осим код врло високих лица) — због мог ухапшеног наредника — променио је држање и постао љубазан. Понудио ми је да седнем и започео разговор (немачки је знао добро). Између осталог рекао ми је: „Мислим да ћете морати овде преноћити, јер се већ смркло и, ако желите, показаћу вам стан где ћете моћи и кола увести."

Ја му одговорим да немам намере ту да ноћим нити да време губим. „Него вас молим", рекох, „да наредите да се мој наредник ослободи из вашег затвора, да што брже пођем на пут. Ја путујем ради једног важног, поверљивог посла и много ме је задржало то што ми је наредник затворен. Колико сам само пута данас коње измењао док вас нисам нашао. А да се уверите да је тако као што кажем, ево вам мога пасоша који ми је ових дана стигао из Беча са двора. Из њега ћете видети да мене с мојим људима нико и нигде не сме задржавати." — Председник суда узе пасош и поче га читати.

У пасошу је било јасно написано да мене и моје људе не само што нико не сме задржавати на путу него нам мора у свакој прилици још и помоћ указивати.

Кад је председник суда прочитао пасош, вратио ми га је и рекао ми важно да он наредника не може ослободити јер је убица и мора се, по њиховим законима, казнити смрћу.

Ја му поновим опет све што сам му већ рекао: да путујем врло важним и поверљивим послом који ми је поверен, „а за који и ваш двор зна" (морао сам своју ствар мало и увеличати не бих ли на тај начин бар нешто постигао). Рекао сам му и то: да сам добио сад у путу од нашег руског опуномоћеног министра из Беча наређење да што пре извршим задатак који ми је поверен, и да зато и журим куд ми је наређено. „А ви, господине, никакве власти немате над мојим потчињенима, само ме од пута задржавате, а још мање имате права да мог наредника казните смрћу. Ваше право и ваши закони важе само за ваше поданике, а не и за Русе. Да је мој наредник убио неког вашег човека, ви бисте онда, наравно, имали права да му судите по вашим законима, али пошто није тај случај, него је убиство извршио Рус над Русом, то има и да му се суди по законима оне земље којој припада, а не по вашим. А ако ви збиља намеравате, као што кажете, да мога наредника осудите на смрт, донесите ту одлуку још вечерас и то ми саопштите, а ја ћу тог тренутка отићи до прве поште и послати гласника у Беч, и тужити вас нашем, руском опуномоћеном министру, са објашњењем да сам због вас задржан и да по свом послу не могу даље да идем, па ћете видети какву ћете одговорност на себе навући." Казао сам му и то да је погранични комесар, гроф Старај, позван у Беч на одговорност зато што ме је задржао у селу Лемешанима.

Препирали смо се до неко доба ноћи. Напослетку, као да сам тог господина мало поколебао својим разлозима. Опазио сам да већ два-три пута

понавља једно те исто: позива се на мађарско право и законе и понавља да је крв проливена у њиховој краљевини, па да према томе тај случај потпада под њихов суд.

Али моји докази су га ипак мало ублажили, те окрену како он нема власти да такву ствар сам реши. О таквом случају, рекао је, може донети решење само општа седница, а та седница има да се састане за два дана. „Ја ћу сутра на ноћ", рекао је, „поћи у град, и шта будемо решили, ми ћемо вам, ако останете у граду, саопштити." Затим ми је опет рекао да преноћим у селу и да ту ствар оставим док је они не реше.

И шта сам знао? Пристао сам да преноћим.

Собу сам добио код првог председниковог суседа. Зовнем тамо и кочијаша (он ми је већ досадио тражећи да га пустим да се врати) и кажем му: „Ево да те частим, али ту да преноћиш и да ме сутра вратиш у град."

Он узе новац и рече: „Па добро, остаћу, али само ако пристанете да се на ваш рачун поштански коњи преко ноћи хране и да ми двоструко платите што ћу вас одвести натраг у град — иначе ће ме газда казнити." Морао сам све то да платим, само да га задржим.

Сутра пораним и наредим да се коњи прежу. Видео сам и господина председника. И он се спремао у град; рекао је да ће и он одмах за мном.

Око једанаест известио ме је један од чланова суда да је на седници решено да се од мене затражи изјава у којој ћу заједамчити да су и мој наредник и његов убијени слуга руски поданици, „и ако је збиља тако, мађарски суд не би имао разлога да о тој ствари покреће истрагу. На такву вашу изјаву ваш ће наредник бити ослобођен, а ваша ће дужност бити да га после тога предате куда следује. Наш суд ће о томе обавестити своју вишу власт, а онда ће преко руског опуномоћеног министра у Бечу моћи да се обавести о целој ствари".

Ја пристанем, дам тражену изјаву и тако ослободим свог наредника. После тога, не оклевајући, наставим пут. Истог дана, пред вече, стигнем у Кашави своје људе, ту преноћим, а сутра изјутра наставим пут у Токај, и тамо стигнем трећег дана.

У Токају одседнем у великој гостионици „Код краља". Тамо се нађем с нашим, руским мајором Жолобовом (о којем сам већ говорио). Код њега сам затекао и нека писма из Беча на моје име, а међу њима и заповест господина опуномоћеног министра да кренем у Петроварадин (као што ми је и раније било наређено), а ађутанта Маркова да пошаљем преко Мађарске и Славоније на млетачку границу у ћесарски град Трст, на јадранску обалу, с наредбом да се тамо јави нашем руском пуковнику Пучкову и мајору Петровићу, под чију ће команду прећи.

Дао сам ађутанту Маркову објаву и с њим одредио наредника Крестића (оног што је убио слугу и ја га једва ослободио од мађарског суда). Онда сам написао рапорте господину опуномоћеном министру и пуковнику Пучкову. У Токају сам провео два дана. Ађутант и ја имали смо још један део пута да пређемо заједно, па смо се договорили да се и не раздвајамо до тог места где нам се путеви одвајају.

Изјутра смо рано устали и почели се спремати на пут. Слуге су већ почеле и коње изводити, кад мој син, дете од шест година, радостан што ће путовати, изиђе из собе, и, на несрећу, нико га није опазио. Пошао је према штали, ту близу угла куће, где су војници и коњи ноћивали. На штали су била велика двокрилна врата, чије се једно крило давно одвојило и било само једним подупирачем подупрто. Ту су људи ноћу ложили ватру. Мој син приђе вратима и да ли је додирнуо подупирач или се ослонио на њега, тек тај несрећни подупирач склизне или одскочи и врата падну и притисну дете.

Људи који су се налазили око коња чули су само врисак детињи, дотрчали су, подигли врата и видели како дете лежи леђима и главом међу попречним летвама од врата. Било је живо, али лева бутна кост била му је преломљена.

Подигли су га и понели на рукама у собу.

Можеш мислити, читаоче, како ми је било, па тек његовој мајци! Он је био наш једини син и наше прво дете.

Кад сам га видео, таква ме је жалост обузела да сам био као луд. Још нисам знао шта му се десило, па сам мислио да га је коњ ударио. Моја жена се срушила од бола; њу су дизали и смиривали. А дечак се више уплашио него што је бол осећао. Говорио је да му ногу само увијем у мараму па ће моћи ићи — а сузу једну да пусти — само виче да му ногу увијем у мараму.

Брзо га свучемо, скинемо му панталоне, видим, нога му почела већ натицати, а кост му се на два места упрла у кожу. Метнемо га преко јастука на сто и пошаљемо по лекара.

Лекар је брзо дошао, прегледао му ногу — видим, још је јаче натекла и помодрела. Лекар нареди да се намести постеља, а за то време припремао му је топле облоге.

Положио је дете на постељу и ставио му облоге, а онда почео да му намешта поломљене кости. Дете је ударило у вриску и скоро је до несвести долазило, зато су га једнако шпиритусом трљали, а ја и његова мати били смо сасвим изван себе.

Ађутант Марков је све учинио само да нас утеши. Одмах је јавио о томе и мајору Жолобову, који је тог часа дотрчао и стао да нас умирује. Мене и моју жену одвели су у другу собу, а малишан се није хтео другом дати да га држи осим мајору Маркову, јер је Маркова од свију највише волео, али било је потребно да га више људи придржавају.

И тако дечка држе, а лекар му вешто намешта кости и везује дашчицама. Дете вришти што игда може; ја и мати његова плачемо и хоћемо из собе, а мајор Жолобов, човек добра срца, теши нас и храбри. Каже како добро познаје тог лекара, да је човек вешт и да је већ имао доста таквих случајева.

После пола сата дете је престало јаукати, и чујем зове ме. (Много ме је волео, скоро више него мајку). Уђе и лекар: даје нам часну реч да ће нам брзо сина излечити и подићи на ноге; то му, рече, није првина. Подизао је и старе људе, рече, а где не би тако мало дете. Тако нас је храбрио и молио да не очајавамо.

Ја и жена уђемо у собу код сина; био се већ смирио, а кад нас је видео, запитао је да ли му је нога већ оздравила и да ли може већ путовати, а ми му одговоримо, показујући на лекара, да то он зна и да ће му он ногу излечити.

Лекар је био тако добар да се ту скоро све време налазио. Знао је нешто словачки и тако се некако с дететом споразумевао. После га је мали тако заволео да је једнако тражио да лекар буде уз њега.

Мајор Марков остао је још тога дана, а сутрадан је отпутовао на дужност.

Син нам је тога дана и идуће ноћи био у великој ватри и тражио често воде, што лекар није ни бранио, само је у воду додавао неки сируп из апотеке да му спадне ватра. Три дана му је стајала нога у дашчицама, а лекар му је између дашчица често квасио ногу шпиритусом. Петог дана му је мало попустио дашчице, па му је преко њих стављао облоге од топле масти — и тако је радио сваки дан.

Због тог несрећног случаја морали смо остати у Токају читав месец дана. Писао сам за то време у Беч господину опуномоћеном министру, а исто тако и пуковнику Пучкову у Трст, и молио их да ме не криве што сам због тог случаја морао остати у Токају.

Несрећних случајева сам и раније имао. Прво оно хапшење, па онда муке око наредника Крестића, па сад и ово што ми се са сином десило. Због тих случајева морао сам, хтео-не хтео, седети у тим местима, скупо све плаћати и бринути се за коње и војнике, а плату из пука нисам примио откако сам отишао. Оних двеста рубаља из Кијева што су ми на пут дали одавно су отишли. Истрошио сам све своје и пао скоро у беду.

Док сам био у Токају, чуо сам да је мајор Петровић из црногорске комисије дошао у Петроварадин и да је обилазио ћесарско-турску границу, дуж Саве. Он је већ био започео рад: поставио је надзорнике на места одређена за карантин, да се Црногорци који су имали да се зими, кријући се, провуку кроз крајеве под Турском и пребаце преко залеђене Саве у Ћесарску, тамо прихвате и снабдеју најпотребнијим до мог доласка.

Кад сам то чуо, посумњао сам да би од тог могло штогод ваљано испасти. Прво, што Петровић није из тих крајева и што не зна немачки, а, осим тога, и зато што сâм у тим местима никад дотле није био. Ја сам, међутим, сва та места знао јер сам у ћесарској служби бивао на граници поред Саве а и иначе сам често туда пролазио, и знао да на тим местима Црногорци са својим породицама (које је владика обећао послати) никако неће проћи. Они су могли проћи једино преко млетачке границе, и то само на бродовима по Јадранском мору до ћесарске границе, преко Трста или Ријеке.[1]

Чуо сам, додуше, да су се неки из Црне Горе већ пребацили преко Саве у Ћесарску и да су већ доведени у Петроварадински Шанац, али то сам чуо од човека коме се није могло много веровати, и зато сам све то сматрао за празне приче.

Прошао је читав месец дана како у Токају живим. Зима се већ приближавала и хладноће

[1] Пишчевић Ријеку зове Фијума. (Прим. прев.)

почеле. Мислио сам о путу и како ћу прећи преко мађарских пустара пре него што стегне права зима и стићи што пре до места које ми је одређено.

Нашем дечку било је сваки дан све лакше. Дашчице су му биле већ скинуте и лекар му је само маст и фластер стављао; видело се да су му кости већ срасле и да отока скоро више и нема. Пете недеље лекар направи пробу.

Узео је дете за руке, подигао га и ставио на ноге, честитајући мени и мојој жени оздрављење детета. Оздравио је и почео помало ићи, али није нас дуго радовао. — Касније ћу испричати његов крај.

Лекар је тражио петнаест дуката за свој труд, а ја сам му дао двадесет. Исплатио сам и гостионичара, опростио се с мајором Жолобовом — и пошао из Токаја.

Пут ми је био врло тежак и задавао ми много муке. Зима стегла, снег пао, а хладни ветрови су нас целим путем пратили и зато ми је пут од Токаја до Петроварадина трајао читавих дванаест дана.

Кад сам стигао у Петроварадински Шанац (сад се зове Нови Сад), одседнем прво у једној великој гостионици — док не нађем други стан.

Идућег дана имао сам да се јавим у тврђаву Петроварадин команданту, генералу артиљерије, барону фон Елфенрајху (о коме сам већ говорио у првом делу своје повести). Имао сам да му јавим да сам стигао и каквим сам послом дошао; прешао сам преко Дунава чамцем на другу страну и дошао у командантов стан.

Затекао сам тог ваљаног старца још у животу, али је био због своје дубоке старости и глув и слеп (то му се десило исте године кад је мој отац оданде отишао).

Кад сам ушао у собу, затекао сам га како седи у наслоњачи. Његов ађутант ми одмах прије

и запита ко сам, одакле долазим и шта имам да јавим генералу. Кажем му: „Хоћу сам с генералом да говорим“, а он ће мени: „То задовољство можете тек после имати. Ја му морам прво посетиоце пријавити, јер, видите и сами, сви што му прилазе вичу му на уво, јер он нити чује, нити види.“

Рекао сам ађутанту своје име и чин, и да сам ту у црногорској комисији. „Дошао сам његовој екселенцији да се јавим, и надам се да је његова екселенција с тим већ упозната.“

Ађутант приђе старцу и поче му викати на уво то исто што сам му рекао.

Кад је старац чуо за моје име, рече: „Какав мајор Пишчевић из Русије? То мора да је онај што је сад скоро одавде отишао, само он није био мајор, него капетан и откуд да се тако брзо врати?“ И онда опет запита: „Је ли стар?“

Ађутант му викне на уво: „Није стар, млад је.“

Кад је то старац чуо, сетио ме се и рекао: „Ако је млад, то мора бити да је син старог Пишчевића и да је то он из Русије дошао, јер ја никог другог с тим презименом не знам. Млади Пишчевић је био у нашој служби, па је овде добио разрешење и отишао још пре свог оца у Русију.“

Нисам чекао ађутантово питање, него му кажем да извести генерала да сам баш тај о коме је изволео говорити. Ађутант му опет на уво викне: „Ваша екселенција је изволела погодити. То је млади Пишчевић.“

Кад је то старац чуо, пружио је руку и рекао: „Ходи овамо, сине мој; дај ми своју руку.“

Ја му прићем, прихватим му руку и пољубим је из великог поштовања спрам тако дубоке старости.

Он ме узе за руку и рече: „Прићи ближе“, па затражи да се принесе једна столица и посади ме уза се. Онда поче да ми пипа лице, главу и одело, па ме онда запита је ли истина да сам мајор, као што му је ађутант рекао, а ја му викнем на уво

да јесам. Онда ме је и за оца запитао, распитивао се да ли сам га видео. Кажем му да сам се срео с њим на путу кад је одлазио у Русију.

После се почео распитивати како је у Русији и да ли се кајемо нас двојица што смо оставили своју отаџбину и отишли у туђу земљу.

Ја му одговорим да је нама исељеницима одлично у Русији, и испричам му да имамо тамо своје одвојено насеље, да имамо много плодне земље и да живимо у топлом крају.

Старац је у своје време био врло шаљив, па и сад поче са шалом: „Шта то говориш? Каква топла земља? Да се није случајно Русија у Италију претворила? Ја сам", рече, „мислио да тамо код вас и о Петровдану вуку јелени саонице."

Ја му одговорим: „Наша Украјина је боља од Италије јер ми имамо више жита него они, а у Сибиру и на Камчатки збиља дуго преко зиме вуку јелени саонице, али о Петровдану и тамо је лето.

Старац се на мој одговор засмеја: „Ја се, сине", рече, „само шалим, а ти немој да ми то одмах узмеш за зло. Ја тебе волим и све вас знам и зато се с тобом тако пријатељски владам. А за вашу Украјину, ако и нисам био тамо, наслушао сам се доста. Знам да тамо има крајева који нису ништа гори од наших. Знам да тамо све роди и да жита много има. Мени су о Украјини многи људи који су тамо били причали како се тамо лакше може живети него код нас."

Старац је разговарао са мном, а официри који су се ту десили (међу њима је било и пуковника и других виших официра) стајали су и слушали.

Онда се старац њима окрете: „Јесте ли видели, господо, овог младог господина? Ето доказа како ми грешимо кад такве ваљане људе пуштамо да туђој држави служе. Зашто овај господин није могао код нас постати мајор, па му ни на памет не би падало да иде у Русију. Могао је остати и бити од користи својој земљи, а не туђој. Ми не умемо да ценимо људе као што треба:

он је отишао у Русију, а за њим и његов отац са целом породицом. И колико смо само на тај начин ваљаних људи изгубили. А зашто? — зато што не видимо шта у њима губимо. А они су, ето, нашли срећу на другом месту и тамо ће временом постати велики људи. Ето", настављао је старац, „ја сам ратовао заједно с тим људима. Њихова служба била је тако ваљана и тако верна нашем двору да је требало да добију сва признања. Ви сте можда слушали како су нас Мађари изневерили и здружили се с Турчином, а ја сам то и доживео. Били смо онда у очајном положају и једини су нам се онда Срби нашли у помоћи; једини су нам они остали верни. Турци су опустошили сву њихову земљу, и Славонију и Срем, и стигли већ под Беч, здружени с мађарским вођом, издајником Текелијом. Али Срби нас ни онда нису оставили, него су помогли нашој војсци да отера непријатеља. И као што су онда проливајући своју крв чували границу, тако је и данас чувају. Колико нам они вреде види се и по том што дуж целе границе на Сави нигде нема немачке страже. Све то Срби са својим пуковима чувају, а ми поред њих живимо и мирно и безбедно."

Кад је старац завршио, запитао је, како није видео, да ли је ту Лапорта, и кад му рекоше да није, он нареди да га позову. Кад сам чуо за име Лапорта, сетим се да ће то бити шеф канцеларије, мој некадашњи добар познаник. Мало потраја, и Лапорта уђе, и кад ме је угледао, поздрави се са мном као са старим познаником, а онда приђе старцу и поче му викати на уво да је ту, и нека му изволи наредити шта хоће. Старац га познаде по гласу, па га запита: „Да није дошло какво наређење са двора за господина мајора Пишчевића, који је стигао из Русије и ето га сад ту?"

Лапорта одговори да јесте. „Дошао му је", рече, „пасош о слободном кретању по граници."

Старац ми на то рече: „Изволите узети ваш пасош и пођи у име бога својим послом. Само,

надам се да сте ви човек другога кова, а не као један што је ту сад скоро био, опет из Русије, мајор као и ви. Начинио је ту ваздан будалаштина, које му нимало не служе на част, и ја никако не бих могао рећи да ми се допао;[1] зато се", рече, „мало почувајте да не упаднете и ви у такве погрешке."

Примио сам пасош који сам добио од ћесарског двора на тражење нашег опуномоћеног министра из Беча, опростио се с генералом и отишао кући. Затим сам написао извештај господину посланику у Беч, а исто тако и пуковнику Пучкову у Трст, јављајући им да сам стигао у Петроварадин и да сам примио пасош о слободном пролазу границом.

[1] Кад сам чуо генералове речи, сетио сам се да ће бити реч о мајору Петровићу, као што је и било. Он је стигао у Петроварадин пре мене и, да се покаже како је моћан, дозволио је себи што није смео. Између осталог и ово: најмио је шест сељачких коња, упрегао их у каруце и хтео тако генералу у двориште — како нико не ради. У тврђавама је тамо обичај да се кола остављају испред зграде, на улици, код улаза, где обично и стоје кола; унутра се улази пешке — а он није тако урадио. Хтео је онако просто да упадне у двориште, а двориште је било и мало и тесно: док су предњи коњи били већ пред улазом у зграду, каруце су биле још на улици. И тако је морао да се напољу заустави, сиђе с кола и пређе преко целог дворишта пешке. Слуге су после морале извлачити кола натрашке, а уплашени коњи само су тутњали по генераловом дворишту. Због тога је мајор Петровић навукао генералово нерасположење.

Хоћу да објасним какав је био тај старац. Чин му је био, као што сам већ рекао, артиљеријски генерал, а звао се барон фон Елфенрајх. Служио је верно и одано аустријском двору и у своје време био велик ратник (још под славним фелдмаршалом принцем Евгенијем Савојским). Командовао је великом војском у Славонији и на турској граници и увек имао Србе под својом командом. У служби је био до дубоке старости, и онда пензионисан. Старост је проводио у пештанској болници. Али команданти који су га заменили у тој тако важној пограничној тврђави нису умели свршавати послове као он, и кад су почели правити велике грешке, вратили су старца опет у службу (био је врло стар, али још увек свеже памети), с тим да на том месту остане до краја живота.

V

У Петроварадину сам провео једно две недеље и одредио где ће се Црногорци, ако буду долазили по зимском времену, сместити и како ће се издржавати. Тада сам се распитао и шта се то десило кад је мајор Петровић овамо стигао и какви су то људи што су у Ћесарску прешли (о њима сам слушао још у Токају). Дознао сам да је збиља из Турске тајно, преко Саве, прешао неки Јездимировић[1] заједно с још неколико људи и да су се сви, после карантина у малом месту Митровици, изјаснили као Црногорци и дошли у Петроварадин. Тај се Јездимировић јавио мајо-

[1] Кад је Шевић стигао из Ћесарске у Кијев, јавио се и тај Јездимировић, као хусарски редов, у његову јединицу (он се у Русију доселио пре Шевића), а кад сам касније и ја дошао, био сам и ја одређен у Шевићеву команду. После, кад смо се припремали да из Кијева пређемо у нашу нову насеобину у Бахмутској провинцији, и Шевић ме поставио за капетана чете, међу људима који су били под мојом командом, сећам се да ми је на списку био и један хусар, Јездимировић, који је пред полазак у нашу насеобину побегао преко границе у Пољску. Касније смо чули да се преобучен у калуђерску поцепану мантију, с лажним пасошем, представљао као калуђер из Свете Горе, просећи милостињу. Из Пољске је после преко Мађарске дошао у Славонију према турској граници, па је и тамо код неке господе просио. Говорио је да је ради милостиње био и у Русији, и тако је, кријући трагове, прешао преко Саве у Турску, у Босну — одакле је родом и био. И како о њему нико није водио рачуна, није се за њега дотле ништа ни знало. Али дознао је и он за црногорску комисију и није хтео пропустити прилику а да се не користи. Пошао је пешке црногорском владици, провлачећи се кроз Турску, обучен у ону своју калуђерску мантију. Кад је стигао, представио се владици и изјавио да и он може из пограничних турских крајева извести велики број људи, али да за награду тражи официрски чин. Владика га постави за поручника и нареди му да људе које буде превео на ћесарску страну у карантине пријави као Црногорце. И он је збиља у митровачки карантин довео два своја брата и зета с породицама и још два сељака исто тако с породицама. Толико је у то време и бројала цела та њихова јединица, и ти људи називани су црногорски пресељеници.

ру Петровићу с писмом од црногорског владике; у том писму владика Јездимировића производи за поручника и наређује да и он ради у црногорској комисији и да се сви људи које он буде превео у Русију имају завести као Црногорци.

По владичиној наредби мајор Петровић је Јездимировића примио, али како Црногорци с те стране нису уопште могли прелазити, мајор Петровић је променио план и сложио се с Јездимировићем: да потајно врбују људе из Ћесарске.

Али, иако су били спремни на тај подухват, ипак у туђој држави нису могли ништа сами извести. Требало је наћи неког способног тамошњег човека који би им у том послу био од помоћи. У то време, у граду Карловцима (место удаљено миљу и по од Петроварадина), живео је један човек који је служио као синдикус (тај чин би одговарао шефу полиције или секретару градске управе). Звао се Иван Бањевић. Он се доселио као мали из Турске, из Албаније, у Ћесарску, ту се и школовао, научио прилично немачки и латински и у истом граду касније заузео место синдикуса. Петровић је дознао за њега и потрудио се да се с њим упозна. Поручио му је да су земљаци и да би желео да се види с њим (и Петровић је био из Турске, из Албаније, из града Подгорице).

Бањевић прихвати позив, дође у Петроварадин, нађе се и упозна с мајором Петровићем. Овај му том приликом повери свој план и замоли га за помоћ, обећавши му велику награду за труд, и Бањевић пристане. Почели су овако: у Карловцима и у околним местима било је увек људи с разних страна који су, са објавама, долазили у та места ради посла и зараде (у Русији се такви људи називају бурлаци, а тамо бећари). Они су живели по целу годину у надници или с месечном платом (радили су највише у виноградима и баштама). Те су, дакле, људе стране и непознате, могли тајно придобити да се изјасне као Црногорци. Кад прекину посао, из градске канцела-

рије ти људи добијају нове објаве (старе им се при ступању на посао одузимају), и у те нове могло се написати да су сви Црногорци и да су дошли у град или околна села само привремено, због зараде. С тим новим објавама могли су после прелазити на нова радна места, а као прави Црногорци могли су се и у Петровићеву јединицу пријавити.

Бањевић се примио тог заплетеног и опасног посла и почео људима (тајно припремљеним и поткупљеним) издавати праве службене објаве, а ови су се онда пријављивали мајору Петровићу. Ускоро се накупило око педесет таквих људи. — То се све радило у највећој тајности.

Чим је Петровић видео како му је почетак врбовања добро пошао, наредио је пријављеним људима да се настане изван града по гостионицама и крчмама, и то или сваки за себе, или по двојица-тројица, као што су и раније радили кад су тражили посао. Сваком је дао нешто новаца, колико за прво време, а такозваном поручнику Јездимировићу издао је наредбу да мотри на њих и води рачуна где се који налази.

И одмах, не часећи часа, јави у Беч опуномоћеном посланику да су већ стигли црногорски исељеници које му је владика послао с поручником Јездимировићем. Он их, јављао је, држи у приправности за прелаз у Русију и моли пасош за њихов слободан прелаз преко границе.

Наш опуномоћени посланик изради после тог извештаја преко ћесарског двора пасош на име такозваног поручника Јездимировића, који ће исељенике предводити, и пошаље га преко поште.

А Петровић одмах, без оклевања, најми из околних села кочијаше да превезу људе до одређеног места. Нареди им где и кад да дођу, а исто тако нареди и људима да у то доба ноћу тамо стигну. Потрпа их затим све у кола и са Јездимировићем их пошаље на пут. Сутрадан је и сам отпутовао према млетачкој граници, у град Трст,

где се налазио пуковник Пучков с државном касом.

За све то се сазнало одмах некако после мог доласка у Петроварадин. Кад је оно раније Јездимировић побегао из Русије према пољској граници, с њим су побегла још два човека који су после, кад су дошли у Петроварадин, причали свуда о томе. Кад је за то синдикус Баљевић сазнао, предвиђајући несрећу, ништа паметније није смислио него се сакрије пре него што о томе судске власти сазнаду.

Затражи зато од градског начелника да му да неколико дана одсуства да може отићи преко Дунава у Банат, у град Панчево, а кад га је начелник пустио, не оде у Банат, него у Петроварадински Шанац (или Нови Сад), где сам се и ја у то време налазио.[1]

Стигао је ноћу и скрио се код свог шурака, где је и цео сутрашњи дан провео, а касно ноћу, кад сам са слугом у кући био сâм, упадне ми наједном један непознат човек у огртачу, казујући да има са мном нешто важно да разговара насамо.

Како ми је био непознат, рекао сам му: „Немам част познавати вас. Ви свакако нисте из овога града."

Он ми рече да је он синдикус Баљевић из Карловаца, и понови своју молбу да говори са мном насамо. Тог човека сам први пут тада видео. Устанем и поведем га у другу собу, а он, како је ушао за мном, затвори врата за собом, па ми приђе ближе и падне на колена, плачући и молећи да му спасем живот. Било ми је чудно такво понашање непознатог човека, станем га дизати и

[1] Тај град, који сам назвао Петроварадински Шанац, исти је град о којем сам и у првом делу ове књиге говорио. Из давнина је тим именом назван, а после је проглашен за слободни краљевски град и назван српски: Нови Сад, а немачки: die königliche frei Stadt Ney Satz. Лежи на левој обали реке Дунава, у Мађарској, насупрот ћесарске тврђаве Петроварадина. Дели их само Дунав.

упитам га шта хоће од мене и на који начин да му живот спасем.

Он ми онда подробно исприча све што се десило између њега и мајора Петровића (што читалац већ зна). Осећа, говорио је, да му прети опасност, и хтео би да се склони пре него што га ухапсе. Тражио је, рече, од начелника неколико дана одсуства под изговором да мора послом преко Тисе у Банат, у град Панчево. Ових дана ће га зацело тражити да га ухапсе — тако му је, рече, дојавио један пријатељ из тврђаве Петроварадина, као и да је о свему томе обавештен већ и генерал-лајтнант аудитор, који је команданту предао извештај и налог да га ухапсе и изведу пред суд. Зато ме моли да му помогнем и живот му спасем, и зато је, вели, и дошао, јер не зна ко би му други осим мене могао помоћи.

Ја нисам могао пристати да га код себе задржим, као што је он тражио, а још мање да стојим добар за њега и да са судом имам посла. Постојало је строго наређење нашег опуномоћеног министра о тим недозвољеним пословима. По наређењу, нико други осим црногорских исељеника није смео бити у списку. И под претњом губљења части ја се нисам смео мешати ни у какве ствари које би биле изван задатка који ми је одређен. Све сам то Баљевићу разложио и рекао му да му не бих, кад би лично до мене стајало, одбио помоћ, „али како ја сам себе и своју част морам чувати, не могу вам ништа помоћи, него нађите неки други излаз за свој спас, а на мене немојте рачунати — ја вам не могу ништа друго осим тај савет дати".

Кад је он то чуо, облиле су га сузе и опет је пао преда мном на колена, молећи да му живот сачувам, да он никаквог другог излаза нема и да се само у мене уздаје. Био сам приморан да му још једанпут кажем да се ја не смем мешати у такве ствари, јер се бојим да сâм себе не увалим у несрећу и да га зато молим да ме остави на миру.

Најзад је ипак отишао, а мене оставио у великој бризи. Целу ноћ сам провео у страху. Бојао сам се, кад се та ствар открије, да ће тамошња господа и на мене посумњати, и, да бих се спасао, почнем смишљати шта бих одговорио кад би ме неко о томе штогод питао и како бих све то заједно приказао као измишљотину. Најзад, мислио сам, кад би баш до чега и дошло, ја бих показао наређење господина опуномоћеног посланика које код себе имам да се види да ја знам каква је строгост кад се тиче таквих недозвољених послова.

Сутрадан су Бањевића тражили и у Новом Саду. Војне власти су се свуда распитивале за њега, о њему је обавештен и градски Сенат (тако се тамо зове суд), а говорило се да га и у Панчеву траже (куда је казао да ће ићи), с тим ако га нађу, да га одмах ухапсе.

Тог истог дана послао ми је један господин (нећу га овде именовати) свога слугу да пита да ли ћу то вече бити код куће. Треба, поручио је, да се види са мном. (Тај господин је у Новом Саду био врло угледан, и ја сам се с њим добро познавао). Одговорио сам да ћу бити код куће и да ће ми бити врло мило да га видим; с том се поруком слуга вратио.

Кад је пало вече, стиже тај господин, сам. Дочекао сам га пријатељски. Разговарали смо о разним стварима око пола сата, а онда он поче да ме моли за Бањевића. Молио ме је да се смилујем на њега и да га спасем. Казао ми је да га траже, да ће га кад га пронађу предати суду, па ће га суд приморати да целу ту ствар открије. Он је засад скривен, али тако не може још дуго остати, „а његов спас", говорио је тај господин, „зависи сад једино од вас. Иначе ће рђаво завршити: или ће провести цео век у тамници, или ће га чак, другима за пример, казнити смрћу. А како та ствар, у коју се он неразмишљено уплео", наставио је тај господин, „има везе с вашим, руским пословима, ви му морате пружити помоћ".

Наваљивао је на мене да га тајно пошаљем у Русију, говорећи да ја то могу урадити. Саветовао ме је да тако учиним, јер се само на тај начин неће ништа сазнати и суд неће моћи ништа открити.

Ја сам тог господина врло добро познавао и знао сам да је поштен човек, али да је на његовом месту био неки други, ја бих све те његове речи сматрао само као кушање. А како ми није био ни најмање сумњив, могао сам с њим слободно разговарати и поверити му све о оним строгим наредбама које су ми дате. Рекао сам му да сви наши официри који су послати за тај посао у Аустрију имају такве наредбе, па сам му чак ту наредбу нашег посланика и показао. „Ето", рекао сам му, „кажите сад и сами смем ли ја улазити у ту Бањевићеву ствар, кад ја за то немам ни власти ни могућности."

Он ме је пажљиво саслушао, чак је и увиђао да бих прекршио наредбу коју сам добио и да бих учинио нешто недопуштено кад бих нешто предузео, али ипак није престајао да моли да Бањевићу некако помогнем, и тражио да му то обећам.

Молба тог господина бацила ме је у бригу. Нисам му могао одмах одговорити, нити му ишта обећати. Казао сам му да ме остави да размислим до сутра, а сутра ћу га известити шта сам решио — и с тим смо се растали.

Отимао сам се просто да улазим у ту ствар. Веровао сам да је Бањевић све то радио само због користи (примио је новац од Петровића), а не из љубави према Русији, као и Петровић што је у својој лакомислености гледао само да се додвори владици, који је обећао одређен број људи. Имао сам, дакле, разлога да се не мешам у њихове ствари. Али, с друге стране, шта ће бити, размишљао сам, ако Бањевића изведу на суд и притегну га, па он ода ту ствар срамотну и за сваку осуду — за коју може и наш посланик у Бечу сазнати, па чак можда и наш двор. И зар

се не би могло десити да се због незадовољства једног и другог двора ова наша комисија чак и укине? Зато би можда ипак најбоље било све то предупредити и спречити да се о томе штогод сазна. И тако сам решио да нађем неки начин и Бањевића пошаљем у Беч, а оданде, кад се укаже прилика, у Пољску. Целу ноћ сам премишљао док нисам донео ту одлуку.

Сутра изјутра пошаље ми онај господин слугу с позивом да му дођем на ручак. Знао сам да је то због Бањевића. Рекао сам слузи да ћу доћи, а до ручка седнем и напишем два писма у Беч: једно господину посланику, а друго секретару Волкову. Писао сам им о Бањевићу. Хвалио сам га, и то што је урадио приписивао сам његовој великој љубави за Русију и жељи да јој учини услугу. „Али сада се овде", писао сам, „његов рад открио и живот му је дошао у опасност. И да преко суда не изиђе све на јавност, ја сам био приморан да га тајно опремим у Беч." — На крају сам још молио да се смилују на њега и да му укажу помоћ и заштиту.

Кад је дошло време ручку, пођем оном господину. Он и његова жена дочекали су ме на улазу и обоје ми се обрадовали. За ручком осим нас никог другог није било.

Кад смо после ручка прешли у другу собу, запитао ме је тај господин шта ће бити с Бањевићем. Одговорио сам му да сам већ спремио писма и да ћу га сутра с писмима послати у Беч, само, рекао сам, мора се преобући и набавити пасош као трговац. На те моје речи господин ми се захвалио: био је мојим решењем врло задовољан. Пасош и трговачко одело за Бањевића, рекао је, биће његова брига.

У Новом Саду има кочијаша колико год човек зажели. Задржавају се обично изван града у гостионицама. Стижу с путницима из разних места и враћају се опет с њима. И како непрестано иду на све стране, било ми је лако да нађем кола за Бањевића.

Бањевић се преобукао као трговац из Турске; таквих је тамо пун град, а Грка највише. Они путују најчешће у Пешту, Будим и Беч, разносећи своју робу. И он је био опремљен као један од њих. Кола су му била већ у приправности у једној гостионици у којој је један мој наредник становао.

Оном господину дао сам реч да ћу Бањевића послати у Беч и рекао му да ми га пошље сутра на ноћ (све то време он је лежао сакривен у подруму код свога шурака).

Сутрадан касно ноћу он дође, обучен као грчки трговац који долази из Турске (као такав, имао је и пасош до Бечa под туђим именом). Ја му дам припремљена два писма, а уз њих и треће, за оног мог пријатеља трговца и банкара (о ком сам у првом делу говорио), с молбом да Бањевићу помогне да пређе границу ако буде требало (он му је највише и помогао; касније ће и о томе бити речи).

Бањевић је узео писма и исте ноћи кренуо на пут. Све је ишло како треба и о њему нико ништа није сазнао. Кад је стигао у Беч, упутио се прво мом пријатељу трговцу, као што сам га упутио. Дао му је моје писмо, а овај га сместио код једног човека код ког је могао бити сасвим сигуран. Показао му затим пут за посланство, где се јавио секретару Волкову и предао му моја писма. Али од тога није имао много користи, или, може се рећи, нимало. Господин посланик није сматрао за потребно да му укаже помоћ, него му је рекао нека се сам побрине за прелаз ако хоће у Русију. Зато се Бањевић морао с молбом обратити оном мом пријатељу трговцу.

Мој пријатељ је, према мом писму, отпремио Бањевића с другим трговцима преко границе у Лајпциг и писао тамо својим пријатељима, трговцима, да га упуте у Варшаву (у свим тим градовима има доста трговаца Грка, који хоће понекад да помогну човеку у невољи).

Бањевић ми је, кад је стигао у Беч, о свему томе преко поште писао, а ја сам, опет, све то дојавио оном господину (о коме сам већ доста говорио). Нико други није знао шта је с њим било. Оно што се десило заборавило се. Сви су мислили да се негде заувек изгубио. Он је, међутим, прошао кроз Пољску и стигао срећно у Русију, у Петроград.

Ја сам после тога отишао на ћесарску границу према Турској, у Митровицу, на левој обали Саве, у Срему. Ту је главни гранични прелаз, карантин и стража. У том су граду живели мати моје жене и брат, пуковник Александар Рашковић, са женом и децом. Затекли смо их све живе и здраве. Примили су нас у своју кућу и дали нам засебне собе, и тако смо се ту сместили.

Према мом задатку, требало је да ту нешто постигнем пре него што Савом крене лед. Требало је да преведем макар мали један број људи из Турске. (Да Црногорци до тих места дођу, о томе није могло бити ни говора. Они би морали прећи преко великих босанских планина, а пут би им због Турака био дуг и опасан). Дошао сам, дакле, на обалу Саве, која тече поред саме Митровице. Ту у близини био је карантин и у њему директор, његови чиновници и ћесарска стража.

Видео сам се и упознао с директором и показао му свој пасош, по којем сам могао примити исељене Црногорце из карантина. Питао сам га да ли је већ ко стигао од њих. (Морао сам га тако питати и рећи му да ће сигурно доћи).

Директор ми је одговорио да је о мом доласку обавештен од своје команде, али да Црногораца још нема, нити се чује да ће доћи, а ја му још једном поновим да ће доћи и замолим га да један мој наредник и каплар остану у карантину да те људе упишу кад стигну и да им дају храну

док не издрже карантин. Директор пристане и прими их.

Нешто сам већ постигао, а да постигнем све, требало је и друге мере предузети, али само пажљиво, да не начиним неку грешку па да аустријска команда посумња на мене.

Мени је цела граница одраније била позната. На неким местима било је и мојих рођака, а осим њих имао сам тамо и добрих пријатеља и познаника у које сам се могао поуздати. Њих сам, дакле, потражио и нашао. Они су ми у мом предузећу могли помоћи.

Онда сам тајно по селима с турске стране пустио глас да сам стигао у Митровицу и да очекујем црногорске исељенике, али да се исто тако под именом Црногораца могу јавити и други људи из Турске у моју јединицу. Зато, ако ко жели да се пресели, нека се јави граничној ћесарској стражи, на месту које му се чини најподесније, оданде ће сви бити доведени у карантин, а већ у карантину ја дајем цело издржавање.

Све сам то учинио само зато што сам био веран својој заклетви. Хтео сам ревносно да служим Русији (коју сам већ називао својом отаџбином и децу своју њој у службу наменио) и да њој на корист те људе преведем.

Тако се преко мојих пријатеља, као што сам рекао, пренео тајни глас Србима у Турској о мом доласку у Митровицу и оданде су почели пристизати људи и појединце и у групама, како је ко већ умео и знао, преко залеђене Саве. (То су били последњи дани за прелазак, јер је лед убрзо после тога кренуо). У ћесарским караулама пријављивали су се као Црногорци, а затим су одвођени у карантин. То су све били млади, нежењени и наочити људи. Ја сам о њиховом доласку одмах бивао обавештен и одмах их уводио у свој списак. Прешла су ми тако шездесет и два човека. Ја сам их хранио, а некима чак и куповао одело и обу-

ћу (за те трошкове донео сам из Русије триста дуката).[1]

Чим су се искупили и прешли у карантин, послао сам један извештај у Беч нашем посланику, грофу Кајзерлингу, а други у Трст пуковнику Пучкову, који се тамо налазио с државном касом. Јавио сам им да су ми из Турске прешла шездесет и два исељеника који су се изјаснили као Црногорци, да су смештени у митровачки карантин, и да ћу их после карантина превести преко Дунава у Нови Сад, где ћу чекати даље наређење.

Моји пријатељи, с ове стране границе, о којима сам говорио, причали су ми како многи људи из Турске имају жељу да се иселе, и да није настало рђаво време и да се путеви нису искварили и лед на Сави кренуо, прешли би још многи са својим породицама. То исто су ми потврђивали и пресељеници из карантина. Говорили су да ће се читава села подићи и прећи преко Саве ако идућег лета и зиме будем у Митровици.

О томе шта сам урадио писао сам и црногорском владици, који се тада налазио у Трсту, као и мајору Петровићу, а пријатељима сам рекао да народ обавесте да ћу и догодине бити ту, а ако не будем ја, биће неко други, и да ће сви исељеници бити примљени, и зато нека не губе наду, него нека буду спремни.

Колико сам се у то време проводио лепо и весело на граници, толико сам после имао туге и жалости. Мој син, о коме сам причао како му се у Токају десила несрећа, разболео се изненада тако јако да је за три дана умро. Тај тешки удар

[1] Треба напоменути да се Турци преко Саве у Турској, у Босни и Србији, разликују од оних у Анадолији и Египту. Они су некад били хришћани, као и остали Срби, али су се због турског беса и насиља истурчили. Живе највише у градовима, а по селима ретко. Језик и обичаји су им српски. — С турске стране постоје карауле, али кад ко пређе на ћесарску страну, нико од тога не прави питање. Тако је било и с тим мојим људима.

претворио је нашу срећу и радост у највећу тугу и жалост. Жена ми је од туге пала у постељу лежећи у њој непомично.

Све сам чинио да јој помогнем. Призивао сам лекаре, али како је она поред болести била још и бременита, лекари су били мишљења да се од лекова уздржи, да се не начини још веће зло. Прележала је неке две недеље, а онда се мало придигла, али је и даље више лежала него што је била на ногама.

У то време моји исељеници били су пуштени из карантина, а ја узмем уверење од директора да су сви издржали карантин, њихов тачан број, и да су сви пријављени као Црногорци. Затим сам их превео преко Дунава у Мађарску, у Нови Сад, и о свему томе обавестио команданта у Петроварадину. Командант је послао једног официра да извиди и испита да нису то случајно људи из Аустрије. Онда најмим три велике гостионице на крају вароши и сместим у њих све исељенике, оставим им једног наредника и једног каплара, уредим све што је било потребно за њихов живот и тако их оставим, а ја се пожурим опет натраг. Ушо је већ стигло и пролеће и време се пролепшало.

Кратко време после тога добијем наредбу од пуковника Пучкова из које сам дознао да ми он са наредником Фишером шаље двадесет и седам људи, који ће ускоро стићи. Те људе имао сам да здружим са мојима и да их спроведем у Русију, у Кијев, где ћу имати да сачекам наредбу Сената: да ли ћу се вратити у Ћесарску или ћу поћи на неко друго место. Људи које будем довео остаће под командом кијевског команданта, а новац за њихов пут и моја плата послаће ми се на тврђаву Петроварадин.

Кад сам добио ту наредбу, почео сам се припремати за пут. Чекао сам још само наредника Фишера, који ми је с људима послан. Али велика ме је брига морила због моје жене. Била је слаба, још је лежала и, како је онако немоћна

тешко подносила бременитост, није смела поћи на тако далек пут. Осећала је да није кадра да издржи толики напор. Зато сам решио да она остане код матере. Надао сам се да ће ми Сенат наредити да се по истом задатку вратим у Ђесарску: њено би се здравље за то време поправило, ослободила би се бремена и онда би могла и она путовати. Све смо лепо смислили, али човек, тај бедни створ на овом свету, никад не зна шта му је судбина припремила и какве га све несреће чекају.

Наредник Фишер стигао је сам. Људе је оставио на главном друму који води у Кечкемет. Нисам оклевао. Опростио сам се са женом и пошао на пут. Нисам носио много ствари. Узео сам само једна кола и две слуге. Уз пут сам свратио команданту (старцу о ком сам раније много причао) у тврђаву Петроварадин да се опростим с њим. Ту сам примио и новац који ми је тамо стигао, пребацио се преко Дунава у Нови Сад, нашао тамо кочијаше с теретним колима, сместио у њих своје људе и кренуо на пут.

Трећег дана стигнем у Кечкемет, где су ме чекали Фишерови људи из Трста, и кад сам их саставио с мојима, имао сам осамдесет девет редова, једног наредника и једног каплара. Одатле пођем даље.

Иако је било наређено да се наредник Фишер, кад преда људе, врати одмах натраг у Трст, ја сам га ипак задржао уза се: двапут смо још коначили заједно. Питао сам га за те људе да ли су збиља прави Црногорци, као што у списку стоји, јер, рекао сам, „мени не изгледа да говоре као Црногорци".

Он ми одговори да ту уопште нема Црногораца. „Ми смо их", рече, „скупили тајно где и како смо могли и под тим именом их уписивали, а Црногорца тамо нисмо ни једног јединог видели. Црногорски владика је дошао, додуше, морем у

Трст, али никог са собом није довео осим попова и калуђера, а говорено је као да ће за њим стићи и људи лађом."

Фишера сам после тога вратио, а ја продужио даље.

На првом ноћишту све је било у своме реду. На другом и трећем већ се почео стварати неред, а што даље, било је све горе. На крају је постало скоро неиздржљиво, и то све због ових из Трста, све самих божјих лопова и пијаница. Искупило се ту све оно најгоре; међу њима је било и правих шумских разбојника. Уз пут, на преноћиштима, по кућама и крчмама крали су све што виде, а што узму — више не тражи.

На много места морао сам плаћати штету што су починили. Осим тога, међу њима су сваки дан избијале чудне препирке: један другом није давао испред себе, у колима су бирали боља места и на та места други није смео сести. Из тога су се стварале не само свађе него и туче.

Могао сам строгошћу да их излечим од тог неваљалства, али били смо већ близу границе, а они, какве су пропалице били, могли су се разбежати и направити ми велике неприлике. Зато сам морао с њима лепо, само да ме слушају.

Хранио сам их уз пут месом и рибом кад год сам могао, давао им новац за пиће, разговарао с њима најлепше и хвалио им јунаштво и добре њихове особине. Понекад сам се задржавао с колима пред крчмама, узимао им пива и ракије и појио их на свој рачун. И онда сам им говорио о њиховој самовољи, да им не приличи то што раде и да ће због таквог владања доћи на рђав глас. „Боље је", говорио сам им, „за вас да будете уздржљиви и послушни и да се међу собом слажете и пазите. Ако тако радите, стећи ћете признање и за добро владање добићете официрске чинове. У Русији", рекао сам им, „нико у служби не остаје ненаграђен."

Таквим и сличним начинима успео сам да се некако сложе и здруже и да слушају моја наре-

ђења. Напатио сам се у почетку страшно с њима. Бојао сам се и да се не побуне у туђој држави, на тако далеком путу, и да не пређу у пољску службу — а Пољаци су их на то на више места и наговарали. Зато никад нисам хтео да се задржавам у градовима и већим местима на преноћишту, него сам маршруту удешавао да заноћимо у сеоским или друмским крчмама.

А они други, које сам ја извео, били су ми послушни и верни од почетка пута па све до Кијева, и зато сам и ја у њих имао велико поверење. — С таквим сам се тешкоћама борио кроз целу Мађарску и Пољску, управо до руске границе.

Међу људима из Трста нашао сам једног свог давнашњег познаника. Био је то један Србин из Славоније. За време моје службе у Ћесарској, у Славонском хусарском пуку, он је био у служби код мајора Продановића као учитељ његовој деци. Звао се Алексије Калиновић. Био је човек од реда и врло учен. Кад је оставио мајора, отишао је у Далмацију да нађе друго место. Одатле је био позван за секретара црногорском владици (владика је писао у Далмацију својим пријатељима да му нађу таквог човека).

Код владике Василија у Црној Гори био је три године секретар. С њим је заједно и у Трст дошао. Али кад је чуо да се ја с том комисијом налазим у Ћесарској (сам ми је то причао) и да одлазим са исељеницима у Русију, није више хтео остати код владике, него је тражио да га владика ослободи дужности. Хтео је и он с исељеницима у Русију, и тако ми је дошао с оном дружином из Трста.

Ја сам му се врло обрадовао. Како је био из добре куће, позивао сам га за свој сто, а и у путу је са мном у колима седео. Тако сам имао прилике да сазнам све о раду црногорске комисије. Питао сам га шта се тамо дешавало и он ми је све подробно испричао.

Испричао ми је како је владика Василије, кад се вратио из Русије у Црну Гору, сазвао сердаре, виђеније људе и свештена лица, објавио им да је црногорска комисија започела рад и затражио њихов пристанак да се из Црне Горе у Русију пошаље хиљаду људи, колико је за први мах обећао. Као први имали би да пођу млади нежењени, а касније, уколико зажеле, и ожењени људи са женама и децом. Владика је молио да се нико од сазваних томе не противи, а путне трошкове око пресељења од Трста до Русије, рекао је, сносила би руска државна каса.

Тек што се владика пред збором изјаснио, наставио је Калиновић, људи су се почели бунити. И одмах су се створиле две партије. У једној су били владичини рођаци, који су се сложили с владиком, а у другој сви остали који су били против исељења. Они су корили владику и питали га какву он то власт има да људе из њихове домовине исељава. А ако је Русији дао обећање, рекли су, онда нека шаље своје људе, који су му у власти, а они ићи неће. Тако се, причао је Калиновић, збор и разишао. Највише се противио неки Стано, а други су само понављали оно што је он говорио.

Владика је после тога, причао је даље Калиновић, био неколико дана у великој неприлици. Видео је да га нико не слуша, а посао који је започео, без народне воље, морао је ипак завршити. И шта је знао — почео је призивати своје рођаке и неке попове удовце, поповима дао благослов да обрију браде, наградио их новцем и официрским чиновима и тако их придобио на своју страну.

Онда је почео тражити начина како да привуче и тога главара Стана (о коме сам казао да се највише противио), а исто тако и војводу и сердара Мојаша. Почео је и њих придобијати поклонима, а онда је испросио Станову сестру за мајора Петровића. Стану је, опет, обећао титулу губернатора (тог назива и чина дотле није ни било

у Црној Гори) и објаснио му да је губернатор исто што и генерал, или владалац читаве земље. И ако Стано, рекао је, пристане да пође у Русију и потруди се да и друге за то придобије, тај ће му чин, по владичиној препоруци, и руски двор потврдити. Касније ће се, ако буде хтео, моћи и вратити и бити господар Црне Горе.

Владика је на тај начин постигао донекле оно што је желео. Придобио је и тога Стана за себе и утврдио с њим да мајор Петровић узме његову сестру за жену, а он, Стано, да пође с њом младожењи у Трст. Исто је тако придобио и војводу и сердара, обећавши им да ће их двор, ако пођу у Русију, наградити за њихову ревност.

На томе је владика све и засновао. Придобијени за исељење придобијали су друге, и људи су му се почели јављати. Онима из угледних кућа владика је давао одмах официрске чинове — али поред свега тога људи су се ипак слабо одазивали, као што ће се даље видети.

Што није могао да испуни обећање, владика се изговарао нападом Турака. Турци су, вели, напали црногорску границу с албанске стране, и Црногорци, забављени својом домаћом невољом, морали су да бране своју земљу и да се бију с Турцима. Зато је владика исељавање оставио својим присталицама, а сам се кренуо на брзину из Црне Горе. На млетачкој граници на мору нашао је лађу и дошао у Ћесарску, у Трст, где се налазио и пуковник Пучков, са касом. С њим је дошао и тај његов секретар, Калиновић. Ту, у Трсту, споразумео се с мајором Петровићем да у извештају пуковнику Пучкову наведе турски напад као разлог што су се људи у малом броју одазвали. Већи број се сада није могао, речено је, одвојити, јер су људи остали да бране своја огњишта од Турака, одвојен је само један мали део, који ће ускоро доћи за њима.

Кад је владика у Трсту примио писмо које сам написао њему и мајору Петровићу, извештавајући их о броју људи који су из Турске преко

границе прешли у Митровицу, и рекао им да ће их касније бити још више, њих двојица су, знајући да ће црногорских исељеника бити врло мало и да своје обећање неће моћи испунити, гледали да ствар преудесе у своју корист. Поплашили су се да ме оставе на граници, јер исељавање тих људи могло се приписати више мени у заслугу него њима, а касније могло се открити још и то да то уопште и нису Црногорци, него други Срби, које сам ја под тим називом позивао на исељење. Зато су одлучили да ме уклоне с тог места. Тражили су од пуковника Пучкова (како сам после, кад је комисија била већ укинута, дознао у Петрограду од самог Пучкова) да ме с исељеницима пошаље у Русију, а да на границу место мене пошаље ађутанта Маркова. Уједно су тражили од Сената и оног такозваног поручника Јездимировића (оног што је превео први транспорт људи у Русију, о ком сам већ говорио) — и Јездимировића те исте године на њихов захтев пошаљу из Русије у Ћесарску. И тако су он и ађутант Марков примили сав онај свет што је преко лета прелазио из Турске у Ћесарску — а прешло их је тада, које људи са женама и децом, које нежењених, око хиљаду душа — и исто онако као и раније: под називом Црногораца. То се догодило 1757. године.

VI

Сад да оставимо владику и мајора Петровића с њиховим Црногорцима, док опет не дођу на ред, него да наставим причу о своме путовању.

Већ сам говорио колико сам муке и невоље имао с тим људима на путу. На исти начин прошао сам с њима и кроз Пољску и стигао већ близу наше, руске границе. Дошли смо у једно мало пољско место звано Наволоч, близу првог граничног места Василькова у Украјини. У том месту

задржим се око подне, да коње напасем. Нисам ни знао да ту има пољске војске. Ушли смо већ у јеврејске гостионице, и ја наредим кочијашима да нахране коње, а исто тако и да људи ручају. Гледам, улицом пролазе пољски војници. Запитам их откуд и зашто су ту и ко им је заповедник. Они ми одговоре да ни сами не знају зашто су ту, да су јуче приспели, и покажу ми кућу у којој заповедник станује.

Смислио сам да нешто исполитизирам. Једно, да одем и јавим њиховом заповеднику да туда пролазим са својом јединицом, а друго, што је било још важније, хтео сам да дознам шта то они раде близу наше границе, да могу обавестити о томе свога команданта кад стигнем у Кијев.

Пођем тамо. На дворишту стража, а један официр седи пред вратима. Питам га за заповедника, а он ми каже да спава, али ако треба, може га пробудити. Ја му кажем: „Па ако му неће бити криво, ти га пробуди. Реци му да бих желео да га видим."

Подофицир се ускоро врати. Рече ми да је свога пана официра пробудио и показа ми куда да пођем.

Кад сам ушао, видим човека, седи на постељи, трља очи још бунован — јака и здрава нека људина. Кад ме је видео, устане па ме понуди да седнем и запита ме каквим послом долазим. Ја му се представим и кажем да кроз то место спроводим регруте и да сматрам да треба да га о томе обавестим.

Он је био тиме поласкан и тако почнемо разговор. Између осталог дознао сам и оно што сам желео. Рекао ми је да са својом јединицом иде од места до места: траже и хватају разбојнике (њих је онда у Украјини било много).

После тога изађем и наредим својим људима да прежу коње и полазе. Нисам само знао да се на излазу из тог места налази једна њихова јединица с другим официром. Моја су кола била већ сва спремна, и људи поседали.

Ја сам ишао напред на својим каруцама, а остала кола с људима за мном. Кад сам већ изишао из места, видим с десне стране у једном дворишту крај пута стражу, пушке, добоше, и стражара како се шета, а у дворишту много војника. Мислио сам да су и то војници из јединице оног официра код кога сам већ био.

Пут је на том месту скретао с великом окуком и требало је времена да сва кола прођу то место па да ми буду сва на очима.

Мене је стража с мојим каруцама пропустила, нико ме ништа није питао, али кад су се иза те окуке показали моји људи с колима, стражар викне: „к оружју!" па изјури на улицу и задржи предња кола — хтео је свакако да дозна ко су и какви су то људи у њима.

Кад сам видео да су ми кола зауставили, скочим с каруца и пожурим да место мојих људи ја одговарам, али док сам ја стигао, један од оних мојих разбојника већ је био скочио с кола, ударио оног стражара и срушио га на земљу. Започе вика, стражари истрче из дворишта, препрече пут колима, добоши ударе на узбуну, а ускоро и звона зазвоне. Скупи се народ и војска. Од вике и галаме није се реч једна могла разабрати. И како су нас опколили и сабили на том месту, могло је доћи и до крви. Ја од чуда нисам знао ни шта да почнем, ни коме да се обратим. Најзад сам се једва пробио и утрчао у кућу где је била стража и сам заповедник. И тај је спавао, као и онај први код кога сам већ био. Кад је чуо узбуну, скочио је с кревета, и ја га затекнем како још сањив паше сабљу.

Срећа моја те сам дошао тако брзо. Кажем му ко сам и шта сам: да сам руски штабни официр и да спроводим регруте из Ћесарске у Русију (више Црногорце нисам ни помињао). Кажем му да су ме његови стражари увредили, да моје људе туку и да тражим од њега што бржу заштиту.

Чим сам му то рекао, он истрча на улицу, па поче викати на своје људе да се смире, а ону руљу народа узме растеривати. Трајало је то нека два сата и једва се мало стишало.

На ту вику и галаму дојури и она друга јединица и почне пуцати увис, дижући по свом обичају ларму на узбуну. И да се тако наставило, да онај официр није приспео и дојурио до мојих кола, од којих се ја нисам мицао, било би зацело и мртвих глава, јер су и моји људи, стешњени у један крај иза кола, били спремни да се сложно бране. А сви су били нечим наоружани. Сваки је имао сабљу, пиштоль, или пушку, а мало их је било што нису имали макар нож за појасом. И то је много допринело те се Пољаци нису усуђивали да навале на њих. Видели су да су моји спремни на све.

Официр и неколико његових потчињених помогли су да се свет растера и да не дође до битке. А кад се све смирило, почело је ислеђење, јер официр још није могао да схвати како је све то започело и зашто су се искупиле обе њихове јединице и њихови официри. Кад се ствар испитала, утврдило се, што сам ја и сам видео, да је један од мојих људи ударио њиховог стражара по лицу, да га је оборио и стао дрмусати.

Можда је после ислеђења могло проћи без казне, чак се можда могло све преокренути и на њихову штету, да кривица није била и сувише очита: стражару је било око, од ударца песницом, сасвим модро, а од крви из носа био је сав крвав. Напустио је своје стражарско место и седео испод прозора на дворишту — таквог су нам га довели у собу. На тај начин се доказало да су моји људи криви и да су они изазвали узбуну. И после дугог преговарања, није било другог излаза него да се кривац казни, да се да задовољење повређеном, и да се тако спор оконча.

Пољаци су тражили да они изврше казну над мојим потчињеним, пошто је њихов стражар увређен, а ја, опет, то нисам хтео допустити, него

сам хтео да им ја преко мојих подофицира дам задовољење. О томе смо се дуго препирали, али остало је на моме.

Наредио сам да се кривац положи на земљу пред самом пољском стражом и да се избатина.

У ствари, ја сам и сам хтео тог човека строго да казним, да се и други узму мало у памет, а и зато што ми је баш он целог пута својим крађама и пијанством највише досађивао.

Кад су Пољаци видели да се и после педесет батина казна још наставља, почели су ме сами молити за њега, говорећи да су задовољни. Ја сам онда дао оном стражару две рубље као накнаду, чиме је он, како сам опазио, био толико задовољан да би још једном све то поднео само кад би му неко опет толико дао.

Кад се с тим завршило, позвали су ме официри себи у собу и у име доброг суседства послужили ме пићем, и то по свом обичају, из великих чаша. Ја сам се бранио да нисам навикнут на пиће и да не могу толико поднети, али се нисам могао извући, морао сам да им учиним по вољи — па сам мало више попио. Кад сам отишао од њих (било је пред вече), нисам прешао ни једну миљу, припадне ми мука, те сам морао сићи и заноћити у првој крчми на друму, и све то зато што сам претерао и што је јеврејска медовина била сувише јака. Измучио сам се и горео у ватри и то вече и целу ноћ, тако да сам још и сутрадан био болестан. Два дана после тога нисам ни јео ни пио док се нисам на једвите јаде таквом дијетом излечио.

Трећег дана стигао сам на нашу, руску, границу у место Васиљков. Тамо су ме зауставили и задржали десет дана у карантину, а кад сам оданде изишао, отишао сам у Кијев.

Предао сам господину заповеднику Костјурину рапорт о свом доласку и списак људи које сам довео. Он је идућег дана извршио смотру над

њима, одвео их да положе заклетву, а онда их предао поручнику Николи Петровићу (рођеном брату мајора Петровића).

У Кијеву сам дознао да су људи које је пре мене превео поручник Јездимировић отправљени с њим заједно у Оренбург, у насеобину, и да ће и ови које сам ја довео тамо отићи. Тај Јездимировић је, према наредби Сената, имао да се врати преко Кијева натраг у Ћесарску, под команду пуковника Пучкова и мајора Петровића (он је, као што сам већ говорио, био постављен на моје место, на ћесарској граници, у Митровици и у Новом Саду).

Моје људе су предали другом официру и зато се код њих створило незадовољство, а из тога и прилична незгода. Они су ми сутрадан дошли и питали ме хоћу ли им ја бити заповедник или неко други, и молили ме да их не остављам. Ја сам им одговорио да ће мене, по потреби службе, можда и неко други заменити, али да то ствар не мења, нека буду спокојни: своју плату и остало примиће на сваком месту, као и дотад. Али они се с тим нису мирили, него су отишли команданту у тврђаву и молили и њега да им ја останем заповедник. Ја сам их, рекли су, довео, мене знају, и да није мене било, нико од њих не би у Русију ни пошао. „Ми смо се", говорили су, „надали да ће наш господин заувек с нама остати и никако се не слажемо с тим што нас сада предајете другом официру. Хоћемо да будемо под његовом командом. Ми и нисмо Црногорци, него смо по својој жељи, на позив тога господина, пристали да пођемо у Русију."

Командант је послао одмах по мене да му се јавим, што сам ја и урадио. Све сам своје људе код њега још затекао. Командант је био мало збуњен. Питао ме је шта то треба да значи, и да нисам ја то можда проузроковао, и тражио од мене да гледам да их умирим.

Морао сам се ту пред командантом клети да појма ни о чему немам, и да ја ни сâм не желим

да с њима останем; да они морају отићи онамо куд им је наређено, и да ја тамо и не мислим поћи, али да их умирим, рекао сам команданту: „Наредите да остану још који дан под мојом командом док се мало не привикну и новог официра не упознаду, а онда ће бити све у реду."

Командант тако нареди и људе о том обавести. Имао сам много муке с њима. Оном официру сам наредио да им он издаје плату док се мало не умире. — Ја сам за то време написао извештај и рачун о путном трошку и предао команданту, а остатак новца губернијској канцеларији.

После тога поново се јавим господину команданту и покажем му заповест пуковника Пучкова да имам у Кијеву да сачекам решење Сената да ли ћу се вратити у Ћесарску или ћу отићи на неко друго место.

Господин командант ми одговори да он о томе још никакве заповести није добио. „Стигла је наредба само за Јездимировића: чим буде стигао ових дана из Оренбурга, да га пошаљем у Ћесарску пуковнику Пучкову, а за вас ће", рече, „бити предуго да овде сачекате наредбу Сената. Боље ће бити да одете у Петроград и да тамо тражите решење."

Ја сам се сложио с тим саветом, узео сам новац за путни трошак и кренуо поштанским колима с једним слугом, а своје каруце, коње и кочијаша оставим у Кијеву.

Кад сам стигао у Петроград, јавим се господи члановима Војне колегије и господи сенаторима. Прво сам их усмено обавестио о свему што ми се десило на путу: како сам у Мађарској, на почетку пута, био задржан, како сам тамо преко шест недеља под стражом провео, како сам довео исељенике са собом у Кијев (о чему се уверио и господин кијевски командант и рапорт о томе Сенату послао); нисам пропустио ни да им кажем да сам полазећи у Ћесарску добио за путни трошак свега

двеста рубаља (сасвим мало у поређењу с другима: толико је добио и ађутант мајор[1]), и да сам, док сам онолико дуго време био у Мађарској под стражом, морао потрошити и све своје, и да сам сада због тога у великом губитку.

На ту моју усмену изјаву рекли су ми господа сенатори (а нарочито господин тужилац кнез Никита Јурјевич Трубецкој, који ме је одмах заволео, и био тако добар да ми је обећао да ме неће оставити без помоћи) да све то у молби изложим Сенату. Молбу сам написао и одмах је предао, и остао у Петрограду чекајући решење.

У Петрограду сам затекао и свог оца. Он је био постављен у новооснованом хусарском пуку у Белој Слободи, куда је убрзо и отишао.

Месец дана сам одлазио у Сенат док ми се молба није на крају решила. Преко оног што сам добио у Кијеву дато ми је на име путног трошка још триста дуката. То су ми тамо и исплатили и известили о томе Војну колегију. Истим актом је Војној колегији наређено да се вратим у пук генерала Шевића, где сам и раније био, пошто је црногорска комисија била укинута.

Почео сам се распитивати зашто је укинута и дознао да је пуковник Пучков написао Сенату извештај у ком је изнео да више нема изгледа за исељење Црногораца. Оно мало што му се у Трсту јавило, то је било све, друге не очекује. Њему је после тога стигла наредба да се црногорска комисија укине, а он сам, Пучков, да се врати у Русију и јави у Петроград.

И ето, сад могу да кажем да се моје предвиђање испунило. Као што сам и говорио, та комисија није могла бити дугог века — трајала је само док се ствар није открила. Али тиме још није било све свршено, било је с њом још невоље, о чему ћу кад дође време испричати. Не бих ни сада толико о томе говорио да се много штошта није тицало лично мене. Али како сам од свега

[1] Досад је било само: ађутант Марков. (Прим. прев.)

тога имао само несреће, а користи никакве, не могу да прећутим и не изнесем шта се све ту од почетка до краја стварало, и како је после све нестало само од себе.

Нећу писати само о тој црногорској комисији него и о свему другом што се у то време догађало, о чему сам водио тачан дневник, по обичају стеченом још из младости, који ни сад не напуштам. Хтео бих да ми тај труд не пропадне тек тако, него да изиђе на свет, на радост мојих благонаклоних читалаца.

Рекао сам већ да је сенатском наредбом, посланом Војној колегији, било наређено да се вратим у команду генерала Шевића, чиме сам ја био прилично погођен. Моја нада да ћу се вратити у Ћесарску и оданде довести своју жену била је тиме порушена. Тај далеки пут онамо и натраг морао бих о свом трошку поднети, а ја, како сам прорачунао, не бих то могао издржати. Морао бих се задужити, а то би ме сасвим упропастило.

Зато сам смислио да ће најбоље бити да ми жена остане у Ћесарској код матере, па макар то било и годину дана, док се не нађе нека згодна прилика да отпутујем па да је доведем овамо. У то време још је трајао рат с Прусом. Наши хусарски пукови послани су на бојиште. Шевићева и Прерадовићева јединица, после мог одласка у Ћесарску, спојиле су се као ескадрони у један пук и послани на бојиште. Зато ни ја нисам хтео да пропустим прилику, хтео сам и ја као и сви други да ступим у армију и да на тај начин и ја стекнем част и славу, утолико пре што је главнокомандујући, Степан Фјодорович Апраксин, већ био добио за фелдмаршала. Он је одувек мене штитио, па сам се надао да ће ми и сад помоћи; зато сам се и решио да одем њему у армију.

С том намером сам предао молбу Војној колегији. Навео сам да желим у армију и у рат, и да очекујем наредбу за што скорији одлазак. То исто сам говорио и господи кад год сам им се у

кући нашао и молио и њих за помоћ. Они су ме због тога хвалили и обећавали да ће се код господина фелдмаршала заузети за мене.

У то време сам често бивао на двору, на баловима и на примањима, а о празницима и у цркви. Царицу Јелисавету Петровну виђао сам често, а двапут сам јој за време примања уз осталу господу и руку пољубио.

Мене су сва господа у двору знала, јер ја ниједан празник нисам пропустио а да не одем у двор. Тако сам живео и очекивао свој полазак у армију.

Једног дана рано изјутра послан ми је од шефа Војне команде курир, подофицир, с наредбом да се одмах јавим Војној колегији. Ја се пожурим. Мислио сам да је моја молба решена и да ћу брзо отићи. Одем у Колегију, а тамо већ сви чланови. Јавим се шефу канцеларије и запитам га каква то наредба има за мене. Он ми одговори да мало причекам, док ме не пријави. Мало после позван сам на седницу. Господа чланови ми рекоше: „Позвани сте по потреби у дворску канцеларију. Изволите се тамо јавити; тамо сте преведени“ — и више ни речи.

Мени се то учинило чудно. Стојао сам тако пред господом минут-два, а онда сам се усудио да упитам и кажем да не знам у чему је ствар. „Ја сам“, рекох, „имао намеру да идем у армију и молбу сам за то предао, чекао сам само да будем послан.“

На то ми одговори господин генерал-ан-шеф Петар Спиридонович Сумароков: „Можда сте“, рече, „нешто на двору потребни, зато идите тамо да се јавите.“

Изишао сам оданде у великој недоумици. Да што пре дознам у чему је ствар, пожурим у дворску канцеларију Ивану Антоновичу барону Черкасову. Кад сам стигао, јавим преко камердинера да имам посла код његовог високопревасходства.

Чим ме је камердинер пријавио, био сам примљен. Поклоним се и кажем да ми је у Војној колегији наређено да му се јавим, и да му стојим на служби.

Он ми расположено пожеле добродошлицу, нареди слузи да ми да столицу и рече ми да седнем. Ја се таквом дочеку зачудим, а оном што је после тога дошло — још више, јер се тако нешто од њега ретко ком десило. То је био старински човек. Јесте, додуше, био већ у дубокој старости, али од природе врло проницљив и добре памети. Против њега су били многи, али он је био један врло правичан човек.

Он ми рече: „Царица је наредила да будеш на двору, и ту ћеш и бити. Добићеш стан и све принадлежности, а на ручак изволи сваки дан код мене, а каква ће ти дужност бити, сазнаћеш касније.“

Тог истог дана добио сам станарину и преселио се одмах у леп један стан у Мешчанској улици (тако ми је наређено), а на ручак сам сваки дан одлазио том господину. Он се увек са мном разговарао и распитивао се о којечему, а на крају сам му тако ушао у вољу и тако ме је заволео да је непрестано тражио да будем уз њега.

Живео сам на двору лепо и весело. Ништа ми није недостајало. Имао сам екипаж и више нисам ишао пешке. Возио сам се у лепим каруцама на четири коња и новаца сам доста имао. У двор сам одлазио скоро сваки дан. Сви су ме дворани већ знали и познавали. Тако сам проживео два месеца.[1]

[1] Једног дана био сам у Гостином двору, то јест у трговачком делу града, и сасвим случајно сусрео оног синдикуса Бањевића, ког сам отпремио из Новог Сада у Беч, што сам већ испричао. Кад ме је угледао, почео је јадник плакати и стао ми љубити руку, говорећи да сам га ја спасао смрти. Да ту не бисмо стајали, узмем га у кола и поведем у свој стан. Хтео сам да дознам шта је и како је с њиме и где је све био. Изгледао је бедно. Није имао ни копјејке — нити је имао шта јести ни пити. Молио

А онда ми је речено да ћу бити упућен у Беч нашем опуномоћеном министру неким важним послом (о ком овде не могу говорити), а оданде у Кнежевину Трансилванију да купим тамо неколико ждребаца и кобила за дворску ергелу.

Кад сам примио поверени задатак, дат ми је путни трошак из дворске канцеларије и пасош из Иностране колегије на руском језику, са преводом на немачки (требало је да ми се у Кијеву придруже још два поуздана човека као пратиоци, који су иначе служили тамо као курири), а онда сам изведен пред царицу. Њено величанство ми је изволело пружити руку и при томе два савијутка од педесет империјала, са речима да ми је то за мундир.

После те највише милости, пао сам пред царицом на колена, захвалио јој се и изишао, опро-

ме је да га тако не оставим и поново ми захваљивао за добро које сам му учинио и преклињао да га и сада упутим како да поправи свој положај и како да нађе неку службу. „Кад сам с вашом помоћи", говорио је, „стигао у Беч, и са оним вашим писмом дошао вашем пријатељу, он ме је с нешто новца послао с грчким трговцима преко границе у Лајпциг. Одавде сам, по препоруци других трговаца који су се тамо налазили, послан у Варшаву. Тамо сам се од велике муке поболео и прележао скоро цело лето. Затим сам, опет добротом тих истих трговаца, преко Риге дошао овамо. Ту сам", рече, „већ две недеље, али како сам човек сиромах и овде сасвим туђ, нећу сад тражити ни од кога другог помоћи, поуздаћу се само у вашу доброту, а ви чините са мном како нађете за добро."

Одлучио сам да том човеку и други пут помогнем. Не да га обавежем, него једино из хришћанске љубави (по речима из Светог писма: „Понесите терет брата својега"). Шта је даље било, рећи ћу касније, а сад само укратко да кажем. Дао сам му нешто новаца да може да се прехрани и узме стан (код себе га нисам могао задржати). Онда сам га одвео генералу државном тужиоцу Никити Јурјевичу Трубецком, представио га и испричао све о њему. Нисам умео само да му разјасним његов чин синдикуса, него сам рекао да је то нешто као шеф полиције или градски секретар. Бањевићу је речено да поднесе молбу Сенату, а после тога је постављен за капетана у новооснованом хусарском пуку у Белој Слободи.

стио се затим с министром дворске канцеларије и кренуо на пут. Пошао сам крајем октобра месеца 1757. године.

VII

Кад сам стигао у Кијев, продао сам своје коње које сам тамо био оставио, а кочијаша и каруце сместио код једног пријатеља. Тамо су ми од команданта дата и она два пратиоца, и тако с њима пођем преко границе у Пољску.

У Кијеву сам чуо да је стигао поручник Јездимировић из Оренбурга (ускоро после мог одласка из Кијева, пошто сам тамо довео људе из Ћесарске) и да је одатле послан пуковнику Пучкову у Трст. Људе које сам превео нисам тамо затекао — и они су били послани у Оренбург, у насеље, као и они први.

Пут од Кијева кроз пољски део Украјине био је врло рђав; била је јесен и све се раскаљало. Редовних поштанских кола није било, него сам морао наимати кочијаше од једног града до другог, и зато се врло споро путовало. Једва сам петог дана стигао до Бердичева. Спуштало се већ вече кад сам стигао; тамо сам и ноћио и нашао другог кочијаша.

Тек што сам ушао у Бердичев, видим, испред једне гостионице стоје каруце, а два човека нешто из њих извлаче и уносе у гостионицу. Ти су ми људи по оделу личили на странце. Прођем поред њих и узмем стан у гостионици преко пута, па онда пошаљем човека да се распита ко је то тамо стигао. Он се врати и рече: „Црногорски владика."

Ето, помислио сам, згодне прилике да сазнам како се завршило с оном комисијом и да видим да ли је владика допутовао сам или можда још ко за њим долази. Обучем брзо мундир и пођем владици. Затекнем га како седи, а један поп по-

ред њега стоји — разговарају. Поклоним му се и пријем да га као архијереја пољубим у руку, али он ми то није дозволио, него устане и благослови ме. Гледа у мене и каже да ме не познаје.

Ја му одговорим: „Може бити да је и тако, али мени се чини да се познајемо“ — и кажем му своје име. Онда ме се као сетио. Изговарао се да ме није одмах познао, јер сам изненада наишао. Видим из његових речи да се старац помало хладно и надувено држи.

Пита ме куда ћу, а ја му одговорим да идем у Ћесарску. Он ми на то одговори да ће боље бити да се вратим ако идем пређашњим послом, јер тамо, рече, нема више потребе да се иде. Да му кажем куда и због чега идем, нисам хтео, него окренем разговор на друго. Питам: „Како је здравље вашег преосвештенства? Мислим да сте се морали путем уморити. Пут је тако рђав и мора бити да сте тешко путовали.“

Одговорио ми је врло кратко. Шета по соби, нешто му није по ћуди. Остао сам тамо једно четврт сата, па му се поклоним с речима: „Нећу више да вас узнемиравам, уморни сте од пута, треба да се одморите, а сутра изјутра доћи ћу да се још једном видимо.“

С тим се вратим у свој стан и наредим својим пратиоцима да нађу другог кочијаша. — Нађу га и погоде се до града Броди, као што сам им и рекао.

Кад је пало вече, видим на улици неколико теретних кола са људима, а испред њих још једне каруце и неколико отворених кола. Погледам кроз прозор, видим Црногорце, а у каруцама мајора Петровића са женом. Кад су сишли с каруца, уђоше код владике, а они други с колима — у јеврејске гостионице на преноћишта.

Мајор Петровић је сигурно дознао од владике да сам ја ту, па је прешао преко улице код мене. Дочекао сам га и примио лепо, пријатељски (није ми ни била нека потреба да се претварам), понудим га да седне, па почнем и њему да причам

о путу како је рђав и како су свакако тешко путовали. И он је мени љубазно одговарао и лепим речима изјављивао како му је мило што ме види. Али је приметио да га ништа о њиховој комисији не питам, него да водим друге разговоре, и није могао да се уздржи: хтео је као и владика да сазна нешто о мом путу. Питао ме је куда идем и ако случајно идем по старом задатку да преводим људе, онда боље, рече, да се одмах вратим натраг и пођем с њима у Кијев. Ја му одговорим нека само они, у име бога, наставе свој пут, „а ја“, рекох, „одлазим у престони град Беч другим једним послом“.

Види да имам два пратиоца из Кијева и пита: куда они иду. Одговорим му да су ми додељени као пратиоци, да ми се нађу на путу. Он се још дуго трудио не би ли дознао куда и зашто идем. Ипак сам му на крају рекао да служим на двору и да идем ради једне важне ствари у Беч, па сам му онда показао и запечаћене коверте и пасош од Иностране колегије. Кад је чуо моје речи, добро се замислио и убрзо после тога отишао владици.

Треба рећи и то да мајор Петровић није био нимало глуп човек. Имао је добру главу и правилно схватање, али зло је било што је био претерано частољубив. Све је начине употребљавао и само му је било у глави да постигне тако нешто као што је, на пример, неко посланство са чином генерала, или да добије ленту преко рамена. Али да служи као прави војник, за то није имао нимало склоности; није чак умео ни јахати како треба. Он је био више за цивилну службу, и такву је службу зацело могао и добити, али је њега морила жеља да одједном постане нешто велико. Од језика је знао, осим свог матерњег, српског, нешто мало талијански, разумевао је понешто турски, а руски је знао добро.

Кад је отишао од мене, сигурно се договорио са владиком да ме треба мало придобити, и зато је владика одмах послао човека по мене с молбом да дођем на вечеру. Ја се захвалим на позиву,

али одговорим да не могу доћи јер ме чека напоран пут, да сам се већ свукао и да хоћу да легнем.

Али на томе није остало. Кад је гласник однео поруку да не могу доћи, дошао је сам мајор Петровић са још два Црногорца и замолио ме у име владике да на сваки начин дођем, јер владика жели да вечерамо заједно. Сад нисам могао одбити, него пристанем и пођем.

Кад је владика видео да улазим, пошао ми је у сусрет с најлепшим речима. То је сад био најљубазнији човек, ни налик на оног од малопре. Узео ме је за руку, повео ме и представио тројици Црногораца из своје свите: губернатору Стану, једном сердару и једном војводи. Ја им се поклоним, али не баш дубоко. Видим: људи прости, одевени бедно у своју ношњу, седе, гледају ме. Мајор Петровић представи своју жену (Станову сестру, о којој сам већ говорио) и рече јој да треба да се, по нашем руском обичају, пољуби са мном. Она то учини и опет седе на своје место.

Из разговора чујем да мајор Петровић оног такозваног губернатора ословљава са: ваше превасходство, а владику са: високопреосвештени митрополите. Мене је то довело у недоумицу. Нисам знао ко им је те чинове подавао. Помислио сам у себи: „Гле, с каквом сам се ја то великом господом нашао. Како ли ћу", помислио сам, „да им се сад обраћам? Хоћу ли их и ја тако звати, или онако као и досад?" — и решим да останем при старом. Кад сам се обраћао владици, титулисао сам га са: ваше преосвештенство, а већ оног другог што је ћутао остављао сам на миру, с њим нисам ни започињао разговор.

Мало после поставише сто и изнесоше вечеру. Владика ме намести између себе и мајорице. Она је била врло пажљива према мени, све време ме је нудила јелом и разговарала са мном. Госпођа још прилично млада и лепа, али припроста; за Петровића се удала као удовица.

Вечерали смо сви заједно, јер је и свети владика изволео јести меса. Док смо седели за столом, разговори су се водили о црногорском јунаштву. Причали су ми о оном нападу турском на црногорску границу: како је у том боју много Турака побијено и како су отерани с великим губицима.

Онда ми се обрати и онај што су га називали превасходством. „Ми смо слушали", рече, „да су ваши преци из Црне Горе и да сте ви старином од Паштровића, који се граниче с нама. Они су ваш род и носе ваше презиме, а наши су познаници, браћа и суседи, и зато се надамо да ћете нас и ви волети као и они." (Мени се чинило да је он за све време ћутања смишљао то што ми је сад рекао). Ја му одговорим да ја, наравно, са своје стране желим да са сваким будем у пријатељским односима, а са својим људима нарочито.

Владика нам прекиде разговор речима: „Оставите се сад церемонија. Ми смо овде сви своји и треба сваком да пијемо за здравље" — па нареди да се донесе велика чаша и нали је пуну. Чаша, видим, велика, није човек кадар једну да попије, а камоли више. Гледам шта ће даље бити.

Преосвештени владика узе чашу и диже је у моје здравље са жељом за моје добро. Рече да треба да будем члан њиховог друштва и у свим приликама да им, као њихов земљак, помогнем, и да њима чини част што ме виде, на таквом положају. Он говори, а други му сви одговарају: „амин", и „тако богме".[1] Владика попи чашу до дна. Другу налише ономе што су га звали превасходство, па и он испи наискап — а после њега се и сви други обредише. Дође ред и на мене. Узмем ону чашу, захвалим им свима на лепим речима, уверавајући их да ћу им увек бити пријатељ. Али чашу нисам могао попити — једва сам до половине дошао и вратио је. Кад, они скочише

[1] Ове три речи су српске и у руском оригиналу. (Прим. прев.)

на мене: сви су тражили да је и ја ради друштва и пријатељства испијем, говорећи да се то тако мора. Бадава сам се ја извињавао да не могу толико поднети, да је чаша преко мере велика, да пријатељство није само у пићу него и у добром срцу и братској љубави, ништа није помогло, требало је чашу попити.

Погледам мајора Петровића и дам му тако на знање да сам незадовољан, и хтедох већ устати. Кад он виде да ме неће на пиће навести, а и то да сам се ја досетио шта је у ствари, поче се заузимати за мене, а остале умиривати. Тражио је да не навaљујy на мене, говорећи да ме познаје одавно и да зна да ја не могу сувише да поднесем.

Било ми је јасно да су то лукавство смислили не би ли ме опили и тако дознали штогод, а нарочито шта се о њима говори у Петрограду. После сам опазио како владика са срцбом говори о пуковнику Пучкову. Говорио је да је немаран, и да је комисија као због њега укинута, да није хтео да сачека долазак исељеника, него се пожурио у Венецију.

Пило се и даље оном чашом свима у здравље, али без присиљавања. Пио је колико је ко хтео.

Владика је онда почео да заглађује ствари. Говорио је о моме раду на ћесарској граници, и како је Јездимировића довео из Русије само зато што није имао никог другог ко би се са исељеницима умео снаћи, да је као био приморан да узме тог Јездимировића, али само „док се ви не вратите тамо, да има ко онај народ да прихвати. Иначе те људе сте ви придобили за исељење, и исељење је ваша заслуга а не Јездимировићева. Он је, додуше, сад тамо с ађутантом Марковом и људе су из карантина њих двојица превели у Нови Сад, али", рекао ми је владика, „ви можете, ако сада тамо пожурите, све те људе узети под своју команду и довести их у Русију. И ако само изволите, ја ћу вам дати наређење за Јездимировића да и он и сви остали имају да буду под вашом командом. Ти исељеници, иако нису прави

Црногорци, ипак су, вашом заслугом, под тим називом примљени у ћесарски карантин и сад, као такви, они спадају под моју управу и ја имам власт да над њима заповедам све док не дођу до Русије, и ја зато имам право да команду над њима дам вама."

„Ваше преосвештенство", рекао сам му, „не вреди више о томе говорити, сада је све касно" — и с тим речима устанем од стола, што и други учине.

Било је већ скоро једанаест сати. Опростио сам се од владике и осталог друштва, отишао у свој стан и почео се свлачити да већ једном легнем, кад се тек показа мајор Петровић на вратима. „Не љутите се", рече, „брате, ако сам вас можда узнемирио, дошао сам вам као пријатељ да још мало поседимо у друштву. Не бих хтео да се тако брзо растанемо."

Шта сам знао? Примио сам га учтиво и наредио слузи да спреми чај.

Сели смо и почели разговарати о разним ситницама, и тако скоро до поноћи. Између осталог, он ми је поновио исто оно што је и владика те вечери говорио. Саветовао ме је да примим пресељење тог света на себе и да не треба ни најмање да сумњам у њихове добре жеље. Владика ће, рече, пошто ја већ идем у Беч, писати нашем опуномоћеном посланику да људе које треба превести у Русију мени повери, и замолиће га да новац за путни трошак тих људи мени изда.

Морао сам после тога отворено с Петровићем говорити, да му покажем какви су они људи.

„Шта", рекох, „сада све то вреди кад сте целу ствар покварили. Ако сте хтели да стекнете част и славу, требало је да вам буде основ истина, а не лаж. Зар нисам писао владици и вама са границе кад су ми се први људи јавили? И зар вас нисам обавестио да ће ми, настојањем мојим и мојих пријатеља, под именом Црногораца почети

с пролећа пристизати Срби из Србије преко границе на Сави (требало је само чекати), а ви, кад сте то дознали, послали сте ми наређење да ваших двадесет и седам људи здружим с мојима и да ту малу јединицу, која ми према мом чину није ни одговарала, преведем у Русију, а за то време тражили сте да вам пошаљу вашег Јездимировића из Оренбурга и поставили га на моје место. Тиме сте", рекао сам му, „јасно показали какве су те ваше добре жеље. И зар се нисте показали у правој боји и ви и владика тиме што вам није било по вољи да се то пресељење припише мени (ја то друкчије не схватам), и зато сте ме и макли с оног места? Кад би било тако као што ви и владика сада говорите, да хоћете да се ја вратим на старо место, зашто онда у оном наређењу које ми је наредник Фишер донео од пуковника Пучкова није стајало да треба што пре да се вратим из Кијева, него ми је наређено да оставим у Кијеву људе, а ја да чекам наредбу од Сената — да ли се враћам у Ћесарску, или ћу на неко друго место? Шта је та наредба значила, није било тешко досетити се."

Нисам пропустио да кажем Петровићу и то: „Колико ме је мука стало док нисам Бањевића ослободио смрти због ваших недозвољених послова. Узео сам на себе да га сакријем и да га преко својих пријатеља пошаљем преко границе, и то само зато", рекао сам му, „да јавност не сазна за ваше пословање и да се не срамоти и не брука један руски виши официр. Нисам дао да вам се укаља част, а то би се зацело десило да је Бањевић био ухваћен (а у питању је било само неколико сати). Да је био изведен пред суд, открило би се све што сте заједнички радили и све би се доказало. И каква би то главобоља била — а за вас и срамота."

После тих мојих речи почео је мајор Петровић да се правда. Нису, вели, ни он ни владика знали да је у наредби пуковника Пучкова стајало да се ја из Кијева не враћам у Ћесарску. Пучков

је крив и што је комисија укинута, и владика ће се кад стигне у Петроград жалити. Хтео је још говорити, али мени је већ досадило да га слушам, а и касно је било, прошло је било већ два сата после поноћи, и зато сам га прекинуо.

Устао сам и рекао му: „Молим вас, оставите тај разговор. Време је и вама и мени да се мало одморимо. Мени", рекао сам му на крају, „од те ваше комисије ништа не треба, нека сва корист иде вама."

Тако смо се и растали. Изишао је од мене замишљен, оборене главе, а ја сам се свукао и легао да спавам.

Устао сам изјутра рано и наредио својим пратиоцима да одмах оду по кочијаша и да се полази. Нисам мислио ићи више владици, али он је хтео да се пред полазак још једном видимо па је послао човека по мене.

И шта сам знао? Морао сам му још и то учинити. Али мундир нисам обукао, отишао сам у путничком капуту, а својим људима сам наредио да за то време све буде готово.

Свети владика примио ме је још љубазније. Наредио је да ми се донесе шољица кафе, посадио ме поред себе и почео опет како му је страшно жао што ја немам разумевање за њихове лепе жеље.

Нисам хтео да се упуштам у такве разговоре, и да у причању губим време. Одговорио сам му кратко: да друкчије не може бити, да се та ствар више не да поправити и да на томе има да остане. Пришао ми је и мајор Петровић са женом, оним племићима и с још неколико Црногораца да се опросте са мном. Проговорио сам и с њима неколико речи, опростио се са свима и пошао у свој стан, где је већ све стајало спремно за полазак.

Платио сам газди Јеврејину за преноћиште, и тек што сам изишао из собе, видим, улази ми један познат човек. Служио је код мене док сам

био у Ћесарској. Дознао је да сам ту и дотрчао да ме види. Рекао ми је да је пратио црногорске исељенике преко горње Славоније, да им се придружио и да и он иде у Русију и моли ме, као сиромах човек, за неку помоћ — да се мало прихрани. Извадим два дуката и дам му — за његову верну ранију службу. Од њега сам сад могао дознати колико Црногораца владика води. Јуче то нисам хтео питати ни владику ни мајора Петровића. На моје питање тај ми је човек одговорио да их има свега сто педесет и три душе, рачунајући ту и децу и распопе. (То су били они што им је владика дао благослов да могу да обрију браде и припашу мачеве — некима је од њих дао и официрске чинове). Тај човек је ту остао, а ја седнем у кола и пођем на пут.

Као што сам већ рекао, због кише и блата врло сам споро ишао кроз Пољску. Уз то, у сваком месту морао сам мењати кочијаше, а кад сам ушао у мађарске планине, почео је већ снег падати. С великом сам муком кроз стеновите провалије улазио у унутрашњост земље и једва стигао до града Егра (немачки: Erlau), одакле сам, по равном али рђавом и снежном путу, продужио до Пеште.

Тамо се нисам дуго задржавао. Причекао сам само док ми није официр страже на капији послао по куриру пасош команданту и вратио га натраг. После тога сам слободно прошао и отишао на дунавску скелу (тако дивне скеле нема у целој Европи) и пребацио се на супротну страну, у град Будим. Тамо сам због страшне мећаве остао дан и ноћ и погодио дилижанс (то је једна врста поштанских кола која не стају тако често као поштанска кола; имају четири седишта и кожне арњеве. Дилижанс од Будима до Беча вуку пет коња, који се хране у одређене сате и на одређеним местима. Иде доста брзо а плаћа се по коњу упола мање него на поштанским колима).

Сутрадан сам пошао из Будима. Снег је јако падао. Често смо се морали задржавати по гостионицама поред друма да се кочијаши огреју — иначе се не би могло ни ићи. Најзад сам ипак по тој хладноћи и рђавом времену срећно стигао до Беча.

Задржао сам се у једној гостионици која ми је одраније била позната. Мало сам се огрејао и одмах отишао нашем опуномоћеном министру, грофу Кајзерлингу, и предао му депеше које сам донео. (Он је био, преко поште, из Петрограда обавештен да долазим).

Господин посланик ме је задржао два месеца због ствари ради којих сам био послан. За то време писао је двору и добио друго наређење.

У Бечу сам се лепо проводио. Често сам бивао на ћесарском двору и у дворској опери. Виђао сам увек ћесара и његову супругу, царицу Марију Терезију, са целом породицом. Од новца што ми је у Петрограду њено величанство царица Јелисавета Петровна изволела дати направио сам један богат хусарски мундир, а снабдео сам се и другим потребним стварима.

Нисам пропустио ни да се својој супрузи преко поште јавим, доле у Славонију. Она је тамо остала код своје матере после мог одласка, као што сам већ говорио. Обавестио сам је да сам дошао у Беч и да ћу скоро доћи. Она ми је одговорила, јављала ми је да је здрава, да се ослободила бремена и родила сина.

Како више нисам имао посла у Бечу, а требало је да пођем у Кнежевину Трансилванију (та кнежевина је засебан део Мађарске; у њој живе разне нације, једна од њих су Власи; њих су већим делом поунијатили католички свештеници. Мађара је највише. Половина од њих су протестанти. Трансилванија се граничи с јужне стране са турском Влашком и Молдавијом, а са севера с Пољском), добијем од господина посланика потребне исправе, из дворске канцеларије две хиљаде дуката за куповину коња за двор, а од ће-

сарског двора пасош за слободан пролазак. И тако пођем.

Из Беча сам пошао 1758. године, марта месеца. Господину посланику сам рекао да ћу прво морати у доњу Славонију, у град Митровицу, да узмем са собом жену и екипаж, а одатле ћу тек поћи на пут. Господин посланик није имао ништа против.

Наставио сам пут кроз Аустрију и Мађарску, по најгорем путу. Киша и снег су ме пратили до места где ме је моја жена очекивала. Затекао сам и њу и свог новорођеног сина у добром здрављу.

Дани су нам тамо врло лепо пролазили. Искупила нам се многа родбина. Свима је било жао што ћемо се тако брзо растати и сви су желели да останемо што дуже. Али није било друге; требало је журити и поднети све оно што нам је судбина одредила.

У Митровици сам сазнао да су, после мог одласка с границе прошлог лета и пред јесен, прешли многи људи из Турске у Ћесарску (на мој позив, као што сам већ говорио), да су тамо издржали карантин, да их је примио поручник Јездимировић, превео их у Нови Сад и да ће их сад с пролећа превести у Русију (у тој групи је било које људи, које жена и деце око хиљаду душа).

Почео сам се спремати за пут и снабдевати се свим потребним стварима. Дао сам кола на оправку, купио још неколико добрих запрежних коња, најмио поред мојих старих још три поуздане слуге, а уто се и време за пут приближило.

VIII

Април је био прошао, топлота је била дивна и трава почела покривати земљу, време за пут било је изванредно. Ја и моја жена опростили смо се са својима заувек — и кренули.

Ишли смо кроз Мађарску, по дивном времену, и стигли у Токај. У том граду сам оставио жену и сав екипаж, а са собом сам узео само једног слугу, она два пратиоца и једног ветеринара, Немца из Беча; њега сам водио ради коња које сам имао да купујем; сео сам с њима на поштанска кола и пошао у Трансилванију.

Кад сам дошао до њене границе, било ми је сруке да видим и ергелу кнеза Шварценберга. Кнежеви коњи су били, додуше, добри, али ипак не онакви какве ја тражим. Оданде сам стигао у град Колошвар (немачки: die Stadt Klausenburg). У том граду сам имао да свршим један посао па сам се задржао у њему два дана.

Имао сам да се јавим тамошњем команданту истог дана кад сам приспео. Обукао сам мундир и отишао. Рекао сам му своје име и задатак ради кога сам дошао. Командант ме је примио врло лепо и љубазно. Разговарали смо највише о рату с Прусом, који је још трајао, о нашој армији, о томе како је њима, Мађарима, мило што им је наша војска дошла у помоћ и одржала велике победе над Прусима, и како се очекују још и веће победе. Остао сам код њега око два сата и онда се опростио и отишао.

Било је око пет сати после подне. Ишао сам по граду и, идући великим тргом, свраћао сам у дућане и гледао господу и госпође како се, лепо одевени, шетају. Ја сам их поздрављао иако непознат, а после се вратио на поштанску станицу — тамо ми је био стан.

У вароши се још истог дана сазнало да за двор купујем коње, и већ сутрадан сам добио неке понуде, само, то нису били коњи за мене. Тога дана сам писао писма у Беч и Токај, и због тога цео дан преседео у кући.

Истога дана, пред вече, једна госпођа из тог града, по имену бароница Вешелињи, послала ми је свог богато обученог слугу („хајдука“) са поздравом и поруком да она има добрих ждребаца на продају, само не ту у граду, него у селу Жу-

бову две миље одатле. Ако пристајем, рекао ми је слуга, да пођем тамо, пошла би и његова госпођа изјутра рано и тамо ме дочекала.

Ја пристанем и одговорим слузи да ћу сутра око подне бити тамо, и слуга се врати.

Мој домаћин, поштар, човек иначе весео, седео је у то време код мене и свирао у флауту. Видео је слугу, чуо зашто је послан, а исто тако и мој одговор. Питам га да ли зна какви су коњи те госпође, а он ми са осмехом одговори: „Та је госпођа код нас и што се тиче куће и што се тиче екипажа највећа дама у граду. Она има коња који ће се вама можда и допасти, само не знам", вели, „шта значи то што хоће и сама у село. То је једна млада удовица; живи врло богато. Просили су је више њих, али није хтела ни за једног — нема некако среће са удајом. Иначе је честита и ваљана, видећете", рече, „већ и сами."

Мене се није тицала поштарева прича, нити сам имао шта да мислим о удовици и њеном богатству. Имао сам да што пре покупујем коње, она их је имала и ја нисам имао зашто да мењам своју одлуку да идем и да видим коње. Зато сам казао поштару да ми припреми поштанске коње и каруце.

Сутра изјутра пошаљем слугу госпођи бароници да види да ли је код куће и да ли намерава да пође у село. Добио сам брзо одговор: већ је отишла; хтела је да стигне пре него што сунце освоји.

Седам сати је било прошло, дан је био ведар и сунце почело већ да жеже, па сам и ја хтео да стигнем раније. Наредио сам да се коњи што пре упрегну и кола пођу. Са собом сам повео само једног пратиоца и ветеринара. Морао сам узети шест коња, јер сам од поштара чуо да пут не иде главним друмом, него странпутицом, кроз шуму и преко брегова. И тако је и било: пут је због киша био рђав.

Стигао сам до бароничиног села и још издалека видео лепу високу кућу, на видику са свих

страна. Само, та лепа, нова двоспратна зграда, покривена обојеним лимом, за коју сам мислио да је господска кућа, била је коњушница. На спрату у собама живели су коњушари и остале слуге, а доле су били коњи. И кућа за становање била је велика и лепа, али ипак мања од коњушнице. То је била стара зидана кућа, старе мађарске архитектуре. Њој се није прилазило право, него обилазећи око брега. Моји кочијаши су знали пут, ушли су у двориште и стали пред улазом.

Дочекао ме је један од госпођиних слугу и пошао преда мном по степеницама на други спрат. У првој соби дочекала ме је сама бароница и поздравила ме на свом матерњем, мађарском језику. Ја сам јој одговорио на немачком, који је и она знала, па је тим језиком даље и говорила.

Узела ме је за руку и рекла: „Изволите са мном" — и одвела ме у своју спаваћу собу. Соба чиста, лепо намештена. Понуди ме да седнем и запита чим да ме послужи, тако с пута. Рекао сам јој да не треба ништа, нека се не изволи трудити, али она ипак нареди да ми се донесе шољица кафе.

Седели смо и разговарали скоро читав сат. Онда је запитам за коње и замолим да ми их покаже, а она ми одговори: „Тек сте дошли с пута, уморни сте, оставите то до после ручка."

Нисам више говорио о коњима. Оставио сам нека буде по њеном.

Ускоро јаве да је ручак готов. Пређемо у другу собу. Јело је већ било на столу. За столом смо били нас двоје и једна старица, коју је она називала својом рођаком. Јела су била одабрана, а и вино је било одлично. После ручка смо посели још једно пола сата, а онда бароница рече: „Ако изволите, можемо сад поћи у коњушницу да видите коње; и ја тамо нисам давно била, па ћу и ја с вама."

Одмах устанем, устане и она; заклонила се малим сунцобраном од сунца и пођемо у коњуш-

ницу. За јаслима видим коње на којима се она довезла, а видим и друге, младе, још необучене, али већ почишћене. Било је девет ждребаца, а међу њима два белца, на којима се бароница вози, али било им је већ преко десет година. Да су били мало млађи, не бих се могао с њима растати. Било је и других, али наравно не таквих. Ипак, да ми труд баш не буде узалудан, решим да узмем два ждрепца. Један је био алат, а други зеленко. Замолио сам бароницу за дозволу да им мој ветеринар прегледа зубе и она одмах нареди свом надзорнику да коње приведе. Надзорник их заулари и доведе. Ветеринар погледа и рече да им је пет година.

Изведу оба ждрепца да их по дворишту проведу. Нису, додуше, били нешто нарочито, али су ипак били бољи од оних које сам код других гледао — и могли су поднети. Кажем бароници да бих узео та два коња и запитам за цену, а она се насмеши и рече: „Не само та два него можете и целу коњушницу узети. А сад хајдмо; коње сте видели, а о цени ћемо после говорити."

Ја сам из тих њених речи закључио само то да се једна таква дама неће пред својим коњушарима да ценка — и кад ме је позвала да изиђемо, пошао сам за њом. Пошли смо преко дворишта према улазу куће. Ја хтедох да пођем ка степеницама и већ сам скренуо, али она ми показа трем десно од степеница и рече: „Ако желите, можемо мало у башту." Помислио сам: боље је провести у башти док врућина не прође него седети у собама.

Пристанем и пођем за њом. Башта је била веома лепа: алеје, воћке, леје пуне разноврсног цвећа. Кад смо пролазили поред цвећа, бароница откиде неколико цветића и пружи ми их, хвалећи њихов мирис. Ја их примим и захвалим се. Уђемо у средњу алеју и кроз хладовину од дрвећа прођемо до краја, управо до хладњака са обојеним кровом и решеткастом оградом. У њему је

био мали сто и диван. Она ме понуди да седнем. Ја седнем, а она поред мене.

Док смо пролазили алејом, ја сам хвалио врт и његов распоред. У том разговору смо и ушли у хладњак. Мало после том истом алејом иду, видим, две служавке. Носе нешто салветима покривено. Метнуше то пред нас и скидоше салвете. На сребрним тањирима било је прекрасно воће: на једном трешње, а на другом ране крушке. Домаћица ме понуди, а онда поче други разговор.

„Немојте се", рече „господине, наћи уврећени што ћу вас питати. Видим да сте човек озбиљан и зато бих волела да знам кога сам имала част примити у кућу. Ја сам вас синоћ видела кад сте обилазили радње и чула у граду да сте дошли ради куповине коња, али ко сте и откуда сте, нико ми није умео рећи. Поручила сам вам да имам коње и замолила вас да дођете да их видите, и сада, том приликом, биће слободна да вас упитам одакле сте, које сте вере и да ли сте збиља прави Рус. Ја у то сумњам и све мислим да сте друге неке народности. Реците ми и да ли сте сад први пут у ову земљу дошли" — и још како ми се овде допада, и да ли имам намеру да ту останем.

Госпођино испитивање личило ми је на судско ислеђење, и како нисам хтео да водим те празне разговоре, и бадава губим време и задржавам се, одговорио сам јој најкраће што сам могао: да сам прави Рус, да из Русије долазим, да ћу се одмах после свршеног посла вратити у Токај, где ме жена чека; и да из Токаја мислим натраг у Русију. Кад сам то рекао, запитао сам је за цену ждребаца.

Она се после мога одговора, колико сам видео, мало застидела што ме је онолико испитивала. Устала је и рекла: „Изволите горе у собу?" — а о ждрепцима ни речи.

Враћали смо се истом алејом, а кад смо дошли до степеница, ја се окренем и наредим свом

пратиоцу, који је седео поред кола, да упрегне коње и дође пред улаз.

Бароница се за то време попела горе, а ја после тога за њом. Понудила ме је да седнем, али као да је била замишљена. Опет сам питао за ждрепце, а она ми одговори да ће ми сутра преко надзорника јавити цену. Ја се поздравим, захвалим се на лепом дочеку, седнем у кола и отидем.

Била је скоро поноћ кад сам стигао кући. Мој ме домаћин, поштар, пита јесам ли купио коње и како ми се чине. Ја му о оном разговору нисам ништа рекао, него само да су ми се допала два ждрепца, али да им цену још не знам. — „Сутра ће ме", рекао сам, „бароница известити преко надзорника коњушнице."

Цело то вече провео сам у разговору с мојим домаћином, и то највише о мом послу. Питао сам га, као човека из тога краја, да ли би ми умео рећи где бих могао наћи најбоље коње.

Он ми одговори: „Кад ви у коњушници те госпође нисте могли наћи више од два коња, онда нећете наћи ни код кога у целој Трансилванији, једино можда код грофа Бетлеема, а понајпре још код грофа Микоша, који има спахилук од неколико села, на једно четири миље одавде. Тамо му је и ергела. И ако тамо не нађете што тражите, нигде нећете ни наћи. Само, гроф тамо не живи", рекао ми је поштар, „него у селу Марош Ујвар. И у том селу има ергелу, а држи коње и у својој коњушници, код себе."

Према том извештају, требало је да одем и нађем грофа Микоша, али ја сам хтео да прво одем на спахилук и видим те коње.

Погађао сам се с поштаром за шест поштанских коња да се одвезем до села у ком је била ергела. Рекао сам му да бих се с тим коњима одвезао после и до грофа ако ми се ждрепци и кобиле допадну.

А поштар ми каже: „Од тог села где је ергела до грофовог села има око осам миља и једни коњи не могу издржати тај пут, јер пут иде кроз

брда и шуме, него би боље било да узмете, кад се враћате, у селу одморне коње и изиђете оданде на главни друм, па с главног друма поштанским колима до грофа."

И тако и решим: да одем с његовим коњима само до тог првог села.

Кад сам ујутру устао и хтео поћи, дође надзорник госпође баронице са извештајем да његова госпођа не жели да продаје ждрепце, задржаће их, рече, за приплод. Толико рече и оде.

Платио сам мом домаћину за све што сам имао, пошао на пут, стигао у село где је ергела грофа Микоша, нашао кућу и управитеља, и запитао за ждрепце и кобиле. Он ми одговори да има коњâ разнога соја, и одведе ме у коњушницу. Чим сам коње видео, решио сам у себи да их само ту узмем и ни на ком другом месту. Сви, и млади и стари, били су изванредне лепоте и сви велики. Затражим да ми све младе једног по једног изведу и проведу по дворишту. Било их је шеснаест. Али с њима није ишло лако. Неки су се отимали и пропињали и двојицу коњушара копитом ударили, а неке су, опет, једва два човека могла савладати. Одабрао сам четири.

Онда су послали и по ергелу из поља да видим и кобиле. Ја за то време нисам ни излазио из коњушнице, него сам с ветеринаром загледао сваког ждрепца за себе и о сваком доносио суд. Неки су били љути и бесни, а неки мирнији, али ја на то нисам обраћао пажњу, за мене су биле важне њихове друге особине. Уто ми јавише да је дотерана ергела.

Пошли смо на заграђену ливаду у коју је ергела сатерана и ја сам још издалека опазио да ниједна кобила не уступа најбољим ждрепцима. Тог поносног држања и те лепоте откако сам се родио нисам видео. Ништа нисам имао да кажем, имао сам само да изаберем коју ћу, а није имало шта ни да се бира, једино што сам старе изостав-

љао. Иначе, све су биле на изглед исте и све једнако лепе, што се у другим ергелама ретко налази. Гроф је, видело се, држао своју ергелу у највећем реду, у њој је било само оно што је најодабраније. Кобиле су му зиму проводиле у коњушници и све су биле питоме, а над ждрепцима је водио надзор стари његов коњушар, који је сваком коњу знао порекло. Код ергеле су била два коњушара, два његова кмета, Влаха.

Ишао сам дуго с мојим ветеринаром кроз ергелу. Загледали смо сваку кобилу и свако ждребе. Одабрао сам двадесет кобила са ждребадима. Неке су се од њих биле изјаловиле, што увек бива у ергелама, али таквих је било само четири. Хтео сам да похватамо те које сам одабрао и да им на гриве вежемо белеге, али управитељ није дозволио. Доста је, рекао ми је, само да покажем коју хоћу, а он ће направити списак и послати га свом господину, који води књигу о свима кобилама и ждрепцима. У ту се књигу уводи и свако ждребе које дође на свет — и одмах му се и име надене.

Ја почнем да показујем: „Хоћу, ето, ту и ту кобилу", а надзорник позове старог коњушара па је и он са она два Влаха ишао са мном и управитељем по ергели. И коју год ја кобилу покажем, он јој одмах каже име, њену матер, па чак и бабу и прабабу, као и од ког је ждрепца. И што год коњушари из ергеле кажу, управитељ записује. Кад смо с кобилама завршили, одемо у коњушницу па и за ждрепце направимо исти такав списак, у који су још унесене и важније ознаке, као и боја сваког. Управитељ је направио два таква списка. Један сам узео ја, а други је узео он да га пошаље свом господину. Ту сам на салашу и преноћио, а сутрадан сам замолио управитеља да ме за новац одвезе до прве поштанске станице, јер сам одмах хтео да одем до његовог господина. Он ми обећа коње, а још то вече по куриру пошаље грофу онај списак.

Ујутру су дошли кочијаши. Управитељ ми да кола до прве поштанске станице и тако седнем

и пођем. Пут је био тежак. Пролазио сам опет кроз шуму, преко брегова, јаруга и камењара док нисам изишао на главни друм. Ноћио сам на поштанској станици. Одатле до грофа требало ми је само једанпут да мењам коње.

Погодио сам се с поштаром за шест коња и ујутру рано седнем и пођем у Марош Ујвар, село у ком је гроф живео. Стигао сам тамо пре подне, око десет сати, и ушао право с колима у његово двориште. Мислио сам да је управитељ већ известио грофа о мом доласку и да ће гроф знати да сам његове коње гледао и да долазим да их купим. Изгледало ми је да против тога не би могао ништа имати, него да би требало таквог госта који доноси паре још и радосно да дочека.

Али није тако било, преварио сам се. Између нас се одиграла једна мала комедија — и умало ми није сав труд око тих коња пропао. Кад је гроф видео како сам му ушао право у двориште, он се увредио јер је сматрао да је тиме понижен, и зато је наредио слугама да се повуку да ме нико не дочека. Он је сматрао да је кола требало оставити на улици, или у селу у гостионици, па се онда пријавити и запитати у које време могу доћи да видим грофа. Све сам то касније дознао. Али он ипак, треба рећи, није био баш тако велики господин. Био је, додуше, феишпан у вармеђи, то јест врховни срески судија, а ја сам, опет, био виши официр и нисам имао потребе да га сматрам за вишег него што треба. И нисам дошао да га нешто молим, него послом који ће и њему корист донети. Хтео сам што пре да се с њим видим и да што пре завршим посао, а што је он богат и гроф, то му није било никакво преимућство, јер сам и ја имао свој чин.

Кућа грофова била је врло велика, зидана, на два спрата, покривена црепом. И помоћне зграде биле су зидане. Око целе куће имао је решеткасту обојену ограду с великом капијом кроз коју сам ја с колима прошао.

И тако ја сиђем с каруца испред улаза у кућу и рекнем да се кола с коњима мало одмакну у страну и тамо причекају док се ја с грофом не разговорим, а онда ћу видети куда каруце да се склоне и да кочијаше отпустим.

Видим, нема никога да ми покаже куда ћу. Окренем се овамо, онамо, па се онда сам упутим уза степенице. Отворим прва врата, нађем се у соби, али ни тамо никог. Уђем кроз отворена врата у другу собу, видим седе три слуге. Кад су ме угледали, устану. Један ми од њих приђе и запита мађарски шта хоћу и ко сам. И ја њему одговорим мађарски, иако тај језик нисам баш знао — али разумевао сам га толико да сам се за невољу могао њим послужити.

Одговорим, дакле, слузи. Кажем му своје име и да желим да се видим с грофом. Он оде да ме пријави, а мене ту остави, али ја нисам хтео да останем са слугама у предсобљу, него одем у другу собу. Причекао сам неколико минута док се слуга није вратио и рекао ми да ме је пријавио грофу и да мало причекам.

Прође четврт сата, а грофа нема. Мени већ досадно. Пошаљем и опет слугу да пита могу ли се с њим видети. Слуга оде други пут и врати се с једним човеком, како ми се чинило, управитељем куће. Каже ми: „Гроф је нешто болестан, па ми је наредио да вас питам каквим сте послом дошли."

Ја му одговорим да о овом послу хоћу само с грофом да говорим, и ако он не изволи да ме одмах прими, ја ћу наставити пут. Управитељ је видео да сам љут што толико чекам и замоли ме да сеснем. „Ја ћу", вели, „обавестити грофа и он ће вас свакако примити."

Мало после ето га опет и рече да гроф долази, и поведе ме са собом. Уђемо у другу једну мању собу и тамо затекнем грофа. Од поштара, на последњој станици, чуо сам да је гроф прилично суров и груб човек, и да немачки слабо говори.

Угледао сам пред собом једног Мађара старинског кова; седа сељачина, дугих бркова, с косом у нереду, седамдесетих година, висок, сувоњав, обучен у мађарско грађанско одело. Говорио је мађарски дубоким грленим гласом. Ја му одговорим немачки, изражавајући му своје поштовање. Тада поче и он немачки, али рђаво; с великом се муком могао разумети, а уз то је још и на мађарски заносио. Све је речи наопако изговарао, али ја сам му помогао, па смо се ипак некако споразумевали. Мађари све своје правне и судске послове воде на латинском, и зато, ако неко од њих и не зна немачки, може ипак да врши своју дужност.

Питао је да ли сам ја то био у његовом селу Сасфенешу (тако се то село звало) да гледам коње. Ја му одговорим да сам ја тај мајор кога је послао руски двор да за ергелу њеног величанства царице купим ждрепце и кобиле.

„Нашао сам", рекао сам му, „у том вашем селу неколико коња који би ми одговарали, о чему сте, надам се, већ обавештени. А ако и ту имате каквих, молим вас за дозволу да и њих видим, а за оне које сам већ одабрао, молим вас, изволите ми рећи цену."

Он ми на то одговори сасвим кратко и грубо. Рече: „Писао ми је мој управитељ и послао ми списак кобила и ждребаца који су вам се допали. Ја све те коње знам, али ви не можете ту цену платити и само ме бадава умарате." (Док је то говорио, уз њега се налазио његов капелан, фрањевац, и још два његова службеника).

Наљутио ме је такав дочек господина грофа. Кад ми је рекао да немам новаца за његове коње, морао сам му поновити своје прве речи. Мислио сам да ме није добро разумео зато што језик не зна како треба. Кажем му да сам послан од руског двора и да те коње купујем искључиво за коњушницу њеног величанства и ни за шта друго, и још сам додао: ако су му коњи само за продају, за новац нема шта да брине.

Он ми и опет одговори истим речима. Разумео је, рече, све што сам рекао, и окрете се некако с омаловажавањем од мене. То већ нисам могао издржати. Сав сам букнуо. Једно време гледао сам га без речи, а кад сам мало дошао к себи, почнем му без церемоније онако љут говорити: „Слушај ти, грофе, ти треба да сматраш за част што сам ја толики пут прешао и толику другу господу обишао и дошао теби да за једну велику царицу од тебе узмем коње, а ти ми говориш такве непристојне речи. Цену ми ниси ни казао, него одмах: како ја тих пара немам. Али пази што ћу ти рећи: Та царица што ме је послала, ја сам ти већ рекао, само ме ти ниси схватио, та царица би могла не само твоје коње да купи него, кад би хтела, могла би купити чак и тебе заједно са свим твојим имањем. Стиди се", рекао сам му, „својих речи и жалибоже што то име носиш."

Кад сам му то рекао, окренуо сам се и пошао напоље.

Изишао сам сав бесан и хтео одмах да пођем, али док сам ја био горе код грофа, мој кочијаш је био испрегао коње и почео да их храни. Кад сам то видео, викнем својим људима да што пре прежу, а ја сам ходао горе-доле испред улаза па двориштy чекајући кола.

Убрзо после тога сиђу онај фрањевац и она два службеника доле к мени молећи ме да не узмем све то за зло. Извињавали су свога грофа — „треба му", веле, „опростити, стар је човек". Ја нисам хтео ни да их чујем. Рекао сам им сав озлојеђен да не умеју с људима да се понашају и срамотио пред њима њиховог грофа. При том сам додао још неколико речи на мађарском онако како треба: од беса нисам могао да се уздржим. Рекао сам да ниједан чобанин не би био грубљи од њиховог грофа. Кад су чули шта сам рекао, зачудили су се што сам на њиховом језику проговорио. Један од оне двојице одмах одјури горе, а фрањевац се ваздан око мене увијао, не бих ли

се само вратио у собу — говорио ми је немачки — али ја нисам хтео.

Чекао сам само да ми кола буду готова, да само што пре одем. Кад, ето ти и самог грофа. Стоји на улазу и моли да се вратим горе у собу, али ја нисам хтео ни да га погледам. Кола су ми била већ спремна, кочијаши су већ сели на коње и почели прилазити улазу. Али треба рећи и то: њима је пало у очи то што сам дошао на шест поштанских коња а то се код њих јако цени.

Види гроф да сам ја готов да пођем и да се на њега и не обзирем, па брзо пре него што ћу сести у каруце сиђе доле и приступи ми. Скинуо капу с главе, узео ме испод руке, титулисао ме према моме чину и назвао господином. Моли ме да му опростим: „Ја сам", рече, „погрешио па вас наљутио, али не могу дозволити да из моје куће изиђете увређени, и зато вас лепо молим да се вратимо опет у собу."

Иако сам добио сатисфакцију, ипак ме он не би навео да се вратим да нисам помислио на његове ждрепце и кобиле. Такве, зацело, ни код кога и нигде ни бих нашао. И то ме је само навело да попустим. А видим и седог старца који у друштву заузима висок положај, стоји на сунцу, држи у једној руци капу, а другом држи мене под руку. С друге стране стоји ми опет онај фрањевац, једнако ми шапуће у уво и већ ми дојадио својим молбама. И ја попустим.

Скинем и ја капу с главе (зато што је и гроф стојао гологлав), окренем му се и рекнем: „Видите, господине грофе, како ви људе од себе одбијате. И са мном сте поступили како вам не личи. Сад ме зовете у собу, а ко зна, можда ћете опет почети као и малопре. Зато је боље да ја лепо на миру одем."

Он ме моли с једне стране, а фрањевац с друге, да се само вратим и заборавим на оно што је било.

На те молбе, а још више зато што сам мислио на ждрепце и кобиле, вратим се с грофом и фра-

њевцем натраг и уђемо у собу испред његове спаваће собе. (Он је живео на првом спрату, зато што се због старости није могао пети на други спрат, а још више зато што је страсно волео коње, па је по двапут, а и више пута преко дана одлазио у коњушницу).

Кад смо ушли, понудио ме је да седнем — сад је био врло учтив и пажљив. Мало после, на друга врата уђе графица. Кад је гроф рекао да му је то супруга, ја устанем и поклоним јој се. Поклони се и она мени и поздрави ме добродошлицом. Понуди ме да седнем, и седне и сама. Сигурно је чула за свађу између мене и графа. Била је мила и весела, а немачки је знала много боље од свог мужа. Била је знатно млађа од њега, али се могла ипак назвати старицом. У своје време морала је бити лепотица, то се видело и по њеном лицу и по стасу.

Графица ми се обрати и поче с осмехом говорити: „Чула сам за неку свађу, па сам дошла да вас измирим."

Ја јој се захвалим и одговорим показујући на графа: „Ваш господин гроф био је нешто, не знам зашто, незадовољан, па је дошло до мале препирке између нас и зато га ви, госпођо, према свом нахођењу изволите казнити."

Она се окрете графу, па поче мађарски: „Ти си", рече, „ваљда мислио да је то твој солгабиров (што значи сресни комесар), а не видиш да је то господин. Зар га не чујеш како говори?"

Разумео сам њене речи, па сам према њој постао још учтивији и пажљивији — што се њој веома допало. Ја онда запитам графа за цену ждребаца и кобила које сам одабрао, а графици се окренем са речима: „Ја вас, госпођо, молим да будете на мојој страни и да будете наш посредник."

Гроф ми рече да ја сâм цену одредим, а ја му одговорим да ја то никако не могу, јер само господар, рекао сам му, може знати цену своме добру. „Кад бих ја као купац поставио цену, вама би

цена могла бити неповољна, па би вас можда и увредила."

Графица прихвати моје речи, па поче опет мађарски: „Јеси ли чуо шта ти је одговорио? Зар није лепо чути такве речи."

Ја сам и то разумео, а гроф одмах устаде и оде у свој кабинет и врати се с једном хартијом у руци. „Ето", рече, „списка тих коња који ми је мој надзорник послао. Сад ћемо га још једном прегледати" — и нареди да му се донесе књига, регистар коња са њиховим пореклом.

Извадим и ја свој списак и станем га сравњивати са списком грофовог надзорника, и док смо их гроф и ја сравњивали, видим да духовни отац шапуће нешто графици на уво, а она ме погледа. Сигурно јој је говорио како ја мађарски разумем, јер је он стајао на улазу и чуо кад сам ја оно неколико речи изговорио.

Графица наједном устаде, па ми приђе. „Чујем", рече, „да знате мађарски. Ви сте сигурно Мађар, иако служите у туђој држави, само нећете да кажете."

Ја јој одговорим, извињавајући се, да не знам говорити, али да понеку реч ипак разумем, „а то сам научио откако се ту, у Мађарској, налазим. Иначе, прави сам Рус."

Ту се сад и фрањевац умеша: „Кажете да нисте Мађар, а малопре сте, кад сте се оно нељутили, проговорили тако лепо и чисто да ни ја не бих умео боље."

Није ми било право што ме је фрањевац издао. „Оставите се", рекао сам му, „тога разговора. Немојте да сметате мени и грофу, видите да радимо."

Гроф је разгледао своју књигу и нашао у њој имена свих тих ждребаца и кобила, годину и дан кад су се ождребили, и показао ми белешке о њиховом пореклу. И тако сам сазнао да су два ждрепца које узимам (кулаш с црном гривом и дорат) шпанског порекла, а два вранца да су од

наполитанске кобиле — и да им се и сви други преци знају.

„Сад", рекао сам грофу, „изволите рећи цену, али тако да се у две речи споразумемо."

Али он није хтео кулаша да прода. Рекао је да хоће да га остави за приплод, а избрисао је и кобилу која се налазила прва на списку (кобила се звала Фата, што на влашком значи цура). Кад сам видео шта ради, запитао сам га шта то значи, а он ми одговори да ту кобилу не би ни за што продао, зато што је ждребна од расног ждрепца којег је његов син у рат повео и да он не зна шта се с тим ждрепцом може догодити — да ли ће се вратити или неће, а пошто од њега нема другог потомка, ту кобилу не може никако дати.

„Ето", рекао сам му, „сад ће опет спор започети. Кад вам кулаш и та кобила нису за продају, онда нема ништа од куповине, а цео дан ми је око тога пропао" — и захтевао сам да ми уз друге коње и тог ждрепца и ту кобилу прода.

Али гроф није хтео ни да чује за то. И опет је изгледало да ћемо се разићи. Ја сам устао, дошао до прозора, стојим и мислим шта да радим. Не оставља ми се такав ждребац каквог нигде на другом месту не бих нашао, а и та кобила најбоља је у читавој ергели и ја јој равне још никад нисам видео — а још је и млада.

Док сам тако поред прозора стојао и премишљао, дотле је графица са грофом разговарала, а затим ми пришла, узела ме за руку и рекла: „Ви сте тражили да ја између мог мужа и вас будем посредница, е па, лепо. Ја предлажем да спор поделите напола. Изволите са мном. Мој муж ће вам рећи шта је решио."

Ја опет прићем столу за којим је гроф седео и исписивао цену за сваког коња; ту је био и кулаш, али кобила не. Он ми да списак са ценама, а графица ме замоли нека на том остане, „а што се тиче цене, некако ћете се већ погодити".

Узео сам списак од грофа и погледао га. Нисам имао ништа против да кажем. Да сам ја цене

одређивао, бих и више понудио. Онда сам запитао грофа да ли има у својој коњушници још каквих коња, можда бих и међу њима, рекао сам, још којег одабрао. Он ми одговори да осим запрежних и неколико приплодних ждребаца других нема, али у оближњем селу, рече, има још једну малу ергелу кобила. Ја га замолим да је видим и он одмах нареди слугама да је дотерају у заграђену ливаду ван села, само, то није могло бити пре — него тек сутрадан.

Графица нас је омела и прекинула нам погађање. „Изволите", рекла ми је, „оставити тај посао. Већ је три сата, а ви то па то. Крајње је време већ да се руча, а после ручка можете опет наставити."

Ја и гроф устанемо. „Нека ваш списак", рекао сам грофу, „остане код мене док не видим и друге ваше коње. Можда ћу и од њих којег одабрати и онда ћу вам рећи за све своју цену. А сад бих вас молио да ми кажете где бих могао наћи стан да моји људи могу тамо и екипаж пренети."

Гроф и графица одмах нареде да ми се покажу собе на горњем спрату где ће се и моји људи моћи сместити — и тако поштанске кочијаше с коњима отпустим.

Графица ме узе за руку. „Изволите", рече, „за сто."

Уђемо у трпезарију, где је већ било јело на столу. Гледам, с друге стране улазе три даме дивно, по тамошњем обичају одевене. Све три младе. Оне се поклоне, и прију столу. Графица ми их представи: две су јој биле кћери, још неудате, а трећа снаха, жена њеног сина, капетана, који је отишао у рат.

Сели смо да ручамо. Ја сам седео поред графице и с њом сам највише и разговарао. После ручка пређемо у другу собу и ту нас послуже кафом, а онда, пошто је била јака врућина, одем горе у моје собе. На спрату је било више соба, али мени су показане три. Две за мене, а трећа, по страни, за моје људе. Моје су биле лепо на-

мештене и удобне. Да унесем своју постељу, нису ми дали. У соби је била дивна постеља с балдахином.

Мало сам на канабету заспао, а онда устао и сео. Ближило се већ вече. Дошао ми је фрањевац, а грофове слуге донеле су једну боцу вина, другу воде и на тањиру меда. Фрањевац ми донесе поруку да би грофу и грофици било мило да к њима дођем, а ја тако и урадим. Кад сам им дошао, замолим грофа да ми покаже коњушницу.

Пођемо. Погледао сам све коње. Запрежни су му били добри и велики. Међу осталима било је девет приплодних ждребаца, већ мало постаријих, али толико лепих да сам пред сваким само стајао и гледао, а два од њих (која сам сматрао за најбоља) не бих никако оставио, само да су била мало млађа. Гроф ми рече да има још ждребаца и коња који пасу ту близу, на ливадама, и да и њих могу сутра видети, заједно с оном ергелом.

После тога вратимо се опет у собу где је седела грофица са кћеркама, и ту смо у разговору провели све до вечере. Ја сам се после вечере поздравио, отишао горе у собу и легао да спавам.

Сутрадан сам устао рано и обукао се мало лепше него јуче. Донета ми је кафа, а одмах после тога дошао ми је један од грофових слугу и рекао да ме гроф зове. Стигла је, рече, ергела из села па, ако желим, могу да је видим. Ја одмах сиђем и затекнем грофа већ обученог, чека ме. Пођемо да видимо коње. Кобиле су биле лепе, али ипак не онакве као оне раније. То је управо био одбир из оне одабране ергеле, одбир који је држао у својој близини, ради продаје. Ипак сам између њих одабрао две одличне кобиле и три коња за јахање, као што ми је наређено, а трогодишњи ждрепци које ми је гроф показао нису ми одговарали.

Кад смо се вратили и ушли у собу, почели смо погодбу. Дошла је и грофица и села поред

нас да чује како ћемо се нагодити. Ја извадим онај списак у коме је гроф јуче назначио цене и дам му да и за те две кобиле и три коња напише колико тражи. Он узе списак и обе кобиле оцени као и оне раније, а коње опет исто колико и кобиле. Испало је овако: за ждрепца кулаша тражио је сто дуката, а за друга три по осамдесет. За кобиле, опет, и коње искао је по четрдесет и пет дуката. Значи, за четири ждрепца, двадесет и једну кобилу и три коња хиљаду триста и осамдесет дуката.

Рекао сам грофу да је цена превелика и да би требало да мало попусти, а уз то сам навађивао да ми да и ону кобилу што је јуче из списка избрисао. Давао сам му двоструко за њу колико за остале, а на крају и сто дуката, али он је никако није хтео дати, изговарајући се једнако на оно ждребе које ће она ождребити и које мисли да отхрани за приплод. Пола сата смо се прегонили за ту кобилу, и ја сам, не бих ли само до ње дошао, све време говорио како је цена за остале ждрепце и кобиле превисока. Најзад се и грофица умешала и почела грофу говорити да треба да се нагодимо, а и сам гроф као да је већ био готов на попуштање, и само је чекао моју реч, јер ја о цени нисам још ништа проговорио. „Што ми не кажете колико дајете“, говорио је гроф, „да видим колико ми ваша цена одговара.“

Нисам хтео да га и даље држим у неизвесности да не би откуд помислио да сам дошао као обичан трговац да се ценкам за дукат или два, а и стало ми је било да му покажем да се у мени преварио кад ми је јуче рекао да нисам у стању да платим његове коње. Зато сам му рекао: „Питате ме, господине грофе, колико дајем за ваше коње, а ја вам као одговор пружам, ево, своју руку. Платићу за њих онолико колико сте сами затражили.“

Узео сам списак испред њега и поклонио се и њему и грофици, с речима: „Причекајте, молим вас, мало, одмах ћу вам новац донети, али само

с тим, господине грофе, да ваши људи на својим коњима поведу моје коње, и да уз њих буде и један слуга из ергеле, све док из Трансилваније не стигнемо до града Дебрецина у Мађарској. Ја ћу им њихов труд платити и коње ћу им целог пута хранити."

Гроф пристане, а ја се попнем у собу, извадим из сандука кесу са дукатима, однесем је доле и одбројим грофу одређену суму.

Примивши новац, захвале ми се и гроф и графица. Обоје су били врло задовољни. Али ипак нисам могао издржати а да оно јучерашње не поменем. Насмешио сам се и рекао грофу: „Ето, господине грофе, како моја царица плаћа, а не онако како сте ви јуче мислили. Уз то, ето", рекох, „двадесет дуката напојнице за вашег надзорника ергеле и за слуге."

Ту се нашао и онај капелан фрањевац, па ће тек онако како то већ они умеју на господским дворовима: да шалом наведе на своју воденицу. „Ех", рече, „да сам то знао, ја бих се данас примио да будем грофов надзорник коња."

Кад сам га чуо, ја му одговорим: „Ако, ако, будите ви само добар пастир" — па поклоним и њему пет дуката. На то се сви само згледаше, а ја покупим оне преостале дукате у кесу, однесем их горе у собу, метнем их у сандук и опет се вратим доле.

Затекао сам их све некако замишљене и као постиђене, али нисам сматрао да треба да их о томе питам, него прићем графици с речима: „Код нас је у Русији обичај, госпођо, да се после добро завршеног посла приреди част. И како се сада у вашој кући на обострано задовољство то десило, мислим да не би било рђаво да наредите да нам се донесе по чашица ракије, коју бисмо испили за ваше здравље и срећно завршен пазар."

Она устаде и рече: „Сад лепо говорите, али малочас сте нас тако прекорели да просто, верујте, нисмо имали речи да вам одговоримо. Дали сте нам добру лекцију, и ми смо сада, ако ћете

нам веровати, у великој незгоди. Ви ћете сад сигурно, кад од нас одете, свуда причати о томе, а за нас би то био вечити прекор. Зато вас лепо молим, покажите нам се као пријатељ и обећајте нам да ћете све оно што је било бацити у заборав и да нам нећете дати прилике да се на вас пожалимо."

Прије нам и гроф. Он се правдао да ми је оно јуче рекао само зато што је досад имао једино такве купце који испрва обећавају готов новац, а после подметну меницу, и човек има ваздан муке док не наплати свој новац.

„Можда сте тако с другим људима", одговорио сам грофу, „и пролазили, али моја царица, која ме је тим послом послала, није ми рекла да дајем менице, него да готовим новцем исплаћујем, као што сам и урадио — а видели сте", рекао сам, „колико ми је још и остало преко оног што сам вам дао."

Онда сам се обратио графици: „Немојте", рекао сам, „госпођо, ни најмање у чем било посумњати у мене, него верујте да ћу одсад увек и на сваком месту бити ваш најискренији пријатељ и да никад нећу пропустити да похвалим вашу љубазност којом сте ме у својој кући предусрели, и кад год ми се само буде пружила прилика, увек ћу показивати своју захвалност према вама."

После тог разговора, графица нареди да се изнесе ракија и сир. Пили смо једни другима за здравље. Они су мени желели да срећно преведем купљене коње, а ја, опет, њима да у здрављу потроше новац. На томе се наш посао коначно завршио. Али сутрадан је избила опет једна тешкоћа коју ћу одмах испричати.

Замолио сам грофа да две кобиле и три коња које сам купио преведе из ергеле у своју коњушницу, и он одмах нареди да се тако учини. Те коње су одвојили на засебно место и одредили слуге који ће их пазити.

Дошло је време ручку, сто је већ био постављен. Графица нас позва. Пођемо у трпезарију,

где су већ биле две грофове кћери и снаха, све три веома лепо обучене. Поздравим се с њима. Графица је одређивала где ће ко сести. Мене је наместила поред себе, а с друге стране, десно од мене, рекла је једној од кћери да седне. У разговору с графицом чујем да до мене седи њена старија кћи, испрошена за пуковника грофа Форгача и да ће се ускоро и венчати. Окренуо сам се према њој, честитао јој и пожелео јој сваку срећу. Говорио сам немачки, а и она се мени на немачком захвалила. И тако ми се пружила прилика да је у разговору за столом боље упознам. Била је то збиља ваљана и паметна девојка.

После ручка нисмо се дуго задржали у соби јер је била страшна врућина. Нисмо се чак ни кафом послужили, одложили смо је за касније. Поклоним се, одем у своју собу, свучем се, легнем на канабе и мало одспавам. Кад је жега мало престала, пошљем по мога ветеринара, који је био уједно и поткивач,[1] и наредим му да поткује те нове, купљене коње макар само на предње ноге, због каменитог пута — да се не би који непоткован подбио. Гвожђе за потковице, рекао сам му, нека затражи од управитеља куће.

Исто тако је било потребно направити сваком коњу летњи покровац. Ставио сам у дужност својим пратиоцима да у селу купе потребну количину простог платна и да пронађу каквог било кројача да им их сашије према мом упутству. Једном од њих дам новац и наредим му да оде у село по платно, а другом да остане, да ми се нађе ако што затреба.

Тек што сам с њима завршио, видим, долази патер фрањевац и клања ми се из превелике захвалности за оних пет дуката што сам му тог јутра дао — ради којих ми је рекао да ће се молити богу за моје здравље. Посадим га на канабе поред себе и почнемо причати. Између осталог и

[1] Ветеринари су били и поткивачи: обичај који је трајао до XIX века.

о грофу и графици и о њиховим наравима и особинама. Хвалио је графицу како је добра и разумна госпођа и како су јој и кћери као и она, а какав је гроф, о томе нема шта ни да се говори.

„Ја мислим", рекао је, „да сте га већ и сами упознали. Како је само био прост кад сте дошли и како вас је грубо дочекао. Њему тако с времена на време долази. Јуче му је било криво што сте с колима и коњима ушли у двориште, што се нисте задржали испред капије или у гостионици у селу, и што се нисте прво пријавили и запитали у које се време можете с њиме видети. Зато је наредио да вас нико на улазу не дочека, а знао је да сте то ви, јер га је о вашем доласку обавестио управитељ из села у коме сте били. Само, лепо вас молим", говорио је фрањевац, „немојте њему ништа о томе говорити, него одбаците све то и немојте се због тога једити."

Ја сам му одговорио да сам на то већ и заборавио, а у себи сам мислио како лепо умеју пет дуката да причају и шта ти значи новац.

Још смо били у разговору кад ме је графица позвала на кафу. Обучем се брзо и пођем с фрањевцем графици у собу, где су ме сви већ чекали. Послужена нам је кафа, а на другом столу стајало је разно воће, којим ме је нудила графичина старија кћи. Том сам се приликом још боље с њом упознао.

Кад је сунце почело залазити, изишли смо по хладовини у башту испред куће. Башта је имала изванредно леп и пријатан положај на обали реке Мароша. У њој су биле правилно распоређене алеје и павиљони, и сва је била засађена разноликим цвећем и воћем. Било је и дивних, већ зрелих трешања. Графичине кћери и снаха играле су се по башти — као сва младеж. Кидале су трешње, у чему сам им ја, већ као познаник, помагао дохватајући им гране, и надметале се која ће пре што више набрати. После тога смо вечерали и разишли се по собама. — Тако нам је и тај дан прошао.

Ја сам тога дана, изјутра, замолио грофа да пошаље човека с наредбом управитељу оног удаљеног села да све кобиле које сам узео преведе из ергеле у коњушницу и да их тамо држи до мог доласка, а да и слуге које ће их водити буду спремне. Гроф је такво наређење послао.

Устао сам изјутра рано и почео се спремати за одлазак. Мислио сам да сутрадан отпутујем. И тог дана смо као и раније били сви заједно. Ишао сам с грофом у коњушницу и гледали смо и његове и моје коње (за које су слуге већ биле у приправности). Тако нам је прошло цело преподне. Ручали смо сви заједно и опет смо се због врућине разишли по собама, да се одморимо.

Ја сам се у својој соби свукао и сео крај прозора само у летњем халату. Ту је долазила лепа хладовина из баште и са реке. Био сам у соби сасвим сам. Одједном чујем да неко иде кроз предсобље испред моје собе и по кораку рекао бих да је женски ход. Погледам на врата: улази грофичина старија кћи. Чим сам је угледао, скочим јој у сусрет, узмем је за руку, извињавајући јој се што ме је тако неодевеног затекла. Она ми одговори да то није ништа, да сам ја господар у својој соби и да се у њој могу владати по својој вољи. Замолим је да седне на канабе, а ја седнем поред ње. Гледам шта ће бити даље. Нисам знао шта значи долазак такве госпе.

Она, као разумна девојка и са мном већ прилично позната, поче весело и са шалом. Говорила је како је код мене на горњем спрату, на отвореном ваздуху, много лепше на летњој врућини него доле, и још је тако о којечему причала. Не потраја дуго, учини ми се да опет чујем женске кораке; али не једне особе него двеју. Тако је и било. Ушле су две девојке. Једна је носила послужавник с кафом и шољицама, а друга воће. Спустише оба послужавника на сточић и примакоше нам га.

Млада графица поче сама сипати кафу. Једну шољу пружи мени, а другу узе себи. Девојке после тога узеше ибрик и шоље и одоше, а нас двоје остадосмо опет сами. Разговарали смо о неважним стварима још једно четврт сата, и ја сам већ помислио да је њена посета само због кафе. Нисам иначе могао схватити зашто би ми тако млада госпа дошла сама. Напослетку она поче. Прво ме је замолила да се не љутим на то што ће ми рећи, а затим је тражила да јој обећам да ћу јој учинити то што тражи од мене. Одговорио сам јој да ћу за њу радо учинити све што год је у мојој моћи. Али она није пристајала на то, него је захтевала да јој унапред дам реч да је нећу одбити. „Тек ћу вам онда", рече, „казати у чему је моја молба."

Ја сам се почео смејати, држећи је за руку. „Ви се", рекао сам јој, „изволевате шалити, али ако збиља имате нешто, само ми реците и не сумњајте да нешто за вас нећу учинити" — и опет поновим да ћу радосно све њене наредбе испунити.

Она онда мало порумене и поче: „Чули сте већ да сам верена за пуковника грофа Форгача и да ће ми овог лета бити и свадба. За тај случај моји су родитељи већ припремили екипаж. Али данас сам чула од нашег надзорника да сте ви уз остале купили од мога оца и једног најбољег и најпитомијег младог коња, једног од оних који треба да вуку моја свадбена кола. Тај се коњ зове Муро, и ја вас молим да ми тог коња уступите. Мој вереник", наставила је млада графица, „видео је тог коња кад је овде био и рекао ми да би хтео да га узме као јахаћег и да ће га дати на обуку. А ви", поновила ми је, „можете место тог коња узети од мога оца другог неког који вам се буде допао."

Када је све то казала, замолила ме је још једном да јој то учиним.

Дирнула ме је та њена нежна молба и било би немогуће не испунити је. Рекао сам јој: „Већ

из великог поштовања које осећам према вама испунићу вам жељу и тог ћу вам коња оставити."

Кривио сам само њеног оца што ми при погодби о томе ни речи није рекао. Она ми рече да је њен отац као стар човек на то можда и заборавио. За њен долазак, рекла ми је, њен отац не зна, и молила ме да му ја сам од своје стране и на своју руку проговорим о томе и затражим место оног коња другог неког. Ја јој обећам да ћу јој у свему по вољи учинити.

Моја млада гошћа, радосна због мог обећања, извадила је из џепа једну кесицу за новац извезену златом и свилом и поклонила ми.

„Узмите", рекла ми је, „овај мали дар, који сам сама извезла, узмите га као знак моје велике захвалности. Желела бих да ме се по њој увек сећате и да се њоме у здрављу и срећи дуго служите."

С тим речима је устала и пошла, а ја сам је испратио до степеница.

Кад сам се вратио, почео сам се облачити, а слузи наредим да сиђе и позове ветеринара. Овај дође и стаде очекујући моја наређења, а мени у памети само то: шта да радим с грофом и којег коња у замену да тражим. Знао сам да он нема коња који би одговарао оном што га остављам младој графици. Запитам зато ветеринара зна ли он каквог ваљаног коња из грофове коњушнице или неког од младих из ергеле, који би био још необучен, а добар за јахање, јер, рекао сам, хоћу још једног да купим.

Он ми одговори: „Кад сам се јуче пред вече шетао путем поред ливаде на којој су грофови коњи, видео сам кроз ограду једног новог коња, зеленка, који тамо није био кад смо коње бирали. Коњ је изванредан. Држали су га у оно време свакако скривеног, или су га после однекуд довели. Коњ је одличан и ако неће бити још најбољи од свих оних које сте купили."

Кад сам то чуо, рекнем слузи да пита шта ради гроф у својим собама. Он се брзо врати и

рече да спава. То ми је дошло као поручено, па полако, да нас нико не види, изиђем с ветеринаром на ливаду близу куће. Кад смо тамо стигли, видим да је онако како је он казао. Коњ млад, добар у сваком погледу, не заостаје ни у чем иза оног којег остављам. А кад смо бирали коње, збиља тамо није био; решим се да га узмем.

Кад сам се враћао, уђем у коњушницу да видим своје коње, а одатле сам хтео да се вратим горе у собу, али за то време чујем да је гроф већ устао и да сви седе у графичиним одељењима. То је било већ пред ноћ. Пођем и ја тамо и нађем их све заједно. Ту је био и патер фрањевац — седе, картају се.

Гроф ме запита где сам био и да ли сам спавао. Ја му одговорим да нисам спавао, него сам био у коњушници и да се тамо чудо десило: „Један ми је коњ", рекох, „проговорио."

На то се сви стану смејати и питати: „Откуд коњ може говорити?"

Ја им поновим, смејући се и сâм, како је један коњ рекао да неће са мном на пут. Гроф се на то поплаши да се није који разболео, али му ја кажем да су сви здрави. Прекинуо сам тај разговор кад сам видео да играју памфил, па сам започео о њиховој игри. Питао сам стару графицу да ли добија или губи, и рекао јој да ћу јој помоћи.

Сео сам уз њих и стао гледати графичине карте, па сам се онда и ја умешао у њихове разговоре, а коња који говори нисам више помињао, да не би грешили у игри.

Млада графица је седела за сточићем и често ме погледала. Досетила се да ћу о коњу још причати па је хтела да устане и прекине игру. Рекла је да је досадно толико на једном месту седети и да је боље поћи у башту. Али ја сам јој дао знак да остане. „Зашто да прекидате игру? Има до довече времена и за башту."

Кад су завршили игру и оставили карте, поседали су ко на канабе, ко на столицу, а ја ста-

нем поред грофа и старе грофице и започнем разговор. У почетку околишно и као од шале. „Шта треба урадити с човеком који узме туђу ствар па је прода?“

Стара грофица рече да то не би било нимало лепо и да би то било за сваку осуду, а ја се онда окренем грофу и запитам га шта он на то каже.

Он се замислио па ћути, млада грофица се досетила да се моје питање тиче коња, па се поче смејати и шапутати нешто својој снаси на уво. Гроф је погледа и рече: „То си ти нешто направила, не може бити друкчије.“

Она се изговарала да она ништа не зна, а гроф ме онда запита шта би то могло бити. Ја му одговорим нека се сам сети јер је он крив. Он опет оћута. (Млада грофица, како је изгледало, ником није говорила да је била с молбом код мене, јер је и њена мати ћутала, или се можда и претварала да не зна о чему је реч).

Рекао сам грофу: „Пазите, грофе, да не дође до парнице између вас и вашег зета грофа Форгача, јер ви сте продали нешто његово, а ја, опет, купио. То је оно што сам малочас говорио како један коњ неће са мном на пут.“

Сад се и он сетио да је реч о проданом коњу који се зове Муро. „Одмах сам погодио“, рекао је кћери, „да си се ти ту нешто умешала, али ја ћу теби за свадбу дати другог уместо тога.“

„Не, тата,“ одговорила је она. „Мени је господин мајор баш тога коња обећао и он је сад мој, а вас двојица се сад нагодите како год знате.“

Гроф ме замоли да оставимо ту ствар до сутра изјутра, с обећањем да могу узети од његових младих коња којег год хоћу. На том је и остало. Али ја сам имао на памети само оног зеленка. Кад је пало вече, вечерали смо и разишли се по собама. Легао сам и ја, а ни сањао нисам шта ће гроф извести. Он је, наравно, знао да се ја не бих ни на једног од његових младих коња полакомио као на зеленка, а пошто њега на ливади раније није било, помислио је да ја за њега и не знам и зато је наредио да га преко ноћи уклоне.

Сутра рано устанем, био сам сасвим спреман за пут, имао сам само још због тог коња мало да се задржим. Мислио сам да га одмах узмем, поткујем и да до ноћи стигнем с коњима бар до прве станице.

Речено ми је да су гроф и грофица устали и да су се већ и обукли. Ја пођем к њима и тамо нас послуже кафом. Кажем грофу да сам за путом и да треба да ми да коња. Он пристане и тако пођемо на ону заграђену ливаду.

Гледам — нема зеленка, а гроф ми говори да изаберем којег хоћу, па да нареди да га ухвате и одведу у коњушницу.

Ја му кажем да ту нису сви коњи, а од тих ту да не могу ниједног изабрати. Он ме поче уверавати да су ту сви које сам и раније видео.

„Истина је, господине грофе“, рекао сам, „да су ту сви које сам раније видео, али ипак нема оног зеленка ког сам синоћ опазио, а ја баш њега тражим да ми дате.“

Он ме поче опет уверавати како он нема зеленка и да га ту није ни било. Био ми је тежак тај разговор, сматрао сам да ме гроф обмањује.

Рекао сам му: „Боље би било да га нисте ни скривали, него да сте ми одмах казали да вам није за продају. Ја га зацело не бих могао на силу отети, и он би вам остао, али кад нисте тако урадили, а ја га, међутим, овде видео, ја сада полажем право на њега. Ако нећете да ми га покажете“, рекао сам, „што да стојимо на тој жези? Боље да се вратиом у собу па ћемо тамо наставити разговор. Ја од тих коња нећу ниједнога, а ви сад како изволите“ — и тако се вратимо.

Дођемо грофици у собу и ја станем да јој се жалим на то што ми је учињено, рекнем јој да је један коњ сакривен и да тражим од ње пра-

вичну пресуду. Она поче разговор с грофом, а ја само корачам по соби. Било ми је криво што сам задржан од пута.

Гроф се окрете према мени и рече да ће ми учинити уступак и дати ми из своје коњушнице једног младог, трогодишњег ждрепца с којим ћу морати бити задовољан, али ја на то нисам никако пристајао. Тражио сам само оног зеленка ког сам синоћ на ливади видео.

Почели смо се опет најозбиљније препирати. Он ми је већ враћао и новац исплаћен за коња ког сам оставио његовој кћери, а ја нисам хтео да га примим. Рекао сам му да ћу пре отићи и без коња него што ћу новац узети.

Био је скоро један сат после подне и време већ ручку, а ми никако да завршимо. Видим да је за одлазак већ и касно, настајала је опет велика жега. Зову ме на ручак, али ја одбијам. Чекам да видим хоћу ли добити коња или не, па да идем.

Напослетку се и грофица умешала и почела мужа отворено прекоревати. Тражила је и она да ми да коња. Гроф је, најзад, признао да је коња сакрио и раније и сада, и то само зато што га је хтео послати сину у армију.

Како сад није имао куд, наредио је да се коњ доведе под прозор и да се преда мојим људима (коњ се звао Понграц), а коња ког сам обећао младој грофици узео је натраг, и тако смо се најзад нагодили. Наредио сам одмах да се коњ поткује и за пут спреми, а од грофа сам затражио сведочанство о пореклу свих купљених коња.

Сели смо онда за ручак. Кад смо устали од стола, замолила ме је стара грофица, а уз њу и кћери и снаха, да останем још тај дан — а сутрадан како већ хоћу. Пристао сам, нисам хтео да их одбијем, утолико пре што је врућина била страшна и коњима би тај први марш био врло тежак. И тако сам решио да кренем сутра пре него што сунце сине.

Тај последњи дан провели смо у разговору, а пред ноћ у шетњи по башти. За вечером смо опет били сви заједно, а после вечере устао сам и поклонио се свима. Рекао сам да ћу ујутру рано кренути на пут, и да их не узнемиравам, хтео бих, рекао сам, да се сад са свима опростим. Али они нису пристајали. Хтели су да се изјутра још једном видимо. На томе је и остало. Пођем горе у собу, а слугама наредим да изјутра поране и да поштанска кола буду спремна — а затим легнем.

Сутрадан устанем још пре зоре и наредим да се ствари натоваре у кола и да се коњи изведу из коњушнице, а гроф и грофица са две кћери и снахом (свакако су још синоћ наредили да и њих рано пробуде), да бисмо се на одласку још једанпут видели, дошли су у моју собу и рекли да се и кафа тамо донесе. Опростили смо се пријатељски. Захвалио сам им на дочеку, сео у поштанска кола и кренуо са свима својима на пут.

Први дан сам дошао само до прве поштанске станице, да на врућини не преморим коње, и ту сам и преданио. Оданде сам отправио колима једног од својих пратилаца са ветеринаром напред, у оно удаљено грофово село, са написаном грофовом наредбом управнику да ме оданде изведу колима до главног друма и даду ми људе који ће ми уз пут коње водити. Уједно сам пратиоцу дао и новац, да пре него што ја тамо стигнем узме у селу платна да се направе за кобиле летњи покровци, као што су ови већ урађени, а ветеринару сам рекао да што брже поткује кобиле.

А ја, да се не бих задржавао мењајући уз пут коње, погодио сам на поштанској станици где сам преноћио да ме кола одвезу управо до грофовог села. И тако сутрадан изјутра кренем. Ни тога дана нисам много с коњима прешао, а сутрадан стигнем у грофово село. Тамо је било урађено све што сам наредио. Слуге које ће водити коње биле су у приправности, а исто тако и кола која ће ме одвести до главног друма.

Нисам имао више шта да чекам. Рекао сам да се све припреми и ујутру кренем. Прешао сам две миље, па се задржим у једном селу, где опет преданим. Ишао сам само кратким маршевима, јер је пут био каменит и ишао кроз брда, све док нисам избио на главни друм. Кроз Трансилванију до њене границе и кроз Мађарску до града Дебрецина било је већ лакше. У Дебрецину сам отпустио грофове људе што су коње водили, а друге најмио управо до Токаја.

IX

У Токају сам затекао и жену и нашег малог сина у добром здрављу. Почео сам се одмах припремати за даљи пут. Ту сам добио новац из Беча за путне трошкове (за фураж и вође за коње). Осим оног што сам раније примио, добио сам још пет стотина дуката. Написао сам извештај нашем опуномоћеном посланику обавештавајући га да сам новац примио и да ћу се убрзо с купљеним коњима кренути из Токаја.

Киша је једнако падала и зато сам имао велике тешкоће док нисам нашао поуздане људе који ће пристати да пођу с коњима управо до Русије. Онда смо све коње поново потковали и набавили што нам је још било потребно — у томе ми је прошло читавих десет дана.

Даљи пут кроз Мађарску, према пољској граници, био је врло тежак. Киша је падала и дан и ноћ. Свуда се ужасно раскаљало, а на прелазима и мостовима морали смо се свакога часа заустављати. Тако сам стигао до малог једног места, Ујхеља. Тамо сам провео читав дан, да и слуге и ја осушимо одела а и коњи да нам се мало одморе.

Из Ујхеља сам пошао даље. Изгледало ми је као да се мало разведрава, а и сунце је почело просијавати. То ми је давало наде да ће нам пут

бити лакши и зато сам решио да се пожуримо и пребацимо преко брда, да што пре дођемо до пољске границе. Али такво време потрајало је свега дан-два, а онда је опет почела киша и пут постао још много гори него раније. Одатле је почињало најтеже. Имали смо да се пењемо преко брда, па онда да се спуштамо у провалије и настављамо кроз шуме и кланце. Тако смо најзад ушли у брда и стене, у којима је, додуше, било и насеља, чак село од села није било ни много далеко, али то је све била толика сиротиња да нисам могао добити ни хлеба за људе, ни хране за коње. А понегде где смо коначили уопште ничега није било. Узрок су биле те велике кише. Вода је однела не само сено него и жито с њива, и измешала га с блатом. Ништа није остало недирнуто. Тамо људи и кад су родне године тешко живе и једва хлеба имају, а сада баш ничега није било — тек понеки што су имали нешто млека и сира.

У тим планинама нема река, него само потока, који се један у други уливају, а извиру баш на местима преко којих пут пролази. По неколико пута дневно мора се прелазити преко њих. Кад је суво време, они ништа не значе, преко њих се лако прелази с камена на камен, али од тих непрестаних киша и најмањи поточић претварао се у најбржу реку и преко њих се прелазило с великом опасношћу.

Ја сам целог пута откако смо зашли у брда јахао на коњу да бих лакше проценио где је најбоље проћи, а водиче (два човека) наимао сам од једног места до другог. Они су јахали испред нас и бирали најбезопаснија места — без њих се не би могло ни мићи.

Треба нагласити да киша за све то време није уопште престајала, него се чак сваки дан и појачавала. Сви врхови планина били су сакривени у облацима.

Била је највећа потреба изићи из тих провалија и прећи преко границе на пољску страну, до малог места Дукље, да се тамо мало одморимо и коње мало прихранимо, јер су тако били омршавели да су пали на половину своје тежине. Зоби нису уопште добијали, а на понеким местима није било ни сена ни траве. Гладовали су и дању и ноћу, и зато нисам ни дозвољавао да се негде задржимо и одморимо, него смо ишли колико год се могло преко дана прећи, само да што пре из тог краја изађемо.

У таквој оскудици и муци дошли смо већ близу пољске границе. Остала су нам још само два мала марша до Пољске. Ноћ ме је ухватила у Горњем Свиднику, једном селу у Мађарској. Тамо сам код унијатског попа нашао нешто мало прошлогодишње сламе; платио сам је скупо и дао коњима.

У том селу сам најмио два водича који су познавали пут. Требало је да нас проведу до првог коначишта, куд сам мислио да ћемо тог дана стићи. Устао сам тог јутра рано и пошао. Пред нама су јахали водичи и показивали нам пут. Чим смо изишли из села, прешли смо срећно преко прве воде, па онда и преко друге и треће, а затим и преко још неколико. На неким местима било је дубоко, али ми смо само ишли даље и даље. А за све то време киша је на нас једнако страховито лила, изгледало је као да се небо провалило. Црни облаци прекрилили су били све планине. Све је било тамно као усред ноћи. Између брда и шума избили смо тако на једну пољану која се вијугала међу брдима. По њој је иначе текла река, али сада је цела била покривена водом. На њој се није видео ни најмањи део суве земље. Водичи су нам рекли да је то место потпуно равно и безопасно и да ћемо ускоро доћи до уског пролаза кроз који ћемо се почети пети узбрдо.

Иако је коњима вода допирала до трбуха, а понегде била и дубља, они су ипак ишли и даље,

али вода није била само дубока него и страшно брза. Јурила је толиком силином и с толиком хуком да готово нисмо могли чути један другог, а уз то је и киша чинила своје. Водичи су говорили да је на том пољу, где је сада текла вода, био посејан овас. Они су нагађали пут по дрвећу и стенама и тако нас водили. Говорили су да треба да пређемо само преко те пољане, а онда ћемо уским путем поћи узбрдо, што ће бити већ сасвим без опасности, јер горе воде нема.

С муком и страхом полако смо одмицали и већ се кроз завесу од кише назирао уски кланац који води у брда. На крају долине пут се почињао пети, а дотле нам је остало свега још неких двадесет хвати. Напред су јахали водичи, за њима ја на коњу, иза мене ишле су моје каруце, за њима још двоја кола и на крају купљени коњи. Одједном се проломио такав тресак и зачула таква ужасна хука какве ја у своме веку нисам чуо. Изгледало ми је као да се брда и стене ваљају према нама. И видео сам још само како са брда велика водена маса помешана са блатом јури на нас као неки црни зид висок као човек.

Куд су се дели моји водичи — не знам, јер се на мене та силна вода срушила, прелила ме и збацила с коња. Потонуо сам и вода ме је тако ошамутила да нисам био ничега свестан. Срећа моја те ми је дизгин остао у рукама (ни сâм не знам како). То ме је спасло и помогло ми да заједно с коњем, који је почео пливати, изроним из воде. Тада сам мало дошао к себи и успео да се другом руком ухватим коњу за гриву. Тог несрећног часа потонуле су ми каруце с коњима заједно.

Нити знам шта је било с нашим вођама, нити ишта друго. Видео сам само како је моја мила жена кроз прозор од каруца пружила руке према мени (били смо близу једно другом) као да се опрашта са мном одлазећи на свој претешки пут који нас је заувек раставио. Видео сам још како су упрегнути коњи нагло запливали, како су се

кола почела ломити и како су само нестала иза оних окука — и више ништа не знам.

Обузео ме је самртни страх. Био сам пун воде и једва сам живот осећао у себи. Пустио сам коња да плива куда хоће, и тако је вода носила и мене с њиме, ни сам не знам куда. Одело ми се напило воде и вукло ме на дно, једва се душа држала у мени. Још сам био срећан што ми огртач око врата није био закопчан те га је вода с мене свукла, иначе би ме тај огртач, отежао од воде, сигурно задавио. Док сам тако пливао с коњем, нанела ме је вода на шибље врбе од кога су само врхови вирили из воде. Једном сам се руком ухватио за врхове тог шибља, другом сам држао дизгин, а ногама сам мало додирнуо земљу, али вода је била ипак тако дубока да ми је само глава била изнад воде. Мој јадни коњ, који се није могао дохватити земље, само се вртео и пливао око мене, а ја сам га чврсто за дизгин држао. Кроз кишу, која је још једнако лила, видео сам како се десно од мене, одмах ту у близини, црне брдо и шума. Почео сам се обазирати не бих ли угледао још ког несрећника који као и ја стоји на ивици смрти, кад тек на свој ужас угледам мојих шест коња, али без каруца, како се на оној пољани потопљеној водом, уплетени амовима око једног дрвета, боре и отимају. Учинило ми се као да сам и човека у оном грмљу опазио. Кад сам ту страхоту видео, све се у мени скаменило, али на памет ми никаква друга мисао није падала осим да сам још жив.

На том месту где сам се држао за шибље врбе остао сам можда свега неколико часака. Вода је расла и у уста ми улазила, а ноге ме издавале. Свог коња, који ми је био сва нада за спасење, држао сам чврсто за дизгин, али и он је почео већ малаксавати и најзад се изврнуо на бок. Укочио сам се од страха, и ухватио му се обема рукама за реп, а дизгин пустио. Он се јадан усилио и запливао опет вукући и мене са собом, а онда је наједном вода и њега и мене одбацила према

брду уз једну стену, са које је грање од дрвета падало у воду. На том месту смо и коњ и ја осетили земљу под ногама. Ја се ухватим рукама за грање, а коња пустим. Али како је стена била глатка и повисока, мучио сам се ваљда четврт сата док се нисам, хватајући се за гране, попео на стену. И коњ је хтео за мном. Скочио је предњим ногама на камен, али како није имао о шта да се одупре, оклизнуо се, пао у воду и тако га је вода понела.

Лежао сам на том камену можда читав сат. Мучило ми се. Избацивао сам пуна уста воде и блата. Сав сам био малаксао, глава ме је болела и обузела ме дрхтавица. Смислио сам да би добро било лећи на камење потрбушке главом надоле и тако помоћи природи. То ми је и помогло. Вода је почела излазити из мене, али како је излазила полако и није ми дала да дишем, ја гурнем прст у уста и то ме натера на повраћање — тако сам сву воду избацио из себе (било је те воде ваљда за две боце[1]). У грудима ми је после тога мало лакнуло и дах ми се повратио.

Тада ме је обузела тешка жалост за женом и децом. У колима је била и моја трогодишња кћи заједно са мојим сином. Мислио сам какву су горку чашу морали да попију. Знао сам да их на овом свету више нема, јер сам видео како се коњи без каруца даве у води. Све сам то себи у мислима представљао, а сузе су ми само текле. Лежао сам ничице на том камену мислећи само на њихову жалосну смрт.

Био сам сав гола вода, а уз то је још и киша једнако падала. (На почетку још имао сам округли оборени шешир на глави, али њега сам прво изгубио). И како сам био сав у тој мокрини, душа је у мени дрхтала. Нисам знао шта да радим нити куда да се окренем. Никог не видим и од водене хуке ништа не чујем. Најзад смислим да пођем узбрдо не бих ли кога видео. Хватао сам

[1] Боца („бутылка") — шест децилитара.

се рукама за дрвеће и попео се неколико хвати узбрдо; тамо сам наишао на једну стазу обраслу травом.

Пошао сам том стазом, али од ње нисам могао видети никакве помоћи, јер је била врло стрма, а земља се између камења на много места тако расквасила и испод ногу тако клизила да сам се двапут омакао и умало се нисам опет стрмоглавио у воду.

Сав сам био исцрпен и малаксао од тешке жалости, а нарочито кад ми се пред очима указивало каквом су ми несрећном смрћу жена и деца живот завршили и како сада леже на дну те мутне воде, у којој су гроб нашли. Та мисао није ми дала ни да се макнем. Срушио сам се као мртав иза једног дрвета и остао тако лежећи, сав изван себе.

Мучио сам се, јадан и жалостан, можда и више од три сата, а онда се почнем опет узбрдо пети и с великом сам се муком још нешто мало попео, али од тог напора сасвим сам малаксао. Пред очима ми је било све мутно и тамно. Ништа нисам видео, само ми је нешто жуто и црвено пролетало испред очију. Осећао сам у срцу и стомаку велик бол и већ сам помишљао да ми је ту крај. Али бедан је створ човек! Чему све није изложен и шта ти све неће поднети. Срушио сам се преко корена неког храста и остао тако лежећи док ми се није мало разданило пред очима.

Пошао сам опет узбрдо. Пузио сам сав умазан од блата; ништа чисто на мени није остало. Горе сам наишао на другу стазу, којом су људи пролазили. Била је боља од прве, али и она је била стрма и опасна. Том стазом сам кренуо, држећи се за камење и дрвеће, и по њој пошао натраг, на ону страну одакле смо и дошли. Био сам већ тако високо да сам и ону несрећну воду доле угледао. Та стаза ме је водила унатраг око оног несрећног места и оне пољане. Решио сам се да пођем њоме, па водила куд водила, само да до вечери доспем до каквог било насеља.

Идући тако чујем у близини, само мало испод мене, људски глас. Застанем и почнем ослушкивати. Чуо сам га затим још једном па још једном. Одмах сам знао да ће то бити неко од мојих људи. Оставим стазу којом сам ишао и почнем се спуштати с камена на камен према месту одакле је глас долазио. Кад сам дошао до половине пута, хука воде ми је заглушила уши и глас више нисам чуо. Али ја сам се и даље спуштао према месту одакле сам глас чуо. Кад сам сишао кроз шуму доле до воде, где је било једно равније место, угледао сам, на мој горки јад, како међу камењем леже извртуте на бок моје каруце, изломљене у ситне комаде, и кочијаша како на једном камену седи близу њих.

То је био један Малорус. Служио је код мене отпре годину дана, а узео сам га кад сам из Русије полазио у црногорску комисију, у Ћесарску.

Кад ме је видео, устао је и почео нешто викати и ударати се у груди, показујући ми рукама на воду. Викнем и ја, питам га шта то говори, али, иако је између њега и мене било свега три-четири хвата раздаљине, нити је он мене, нити сам ја њега чуо од оног силног хучања воде што се пробијала кроз камење. Видим само да плаче и опет показује руком на воду. (Ја сам разумео као да ми показује како ми је вода утопила жену и децу и однела их собом).

Срушио сам се на земљу и оплакивао своју несрећну судбину. Лежао сам једно време тако ничице сав у сузама, а онда сам се опет окренуо и погледао она несрећна кола. Видим кочијаша како ми опет нешто виче и једнако ми показује на воду и на кола. Ја сам га опет разумео као и малопре: да ми показује како су се моји подавили и како их је вода одвукла. Али како ми је непрестано показивао кола и давао ми знаке да и ја погледам, устанем са земље, приђем ближе загазим у воду, погледам кола и — чуда! Видим своју малу кћерчицу живу. Држи је девојка на

рукама, а обема вода скоро до грла. Како су њих две остале живе — било је просто несхватљиво.

Шта је било с колима кад их је вода понела и стала превртати и ломити, ја тада нисам знао, тек ми је касније кочијаш све испричао. Кад су се изломљена кола накренула, задњи део се сачувао читав. Иза тог заклона нашла се девојка с девојчицом. Кочијаш није смео да их покреће одандеде бојећи се да их не испусти из руку. Оставио их је тако у води јер су ипак биле заштићене тим задњим делом кола преко кога је вода прескакала и распрскавала се. А и сам кочијаш је био у великој опасности. Стајао је у води само на једном камену и зато није ни могао помоћи детету и девојци.

Кад сам видео то чудо, почео сам најпажљивије то место да посматрам и једва сам их искоса, кроз ону воду што се преко њих распрскавала, угледао. И ништа друго нисам могао приметити осим оног што сам већ казао: да су се кола бачена на камење изломила, да је остао цео само задњи део, да је тај део стајао насупрот води и да је вода свом силом ударала у њега и прескакала га. Тако су њих две остале заштићене као неким широким плаштом и тако се и спасле. Вода је преко њих падала чак на кочијашево седиште, а девојка стојећи на дну држала је високо у рукама, под тим воденим плаштом, моју малу кћер окренуту према себи. И само их је то спасло, иначе не знам шта бих друго рекао — једино још да им је божанска сила помогла.

Како ли би ми сад добро дошао нечији ваљан савет како да их спасем! Стојим тако поред воде и сâм једва жив. Никога немам, а време пролази. По времену бих рекао да је подне увелико прошло и да ће бити око три сата. Шта да радим? Да их и даље оставим у води и пођем да тражим помоћ? А хоћу ли је наћи? И куд да кренем, не знам. У томе би ми прошло још неколико сати, а дете и девојка скоро су већ готови, које од страха, које од студене воде, од које су скроз промрзли. И да ли ће издржати? Зато сам решио да прво кочијаша спасем, па да се с њим посаветујем.

Почели смо знацима да се споразумевамо, јер од оне водене хуке нисмо могли један другог чути. Показао сам му знацима да одреши уже којим је напред био везан сандук са сребрним посуђем (сандук је био већ разваљен, остале су само бочне даске с алкама везаним ужетом — ништа друго), па да ми један крај од њега баци. Ја бих тај крај привезао за дрво, а он други за срчаницу од кола и тако помоћу затегнутог ужета да дође до мене. На тај мој неми говор кочијаш је само одмахивао главом и рукама, дајући ми на знање да ништа није разумео. Али кад сам му то још једанпут показао, схватио је да треба да одреши уже (које је било ново, довољно јако и довољно дугачко). Тако је и урадио. Бацио ми га је, али га није добацио до мојих руку. Онда се сагао, дохватио испод својих ногу један омањи камен, завезао га једним крајем ужета (а други крај за срчаницу) и тако ми добацио камен.

Ја одмах дохватим уже и колико сам снаге имао омотам га око једног дрвета и завежем. Онда му знацима покажем да по ужету кроз воду дође до мене. Он се прекрсти и пође. И срећа те је то место било равно и не много дубоко, па се тако пребаци до мене.

Видим да нема другог начина да се дете и девојка спасу него да се кочијаш опет помоћу тог ужета врати и дете донесе. Нисам му наређивао као слузи, него сам га молио: „Молим те, мој Фјодоре, спаси ми дете из те опасности. Видиш у каквој сам невољи и да си ми ти сада једина нада."

Он одмах пристане, али примети: „Шта ћу ако ме вода обори, а ја у једној руци држим дете, а другом се држим за уже? Можда се не бих могао само с једном руком на ужету одржати, па бих, сачувај боже, могао још и дете у воду испустити."

Тим ме је речима потпуно збунио. Нисам знао шта да му одговорим. Помислио сам да би збиља и могло тако бити.

Међутим, он ми је одмах дао други савет. „Ако изволите“, рекао ми је, „ја бих дете привезао испод руку ужетом које лежи напред у кожном седишту, на мом, кочијашком седишту. Ја сам“, рече, „понео то уже да њиме уз пут везујем џакове зоби, па ако бих, не дај боже, испустио дете из руку, ви бисте га другим крајем ужета, које ћу вам добацити као и оно прво, привукли себи.“

Чинило ми се да би тај савет могао бити врло добар. Рекао сам му нека уради тако, и он ме је, хвала му, послушао и пошао опет кроз воду, држећи се обема рукама за уже. Извадио је из кожног седишта уже, које се могло употребити и као вођице, размотао га, везао му на крај опет камен и добацио ми га. Ја сам га прихватио и чврсто га рукама стегао. Он онда приђе задњем делу кола преко ког је скакала вода, узе дете од девојке (које ми се чинило једва живо), а оно му паде главицом на раме. Девојка је остала, а он крајем ужета завеже дете испод руку, као што је рекао, и пође по води. Иако је био у опасности (зато што се само једном руком држао затегнутог ужета), ипак се срећно пребацио. Узео сам девојчицу на руке. Гледам — једва је душа у њој. Не може говорити, лице јој помодрело и промрзло од студене воде, а руке јој се укочиле, не може да их макне. Седнем с њом на земљу и пригрлим је да макар мало дође к себи. Али како сам и сâм био сав мокар, мало је користи од тога било, дрхтали смо и она и ја. Онда сам рекао кочијашу да и девојку оданде ослободи. Он ме послуша и по ужету пође до ње. Она изиђе из оне воде, он је прихвати и помогне јој да стане на срчаницу, окрене јој се леђима и рече јој нека се држи за њега. Она му се ухвати рукама за рамена и тако стиже до обале.

Кад смо с тим завршили, одмакнем се неколико корака од воде и седнем опет с мојом девојчицом на земљу. Привукао сам је уз себе и онда почео испитивати кочијаша за жену и сина — шта је с њима било? А он поче: „Кад је оно на брду почело да тутњи и да се тресе, сви смо се престрашили. Ја сам, седећи на свом месту, видео како је вода висока као зид наишла, поклопила вас и збацила са седла, а да ли вас је и госпођа видела, не знам.“

На то се умешала и девојка и рекла да ме је и госпођа видела и да је кроз прозор на колима жалосно јаукнула.

„Ваш се коњ“, наставио је кочијаш, „почео пропињати, а огртач вам је још пливао по води. Вас нисам видео и мислио сам у оном страху да сте потонули. Даље ништа о вама не знам зато што сам само гледао како кола да извучем. Али вода је и нас ударила и наједном нас је понела са собом. Коњи су запливали, а кола се почела љуљати и разбијати о камење и онда се преврнула.“

„Ја сам се некако држао на своме месту“, причао је кочијаш, „а коње са предњим точковима понела је вода (јер се клин ишчупао из предње осовине). Видео сам још само како су се коњи амовима омотали око једног дрвета и како се човек који је јахао на једном од њих почео хватати за гране тог дрвета. Нас и кола вода је одвојено понела и почела нас бацати преко камења. Госпођу сам дуго још живу гледао“, причао је кочијаш, „викала је из кола, али нико јој није могао дати помоћи — ја сам је само придржавао за руку. И синчић вам је био жив, држала га је служавка, али касније нисам ни њега ни служавку видео зато што нас је вода бацила на камење и преврнула. Ја сам онда и сам пао у воду и у оном страху ни сам не знам како је госпођу вода отргла од мене, остала ми је само њена рукавица у руци. Шта је даље с госпођом било, нити знам, нити сам видео. Као што видите, кола су бачена на то камење, ту се задржала и ту сам и девојчицу

с девојком опазио — обе живе. Почео сам тада да вичем и тражим спас, а онда сте ме ви чули и дошли.“

Свако може замислити колика је била моја жалост и туга. Што сам изгубио све имање — то није било ништа, то је била ситница према животу човечјем. Изгубио сам у исти час и драгу жену и јединог сина, а и сâм сам гледао смрти у очи.

Плакао сам и превијао се од бола гледајући жалосну слику изломљених кола, гроб моје миле жене и мога јединца. „О тешке моје жалости“, говорио сам сам себи. Лежао сам на том месту као мртав, сав изван себе. Нисам знао шта ћу и како ћу, само сам гледао у та несрећна кола и очекивао, о луде мисли! да ми се оданде појави моја жена и приђе ми.

Мој кочијаш ми је био тада најбољи пријатељ; он ме је умиривао и саветовао да одем даље од тог места.

„Хајдмо“, говорио је, „полако у оно село где смо јуче преноћили. То село није далеко. Стићи ћемо још пре ноћи па ћемо оданде послати сељаке да потраже наше људе, да видимо да ли је ко од њих остао жив.“

Послушао сам његов савет и оставио то место моје несреће. Пошли смо с великом муком кроз шуму узбрдо. Кочијаш је узео дете на руке, девојка је ишла за њима а ја пред њима према стази којом сам дошао. Кад смо нашли стазу, пошли смо њоме, и она нас је одвела до краја пољане кроз коју је текла река и довела нас управо у село у ком смо преноћили.

Али да је пут дуже трајао, ја не бих издржао. Био сам страшно исцрпен, једва сам се мицао.

Ушли смо у двориште нашег бившег домаћина. Он је био унијатски поп (онај исти од ког сам јуче узео сламу за коње). Кад је тај добри човек видео у каквом сам стању, подигао је руке, сав ужаснут, и викнуо: „О, боже, ви мора да сте

неку несрећу на путу доживели.“ Ја му одговорим да је заиста тако.

„Него, молим вас“, рекао сам му, „будите добри па заложите ватру да повратимо мало душу и ја и ово дете, ово сироче без матере. И наредите“, молио сам га, „да се тако наложи да у соби и преко ноћи буде топло.“

Он и попадија су се одмах дали на посао. Наложе ватру у предсобљу, на огњишту на коме су иначе кували, и ту ми простру да легнем. Попадија је заплакала гледајући моје мало дете, које је једва дисало. Узела га је на руке и почела га поред ватре грејати. А ја замолим попа да што пре нађе што више сељака с коњима и да их пошаље на ону пољану. Описао сам му то несрећно место и он се одмах сетио где ће то бити. Рекао сам му нека сељаци оду тамо; њима су та места позната, па нека потраже тамо моје људе, коње и двоја кола.

Поп је одмах потрчао у село, скупио познате људе и послао их. Кад се вратио, рекао ми је да су то поуздани људи, да их има око десет, на коњима, и да ће они све претражити.

Почео сам премишљати како бих и мртва тела пронашао и сахранио. То сам рекао и попу и молио га да он ту бригу узме на себе. Није ме одбио, чак је врло радо пристао да ми помогне. „Само“, рекао је, „данас се ништа не може учинити, једно, због тога што је ноћ већ близу и мало дана још остаје, а друго, што је вода још свуда висока. Треба причекати“, рекао је, „можда ће преко ноћи опасти и многа места открити, па ћемо то за сутра оставити, а ја ћу још данас рећи људима да ујутру рано пођу да их потраже и сигурно је да ће их наћи.“

Тако ме је умиривао. Што се тиче сахране и свега другог што ту припада, биће, рекао је, његова брига. Питао ме је још да ли пристајем да о том несрећном случају обавести свог познаника и земљака архиђакона код унијатског митрополита из Мункача и једног још протопопа (који ску-

пља прилоге од цркава и сељака, а сада се налази у једном оближњем селу). „Ако хоћете“, рекао ми је, „ја ћу им писати и замолити их да присуствују сахрани.“

Пристао сам. Хришћанство је, мислио сам, свуда исто. Између унијатске и источне цркве разлике скоро и нема, а више доликује да се тела предаду земљи по хришћанском обичају него да се просто, без обреда, закопају у земљу. Зато сам рекао свештенику нека уради тако, нека их у моје име позове и замоли да поведу са собом још неколико свештеника — да се сахрана изврши по хришћанском закону. Још сам га замолио да се побрине за воштане свеће, за мајсторе који ће направити сандук, за једну јаловицу и живину за даћу и друго што тражи обичај. Рекао сам да ћу му све платити и да ћу му бити врло захвалан. Он је на све пристао и одмах послао писмо по једном човеку и архиђакону и протопопу.

Уто је већ и вече настало. Послани сељаци су се вратили и довели са собом све моје људе и купљене коње. Замарао бих без потребе читаоце кад бих описивао на које су се све начине моји људи спасли. Доста ће бити да поновим неке њихове речи. Кад су видели ону страхоту која се мени и мојим колима десила, одмах су поиспуштали коње из руку и појурили натраг што су брже могли. За њима су и коњи пошли док их није та бујица натерала да запливају. Вода је моје људе одбацила на разне стране према брдима и тако су се спасли смрти. Кад су се нашли на суву, почели су и коње прикупљати, али шесторо ждребади ми је пропало. С тих места нису од страха смели касније ни да се макну, све док нису послане сељаке угледали. Тада су почели запомагати и тако су их сељаци, преко њима познатих места, превели преко воде.

Пропала су ми и она друга двоја кола. Сељаци су их нашли како леже изломљена на камењу. И коњи су ми се из тих кола, заплетени у

амове, подавили. Кола су сељаци оставили за сутрадан, а људе с тих кола, ветеринара и два гонича, нашли су у животу. Нашли су и оног возара с мојих каруца горе на оном дрвету где су се подавили мојих шест коња.

Ти исти сељаци дошли су затим к мени и затражили да им платим за њихов труд. Тада ми је пало на памет како бог ни у највећој невољи не напушта човека, увек му оставља неки излаз. Ја сам имао државног новца у злату што ми је остало после куповине коња, а и у Токају сам нешто добио, тако да сам имао око хиљаду дуката, и све сам то држао у појасу. Тим новцем сам плаћао свакидашње трошкове на путу за људе и коње. У прво време стајао ми је у сандуку, али да избегнем то петљање са сандуком, нарочито по кишном времену, ја сам појас с дукатима привезао око себе и носио га испод прсника. И како сам вадио из њега колико ми је требало за трошкове, тако ми је тај државни новац и остао сав сачуван. И сада ми је добро дошао у тој несрећи да се на путу имам с чим исхранити. Иначе, имао бих или да умрем од глади или да поотпуштам све људе и почнем будзашто продавати купљене коње да се некако довучем до Русије. А што сам у сандуку имао преко две хиљаде дуката свог новца, од тога ми није ни копјејка остала. Сем тога пропале су ми и каруце са шест коња, па сребрно посуђе које сам у Бечу покуповао у тежини од неких четрдесет фуната. А где су друге скупоцене ствари које сам имао! И све то моје очи никад више неће видети, утолико пре што су сељаци не само из тог села него и из околине појурили на то место кад су чули за тај догађај и што год су нашли односили су својим кућама као плен. Остао сам само у оделу и једној кошуљи што сам у тој несрећи имао на себи. То ми је тада било све имање. На глави нисам имао ни капе ни шешира.

Било је лето, али ја сам, онако мокар, толико прозебао да сам се те прве ноћи код попа у топлој

соби једва мало загрејао и душу мало повратио. Нисам ни јео ни пио. Сав сам био као убијен. Мало сам заспао, али сам сав изван себе лежао у грозници. Кад је свануло, изишао сам у двориште. Видим велике облаке како се муте, али киша је била престала и ветар се мало утишао.

Поп ми приђе и каже ми да је послао сељаке по мртва тела. „Она велика вода", вели, „мора да је већ отекла. То се види и по потоцима с планина, који су јуче онако бујно текли, а данас их нема." Зато је мислио да ће се и тела моћи пронаћи.

После једно два сата стигао је и митрополитов архиђакон, с два свештеника и једним мирским ђаконом. Архиђакон, који је био врло учен човек и угодно га је било слушати, одржао је малу проповед. Споменуо је и праведног Јова, говорио о божјој вољи за нас недокучивој, и како сви морамо бити задовољни својом судбином и богу захвални.

Прошло је још неко време, на архиђаконовом сату било је већ једанаест пре подне (мој се сат јуче залио водом и стао). Гледам — иду они сељаци на коњима и на двојим колима возе нађена мртва тела. На једнима је била моја жена са сином, а на другим служавка. Воде и мога коња нађеног крај обале у шуми, где се био заплео у амове. На њему је било и седло, али пиштоља у кубурама није било... Нисам хтео ни да питам за њих.

Дочекао сам на дворишту моје тужне госте. Загрлио сам моју милу жену и мог сина, који су лежали ледени и без даха, оборени страшном смрћу. Умивао сам им лица сузама својим, вио се над њима, али све је било узалуд. Једно време су ми се чинили као живи. Њихова лица нису нимало личила на мртвачка. Изгледали су ми као заспали. Тада сам приметио да је мојој жени само на једној руци рукавица, и сетио се онога што ми је кочијаш причао, како му је у руци остала

једна њена рукавица кад ју је вода отргла — видео сам сада да је збиља тако било.

Тела су унесена у собу. Ту је попадија с другим женама из села почела одмах да припрема што треба за сахрану. Свештеници су упалили свеће и почели читати јеванђеља.

Мој домаћин и архиђакон извели су ме испод руке у другу собу. Припреме за погреб трајале су све до вечери. Кад је пала ноћ, однели су мртва тела у цркву, а свештеници су читали јеванђеља све до пред зору.

Сутрадан је одслужена служба на словенском језику као што унијати, слично источној цркви, служе. Служио је протопоп с другим свештеницима и ђаконом. После службе почело је опело, у коме је архиђакон чинодејствовао. После опела он је одржао и проповед и онда су по хришћанском обичају тела моје жене и мог сина у једном сандуку и с једним поклопцем положили иза цркве у земљу.

После сахране одржана је даћа. Тражио сам да се сви просјаци покупе, па сам им, према својој тадашњој могућности, дао милостињу за покој душе својих покојника и наредио да се нахране.

Ручали су сви који су присуствовали сахрани, а ја сам се, у својој жалости, уклонио од стола. Лежао сам и оплакивао своју горку судбину. Није ми тај несрећни случај силазио с памети; такав сам био да ме је сажаљевао свако ко ме је видео, а нарочито тај ваљани човек, архиђакон. Он ме није никако остављао, једнако је изналазио разговоре само да ме мало утеши.

Платио сам свим свештеницима за опело. Сви су били задовољни, али архиђакон није ништа узео, иако сам га молио да узме. Остао је при своме. Рекао је само да ће примити као знак захвалности ако му из Кијева по каквој прилици пошаљем у његово село неколико књига на нашем словенском језику. Ту маленкост коју сам му тада обећао касније сам и испунио.

Осећао сам као своју дужност да и цркви учиним неки поклон. Дао сам нешто од оног државног новца који сам имао при себи, а о стварима и новцу што ми је пропао направио сам списак и предао га на чување мом домаћину и свештенику те цркве, с молбом да, ако се нешто од тих ствари после мог одласка нађе, он сачува и о томе обавести нашег руског мајора Жолобова у Токају (којег сам обавестио о својој несрећи). Навео сам шта још од тих ствари остављам цркви за помен мојим мртвима.

Касније сам добио обавештење да су се пронашли само неки сребрни судови код сељака и да су узети од њих — и ништа више. Ја сам онда и оне нестале и те нађене ствари оставио цркви.

Чуо сам тада у разговору и од архиђакона и од протопопа и мог домаћина како се тамо у планинама, кад је кишно лето, од велике тежине и густине ваздуха дешава провала облака. Вода се нагло сручи на земљу и створи се такав потоп да односи људима не само усеве и сено него и многу стоку, па и људе захвата и дави.

„Тако је и вас та несрећа", говорили су ми, „задесила што сте се баш тога часа тамо, на том месту у путу затекли."

Мени је онда дошло у памет да је све тако доиста и било. Чуо сам испред себе онде у планини велики тресак и хуку и онда се збиља наједном вода из облака излила и као зид јурнула и потопила нас.

О таквом изливу кише и о томе како од тежине ваздуха може доћи до провале облака сведочи и Вулфијус у својој Физици, у опису облака (што се на немачком назива ein Wolken Bruch), страна 89, параграф 125. — Таква несрећа се десила мени 1758. године, јула месеца, 18. дана.

Истога дана после подне опростили су се са мном архиђакон и сви његови и вратили се у Мункач, а ја остао с мојим домаћином да израчунамо шта је за сахрану издао, а исто тако да му и за његов труд платим. Све смо израчунали и све

сам му исплатио и захвалио му се, а како нисам на глави ништа имао, купио сам од њега још и један црни поповски шешир.

Треба знати да у тим планинама у Мађарској, Карпатима, изнад пољске границе не живи ниједан други народ осим Словена. Матерњи језик им је словенски, а по вери припадају грчком обреду, само што су из давнина преведени у унију. Њихови свештеници служе службу божју по грчком обреду на словенском језику. Разлика је само у томе што за старешину цркве признају римског папу.

X

И поред све жалости, ја сам морао мислити шта је с мојим купљеним коњима на дворишту: да ли имају какве било хране, па онда, како ћемо и на чему даље путовати, и шта да радим са својом малом кћерком, сиротицом без мајке, која се разболела и једва што је жива, и с девојком која лежи исто тако болесна. Позвао сам своја два пратиоца и саветовао се с њима. Рекли су ми да су нашли јуче код сељака нешто траве и купили је, а и од домаћина су узели остатак сламе што му се још нашла, и тим су мало нахранили коње, али за идућу ноћ ништа више немају. За кола што су остала у води заједно с потопљеним коњима рекли су да су их сељаци превукли у село и поправили, само су сад без арњева, али да могу ипак за пут поднети. Све су ствари из њих пропале, остао је само један разбијени сандук с лековима за коње и он је пренет, али у њему су остали само лекови у неколико лимених кутија; они у боцама су пропали, јер су се све боце поразбијале. Ветеринар је поотварао те лимене кутије, повадио из њих лекове, и сад их суши, и за њих је већ направљен други сандук.

Нисам више имао зашто да остајем у том селу; имање своје и тако нисам могао повратити, а кад бих још који дан остао, коњи би ми поскапали од глади. Зато сам решио да све манем и да сутрадан пођем на пут. Морао сам пожурити из Мађарске да што пре пређем у Пољску, да се тамо задржим где буде згодно, да мало коње похраним, јер овако би ми могли сви поскапати. Зато сам рекао пратиоцима да у селу најме сељачке коње које ће упрегнути у она моја изломљена кола (точкови су остали цели), а исто тако да нађу два сељака који би нас провели до првог коначишта.

Ујутру сам једва устао. Био сам врло слаб, али шта сам могао, морао сам на пут. Све је било припремљено. Дан је био нешто ведрији, ваздух чистији а и вода је опала, тако да се могло поћи без опасности. Изишао сам на двориште и наредио да једна кола стану уз врата да у њих сместим малу моју болесну кћер с њеном девојком. А како сам онда био у бедном стању, нисам имао ни шта да прострем испод њих, ни чиме да их покријем. Рекао сам зато да се донесе неколико платнених покроваца са купљених коња па сам њима кћерку умотао и сместио у кола, а попадија јој је још из сажаљења подметнула један јастучић под главу. Такав ми је тада изгледао сав мој екипаж. На та кола метнуо сам свог кочијаша, да мало попази на дете, и онда сам наредио да кола изиђу на улицу, а за њима су кренула и друга, с ветеринаром и осталим мојим људима. И њима сам рекао да изиђу на улицу и мало почекају, а ја сам се дотле опростио с мојим домаћином, попом. Захвалио сам и њему и попадији на доброти коју су ми учинили, па сам изјахао с дворишта.

Пошао сам с оно мало одела што сам имао на себи и оном једном једином кошуљом што ми је покривала тело и шеширом купљеним од попа да ми главу заштити. То је било све моје имање. Сео сам на свог уморног и изнемоглог коња и пошао на пут с надом у бога.

Испред мене јахали су водичи, а иза мене ишла су кола и на крају купљени коњи. Најстрашније ми је било то што сам морао још једанпут проћи истим путем и видети опет оно несрећно место на ком су моја мила жена и мој једини син нашли горку смрт. Молио сам и молио водиче да ме другим путем проведу, али није вредело. Није било могуће то место обићи, то је био једини пут.

Одмах иза села смо наишли на воду; била је мало опала, али је ипак била коњима до трбуха. Прешли смо неколико пута преко њених кривина и стигли доста рано на оно жалосно место које ми је сад удвостручило тугу. Како сам до тог места дошао и да ли је то место било опасно за прелаз, ја сада не бих умео рећи, јер сам био наново обузет страшном жалошћу, и од суза ништа нисам видео. Чуо сам само пљесак воде испод копита мога коња, који је ишао иза водича. Кад смо прешли пољану, почели смо се пети узбрдо оном уском клисуром о којој сам већ говорио. Пели смо се све више и више. Воде тамо већ није било.

Кад смо стигли до првог села, било је прошло тек подне. Тамо смо провели до вечери, а ноћили смо у једној гостионици. Ту сам узео нешто траве од сељака за коње, али зоби нисам нашао ни зрна. Сељаци су ми рекли да су оно мало што је ко имао самлели себи за хлеб.

Ту сам ноћ провео врло тешко већ и зато што нисам имао на шта да легнем, ни чим да се покријем. Морао сам зато наредити, као што сам и за кћер урадио, да ми се донесу три коњска платнена покровца, па сам на два легао, а трећим се покрио. Под главу нисам имао шта да метнем па сам метнуо једну гужву траве, и тако провео ноћ.

У том селу сам узео друге водиче и шест коња за кола. Одатле до пољске границе и до Дукље, малог места у Пољској, биле су свега још три миље. Тај пут смо сутрадан прешли. Пут је био

врло рђав, блато велико, и коњи су нам се тако уморили да смо једва стигли донде.

У Дукљи сам намислио да останем неколико дана да мало коње похраним. Од свих јеврејских гостионица изабрао сам најбољу, и за коње најпространију, и утврдио с газдом дневну цену. С њим сам се погодио и за сено и зоб. Тамо сам остао три дана. А како нисам имао огртача, купио сам сукна и дао да ми се сашије огртач. Од једне Јеврејке купио сам два нова јастука, а у дућану сам нашао два дебела вунена ћебета: једно за себе, друго за кћер. У томе се састојало све богатство моје тадашње постеље. За све потребне ствари као и за храну трошио сам сад државни новац. Нисам имао ниједне копјејке своје.

Из Дукље смо кренули даље. Време је било још увек рђаво, облачно, а понекад је и киша падала. Великих планина више није било, али је пут био раскаљан и с муком сам приспео у град Јарослав.

Јарослав је прилично велик и пијаце су му добре. И ту сам намислио да останем неколико дана, једно, што сам хтео коње да похраним, а друго, била ми је велика потреба да кола поправим, и да покупујем све што је још за пут требало, а нарочито ми је важно било да узмем неколико запрежних коња, да се једаред решим оне муке и трошкова око наимања сељачких коња од места до места. Зато ми је први посао био, кад сам стигао у Јарослав, да изаберем велику гостионицу где ћу одсести.

Газда гостионице био је покрштени Јевреј ин. Код њега се све могло наћи. Он је имао и своје седларе и своје дрводеље, и тако ми се пружила прилика да поправим и кола и да на њих метнем кожне арњеве. Узео сам и за себе једна полупокривена мала кола, на којима сам се после возио са кћерком. За та кола узео сам од сељака три коња, а и за она друга двоја за свака по три,

укупно девет коња. Иако то нису били коњи богзна какви, нити једнаки по боји, били су ипак осредњи, нисам за њих много дао, а за пут су ми добро послужили. Био сам врло задовољан што сам се спасао муке око наимања сељачких коња — ионако сам од велике жалости био врло слаб, једва сам се вукао.

Читаоче мој! Немој ми замерити што ја толико говорим како тада ништа нисам имао. Видиш и сам кроз какву сам несрећу прошао, како сам све изгубио, па можеш онда замислити како ми је било. Невоља и несрећа ме гоне да понављам оно што сам већ рекао. И сад опет морам поновити да сам имао само ту једину кошуљу у којој сам био кад сам се оно давио. Онако мокру испрљао сам је сву блатом, од то доба нисам је мењао и сад је била таква да је већ више нисам могао трпети на себи и зато сам био приморан да сад, у граду, од државног новца купим платна па да га дам женама које тај посао знају да ми сашију кошуље. И мојој малој кћери дао сам да се направе четири кошуљице јер је и она, јадница, била у истом стању као и ја. Ништа више није имала осим оног што је било на њој. И још сам морао себи да направим од обичног сукна један прост официрски мундир без ознака и украса, јер у оном кафтану, у ком сам за оне несреће био, нисам више смео пред људима да се показујем. И за своју кћер сам наручио једну нову хаљиницу. Сав тај наш понов био је брзо готов, али док нисам набавио и друге потребне ствари и док ми се људи и коњи нису мало опоравили, прошло је шест дана.

Чим смо изишли из Јарослава, време се пролепшало. Небо се разведрило, сунце синуло, пут се осушио, па смо одмах брже и одмицали. Живнули су ми и коњи; у путу су све поигравали. Видело се како се поправљају и да сваки дан све боље изгледају. Зато сам и решио да се нигде не задржавам, него да умереним маршевима наста-

вим пут. Устајали смо рано, а где нас је подне затицало, тамо смо остајали и ноћивали.

Кроз Пољску смо с таквим распоредом лако пролазили, јер између градова, мањих места и великих крчми на друмовима није био велик размак, па нам је то добро долазило јер смо се могли задржавати где нам је било по вољи. Таквим маршевима прошли смо целу Пољску, па Украјину, приближили се руској граници, и последње село у ком смо преноћили било је удаљено миљу и по од граничног прелаза.

Знао сам, наравно, да ће ме на граници задржати и да ћу можда морати остати неколико дана у карантину, а знао сам и да ће се тамо тешко набавити храна за коње и зато сам, за сваки случај, узео десет возова доброг сена и петнаест четврти[1] зоби. Ујутру сам устао рано, пошао из тог пољског села и изишао на главни гранични прелаз, Васиљков. Тамо ме је стража задржала и упутила у карантин, у ком сам имао да останем све док од кијевског команданта не дође наређење: или да ме пропусте, или на колико дана треба да ме задрже.

У то време у Кијеву није више био командант Иван Иванович Костјурин, него губернатор Петар Иванович Стрешњев. Он је наредио да у карантину останем десет дана. И тако се ја тамо сместим и коње распоредим, у коњушници и шупи, а сутрадан пошаљем у оно пољско село да се узме још сена и зоби, и пренесе.

Тај карантин подигнут је за невољу, колико да се човек има где склонити. Имао је неколико ниских, просто грађених соба, и на дворишту склепану коњушницу и шупу. Ничега другог на тој чистини није било. (Како је сада тамо, не знам, јер од то доба тим путем нисам више пролазио). Мало даље од карантина и границе на-

[1] Четврт, мера за жито, 210 литара. (Прим. прев.)

лазило се само село Васиљков, заједно са црквом, домом Печерског манастира, царинарницом и малим утврђењем, али у Васиљков никог нису пуштали док у карантину не издржи прописано време. Зато смо и трпели толику оскудицу. Није било чак ни воде како треба. Био је, додуше, један бунар, управо једна грубо ограђена јама, из које се вода вадила ведром или другим неким судовима. Људи из карантина захватали су је чим су стизали, а војници котловима, и тако су је тим масним котловима замутили да се просто није могла пити. Моји људи, како нису имали друге воде, направили су грдну погрешку и том загађеном водом напојили коње. Те ноћи су ми се скоро сви коњи испобољевали, а нарочито ждрепци. Попадали су сви одреда на земљу — што није нимало слутило на добро.

Мој ветеринар, иначе врло искусан човек, није целог дана ни јео ни пио, као и сам што нисам, него је сву своју вештину употребио само да коњима помогне. Само, на жалост, лекови које сам ја из Ћесарске понео, као што сам већ рекао, сачували су се једино у неколико лимених кутија, а други су сви пропали у оној мојој несрећи. Ветеринар онда распита има ли у Кијеву апотека и брзо напише рецепт да се лекови донесу.

Ја с тим рецептом одмах пошаљем једног од својих пратилаца у Васиљков граничном официру, са захтевом да ми човека одмах пропусти у Кијев, али официр се није усудио да га пропусти, него је место њега послао свог подофицира. Овај се вратио тек пред зору. Иако није набавио све што је било прописано, донео је ипак неке микстуре од којих је ветеринар правио, како је знао и умео, водицу и пилуле и почео их давати коњима (ждрепцима је пустио још и мало крви). Прође цео дан, а бољитка никаквог. Настаде већ и вече, а моји ждрепци само леже. Ветеринар ми рече да ће им за ноћ дати још једанпут исте лекове.

Та нова невоља бацила ме је у велику бригу. Бојао сам се да ме нова несрећа не снађе. Ако коњи поскапају, сав ће ми труд бити узалуд. А ја сам се толико у себи надао да ћу срећно завршити свој задатак: да ћу коње живе и здраве предати на место где треба и у руке од којих сам очекивао признање за свој труд и награду за сва страдања. Сад сам се бојао да од свега тога неће бити ништа, и од таквих мисли нисам целе ноћи ока склопио.

Чим је ујутру почело да свиће, позвао сам ветеринара да чујем шта је с коњима. Одговорио ми је да има наде, али да ће ми тек у подне нешто одређеније рећи. „Само", казао је, „вода се мора променити, иначе нам ништа неће вредети."

Ја сам тога часа послао слугу да од граничног официра затражи дозволу да могу коње одвести у Васиљков на изворску воду, на појило, а поручио му и то: да ће он имати за све да сноси одговорност ако се коњима нешто деси.

Официр ми одговори, извињавајући се да ми такву дозволу, док не одлежимо карантин, не може дати без наредбе команде. Ја, међутим, нисам имао времена за оклевање. Мени је ветеринар рекао да је прошло три сата откако су коњи добили лекове, да им сада треба дати добре воде да се напију, и да се тек после тога може очекивати нека промена.

Кад сам чуо официров одговор (није било времена за преговарање), узјашем на коња, и, не обзирући се на стражареву опомену, наредим да се коњи полако иза мене поведу. Понесем са собом четири ведра и два корита, која сам још у Пољској купио, и тако дођем до Васиљкова (који је од карантина удаљен нешто више од једне врсте). Застанем код првог кладенца (ту је било и једно језерце, али та вода није ваљала), наспем воде у корита и оставим је (по лекаревом савету) да се мало на сунцу смлачи, па је дам коњима, и то само мало, па их онда опет полако вратим натраг. И тако сам, без допуштења, радио за све време док сам тамо био.

Два сата после тога сви су коњи добили јак пролив и презнојили се. Лекар се тада врло обрадовао и рекао ми да су лекови имали одлично дејство, а кад је видео, јадник, како се ја мучим, скинуо је шешир, пришао ми и рекао: „Sorgen Sie nicht mehr, ich gebe mein Leben dahin, wen die Pferde bis Morgen nicht alle gesundt werden sein." То јест: Не брините више. Дајем главу да ће сутра сви коњи бити здрави. Уз то је још додао да би добро било набавити добре, свеже траве и хранити их њоме док смо ту, у карантину. „Трава ће им много боље очистити стомаке", рекао је, „него сено."

Лакнуло ми је кад сам чуо да ми коњи до сутра могу бити здрави. Одмах пошаљем по једном стражару писмо настојнику манастирског имања (Печерском манастиру припадала је сва околна земља, па и само село Васиљков).

Замолио сам настојника калуђера да ме упути где бих нашао траве за државне коње. Али он је на моју молбу остао глув и просто ме одбио. Ја му одмах напишем још једно писмо, титулишући га чесњејшим оцем и богомољцем и опет га најучтивије замолим, напоминући му да су моји људи близу карантина иза жбунова над мочваром нашли једно место на ком је остало траве за неколико возова и да би толико мени било довољно. Молио сам га да ми дозволи да ту траву покосим, за новац или како он већ буде хтео. Рекао сам му да су коњи купљени за двор, да долазе издалека и да ме је велика невоља натерала да га узнемирујем. Али он се ни на то није обазирао (тако је надут био). Није чак хтео ни писмом да ми одговори, него ми је само по слузи поручио да ми то не може дозволити јер је та трава остављена за манастирске музаре, које манастир држи ради масла и млека. Толико је само рекао и забранио ми да косим траву.

Нисам хтео више да му пишем и да га молим. Мени је трава била потребна за болесне коње и зато сам се усудио да ту свету траву покосим. Мислио сам да неће бити велика штета ако краве не даду за неколико дана млека и масла тим ухрањеним јунцима, који се само излежавају. Може ме, помислио сам, тужити једино команди, а од тога нити ће бити неке велике несреће, нити неког процеса. Добићу наредбу да платим штету, на шта сам ја и сада спреман. Уосталом, кад дођем у Кијев, ја ћу се сам извинити печерском оцу архимандриту Луки (тако се звао тадашњи архимандрит), и рећи му у каквој сам невољи ту траву покосио.

И тако још истог дана купим од стражара две косе и пошаљем слуге да косе, а са стражарима се погодим да ми на својим колима сваки дан преносе помало те траве. (Стражари су били из кијевског гарнизона; у Василькову су стално боравили, и ту и коње држали ради зараде).

Кад је калуђер чуо да сам почео косити, дојурио је одмах на колима и повео са собом и сељаке с батинама. Хтео је моје људе да отера и да им отме покошену траву. Мени то брже дојаве и ја одмах седнем на коња и пожурим тамо. Кад сам дошао, видим испосника: брада му разбарушена, лице црвено (била је велика врућина), косу подвукао испод оклопљеног шешира. Говори као из бурета, сав ознојен, једва се креће од дебљине. Не да да се трава коси, прети и показује на своју пратњу, гомилу сељака с батинама. Каже, наредиће им да изударају моје људе. Он је, каже, економ, и његова је дужност да штити манастирско имање.

Пустио сам га нека се до миле воље наприча, а онда сам почео да се пред њим правдам.

„Немојте се", рекао сам му, „часни оче економе, љутити. Сетите се да сам вам данас двапут писао, молио вас и објаснио вам каква ми је невоља. Не водим ја те коње да их на вашару продам, нити су се они ту тек тако нашли, него их

водим из далеке земље баш за дворску коњушницу. Па просудите сада и сами: могу ли ваше краве с вашим млеком и маслом имати предност пред тим коњима. Стидите се", рекао сам му, „сами себе што сте на тај начин дошли овамо. Зар приличи вашем светом чину да се овде с батинама појављујете? Зар не знате да апостоли нису тако радили? Био је само један наоружан ножем, али ни њему Исус није дозволио да га употреби. Промислите, оче економе, и сами шта радите. Ако хоћете", рекао сам му, „платићу вам за ту траву колико год тражите, а могу и сена да вам дам колико желите за њу. А ако ни то нећете и сматрате да сте оштећени, онда ме тужите команди, па ћу одговарати, а тучу с вама нећу. Ви сад како год изволите, а ја ћу траву и даље косити и носити."

Још је неко време викао. Називао ме насилником који упропашћује имање свете обитељи и претио да ће ме одмах тужити оцу архимандриту. Млатарао је рукама још неко време, па сео на кола и отишао.

Видим да је отишао страшно љут и да ми опасно прети, и забринем се, богами, да не буде опет неке главобоље. Кад стигнем у Кијев, можда ће губернатор (за кога још нисам знао какав је човек) бити већ обавештен и мени, и то ко зна како, можда сасвим ружно и наопако, па ће можда још помислити да сам самовољан и да сам тамо правио изгреде. И онда ми је пала на памет једна немачка пословица: Wen man nichts sonst zu thun hatt, so fange nur mit die Pfaffen wasz an so wirdt genug zu thun da sein. То јест: Ако немаш другог посла, почни само нешто с поповима, па ћеш имати посла и сувише — и тако је доиста и било.

Моји су се коњи после лекова и свеже траве осећали лакше, мало су се поправили и постали веселији, а сутрадан било им је већ знатно боље, што је био знак потпуног оздрављења (што је имало највише да се припише вештини мога ветеринара). Од то доба сам тог човека још више за-

волео, а лепо сам га и плаћао. У Бечу сам с њим склопио уговор да му платим двеста педесет рубаља за службу код коња за све време док не стигнемо у Петроград, а за оно што је у Васильковy, у карантину, својом вештином повратио коње у живот, обећао сам му још педесет рубаља преко тога и пар одела. Све сам то касније и испунио, а засебно што сам га хранио и појио целог пута.

Последњег дана у карантину послао сам извештај кијевском генерал-губернатору Петру Ивановичу Стрешњеву у ком сам га обавестио да ме је дворска канцеларија прошле године, по наредби њеног императорског величанства царице Јелисавете Петровне, послала у Мађарску, у Кнежевину Трансилванију, ради куповине коња за дворску ергелу, да сам тог и тог дана стигао на гранични прелаз Васильков, да сам тамо издржао десетодневни карантин и да данас мислим поћи у Кијев и ту се задржати неколико дана да набавим све што коњима треба за јесење путовање, и да ће ми зато требати коњушница и стан за људе у Подолу — навео сам и број коња и људи. Тај извештај сам послао по свом пратиоцу пре него што сам пошао у Кијев и пратиоцу наредио да ми сутра или прекосутра изиђе у сусрет — да не бих лутао.

Сутрадан пођем из Васильковa, и на половини пута до Кијева заноћим у једном манастирском селу у ком је управитељ био опет калуђер, само, овај је допустио да ноћимо у гостионици и да купим од сељака сена и зоби. Ујутру рано пођем даље.

Мој пратилац ми је изишао у сусрет и јавио ми да је у Подолу за наше коње подигнута поодавно нова коњушница, а исто тако и шупа за сено и друге потребе, да је кијевској губернијској канцеларији јављено из двора за наш долазак с коњима и да је он видео и ту коњушницу и ста-

нове за нас. Још ми је рекао да му је господин генерал-губернатор наредио да ме замоли да у пролазу свратим с коњима њему у тврђаву, јер и он жели да види коње.

Ту молбу господина генерал-губернатора разумео сам као заповест. Мени се, међутим, никако није ишло у тврђаву с коњима. Нисам био рад да му их показујем. Коњи су ми после оне болести мало лошије изгледали. Нису били онако поносити као раније, него некако смиренији, а знао сам већ како та господа, чим шта виде, одмах изводе закључке: овако је или онако је, и о томе се одмах почињу ширити гласови, који можда у овом случају за мене не би били повољни. И што да се на своју штету још и трудим?

С друге стране, опет, мислио сам, да би од тога могло бити и неког добра. Ја тога господина још не познајем, а сад ми се пружила прилика да га упознам. Разговараћемо можда и о тужби оца економа из Васильковa, ако ме је случајно тужио. А уз то сам се поуздавао и у своје коње, мислио сам да немам баш ни зашто да их кријем. Генерал-губернатор зацело боље никад није ни видео; видео је можда неке који су купљени на страни, за које се овде ужасно много плаћало. Прекупци су тражили за њих трипут већу цену од оне коју су за њих дали. А где су још нарочити путни трошкови? Ја сам такве коње више пута видео, али моје сам рачунао за несравњено боље од њих. Зато сам одлучио да идем у тврђаву и покажем их генералу.

Задржао сам се у близини града, на Лебеду, код манастирског мајура и излетишта, и наредио тамо да се коњи очисте мало од прашине, а пратилац да пође напред и јави генералу да долазим.

Кад сам стигао, оставио сам коње на простору испред генераловог стана, а ја сам дојахао до улаза. Генералу је јављено да сам дошао, и он ме је дочекао у предсобљу с лепим речима и изразио жељу да види коње. Сишли смо доле и моји људи су сваког ждрепца провели испред њега горе и

доле (сви су били без покроваца). Генерал је ћутао и око сваког обилазио по неколико пута, а онда затражио да види и кобиле. Наредио сам да и њих сваку засебно проведу, исто тако без покроваца. И њих је пажљиво загледао и на крају запитао од кога сам их купио и пошто.

Кад сам му рекао, није ми поверовао. Мислио је да нећу да му кажем праву цену, а кад сам га уверио да је тако, рекао је: „Па то је немогуће! Једино ако их је газда од неке невоље дао тако јевтино. Какви су добри и лепи, не би било скупо ни да сте још толико дали за њих."

Рекао ми је још да му је из дворске канцеларије било наређено да се у Кијеву подигну коњушнице за те коње, као и да из губернијске канцеларије могу добити триста рубаља за путне трошкове око људи и коња, на рачун двора, и да могу одмах написати требовање и новац узети.

Док сам пратио генерала до стана, испричао ми је да је против мене поднета жалба печерског архимандрита због покошене траве с манастирске ливаде у Васиљкову и саветовао ме да гледам да ту ствар што пре уредим.

Ја сам генералу рекао да је истина да сам косио траву, али да сам то учинио зато што сам морао, а не из самоволе. „Коњи су ми се у карантину поболели, па им је требало дати свеже траве, а нигде је није било осим на тој манастирској земљи, код карантина. Тамошњем економу нудио сам новац или сено у замену, али он није хтео ни једно ни друго, и зато сам морао да је сам на своју руку косим. Ја ћу ту ствар, надам се, моћи без икаквих тешкоћа решити, само ако отац архимандрит буде пристао да му траву платим."

Вратили смо се у генералову собу. Он је био врло љубазан и пажљив човек. Распитивао се о разним стварима па и о Мађарској и Трансилванији. У том разговору испричао сам му и за своју несрећу: како сам изгубио жену и сина, екипаж и све што сам имао. „Остао сам", рекао сам му, „без игде ичег, копјејке једне немам. И тај мундир што је на мени направио сам у Пољској од државног новца који сам у злату, кад сам се давио, имао у појасу на себи. Тај ми је новац једини остао, и да ми њега није било, не бих довде ни стигао; све друго што је било моје, пропало ми је."

Моју причу слушао је и генерал, а окружили су ме и сви други који су се ту нашли. И нико се није могао начудити како сам се спасао, а чудили су се и што спомињем како сам остатак државног новца сачувао.

Кад смо се опраштали, генерал ме је позвао за сутрашњи дан на ручак. Отишао сам после тога с мојим коњима из тврђаве у Подол, увео их у припремљене коњушнице и примио станове за себе и своје људе.

Сутра око десет сати пошао сам у тврђаву, а уз пут сам свратио и архимандриту, оцу Луки, у Печерски манастир. Извинио сам му се. Рекао сам му какав задатак имам и каква ми је била невоља кад сам на граничном прелазу у Васиљкову косио манастирску траву, а уједно сам му изјавио и своју готовост да за штету платим колико он одреди. Он је, међутим, био тако добар да се задовољио мојим извињењем; новац није хтео да узима. Примио ме је врло лепо, по њиховом обичају, и послужио ме вотком. И тако се наш спор завршио. Поздравили смо се и ја пошао генералу.

Генерал је већ био изишао на смотру страже; после смотре позвао ме је у свој стан. Уз пут сам га известио да сам био код печерског архимандрита и да је завршен онај спор о покошеној трави. Њему је било врло мило што се све то завршило лепо и без муке. До ручка смо разговарали, и то највише о мојој несрећи. Он је свима од господе, како ко наиђе, причао са великим жаљењем о томе. „Погледајте га, господо", говорио је. „Изгубио је и породицу и све што је имао и, поред све своје несреће, још показује сав државни новац

који је код себе сачувао. Зар нам то није диван пример?“

После ручка сам још мало поседео код генерала, а онда сам се с њим опростио и отишао у свој стан у Подолу.

Сутрадан сам поднео губернијској канцеларији требовање за оних триста рубаља, а кад сам их примио, почео сам да се припремам и набављам што ми треба за пут. Била је већ јесен и хладни ветрови су почињали дувати. Требало се припремити за зимско путовање. Купио сам вунене тканине, најмио неколико кројача и направио за све коње топле покровце и капуљаче за главу, да им буде лакше путовати.

За то време био сам још неколико пута код генерала у тврђави и тамо имао прилике да из разговора чујем и сазнам понешто за оне људе што су преко црногорске комисије дошли у Русију. Сви су послани из Кијева у Оренбург у насеље, али кад су се тамо нашли, побунили су се и одбили да у Оренбургу остану. Зато је наређено да се из Оренбурга преведу у Москву. Тамо је био упућен и црногорски владика са мајором Петровићем. У Москви је требало да буде преглед исељеника за нови распоред по пуковима.

У Кијеву сам провео десетак дана, а 30. септембра наставио сам пут по још лепом времену кроз Малорусију, али кад сам стигао у великоруска места, дочекали су нас хладни ветрови и снег. Сасвим је већ било захладило.

У Тули сам се задржао четири дана, да ми се коњи мало одморе, а оданде поштанским колима пошаљем једног од својих пратилаца у Москву да извести тамо управу дворске коњушнице да долазим с купљеним коњима и да молим да се припреми коњушница и стан за људе.

Из Туле сам ишао у малим етапама да не премарам коње, јер сам већ знао да ће их господа са службом у тамошњој коњушници и ергели хтети да виде чим приспем у Москву, а како је између те две коњушнице владала извесна суревњивост, надао сам се да ћу од те господе чути њихова искрена мишљења о мојим коњима.

Нисам ником ништа говорио, али у себи сам желео да им их покажем. Сад су већ били сасвим опорављени и у одличном стању. Нарочито су ждрепци помахнитали. Кад су их изводили из штале, морала су их по два човека чврсто држати. (Такву смо исту невољу имали с њима и у путу кад смо их поред коња проводили). И да нису поред њих стално били људи који су их још из Мађарске пратили и на њих се научили, била би велика мука с њима.

Мој пратилац ког сам послао у Москву пресрео ме је на путу и рекао ми да је дворска канцеларија одавно обавестила управу у Москви да долазимо с коњима и да је већ у дворцу Салтикова, близу моста, припремљена и коњушница и стан за људе, као и две собе за мене у крилу дворца, близу коњушнице.

У Москву сам стигао око један сат после подне и распоредио и људе и коње по одређеним местима. Ја сам у дворцу, као гост, примљен врло лепо, али храну за коње нису нам дали. Нисам је ни тражио, него сам одмах послао слугу на пијацу да узме сена и зоби, а и сламе да се коњима простре — што је и учињено. Тако ми је тај дан прошао.

Сутрадан око девет сати дође ми службеник из дворске коњушнице, неки Кишкел. Он ми је први учинио посету и замолио ме за допуштење да види коње. Послао сам с њим у коњушницу једног од својих пратилаца да му их покаже. Кад их је видео, вратио се код мене и поседео једно пола сата. Хвалио их је много и био врло задовољан што их је видео.

Са Кишкелом сам отишао у посету старешини управе дворске коњушнице и тамошње ергеле, бригадиру Поздејеву. Требало ми је да га видим, да га известим да ћу у Москви остати неколико дана.

Поздејев је био врло предусретљив човек; примио ме је љубазно и задржао код себе на ручку. Сутрадан је опет он дошао к мени са још двојицом нижих коњушара из управе дворске коњушнице. Сва тројица су желела да виде коње. Ја сам хтео да им их покажем на дворишту, и зато сам наредио да се прво изведу ждрепци, један по један, а онда и кобиле. Господи су се коњи врло допали и сви су признали да таквих коња немају ни у коњушници ни у ергели, и говорили да би их врло радо примили у своју ергелу кад би то могло бити. Поседели су затим код мене око један сат, а онда отишли.

XI

Уочи тога дана, кад сам се враћао из вароши од бригадира, видео сам на улицама међу пролазницима неколико Црногораца и међу њима и двојицу од оних које сам ја превео. Како су ме јадници опазили, познали су ме и стали ми љубити руку, чак су се и заплакали од радости. Нисам могао стајати с њима на улици и распитивати се за њихове прилике, него сам им рекао где станујем и позвао их да дођу. Рекли су да ће доћи и дошли још истог дана с још двојицом својих другова (и ту сам двојицу ја превео).

Од њих сам чуо целу причу о оном што им се десило. У Оренбургу, у тамошњим степама, нико од исељеника није хтео да се насели. Сви су захтевали да пређу у армију, у хусарске пукове на фронту, и зато су сада и преведени у Москву, где су здружени с црногорским исељеницима који су дошли с владиком и мајором Петровићем. Ту су сад имали да се уведу у списак и пошаљу у армију као Црногорски хусарски пук. Причали су ми и то како је јесенас у Петрограду између владике, мајора Петровића и још неких црногорских старешина дошло до несугласица и свађе,

а да су се и овде у Москви Црногорци добро осрамотили. Немају старешине, нема ко да их држи у стези, па су почели правити изгреде. Често на пијаци грабе месо, хлеб и друге намирнице а продавцима баце тек нешто мало новца. И што је још горе: на улици са господом заподевају свађу, а десило се да су напали и на кућу удовице генерала Строганова, где је било и туче и крви. За то се сигурно и у Петрограду дознало, и због тога је и владика дошао овамо, а за њим и друге старешине. Само је мајор Петровић остао у Петрограду, и то зато што га је владика, како се чуло, избацио из комисије.

„И како сада немамо правог старешине, владика је с осталима решио да сачека ваш долазак и да вас замоли да нам ви будете заповедник. Он је већ поднео и молбу Војној колегији и замолио их да мало причекају са распоредом људи док ви не стигнете. Ми смо сви знали да ћете скоро доћи, јер смо чули да сте недавно у Кијев стигли. И хвала милом богу што сте већ дошли и што сте ту. Ми се надамо", рекоше, „да ћемо бити те среће да нам ви будете командир."

Те ми вести нису биле нимало миле, а још мање владичина намера да ме без мог знања и воље постави за заповедника. Знао сам добро какве бих муке и невоље имао с тим распуштеним људима — и све ме је то прилично узнемирило.

Одговорио сам тој четворици да им ја ни у ком случају не могу бити командир, јер, прво, ја то не желим, а друго, ја нисам Црногорац и нећу да улазим у њихове ствари.

Они су се на те моје речи само погледали између себе, а онда ми кратко и весело одговорили: „Можете се отимати колико хоћете, али ви треба да нам будете командир; видећете, кад вас сви стану молити, ви ћете се ипак морати примити тога места. Цела је ствар застала, чекало се само да ви дођете."

Толико су ми рекли, поздравили се и отишли.

То је било трећег дана после мог доласка у Москву, пред вече, а кад су отишли од мене, била је већ ноћ. Од мене су отишли право владици и јавили му да сам стигао и да су са мном говорили.

Цело то вече и целу ноћ само сам о томе мислио. Шта ћу, премишљао сам, ако ме црногорски владика збиља буде тражио? Чиме да се изговорим? Нисам имао ни најмање воље за ту службу, и због тога сам одлучио да одем из Москве а с владиком да се и не видим, и да тако покажем да нећу да улазим у ту комисију.

Али што је човеку суђено не може се никако избећи. Што се мора збити — мора, и човек има само да се покори. Тако је било и са мном. Једва сам се од своје последње невоље мало повратио и почео помало прездрављати (а човек би рекао да сам и превише препатио), али зла моја судбина још није била задовољена. Устремила се на мене да ме и даље гони. Изгледало је као да се бори с мојом срећом, да је остала победник, пресекла пут сваком мом добру и упела се да ме поново баци у невољу, тугу и жалост — као што ће мало даље читалац већ видети.

Рекао сам већ да су код мене била четири моја исељеника из црногорске команде и да сам решио да одем из Москве а да се с црногорским владиком и не видим. Хтео сам да на томе и остане, али ствари су се после те моје одлуке сасвим обрнуле и ја сам запао у теснац, а невоља једна за другом само ме је сустизала.

Ујутру рано, чим сам се обукао, отишао сам у коњушницу да погледам коње. Видео сам да купљеног сена и зоби има и више него што треба за сутрашњи дан. Мислио сам да се та храна потроши тога дана и ноћи, а сутра да се пође на пут. Слугама сам наредио да буду спремни, и онда се из коњушнице вратим у свој стан.

Не потраја дуго, видим, долази ми више од десет Црногораца. Сви прилично одевени у своју ношњу; опасали сабље, пиштољи им за појасом

— удешени као да ће у битку. Нико ми од њих није био познат, осим једног ког сам у Русију превео. Звао се Антоније Орловић. Он је и јуче био код мене, а сад ми је и ове остале довео. Кад су ушли, поздравили су се са мном и пожелели ми добродошлицу, а онда један од њих отпоче говорити. Представио ми се као поручник (звао се Сава Барјамовић) и рекао ми да га је владика послао с молбом да му учиним љубав и дођем данас на ручак.

Захвалио сам им се на посети и рекао да бих врло радо учинио по вољи преосвештеном владици, али да не могу јер сам од пута уморан и болестан, а осим тога да имам и важног посла: морам да шаљем пошту у Петроград — и да га зато молим да ме извини.

Али они ми изговор нису хтели да приме, него су ме сви стали молити да пођем с њима. Рекли су да и преосвештени владика и цело његово друштво од срца желе да ме виде, и ако ја не пристанем да пођем с њима, доћи ће они мени. И тако на њихову велику молбу морао сам да попустим и пођем (а морам признати да ме је занимало и шта он то очекује од мога доласка).

Владика ме је дочекао још на улазу — толико му је било мило што сам дошао. Затекао сам код њега још неколико људи, његових земљака, који су ми се исто тако обрадовали. Он ме је узео за руку и повео у собу, посадио ме поред себе и изјавио ми своје најискреније саучешће због несреће која ме је у путу задесила. Рекао ми је да је тек јучерашњег дана за то чуо. Онда је прешао на друге разговоре, уверавајући ме једнако да ми је искрен пријатељ, да ником на свету толико добра не жели као мени и да му је врло мило што је дочекао мој долазак.

Можда је збиља у томе часу, кад је његова ствар почела пропадати, и осетио неку наклоност према мени, а можда се и сетио како је са мном поступао кад сам био у Ћесарској на граници, па се застидео и хтео сад све то својом љубазношћу

да заглади. А осим тога, ја сам му сада страшно био потребан већ и зато што се завадио са својим назови-губернатором Станом и мајором Петровићем, па су му људи остали без заповедника и почели да се по Москви, престоном граду, владају и сувише самовољно и таквим владањем задају и властима грдне муке, тако да се та владичина комисија преокренула у једну срамоту. Зато је сад и променио мишљење. Хтео је да на мене пренесе и команду над својим људима и читаву ту ствар с комисијом, и да тако себе спасе. О томе сам после све сазнао. Само, касно се сетио.

Пре ручка није ниједном речи споменуо зашто ме је звао. Разговарали смо о другим стварима. Сели смо затим за ручак, али нисмо дуго остали за столом. Ту је било неколико Црногораца које је он поставио за официре, а после ручка дошло их је још неколико.

Он ми се тек после њиховог доласка обратио: „Ваши преци потичу из наше земље, од племена Паштровића. Иако је тај крај под млетачком влашћу, ипак су то наши први суседи. Нама је ваше име познато и зато сам вас, господине мајоре, као свог сународника на почетку оне наше црногорске комисије највише и позвао. Хтео сам да и ви заједно с нама учествујете у изразу оданости коју смо хтели да покажемо руском престолу тиме што смо превели своје људе у њихову службу. Ја сам желео да се то пресељење припише вама у заслугу и да се тако ваше име прослави. Јер, у самој ствари, вашим је настојањем прошле године и почело исељавање из Турске у Ћесарску с онако великим успехом и са све већим и већим изгледом. Људи су се из Србије испод турске власти пребацивали тајно на разне начине преко Саве и, као што знате, поручник Јездимировић и ађутант Марков примали су их под своју команду и с њима ће ускоро и стићи у Русију. Ти људи, у ствари, треба да припадну мојој комисији, јер су се у карантину у Ћесарској изјаснили као Црногорци, али правда захтева да се исељавање тих

људи припише вама, јер те људе нико други не би могао преселити осим вас.

„И тако би и било“, говорио је владика, „само да ја нисам направио ону погрешку: макнуо сам вас с тог места и послао вас с првим транспортом људи у Русију. Ви нам се после тога нисте више ни враћали у Ћесарску, сами сте нас напустили. Можда вам је било нешто криво, а можда сте били љути и због оног клеветника мајора Петровића (он је самовољно узео моје презиме), који је, морам да кажем, износио против вас многе клевете, очевидно из зависти, и тиме ме најзад обрлатио. Ја сам касније открио све његове недостојне и непоштене поступке и одбацио га и од себе и из комисије, а вас сада молим и ја и сви моји пријатељи да узмете ви тај терет на себе и будете заповедник својим сународницима — јер то вама и припада. Ви сте својим трудом тај посао започели, а доказ за то је превођење тих људи у Русију. И зато је сада моја жеља да се сва корист коју моја комисија заслужује припише и припадне вама. Немојте напустити своје земљаке. Дајте им наде да ће остати сви заједно у једном пуку и да се неће раздвајати по разним јединицама. То сада једино зависи од вас. Ако их будете примили под своју команду, ми ћемо вам сви дуговати нашу највећу љубав и захвалност.“

Саслушао сам владичину беседу, а исто тако разумео и говор и представу осталих Црногораца. Али како нисам имао жеље да улазим у њихове тешкоће нити да узимам на себе туђу тегобу, ствар већ пропалу и бескорисну, да их се ослободим и мирно наставим свој пут, окренем се владици с речима: „Врло сам захвалан вашем преосвештенству и свем присутном друштву на лепом мишљењу. Наравно, требало би да вашим жељама изиђем у сусрет, али ви видите“, рекао сам, „да ја служим на царском двору и да сада службеним послом идем у Петроград. Ја ћу можда имати да извршим још који задатак, а може бити да ћу

на двору и остати. Од мене ништа не зависи, ја се морам покоравати. Зато ме извините, а како ја сам са собом не располажем, не могу вам ни своју реч дати."

Кад сам им то рекао, устао сам и хтео да пођем, јер се већ спустило вече, а хтео сам изјутра раније кренути. Али тим разлозима нисам могао да се одбраним. Сви су навалили да им дам пристанак, али ја сам остао при своме: да служим на двору и да им не могу дати никакво обећање.

Владика ми је онда рекао: „Ви од своје стране како хоћете, али ја ћу у име своје и у име целог мог друштва поднети представку Сенату и тражити да вас поставе у моју комисију као заповедника над исељеницима, а власт ће и сама знати хоће ли вас моћи из двора узети."

Нисам имао више времена за такве разговоре. Опростим се с владиком и осталима и пођем у свој стан, а сутрадан још пре зоре пођем из Москве на пут.

Иако је било хладно, снег и велики мразеви, пут је био утрвен и нисам имао никаквих сметњи у путу, нити сам се где ради одмора задржавао. Стигао сам у град Твер. Ту ме је ухватила мећава и зато сам ту остао читав дан и читаву ноћ. Оданде сам пошао даље и стигао у Велики Новгород. Ту ме је у ондашњем царском дворцу чекао стан, а коње коњушница. У Великом Новгороду провео сам три дана, а оданде сам послао поштанским колима с извештајем једног од својих пратилаца у Петроград, министру Адаму Васиљевичу Алсуфијеву. (Мој бивши заповедник, Черкасов, умро је после мог одласка из Петрограда).

Од Новгорода сам у малим етапама стигао у Петроград. На последњој поштанској станици, у Ижори, пресрео ме је мој пратилац с наређењем из дворске канцеларије да уђем у град и одведем коње у коњушницу њеног величанства.

Тог дана сам остао у Ижори и преноћио, а сутрадан, то јест 1758. године, децембра месеца, 16. дана, стигао сам у Петроград.

Коње сам, по наредби, одвео у коњушницу и својим људима наредио шта да раде, а ја сам се по дужности пожурио да се јавим свом новом старешини, министру Адаму Васиљевичу Алсуфијеву, који ме дотле уопште није знао. Мало сам се забринуо како ће ме дочекати.

У Кијеву сам чуо за њега да је у кабинету. Неки су ми га чак и хвалили, али ипак није једно исто: знати човека лично, или само по чувењу. Дворски људи, док су још у малом чину, крију се под маском доброте, а после, кад стану напредовати, промене се већ према оној пословици: Honores mutant mores, и обично постају неискрени. Умеју, додуше, да буду и љубазни, али само ако политика тако захтева. И дуго човеку треба док не упозна њихове особине. И тек касније види да су неки од њих зли и пакосни, а други, опет, добри. Само, такво испитивање тражи велику опрезност.

Тај господин, Адам Васиљевич, служио је прво у Иностраној колегији, с малим чином, али се касније истакао и попео до садашњег степена. Он је био врло учен. Знао је језике, а француски и немачки као свој матерњи језик. Ја нисам имао никаквог разлога да верујем да би он могао бити нерасположен спрам мене, нити сам имао зашто да се од њега чему било злом надам, ја сам само после моје несреће морао отићи к њему као свом старешини и замолити га за савет: на који бих начин, после толиког страдања, дошао до милости њеног величанства. Само, то се морало обазриво радити. Требало је да му прво упознам нарав и видим какав је према људима, па тек онда га молити.

Зато сам, чим сам по заповести одвео коње у коњушницу, пожурио да му се јавим као свом новом старешини. Адам Васиљевич ме је примио врло љубазно. Хтео је да види коње. Ја сам му

их сутрадан довео и показао. Био је врло задовољан. Наредио ми је да се у дворској коњушници њеног величанства пријавим вишем шталмајстору, господину генерал-ан-шефу Александру Ивановичу грофу Шувалову, што сам и урадио. И он ме је исто тако лепо дочекао. На томе се свршио тај дан.

Ја сам имао готов списак свих коња, па сам с њега преписао и други. Сутра изјутра однео сам један министру и на рапорту га предао, а други сам дао господину вишем шталмајстору грофу Александру Ивановичу Шувалову. Он га је примио и рекао ми да ће њено величанство царица бити о томе обавештена. Прошло је, међутим, четири дана док се није нашло згодно време да се њеном величанству преда извештај. Ја сам за то време испричао господину министру Адаму Васиљевичу све што ми се на путу десило: да сам изгубио жену, сина и све што сам имао, да је државни новац био код мене у појасу кад сам се давио, те се тако и сачувао, и да сам помоћу тог новца дошао до Кијева. Известио сам га и да сам у Кијеву из губернијске канцеларије добио триста рубаља.

Адам Васиљевич је био запрепашћен кад сам му испричао своју несрећу и све што сам издржао од почетка до краја. „Испричајте ми, молим вас", говорио ми је, „све то још једанпут, да бих могао боље схватити тај страшни догађај" — и једнако се чудио и испитивао ме где се та несрећа десила и када. Тражио је да му све до ситница испричам.

Онда ми је рекао да напишем молбу и обећао ми да ће се заузети код њеног величанства за мене.

Истог дана ме је обавестио господин виши шталмајстор гроф Александар Иванович Шувалов да хоће да види коње и да за сутра припремим смотру. То сам и учинио, а ујутру рано пожурио сам к Адаму Васиљевичу да и њега о смотри обавестим. Он ми је рекао да зна већ за то и да ће и он доћи.

Око десет сати дошла су оба та господина, а уз њих и други службеници дворске коњушнице. Наредили су ми да покажем коње. Почео сам по списку изводити ждрепце. Прво кулаша. Њега су водила два човека а како је тога дана било врло хладно, а он из коњушнице изведен без покровца, било је муке да га онако озеблог савладају и проведу двапут преко дворишта.

Сва су се господа задивила гледајући кулаша. Чудили су се што је поред толиког пута тако лепо изгледао, као и његовој снази и бодрости. Код његовог имена у списку стављена је одмах примедба да одговара за ергелу. Затим су изведени и други ждрепци. И они су били најлепше оцењени. Господа су била и њима врло задовољна.

Кад су и кобиле изведене и смотра завршена, обратио ми се гроф Александар Иванович и изјавио ми своју захвалност. Рекао ми је: „Ја сам врло задовољан вашом куповином. Ти коњи заслужују да их и само њено величанство царица види, и ја нећу пропустити а да њеном величанству не поднесем извештај о томе. А ви, господине мајоре", осмехнуо се гроф, „можете нам за ту цену коју сте платили оставити само прва два ждрепца: кулаша и вранца и уз њих првих шест кобила, а оне остале макар и себи задржали. Просто је невероватно да сте те коње тако јевтино купили."

Грофове речи биле су за мене довољно признање, ја сам се поклонио и захвалио се. Затим сам извадио сведочанство о пореклу које сам добио од продавца, грофа Микоша у Трансилванији, пружио му га и рекао: „Ево доказа о исправности моје куповине. Све је онако као што сам рекао. Сматрам за част што их је ваша светлост видела и повољно проценила. А сада их овде остављам, желим им свима добро здравље, да буду корисни и да се намноже."

И Адаму Васиљевичу била је моја куповина по вољи. Он је рекао грофу: „Он, ваша светлости, не само што је свој задатак ваљано испунио него

је и новац државни сачувао. А у путу је страшну несрећу доживео“ — и поче причати грофу све што је од мене чуо, па и мене натерају да то исто поновим.

Гроф се запрепастио кад је чуо шта сам препатио, окренуо се Адаму Васиљевичу и рекао му: „Треба да се за овог јадног човека побринемо и да о свему томе обавестимо царицу“ — и с тим обећањем одоше у двор.

Истога дана добијем наредбу да ми коњи буду у приправности и да ће ми се јавити у колико сати да их поведем према двору, да их царица види.

Али како је дан већ био на измаку и настајало вече, оставили су смотру за сутра, а ујутру ми је речено да око три сата после подне поведем коње према двору. Иако од мале коњушнице до зимског старог двора на реци Мојки није било далеко, ипак су по два човека једва могла савлађивати ждрепце. Били су без покроваца, а како је био јак мраз па су озебли, почели су скакати и пропињати се, тако да су се њихови водичи једва на ногама одржавали.

Царица је изволела гледати кроз прозор на средњем улазу. Наредила је затим да ме позову, показала ми своје царско благоволење и изволела ми пружити руку.

Онда сам добио станарину као и раније и са службом остао при дворској канцеларији, а из дворске коњушнице добио сам каруце, коње и две слуге.

Молбу сам предао, као што ми је било речено. Адам Васиљевич је примио и обећао ми да ће, кад буде прилика, о њој референсати царици. Тако је и учинио. Прво јој је поднео усмени извештај. Њено величанство и сва господа која су се поред ње нашла сажаљевали су ме и нису могли да се начуде оном што сам поднео, а царица је наредила да ме изведу пред њу.

Сутрадан, трећег дана Христова рождества, децембра, 27. дана, био је бал на двору са врло много званица. Мене је о томе Адам Васиљевич још изјутра известио, а исто тако и о наредби царице да будем изведен пред њу. Рекао ми је где ћу на том скупу у двору увече стајати да ме лакше опази кад царица буде запитала за мене.

Та ме је вест обрадовала и дала ми велику наду. Чинило ми се да ми више ништа не стоји на путу, али — видеће се шта ће даље бити.

Тога тренутка нисам знао шта друго да кажем свом добротвору Адаму Васиљевичу, само сам му се захвалио. Отишао сам после тога у свој стан и чекао да падне вече, па да пођем у двор.

Пошао сам одмах после пет сати по подне. Тамо још скоро никог није било. Гости су тек почели пристизати. Мало касније галерија је већ била пуна господе. Очекивао се долазак царице.

Одређено ми је било да станем близу првих стражара код врата (тамо су стајала два сержана из гарде), и ја сам још раније стао тамо иза њих, поред прозора.

Стигао је и Адам Васиљевич, видео ме је и отишао у царичине одаје, али није прошло ни четврт сата кад се вратио заједно с једним дворским лакејом. Нашли су ме поред прозора. Адам Васиљевич ми је рекао да пођем за лакејом.

Овај ме је извео из двора до великог колског улаза, а онда ме повео около на леву страну поред двора до другог, малог улаза. Ту су врата била затворена. Мало је покуцао и врата су се на тај знак отворила. Видим, стоје два стражара, а поред њих официр; он нас је дочекао и затражио нам пропусницу.

Мој водич је имао спремљену пропусницу, извадио је и дао, и тако нас пропусте, а онда су нас повели кроз један узан ходник; у њему су на неколико места стајали стражари са фењерима у којима су горели свеће.

Морам признати да сам осетио малу језу кад сам онуда пролазио. Ходник је био узан и мра-

чан, а у њему никог осим оних стражара који су стајали с фењерима подалеко један од другог. Иначе — мртва тишина.

Пошли смо неколико хвати и дошли до једних малих затворених врата, код којих су стајала два стражара и један сержан из гарде. Тај нас ништа није питао, само је отворио врата и мене пропустио унутра, а мог пратиоца оставио код стражара.

Видео сам да се налазим у сали за аудијенције; ту је био и царски престо. Мала врата кроз која сам ушао била су иза пећи, сакривена завесом. У тој сали дочекао ме је Адам Васиљевич и рекао ми да станем код пећи. Царица ће, рече, кад изиђе, говорити са мном. Чим ми је то казао, одмах је отишао у царичину одају. У сали где сам стајао никог није било осим два стражара из телесне гарде. Они су стајали мало подаље, код других врата.

Мало после познао сам по њима да царица изволева долазити. Пратио ју је само Адам Васиљевич.

Био сам већ упућен да треба да паднем на колена пред њеним величанством, а кад се дигнем да чекам шта ће ме њено величанство изволети питати. Тако сам и урадио.

Царица ме је одмах почела испитивати о несрећи која ми се десила. Између осталог запитала ме је, и то овим баш речима: „А како си се ти, јадниче, спасао и жив остао?“

Ја сам на то све испричао како сам најкраће умео, да царицу сувише на замарам. Али Адам Васиљевич, који је раније од мене све сазнао, допуњавао је моју причу својим речима. Царица је изволела саслушати и мене и Адама Васиљевича, и онда ми изволела пружити руку, са речима: „Нећеш бити остављен без моје милости.“

Наново сам пао пред ноге њеног величанства, а кад сам устао и поклонио се, она је већ пошла међу сабране госте на галерију. Адам Васиљевич ми је дао знак да се и ја вратим натраг. Отворио

сам врата и изишао. Мој пратилац ме је чекао и повео опет истим путем на галерију.

Бал је већ почео и игранка трајала до два сата после поноћи. Кад је царица отишла у своје одаје, и друга су се господа разишла.

А ја, препун радости, целу сам скоро ноћ без сна провео. Био сам пресрећан и само сам чекао дан да ме мој заштитник још више обрадује.

Сутра изјутра, око девет сати, отишао сам Адаму Васиљевичу да му се захвалим на његовој доброти што сам се његовом помоћи удостојио да са својом царицом говорим и од ње добијем најмилостивију реч: да ме неће оставити без своје милости.

Тај господин се искрено заузео за мене и желео ми добро. Из његових речи јасно сам разабрао да се могу надати царској милости и лепој награди. Треба само чекати згодну прилику да још једном реферише о мени и мојој молби.

Та нада ми је била велика утеха. Није се морало ништа више предузимати, него само чекати тренутак велике милости њеног величанства.

Али ма колико човеку понекад изгледало сигурно да ће постићи свој циљ, може ипак очекивати да ће наићи и на сметње које ће му све наде порушити.

Не говорим о ретким људима којима иде све глатко, који из свега извлаче корист, а сметњи готово никад немају. Мора се, додуше, рећи да међу таквима има и људи ваљаних и од вредности, али има и рођених срећних, који су иначе и без памети и без икаквих врлина, онаквих за које се обично каже да их бог није ни за шта створио, а ипак их њихова судбина води сигурно стазом среће, и то без икаквих препрека, награђује их стоструко и даје им толико да већ ни сами не знају шта ће с толиким благом.

О таквима нема шта ни да се говори. Рођени су под срећном звездом, судбина их води путем

среће и они постижу и оно о чему ни сами нису сањали.

Али има и таквих којима судбина није наклоњена (тих је највише), а њихова срећа, слаба и немоћна, није им кадра помоћи. И поред тога што су њихове намере на сигурном темељу засноване, љубав према отаџбини доказана, служба верна и несебична и ревност велика, њима ипак иде све наопако, увек се нађе понека сметња која им не да да дођу до каквог било добра.

Понекад, истина, човек сам себи уништи срећу, али ја сматрам да му и у том случају његова зла судбина помрачи прво ум (према немачкој пословици: Wän unser Herr Gott jemanden will strafen, so nimt er sie erstlich sein Sinn und den Verstand weg) — и усади му мисли које га просто вуку у пропаст; а ако га ни тиме не може да савлада (а она је таква: увек нагиње више злу него добру), наћи ће саветнике са стране који ће њене намере допунити лукавим и штетним саветима и тако ће ипак изложити човека свакој невољи, а неки пут га одвући и у потпуну пропаст. Зато се треба чувати таквих савета ма како на први поглед изгледали добри. Не треба им одмах поверовати. Ја, на пример, нисам био обазрив и зато су ме лукави моји непријатељи вешто увукли у највеће зло, као што ће се већ видети.

Прва сметња која ми није дала да одмах дођем до циља била је та што је баш у то време двор био у жалости због смрти кнегињице Ане Петровне, која је умрла у својој другој години. Она је била кћи великог кнеза, доцнијег цара Петра Трећег. Тиме се и царица Јелисавета Петровна ожалостила и здравље мало пореметила. Зато јој Адам Васиљевич није могао поднети извештај о мени, и зато се моја ствар одложила до згодније прилике.

Ја сам тих дана одлазио, као и иначе, сваког дана мом заповеднику и великом заштитнику Адаму Васиљевичу. Он ме је сам, једном приликом, запитао за колико времена нисам примио

плату, а онда ми рекао да о томе одмах поднесем извештај дворској канцеларији. Извештај сам поднео, а он је наредио да се пише државној благајни да ми изда плату према моме чину, а следовање да ми се исплати у новцу према петроградским ценама. И тако сам добио хиљаду триста и деветнаест рубаља. Уз то је издао и наредбу да ми се из дворске касе изда пет стотина рубаља, аконто оне суме коју ће ми њено величанство изволети дати као накнаду за штету коју сам претрпео у путу. Тако сам одједном добио довољну суму новца да могу подмирити све своје потребе. Више нисам имао никакве невоље.

Наручио сам нов мундир и све друге потребне ствари. Време сам проводио у лепим надама, весео. Често сам одлазио у двор, а и господи. Сви су ме увек лепо и љубазно примали, а нарочито Иван Иванович Шувалов, који је код царице најбоље стајао. Он ме је и одраније знао, а сад ме је, после моје несреће, још и храбрио и обећавао ми толика добра да ни сам себи не бих могао боље пожелети. (И Адам Васиљевич ми је говорио да тог господина треба да чешће посећујем).

Једног јутра пошаље Адам Васиљевич по мене и рече ми кад сам стигао да је Сенат упутио акт дворској канцеларији у ком тражи, према представци црногорског митрополита, да се преместим у Москву, у црногорску команду. Адам Васиљевич ме је питао знам ли шта ја о томе и шта би то требало да значи.

Одговорио сам му да знам о чему је реч. „Црногорци су ме“, рекао сам, „кад сам пролазио кроз Москву, тражили за заповедника, али ја нисам пристао, одбио сам их, а сад су ме, може бити, затражили на своју руку, без мог пристанка.“

Адам Васиљевич ме је саслушао и рекао: „Ако се ви с тим не слажете, њихов захтев остаје без важности“ — и нареди да се одговори Сенату

да се ја без личне наредбе њеног величанства не могу из дворске канцеларије отпустити.

Само, на томе није остало. Из Сената је стигао и други пут захтев да се преместим, с примедбом да је Сенат већ донео одлуку о мом постављењу, и то из разлога што сами Црногорци то моле. Али и тај други захтев је био одбијен. Дворска канцеларија ме није отпустила.

Тада је у Петроград дошао сам црногорски владика и почео да ради на мом премештају у Москву. Чим сам за то дознао, отишао сам к њему и рекао му да ја не желим то место, нити хоћу да исправљам њихове грешке — и молио га да ме остави на миру.

Владици мој одговор није био по вољи. Показао ми је сенатску одлуку којом сам постављен за заповедника у црногорској команди и рекао ми: „Ви сад у Правитељствујућем сенату изволите рећи своје мишљење: пристајете ли да пођете на то место или не."

Владика је могао ствар своје комисије и сам довести у ред, само да је умео да влада собом, али он је одмах чим је дошао започео опет свађу с мајором Петровићем. Бацао је на њега кривицу што задатак није извршен према обећању, и тражио од власти да мајору Петровићу забрани да носи његово презиме (заборавио је, међутим, да је он сам мајора Петровића назвао својим братанцем и да га је увек вукао са собом и препоручивао га код господе), срамотио га је и доказивао да он уопште и није Црногорац, а презиме да му је Шаровић.

Такав владичин поступак задао је господи доста муке, а и оно што су Црногорци радили по Москви створило је зловољу. И да се томе стане на пут, владици је наређено да остави Петроград — чему се он није надао. Донето му је у стан пет стотина рубаља за путни трошак, доведена поштанска кола с једним пратиоцем, и још то вече послан је у Кијев, а одатле преко границе. После неколико година он је опет дошао у Петроград

— не знам шта је хтео — али се брзо разболео и тамо и умро.

Мајор Петровић позван је од Војне колегије на саслушање. Питан је зашто се потписивао туђим презименом. Али тај официр је био мудар и умео се оправдати. Рекао је да он збиља није владичин рођак, нити је од тих Петровића, а потписује се тим презименом по свом прадеди који се звао Петар. А што га је владика огласио као Шаровића и од тога се одбранио. Рекао је да му је тај надимак отац добио (од простих људи, по српском обичају издевања надимака), због богиња које су му лице ишарале. Исто је тако дао тачна обавештења и за све оно што се у комисији дешавало. Он је после тога био ослобођен а онда, по својој молби, пуштен на годину дана у Ћесарску, у град Трст, да тамо посвршава неке своје послове. А Црногорци који су се налазили у Москви били су додељени московској управи Војне колегије. Команда над њима дата је бившем мађарском хусарском пуковнику, а сада генерал-мајору у пензији Фелкеру, с тим да тако остане док ја не будем, према захтеву Сената, отпуштен из дворске канцеларије, а онда би се формирали ескадрони, сашиле униформе и набавила остала војничка спрема.

Моја молба се задржала код Адама Васиљевича мало предуго. Иако сам ја, по његовим речима, могао имати наде, у мени се створила ипак извесна сумња, и то због изговора који су долазили један за другим: те нема за то времена због других важних ствари, те не може да се угради прави час, и тако се та ствар одгађала од дана на дан.

Истина, на Адаму Васиљевичу нисам опажао никакву промену. Он је био као и увек љубазан према мени, али ја сам прилично знао дворске обичаје па сам се плашио да он штогод не крије, јер се он опходио са мном као да ме на неки начин ставља на пробу: у очи најлепше, а с мојом молбом се отеже — и зато сам почео губити наду.

Он је имао деце и из првог и из другог брака. Имао је и кћери и синова. Ја сам се с њима познавао и често сам их виђао, али све се наше познанство сводило само на разговоре и комплименте. И ништа друго не бих умео рећи него само да сам у то време живео празним животом без посла и дужности, и већ ми је и шетња по граду сасвим дојадила.

Петроград у оно време није био нимало уређен. Личио је пре на једно велико село него на престоницу. У њему су биле само две-три унеколико уређене улице, по којима се још и могло возити колима, све друге су биле до гуше претрпане нечистоћом и блатом. Знао сам их већ све напамет, ништа се ново на њима није могло видети. Једино су ватромети почешће приређивани, а они су били знаменити само по томе што је ту по неколико хиљада рубаља за сат и по нестајало у диму.

И тако ми је живот био више досадан и празан него весео. Најзад сам ипак нашао неку забаву: накуповао сам књига и зимско време проводио у читању.

Рат са Прусом трајао је и даље с великом жестином. И зато су се на двору још од почетка почеле одржавати конференције, а и извештаји са фронта стизали су тамо. Из тих извештаја ја сам видео како су неки виши официри, на препоруку команданата армије, добијали унапређења, а видео сам и чуо и да су неки моји вршњаци из хусарских пукова имали чинове више од мога. Међу њима био је и неки Петар Текелија, нижи мајор Српског хусарског пука (по годинама млађи од мене), произведен за потпуковника. У извештају је под његовим именом стајало само да је мајор, а у Савету нису питали да ли је нижи или виши, и тако је од нижег мајора произведен одмах за потпуковника (чин вишег мајора му је прескочен). Мене је то јако дирнуло. Било ми је јасно да људи који су на фронту добијају унапређења, а мене, који сам по страни, ето, заобилазе, и зато ме је обузела мисао да пођем на фронт и докажем да и ја могу да будем као и остали.

Једног дана, кад сам био код Адама Васиљевича, замолио сам га да не заборави моју ствар него да ми учини доброту и доведе је до краја, и онда у разговору поменем му о својој намери да одем на фронт, а и то како су ме млађи прескочили са чином.

Али њему као да није било право то што говорим. Рекао ми је: „Ви бисте од те ваше намере мало користи видели, пре бисте имали штете. Рат се може сваки час завршити па се и чинови преко реда прекинути, и само бисте се бадава мучили одлазећи тамо. Зато ја“, рече, „мислим да би боље било да останете на положају на коме сте сада и да своју срећу овде очекујете.“

Његове су ми речи донеле мало охрабрења, али, ипак, пролазио ми је дан за даном у беспослици, и најзад ме је обузела таква чамотиња да ми се ништа више није милило; скоро сам се од муке разболео. По глави ми се врзла само армија, служба, напредовање и слично.

Нисам био дуго миран после оне несрећне поплаве што ми се десила на путу. Требало је да се опет сукобљавам с новим невољама и новим мукама. Моја је судбина била и сувише сурова према мени. Нимало се није после оноликих мојих мука умилостивила. Срећу ми је уништила, гурнула ме с пута и почела ми опет плести замке. Прво ми је усадила мисли с којима ме је и почела на зло наводити. Али ја бих ипак истерао те мисли можда из главе и од тих планова не би можда ништа ни било, само да се нису умешали људи са стране и својом лукавошћу успели да ми униште сву моју наду у добро и баце ме на страну с које нисам могао очекивати никакву срећу (касније ћу и о томе причати). И опет су се преда мном подигле препреке, а моја јадна сре-

ћа, иако се борила и бранила и понекад скоро успевала да се одржи, ипак није могла да одоли и остане неповређена. И опет је дошло до многих промена и великих несрећа у мом животу.

XII

У овом делу моје књиге говорио сам опширно и на више места о црногорској комисији и сеоби народа у Русију, а и о томе како су те зиме остали у Ћесарској српски исељеници из Турске (под називом Црногораца) и да је требало да ти исељеници пређу, са поручником Јездимировићем и ађутантом Марковом, у Русију. И генерал-поручник Хорват је био обавештен да ће на пролеће исељеници стићи у Кијев. То обавештење добио је од официра који су се вратили из Ћесарске, где су набављали војну опрему.

Хорват је знао и то да су Црногорци у Москви нераспоређени, а знао је и да је црногорски владика протеран из Русије, па се пожурио да, као што се то каже, лови у мутном.

Он је кренуо почетком 1759. године, фебруара месеца, из Нове Сербије у Петроград. Уз пут је свратио у Москву и одсео у Кожевницима, с неколико својих поверљивих официра, код свог набављача, трговца Шекуљутина. Ти су официри били велики мајстори за лов на људе и увек су били спремни да учине све што Хорват замисли. И сад, у Москви, он их је послао да се мало прођу по граду, али уједно да оду и до Јемске улице, у којој су живели Црногорци: да се с њима поразговарају и распитају ко су им официри, да се упознаду и с простим војницима и да сазнаду о свему што се тамо дешава.

И тако су ти његови изасланици, удешени у мундире, дошли у крчму, у Јемску улицу, и стали тамо наручивати пића и чашћавати неколико редова који су се ту затекли. Касније су дошли још

неки, међу којима је било и официра. И тако је настала права гозба, упознавање и наздрављање — док се нису сви изопијали. За све то време Хорватови људи су уздизали Хорвата и истицали његову способност, величину и силу. Споменули су и како је он сада у Москви, и како путује за Петроград — толико као за први дан.

Сутрадан су опет дошли. Око њих се одмах окупила половина јучерашњих познаника, и то највише Црногораца. У разговору, уз чашу, они су стали наговарати Црногорце да посете Хорвата: једно, да га виде, а друго, да се препоруче његовој милости и замоле га да се у Петрограду заузме за њих — јер њима, као странцима, нико не може, говорили су, помоћи као што он може — и опет су га дизали до неба.

Неки су после тога отишли Хорвату, и он их је дочекао врло љубазно. Сажаљевао их је што трпе оскудицу, што су необезбеђени и што могу и пропасти ако остану тако — и све у том смислу.

Онда је пред њих изнето вино и друго пиће. Он их је појио неколико сати док нису сви, уз припомоћ његових помагача, пристали да ступе у његову јединицу — и да га још моле за то.

Али он је био човек препун лукавства (то сам тек касније увидео). Кад је опазио да су сви уловљени, почео је да се претвара да му нису потребни. Рекао им је: „Ја вас сажаљевам зато што сте овде туђи, што сте у оскудици и што немате правог свог места, али ја немам никакве потребе за вама“ — и на тај начин их је довео у још зависнији положај.

Они су га онда стали још усрдније молити и он се најзад као дао умолити. Рекао им је: „Добро, пристајем, само треба да напишете молбу у којој ћете ме у своје име тражити, да на основу тога предузмем што је потребно кад стигнем у Петроград.“

Тих Црногораца је било једно двадесетак. Хорват им је сам саставио молбу, они су је преписали и испотписивали се на њој (неписмени су

поред имена стављали крст). У молби су изјавили да желе да буду под његовом, Хорватовом, командом, и да њега признају као свог главног заповедника. Они су му узгред испричали и о мени. Рекли су да су раније већ поднели једну молбу у којој су тражили да им ја будем заповедник и да очекују мој долазак (као што сам већ споменуо), а он им је одговорио да ће већ видети у чему је ствар кад буде стигао у Петроград.

И тако је Хорват утро себи пут, па је онда пошао и даље. Наградио је све своје молиоце: редове новцем, угледније чохом за униформу, а некима је, онако одока, дао официрске чинове. Пред растанак им је још рекао нека га ускоро очекују — и отпутовао.

У Петрограду је почео прво да посећује господу, а онда је дао представку Сенату, заједно са оном црногорском молбом, молећи да му се сви ти Црногорци доделе у јединицу. Али Сенат му није уважио молбу. Речено му је да се прво обрати канцеларији Војне колегије, на чију би тек представку Сенат донео одлуку, а онда још и то: да је Сенат, ради смирења Црногораца, донео већ решење да се мајор Пишчевић разреши дужности у дворској канцеларији и да се на молбу тих истих Црногораца он постави за њиховог заповедника, да је тај захтев већ упућен кабинету и да Сенат очекује Пишчевићев долазак, „и једино ако се мајор Пишчевић на властиту молбу одрекне тог места, моћи ће се учинити по вашој жељи".

Хорват је према свему томе закључио да сам ја тражио то место (иако сам ја био далеко од тога), и како му је сад план био донекле поремећен, гледао је да мене на неки начин придобије. (То је било одмах после његовог доласка у Петроград. У то време се још нисмо видели.)

Ја нисам знао шта он тражи од Сената а није ме се то ни тицало. Одавно сам био бацио у заборав и Црногорце и њихову луду комисију. Мислио сам само како ћу преко Адама Васиљевича

добити ону очекивану награду, па да одмах идем у армију.

Али то су били само моји снови, а судбина ми је међутим сасвим нешто друго припремила. Хорвату је у Сенату речено да Црногорце без мог пристанка не може добити, и зато је он сад нашао за потребно да се са мном види и разговори. И тако ми једног јутра пошаље свог поручника, Вајду (кога сам раније нешто мало знао), и преко њега ме замоли да дођем. Жели, рече, да ме види. Захвалио сам Вајди на посети и љубазности и поручио да ћу доћи.

Треба да напоменем да ме је Хорват у мојим младим годинама (кад сам био произведен за официра), у ћесарској служби, нешто мало знао, али до његовог прелаза у Русију (неколико година пре и после распуштања Поморишке ландмилиције, где је служио) ја га нисам виђао, и до неког ближег познанства између нас није долазило. Зато сам сада тај случај прихватио као згодну прилику да се упознам с тако великим господином, а утолико пре што се о мени тако лепо изражавао преко свога изасланика. И зато сам му одмах пожурио — потпуно слепо, не знајући да падам у замку.

Кад сам прилазио његовој кући на дворским каруцама, он ме је видео кроз прозор и послао своје официре да ме на улазу пресретну, а сам ме је дочекао на вратима своје собе с Јудиним пољупцем и лажном љубазношћу. Али ја тада ништа нисам опажао, него сам био још срећан што ми се пружила прилика да га видим и да се с њим упознам.

До ручка смо разговарали не дотичући се ничег важнијег ни стварнијег, као што обично и бива међу људима кад се први пут сретну, а кад сам се после ручка хтео да опростим, он ме није пустио, него ме је задржавао да још мало останем и позвао ме да и сутра дођем на ручак. Тако сам се тек пред ноћ вратио кући.

Сутра изјутра био сам, као и обично, код свога шефа, Адама Васиљевича, а кад сам се од њега враћао, пошто је била суснежица, нисам хтео двапут да излазим, него одем одмах Хорвату, иако је било још далеко до ручка. Њега нисам затекао, али сам затекао његову дружину. Они су ме врло лепо дочекали и рекли ми да је генерал Хорват отишао генералу државном тужиоцу и да ће се ускоро вратити.

То време сам провео у разговору с тим његовим љубимцима, што није трајало дуже од сат и по, а њима је та прилика добро дошла да ме преведу жедног преко воде. Причали су само како ме Хорват хвали пред њима и како и они сматрају за срећу што им је случај донео да се са мном упознаду. Чак су ми се почели и препоручивати. Говорили су како би им било мило кад бих и ја био међу њима, и све такве ствари. И при томе су ми тако вешто плели замке да се то уопште није могло осетити (нисам о тако нечем ни сањао). О Црногорцима и о ономе што је у Москви с њима било нису ни поменули. Уто је стигао и Хорват и врло ми се обрадовао.

До ручка смо седели сами. Он се распитивао како живим и на каквом сам положају, какве су ми намере и шта значи то што се возим на дворским колима са слугама. Хтео је да чује лично од мене на шта рачунам и чему тежим — да не би случајно погрешио преда мном и унапред открио своје намере с Црногорцима (он још није знао моје мишљење). И то ме је испитивао тако обазриво да нисам могао ни у шта ни посумњати — а није знао како бих се ја радо одрекао Црногораца, како бих му их најрадосније препустио и како за њих не бих ни прстом макао, само да ми је лепо и отворено пришао. И да је тако урадио, ја бих можда остао на миру у кабинету и не бих изгубио своје већ осигурано лепо место, него је око мене облетао и подло ми се удварао не би ли ме уловио и постигао што жели. Он је хтео да има двоструку корист, једно, да те људе себи

привуче, и, друго, да и мене потчини; а мени је тиме сву наду уништио и бацио ме у највећу несрећу. Онако као што сам већ рекао: немилостива моја судбина стварала је једну невољу из друге, чинила ми препреке, пресецала ми пут и тако ми јадну моју срећу надјачала.

Како је било још времена до ручка, ја сам му, да му задовољим радозналост, испричао како сам имао задатак да купим у Трансилванији коње за двор, како сам при повратку доживео несрећу, како је њеном величанству моја куповина била по вољи, како ми је за то указана њена царска милост и како су ми дати за излазак у град слуге, кола и коњи из властите коњушнице њеног величанства. Испричао сам му и како је после извештаја министра двора, Адама Васиљевича Алсуфијева, њено величанство изволело показати велико сажаљење спрам мене, како је наредила да ме изведу пред њу, како ме је о свему испитивала, како ми је њено величанство најмилостивије подарило наду да ме неће без своје милости оставити и како ја сад живим у очекивању те милости. „Касније ћу", рекао сам, „видети шта ћу: да ли ћу заувек остати на двору или ћу можда молити да ме пребаце у армију. Како рат са Прусом још траје, хтео бих да се у мојим младим годинама и у рату истакнем."

Из тога што сам му испричао Хорват је сазнао све што му је требало и више ме није ни о чему испитивао. Наредио је да се јело изнесе на сто, што је одмах и учињено, па смо сели за ручак. С ручком смо брзо завршили, без много разговора.

Пола сата касније, пошто нам је изнета кафа и његови се сарадници разишли у своја одељења, он ме је узео за руку и повео у своју спаваћу собу, посадио ме поред себе и почео да ми прича о својим пословима (које је назвао тајним) и о поверењу које му је у Новој Сербији указано. Затим, како је према његовом пројекту направљен велики један план који ће бити исељени-

цима од користи, па како ће се сад код њега формирати два ратна хусарска пука, са називом Македонски и Бугарски, у који ће се окупити из своје домовине како Срби, тако и Власи, Грци и Молдавци, и то све млади, нежењени људи, код којих је већа жеља за ратовањем у походним пуковима него за економијом у насељу. Зато је, рече, нашао за корисно да та два хусарска пука оснује и да их попуни таквим људима. Па онда, како је направио јединачан списак (и показао ми га), којим је, рече, Правитељствујући сенат врло задовољан и да је цела та ствар већ готова и предата главној дирекцији. Рекао ми је још да му је дато право да у та два пука и у Новој Србији дели више официрске чинове по свом нахођењу и да све има да буде како он нареди.

Затим, како је већ пустио глас преко својих поверљивих људи о проширењу Нове Србије и о та два нова пука, и како се народ већ спрема за сеобу. Недавно је, рече, добио извештаје из Грчке, Молдавије и Влашке како тамошњи свет жели да се исели, и како ћу ускоро наћи начина да пређе у Нову Србију. Таквим својим радом он је, рече, донео руској држави већ велике користи, а могао би јој донети још и веће, али једно му само недостаје — и поче се на то жалити:

„Ви сте се, пријатељу мој, сигурно већ наслушали колико сам ја људи усрећио. Давао сам чинове и унапређења и онима најпростијим, и то од невоље: нисам имао довољан број официра из Ћесарске. Па и оне које сам од тих старих имао у својим пуковима, оне који су знали службу и служили као пример другима, морао сам, сад у рату, да пошаљем с мојим пуком (који је назван Хорватов) у армију, и баш сад, кад се насеље Нове Србије проширује и кад се формирају два нова хусарска пука, ја сам остао скоро без добрих и спремних официра и због тога сам просто приморан да попуњавам места новопроизведенима. Ради добра заједнице ја се трудим да са стране доведем понеког човека од вредности, али, ето,

у њима осећам недостатак, а нарочито осећам како немам помоћника у кога бих се могао сасвим поуздати. Имао сам, додуше, једног од наших који је са мном заједно овамо дошао а којег и ви зацело знате (мислио је на потпуковника Николу Чорбу), али он, бог би га знао зашто, није хтео да остане код мене у насељу. Због своје нарави, а још више због рђавих људи које је слушао, напустио је своје осигурано место и отишао у новоосновани хусарски пук у Белој Слободи. И сад, кад се оснивају два тако важна пука, који су скоро већ и формирани, и кад очекујем скори долазак толиког народа, ја немам никакве помоћи, а, право да кажем, и не налазим никог ко би могао управљати тим људима и бити ми помоћник. Једино вас сматрам достојним тога места. Зато вам и откривам", говорио је, „своје намере што желим да сву част, славу и хвалу делите ви са мном — што зависи сад само од вашег пристанка. Немојте ни у шта сумњати, него ми верујте да ћете све чинове и почасти ви први после мене добијати. И да вам то докажем, већ за неколико дана из чина нижег бићете произведени у чин вишег мајора, после тога, најдуже за три месеца, добићете чин потпуковника, а после, не дуже од године дана, можете рачунати да ћете постати пуковник. То вам дајем реч."

Саслушао сам те слатке Хорватове речи пуне обећања, али се нисам на њих хватао. Рекао сам му: „Захваљујем вам на лепом мишљењу, али ја већ имам место на двору и од двора екипаж, стан и све друго, а очекујем и обећану награду од њеног величанства. Зато не могу то место оставити и без икаквог га разлога напустити. А после награде, ако будем отишао са двора, мислим да бих у мојим младим годинама служио само у армији, а да будем у насељу — немам ни најмање воље."

Иако сам му тако одговорио, он је и даље настављао тај разговор. Тако смо провели скоро цео тај дан, а пред вече, кад сам хтео већ да по-

ћем, навалио је да останем и на вечери, на шта најзад и пристанем. Тек после вечере отишао сам кући.

Сутрадан, око девет изјутра, стиже ми цела Хорватова свита у посету. Ту је био прота Булић, капетан Григориј Булацел, поручник Вајда и Хорватов ађутант, Черњиков — сви врло учтиви и љубазни. Остали су код мене читав сат, причајући једнако о својим положајима, хвалећи свог команданта како је добар организатор, како се код њега живи лепо и у сваком задовољству и како би још само желели да и ја будем међу њима. Причали су како ме је његово превасходство господин генерал Хорват јако заволео и како је његова жеља да ме заувек усрећи, и још су ме ти лицемери, смишљеним љубазним речима, молили да се не противим његовој вољи, него да пристанем да будем с њима.

Ја сам те злонамерне људе примио лепо и пријатељски, јер сам сматрао да су ваљани. Ниједног од њих нисам раније знао (осим поручника Вајде, па и њега сам само једанпут видео у Москви кад сам први пут дошао у Русију, али познавали се нисмо). Између осталог, они су ми испоручили поздрав свога генерала да и тог дана дођем на ручак, али ја сам се изговорио. Рекао сам да ме извине што не могу доћи: „Морам послом у двор, а после тога свом команданту, господину министру двора.“ И тако моји гости устану и оду.

Ако сам касније, кад се све оно са мном већ збило, имао на кога да жалим, могао сам жалити само на проту Булића. Он је онда највише ћутао и тек је понекад, уз друге, проговорио по реч-две и само гладио браду — што кажу, као божји праведник. Али како је све то било прекривено тајном, ја нисам могао знати шта се у његовој души збива. Зато је и остао кривац преда мном. А могао ме је, већ и као духовно лице, насамо упозорити, а не да дозволи да паднем у руке тих безбожника.

После одласка мојих гостију изишао сам из куће и отишао у двор па онда господину министру двора, где сам и ручао. Кад сам се вратио у стан, затекнем писамце од неких мојих пријатеља који су ми јављали да ће се то вече састати код господина капетана полиције, Монтејфела, па позивају и мене.

Кућа тог мог пријатеља била је у Мјешчанској улици, у којој сам и ја становао. Била ми је близу, и тако пођем пешке. Затекао сам све те пријатеље већ тамо.

Забављали смо се. Ко је волео карте — картао се, остали су седели и разговарали. Међу њима био сам и ја. Седео сам и слушао лепу музику домаћице, која је свирала у клавихорд и певала. И таман смо се расположили, кад се тек отворише врата и у собу уђе капетан Булацел из Хорватове свите. (Био је у мом стану и, кад ме није затекао, запитао је слугу где сам, овај му је рекао и тако ме је нашао).

Било ми је помало криво кад сам га видео. Он није познавао мога пријатеља, а и са мном се знао тек отпре неколико дана; зато никако нисам могао схватити зашто је дошао. Пришао сам му и запитао га да ли му штогод требам. Он се извињавао што је дошао: послан је, рече, да ме нађе — и даде ми писамце писано Хорватовом руком. Хорват ме моли да што пре дођем, има, вели, нешто важно да ми саопшти. И његов изасланик ме је молио да га не одбијем, него да пођем. Рекао ми је да се генерал сад баш вратио кући. Био је, рече, код неке господе и велика му је потреба да ме види.

Мени се никако није напуштало то лепо друштво и почнем се изговарати да је касно и да ћу ујутру доћи. Међутим, тај човек био је толико научен да чини господару по вољи, и око мене се тако увијао да сам на крају морао оставити своје пријатеље и поћи с њим. Свратили смо прво у мој стан, где сам наредио да ми се спреме кола — и тако пођем Хорвату.

Кад је Хорват чуо да сам дошао, дочекао ме је на вратима, загрлио ме и стао ме љубити. Назвао ме је својим пријатељем и показао толико љубазности спрам мене колико се само замислити може, чак много више него раније. Говорио је како сам га освојио и како не може без мене. Узео ме је за руку, увео у собу, посадио поред себе и почео да прича где је све тога дана био и коју је све господу видео, хвалећи се како му сви указују велико поверење. Свуда је, рече, причао о мени и свуда ме хвалио и мило му је било што ме сва та господа знају и што се сви тако похвално изражавају о мени. Својим апостолима је показивао на мене и рекао: „Знајте да вам он може бити заповедник, а мени помоћник у управљању — ако само пристане да нас усрећи и дође нама."

А ови су ми прилазили, клањали ми се и молили ме да ради општег добра дам свој пристанак и останем међу њима.

Ја сам све то слушао и премишљао шта ће на крају од свега тога бити. Нисам опажао никаквог лукавства ни преваре, него сам сматрао да људи због у својој доброти желе да будем уз њих — и станем се колебати.

Хорват је наставио с таквим разговорима до неко доба ноћи. Изнела се и вечера, а убрзо, кад су се сви из трпезарије разишли, ја и он смо остали сами. Повео ме је у своју спаваћу собу и почео причати како је тог дана био код господе сенатора и како су му тамо рекли да је у Сенату, према молби Црногораца из Москве, донета одлука да ја будем заповедник над њима и да ће Сенат тражити од дворске канцеларије да ме оданде отпусте. Па онда: како су ти Црногорци, кад је он пролазио кроз Москву, изјавили исто тако жељу и поднели молбу да буду под његовом командом и да он сматра да је баш сада права прилика за мој успех. Ја треба само да предам молбу Сенату и у њој изјавим да желим да будем с тим Црногорцима у његовој јединици, „а ја ћу", рече, „све те Црногорце поставити у новоосновани Бугарски хусарски пук, а вас за њиховог заповедника. И чим ви будете предали молбу Сенату, предаћу и ја своју представку и одмах вам израдити чин вишег мајора и поставити вас у исти тај Бугарски хусарски пук. И ваша срећа", завршио је Хорват, „зависи сада само од ваше воље".

Уз то ће, причао је даље, имати ускоро према наредби Сената да опреми у армију и Македонски хусарски пук, па ми и у томе може учинити по вољи: ако хоћу у армију, могу и с тим пуком отићи и над њим заповедати, а превод из једног пука у други стоји једино до њега и његовог распореда.

Ја сам му на те речи одговорио да ни на шта не могу пристати док о томе не реферишем своме шефу, господину министру двора, Адаму Васиљевичу Алсуфијеву, да чујем шта ће он на то рећи и да ли ће царица наредити да ме отпусте — а за Црногорце сам му рекао да их он може тражити и без мене у своју јединицу, кад они већ и сами на то пристају.

Хорват је прешао преко мојих речи о Црногорцима и наставио о ономе што сам рекао: да са двора не могу од своје воље отићи. „Шта ћете", рече ми он, „на двору? Та се служба не исплати. Она је привремена, а због ње можете изгубити сва добра и корист, а сад је баш време да то постигнете."

На томе је и остало. Било је већ сувише касно и ја нисам хтео да и даље настављам разговор. Опростио сам се и отишао кући.

Сутра изјутра одем свом шефу, Адаму Васиљевичу Алсуфијеву, испричам му све што сам с Хорватом разговарао и поменем му и Црногорце, а Адам Васиљевич ми на то рече: „Чувајте ви само своје место на коме сте сада. Ништа вам друго не треба, и пазите само да не изгубите добро које већ имате."

Тиме је било довољно речено и могао сам се на то ослонити — али не! Моја зла судбина опет је надвладала.

Решио сам да Хорватове речи више не слушам и да сва његова наговарања одбацим, чак сам престао и да му одлазим. Кад је он то видео, почео је слати људе по мене, али ја му ипак нисам отишао. Онда је смислио да моли велику господу да на мене утичу. Тако је најзад и успео...

Једног дана рано изјутра дође ми официр господина државног тужиоца кнеза Никите Јурјевича Трубецког и каза ми да ме његова светлост зове. Обучем се и одем. Кнез ме је одраније знао, примио ме љубазно и почео о оној сенатској одлуци о Црногорцима (о којој сам већ толико пута говорио) и стао ме саветовати да пристанем и пређем с тим Црногорцима под Хорватову команду. Добићу, рекао ми је, чин и даље напредовати на препоруку Хорватову и свакако ћу у тој служби наћи своју срећу.

Одговорио сам кнезу да ја служим на двору и да без воље њеног величанства ни на шта не могу дати свој пристанак. Кнез ми одговори истим Хорватовим речима: да од службе на двору нећу имати никакве користи и да треба да пристанем на оно што ми Хорват нуди.

Замислио сам се после савета тог господина. Нисам код њега дуго остао, опростио сам се и пошао кући. Али није прошло ни сат (још је било рано, било је око једанаест пре подне), кад ето на двоколицама и артиљеријског сержана. Послао га је, рече, Макаров, ађутант грофа Петра Ивановича Шувалова, да дођем — има као нешто да ми каже.

Знао сам да је Макаров знатан човек и да мора бити нешто нарочито важно то што хоће да ми каже. Пре тога се нисам с њим познавао. Одем кући грофа Петра Ивановича, где је Макаров у доњем крилу становао. Кад сам ушао у предсобље, видим да стоји преко десет угледних људи, међу којима су неки били и са лентама — чекају господина Макарова (ако неко има какву невољу, мора наћи пута до њега, јер друкчије не може стићи до грофа).

Сержан, послат по мене, ишао је испред мене да ми покаже пут до Макарова. Он је отишао право у његову собу и известио га да сам дошао. (Ја сам дотле остао у предсобљу заједно с осталима). Мало касније ето опет сержана: каже ми да изволим у спаваћу собу, и ја пођем. Затекао сам господина Макарова при облачењу. Понудио ме је да седнем. Био је врло љубазан. Рекао ми је да му је јуче наредио гроф да пошаље по мене. „Зато сам вас", рече, „и позвао. Хоћу да вас грофу представим", и тада је, како се раније нисмо познавали, извео церемонију упознавања: представио ми се и рекао да му је мило што смо се упознали, а ја сам му се опет захвалио на љубазности, па се и ја њему представим. Запитао сам га затим би ли ми знао рећи зашто ме гроф зове, а он ми одговори да не зна, али да мисли да ће то бити нешто у вези с молбом генерал-поручника Хорвата. „Он је", рече, „био јуче код грофа и чуо сам да је ваше име споменуо."

Одмах сам се досетио да ће и ту бити оно што је било код кнеза Трубецког.

Кад се Макаров обукао, пошао је напред, а ја за њим. Прошли смо кроз ону исту собу где су га многи цело јутро очекивали, али он је прошао тако брзо да нико није могао с њим ни речи проговорити. Кад смо дошли горе до грофа, оставио ме је у соби испред спаваће собе, а сам је отишао даље. Не прође дуго, Макаров изиђе и позва ме. Кад сам ушао, затекао сам грофа како седи и нешто пише. Пришао сам ближе и поклонио му се...

И он ме поче саветовати да пристанем и одем под Хорватову команду, јер је то, рече, за моје добро. „Зашто да будете у некој другој јединици кад можете да будете међу својим сународницима. Уз то, они вам чине част кад желе да будете међу њима, а господин генерал-поручник Хорват, као главни заповедник, може вас увек учинити срећним."

Захвалио сам грофу на његовом милостивом савету, али сам и њему рекао да служим на двору и да не могу ништа предузети без воље њеног величанства.

Гроф ми је одговорио: „Знам да сте на двору, али требало би да се сами о себи побринете и да не пропуштате такву прилику, него да је искористите за времена. На двору вам је свакако лепо, али тамо нећете напредовати."

Гроф ми ништа више није рекао, и ја се опростим, изиђем, одем у свој стан, где сам и ручао.

Знао сам да се сматра за нешто велико кад такав господин, као што је гроф Петар Иванович Шувалов, први сенатор и генерал-фелдцајгмајстор, у држави један од најзначајнијих људи, од ког су сви велики послови зависили више него од иког другог, говори са нижим од себе. Зато ме је разговор с тако великим човеком и тај савет његов довео у забуну, тако да нисам знао шта да радим. Размишљао сам на шта да се решим. Ако одем са двора од своје воље, могу да паднем у немилост и изгубим све добро које имам, а ако, опет, останем на двору, мислио сам даље, и пропустим такву прилику у којој ми се обећава пук и одлазак у армију (што ми и велика господа саветују), презрем и одбацим такав случај, могу заостати у напредовању. Како је већ Текелија, по годинама млађи од мене, произведен за потпуковника, тако ме могу и други престићи и ја остати иза њих, а питање је да ли ћу икад дочекати бољу прилику.

Тако сам седећи код своје куће размишљао, али никако нисам могао донети одлуку ни за једно ни за друго. Оставио сам да преко ноћи о свему размислим, можда ће ми пасти на памет нека срећна мисао. Дан је већ пролазио, наступало је вече, али — наједном је било свршено са мојим размишљањем. Настао је час у ком је сва моја слобода и толико очекивана нада имала да пропадне. Имао сам да се предам судбини у руке, да ме и даље баца из несреће у несрећу, у

тугу и јад... Дошао ми је генерал-поручник Хорват, творац свег мог зла...

Скочио сам кад сам чуо од слуге да је Хорват дошао и изишао пред њега да га дочекам. Он ми је весело ушао у собу и рекао: „Шта радиш, брате? Никако те нема, па сам дошао по тебе. Хајде са мном."

Није ми његова посета била баш по вољи, а још сам мање имао воље да пођем с њим. Изговарао сам се да сам болестан и да сам решио да останем тог дана код куће. Али он се није дао одбити: „Хајде са мном, хоћу да проведемо вече заједно. Сад сам баш пошао кући, а био сам код господе. Ручао сам код генерала државног тужиоца, кнеза Трубецког."

Причао је да се видео и са мојим шефом, Адамом Васиљевичем Алсуфијевом, и да се и с њим разговарао, али о чему су разговарали није ми казао. Није ме никако хтео да остави на миру и био сам просто приморан да пођем к њему.

Разговарали смо цело вече, све до вечере. Он је причао цело време, онако по свом обичају, где је био, шта је видео, и томе слично. При томе се једнако хвалио како је код све господе примљен и како све послове с успехом свршава. — Уто је и вечера била готова и на сто изнесена.

Вечерали смо сви заједно, то јест са свом његовом свитом, која се одмах после вечере разишла у своја одељења. Остадосмо само нас двојица, ја и Хорват, сами. Он опет поче оно исто, и у томе нас је и поноћ ухватила. Ја сам се још држао и на његов захтев нити сам давао речи, нити сам за то неку склоност показивао. Хтео сам да пођем кући, али он ме ухвати за руку и поче да шета са мном по соби, не пуштајући ме.

Најзад се заустави и рече: „Слушај, брате, ја видим да си се ти узјогунио и да сâм бежиш од своје среће, али ти", рече, „још не знаш оно најважније, не знаш колико ја о теби мислим и шта ћу све за тебе урадити." — И кад је то рекао

заћутао је, окренуо се према мени и стао ме гледати, и још једанпут понови колико мисли о мени.

Захвалио сам му и рекао: „Ја не знам какве ви то велике планове имате са мном и зато вам не умем ништа одговорити“ — и опет хтедох да се опростим и пођем кући. Досадило ми је већ да се толико с њим носим; била је поноћ, и ја му рекох: „Време је већ да се одморите. И сутра је дан, па ћемо видети шта ћемо и разговорити се“ — али он ми одговори као у неком заносу, држећи ме једнако за руку: „Не, то се мора још ноћас решити и сад ћу да ти кажем шта ја то хоћу“ — и поче да ме хвали. Говорио је како зна и мене и моју породицу још из Ћесарске и како жели да ме уведе у своју породицу. „Ја имам“, говорио је, „једну братаницу, кћер мог рођеног брата, девојку још младу, зове се Катарина, а ти си, опет, у младим годинама остао удовац. Ето како ја на тебе мислим. Ја ћу ти дати ту моју братаницу, хоћу да се ородимо и да ми будеш помоћник у свему. Ја те сматрам и способним и достојним тога. Хоћу да си први до мене“ — и док је то говорио стајао је преда мном и држао ме једнако за руку.

Саслушао сам Хорватове речи о женидби. Иако је прошла скоро година дана мога несрећног живота као удовца, очи су ми се од жалости замутиле и, како сам се решио да се не женим и како на женидбу нисам ни мислио, одговорио сам му: „Молим вас, оставите се тога“ — и сузе ми потекоше кад сам се сетио своје несреће.

Хорват ме поче световати. Говорио је да нисам ни први ни последњи на овом свету, да се такви случајеви дешавају, и људи се наново жене и наследнике остављају за собом, и да све мора бити онако како судбина човеку одреди.

Ту ми је проповед излагао ваљда пола сата и док ми је говорио, ја сам премишљао каква ли му је то братаница, та кћи његовог брата. Раније сам слушао да је он имао старијег брата, потпуковника, у његовом насељу, Новој Србији, који је та-

мо и умро, али ја га нисам знао, нити сам икога од његове породице кадгод видео. Знао сам само њега, Хорвата, и то још из наше домовине, Ћесарске. Видео сам га неколико пута пре него што се преселио у Русију. Ни за ког другог од његових нисам знао. Слушао сам само да је имао удату сестру и једну братаницу, која се у Русији удала, а о тој другој братаници, о којој ми је сад говорио, уопште нисам знао. И док ми је Хорват говорио, ја сам само о том мислио.

Кад је завршио, рекао ми је: „Кажи ми своју одлуку.“

У име одговора, ја сам га замолио да ми дозволи да се до сутра размислим. „То је ствар важна и о њој се мора зрело размислити.“

Он ми одговори: „Зашто до сутра кад се то може још ове ноћи решити? Шта имаш ваздан да мислиш и решаваш? Овај час је створен да се све у њему реши“ — а руку ми не испушта.

Сав сам задрхтао, језик ми се везао, нисам могао речи проговорити. Предосећао сам нешто страшно, као да срљам у пропаст, или идем на муке и смрт. Најзад, уздајући се у свевишњег, рекао сам му ове речи: „Видим да се ви, ваше превасходство, много трудите око мене и призивате ме, али зар сам ја једини човек на свету? Зар нема никог другог осим мене ко би вам одговарао за то место?“

Он одмах прихвати моје речи: „Погодио си. Ја збиља немам довољно људи, и о томе сам ти одавно већ говорио.“

Ја наставим: „Видим да сте ми наклоњени и да ми указујете и ту велику част: хоћете да ме и у своју породицу уведете. Ја то примам са особитим поштовањем и дајем вам обећање да ћу бити ваш. Али не знам“, рекао сам, „шта ће ми тај преокрет у будућности донети: да ли срећу или несрећу. Ја напуштам и одбацујем од своје воље место и добро које сам до данас имао, и то без икаквог разлога, а, осим тога, можда ћу се лишити и оне награде коју ми је њено величанство цари-

ца изволела обећати. Одазивам се са поуздањем на ваш позив, али само под овим условом: на насеље нећу да идем. Као човек још млад хоћу да служим у армији, с тим да ми дате чин потпуковника, као што сте ми обећали, и пошаљете ме с Македонским хусарским пуком у армију. Пошто се рат с Пруском и даље води, хоћу да се покажем у служби и заслужим част као и други. Хоћу да ме по мојој служби упознаду господа заповедници. А што се тиче женидбе", рекао сам, „она се може свршити кад будем дошао у Нову Сербију. После тога, или бих повео своју невесту са собом да и она, док је млада, види света и туђе земље, или бих је оставио код њене матере — већ како ви будете нашли за сходно."

Хорват ми одговори да ће све бити како ја желим, потврди то својом чашћу и пружи ми руку, па ме загрли и поче љубити. Онда ме узе за руку, поведе у друге собе и поче да виче своје официре, који су били већ поспали и онако обучени лежали. Он их разбуди, они поскачу и почну онако сањиви трљати очи.

„Ево мог новог зета", рекао им је. „Ја сам му обећао своју братаницу, Катарину, и сад је потпуно мој."

Кад су то његови љубимци чули, стану ми се клањати и препоручивати као лукави робови.

Одвајам од осталих једино проту Булића, који је за све то време ћутао, и ађутанта Чернишкова, који је показао нешто чврстине, а Булацел и поручник Вајда остали су преда мном кривци којима се не може опростити. Они су били само оруђе у Хорватовим рукама.

Хорват нареди свом ађутанту да донесе мастило и хартију, рече му да пише и поче диктирати, а ја стојим и гледам шта ће даље бити. Почео је тиме да се Сенату пошаље молба у моје име, и то овако: Правитељствујући сенат је одредио да по жељи Црногораца из Москве будем ја заповедник над њима. Али како су они овде још нови, неорганизовани и малобројни (а нема изгледа да ће нови исељеници доћи, пошто је црногорска комисија укинута), немогуће је основати за њих засебан пук као што они траже. Нема зато смисла трошити толико за њихово издржавање и на тај начин штетити државну касу. Не би ли било зато боље да, као, ја с тим Црногорцима и онима који су дошли из Оренбурга у Москву будем одређен под команду господина генерал-поручника Хорвата, код кога се већ формирају два нова хусарска пука. Ти би људи, опремљени тамо, убрзо били од користи — и ја, као, молим да Правитељствујући сенат донесе о томе одлуку.

Потпишем ту молбу и Хорват је узе себи. Било је скоро четири сата после поноћи, зимско доба, а мени је већ страшно било досадило целу ноћ се с њиме борити, опростим се и одем кући.

XIII

Изјутра око девет сати пошаље по мене мој шеф, Адам Васиљевич Алсуфијев, свога ордонанса — зове ме. Ја се брзо обучем и одем његовој кући. Он поче да ми прича: „Јуче сам се", вели, „видео с Хорватом. Одмах је стао јуришати на мене да вас отпустим с двора. Он каже да сте ви већ пристали да будете у његовој команди."

Ја оборим очи и почнем меким гласом да је Хорват био јуче код мене и да ме је звао у своју јединицу. Он сада спрема у армију новоосновани Македонски хусарски пук и мене поставља за заповедника тога пука, са чином потпуковника. Ја сам му рекао да желим да служим у армији и, ако ме двор разреши дужности, да ћу пристати да с тим пуком пођем у армију и њим командујем.

Адам Васиљевич, као паметан човек, видео је одмах из мојих речи да је то већ свршена ствар и рече: „Видим да сте се вас двојица већ споразумели, али нисам се надао да ћете тако урадити, да ћете напустити своје место. Зар вам је досадило

добро које сте уживали? Неко би скупо платио то што сте ви бадава имали. И зашто ми нисте о томе раније говорили, него сте се сами у такву једну ствар уплели?“ — и онда додаде: „Добро, рефери-саћу о томе царици.“

Ја сам му поновио да имам жељу да служим у армији, а он ми на то кратко одговори да ће известити царицу, и онда заћута, а после четврт сата, кад је већ хтео да оде од куће (ја сам још тамо стајао), окрете се и запита ме: „Познајете ли ви добро Хорвата?“

Ја му одговорим да се с њим знам још из Ћесарске, а он ми на то рече: „Па, нека вам буде. Само, мени изгледа да ће ускоро бити комедије међу вама.“ — С тим је изишао из собе, сео у каруце и отишао.

Тада сам јасно видео да је Адам Васиљевич врло незадовољан тиме што сам урадио. Мислио сам у себи: како ли ће о томе известити царицу? Можда његов извештај неће ићи мени у прилог. И какав ли ће одговор оданде доћи? — и више сам очекивао зла него добра. Наједном ме је стала мучити брига и ја се почнем кајати — али било је касно. Тако се вратим кући.

Хорват је тог дана збиља поднео представку Сенату да ме произведу за потпуковника, али не у Македонски, него у Бугарски пук. Уз моју молбу приложио је и писмо које је добио од Црногораца кад је пролазио кроз Москву (о томе сам већ говорио), а није заборавио да помене и људе које су из Ћесарске довели поручник Јездимировић и ађутант Марков, јер су и ти људи припадали црногорској комисији, и, према томе, тражио је да и њих придодаду Црногорцима и молио да се и о томе донесе одлука.

Али Сенат је на ту представку одговорио да ми се чин потпуковника, без наређења њеног величанства, не може дати, него ме може произвести само за вишег мајора, као што ми по реду следује, и, осим тога, да ће тражити да ме дворска канцеларија разреши дужности. Тог истог дана Хорват

је у Сенату променио своју представку и затражио да ме Сенат, као вишег мајора, постави у Бугарски хусарски пук (као што је тражио и у првој представци), а Алексеја Костјурина, коме је исто тако дат чин вишег мајора, у Македонски. За ту промену он ми је рекао тек кад се вратио кући.

Одмах сам видео ту моју тобожњу срећу. Видео сам да ми је већ од почетка пошло све наопако. Рекао сам Хорвату да ми то није право, а он ми је одговорио да је то једна ситница и да то није ништа. „Чим“, рече, „стигнем у Нову Сербију, послаћу представку о теби и ти ћеш сигурно добити чин. Ето ти примера“, рекао је показујући ми на Костјурина. „Тек је четврти месец како је произведен за нижег мајора, а сад је већ виши мајор. Тако ће бити и с тобом. Све што ја предложим, Сенат одобрава. И није важно што си одређен за Бугарски пук. Све стоји само до моје воље, ја могу да вршим премештаје из пука у пук како хоћу и да шаљем људе куда хоћу.“

И онда је наставио како ће ми пред полазак Македонског пука дати чин потпуковника и превести ме у тај пук, а Костјурина ће поставити на моје место у Бугарски пук. Ја сам био просто слеп од те празне наде и његових речи — и све му поверовао. На томе је и остало.

Убрзо после тога сазнао сам да Сенат тражи да ме дворска канцеларија разреши дужности, а онда — да ме је већ и разрешила.

Сутрадан ме је Адам Васиљевич позвао и известио да сам по својој жељи и захтеву Сената, после његовог реферата царици, разрешен дужности на двору. Пожелео ми је срећан пут и у новој служби успеха, дао ми је запечаћен коверат за Војну колегију, у ком је био акт о мом разрешењу, и рекао ми да ће ме Колегија упутити на Сенат.

Почео сам га молити да ми се реши она моја молба на коју сам толико чекао. „Надао сам се“,

рекао сам му, „да ћу вашим настојањем добити од њеног величанства милост и награду за свој труд."

Он ми је рекао да сада није време о томе говорити, „а ако касније царица буде изволела да вас чиме награди, вас ће већ наћи. Нећете", рече, „остати необавештени, а што се тиче ваше молбе, нећу пропустити да је не поднесем царици, чим се укаже згодна прилика."

После тога није хтео ништа више да каже. И тако смо се опростили. Ја сам отишао затим Хорвату и испричао му да ме је дворска канцеларија разрешила и да ми је дат акт за Колегију.

Како је било још доста рано, одем у Колегију и предам коверат који сам донео од Адама Васиљевича. Тамо су га отворили и прочитали. О мојој служби и задатку који ми је био поверен речено је, истина, похвално, с објашњењем да сам на захтев Сената премештен. И то би све још било у реду, али кад су други акт прочитали, ја сам се страшно и изненадио и растужио. У њему је казано да ми је на рачун дворске канцеларије дато из државне касе петсто рубаља и да ми се тај новац има сада да одбије од плате, врати у државну касу и да се о извршењу тога извести дворска канцеларија.

Господа чланови Колегије су ме питали какав је то новац и кад ми је дат, а мене је било стид да кажем да сам га добио на рачун оне суме коју ми је њено величанство царица обећала дати као накнаду за поднесену несрећу, него сам рекао да сам га добио за своје потребе, и тако сам изишао из канцеларије. Мој акт је предат секретару да га отпреми у Сенат, а послано је и обавештење државној каси да ми се додели плата са додацима према петроградским ценама од дана мога прелаза из дворске канцеларије у Сенат, а оних петсто рубаља да се задрже и да се о томе извести дворска канцеларија.

Из Колегије сам отишао Хорвату и испричао му шта ми се десило, а и то како сам изгубио петсто рубаља. Он ми, смејући се, рече да за том

ситницом не жалим и да сви ти губици нису ништа спрам оног до чега ме он мисли узвисити, и запита хоћу ли скоро из Колегије прећи у Сенат.

Тог дана сам доживео још један удар: одузета су ми дворска кола, коњи и слуге, са свим другим принадлежностима и станарином. И тако сам био приморан да узимам приватна кола ако нећу да идем пешке, и да их плаћам својим новцем.

Тај дан ми је био врло мучан. Увидео сам већ своју погрешку. Било ми је јасно да ми је врло слаба нада да преко Адама Васиљевича добијем неку награду. Требало ми је зато да се с њим разговорим и да га замолим да ми се бар она сума од петсто рубаља не одузме. Одем, дакле, сутрадан његовој кући, али на улазу пресрео ме је слуга и рекао ми да господин није код куће, да је некуд отишао, а он не зна куда.

Схватио сам да је и Адам Васиљевич урадио по обичају господе: кад неће с неким од посетилаца разговор, нареди слузи да га дочека и каже да је господин болестан, да је сад баш узео лек, или да није код куће. Тако се вратим. Али да ми се и други пут то не деси, одем до двора да видим хоће ли тамо доћи. И збиља је дошао. Дочекао сам га на улазу у галерију и замолио га за дозволу да га код куће посетим. Пристао је и рекао ми да ће у три сата после подне бити код куће.

Како сам био врло узнемирен, нисам отишао Хорвату на ручак, иако је слао по мене. Рекао сам да сам болестан и ручао код куће.

Нешто пре три одем Адаму Васиљевичу. Био је ипак пажљив, примио ме је и саслушао моју молбу о оном новцу и онда ми је одговорио да је то што тражим немогуће и да се тај новац мора вратити зато што нисам сачекао одлуку по својој молби него сам пре одлуке напустио своје место. Царица је, рече, тиме била незадовољна. „А какво ће решење бити, то се још не зна, и зато се тај

новац мора вратити“ — друго ми ништа није умео рећи.

Разговор је био кратак и без резултата. Видео сам само да од оне толико очекиване награде неће бити ништа. И тако оставим Адама Васиљевича, опростим се с њим и пођем Хорвату. Испричао сам му какав сам одговор добио и да сам сву наду изгубио. Он ме, међутим, није сажаљевао. Било му је само криво што сам Адаму Васиљевичу ишао и с њим разговарао. И опет ми је поновио своје раније речи: да је то све маленкост и мала штета према оном што ми он спрема, и додао да више тамо не идем и о томе не говорим.

После шест дана добио сам отпуст из Колегије, положио сам у државну благајну оних петсто рубаља и прешао у надлежност Сената. Даљу бригу око мојих ствари узео је Хорват на себе.

Он ми је тих дана, према својој представци, израдио чин вишег мајора у Бугарском хусарском пуку, а Костјурину, с истим тим чином, дао је Македонски пук.

Хорватовој јединици додељени су Црногорци из Москве и сви исељеници које су довели поручник Јездимировић и ађутант Марков, али с наредбом да се сви ти људи распореде по својим жељама: или ће у Хорватову јединицу или у армију, у друге хусарске пукове, а ако се деси да неко од њих не жели да остане у Русији, да се томе да пасош и да се отпреми преко границе — само да се прекину и избегну они немири и да се Сенат ослободи незгода које је с Црногорцима имао. Хорват је тим наређењима био страшно погођен. Био је бесан на свог пријатеља, вишег секретара Савича, што се није решило онако како је он хтео, то јест, да се сви Црногорци доделе само њему. Зато је свих тих дана био страшно љут и зато је и план променио. Прво је хтео да и мене поведе у Москву и Нову Сербију, а онда је наједанпут решио да ме остави у Петрограду да сачекам решење неких питања које је Сенату

поднео. Рекао ми је само да ће ускоро послати курира по мене.

Све је то било подло смишљено, како сам касније у Новој Сербији сазнао. Није ме повео у Москву зато што је по решењу Сената Црногорцима био дозвољен избор, као што сам већ рекао, па се поплашио да се ја у Москви не предомислим, да не позовем те људе к себи и не пођем с њима у армију, а он остане празних шака. Те су му мисли биле тада у памети и зато ме је оставио у Петрограду.

Он се почео припремати за повратак. Мене је водио господи и говорио како ја ради послова морам остати у Петрограду. Поздравио се са свом господом сенаторима и пожурио на пут. Али ни на растанку није пропустио а да ме не оштети. Измислио је да се истрошио и да неће имати довољно путног трошка, а знао је, међутим, да ја имам новаца (накупило ми се од плате и оног што сам добијао за издржавање; имао сам нешто више од две хиљаде рубаља) и затражио четири стотине рубаља, са обећањем да ће ми дуг вратити чим дођем у Нову Сербију. По својој доброти сматрао сам да треба да га услужим и дам му ту суму, а и његови сарадници почели су да ми се улагују и да траже и они новца за своје потребе и пут. Нисам ни њих одбио, дао сам и њима триста рубаља — у свему седам стотина. И тако су они отишли, а ја остао у Петрограду.

Приметио сам још првих дана да моје трчкарање у Сенат неће донети велике користи, јер су се они код којих су били ти предмети једнако изговарали: те одгађањем за сутра, те другим важним пословима, и тако сам улудо провео месец и по дана. Послао сам Хорвату по пошти један за другим два извештаја, јављајући му да решења неће скоро бити и питао га да ли наређује да све оставим и дођем у Нову Сербију.

У то време стигао је из Ћесарске мајор Иван Подгоричанин, кога сам у вези са црногорском комисијом у почетку споменуо. Црногорски владика Василије Петровић, у договору с мајором Петровићем (Подгоричанин је био с мајором Петровићем у неком сродству, а били су и рођени у истом граду, у Подгорици, у Турској), хтео је да учини добро Подгоричанину. Зато је смислио да га уведе у своју комисију и ради тога је поднео Сенату представку у којој је рекао да му је Подгоричанин неопходно потребан и молио да га у Ћесарској ослободе дужности и упуте у Русију. (Подгоричанин је у то време био још капетан). Из двора је писано у Беч руском министру, грофу Кајзерлингу, да употреби у ту сврху сав свој утицај, што је овај и учинио. Подгоричанина су довели из армије у Беч (пре тога су га произвели у истом пуку за нижег мајора), дали му разрешење и пасош. Тако он дође у Петроград. Ја сам сутрадан дознао за његов долазак и пожурио к њему, као свом познанику, да се с њим видим. Он ме је молио да му кажем на кога да се обрати. Рекао ми је да има од руског министра из Беча препоруку за вицеканцелара, грофа Воронцова.

Да пријатељу учиним услугу, одведем га одмах вицеканцелару Воронцову. Био сам му тада и тумач, јер он није знао ни речи руски, а ни немачки није знао много боље. Гроф је примио писмо и обећао да ће референсати њеном величанству царици о њему.

Подгоричанин је, међутим, добро смислио шта ће грофу преко мене рећи. Рекао је да је он војник, да је служио у ћесарској армији и ратовао против Пруса, да је позван у Беч и да је из самих уста њеног величанства царице аустријске, Марије Терезије, обавештен да га руски двор позива у Русију. „Ја сам", рекао је, „овамо дошао по свом пристанку и молим да ми се то уважи. У Ћесарској се знало за мене и моју службу, али ја сам сматрао за част што могу и овде послужити и овде показати усрдност и верност своју руском

престолу. Ја се уздајем у милост ваше светлости и надам се да ме нећете оставити без помоћи, него да ћете ме усрећити и учинити да будем представљен њеном величанству царици и препоручити ме да првенствено желим да будем упућен у армију."

Гроф је мене и раније знао, а сад, кад је видео да Подгоричанину служим као тумач, запитао је да ли смо нас двојица нешто у сродству или се иначе знамо кад му чиним ту услугу, а ја му одговорим да нисмо у сродству, него да смо стари пријатељи и да смо служили у Ћесарској у истом пуку. Подгоричанин је његове речи разумео и одмах их је прихватио. Рекао је грофу да ми је брат и пријатељ.

Гроф је на то изволео рећи да ће у свом реферату царици учинити све што може Подгоричанину бити од користи и да он, Подгоричанин, нимало не сумња да ће бити награђен милошћу њеног величанства. После тога смо се опростили и отишли господи члановима Војне колегије.

После шест дана гроф Воронцов је представио Подгоричанина њеном величанству царици Јелисавети Петровној. Он јој је пољубио руку и био толико срећан да му је њено величанство царица одмах ту у сали, у Петерхофу, честитала пуковнички чин — тако да је без оклевања пошао на фронт у Пруску. Дат му је новац за пут и команда над бившим Молдавским хусарским пуком.

Ја сам тог официра врло добро познавао. Обојица смо, као што сам већ рекао, били заједно у Ћесарској, у Славонском хусарском пуку. Он је био капетан, а ја у исто време поручник. Кад сам затим прешао у Русију и постао нижи мајор, ја сам, треће године после мога одласка оданде, послом црногорске комисије опет дошао у Ћесарску и затекао тамо тог истог Подгоричанина још увек као капетана. Он ми је тада долазио и показивао велику жељу да владика с мајором Петровићем поднесе што пре о њему представку

Сенату, с молбом да се у Ћесарској разреши дужности и додели црногорској комисији. Кад му је то учињено и кад га је мајор Петровић обавестио о томе, он је ту ствар чувао као највећу тајну. Али кад је добио отпуст и дошао у Русију (црногорска комисија је већ била укинута и послови црногорског владике постали срамота), он у Петрограду не само што црногорску комисију није помињао него није хтео више ни да зна за њу. У причању је увек само своје пресељење уздизао: он је, као, позван и доведен у Русију и зато очекује нарочито одликовање — као што му је срећа и донела да одмах добије пуковнички чин. Међутим, ничег нарочитог у себи није имао. Једино што је његова огромна фигура падала у очи. Иначе, био је прави сељак и једва је био писмен. Али, поред свега тога, у Русији га је послужила срећа. Све му је ишло наруку и он је из свега извлачио корист, и то до краја службе, све до дубоке своје старости. Стекао је почасти и богатство. Служио је добро, али ни прстом не би макао без неке користи. Умео је да стиче, али, морам рећи, ипак није био тврдица, живео је лепо. Имао је и добрих особина, и штета што је све подређивао интересу. И нико не би поверовао да би човек с таквим особинама умео да губи велике паре на картама. О њему ћу још много говорити и у овом другом а и у трећем делу ове моје књиге, зато што сам и због њега био у служби унеколико оштећен.

Сад ћу опет наставити о Хорватовим пословима. Хоћу да кажем да сам све време одлазио у Сенат и у куће господе, а најчешће вишем секретару Савичу Јермолајеву. Одлазио сам и молио док ми нису на крају казали да се сад на двору одржавају велике конференције о рату, да су господа сенатори сваки дан тамо и да за приватне ствари немају времена. Кад сам добио такав одговор, нисам хтео више ни досађивати, него сам чекао да ми Хорват одговори на мој извештај. После његовог одласка живео сам два месеца у Петрограду празним и беспосленим животом и једва сам почетком трећег месеца дочекао његовог курира, наредника, који је дошао са новим представкама за Сенат и наредбом за мене да с њим пођем у Нову Србију. Рекао сам да нека акта која ми је донео сâм однесе у Сенат, а ја сам се почео припремати за пут.

И тако пођем с тим наредником из Петрограда за Москву. Тог мог сапутника нисам раније познавао (а он је, по његовом причању, био Хорвату врло близак, што сам и сâм касније видео), виђао сам га само да служи за столом. Кад смо се на путу упознали, почео је околишно и врло тајанственим гласом говорити како ме сажаљева што сам своје место у Петрограду напустио и што идем тамо. Опазио сам из његових речи да ту нешто има и почнем с њим лепо: јели смо заједно и, да ми не би у путу било досадно, посадио сам га поред себе у кола и почео да га испитујем о животу у Новој Србији, о новим пуковима и о свему другом.

Он се мало-помало ослободио и опет поновио како ме жали. То је био паметан човек, па иако је био прост, расуђивао је правилно и био поштен. Звао се Иван Маргажић. Између осталог, запитао сам га и зашто ме сажаљева. Он онда поче: „Молим вас, немојте ме одати кадгод у разговору кад тамо дођете, јер бих страдао."

Страшно сам желео да чујем шта ће ми рећи. Казао сам му да се не плаши и клео му се да нећу никад ништа о њему проговорити.

Он ми онда поче причати: „Вас је, господине, Хорват обмануо. Кад је дошао у Нову Србију, он се смејао. Ја сам често слушао како говори за столом о вама. Причао је како вас је обрлатио и како вам је завидео кад сте му на дворским колима са слугама долазили, и како сте брзо тај екипаж изгубили и како сте морали да наимате кола и новац свој трошите. А и новац је помињао. Че-

сто је причао са капетаном Булацелом и поручником Вајдом како су вешто умели да вам измаме новац за пут, како им тај новац уопште није био потребан и како су га узели само да вас оштете. Спомињао је и Црногорце. Није их, каже, никако могао у своју јединицу привући док вас није прво придобио. А у Петрограду вас је намерно оставио само да изведе оно што хоће."

Почео сам га испитивати где су сад ти Црногорци. Одговорио ми је да је Хорват, кад је дошао из Петрограда у Москву, донео наредбу са собом и рекао им да имају да буду у његовој јединици и „да сте и ви с њима заједно њему додељени. Али неки су од њих вас тражили и нису хтели без вас у Нову Сербију. Он је неке речима умирио, неке избатинао, а неке је у кладама довео. Који су хтели у друге пукове, те су отпремили, а неки од њих уопште нису хтели да остану у Русији, него су тражили пасоше, добили их и отишли преко границе. Оне које је он довео отпремио је у Македонски хусарски пук, а које је недавно из Ћесарске довео поручник Јездимировић и ађутант Марков, пребрао и, како су то били већином женьени људи с породицама, основао је за њих нову јединицу, назвао је Миргородски гарнизон и послао их у Миргород, у насеље. Те људе је завео као нове исељенике, а њихов прелаз је приписао Ивану Хорвату, племићу из Мађарске. Навео је три стотине таквих људи, погодних за службу. О њима је поднео представку Сенату и молио да се том племићу за довођење тих људи да потпуковнички чин. И ја сам", рече, „с том представком сад у Петроград био послан".

Ја почнем испитивати какав је то племић и који је то Хорват, а он стане да прича: „То је, господине, генералов син, дечко од шест година. Он нема никаквог чина, нити је у служби. Његов отац хоће да му да тај чин као што је и двојици старијих дао. И ту двојицу представио је као да су превели исељенике, навео колико је који стотина људи превео (људи који су у разно време сами до-

лазили), и зато су обојица добили потпуковничке чинове. Најстаријем је можда дванаест година."

Саслушао сам врло пажљиво све што ми је мој сапутник причао. Морам само додати да ми те вести нису биле нимало миле. Запитао сам га како је могао сазнати за те Хорватове послове, а он ми је одговорио: „Хорват је сам много штошта причао за столом, понешто чујемо и један од другог, а највише од његовог писара који је непрестано уз њега. Тог писара је двапут производио за аудитора и двапут ражаловао. Како се разбесни, он га ражалује и истуче, па га онда опет постави за аудитора."

Слушао сам и размишљао о дрскости и самовољи које тамо царују. Запитао сам га још и то: „Кажи ми, молим те, је ли говорио штогод о мојој женидби?"

Он се насмеши и поче: „Ја сам вам", рече, „још јуче хтео о том да испричам, али сам се уздржао, а сад, кад сами питате, изволите чути. Чим је Хорват дошао (морам рећи, помало вас је и хвалио), између осталог испричао је и то како вас никако није могао привући све док се није сетио женидбе. А сад, рекао је, можете радити што год хоћете, само кад је он Црногорце добио."

Запитао сам га и за Хорватову братаницу, и где живи. Одговорио ми је да му је братаница још млада девојка, да јој је мати удовица и да живе са осталом децом у насељу, у својој кући, у Криловском Шанцу, у Пандурском пуку, којим је командовао покојни муж госпође потпуковниковице. „Сад у пролазу", рекао је, „биће нам Криловски Шанац на путу па их можете све видети, а касније ћете чути о свему томе и више него што сам вам ја сада испричао."

У тим разговорима наставили смо пут управо до Москве, а кад смо ушли у Москву, он ми рече: „Да свратимо једном трговцу код ког Хорват одлази. То је његов главни набављач, зове се Шекуљутин, живи у Замоскворечју, на Кожевницима, а и мој је познаник."

Ја пристанем. Домаћин ме је лепо примио, дао ми засебну собу, био љубазан и препоручивао ми се као набављач: ако ми буде шта требало, да га не мимоиђем. Упознао сам се с тим трговцем. Било их је два брата, људи виђени. И они су ми испричали доста ствари сличних онима које сам и од свог сапутника чуо: како је Хорват у њиховој кући, у пролазу из Петрограда, поступао сурово са Црногорцима, како је тражио од Војне колегије да му да војну пешадијску пратњу и како је неколико Црногораца који су по свом избору доспели у његову јединицу, кад су почели одбијати да пођу у Нову Србију, ухапсио, батинао и у кладама водио с осталима са собом.

У Москви сам провео дан и ноћ, а онда кренем даље. Шестог дана стигнем у Кременчуг, где се пребацим преко Дњепра, одакле ћу после у Нову Србију. Уз пут свратим и у Криловски Шанац, где је живела госпођа удовица потпуковника Хорвата. Она ме је примила љубазно, али како раније није знала ни она мене ни ја њу, водили смо, као непознати, разговор о свему другом, само о женидби и о родбинској вези ни речи. Али ја сам страшно желео да видим и ону која ми је била намењена. Ушао је у собу прво син госпође потпуковниковице и поздравио се са мном. То је био младић од својих шеснаест година, потпуковник, постављен на место свога оца у исти Пандурски пук, а онда је ушла и девојка. Поклонили смо се једно другом. Нисам питао је ли то кћи госпође потпуковниковице, али сам ипак знао да то мора бити она. Била је старија од брата и морам да кажем да сам био ганут кад сам је видео и да ми се учинила достојна да буде та која ми је намењена. Сретали смо се само погледом, али разговора, због краткоће времена а и зато што се први пут видимо, није било никаквог. Нисам код њих дуго остао, само док нисам променио поштанске коње. После тога сам се опростио и пошао даље.

Сутрадан стигнем у Миргород, у место где је Хорват живео. Примио ме је у почетку прилично љубазно, али се чинио помало важан због свога чина. Мене је титулисао са „господине мајоре". Ушла је и његова жена, он ме представи, ја се поклоних и она седе.

Међу онима који су се тамо десили није ми био нико познат. Дат ми је стан у граду, у близини Хорватове куће. Тај дан ми је прошао само на томе. Из куће нисам излазио докле год нисам распоредио ствари, а сутра изјутра сам отишао Хорвату. Затекао сам тамо неколико официра међу којима су били и они из Петрограда. Само, сада су се држали сасвим другачије. Владали су се некако надувено. Са мном су слабо и разговарали.

Тог дана сам био позван на ручак код Хорвата. За столом су се водили разни разговори. Хорват ме је питао како и зашто његове представке нису решене. Ја сам му одговорио онако како ми је речено: да се због ратних прилика одржавају само важне конференције на двору „и зато", рекао сам, „господа сенатори нису имали времена да долазе у Сенат". Хорват се на мој одговор страшно наљутио и почео сву господу грдити, а највише свог главног пријатеља, вишег секретара Савича. Све време је љутито окретао клобук на глави и претио како ће он Савичу писати већ о томе.

Слушао сам га како бесни и гледао шта ће даље бити — али за столом нико реч да проговори. Једино кад ког што запита тај устане са столице и стојећи одговара. Најзад се окомио на своју жену. Стао је да је грди што је изнесено јело које није припремљено по његовом укусу. Грдио је свакојаким непристојним и ружним речима и чак замахивао виљушком на њу, и то је грдио тако грубо како мислим да не би ниједан прост сељак радио. Она је из почетка хтела то шалом и смехом да прикрије, али јој се на крају смех претворио у плач. Почела је да му говори на мађарском да се макар мене, као страног човека, застиди и да престане с таквим речима. Ја сам разумео

њене речи, али сам ћутао. Хорват се после тога окрене мени и запита ме знам ли мађарски. Одговорио сам да не знам. Он онда рече на мађарском нешто шаљиво и грубо на мој рачун. Тако нам се ручак завршио.

Убрзо после ручка позвао ме је Хорват у коњушницу и почео ми показивати коње, хвалећи их како су од расе. Да му угодим, хвалио сам их и ја, а и били су стварно добри и сви из његове ергеле коју је из Ђесарске превео. Он у својој коњушници никад, преко целе године, није имао мање од педесет грла, а засебно их је имао и у пољу, у ергели. Био је збиља велики љубитељ коња . . .

Тај дан ми је прошао као што су ми пролазили и сви други: понекад сам код Хорвата ручао, понекад вечерао — и две недеље су зачас промакле. Живим у Миргороду, имам своје људе поред себе и по тамошњој скупоћи сам их издржавам, а од Хорвата ниједне речи.

Почео сам од његових официра да тражим новац који сам им у Петрограду узајмио, али сам добио хладан одговор да они дуг признају, али да га не могу вратити — вратиће ми га, казали су, касније, кад буду при новцу.

Мени се ти одговори нису допали, и у себи сам мислио да ћу видети муке док своје не повратим. Тако ми, дан по дан, прође и читав месец. Још не знам шта ће бити са мном. Како чујем, у оном новом Бугарском пуку за који сам ја одређен нема још ниједног човека а ни пук још не постоји. Међутим, Хорват ми говори да направим парадну униформу. Обрадовао сам се његовим речима, нисам у томе видео ништа необично. Упитао сам га само којег пука униформу да шијем, а он ми је одговорио да су код њега за оба пука исте, то јест, да су и за насеље, које се назива Хорватовим, и за Македонски хусарски пук једнаке и по крају и по боји: плава чоха врло богато златом искићена. Да будем, дакле, спреман, сашијем униформу. Мислио сам да ћу убрзо бити по-

слан у Македонски пук као што ми је обећано. У тој нади сам је и направио и потрошио на њу преко триста рубаља, рачунајући и појас. Хтео сам само да се све то што пре реши, па да одем у пук. Кад ми је била готова, ја је једне недеље обучем и одем Хорвату. Он ми, међутим, није ништа рекао, само ми је униформу похвалио.

За то време упознао сам се у Миргороду с неким вишим официрима. Само, из почетка сам морао да будем обазрив: гледао сам да прво упознам какав је ко, јер је Хорват имао неколико својих поверљивих људи, на изглед љубазних и предусретљивих, а у ствари потпуно бескарактерних. Њих је држао поред себе и давао им чинове једино зато да преко њих сазна шта ко каже, шта ко ради, где се увече друштво састаје и ко је с ким у пријатељству. Пријатељство двојице никако није могао да поднесе. Чим би видео да су се два човека спријатељила, одмах је свим силама настојао да их завади и да их омрази. Његови људи су се, опет, трудили да му чине по вољи и сваки дан су извршавали своју дужност: уходили су људе и подносили му извештаје какве је он волео.

Али имао је и добрих и поштених људи, људи који су свој став морали с великом муком бранити и чувати се опадања. Један од таквих био је и неки мајор Шмит. Њега је Хорват тражио и довео у Нову Сербију из некадашњег походног Мађарског пука. Ја сам приметио да тај официр веома ретко одлази Хорвату. Увек је био у својој канцеларији, и кад год сам га видео, увек је био нерасположен. С њим сам се стао ближе упознавати. Он је био родом из Мађарске, али Немац по пореклу, и ја сам с њим његовим језиком говорио. У Новој Сербији било је врло мало људи који су знали немачки, а који су и знали, изговор им је био рђав и неправилан. Кад сам се, дакле, упознао са Шмитом и видео његову исправност, спријатељио сам се с њим још више.

Он ми је много штошта касније у поверењу испричао и искрено ме сажаљевао. Говорио ми је:

„Ви можете потпуно пропасти ако за времена не предузмете мере. Хорват никад не одржава реч и зацело неће бити ни с вама бољи. Он ће вас кињити и на све начине мучити, као што он то већ уме. Он зна да ви имате новаца, а спрам таквих је врло лукав и грдан труд уме да уложи само да човека дограби, да му све отме и да га ували у дугове, јер зна да човек без ичега не може ни на коју страну, него мора ту да остане и, хтео-не хтео, да му се покори. Зато се добро пазите", говорио је Шмит. „Новац чувајте и ником о њему не говорите."

Ја сам му се захвалио на тој пријатељској опомени и постао обазрив.

После месец дана дођоше ми два ондашња трговца Грка, моле две хиљаде рубаља и нуде дванаест процената на годину. Кажу ми да су сигурни и да имају своје имање, али сада су, ето, у невољи, а треба да иду у Ћесарску по чоху за униформе. Како те људе нисам познавао и како ми је било на памети оно што ми је мајор Шмит говорио, ја сам их одбио. Казао сам им да ја немам новаца и да и сам морам тражити негде зајам за своје издржавање — и тако их отправим.

Ја сам тада имао још нешто новаца, али сам се, по савету Шмитовом, чинио као да ништа немам. После, кад сам Шмиту испричао о оним трговцима што су ми долазили, он ми је рекао: „Видите ли да је онако као што сам вам говорио. Не може бити друкчије него да су вам ти људи подметнути. Зато се чувајте и не верујте таквима. Они ништа своје немају. То су Хорватови помоћници који раде у његовим продавницама. Он све ствари узима из Ћесарске зато што бајаги таквих ствари у Москви нема, а набавља их оданде само да официрима може наметнути троструку цену за униформе. После им дуг одбија од плате и на дуг им узима још и камату, тако да официри на име плате не добијају ни копјејке, него остају у вечитом дугу."

После неколико дана ја затражим и од Хорвата оних четири стотине рубаља што сам му позајмио у Петрограду. Рекао сам му да ми новац треба и молио га да нареди да ми се исплати. Он се начинио као да се тога не сећа. Пита ме: „Какав је то новац?" Ја му још једном кажем да је он тај новац узео од мене у Петрограду и да имам за то потврду. Кад сам му споменуо потврду, одмах је окренуо друкчије. „Ја сам", рече, „на то и заборавио" — и казао ми да ће наредити благајнику да ми то исплати. Онда сам му поднео и рачун о трошковима које сам у Петрограду имао док сам ишао по надлештвима ради његових послова. Тражио сам да ми плати за стан, дрва, кочијаше и за друге трошкове које сам имао, и то све по његовом наређењу: за чашћавање сенатских канцелиста и писара у чијим су се канцеларијама решавале његове ствари. Кад ме је саслушао и видео по списку да тражим за све то око двеста рубаља, било му је врло криво. Пружио ми је списак и рекао: „Како можете да тражите тај новац? Па ви бисте на живот морали и тако трошити па где били да били, а ја вам нисам наредио да правите те издатке."

Али ја списак нисам хтео да примим, него сам му још једаред рекао да ми се изда и новац који сам му позајмио и тај по списку.

Он ми је онда одговорио да поднесем захтев Главној канцеларији Нове Сербије, који ће тамо бити на моју жељу проучен. Тако сам и урадио. Уз захтев дуга поднео сам и списак мојих трошкова — али решење се једнако одлагало.

Треба знати шта је та канцеларија значила и какву је вредност имала. Хорват је смислио да је уреди као неку колегију или неку сличну високу установу и назвао је: Главна канцеларија Новосербског корпуса. Од Сената је добио дозволу да с њом све друге канцеларије воде преписку, а она да потпада једино под Сенат. Према природи послова он је поделио секретаре на одељења. Једни су били за војне, други за пограничне, а трећи за

унутрашње и економске послове у насеобини. За вођење тих послова одредио је још шест виших официра. И све би то било и добро и лепо само да он сам није све покварио. Што је себе наименовао за старешину над осталим шефовима и што је учинио да сви други зависе од њега, то се још могло поднети, али он је уз себе поставио и своја два сина, дечаке од тринаест и четрнаест година, који су се код учитеља још учили читању и писању — и њима су се у школу односила акта на потпис.

Тако је био упропашћен цео рад те установе већ и зато што су се сви остали шефови сматрали као потчињени његовим синовима. То се надлештво налазило одвојено. У дворани је био велики сто прекривен црвеном чохом и огледало — као што обично и бива у таквим надлештвима. Хорват је тамо често одлазио, слушао о чему се решава и доносио одлуке, а понекад је, кад му нешто није било по вољи, цепао акта, грдио секретара и преиначавао онако како се њему допадало.

А најчудније и најсрамотније је било то што је долазио на то место као у своју спаваћу собу. Седао је за сто под клобуком, пушио лулу и тако слушао читање аката, а нико није смео ни помислити да му каже да то није у реду.

Како ми је Хорват два дана раније рекао да ће наредити благајнику да ми исплати новац који сам му позајмио, ја нађем благајника и затражим да ме исплати, а он ми одговори да за то није добио никакво наређење. Ја опет одем Хорвату и опет му станем о томе говорити. Он ме је онда запитао: „Зар си ти дошао овамо без новца?“ — и додао да ме сматра за богатог човека, да сам на двору зацело морао скупити велике паре, и да сигурно много и имам, да се само претварам да ништа немам и тражим од њега такву једну ситницу — и најзад, да сачекам решење на молбу коју сам предао Новосербској главној канцеларији.

Одговорио сам му да чак и кад бих не знам колико имао, хоћу ипак своје, и затражим нека

нареди да ми се новац изда. Он онда пошаље по благајника и нареди му да ме исплати, а овај му одговори да у каси нема новаца. „Јеси ли чуо“, упитао ме је Хорват, „шта каже благајник?“ Ја му на то одговорим: „Ја благајнику нисам новац ни дао, него сам га дао вашем превасходству и зато молим вас да ми ви дуг вратите.“

Дуго се то после потезало. Прошло је опет неколико дана док ме нису почели исплаћивати: некад педесет рубаља, некад сто, некад и по двадесет и пет — и једва сам тај дуг извукао, а од оних мојих трошкова по списку није било ни спомена.

Живим у Миргороду ето већ три месеца у неизвесности и без икаква посла. О мојој женидби нико ни речи, и ја станем смишљати како да све то приведем крају и да од Хорвата добијем јасан одговор, а већ сам по свему видео да то неће изићи на добро. Он је био сав створен од охолости и лажи, други су му сви били понизни и држали га као неког бога, а ја се на то нисам могао привикнути.

Он ме је, међутим, претекао, као да је осетио шта ја хоћу. Једног дана пошао је у своје насеље, удаљено једно петнаест врста, па је и мене повео у колима. Уз пут је почео да прича као оно у Петрограду: сав се претворио у љубазност. Хвалио ми је како се у насељу живи у изобиљу, па како је лепо живети на једном месту, у својој кући, и водити економију, и желео да чује шта ја на то кажем и бих ли хтео одустати од службе у армији и остати у његовом хусарском пуку, у насељу. Рекао ми је: „У мом ће пуку ускоро бити једно потпуковничко место. Ја сам за Цветиновића, који је отишао с мојим пуком у армију, поднео Сенату захтев да му се да чин пуковника, и он ће га и добити, а ти би дошао на његово потпуковничко место. И, као што сам ти и раније говорио, оженио бих те мојом братаницом. Остани лепо у Миргороду. Немаш зашто да идеш у рат и вучеш и же-

ну за собом. Даћу ти службу у канцеларији, коју је досад Шмит имао, а њега ћу, неваљалца, отерати с насеља, нећу да ми ту буде" — и поче Шмита грдити и псовати му све на свету. „Поднеси само молбу за постављење, а ја ћу те одмах на ту дужност превести. Остаћеш лепо овде и засновати своје огњиште, а молбу ћу ти одмах послати у Сенат с извештајем да сам те поставио за потпуковника. Шта кажеш на то?"

Одговорио сам му: „Све је то лепо што сте изволели рећи, али ја сам дошао овамо на оно на шта смо се у Петрограду договорили и на шта сте ми ви дали своје обећање и ја само на то очекујем ваше решење. У мојим младим годинама", рекао сам, „потребно ми је да неко време проведем у армији и да се о мојој служби чује. А кад се једаред рат заврши, могу онда и вама по вољи учинити и остати у насељу."

Он ми на то одговори: „Ја видим да ти у насеље нећеш, него хоћеш да се потежеш по свету. Па нека ти буде, само, зажалићеш касније."

Кад ми је то рекао, заћутао је и почео дремати у каруцама. Ни речи ми више није казао, ни кад смо ишли тамо, ни кад смо се враћали.

Кад сам се вратио у Миргород, почео сам се распитивати какву дужност има мајор Шмит, а питао сам о томе и њега самог, не говорећи му ни речи од оног што сам од Хорвата чуо.

Он ми онда поче причати о својој дужности: „Она је названа рачунска комисија, а уредити је нико жив не би могао онако како би Хорват хтео. Та рачунска комисија је највећа дубина његовог лоповлука. У њој се налазе све суме које су се од почетка ове насеобине утрошиле на врбовања, на набавке униформи и друге војне потребе, на плате и провијант. Оне су улазиле и по десет пута из једног рачуна у други, без икаквих рачунских докумената. Многе су од тих сума остале неименоване, само да се ствари заплету и сакрију — а њих је Хорват лепо узимао себи. Сад је све то

пало на мене", рекао је Шмит, „да ја то уредим и рашчистим, а како је то немогуће, он ме је почео гонити. И ви ћете видети какве ће ту још бити муке и да ће ту морати доћи до истраге."

У Миргороду сам се упознао с још једним добрим човеком из Хорватовог хусарског пука, с мајором Бошковићем. Он је био Србин, из Ћесарске. У њему сам нашао искреног, поштеног и карактерног човека. С њим сам се спријатељио и могао о свим својим стварима отворено разговарати.

Сутрадан после мог разговора са Шмитом, рекао ми је Бошковић: „Јесте ли видели какав је Хорват? Јесте ли видели како је сав од лажи и како је без савести? Чувајте се ви њега. Он плете велике замке око вас и има гадне намере с вама. Ми вас сви сажаљевамо. Видели смо како вас је преварио и како вас је својим лукавством одвукао с вашег места на двору, а сад му је још циљ, пошто имате новаца, да вас и њих лиши, да вас доведе дотле да останете без ичега и још да вас ували у дугове. Хтео би да вас измучи па онда натера на понизност. А кад бисте још пристали да одете у насеље, постали бисте сасвим зависни од њега, као што смо и ми. Он вас је из чисте злобе и са двора уклонио, не би ли само дошао до Црногораца, а сад, кад су они у његовој јединици и кад је вас довео, сад се окренуо против вас и држи вас једино са жељом да вас упропасти. Ја и за вашу женидбу знам", говорио ми је Бошковић. „Знам како и то изгледа. Али, кад бисте ви и пристали да останете у насељу, немојте ни сањати да би вам он дао своју братаницу. Не знам да ли ви знате да је госпођа потпуковниковица моја рођака. Ја сам с њом више пута разговарао о томе и знам да би она своју кћер врло радо дала за вас, а знам да би и девојка пристала, али оне не смеју ни помислити да покажу да знају нешто о томе. Знам да је он пре два дана послао по њих и ви ћете само видети шта ће се сад измислити. Он је и њих упропастио. Покојни потпуковник, муж моје рођаке, старији је брат Хорватов и сасвим

је био друкчији од њега, али и он је за живота много од њега препатио. Гонио је и њега и вређао, као и нас, а после његове смрти остала му је жена с децом у сиромаштини. Хорват им је био старатељ и пограбио им сав новац од продатих села у Ћесарској, а моја јадна рођака с децом трпи немаштину и оскудицу у свему. Па кад он тако свој крвни род мучи и угњетава, како тек вас не би. Он је и потпуковника Николу Чорбу мучио и кињио док га није свега лишио. На крају је хтео да га још и у неке ствари упетља и сасвим упропасти. И човек је био просто приморан да све остави и побегне одавде у Петроград, и тако се на једвите јаде избавио од њега. Никола Чорба је мојој рођаки ујак, а Феодор Чорба, мајор у армији, рођени је брат те моје рођаке која толико сад трпи од Хорвата. А Чорбе су били први који су с Хорватом прешли из Ћесарске у Русију, а да они на ту сеобу нису пристали, од свега тога не би било ништа — сем да Хорват са женом и децом дође сам овамо."

Саслушао сам Бошковићеве речи и захвалио му се на њима, па сам онда стао да премишљам шта ћу и како ћу, и решим да се с Хорватом разговорим, да тражим да ми коначно одговори: или ће ме послати у Македонски хусарски пук, или, ако неће да изврши своје обећање, да ме пусти да одем у Петроград.

И тако решен пођем сутрадан Хорвату. Затекао сам га како шета по башти и пуши на лулу. Било ми је мило што ћу се моћи насамо с њим разговорити. Пришао сам му, видим, не изгледа љутит. Затражио сам дозволу да му се обратим и замолио га да му не буде криво то што ћу му рећи. Он застаде и рече: „Па добро, изволи, говори."

Почео сам с тим како живим у Миргороду већ три месеца и како још не знам на чему сам, „а исто тако о мојој женидби нисте изволели ништа решити. И зато, ако вам ја не одговарам и ако не може бити онако како сте са мном уговорили и на шта сам овамо доведен, ја вас молим да ме от-

пустите и дате ми објаву за Петроград, да тражим тамо друго место. На овом, на чему сам сада", рекао сам, „не могу даље остати. Хоћу да имам своје одређено место".

Хорват ме је саслушао не показујући да му је штогод криво. Рекао ми је: „Не треба да се узнемирујете. Ви знате да сам вам обећао да ћу вас поставити у Македонски хусарски пук и о томе ћете ускоро и наредбу добити. Шта могу кад нећете да ме послушате да останете овде у насељу где бисте били потпуно осигурани. А што се тиче ваше женидбе, ако девојка и њена мати пристану, ја немам ништа против."

Мени се његово решење учини сасвим прихватљиво. Друго ми ништа није ни требало. Али он је имао сасвим друго на уму — само да му паднем у замку.

XIV

Сутрадан је пред свима почео причати како ћу убрзо бити упућен у Македонски хусарски пук и како ћу добити потпуковнички чин. Чак је и мени с радосним изгледом говорио како ће тај пук бити сјајно опремљен и да је комора већ спремна. Говорио је и о војсци тога пука: „Све ће то бити дошљаци и сви наочити. Биће доста и твојих Црногораца и ја сам им већ рекао да ћеш им ти бити заповедник. Остаје ти само да се за полазак спремиш, и да набавиш добре јахаће коње, да не будеш постидан с тако славним пуком у армији."

Захвалио сам му се на тој милости и рекао му да ћу лако наћи коње кад будем с пуком пролазио кроз Пољску. А он ми на то рече: „Да видиш како ја на тебе мислим и како сам намеран да те опремим. Што да трошиш новац и у Пољској коње купујеш? Кад ти дајем такав један пук, даћу ти и коње. Новац ми не мораш одмах дати, можеш ми га из армије касније послати", и, узевши ме за

руку, рече: „Хајдемо у коњушницу да ти покажем коње."

Читаоче мој, расуди и сам. Зар ми није довољно милости показао: и да ће ме послати у армију, и да ће ми дати коње скоро без новаца, а уз то и потпуковнички чин? Па како да човек у шта било посумња и да му не поверује кад је он о свему томе јавно говорио и наређивао ми да се за пут припремим? Није ми ни на памет падало да у шта посумњам. А о женидби, мислио сам овако: ако ми је и то суђено, то ће зацело и бити. Али његова препреденост и вештина донеле су нешто сасвим друго.

Он ме је повео у коњушницу и показао ми свог најлепшег вранца и два дората, све младе и добре коње. Бољих у његовој коњушници није ни било. Ја сам те коње добро знао и био сам врло задовољан што ми их даје. Запитао сам га за цену, а он ми је одговорио: „Кад ти их на тај начин дајем, немој да мислиш о цени. Лако ћеш ми платити."

„Ипак", рекао сам. „Боље је и за вас и за мене да ми кажете цену, а ја ћу се после већ потрудити и према томе вам послати новац."

Он је на тај мој захтев стао оцењивати сваког коња засебно, што је укупно износило двеста двадесет и пет холандских дуката. Мени се та сума учинила прилично висока, али по суду његове милости, а и зато што нисам морао одмах дати новац, него сам га могао касније из армије послати, пристао сам и казао да сам задовољан.

Он је одмах рекао да се коњи преведу код мене, наредио да се коњушница поправи и уз коње ми дао шест четврти зоби и шест кола сена. После тога смо се вратили у собу. Мени је, међутим, пало на памет да би се касније из тога могло и нешто друго излећи и да ће зато бити боље да направимо писмени уговор. Зато сам му рекао да ћу му дати признаницу на тај дуг. Он дуго није хтео да пристане, рекао је да то није потребно и да ће

бити онако како смо се договорили. Али ја нисам попуштао, него сам га молио да је узме. На крају је пристао и наредио да се донесе хартија и мастило. Рекао је: „Ето ти па пиши како хоћеш."

Ја узмем перо и почнем овако да пишем: „Одлазим од господина генерал-поручника Ивана Хорвата, као командант Македонског хусарског пука, у армију, у Пруску, и ради тога сам узео од господина генерала три његова јахаћа коња по цени од двеста двадесет пет дуката, коју суму нећу овде исплатити, него ћу је кроз годину дана, или како већ време дозволи, послати из армије" — а на то сам се потписао.

Ту сам изјаву дао Хорвату. Он је примио и прочитао, а онда се окренуо према около стојећима, и са осмехом рекао: „Пазите га како је мудар и домишљат. Добро, нека ти буде. Ти си узео коње, а ја хартију. Али свеједно, обрачунаћемо се пријатељски, нећеш бити на штети."

Мени је изгледало да се и то добро свршило. Нисам имао повода ни за какву сумњу — али време ће показати како ћу касније о томе мислити.

Ја сам примио коње (иако нису вредели оне суме) и почео на њима јахати. Били су збиља добри, али за армију, чему су одговарали, а не да по пољу са псима јурим на њима, као што је то било.

После те наше трговине сањао сам како ћу у рат и радовао се што ћу брзо с пуком у армију, што ћу ратовати, доћи до почасти и што ћу, ако останем жив, стећи од својих старешина признање и уважење за цео век. На памети су ми биле само такве и сличне ствари.

Тих дана је стигла госпођа удова потпуковниковица Хорват са својом децом у Миргород (говорио сам да је по њу послано). Сместила се код Хорвата у засебној згради, у башти. Видео сам се са свима њима и сви су са мном били љубазни. Заволео сам девојку која ми је била намењена за невесту и налазио да нашој вези ништа није стајало на путу. Девојка ми се учинила ваљана, а таква је збиља и била. Опазио сам да сам се и ја

њима допао и изгледало је да ни с моје, ни с њихове стране нема никаквих препрека. Требало се само договорити и брак склопити. Премишљао сам како ћу, кад се оженим, и њу повести са собом. Направићу, мислио сам, добар екипаж па да и она као млада жена види света и стране земље, да се још више просвети кад види туђе људе и туђе обичаје. Ни о чем другом нисам мислио него само о томе.

Трећег дана после доласка гостију, који су ми били тако мили, дође ми изјутра рано мој пријатељ мајор Бошковић и рече ми: „Дошао сам вам с поруком. Послао ме је Хорват да вас известим да, онако како вам је говорио, предате молбу за постављење у насељу. Молба је већ и написана, и треба само да потпишете“ — и показа ми је. „Ако потпишете“, говорио је Бошковић, „он вам обећава одмах и свадбу. То вам је порука од стране од које сам послат, а с друге, опет, стране, по својој савести и пријатељству, ја вам кажем ово: то није ништа друго него Хорватова подвала и превара да вас на женидбу улови, а од ваше женидбе ипак ништа не би било. Ја знам да ни моја рођака, госпођа потпуковниковица, не жели да останете у насељу, а кћер би вам радо дала и девојка има вољу, али не смеју то ничим да покажу, као што сте и сами могли видети. Хорват би вас“, наставио је Бошковић, „ако потпишете ту молбу, одмах поставио на место мајора Шмита у рачуноводство, где не бисте могли наћи ни краја ни конца. Мучио би и вас као што је њега мучио, и на крају би вас још уплео ко зна у шта и потпуно бисте се могли упропастити. У тој су комисији тако немогуће ствари да их ни Хорват никад не би могао расправити и извести на чистину. И то се неће моћи свршити без неког великог ислеђења. Ја вам то говорим“, рекао је Бошковић, „што вам желим добра — а ви сад како изволите тако и радите.“

Захвалио сам Бошковићу на пријатељским речима, а ону молбу, коју је Хорват по њему послао, рекао сам да не могу потписати, него да хоћу да се с његовим превасходством разговорим.

Бошковић је с мојом поруком отишао Хорвату, а ја сам и сам отишао пред вече тамо. Хорват је причао о којечему споредном, а да ми је слао Бошковића, то није помињао. Али ја сам у згодној прилици сам запитао: „Ви сте, ваше превасходство, изволели послати Бошковића и молбу да је потпишем, а ја на то хоћу да кажем вашем превасходству да остајем при ономе што сам и раније рекао. У насеље, сада, у ово време, не могу ићи. Жеља ми је да одем с Македонским пуком у армију, као што сте ви већ и одредили. А што се тиче моје женидбе, очекујем ваше решење. Ви сте сами ту ствар започели и с тим сте ме овамо и довели.“

Хорват ми је одговорио: „Питао сам моју братаницу и њену матер, и оне кажу: кад нећеш у насељу да останеш, девојка неће за тебе. Неће да се потеже с тобом по свету из места у место чак до Пруске. А што се тиче твог одласка у армију, то остаје онако као што сам већ рекао.“

Сутрадан се госпођа потпуковниковица Хорват вратила с децом кући не урадивши ништа — и нити је мени Хорват више говорио о женидби, нити ја њему. Ја сам чак сматрао да је и боље што се на том свршило.

Тог дана кад је госпођа потпуковниковица отпутовала, видео сам се с Бошковићем. Испричао сам му мој разговор с Хорватом, а он ме је уверавао да ни девојка ни њена мати нису ни речи с Хорватом проговориле о одбијању. „Све је он то сам смислио, као што он то већ уме, колико да вас завара.“

Пролази већ и четврти месец откако сам у Миргороду, а још сам у неодређеном положају. Не чујем ни да се Македонски пук припрема за одлазак. И кога год од шефова из Хорватове канцеларије запитам штогод о томе, сваки ми одговара да ништа не зна. Било ми је већ страш-

но досадно и решим да се опет обратим Хорвату. Међутим, он ме је и овог пута предухитрио.

Једног дана дође ми Хорватов писар с наредбом, ја је отворим и почнем читати:

„Пошто сте указом Правительствујућег сената одређени за Бугарски хусарски пук који је формиран, изволите ради оснивања тога пука прећи преко Дњепра у Малорусију и настанити се у месту Манжелеј, близу Нове Сербије. За оснивање тога пука послао сам наредбу Македонском хусарском пуку, који вам се исто тако у близини налази, да вам се из тог пука пошаљу два наредника, четири подофицира, четири каплара и тридесет редова, које ћете изволети унети у списак своје команде са називом Бугарски хусарски пук — и о извршењу тога ме известити. Што се тиче вашег одласка с Македонским пуком на фронт, остаје онако као што сам рекао."

Кад сам добио ту наредбу у којој ми се наређује да оснујем Бугарски хусарски пук (о чему он дотле уопште није помињао), ту нисам имао више шта да размишљам, видео сам да је то очита његова превара. Само, човек није имао за шта да се ухвати, јер је он, да би остао чист, у наредби рекао да ћу бити послан с Македонским пуком на фронт, са речима: „остаје онако као што сам рекао". Он је, дакле, био у праву и ја нисам имао основа да поднесем формалну жалбу. Зато сам намислио да се још једанпут с њим разговорим, да видим шта ће даље из тога изићи.

Узео сам наредбу и пошао Хорвату. Он ме је примио на изглед љубазно и запитао да ли сам добио наредбу и хоћу ли скоро из Миргорода. Одговорио сам му да наредбом нисам нимало задовољан зато, рекао сам, што међу нама није био уговор да ја оснивам Бугарски хусарски пук и што се на тај начин одуговлачи мој одлазак у армију. „Ви сте мене из Петрограда довели с обећањем да до одласка на фронт упознајем пук и официре и у њему свој ред заведем, а и да људи мене упознаду."

А он ми је на то одговорио: „Па то неће дуго трајати, а основ Бугарском пуку треба баш ви да дате, јер кад ви одете с Македонским пуком у армију, а мајор Костјурин дође на ваше место, треба да има коме да командује, да се човек не нађе на све то уврећен. Зато будите потпуно спокојни и не сумњајте ни у шта, него изволите поћи због."

Хорватов одговор се слагао с наредбом и личио је на истину, и кад сам се мало прибрао, решим да пређем Дњепар, да почнем оснивати Бугарски хусарски пук и да тамо сачекам полазак у армију.

Пошао сам из Миргорода, а како ми је у пролазу био Криловски Шанац, где је живела госпођа потпуковниковица Хорват, свратио сам и њиховој кући да је поздравим. Примила ме је врло љубазно и сместила у један стан близу њихове куће. Остао сам и на вечери и разговарали смо се пријатно. Питала ме је куда идем и хоћу ли се скоро вратити. Испричао сам јој каква ми је дужност наметнута и да ћу се настанити с друге стране Дњепра, близу њих. Видео сам и девојку. Гледали смо се лепо и разговарали како већ пристојност захтева. О женидби нисам ништа помињао, а исто тако ни они. И тако смо се то вече растали. А сутра изјутра послала је госпођа потпуковниковица по мене. Кад сам дошао, изнели су кафу и задржали ме на ручку. Кад сам пошао на пут, испратиле су ме госпођа потпуковниковица и моја невеста до њиховог мајура, удаљеног око седам врста. Тамо смо остали једно два сата, а онда смо се опростили, и ја наставио пут и заноћио у пуку.

Сутрадан сам прешао преко Дњепра, прошао кроз град Кременчуг и стигао у место Манжелеј, како ми је наређено. Уселио сам се у стан, па сам известио Македонски пук о свом доласку и затражио да ми, према наредби, пошаљу људе из овог пука, које су ми убрзо и послали. Само, при-

метио сам да сам добио све оно што за њих није ваљало: саме пијанице и силеџије. Али шта сам могао? Примио сам их и известио Хорвата о томе.

Затим су ми убрзо додељена и два заставника. Један је од њих наименован за комесара, али је остао као ордонанс код Хорвата, а за другог је наређено да се пошаље да врбује људе изван Русије, куда је и отишао. И тако сам имао на списку два официра, а у ствари ниједан ми од њих није био у пуку.

Од тог времена почели су ми мало-помало пристизати нови људи из пољског дела Украјине, махом дезертери из Ћесарске и из пруске армије. Њих је тамо био велики број, а мој их је заставник себи примамљивао. И из Молдавије су људи разних занимања долазили у Пољску и прелазили у мој пук. И тако се за пола године нашло око две стотине таквих људи у мом пуку.

С њима сам имао грдне муке и посла од самог почетка. Сви су били тврдоглави, покварени и пијанци и сваки дан су између њих и тамошњих становника избијале свађе и туче. То је била гомила људи која је по неколико пута прелазила из једне државе у другу; служе неко време, па се опет врате. Најзад су стигли и до Русије, у моју јединицу. А уза све тешкоће које сам с њима имао била је највећа та што за њих није било ни плате, ни одела, ни хране, и ја сам био приморан да, према Хорватовом наређењу, издржавам те људе са провијантом од тамошњих сељака, с тим да им се за све касније плати. Али то није ишло без тешкоћа. Морао сам да водим велику преписку са земском управом око тога и да налазим начина да смирујем оне што су се жалили. Обећавао сам сељацима да ће им све бити исплаћено кад нам стигне плата и давао им писмене обавезе. А и своје потчињене сам смиривао. Из почетка лепим, а, кад је била потреба, и кажњавањем — и на тај начин их одвраћао од свађе и туче, које нису биле ретке. Било је ту људи разних нација из читавог света. Они су се одвајали у партије према народности и често се између себе свађали и тукли, па се чак и ножевима боли, а од свију су били најгори покрштени Турци и Татари. Дешавало се да се напију и потуку, а престрашени становници или су бежали из села или су се затварали у куће. И ја сам с великим трудом и муком све то смиривао и свим начинима то зло сузбијао док их нисам најзад потпуно смирио и довео до међусобне слоге.

Како нисам имао никакве војне опреме ни пушака, људи су ми остали без војне обуке и проводили, без икаквих обавеза, све време у беспослици. За дисциплину већ нису ни знали. И зато сам био приморан да ипак некако започнем с војним вежбама. Направио сам дрвене пушке, људе сам постројавао, маршировао с њима и учио их вежбама. Учио сам их како се руски називају јединачне вежбе и вежбе у строју — једном речи, учио сам их свем војничком знању.

Почео сам их изводити у великом броју и без потребе на стражу, да их научим свакодневном смењивању. Увео сам и ноћне straже по селу и учио их све, а нарочито оне који раније нису били војници, како да држе оружје на стражи, како да се на руском одзивају, како да сачекају патролу, како да извршују команду „к оружју", и како да дају лозинке и одзиве подофицирима на стражи. У таквом сам послу провео с тим људима читаву годину. За то време накупило ми се преко триста људи.

У то време стигла нам је и плата за целу годину. За Македонски и Бугарски пук, по Хорватовом распореду, сваком је хусару припало по тридесет и шест рубаља. С тим се имало платити за провијант, чизме с мамузама, рубље, галстук, чешагију, четку и торбу, поткивање коња, покровац, војнички сандук и зобницу. Кад сам добио ту суму, прво сам исплатио домаћинима издату храну, а измирио и све остале хусарске дугове и на те суме узео признанице.

А како су ми људи били без униформе, наредио сам да им се од простог сивог сукна направе за прву потребу шињели, чакшире и бунде, а преостали новац дао сам им у руке. После таквог ваљаног обрачуна, људи су ми постали веселији. Све што сам их учио, прешло им је у навику. Мене су јако заволели. А од земске управе није било више никаквих жалби.

У Македонском пуку, како сам могао чути, није ишло баш најбоље. Те зиме су им побегли многи људи и одвели са собом и коње преко залеђеног Дњепра, а неки су прелазили и пешке преко границе у Пољску, заједно с униформама и другом спремом. Велике жалбе земској управи стигле су и до Сената, и Хорват је због тога добио жесток укор и наредбу да поведе истрагу. Хорват је одредио да ја ту истрагу водим. Доделио ми је три официра из насеља и затражио да малоруска земска управа пошаље из Лубенског козачког пука чланове комисије. Ствар се имала да испита у команди Македонског пука, у малом месту Чигирин-Дубрави.

Пошао сам тамо преко воље, јер сам у пуку, као надзор, оставио само наредднике, подофицире и капларе, па сам се бојао да се у мом одсуству не десе неки нереди, и — као што сам и слутио — сазнао сам касније какву ми је замку Хорват плео.

Кад су се искупили чланови комисије, дошао је и Хорват. Мајора Костјурина не само да је укорео због нереда његових потчињених него га је јавно пред свима нагрдио. Био је страшно љут. Неколико стражара, који му се нису учинили довољно чисти, крвнички је избио.

Затим је послао и по пуковника козачког Лубенског пука, у чијем је насељу био Македонски пук, и по козачког пуковника, Остроградског, из Миргородског малоруског пука, у чијем је насељу био мој пук. Оба су пуковника са својом пратњом дошла, и Хорват се с обојицом спријатељио. Ни пред њима није крио како је незадовољан оним што је Македонски пук починио. Грдио је мајора Костјурина свакојаким речима. У Чигирин-Дубрави је остао шест дана. Ја сам приметио да је за то време нешто с лубенским пуковником преговарао и да су се као у нечем споразумели, а исто тако и да се миргородском пуковнику, Остроградском, увелико додворава и с њим, шетајући по башти, врло често разговара. Онда су привукли још и пуковника Љаховича, пуковског писара (чин који се код малоруских козака врло цени), а ја сам из прикрајка само гледао шта се ствара. Пуковници су се после тога разишли, а сутрадан је требало да се и Хорват врати. Мени је на растанку рекао и нарочито ми нагласио да се никуд и ни у ком случају не одвајам од комисије, него да одмах започнем с радом, и онда је отишао.

Ја сам хтео одмах после његовог одласка да започнем тај рад, али су ми козачки чланови комисије који су ми били додељени рекли да их је Хорват ради неких њихових послова ослободио за шест дана — и тако они оду, а ја останем сам.

Прође и тих шест дана, те господе нема, а ја без њих нисам могао ништа започети. Пошљем курира по њих, али они не долазе, одлажу још за четири дана. Ја опет шаљем курира, пишем њиховом пуковнику и тражим да ми их одмах упути, али ми ни то није помогло. Пошаљем онда курира Хорвату. Известим га да малоруских козачких чланова „откако их је ваше превасходство ослободило за шест дана, још ни данас нема“, и да ја ту живим без икаквог посла, да још нисам ништа ни започео, и питам шта да радим.

Хорват ми је послао заповест да останем где сам и да се оданде не мичем, а за оне чланове каже да је писао лубенском пуковнику да ми их пошаље. Ја сам после тога остао још целу недељу и проводио живот сасвим напразно. Кад наједном, ето ми курира, подофицира, с извештајем из мога пука. Каже како су из Миргородске козачке канцеларије послана у наш пук два потпуковника и

како су ови побунили домаћине код којих су наши хусари живели, распитивали се за штете од хусара и наговарали сељаке да пишу жалбе на њих. Сељаци су се испрва изговарали, причао ми је подофицир, да немају никакве штете и да су недавно примили све што су им хусари дуговали, али потпуковници су их ипак приморали да се жале и неки су од њих стали већ да нападају хусаре, да их грде, псују и избацују им ствари из својих кућа. Због тога је дошло и до туче на два места и почела већ и побуна. „И ако ви", рекао ми је подофицир, „брзо не стигнете, бог зна шта све може да се деси."

Све сам то саслушао и како сам знао да у мом пуку сем наредника и подофицира није било никог ко би се за пук заузео, напишем Хорвату да је, после мог одласка према наредби његовог превасходства, у мом пуку дошло до немира због козачких потпуковника и да се зато одмах морам вратити да видим у чему је ствар. Осим тога, јавио сам му да малоруски чланови још нису дошли, да ја седим без посла и да сам у таквим приликама приморан да оставим своје место и вратим се у пук. — О томе, да одлазим, известио сам и Сенат.

Кад сам сутрадан стигао у пук, затекао сам велики неред и чудне неке ствари. Приведени домаћини, научени од козачких потпуковника, жалили су се на хусаре и нико више није хтео да им даје храну, као што је било уговорено. Ја сам на то затражио од оба потпуковника да ми даду писмене сељачке жалбе да их сам праведно решим.

Нису ми их у почетку хтели дати. Изговарали су се да их морају однети својој команди, али ја нисам попуштао. Захтевао сам да ми се тужбе покажу. Ако неће, рекао сам, да ми их покажу, мој пук неће ништа одговарати, све и кад би дошло до неког испитивања. После тога су пристали и дали ми их. Кад сам их разгледао, ништа друго у њима нисам нашао осим оног што ми је

већ било познато: да су домаћини хусаре хранили и да им је за то све исплаћено (ја сам, уосталом, за све то имао тачне потврде). Осим тога никакве друге штете није било — једина је штета била та што сељаци више нису хтели да дају храну на веру.

Рекао сам потпуковницима да ту наредбу о снабдевању хусара нисам ја издао и да ја ту храну нисам тражио од своје воље, да је та наредба од команде и да је још с почетка направљен уговор са сељацима колико ће за шта месечно примити, да је старо све исплаћено, а за оно што се опет накупи платиће им се чим буде плата стигла.

С великом сам муком тај неред смирио, и тако су потпуковници отишли.

Тог истог дана дошао ми је један човек послан од мог пријатеља потпуковника у истом том козачком Миргородском пуку. Он је био на вашару у једном малом месту, Голтве, удаљеном од мене једно десетак врста. Писао ми је да дођем што пре. Има, каже, да говори нешто важно са мном.

Отишао сам без оклевања, а он поче овако: „Ја мислим да сте ви врло узнемирени због вашег пука." Одговорио сам му да је збиља тако и испричао му све што сам затекао, а он ће ми на то: „Рећи ћу вам нешто у поверењу, зато што вас волим. Треба да будете обазриви. Људи око вас желе да вам нашкоде" — и поче ми причати како је Хорват замолио пуковника Остроградског и пуковског писара Љаховича (ког сам раније поменуо) да нађу начина да ми узбуне јединицу и наговоре сељаке да се жале на мене. „Зато су у вашем одсуству послана наша два потпуковника да вам у насељу побуне сељаке. Ја сам сазнао и да су отишли и какво су наређење добили. Наш пуковник је рекао да ће се то лако постићи зато што ви нисте тамо и што вам је Хорват наредио да се не мичете од комисије, а то је учинио зато да потпуковници за то време могу да заврше свој посао."

Ја сам се вратио истог дана у пук, а сутра изјутра добио сам на мој извештај наредбу од Хорвата да му одговорим како сам смео прекршити његово наређење и одвојити се без дозволе од комисије — и заповедио ми је да се одмах вратим тамо где ми је наређено.

Преко курира, Хорватовог ордонанса, а иначе подофицира мога пука, добио сам и писмо од једног мог пријатеља, без адресе, без потписа и писано туђом руком. Подофициру је само речено да га сигурно преда у моје руке. Ево шта је било у њему:

„Непријатељ не престаје да смишља како да улови праведника. Ја мислим да си у великој опасности. Тебе приморавају да испуниш ‚његову' вољу. Настоје да те у чем било окриве па да те ставе под истрагу и суд. ‚Он' чека само жалбу на тебе и твоју команду — о чему те извештавам."

То писмо и оне речи које сам чуо јуче на вашару од мог пријатеља били су ми знак да ме препредени Хорват не престаје гањати, па иако ми је наредио да се вратим комисији у Македонски пук, ја се нисам вратио. Видео сам да се око мене плету замке и, кад бих отишао, да би се могло још веће зло десити; зато сам решио да не идем. Њему сам одговорио да ићи не могу и као разлог навео то што у пуку немам никог од официра да оставим, а и то што су у мојој јединици она два козачка потпуковника, послана од Остроградског, направили буну с намером да окриве мене и моју јединицу, учећи сељаке да подносе жалбе. „Иако је све то мојим доласком осујећено и смирено, ипак не могу", рекао сам, „своју јединицу без старешине оставити, иначе би се могао сличан случај догодити."

Место траженог одговора, ја сам му послао тај извештај — и на томе се и свршило. Ја у Македонски пук нисам отишао, и та је комисија сама од себе пропала.

У томе је прошло лето и наступила јесен. Убрзо после тога Хорват ми је наредио да пређем с пуком у друго место на кантонирање, у области истог тог малоруског козачког Миргородског пука, у мало место Белоцерковку.

Извршио сам тај прелаз без муке, јер ми је то место било близу. Стигао сам тамо за један дан и распоредио људе по становима у Белоцерковки и по околним селима. Ти нови станови били су нам згоднији од старих, али Хорват ме није преместио да ми угоди, него да ме и даље смишљено ломи. Једнако је смишљао како да у мом пуку дође до неке неисправности, па да до њега дођу жалбе.

Чим сам се доселио у Белоцерковку, упознао сам се с козачким сатником Жуковским. Он је првог месеца био врло љубазан и исправан, и између нас је дошло до великог пријатељства. И све мислим да би тако и остало само да се непријатељ није умешао.

Говорио сам већ да је Хорват једнако смишљао како да ми напакости. Опет је замолио козачког пуковника Остроградског (ја сам био у његовој области) да некако удеси да ме ондашњи људи оптуже, и да му о томе поднесу представку.

Тај подмукли план почео је тиме што је пуковник позвао сатника Жуковског и у том смислу издао му наредбу, и тако од њега створио своје оруђе. И мој ти се сатник покорио заповести свог пуковника и почео се полако удаљавати од мене и избегавати ме. Чак се и одселио из свог стана и прешао у насеље, па онда стао наговарати и бунити своје козаке и домаћине да подносе жалбе на хусаре (и о томе сам дознао од мог пријатеља). И тако сатник како је почео, није се заустављао. Ја сам, међутим, држао своје људе у јакој дисциплини и они су ми, већ и због тога, били у свему послушни. Ништа се неповољно није десило и ништа ми нису могли подметнути.

У томе је и зима прошла. У Белоцерковки сам провео скоро годину дана, а за то време још

се повећао број људи у мојој јединици. Имао сам већ близу четири стотине, које с чиновима, које редова, а добио сам и пет официра: једног капетана, два поручника и два заставника. И тако се мој пук почео с великим успехом развијати, а што је било још лепше, од почетка до краја ниједан човек није ми побегао.

Али ни на томе није остало. Хорват ми је опет наредио да с тог места пређем у малоруско место Миргород. И то је учинио с планом (као што сам касније дознао), само да ме удаљи од Нове Србије и Македонског хусарског пука, да не сазнам шта смера да предузме. Њему је сенатским указом било наређено (али он о томе ником није говорио) да одмах пошаље Македонски хусарски пук на фронт у Пруску. Македонски пук је, међутим, врло рђаво стајао: из њега је пребегло у Пољску преко двеста људи, заједно с униформама, војном опремом и пушкама. Само, он је то све скривао и држао у тајности, да Сенат не би за то сазнао. У својим извештајима је о томе прећуткивао.

Он је у свему био самосталан, ни од кога није зависио. Једино је у Сенат слао извештаје, и то лажне, којима су тамо дуго веровали. И пошто нико није у његове ствари улазио, нити га надгледао, ни о њему водио рачуна, он се још више осмелио. Ни Војна колегија није с њим ништа имала, и то га је сасвим покварило. И тако је то ишло све док се нису на крају сва његова недела открила — али о томе ћу говорити касније.

Пред свој пад он се страшно осилио и завладао над својим потчињенима, и то не као заповедник, него као апсолутни владар и тиранин. Никаквих се закона није држао, а људе је мучио како је он хтео.

Једног дана, исељеници, Срби и Црногорци (о којима сам раније писао како је од њих Хорват створио Миргородски гарнизон и како је удесио да их је као његов син превео и томе малолетном дечку издејствовао потпуковнички чин), који од

Хорвата нису добијали ни плате, ни хране, нити икаквог издржавања (а држао их је из рачуна у служби под најтежим околностима), кад су видели зло очима, искупе се на једну пољану испред града, с намером да оду Хорвату да га моле и да му изложе како су ту, као туђинци, у великој невољи и како ће помрети од глади ако тако остане. Изабрали су између себе неколико људи да оду Хорвату и да га о свему том известе.

Али како је Хорвата његова банда о том скупу криво известила, он је те људе, у свом бесу, пре него што су му њихови изасланици и стигли, не питајући ништа, прогласио за бунтовнике, појурио на бедем и наредио да се топ с картечом испали и тако је многе нечовечно побио. Онда је наредио да се један од лешева веже на точак и постави иза града, поред друма, где је цео дан остао. А кад је преко ноћи дошао мало к себи, наредио је својим људима да мртво тело заједно са стубом и точком потајно одвуку на неко скровито место и закопају, а место где је стуб с точком стајао да поравне земљом и бусењем, да се не позна. Тако је прикрио своје варварство и нико се није усудио да штогод о томе проговори или да се жали.

Неке је од тих људи оковао у гвожђе, а неке јавно и без милости батином изударао. Једнога је ишибао кнутом и послао у Сибир на робију, и тиме је све тако застрашио да је од њих начинио праве робове. Утерао им је просто страх у кости, и нико није смео ни да писне о својој невољи.

И онда је извео још једно срамно дело. Дуго је држао у затвору једног заставника, име му је било Чаки. Једног дана кад је пролазио улицом поред затвора, заставник га је пред затворским вратима стао молити да га ослободи. Хорват се на то страшно наљутио, пришао му и стао га ударати по лицу, чупати му косу, вући га по земљи и газити. Па му ни то није било доста, него је наредио да се добошарима даду батине, па су

свукли јадног официра и тукли га докле год се није издовољио.

Па шта је и с једним капетаном урадио: Хорват је био у коњушници, а овај је дошао да га нешто пита. Хорват је застао код једног од својих коња ком се покровац мало накривио и рекао капетану да га лепо намести. Капетан пожури да му учини по вољи, али како га није наместио ни брзо ни добро, Хорват размахне шаком и удари га по образу, и то тако да је овај скоро пао, а онда је изјурио напоље.

А кад је био већ близу пада, учинио је још једно „јуначко" дело против Пољака. Једна пољска јединица, према Новој Сербији, често је на коњима патролирала, као што су то Пољаци на граници били уобичајили. Кад је он чуо да се једна таква пољска јединица налази према његовом хусарском шанцу, наредио је да стотину наоружаних коњаника са официрима стану у заседу и да на његов знак ударе на пољску јединицу и да је исеку и побију. Хусари су по заповести отишли у заседу, а он је наредио да се у том истом хусарском шанцу спреми ручак, па је и сам тамо рано изјутра стигао и послао гласника по пољског заповедника, пуковника с молбом да му дође на ручак.

Пуковник је примио тај позив као пажњу и пошао Хорвату са два потпуковника, а своје људе је оставио на граници. Ови су пустили оседлане коње да пасу, очекујући свог пуковника да се врати. И као што обично бива, спутани коњи су се разишли а од људи неки поспали, а неки седели и не сањајући о опасности. Пуковник је дошао и Хорват га дочекао с лажном љубазношћу, па је онда дао знак својим хусарима да учине оно што им је наредио. Хусари одмах навале на Пољаке и побију невине људе. Спасао се само мали број, и то бекством.

Кад се све завршило, и кад су се хусари с неколико рањеника вратили и Хорват их видео, он се окренуо пуковнику и рекао му да је његова је-

диница напала хусарску патролу, да су хусари били присиљени да се бране оружјем и да је хусаре послужила срећа те су своје противнике потукли. Онда је наредио да пуковника и његове потпуковнике метну у кладе, и тако их је одвео, без ручка, под стражом, у Миргород и ставио у затвор. А да спере кривицу са себе, написао је Сенату извештај како су Пољаци на граници напали хусарску стражу, како су се хусари бранили, победили и пуковника им ухватили и како је сада тај пуковник у затвору. У својој самовољи починио је много таквих и сличних дела, противних свим законима и човечности — и увек је добро пролазио. Али на крају је ипак долијао.

И поред свега што ми је учинио док сам био под његовом командом (а тога је било и превише), њему као да још није било доста. Никако није могао да се смири и пред свој пад нанео ми је још једну увреду, и то највећу од свих: Хорвату је Сенат наредио да Македонски хусарски пук пошаље у Пруску, на фронт (о чему сам већ говорио), а он је одмах препоручио Сенату мајора Костјурина. Рекао је за њега да је својим трудом довео пук у ред, да је пук потпун и у сваком погледу исправан и да ће, према наредби, бити послан на фронт. А да Костјурин буде за свој труд награђен, замолио је да се у истом, Македонском пуку, произведе за потпуковника. Ту представку је послао тајно по куриру, тако да о томе нико ништа није знао.

А онда је послао наредбу мени и одредио ми дан кад треба да дођем у Македонски пук и рекао да ће и он у то време бити тамо да изврши смотру. Пожурио сам да извршим наређење и стигао тамо два дана пре одређеног рока. Дошао је и он.

Сутрадан је био збор официра целог пука и он је пред свима изјавио да Македонски пук одлази на фронт и да ћу над њим (показао је на мене) ја бити заповедник. Мајору Костјурину је наредио да остане и да место мене командује Бу-

гарским хусарским пуком. Пред ноћ је издао заповест да се за два дана пук припреми за смотру.

Смотра се завршила. По списковима, пук је требало попунити великим бројем људи, на место оних који су прошле зиме побегли. Он се обратио мени да се ја за тај мањак побринем.

То његово наређење било ми је нејасно. Нисам знао на који начин да изведем то попуњење. Зато сам му и рекао да бих то могао једино ако на путу кроз Пољску будем врбовао људе. Он је то одбио и рекао да ће ми пред одлазак дати нову заповест о томе.

Хорват није никад, за све време које сам код њега провео, био тако љубазан спрам мене као што је био тада. Говорио ми је непрестано о пуку, о маршевима, о одласку у армију, и томе слично, само да сакрије гадне намере које је имао.

Сутрадан после смотре отпутовао је и наредио и мени да се вратим на старо место, да пожурим с предајом пука и да чекам наредбу. С тим смо се растали — он преко Дњепра у Нову Србију, а ја у свој пук.

Ја сам у то време, због његових прича, био тако радостан да ни у шта нисам посумњао. О њему сам почео најлепше мислити. Завршио сам и распоред за предају пука и видео да ни мајору Костјурину није било криво што остаје на мом месту у Бугарском пуку. Он је чак био задовољан што неће у рат — само да је Хорват остао при својим речима (касније ћу и о томе све испричати).

Ја сам био обузет сав мислима како ћу, по Хорватовој наредби, поћи у армију и све сам оно што је било раније заборавио. Кад сам дошао у пук, у свој стан, почео сам поправљати кола и припремати све друго што ми је за пут требало. Али ме је нада преварила. Хорват ме је опет изиграо.

Он је на своју представку (о којој сам говорио) добио од Сената указ о Костјуриновом постављењу за потпуковника и наредбу да се Македонски пук што пре упути у армију.

Кад је ту наредбу добио, не само што о њој није ником говорио него није дао ни да се у канцеларији заведе. Задржао је код себе, у свом кабинету, а у Миргороду је пустио глас да ја одлазим с Македонским пуком на фронт, и сви су томе поверовали, исто као и ја. Чак ми је и наредбу о томе издао. Наредба је гласила:

„Како је указом Правитељствујућег сената одређено да се Македонски пук пошље у армију у Пруску, то вам се овим даје на знање да будете у приправности за полазак А како у том пуку недостаје известан број војника, изволите из вашег Бугарског пука од нових војника одвојити сто педесет редова хусара, и предати их, по списку, посланом официру из Македонског пука, који ће их спровести. Ви ћете за ваш полазак чекати моју другу наредбу; за то време направићете други списак о предаји вашег пука, а тако исто припремићете и архиву и све остало што је за предају."

Кад сам добио ту наредбу, ја сам, радостан што ћу скоро на фронт, пожурио и за три дана извршио у мом Бугарском пуку смотру, одабрао сто педесет најбољих редова хусара, и одмах их предао, према наредби, посланом капетану Македонског пука, казавши му да ћу и ја убрзо за њим. После тога почео сам да припремам и све друго што ми је било потребно за предају пука, очекујући у исти мах долазак Костјурина да му предам јединицу, а одмах после тога да пођем у свој нови пук, па с њим на фронт.

Међутим, од мојих снова није било ништа. И она Хорватова наредба и оне његове речи, све је то била лаж и превара, само да за Македонски пук добије људе који су му недостајали. Он ми је могао, додуше, наредити да из свог пука издвојим тај број људи и ја бих га, наравно, морао послу-

шати, али ја му зацело не бих дао оне најбоље, него бих му дао најгоре. И чим је ту превару извео, наредио је Костјурину да одмах са пуком крене преко Дњепра њему у Нову Сербију, у Миргород.

Ја о свему томе нисам ни појма имао. Потпуно спреман чекао сам само наређење за покрет. Прође осам дана, а мени ни наређења, ни извештаја. Кад једног дана чујем од неких пролазника да су пре пет дана видели како Македонски пук прелази преко Дњепра у Нову Сербију, код Кременчуга. Ја нисам могао у то да поверујем. Сматрао сам да то не може бити и остајао у нади да ће ми доћи наређење за марш, док нисам, на моје чудо, ускоро добио наређење од Хорвата у коме је стајало:

„По пријему овог акта изволите с Бугарским пуком оставити садашње станове и прећи у место Городишче и тамо се настанити. Тамо ће вам се новац преко комесара послати, који ћете људима исплатити, и по извршењу мене известити."

Та ме је наредба пренеразила. Читам и сам себи не верујем. Читам опет, загледам, проучавам сваку реч нећу ли наћи штогод о моме маршу с Македонским пуком, али узалуд, и тада сам тек видео да сам потпуно изигран. А ожалостио сам се још више кад сам од курира поред наредбе добио и писмо од мог пријатеља из Нове Сербије. Он ми пише са жаљењем да је Македонски пук већ прешао границу. Хорват је позвао мајора Костјурина и све официре Македонског пука и пред свима објавио да је Костјурин добио потпуковнички чин, па га је одмах заклео и послао у армију. А за мене је говорио како ме је преварио, споменуо је и како је онај указ којим је Костјурин произведен за потпуковника држао код себе све док није од мене извукао најбоље људе.

Хорват је имао обичај да за столом износи понекад своје највеће тајне, додајући уз њих и

разне своје измишљотине. Често се на најчуднији начин претварао: сав занесен причао је смирено шта је у сну видео. Понекад је говорио о неким божанским стварима, а понекад о неком светитељу у сјајној одежди који с њим разговара и предсказује му будућност. Много пута и о стварима о којима је Сенату подносио представке, које ће као бити решене у његову корист, а понекад је у својим сновима и с царицом разговарао и у Сенату присуствовао, и све такве ствари — и тиме је људе заводио.

Нисам имао више шта да размишљам, доста ми је било Хорватових лажи. Написао сам му само молбу и рекао, између осталог, да је мајор Костјурин произведен за потпуковника, а да је он, међутим, и по годинама службе и по чину млађи од мене, да је мени учињена неправда, да тражим и ја потпуковнички чин и да будем по рангу испред њега, као и да будем упућен у армију. Кад сам му молбу послао, прешао сам, према његовој наредби, с мојим пуком у нове станове у Городишче, на обали Дњепра, преко од Нове Сербије.

Убрзо после тога стигао је комесар с војничком платом. Од тог новца требало је да и ја примим на име годишње плате и додатка, по дневним ценама, суму од скоро шест стотина рубаља. Али комесар ми је рекао да је генерал задржао петсто и четрдесет рубаља, а ја да потпишем да сам их примио, и даде ми наредбу у којој је стајало:

„Како ми дугујете петсто и четрдесет рубаља, та вам је сума одбијена од плате и задржана. Изволите се на то потписати комесару у књигу, и после тога можете добити своју признаницу натраг."

Из те наредбе сам видео да ми је Хорват задржао новац за коње које ми је дао пред полазак на фронт. Нисам хтео да дам комесару потпис, него сам написао Хорвату да ја њему ни за шта нисам дужан. У наредби није стајало о ка-

квом је дугу реч, али ја сам се сетио шта је посреди. Само, ја сам те коње примио с уговором да на њима пођем с Македонским пуком на службу у армију, с тим да ћу оданде послати новац за њих, а не да их овде плаћам. И на то сам и признаницу дао. И сада, кад сам знао да је Македонски пук прешао границу а ја остао, нисам био дужан да платим коње који ми и тако нису потребни. „Зато молим да те коње узмете натраг, а новац који ми припада да ми у целости исплатите. Ако на то не пристајете, бићу приморан да поднесем формалну жалбу."

Баш у то време послан је курир из Сената с обнародованим извештајем о смрти блаженопочивше царице Јелисавете Петровне и о ступању на престо цара Петра Трећег, с наредбом да се читава армија и народ закуну цару на верност. Прошло је доста времена док ми није стигао штабни официр с формуларима и док се није цео пук заклео (сваки чин засебно) и ја сва имена у листе унео. То ме је задржало да на време одем Хорвату да се с њим разговорим о задржаној плати, а и о мојој молби коју сам му пре тога послао: да ме ослободи и пусти у Петроград. Међутим, он је баш тада пошао у Петроград да се представи новоме цару.

Кад сам дознао за његов одлазак, ја пођем у Кременчуг да га пресретнем на путу. Прећем на десну обалу Дњепра у Крјуковски Шанац. За нека два сата стигао је и он. Али није хтео да се задржава, хтео је одмах да настави пут. Зато се и нисам могао с њим опширно разговорити. Међутим, какав је лукав, он се одмах, чим ме је видео, досетио зашто сам дошао и шта хоћу, па ме је одмах предухитрио. Рекао ми је: „Због ваше молбе о прелазу у Петроград можете се обратити Новосербској главној канцеларији. Ја сам већ наредио да се на ваше место постави други штабни официр, а вама да се изда објава. А што се тиче

оних новаца одбијених од ваше плате — оставите то док се не вратим. Ја се не мислим тамо дуго задржавати. Брзо ћу се вратити и надам се да ћу вас још затећи, јер ћете ви морати свести у пуку рачуне и све припремити за предају, а онда ћемо се обрачунати као пријатељи."

Ја му ниједне речи нисам поверовао, а дошао сам само зато да ми врати новац. Кажем му да ћу ја с рачунима и предајом пука завршити за шест, а најдаље за осам дана, „а ви ћете се сигурно у Петрограду и на путу забавити дуже од месец дана. Да толико чекам и време губим, није ми могуће. Ја хоћу да одем одавде и нађем друго место, зато вас молим да ми вратите новац."

Он ми на то помало љутито одговори: „Шта сте навалили? Можете, ваљда, причекати док се не вратим" — с тим је сео у кола и наставио пут.

Ја сам истог дана после његовог одласка послао курира у Новосербску главну канцеларију с представком и у њој поменуо моју раније поднету молбу, као и то да сам се видео с генералом Хорватом на путу и да ми је он рекао да је Канцеларији дао наређење да ми се изда решење за мој прелазак у Петроград, и да молим то решење, а исто тако да тражим обавештење коме да предам пук. Чекао сам дуго на одговор, а, како сам касније сазнао, није ни било кога да ми одговори. После Хорватовог одласка, у Канцеларији никог од старијих није било. Био је само Хорватов старији син са чином потпуковника, дечко од дванаестак година, који је још учио школу. Како на моју представку неколико дана нисам добио одговор, написао сам још једну молбу и једва на њу добио решење, које, уосталом, ништа није значило: у њему ми је само дато обавештење да ме Канцеларија без нарочите Хорватове писмене препоруке не може разрешити. И тако сам, хтео-не хтео, морао остати у положају у ком сам био и чекати његов повратак.

А сад ћу да причам о својој женидби, која се свршила после Хорватовог одласка.

Судбина је сигурно одредила кад ће се десити оно што је она већ решила. Као што сам рекао, братаница Хорватова, која ми је намењена за невесту и ради које ме је Хорват из Петрограда довео, живела је с матером и братом у Криловском Шанцу. Иако Хорват, после мог доласка у Нову Сербију, никад није мајци моје невесте рекао да ми је у Петрограду обећао своју братаницу и да сам ја само због тога дошао у Нову Сербију и своје место на двору оставио, ипак су госпођа потпуковниковица и њена кћи Катарина од других за то сазнале и нису имале ништа против. Ја сам им се од првог виђења допао и њихова је жеља била да се та ствар реши. Обе су показивале спрам мене велику љубав и пријатељство, али како су се бојале Хорвата, ништа нису смеле без његове воље, чекале су на његову реч — и тако се то протезало управо до овог часа о ком сад причам.

Оног дана кад сам дочекао Хорвата у Крјуковском Шанцу, он је наставио пут у Петроград, а ја остао да напишем представку за Канцеларију. Док сам је написао и по куриру послао, ухватило ме и вече, и тако останем тамо да преноћим. Истог дана дошао је Хорвату у сусрет и његов братанац, рођени брат моје невесте, потпуковник Иван Хорват. Он је био још младић. Ми смо се упознали још на почетку мог доласка у Нову Сербију. Њему је било мило што смо се сад нашли. И он је остао да тамо преноћи.

Његова мати, госпођа потпуковниковица, сазнала је да сам ја дошао да дочекам Хорвата и сутра изјутра, кад сам се већ спремао да се вратим у пук, предухитрила ме је порука преко курира с молбом да дођем до ње у Крилов. Мени се та порука учинила необична и нисам мислио да одем. Сматрао сам да немам ралога за то. Али почео је да ме моли и брат моје невесте. Рекао је да је и њему мати поручила преко истог курира да ме позове и да дођемо заједно. Пошто то није било далеко, пристао сам на његову молбу и пошао с њим. Стигли смо пред подне и отишли одмах домаћици. Она ме је, заједно с ћерком, дочекала врло љубазно. Ручали смо и провели заједно све до вечери у пријатном разговору. После вечере смо поседели још један сат, а онда сам ја отишао у собу коју су ми нашли у суседству. И тек што сам хтео да легнем, кад ето ти мајора Максима Вујића са женом у посету (он је био близак род госпође потпуковниковице). Ми смо се знали још одраније. То је био један врло цењен стари господин. Дуго смо седели то вече и разговарали.

Између осталог рекао ми је да се госпођа потпуковниковица решила и поручила ми (како сад ту Хорвата нема и нема ко да смета) да би ми дала своју кћер за жену, ако се ја с тим слажем.

Не могу рећи да ми та вест није била мила. Одговорио сам му да ћемо се сутра опет видети, али да хоћу да се пре свега сам с госпођом потпуковниковицом разговорим о томе.

Мајор Вујић је затим отишао, а ја остао, легао у постељу и стао да размишљам. Прво ми је пало на памет како с Хорватом нисам у љубави, како ми није дао обећани потпуковнички чин и како ме је све време обмањивао. Па онда, како сам предао молбу за ослобођење од дужности и како морам сад у Петрограду тражити друго место и ићи у армију, отићи из Нове Сербије, јер она и тако због Хорватовог пословања иде на то да пропадне. Па како бих имао много тешкоћа ако се будем оженио, како сам због Хорвата много изгубио и место на двору оставио и како ми баш не би требало да под таквим приликама ступам с Хорватом у сродство. А с друге стране, опет, ако се не оженим због тога што ми је пропало све што ми је Хорват обећао па останем без друга у животу, уђем у године и останем без наследника, а бог ми дâ да стекнем имање — коме да га оставим после себе? Та пропада ми и то

што имам и данас-сутра имало би и то да дође туђину у руке. А по томе што се госпођа потпуковниковица решила да ми да своју кћер, ја видим само како и она и моја невеста осећају велику љубав спрам мене. Осим тога, знам да оне немају никакве везе с Хорватовим преварама, и ако бих се сада одрекао женидбе, биле би обе огорчене на мене и моја би невеста, која ми је дала већ реч, жалила целог века на мене. А уза све то, ако такву једну девојку оставим и оженим се касније неком другом, можда та друга неће имати врлине које ова има, и ја бих после могао за овом да жалим и да се за цео живот унесрећим.

Те су ме мисли целе ноћи мучиле, тако да ни за тренутак нисам заспао. Најзад, кад сам се мало прибрао, решио сам да се ипак предам судбини и да се оженим. А касније, ако се и деси да по својој молби пођем у армију, ја бих и своју младу жену повео са собом, као што то многи виши официри у армији раде. Пронађу људи начина и поведу жене са собом. А у случајевима кад су приморани да их негде оставе, и ја бих своју тамо оставио. И ако пође са мном, моћи ће, као млада жена, да се много чему у туђини и научи. Видела би живот других народа и њихове обичаје, а имала би прилике да научи и стране језике. И тако сам решио да свршим ту ствар и да се оженим. У том размишљању дочекао сам зору, а онда сам устао и почео се облачити.

Мало касније дође ми брат моје невесте, његова ме мати, каже, моли да дођем. Ја се пожурим с одевањем и пођем с њиме. Дочекали су ме врло лепо. Прво нам је изнета кафа, а онда сам имао насамо разговор с госпођом потпуковниковицом — поводом њене синоћне поруке преко мајора Вујића. Она ми је рекла како се та ствар одавно повлачи и како је слушала од других ради чега ме је Хорват довео. „Иако се још нисам с вама разговарала, а исто тако ни са Хорватом, ипак се зна да вас је он заваравао празним обећањима. Ја

сам га се досад бојала и нисам смела преко њега ту ствар покретати, али сада, кад њега ту нема и кад ви, како чујем, тражите друго место и спремате се да одете, започета ствар са удајом моје кћери може пропасти, и зато сам се ја“, рече, „решила да са божјом помоћи све то сама приведем крају. Зато сам вам синоћ преко мог рођака, мајора Вујића, и послала поруку. Сад сам вам све рекла — а ви изволите решити како хоћете.“

Кад сам чуо речи госпође потпуковниковице, захвалио сам јој на искрености и замолио је да, по њеном допуштењу, и девојка дође. Госпођа потпуковниковица на моју молбу устаде, дође до врата друге собе и позва моју невесту. Она уђе, ја је узех за руку, са речима: „Ја мислим да ви, госпођице, одавно знате да сте ми намењени за жену и да је мене због те ствари ваш стриц и довео из Петрограда. Иако он све до сада није хтео да оствари нашу брачну везу, на шта сам ја узалуд чекао скоро три године, ваша мати, како сам од ње чуо, жели и хоће да сама нашу везу браком оконча. Ја се надам да је то и вама познато, а и ја се од своје стране с тим слажем, али бих хтео и вас да чујем — ваша реч била би ми најмилији сведок ваше жеље.“

На ту молбу моја ми невеста, поруменевши, одговори да се она вољи и намери своје матере неће противити, а исто тако да се и она са своје стране с тиме слаже.

Обрадовао сам се њеном одговору и, пун наде на нашу будућу срећу, пољубим се с њом и заменимо се златним прстењем између себе. Узео сам је затим за руку и повео у другу собу. Тамо смо се поклонили пред њеном мајком (она нас је била оставила насамо), и ја сам рекао: „Допустите да вам представим вашу кћер, од овог часа моју вереницу. Ми се обоје предајемо вашој родитељској милости.“

Њихови рођаци, који су се ту задесили, устали су и честитали нам. Тог дана смо се и у цркви испитали.

Тај дан смо с нашим друштвом весело уз музику провели, а сутрадан ја пођем у пук да припремим све што ми треба за венчање. Како се свему томе нисам надао, нисам ни имао ништа припремљено. Морао сам све то на брзину урадити, јер нисам хтео да се свадба одгађа. После четири дана пожурио сам својој вереници у Крилов, а сутрадан, у недељу, венчали смо се и одржали свадбу.

Моја ташта није хтела да нас одмах пусти од себе. Остали смо код ње још две недеље, а онда сам са својом младом женом отишао у пук.

Као што сам већ рекао, разрешење од дужности нисам могао из Канцеларије добити зато што Хорват није био тамо, и тако сам, хтео-не хтео, морао чекати на његов повратак, а за то се време све преокренуло на његову пропаст. О томе ћу сад испричати.

Хорвату је судбина свакако одредила докле ће бити на сили и власти... Кад је стигао у Петроград, он је као и увек почео да утире себи стазе које ће га одвести тамо куд он хоће, а у себе је толико веровао да није ни сањао да се и њему може нешто десити. И пошто су се међу господом десиле неке промене, он је одмах чим је стигао почео да тражи нове заштитнике, међу господом блиском новоме цару. Хтео је да за будућност у њима нађе ослонац и заштиту, и, по свом обичају, гледао је одмах да их поткупи.

Он је и знао и видео да је новоме цару врло близак његов ађутант, Андрија Гудовић, а исто тако да цар цени и свог камердинера, и зато је хтео да ту двојицу придобије новцем. Прво је почео да им одлази бајаги у посете, а кад се с њима боље упознао, усудио се да их дарује. Напунио је једнога дана кесу златом и однео је царевом камердинеру. Затекао га је још код куће. Кад је овај видео шта Хорват хоће, примио је кесу без иједне речи. Хорват је био радостан, сматрао је да му је почетак успео. Онда се без оклевања вратио у свој стан, узео још већу кесу злата и пожурио ађутанту Гудовићу, да и њега затекне код куће.

Успело му је и на другом месту. Дао је ађутанту Гудовићу кесу са златом и замолио га да је прими у име још већег будућег познанства и пријатељства. Гудовић је кесу примио, не показујући никакве захвалности. Рекао му је само да нема времена за разговор, да мора да се жури да стигне цару на време — и тако га отпремио. Хорват није ништа посумњао, мислио је да је удесио све како ваља и био је врло задовољан. Сео је у кола и вратио се пун наде у свој стан и одмах стао да се пред својим потчињенима хвали и прави важан. Хвалио се како је тог дана велике ствари посвршавао и причао, по свом обичају, претерујући како је дочекан од тих особа, како му је обећана царева милост, и свашта друго што му је само на језик долазило — онако већ како је он умео да прича.

А ађутант Гудовић, чим је он отишао, узме ону кесу са златом, оде цару и све му исприча. Цар је, међутим, то исто јутро чуо за исти такав поклон и од свог камердинера и јако се наљутио на тај Хорватов дрски и непоштени поступак. И да за такав чин не остане некажњен, наредио је да се Хорват јавно укори и да му се са срамотом врате његови дукати.

Цар се одмах сетио да то што је Хорват урадио не може бити без разлога и да се ту мора бити нешто крије кад се тако пожурио да дође до протекције. Зато је наредио да одмах напусти Петроград и да се врати у своје место, а у Нову Србију да се као инспектор пошаље пуковник Спичински. Спичинском је пред полазак усмено најстроже заповедио да се у Новој Србији о свему распита и уђе у све Хорватове послове до најмањих појединости и да га обавести о свему што тамо буде нашао.

Хорват о томе још ништа није знао и кад се вратио у своју „државу", почео се још више силити. Прво је почео иза леђа грдити своју снаху,

а моју ташту, што је преко његове воље удала своју кћер за мене, а није ни мене поштедео. Грдио ме је и псовао, као што је већ умео, и претио ми својом силом и влашћу, а ја, кад сам то чуо, нисам хтео ни да му одем. О себи је, међутим, ширио гласове како је нашао много пријатеља који су блиски новоме цару, и како је од њих био лепо примљен, а сакрио је ону срамоту да су га јавно изобличили. Још се хвалио како му је обећано да ће скоро и орден добити, и свакојаке друге измишљотине.

Али све му се то брзо у жалост претворило. Одмах за њим дошао је, као инспектор, пуковник Спичински. Он се за прво време настанио у тврђави свете Јелисавете и разгласио свој долазак по целој Новој Србији. Од Хорвата је затражио све рачуне о потрошеном новцу, а то исто је затражио и од канцеларије за провијант, од комесаријата и других места која су давала новац за Нову Србију.

И наједном, као да је гром ударио, појурили су људи са свих страна са жалбама. Пре свију мајор Шмит. Он је одмах из Миргорода пожурио у тврђаву свете Јелисавете и јавио се инспектору са свим својим актима, оптужујући Хорвата за крађу државног новца и молећи заштиту. Хорват је, међутим, обавестио инспектора да је Шмит побегао и приписивао Шмиту велике злоупотребе. Рекао је да је Шмит однео, незнано куда, све рачуне и да му их зато он, Хорват, не може показати. На то му је инспектор одговорио да се њему мајор Шмит јавио и да су сва писмена акта код њега, Шмита, сачувана.

Шмитовим трагом пошли су још неки службеници из канцеларија и подносили инспектору тужбе о крађи новца, па су онда почели долазити и потчињени Хорватови официри из чета са својим тужбама за штете које им је он причинио.

Инспектор није губио време, него је одмах поднео цару извештај о свим тужбама које су му

стигле. Цар је на то поставио за главног инспектора генерал-поручника кнеза Григорија Семјоновича Мешчерског и послао га са највећим пуномоћима у Нову Србију.

У то време стигла је вест да је са пруским краљем склопљен мир и да је рат завршен — и ја после тога више нисам ни мислио на армију. Требало је сада предузети друге мере и наћи себи сигурно место.

Сматрао сам и ја за потребно да се јавим инспектору: да га известим да се налазим са пуком у Малорусији, под Хорватовом командом, и да му дам сва објашњења што се тиче мога пука. Он је тиме био врло задовољан и дозволио ми да останем код њега колико дана хоћу. Од њега сам и сазнао све подробно шта је Хорват у Петрограду починио.

Генерал-поручник кнез Мешчерски послан је, као што сам већ рекао, од цара у Нову Србију. На путу, код Новгорода, сустигао га је курир с манифестом за Москву и друга места и од њега је сазнао о промени на престолу. Место Петра Трећег ступила је на престо царица Катарина Друга. Кад је то Мешчерски чуо, одмах се вратио царици у Петроград и реферисао јој с каквим је задатком послан од бившег цара у Нову Србију и питао какво му она наређење даје.

Царица је знала за Хорватове послове и зато је изволела поновити кнезу Мешчерском да оде у Нову Србију и започне ислеђење над Хорватом.

Кнез Мешчерски се настанио у самом Миргороду. Одмах је одузео Хорвату команду, ставио га под полицијски надзор, и почео да припрема ислеђење. Почео је са Хорватовим хусарским пуком. Улазио је у све појединости и одмах опазио да се војна опрема после одређеног рока наново уводила и служила опет до новог рока, а новац који је за то дат Хорват је уносио у расход, а у ствари — у свој џеп.

Нећу да описујем све те Хорватове злоупотребе, да не досађујем читаоцу, говорићу само о важнијим стварима.

Кад је генерал-поручник кнез Мешчерски ушао у Хорватове послове и кад му је пуковник Спичински дао све молбе и жалбе на Хорвата, он је Спичинског разрешио, јер је Спичински био поднео оставку на службу и тражио да се врати кући. Тако је остао сам кнез да води истрагу. Он је утврдио крађу државног новца и известио царицу о томе, а онда му је као помоћ за ислеђење и као шеф истраге послан генерал-ан-шеф Иван Фјодорович Гљебов и уз њега генерал-поручник Мелгунов — па су та господа у тврђави свете Јелисавете започела рад. На несрећу, ускоро се кнез Мешчерски разболео и умро, али комисија је наставила и даље с радом.

Ја сам раније опширно испричао о оној мојој штети, то јест о мојој задржаној плати, коју ми је Хорват за коње узео, као и да сам о томе комисији поднео жалбу. То се десило у време кад је мир с Пруском закључен и рат завршен и кад је дошло до нове формације свих хусарских пукова. Требало је да се неки пукови укину и да се тим људима други пукови попуне (о томе ћу касније говорити). И тако је решено да се укину Македонски и мој Бугарски пук и да се људи из њих распореде у друге хусарске пукове. Зато сам ја морао да молим генерал-ан-шефа Гљебова, главно лице у тој комисији, да ме пусти у Москву, где је тада био двор, да за времена нађем друго место.

Кад сам стигао у Москву, предао сам Сенату молбу, јер је и мој пук, као и Хорватово насеље, потпадао под Сенат. У молби сам изнео како ме је Хорват без разлога запоставио тиме што је произвео млађег од мене по чину, Александра Костјурина, за потпуковника, да сам ја за Бугарски хусарски пук сакупио око четири стотине људи из других држава, који су и данас у руској

служби, и да из тих разлога тражим потпуковнички чин и ранг испред Костјурина.

Молба ми је примљена и чин ми обећан. Изгледало је чак да је моја ствар на сасвим добром путу, али опет се нашао непријатељ преда мном: Хорват ме није престајао гонити. Кад је већ видео своју пропаст, наимао је којекога од отпуштених и слао с писмима господи у Москву молећи милост за себе, а у исти мах писао им је и о мени. Свом најбољем пријатељу, вишем секретару Јермолајеву, који је у то време био у Сенату, писао је (како сам касније дознао) да гледа како год зна да се моја молба осујети. Сву кривицу за своју пропаст бацио је на мене — ја сам као био повод свему. И у томе је успео. Моја се ствар почела, на моју несрећу, отезати, морао сам да седим узалуд у Москви и да се све то време мотам по Сенату. Кога год сам у канцеларији запитао за моју молбу, нико ми ништа није умео да одговори, и тако никако нисам могао успети да се изнесе на седницу. Једино што ми је секретар Донски из сажаљења рекао, управо само ми наговестио, да одем вишем секретару и да њега молим.

Тако сам и учинио. Отишао сам том нечовеку кући, али од тога нисам имао никакве вајде. Увек ме је његов слуга пресретао и говорио ми или да господин није код куће, или да је болестан, или да данас нема времена, него да дођем сутра. Одлазио сам и господи члановима. Они су ме, додуше, дочекивали увек лепо и говорили: „Ваша ће ствар бити ускоро изнесена на седницу, и ми ћемо се трудити да се реши у вашу корист.“ Тако ме је виши секретар Јермолајев читава три месеца заваравао. Најзад сам једва добио решење у ком се наређивало да се моја ствар пренесе из Сената на Војну колегију, која ће моју молбу проучити и по мом захтеву дати ми потпуковнички чин.

У то време постављен је у Војној колегији за вицепрезидента гроф Захар Григоријевич Чернишов. Ја сам му се јавио и он је моју ствар узео

у своје руке. Саслушао је моју молбу на седници и обећао ми потпуковнички чин. Чак ме је запитао у којем хусарском пуку желим да будем. Одговорио сам му да бих хтео у Молдавски зато што је у том пуку пуковник Иван Подгоричанин с којим се одавно знам. „Нас смо двојица у ћесарској служби били у истом пуку, па бих волео да и сад будемо заједно, а тамо баш има празно место за тај чин."

И тако је моја ствар била готово свршена. Али срећа ме је опет изневерила, и опет сметње, невоље и пропале наде . . .

После завршеног рата с Пруском дошли су многи официри својим пословима у Москву (1763. године), па је дошао и пуковник Подгоричанин — у то време већ бригадир. Кад сам чуо за његов долазак, пожурио сам да се с њим видим, као са својим старим познаником. Рекао сам му да ћу и ја скоро у његов пук и да ми је гроф Чернишов обећао да ће ме поставити за потпуковника. Подгоричанин се показао као да му је то мило, споменуо је наше старо познанство и како је време, ето, донело да будемо опет заједно. Ја сам му поверовао, поуздао сам се у његово пријатељство, али сам био опет страшно преварен.

Подгоричанин је сутра изјутра отишао грофу Чернишову да се разговори о својим пословима. Гроф је у разговору поменуо моје име (сазнао сам за то од пријатеља, а и Подгоричанин ми је касније сам то признао) и рекао да ћу бити постављен у Молдавски пук за потпуковника. Хвалио ме је и питао Подгоричанина од када се нас двојица познајемо, и још је додао да сам ја нарочито молио да будем у његовом пуку.

Хвалио ме је и Подгоричанин и рекао да смо били заједно у ћесарској војсци и да се одавна знамо, али је ипак додао: „Пишчевић је, ваша светлости, вредан хвале. Учен је, способан и исправан, али он је још млад и за њега не може бити увреда ако почека за тај чин још годину дана — има времена, постићи ће и то. Него, ја вас молим,

ваша светлости", рекао је, „немојте да изоставите јадног и заслужног старог официра у мом пуку, нижег мајора Адама Јанова, кога бих ја желео да видим произведеног за потпуковника."

Те су Подгоричанинове речи поколебале грофа и моја ствар застане. Иако сам ја често одлазио грофу, нисам ни од њега, ни од ког било другог могао чути како стоје моје ствари. И тако ми је време пролазило у бескорисном обијању туђих прагова. У Москви сам провео четири месеца, а још никако нисам знао шта ће са мном бити.

Једног празника пошао сам грофу Чернишову рано изјутра и затекао га како седи у наслоњачи, а берберин га чешља. Поклонио сам му се и стао пред њега. Он ме је ћутећи пажљиво посматрао једно четврт сата, а онда ме запитао: „Шта је, хоћеш ли у Молдавски пук?" — Ја му одговорим: „Ви сте ми, ваша светлости, тако изволели обећати" — а он ће на то: „Не, ти ћеш отићи у стари Српски пук, у моју дивизију. Тамо је слободно једно потпуковничко место."

Ја му се после тих речи поклоним. Рекао сам му да сам задовољан.

То је било Велике недеље, а онда је наступио празник Христовог воскресења и седнице се у државним надлештвима нису одржавале. И тако од мог одласка није могло бити ништа. Морао сам још да чекам.

Међутим, опет се нашло нешто што ме је онемогућило. У Москви се тада налазио у пратњи господина фелдмаршала грофа Салтикова виши мајор Величко, који је пред крај рата, на своју молбу, разрешен дужности и послан у Петроград у Војну колегију. А кад је двор дошао у Москву, дошао је тамо и он. Мир с Пруском био је већ закључен кад ти се мој Величко покаје што је дао оставку на војну службу, па како је дознао да је мени гроф Чернишов обећао потпуковнички чин у Српском пуку, Величко ме предухитри,

одјури фелдмаршалу грофу Салтикову, који је у то време био у свом селу близу Москве, и замоли га да њега постави на упражњено место у том истом Српском пуку.

Фелдмаршал није знао да је то место мени обећано, прими Величкову молбу и напише Чернишову писмо, молећи га да мајора Величка произведе за потпуковника у Српском пуку. Уз то писмо била је приложена и Величкова молба у којој је Величко изјављивао да је стварно због болести био намеран да дâ оставку, али пошто се сада осећа потпуно здравим, желео би да настави са својом старом службом и зато моли за потпуковнички чин.

Кад је гроф Чернишов добио од фелдмаршала писмо и уз писмо Величкову молбу, он није знао шта да ради. Да ме не ожалости, није ми хтео о том ни да говори, а није могао ни фелдмаршалу молбу да не испуни. А да произведе и мене у потпуковнички чин није било могуће, јер је, после пруског рата, било указом наређено да се давање чинова обустави пошто је у пуковима већ било официра преко одређеног броја. Зато је гроф Чернишов (како сам после пола године сазнао) био приморан да све сакрије: и што ми је обећао Молдавски пук, па ми га Подгоричанин покварио, и ово сада у Српском пуку што ми је осујетио фелдмаршал својим писмом и Величковом молбом. И, шта је знао, задржао је акт о мом унапређењу код себе и држао га оно неколико дана док није смислио како да ме из Москве уклони пре него што Величку да потпуковнички чин.

Једног јутра пошаље из своје канцеларије ордонанса по мене. Ја се пожурим и јавим му се. Он ме дочека са речима као да се о нечем најобичнијем ради. Питао ме је имам ли какву потребу да одем до Украјине или можда хоћу одмах у Српски пук у Смоленск, и колико ми поштанских коња за то треба. Одговорио сам му да би ми требало да одем у Украјину, у Нову Сербију, по своје ствари, и да ми за то треба пет коња.

Кад је гроф то чуо, оде у свој кабинет (тамо су се сигурно већ налазиле готове објаве за путовање поштом), позове свог управитеља канцеларије и за часак се опет врати. Прилази ми сасвим обично, носи у руци савијену хартију и пружи ми је: „Ево вам“, рече, „путна објава и изволите поћи у Украјину, а одатле пожурите у Српски пук. Тамо ћете затећи већ указ о свом постављењу. Немојте ништа да сумњате, све ће бити по вашој жељи“ — и рекао ми да се у свему на њега ослоним.

Изгледале су ми чудне те његове речи и то што ме тако брзо отправља. Питам га шта је по мојој молби урађено, да знам с чим одлазим, али он ми на то није одговорио, само ми је још једанпут рекао да ни у шта не сумњам и да се ослоним на њега, све ће бити, рекао је, онако како ја желим.

После тих речи пуних охрабрења опростио сам се с њим и пошао не знам ни сам с чим. На улици одвијем путну објаву и видим да ми је чин као што је и био: чин вишег мајора у Српском пуку.

Тог сам јутра отишао још до Војне колегије. Питам једног секретара, питам другог, молим да ми кажу шта је урађено по мојој молби — нико ништа не уме да ми каже. Сви говоре како не знају. Само ми је један рекао да је мој предмет задржан код грофа. Ја, шта ћу, одем у стан и почнем спремати ствари, а онда пошљем по поштанске коње и кренем из Москве за Нову Сербију.

Тамо је Хорватова комисија већ била завршила с радом. Он је био осуђен, окован, лишен свих чинова и послан у Вологду на робију, а имање му је било конфисковано. Решене су и све молбе и жалбе у вези с њим. Решена је и моја, она у којој сам се жалио што ми је задржана плата због коња. Та сума је имала да се наплати од Хорватове имовине, а коњи да се продаду на лицитацији. Његово покретно имање узето је за на-

плату приватних дугова, а села под државну управу док се држави дуг не исплати. После тога имала су да се предаду његовим наследницима.

(Године 1763. Нова Сербија је изгубила своје име, названа је Новоросијска губернија. Добила је ново уређење. — Повластице дате Хорвату престале су да важе).

Кад сам видео шта је Хорвата постигло, да му је жена с децом остала у најбеднијим приликама, да су му малолетни синови избачени из службе, ја се нисам нимало обрадовао. Више ми га је било жао због такве његове судбине него што сам нашао неко задовољење у томе, иако ми је онемогућио напредовање и нанео ми толико зла. Нисам хтео у таквим приликама ни новац за коње да узмем. Задржао сам их себи, а комесару сам дао потпис као да сам примио своту коју ми је Хорват задржао.

После тога остао сам у Новој Сербији све док нисам припремио екипаж и док нисам поправио кола, а онда сам узео жену са собом и пошао у Смоленск, где се Српски пук налазио. Журио сам се. Хтео сам да што пре добијем и видим указ о мом унапређењу, који сам, према обећању Чернишова, имао тамо затећи.

Кад сам дошао у пук, уместо радости дочекала ме је жалост. Тамо сам затекао мајора Величка већ произведеног за потпуковника, а о мени је у одлуци сасвим кратко стајало: иако је требало да добијем чин, нисам га могао добити јер нема места ни у једном хусарском пуку и зато ме треба унети у списак са истим чином, вишег мајора, у Српски хусарски пук. Тако ми је пропала сва моја нада, и сав труд око прикупљања војника.

Скоро сам се разболео од велике жалости. Хтео сам да одем опет у Москву да се жалим на неправду. Али кога бих молио? Опет грофа Чернишова, који је тада имао велику власт, а он ми може бити опет не би ништа учинио, него би

ми можда само наредио да се вратим у пук. Још би се могао и наљутити, па би ме можда и гонио и ометао ми касније напредовање. А и пут до Москве и натраг много би однео и бацио ме у непотребан трошак. И тако сам смислио да је боље да на том останем, а зато што ми је учињено криво да поднесем команди жалбу, а грофу Чернишову да пошаљем приватно писмо и да га молим за помоћ.

Предао сам молбу. У њој сам написао да сам запостављен, да је Величко произведен за потпуковника у Српском, а Адам Јанов у Молдавском хусарском пуку, а да су обојица по рангу нижи од мене и да зато молим изједначење у чину и виши ранг од њиховог. Моја молба послана је у Војну колегију и на њу ми је (као и на писмо грофу Чернишову) дошао брзо одговор у којем је била дата велика похвала мојој служби и истакнуто моје право на потпуковнички чин. Али, пошто није било упражњеног места, а Колегија није могла вршити унапређење преко одређеног броја, то се тим решењем наређује команди да ме о том извести, а обећава ми се да ћу ја, чим се прво место буде указало, бити постављен на то место.

Мени је то решење саопштено, али оно ме није утешило. Сматрао сам да сам понижен. Хтео сам да и други пут поднесем молбу, али командант дивизије, генерал-поручник Нумерс, одговорио ме је. Он ме је, могу рећи као пријатељ, одвратио од тога и посаветовао да све то избацим из главе и да ступим на дужност (ја још нисам био узео службу, него сам живео приватно при пуку). Кад бих после те молбе послао још једну, говорио ми је генерал, то би се сматрало као противљење. Ствар је већ решена, одлука је пала, а још могу изгубити и плату ако и даље останем без службе.

Нисам смео даље одлагати, морао сам се на шта било решити. Ако не ступим на дужност, навалићу на себе нове бриге и невоље и упасти опет у неку несрећу, јер сам био свестан да ми је суд-

бина увек била пуна препрека и сметњи, да је моја срећа немоћна и да ја нисам у стању да учиним да буде другачије. Морао сам се, дакле, помирити са стварношћу и, хтео-не хтео, признати Величка као старијег од себе, и предати се судбини.

И тако сам ступио на дужност у Српски пук. У том пуку, после завршеног рата са Пруском, постављен је за пуковника Петар Текелија (место Стојанова, који је отишао у пензију). Текелија је био из Ћесарске. По народности био је Србин, али ја га тамо нисам познавао. Видео сам га можда једанпут или двапут, али како сам ја у оно време био још на наукама, а он већ свршен човек и поручник, нисмо се због разлике у годинама ни могли знати. Он је касније оставио своју домовину и отишао у Русију, а ја сам га упознао заправо тек кад сам и сам дошао овамо. Први пут сам га видео у Москви кад сам ступио у службу и тада смо се упознали. Ја сам онда био по чину од њега старији, али он је после у армији произведен за потпуковника, као што сам раније говорио, и сад се, ето, десило да ја будем у његовој јединици, као млађи. И то ми је било врло тешко, али шта сам могао кад ми је судбина била таква. Морао сам да сагнем главу и ћутке прећем преко свега.

Текелија ми је био пуковник, а ја његов потчињени. Требало га је, дакле, признати и поштовати као што служба захтева. Кад сам ступио на дужност, он се спрам мене показао доста љубазно и могло се веровати да му мој долазак неће бити противан, и ја сам се надао да ће ми бити наклоњен као сународник, али преварио сам се. Кад буде време, испричаћу и за њега какве је особине имао и какав је био по души.

XV

Српски пук је тада, као и сви бивши стари хусарски пукови у Русији, имао врло чудно уређење. Откако је постао (неколико десетина година раније) није ни личио на редовну војску. У њему су се укориниле злоупотребе. Нико од командира није ни мислио о исправности пука и службе, него је свако гледао само своје интересе и свој џеп. Сви су хусари имали сопствене коње, своју униформу, спрему и пушке и сви су набављали храну сами за себе и своје коње, и све то куповали за свој новац како су и где могли, а плате су добијали према пијачним ценама оних места у којима се пук налазио. Пуковски заповедници су се, опет, од своје стране својски трудили и налазили начина да све држе на великој цени и да те цене мајсторски још и повећавају, а за то су добијали, са надлежног места, велике суме.

Кад су се из државне касе тражиле исплате, пук се представљао као сасвим потпун, то јест да су сви људи и сви коњи на броју и увек се пазило да се недељни и месечни извештаји подударају. Ако су се понекад и правиле смотре у пуковима, прави се надзор никад није извршавао, па је и то помагало злоупотребама.

Много ме је зачудило кад сам једанпут на смотри видео да официри своје слуге и посилне (посилни су по том старом уређењу давани официрима од великоруских регрута) облаче у хусарске униформе као замену за одсутне хусаре док се смотра не сврши. А дешавало се и то да се један хусар на смотри одазове на два имена. Пуковски команданти били су у свему споразумни с командирима чета и с осталим официрима, а добитак су делили попола.

У четама су се налазили официрски калаузи који су се старали да се хусари по крчмама што више напију и што више задуже, а крчмари су били исто тако хусари, и друге дужности сем те нису ни имали. Пуковник је, опет, имао дућан са

свим војничким потребама, униформама и другим стварима. Хусарима се дозвољавало да се греше о дисциплину, и што је хусар више трошио и своје ствари више за пиће залагао, утолико је било боље, јер је те исте ствари морао наново куповати и то по трострукој цени, а понекад је благајник, кад је видео с ким има посла, једну исту ствар уписивао и два пута.

Пуковник је за благајника бирао увек човека с којим се може радити у споразуму. За њихове рачуне нико ништа није знао, а све што се хусарима давало ишло је на рачун плате.

Пуковник је увек имао много својих коња које је давао хусарима по којој цени је хтео, и то опет на рачун плате. А хусари, нарочито ако су били пијанци, нису на то ни гледали. Они су се аконто плате увек унапред задуживали.

Ако који хусар прода свога коња неком изван пука и остане без њега, па ма то било за време рата, није се ни кажњавао ни испитивао, него је одлазио у комору, и у комори је било и по стотину таквих људи. Њих су у књигама водили као болесне, а продане коње као рањене и поубијане од непријатеља у боју. А кад пуковник набави коње наново, давао их је онима који су ишли пешке, а његов пријатељ благајник им је убележавао све дане које су провели без коња, само да им што више одбије од плате.

О дисциплини и уредности нико није ни мислио. У пуку је било много жењених хусара који су имали своја кола, и зато је комора у маршу била увек врло велика. Понеки хусар је сам, са женом и децом, терао своја кола, а што није био у строју, није било важно. Понеки су опет редови, подофицири и официри имали као послугу цивиле (а таквих је било много), и пошто су многи и од њих себи све допуштали, долазило је до нереда и крађа.

То се нарочито видело у последњем рату с Пруском и зато се морало после свршеног рата,

1764. године, увести ново уређење и хусарски пукови преуредити.

Кад сам ја дошао у Српски пук, та нова уредба још није изашла. Затекао сам још све по старом. Било је гласова о томе, али нико није у њих веровао. Говорило се: „Што да се хусарски пукови преуређују?“ — „Куд би боље него што је сада?“ — и: „Све је то лаж“ — и тако је остајало на оном старом, уобичајеном нереду.

Дешавало ми се да видим, кад се пук пресељавао на друго место, како хусари у маршу изјуре на коњима из строја испред пуковника, а он их још хвали како су храбри и брзи — и није им то бранио. Мени се то учинило чудно, па сам се усудио једанпут да их казним због тога, али ми је речено да им то не треба бранити зато што на својим коњима јашу. Мало касније сам опет видео како при пролазу кроз село излазе из реда, улазе у крчме и пију вино и пиво, па ми је и опет речено да их не дирам: „Они ће нас већ стићи.“ И официри су излазили из реда и удаљавали се од својих места, лутали около, лармали и ловили зечеве, и све се то подносило. Ако је хусар у строју пијан и падне с коња, или ако је сав разбарушен и неуредан, ни то му се није замерало, а што је био грубљи и што је пијан свашта говорио, утолико је био већи јунак.

У целом пуку није тада било више од триста редова, макар да се у извештајима наводио много већи број. Ја сам све то гледао тада с великим чудом, али сам морао да ћутим да не навучем на себе мржњу ни пуковника, ни благајника, који је у пуку имао велику улогу. Благајник није ни од кога зависио и са својим рачунима знао је једино за пуковника. Он је био велики препредењак и сви су га се бојали и чували. Зато сам се ја, већ и као нов, држао од њега мало по страни. Нисам хтео за његово пословање ни да знам, ни да питам. У таквој ситуацији провели смо цело лето.

За то време су се често приређивали састанци који нису ничем другом служили него да се

сви добро изопијају. У томе су налазили сви нешто лепо и нешто што се подразумева. А ако неко није био уз њих, тај није био ни за шта, био је презрен и није могао бити пуковников пријатељ. Али то се пијанчење убрзо прекинуло. Нова уредба је била изишла и наредба од главне команде већ послана. По новој уредби морао је цео пук бити униформисан. Колико је само било критике и гунђања због тога. Нико није био задовољан. Сви су спомињали и жалили стару слободу. А најтеже је свима падало што је нова уредба почињала описом нереда који су у пуку владали, и то све онако као што је збиља и било, и да се зато пукови морају преуредити, а неки и укинути. Остала су тада само два пука, Српски и Мађарски, а Молдавски, Грузински и Шватчеков жути били су укинути. Људи из њих који су били још за службу преведени су у та два пука, а остали су пензионисани или отпуштени.

Та реформа је учинила да многи напусте Српски пук, тако да је од старих хусара мало ко и остао, а они што су остали продали су своје коње или пуку или изван њега. У Српски пук су убрзо после тога доведени нови људи, и то из Бахмутске насеобине, то јест Прерадовићевог пука, који су се вратили из рата (то су били странци, тамо врбовани, који нису хтели да остану у насеобини). Њих је било три ескадрона. Осим њих доведени су ту људи и из мог, Бугарског пука, сједињеног с Македонским, који су после Хорватовог ислеђења упућени највећим делом у насеобину Нове Србије. Преко тог броја додато му је још двеста људи. И тако је с тим новим људима заснован изнова Српски пук. Затим је било наређено да се пошаљу људи у Малорусију, у градове Њежин, Стародуб и друга места да се покупе добровољци — и тако је с тим врбованим људима пук попуњен до осам ескадрона, као што је уредбом и предвиђено.

А да убудуће буде све државно, комесаријат је, према наредби, дао новац да се у Москви по-

купују све потребне ствари, као и чоха и платно за униформе, а за куповину коња послати су људи у Украјину и на Дон, и коњи су за кратко време стигли у пук. Те зиме је било много посла у пуку док се све није довело у ред. Али од свега тога не би било ништа да се није сам командант дивизије, генерал-пуковник Нумерс, латио посла. Требало је пук што пре снабдети потребним стварима, а мој пуковник никако није могао да схвати ту нову уредбу. Он на те ствари није дотле уопште обраћао пажњу, њему су та нова правила била сасвим туђа, и док би се он разабрао, време би прошло, и ништа се не би урадило, а Војна колегија је захтевала да се одмах све заврши. Генерал је предвидео да ће с тим ићи споро и зато се сам прихватио посла. Дошао је из Смоленска (удаљеног преко шездесет врста од нас), па је после још једанпут долазио. Он је пуковнику објашњавао нову уредбу улазећи у све ситнице. Па је онда наредио да се отвори кројачка радионица за шивење униформи и слао официре по робу. На крају нам је послао и сто педесет кројача, војника, из пешадијских пукова, само да униформе буду што пре готове.

А кад је настало пролеће, наређен је покрет према Пољској.

Руски двор се у то време заузео да се на престо врати тадашњи пољски краљ, Станислав Август Поњатовски. И зато је наша, Смоленска дивизија, маја месеца, под вођством генерал-ан-шефа кнеза Волконског (који је дошао из Петрограда), пошла према граници. С осталим пуковима кренуо је и наш Српски пук.

Наша војска је дошла само до пољске границе, до граничног места званог Леди, насупрот граду Смоленску. Ту смо се зауставили и у логору провели цело лето. За то време решено је у Варшави, у сејму, да се краљ врати на престо, а пред јесен се наша дивизија вратила у Русију, на своја стара места.

Тог лета родила ми је жена сина. Назвали смо га Александар. — И она је за време тог похода била са мном.

Наш пук се вратио на старо место, у село Поречје, општина Дворцоваја. Тамо смо изводили егзерцир, поправљали коњушнице и све остало што је пуку потребно. У тим пословима смо провели све до зиме.

А кад је наступила зима, измолим од генерала команданта дивизије четворомесечно одсуство и отпутујем са женом и нашим малим сином у Нову Сербију: ташта нас је молила у писму да дођемо.

Пут је био рђав. Како су били снегови, ветрови и велики мразеви, путовало се споро. Једва смо остигли до Дњепра и прешли у Кременчуг. Тамо смо се задржали мало, само да прихранимо коње, јер смо хтели још те ноћи да стигнемо у Криловски Шанац. Али како се Дњепар три дана пре нашег доласка заледио и како је лед био клизав, бојао сам се да с каруцама са шест коња пређемо преко њега. Зато сам у Кременчугу узео од једног мог познаника саонице с једним коњем да на њима превезем жену и малог сина. За саоницама ишле су каруце са два коња, а остале коње водили су људи за нама и тако смо прешли срећно преко реке. Слуге су већ презале коње на обали, кад наиђе један мој познаник. Он ме је познао, па се зауставио и рекао ми да ми је ташта с децом у гостима код свог брата, бившег пуковника Феодора Чорбе, у Крјуковском Шанцу (то место је било на обали Дњепра, удаљено само врсту и по од места на ком смо ми прешли реку), па је онда окренуо коња и одјурио да обавести ташту о нашем доласку. Ми смо се обрадовали том гласу и решили одмах да и сами пођемо тамо. И док су нам људи презали коње у каруце, мој познаник је јавио већ ташти да смо дошли.

Цела нам се родбина обрадовала. Одмах су наредили да се коњи упрегну у кола и пошли нам у сусрет. И ми смо брзо упрегли коње и крену-

ли, али они су на двојим каруцама са шест коња већ јурили према нама, преко залеђене речице Крјуков, на самом њеном ушћу у Дњепар (та речица на том месту је дубока, а широка је око четрдесет хвати). Одмах смо познали да су то наши.

Кад су стигли близу, ја застанем и скочим с кола. То су исто урадили и они. Ту је био пуковник Адабаш, па ујак моје жене, Феодор Чорба, и мој шурак, потпуковник Иван Хорват. За њима је на колима пошла и моја ташта, само она се зауставила с друге стране реке и тамо нас чекала.

Тог дана је била страшна хладноћа и јак мраз, и моја жена зато није ни излазила из кола. Нисмо се на том месту дуго задржали, пошли смо одмах даље. Прво су преко реке прешла њихова двоја кола, па за њима моја, а ја по леду са мојим шураком иза њих пешке. Кад су ми кола стигла до средине, лед се испод њих наједном провали и мојих шест коња почеше се давити. Јахач на предњем коњу ухватио се некако за лед и извукао горе, кочијаш исто тако, али мојих шест коња у оној студеној води отимало се и отимало док се нису најзад уплели у амове и сви се подавили. А кола, кад се лед испод њих провалио, накренула су се једном страном у воду, али леви задњи точак, на велику срећу, остао је горе на леду и некако се задржао, и тако вода није одвукла кола под лед. А много је допринело и то што су кочијаш и јахач успели да ухвате вођице од предњих мртвих коња, па су и на тај начин спречили да вода не одвуче коње под лед, а да тога није било, био би крај свему и никаквог спаса не би било.

Замисли, читаоче мој, како ми је било тог несрећног тренутка кад сам видео како ми жена и син тону у воду. Зар то није био грозан удар, страшнији и од оног кад сам на исти несрећан начин и прву своју жену и сина изгубио, кад су обоје постали жртве онако ужасне смрти. А данас

ми је, ето, моја зла судбина опет то исто приредила. О жалости моје! О несреће моје! — јадиковао сам. Кад се лед провалио, чуо се само страшан прасак и ломњава; и мени се лед, како сам ишао за каруцама, провалио испред самих ногу. Вода је шикнула и пљуснула ме до колена, и да сам само још један корак начинио — и ја бих у тој провалији нестао.

Моја искренута кола једва су вирила из воде. Кад сам видео ту несрећу, скочим на једну санту, с ње коракнем на осовину кола и, у води до колена, брзо отворим врата од каруца (врата су била скоро сасвим у води) и угледам своју жену како увијена у бунду (није могла да је збаци са себе) с малим сином немоћно лежи на дну накренутих каруца, у води. Учинило ми се да није ни жива. Ухватио сам је за руке и извукао из воде. Она је пала по леду као мртва; једно, што се онако мокра сва следила од хладноће, а друго, што се ужасно престравила.

Мог је малог сина прихватио из дадиљиних руку брат моје жене (и дете је било као мртво), па смо га брзо пренели у стражару да се огреје (стражара је била ту у близини на обали Дњепра). Тамо смо и моју жену на рукама пренели. Ту нам се и родбина искупила, и место радости, настала је жалост. Одатле до куће брата моје таште није било више од пола врсте, али ми се из стражаре нисмо смели ни маћи. Ту смо провели више од два сата, да се мало угрејемо, а и да сачекамо да се донесе туђе одело, да се моја жена пресвуче. Она је прележала поред ватре читав сат без свести. Није могла ни са својом матером нити било с ким реч проговорити. Тако се престравила и тако је промрзла да је једва стала најзад на ноге, а мог малог сина држали су на рукама и обртали га према ватри. Био је потпуно малаксао. Видело се само да дише, тек после је почео и плакати.

Сели смо онда у кола и пошли кући таштиног брата, пуковника Феодора Чорбе, захваљујући богу за спас из такве несреће. Жена ми се после тога разболела и прележала недељу дана док се није једва нешто мало опоравила.

Како се већ смркавало, с мојим колима се није могло ништа учинити, иако су се људи из насеља окупили да нам помогну. Донели су са собом мотке и даске, али то вече нису ништа урадили осим што су једно дугачко дрво превукли преко провађеног леда и везали га конопцима за задњи точак. Тако су ми преко ноћи остала и кола и ствари у води. Сутрадан смо послали људе да их извуку и они су се мучили на оној студени скоро цео дан. Те ноћи је био велики мраз па се и оно провађено место замрзло с читавог педља, тако да су људи морали прво лед секирама разбијати и тек су онда с муком извукли кола.

Одело нам је било сложено у два сандука привезана за задњи део кола — и све нам је у води пропало. Морали смо га бацити, није било више за ношење.

У Крјуковском Шанцу провели смо још четири дана, а онда смо прешли у таштину кућу, у Крилов.

Месец дана после нашег доласка чуло се да је за хусарске пукове изишла нова наредба, по којој је требало да се од слободских козака формирају пет нових хусарских пукова, са шест ескадрона у сваком, и да се исто тако и стари хусарски пукови, од којих су остали само Српски и Мађарски, сведу од осам на шест ескадрона.

То су били само гласови, али званичних извештаја још није било. Ја сам ту читаву зиму провео са женом код таште, управо док ми није истекло одсуство, а то је било скоро до пред пролеће. Путеви су били страшно рђави. С тешким колима и каруцама није се могло кренути на пут, и зато смо решили да ми жена остане код матере до лета, а ја сам пошао на лаким колима да до одређеног рока стигнем у пук.

Путовао сам врло тешко. Суснежица ме је пратила скоро из дана у дан. Направило се стра-

шно блато и на неколико места нисам се могао с коњима извући. Морао сам у своја лака кола упрезати волове и тако сам једва на време стигао.

Кад сам се у Смоленску јавио главном команданту дивизије, генерал-поручнику Нумерсу, он ми је одмах честитао нови чин. Ја сам помислио да се шали, јер је увек био добар према мени. Рекао сам му: „Захваљујем вам на честитци, али мени није познато да сам добио чин" — а он ми одговори: „Ви сте унапређени царским указом и постављени за потпуковника у Харковски хусарски пук, који се сада формира од слободских козака" — и онда је почео да ми излаже нову уредбу о формирању нових пет пукова. Рекао ми је још да су за пуковнике и остале више официре изабрани из хусарских и кавалеријских пукова само људи од поверења.

„Међу њима сте и ви", рекао ми је. „И вас је њено величанство као поузданог официра изволело поставити, и ви треба одмах да пођете, јер с формирањем пукова треба да се што пре започне."

И још ми је рекао да је добио наређење од господина вицепрезидента Војне колегије, грофа Чернишова, да ми се из Српског хусарског пука повере два ескадрона да их преведем у Сумски хусарски пук, који је требало да се формира.

Те вести су за мене биле права срећа и утеха за све раније муке које су ме у стопу пратиле. Али ни ту није био мојим патњама крај. Имао сам још много штошта да издржим у животу.

Сутрадан сам отишао из Смоленска у пук. Кад сам стигао тамо, затекао сам два ескадрона већ одвојена. Из целог пука одвојен је одређен број људи и коња али — најгорих. Исто је важило и за официре. И од њих је пуковник одабрао само оне које није марио. Ја на тај избор нисам хтео ништа да кажем. С тим људима нећу ја управљати, него четни командир. Моје је било само да их преведем и уз пут водим надзор над њима.

Одвајање ескадрона отезало се још преко две недеље, зато што је пуковник неколико пута мењао људе и коње. Мени је то било унеколико криво, јер сам се могао надати да ћу с тим одбиром имати на путу муке. Рекао сам зато пуковнику да то не чини и да ће од тога имати пре срамоте него части. Боље би било, рекао сам му, да одели два ескадрона са свим људима и коњима, онако како стоје, а оно што недостаје да попуни из целог пука, али он није хтео ни да ме чује, па је дочекао да из главне команде добије велики укор и поновно наређење да што пре пошаље та два ескадрона. И једва је с тим избором завршио и предао ми људе, те се ја с њима кренем.

Кад смо у маршу пролазили кроз град Смоленск, нисам хтео да прођем а да се не јавим команданту дивизије, генерал-поручнику Нумерсу, и да му не покажем ескадроне које сам водио. Он их је површно погледао, али је ипак опазио да коњи нису онакви какви би требало да су. Одмах је видео да је то одбир из пука. Пао му је у очи један коњ који одавна чешагију није видео. Није му то било право и није могао да ћути. Рекао ми је да се из тога могу изродити незгоде и тражио да му о том дам извештај. Ја сам, међутим, схватио да би то било од моје стране потказивање које би могло донети рђаве последице, и зато нисам хтео у то да улазим. Рекао сам генералу да ће коњи можда бити по вољи пуковнику Сумског пука и да ће можда све добро проћи, и генерал ми је оставио на вољу. Код њега сам и ручао. После ручка предао сам у генералову канцеларију запечаћен извештај за пуковника Ланова у Сумски пук. Известио сам Ланова да долазим с ескадронима и да се налазим у маршу. Опростио сам се затим с генералом и наставио марш према слободским пуковима, у Украјину.

Било је лепо време за путовање. Удешавао сам умерене маршеве, са уобичајеним одморима.

То је припомогло да ми се коњи уз добру храну мало поправе и угоје, али да постану добри за службу, то већ нисам могао постићи. Многи су били бангави и престарели, али о томе је имао да се брине онај ко је за то био одређен. Ја сам, уосталом, у тај посао уложио двапута више труда него што служба захтева, и то само зато што су моји хусари какви су били по избору били такви и по дисциплини. Нико од њих није ни мислио да коње мало понегује и да јаше на њима као што треба. Они су мислили само како да се напију, а коње су везивали где било и остављали их без хране до зоре, онда опет седали на њих и настављали пут. А да их пуштају на пашу и да их преко ноћи надгледају, то с почетка никако нису хтели.

А ни официри нису хтели да на смену са стражарима ноћивају поред ергеле — то им се чинило као тиранија с моје стране. Сваки од њих више је волео да од свог домаћина узме траве па да тако преко ноћи прихрани свог коња и на тај начин избегне напор око свакидашњег хватања коња и изналажења паше — и увек су имали неки изговор. Али ја се с тим нисам могао сложити. Тражио сам да раде онако како ја сматрам да је најбоље: да коње сваку ноћ пуштају у поље на пашу где је добра трава (таквих је места у Малорусији било свуда), а уз то да и официр буде поред страже уз ергелу.

Дешавало се да понеки официри остају после одласка јединице на месту где су ноћили и долазе касније, и да хусари излазе из строја кад пролазе кроз село па свраћају у крчме и тамо се задржавају, а онда јуре за јединицом, што исто тако није смело да се дозволи. А тешко им је падало кад се због крађа на преноћиштима и у маршу вршио претрес и што то није пролазило без кажњавања.

У таквом једном ружном поступку ухватио се и један господин капетан. Он је у селу, за време одмора, отео од спахије служавку и крио је не-

колико дана — слао је увек у предње редове, преобучену у хусарску униформу. Због тога нисам на том преноћишту ни добио признаницу, а онда је и потера послана за нама. Зато сам био приморан да поведем истрагу и да девојку пронађем. Капетан је због тога и због грубих речи био осуђен, и вођен уз ескадрон лишен чина.

У таквим приликама, с тако распуштеним и недисциплинованим људима, ја сам у маршу, с неколико хусара, морао увек остајати на крају јединице и оне што су излазили из строја уз пут по селима прикупљати и на месту где је ко затечен према кривици казнити. На тај начин сам их мало-помало уразумљивао и они су ми постајали послушнији, а већ на крају било је све у свом реду. Оном кажњеном капетану (звао се Никола Вујичић) хтео сам после да вратим команду, да му не упропастим каријеру, али он није хтео да је прими. Рекао ми је да ја немам права да му команду вратим, да сматра да сам га увредио и да ће ме због тога тужити — и ја, шта ћу, оставио сам му на вољу. Тако је дошао и он са нама до одређеног места, као волонтер без сабље.

Кад смо се приближили граду Суми, где је био штаб тога пука куда сам два дана раније послао курира пуковнику Ланову с извештајем да долазим, пуковник ми је по истом куриру одговорио да се у граду налази у пролазу господин генерал (тада ан-шеф) гроф Петар Александрович Румјанцов и да он жели да види те ескадроне које ја водим, да је због тога и свој пут одложио и зато је он, пуковник Ланов, тражио да ја до прекосутра у подне стигнем у Суми.

Тај извештај сам добио на последњем преноћишту, па сам пожурио да извршим то што се од мене тражи. Устао сам ујутру пре зоре и наредио људима да се опреме уредно и чисто, па сам онда извршио преглед и наставио с маршом. Пред градом сам се зауставио и послао официра да јави пуковнику да сам стигао.

Пуковник Ланов ми је послао ађутанта и он ме је повео с ескадронима у улицу у којој је гроф имао стан. Кад сам се приближио, командовао сам ескадронима да се построје по водовима са голим сабљама, а трубачи су стали свирати марш.

Гроф је чуо да долазим па је изишао на улицу и видео ескадроне у маршу, а ја и официри одали смо му почаст сабљама и прошли. Мало касније дојурио је један подофицир послан од пуковника, јављајући ми да ме гроф зове. Наредио сам ескадронима да одмарширају до места које им је за станове одређено, а ја сам пошао грофу и предао му рапорт. Он ме је примио врло лепо, разговарао са мном дуго, испитивао о свему и на крају ме позвао на ручак. Наместио ме је за столом поред себе и скоро све време смо разговарали.

После ручка гроф се није задржавао, пошао је одмах на пут, а ја сам с пуковником пошао у његов стан и предао му рапорт о стању људи и коња у ескадронима — и тако се завршио тај дан.

Сутрадан сам поставио ескадроне у строј и предао пуковнику спискове људи и коња и инвентар ствари. Он је тог дана прегледао ескадроне незванично и површно, а праву смотру је оставио за идући дан. Наредио је затим да се војници разиђу по становима, а мене је, као и све остале официре, позвао себи.

Уз пут сам известио пуковника да у јединици имам једног капетана ког сам казнио, и испричам му и његову кривицу и како сам му после хтео да вратим команду, али он није хтео да је прими. „Сад ви ту ствар решите како изволите", рекао сам пуковнику.

Тек што смо стигли у пуковников стан и он се почео распитивати о официрима и ја га о сваком обавештавао, кад ето капетана Вујичића. Улете тек у собу и предаде жалбу пуковнику. Пуковник је прими, али видећи капетана без сабље, запита ме ко је то. Ја му одговорим да је то онај капетан о коме сам му малочас говорио, ког сам у маршу ставио под стражу, а после му давао на-

ново команду, а он је није хтео да прими. „И сада, ето", рекох, „подноси вам жалбу. Па кад вам је подноси и кад није био задовољан мојим решењем да му кривица прође без казне, ја сам приморан да вам објасним пред њим самим и пред свим овим официрима из ког разлога сам га казнио" — и испричам подробно о његовом дрском поступку.

Кад је пуковник Ланов то чуо и кад је прочитао његову жалбу, без речи му је вратио жалбу натраг и рекао му нека иде да се жали куда год хоће, али да њему у пуку нема места, и истерао га је из собе, а убрзо и из пука. Тако се и та ствар завршила.

То јутро је пуковник Ланов извршио и званичну смотру над ескадронима, а онда је по списку прегледао и коње и војну опрему: карабине, пиштоље и сабље — сваку ствар врло пажљиво, и одмах је видео да су то све старе ствари и да то није ни издалека оно што је Војна колегија захтевала. И да се још боље у то увери, извршио је још једанпут прозивку људи и сваког човека испитао у којој је јединици у Српском пуку служио, а испитао их је и за коње из којих су јединица. И тако се открило све. Пуковник је био врло љут. Рекао ми је да ће о том обавестити главну команду.

После предаје ескадрона остао сам још два дана у граду Суми, а онда сам отишао у Харковски пук и јавио се свом новом пуковнику, Николи Чорби. Ја и он смо се добро знали, а уз то смо били још и у сродству, по мајци моје жене; моја жена му је била сестричина. Мени је било врло мило што сам њему додељен. Он ме је волео, а и ја сам њега и волео и поштовао, како је већ у реду. И може се рећи да смо се лепо слагали.

Кад сам дошао у Харков, позвао сам и моју жену да дође. Она је дотле била у Новој Србији, код матере.

Ја и мој пуковник смо се својски прихватили да формирамо наш нови пук. Прве људе смо добили из бившег Белоруског хусарског пука, формираног пред крај пруског рата од козака, и то само ради пробе: да се види какви ће бити у служби. Зато су и били послани на неко време у Москву као коњичка патрола код полиције. После је тај пук укинут, а људи из њега распоређени у нових пет пукова, према местима у којима су живели. Од тих људи у наш пук је дошло њих шездесет.

Сем њих, због исте боје униформе, добили смо из бившег Шватчековог жутог пука још два ескадрона, а до потпуног броја од шест ескадрона регрутовали смо козаке из наше, харковске области. То су били људи који су пре тога вековима били козаци и сматрани да нису ни за шта (нарочито су се у пруском рату показали као рђави војници). Они ни свој крај нису умели да одбране од сталне опасности са Крима. Зато се после пруског рата морало прићи реформи, све их превести у регуларне хусарске пукове и поставити им за команданте и више официре људе из кавалеријских пукова, и то највише од досељених Срба, који су били у армији, и из Хорватове, Прерадовићеве и Шевићеве насеобине, људе који су имали искуства и знали службу.

Тих пет нових слободских хусарских пукова добили су имена према областима, то јест Харковски, Изјумски, Ахтирски, Сумски и Острогорски. За главног инспектора над њима постављен је гардијски мајор Јевдоким Алексејевич Шчербињин. Он је имао да изврши нови распоред козака и изведе реформу њиховог ранијег уређења, а за команданте тих нових пукова, указом њеног императорског величанства, били су постављени: у Изјумски из старог Мађарског, бригадир Максим Зорић; у Ахтирски из бившег Молдавског, бригадир Иван Подгоричанин; у Харковски из бившег Белослободског, пуковник Никола Чорба; у Сумски из бившег карабинерског, пуковник Петар

Ланов, и у Остроградски из бившег карабинерског, пуковник Јосиф Сатин. Уз њих, истим указом постављени су и остали виши официри које је Војна колегија одабрала због њихове ваљане службе. Сви ти пукови били су, као што сам рекао, потчињени у свему гардијском мајору Шчербињину. Он је живео у Харкову, граду на средњем одстојању од свих тих пет области.

Новац за опрему добијали су пукови из државне касе у одређеним роковима, а официри плату као у карабинерским пуковима, с разликом што су добијали још и додатак од тридесет рубаља за посилног.

Првог лета имали смо доста посла око формирања нашег пука. Узели смо регруте из наше области, а њихове коње пребрали, добре задржали, а рђаве испродавали и новац дали у државну касу. И да све то приведемо крају, послали смо људе да узму још коња колико је требало, а у Москву смо послали по војну опрему. Чоху за униформе имали смо да добијемо из комесаријата. У том послу смо провели цело лето управо до јесени.

Међутим, као што сам већ рекао, пуковник Сумског пука, Ланов, није био задовољан са она два ескадрона послана из Српског пука. Зато је написао представку Војној колегији и описао све што је приликом пријема опазио и молио да се нареди или да пуковник Текелија да друге коње и другу опрему, или да дâ накнаду у новцу. На то је из Војне колегије нашем команданту, гардијском мајору Шчербињину, дошло наређење да од мене затражи извештај. Пошто сам ја те ескадроне довео и пошто сам у Српском пуку служио као виши официр, ја сам према томе морао знати да ли су ти ескадрони били збиља одбир из целог пука, као што то представља пуковник Ланов, а уз то: зашто нису одвојени стари седми и осми ескадрон како су већ стајали, како је и Војна колегија захтевала? Мој извештај имао је да се пошаље Војној колегији у оригиналу.

Мени је било врло тешко да на то питање, по Шчербињиновој наредби, одговорим. Ако напишем тачно онако како је било, на Текелију би пала велика одговорност, а и срамота, јер је пуковник Ланов био у праву. А с друге стране опет, мислио сам, ако напишем криво и нетачно и све прикријем, може да дође до ислеђења, па да навучем на себе ко зна колику одговорност. Зато сам решио да напишем, као што се каже, ни црно ни бело, па на срећу: да и Текелији олакшам, а и себе сачувам. И тако сам у извештају између осталог написао и ово:

У време кад је Војна колегија наредила да се из Српског пука одвоје два ескадрона, ја нисам био у пуку, био сам на одсуству. Кад сам се с одсуства вратио, сазнао сам да сам произведен за потпуковника у Харковски пук, и те ескадроне затекао спремне већ за полазак. Чекало се само да ја дођем, јер је мени било поверено да их преведем. Ја сам их примио, али не на своју одговорност. О њиховом саставу ја ништа не знам. То је била ствар ескадронских командира — ја сам их само превео како су ми били предати. Што се тиче опреме та два ескадрона: ако је рђава, рђава је у целом пуку, јер се у исто време сва израђивала у Москви и нема више од године дана како је у употреби. Коњи су исто тако сви заједно купљени и, према томе, ни они што су остали у Српском пуку нису бољи од тих што су с ескадронима прешли у Сумски пук.

Прећутао сам, међутим, да је за куповину коња за Српски пук био послан капетан Папјанош на Дон и кад их је довео да се пуковнику Текелији нису допали, да је због тога Текелија тужио капетана Војној колегији, да је капетан после тога ражалован у редова, да су ти коњи остали у пуку и да је највећи део од њих додељен сад тим ескадронима.

Капетан Папјанош настрадао је ипак без праве кривице и једино због тога што пуковника Текелију није могао, због своје сиротиње, да угости.

Преглед коња био је у једном удаљеном селу. Пуковник се вратио оданде без ручка, па се наједио због тога — и упропастио човека. (Капетан је касније у тој својој сиротињи и завршио).

Ја сам извештај предао команданту, гардијском мајору Шчербињину, а он га је у оригиналу послао у Војну колегију. И срећа Текелијина те се све на томе свршило.

Кад је наступила зима, наставили смо с уређењем пука. Униформе су биле готове, уредили смо комору и брзо припремили све остало што је било потребно, а с пролећа смо почели обучавати ескадроне у руковању пушком и егзерциру, што смо продужили и целог лета.

XVI

Први дани маја месеца 1766. године били су за нас дани радости. Чим се трава зазеленела, пукови су добили наређење да пођу у логоре на егзерцир.

Наш Харковски пук подигао је логор у селу Валки. Логор нам је био дивно уређен, имао је све потребе. Тамо смо преко целог лета вежбали коњички и пешачки егзерцир. Пук се постројавао трипут недељно, а у остале дане вршила се обука по ескадронима. Тако смо, с много труда, терали све до јесени — док нисмо пук довели управо до савршенства. Тада смо се већ могли поуздати да се нећемо постидети кад главном команданту, господину Шчербињину, будемо показали наш пук. Шчербињин у нашем логору још није био, нити је у ком било пуку вршио смотру, јер је био врло заузет разним својим дужностима у Харкову. Ја сам се с мојим пуковником, Николом Чорбом, договорио да му се обратимо и известимо га да је Харковски пук потпуно увежбан и нека изволи доћи да изврши смотру.

Господину Шчербињину било је врло мило што смо га позвали, а пуковнику и свима нама та наша спремност донела је велику част, јер, треба нагласити, господин Шчербињин ни од једног другог пука није добио такав позив. Ми смо били први. Зато смо и навукли мржњу на себе, нарочито од господе пуковника Сумског и Остроградског пука.

Наш главни командант, господин Шчербињин, одговорио нам је да ће доћи и одредио дан смотре за први септембар.

Мој пуковник се увек са мном саветовао о свему, па смо се и сада договорили да пошаљемо пред господина Шчербињина официре са добрим и лепо опремљеним коњима. Шчербињину се тај дочек врло допао. Дошао нам је с неколико гардијских официра. Стан му је био спреман у селу Валки, у близини логора.

Пред својим станом затекао је официрску стражу, а ту смо га и ми, виши официри, дочекали и одали почаст. Он је дуго обилазио око хусарске straже, и све му је било по вољи и све је хвалио. Увече је наредио да пук буде за шест сати изјутра спреман за смотру, што је и извршено.

Сутрадан у одређени час дошао је у логор и затекао нас постројене. Цео пук му је, као главном инспектору, одао почаст. Он је прегледао сваки ескадрон, пролазећи на коњу између редова, а онда је наредио да се започне с вежбама.

Инспектор је био тако задивљен вежбама пука да је још пре завршетка пришао пуковнику, и рекао му да је задовољан и да је доста. „Ја видим ваше савршено знање и нема потребе да и даље трудите људе и коње."

Како је тог дана била прилична врућина и коњи се од трчања, нарочито у јуришу, били угрејали и пена их попала, он се сажалио и хтео да прекинемо с вежбама. Поновио је да је задовољан, па је скинуо клобук с главе и снажним гласом захвалио целом пуку, с речима да наш

труд служи домовини за славу. „Ја ћу", рекао је, „њеном императорском величанству рећи све што сам ту сад видео" — и опет замоли пуковника да пусти пук у логор.

Ми смо прекинули с вежбама док је он говорио, а кад је рекао да пук пође у логор, приступили смо му ја и пуковник и стали га молити да нам учини задовољство и остане до краја. Рекли смо му да то за нас не представља никакав напор ни тешкоћу, и да смо ми на то научени.

Он је онда пристао. Јахао је поред нас и чекао да прође цео коњички строј. А кад му је цео пук одао почаст, пуковник је наредио брзу појединачну ватру по три пута из пиштоља, а онда плотун.

Господин Шчербињин је мислио да је сад све свршено, али ми смо му рекли да пук још није показао све што зна.

Мој пуковник је после плотуна дао знак са десног крила. На тај знак цео је пук устукнуо, а на други — сјахао, коње збио у редове, и ступио у строј под пушком. То је све урађено врло брзо — и пук отпоче пешачке вежбе: прво у покрету, а онда у месту, пуцајући у јуришу и одступању. То је инспектора још више задивило. Он је служио у пешадији и боље је знао пешачке вежбе него коњичке, па нас је не само похвалио него је рекао да је пук извео пешачке вежбе боље и од пешадије. Сав задовољан, постојао је још мало да види како ће пук опет појахати, што је цео пук на дати знак извео брзо као и раније, и онда кренуо маршем према логору.

Мој пуковник је за тај дан поставио у логору велики шатор и замолио инспектора да остане код нас на ручку, и он је на то врло радо пристао. За време ручка ескадрони су у пешачком строју прилазили шатору, али са стране, да их господин Шчербињин не види. Кад је дошло време, мој пуковник налије чашу, поднесе је господину Шчербињину и замоли га да је прими из његових руку и попије у здравље њеног императорског вели-

чанства, са надом да ће новоосновани пук заслужити њену милост и послужити јој на вечиту славу.

Господин Шчербињин је примио чашу из руку нашег пуковника и рекао: „Пијем ову чашу у здравље њеног императорског величанства, нека је овај пук благословен и на корист отаџбине." И тек што је почео пити, ескадрону је дат знак, без речи, и ескадрон испали из карабина, као из једне пушке. Шчербињину се то врло допало. После су и све друге здравице биле тим пропраћене, само су се ескадрони смењивали.

После ручка Шчербињин је обишао логор, похвалио ред и чистоћу, остао код нас до увече, а онда смо га испратили до његовог стана. Увече је наредио да за сутра буде комора спремна за смотру, а исто тако и коњи, карабини, пиштољи, седла и сва остала спрема, и то по ескадронима.

Све је, према наредби, било спремно. Ујутру нам је Шчербињин дошао у логор и пуковник му је показао целу комору с упрегнутим коњима, који су прошли поред шатора и стали у фронт. Шчербињин је све прегледао и нашао да је све у реду и да су коњи добри, па је онда ушао међу постројене ескадроне, прегледао коњску и осталу спрему — и био свим тим врло задовољан. На крају је наредио да се испред шатора окупе сви виши официри, па нам је изјавио како је задовољан и како нам је захвалан за наш труд и старање, а нарочито пуковнику и мени, и опет напоменуо да неће заборавити да обавести тамо где треба о нашем труду и о свему што је видео и нашао, и да је све било преко његовог очекивања.

Кад је завршио своју инспекторску смотру, оставио нам је на вољу колико ћемо још дана остати у логору, а он је после тога остао још један дан, и онда се вратио у Харков.

Ми смо после његовог одласка остали још два дана у логору, док пуковник није направио распоред, а онда смо се преселили у зимске станове.

Шчербињин после наше смотре није добио позив ни од једног другог пука. Зато је сам запитао господу команданте јесу ли им пукови спремни и поменуо с великом похвалом да је већ извршио смотру над Харковским пуком, да је нашао све исправно и да се нада да ће то исто затећи и у другим пуковима, и, пошто је јесен већ наступила, да жели да изврши смотру и у свим другим пуковима пре него што из логора пређу у зимске станове.

На Шчербињинов захтев нису се сви пукови једнако одазвали. Само му је бригадир Зорић јавио да је његов, Изјумски пук у реду и да је спреман за смотру. Шчербињин је отишао у Изјумски пук и нашао да је све исправно. Био је задовољан.

Убрзо после тога јавио му је и пуковник Ланов да је и његов, Сумски пук спреман за смотру.

Треба поменути да се још од почетка формирања слободских пукова највише и најлепше говорило о Сумском пуку. Хвалили су га сви, иако га нико није видео. Говорило се да му нема равног, па је и господин Шчербињин замишљао да ће тамо богзна шта затећи.

Решио је да пође. Пред свој полазак мени је послао писмо и изјавио жељу да и ја пођем с њим. Ја сам се позивом инспектора и команданта сматрао врло почаствован. Отишао сам му у Харков, он ме је примио врло љубазно и рекао ми: „Хтео бих, драги пријатељу, баш тебе да поведем на смотру Сумског пука. Он се сматра као најбољи, а ти, као што сам видео, знаш шта је хусарски пук, па мислим да ћеш моћи опазити ако буде какве разлике између ваша два пука."

Захвалио сам господину Шчербињину на тако лепом мишљењу. Пошли смо у град Суми на његовим каруцама и стигли тамо трећег дана.

Међутим, прва погрешка се већ показала. Пуковник Ланов никог није послао пред главног заповедника. Ја ћутим, ништа не говорим, али Шчербињин је сам то опазио и почео да прича о

дочеку који му је наш пук приредио. Ја сам му на то рекао да је пуковник можда био сувише заузет, а никог свакако није било да га подсети на то. И тако смо стигли у Суми и одсели код тамошњег спахије, Захоржевског. Ту је убрзо дошао и пуковник Ланов и предао команданту рапорт.

Шчербињин му је наредио да за прекосутра изјутра припреми смотру. Ланов је остао код њега сат-два и, кад се враћао, срео се са мном у пролазу, на дворишту, и рекао ми: „Сваког би другог пре волео овде да видим него тебе." При том се насмешио, подигао мало клобук с главе и наставио пут.

Мени се то учинило врло чудно и нисам хтео да на том остане. Пожурио сам за њим и викнуо му да стане. Он стаде, а ја му рекох: „Слушај, пријатељу, нисам те добро схватио, и зато те молим да се изјасниш какав је био смисао твојих речи."

Одговорио ми је на изглед пријатељски: „Рекао сам онако како јесте: прекосутра ћеш ми бити на терету. Сваки други био би ми лакши него ти."

Сад сам већ разумео да он то о смотри говори, па ћу му на то: „Захваљујем вам на вашим пријатељским речима, али мени се чини да се код вас нема шта да критикује. Ви сте стари кавалериста и све што се тиче коњичког пука вама је познато."

А он ми одговори: „Досећам се ја већ да тебе није Шчербињин овамо бадава повео" — и с тим смо се растали.

Идућег дана инспектор је затражио од пуковника инвентар ствари, а онда је прегледао и саме ствари и наредио да се све ислужено прода, а новац да се метне у државну касу. Тако је тај дан прошао.

Пред ноћ нам је дошао пензионисани генерал-поручник Софонов. Он је живео у својим селима близу града Суми и, кад је чуо да је Шчербињин ту, дошао је да се с њим види.

Сутрадан је била смотра. Било је облачно и изгледало на кишу, али пук је био у строју. Били су ту и виши официри из других пукова, а и народ се окупио. Сви су желели да виде војну параду, и то параду пука о коме се причало да му нема равног. Тако је мислио и господин Шчербињин, па иако пре тога није ништа видео, веома је желео да се ти гласови потврде.

Пуковник је послао мајора да јави инспектору да је пук постројен, и ми се упутимо у поље. Ја сам, по Шчербињиновој жељи, био стално уз њега. Пришли смо пуку с десног крила. Инспектору је одана почаст целог пука уз трубе и талам-басе. Пуковник је дојурио на коњу, предао рапорт и почео да води инспектора кроз редове ескадрона. Ту сам већ видео прву погрешку: редови су стајали криво и линија пука била је мало предугачка, али преко тога се прешло. Инспектор је наредио да почне егзерцир.

Пуковник је командовао: „Десно крило, по водовима, напред!" — и од првог корака показала се погрешка: војници су у заокрету покварили редове. Једни су брзали и испадали из реда, а други су заостајали. Тако је било и с другим вежбама, а то је много кварило изглед строја.

Ја сам видео да је инспектор помало незадовољан. Рекао ми је полако: „Ти ћутиш, ништа не говориш, али ја ипак видим да то није оно што је код вас било."

Баш кад је марш и покрет почео, почела је киша да пада, па су и војници и официри били искисли. Зато сам одговорио Шчербињину да вежбе нису због кише успеле — „иначе", рекао сам, „све би било добро".

После марша на реду је био јуриш. Цео пук је појурио напред, али страшно је било то што су људи с коњима падали, што су читаве гомиле заостајале и редови се сасвим пореметили. Уз то је требало подизати људе са земље, и тако је настала велика конфузија. Шчербињин је био незадовољан. Није хтео ни крај да дочека, него је без

речи окренуо коња, остављајући иза себе и пук и посматраче. Ја сам пошао за њим, и тако смо се вратили у стан.

Тог дана је био приређен ручак код пуковника. Ручали смо за једним столом — а било нас је много. Шчербињин је и мало јео и мало говорио. Пуковнику није рекао ни лепу ни ружну реч, и на томе је остало. Војну опрему нисмо ни видели јер је киша падала и целог дана и целе ноћи.

Пред вече је генерал-поручник Софонов позвао Шчербињина, као свог старог познаника, у своје село. Тај господин је познао и мене, а исто тако и ја њега, јер је у време кад сам ја био на двору он био камерхер. Уз Шчербињина позвао је и мене и све друге официре.

Шчербињин га је одбио. Како је кућа Софонова била око педесет врста далеко, и то по страни, он се извињавао и великом даљином и блатом и лошим путем, а највише тиме што је морао и у другим пуковима извршити смотру. Али генерал Софонов није попуштао и најзад га је победио тиме што му је дотерао у двориште кола и преко двадесет коња. Молио је и нападао све редом и на крају је Шчербињин морао да пристане. И тако пођемо.

Ми нисмо знали да је генерал Софонов на пола пута оставио резервне коње, него смо мислили да ћемо на једним истим коњима отићи и да ћемо тек пред ноћ стићи његовој кући. Међутим, чим смо изишли из вароши, тако смо појурили да смо за непуна два сата прешли пола пута. Још издалека смо угледали један шатор крај пута и много коња — и нама се учинило да ту мора бити нека војна јединица и да им је то логор у пољу. А Софонов седи с нама у колима и слуша шта ја и Шчербињин говоримо и нагађамо, али ћути, све док каруце нису дошле до тог шатора и ту се задржале.

Ми још нисмо знали шта то значи. Тек кад су из шатора дојурили лепо обучени лакеји и стали отварати врата на каруцама, Софонов је проговорио: „Изволите се уз пут мало одморити и прихватити док се не упрегну одморни коњи у кола."

Нама се тај дочек учинио као сан. Изненадно, усред поља, у чистој степи — па таква раскош. Сто у шатору био је постављен изванредно, са сребрним посуђем. На њему је било десетак разног, хладног, печеног и куваног меса, више врста пића, кафе и чаја. Све нам је то послужено и ко је шта хтео тиме се и служио. За то време су и кола била готова и чекала нас да наставимо пут.

Опет смо поседали и пошли још брже него јутрос. Стигли смо у село још пре два сата по подне. Ручак је био већ готов и сто постављен, опет све са самим сребром.

Све је било приређено с укусом и како треба, а како смо се уз пут иструцкали, нико се није могао пожалити на апетит.

После ручка смо поседали за карте а онда је дошла музика с певачима. Домаћин је био удовац, имао је две кћери, још младе девојке, а уз њих младу Францускињу васпитачицу и управитељицу куће. Ми, гости, почели смо с њима играти и весело проводити вече, а остали су седели и гледали.

Ја сам играо, јер сам више волео игру него карте, али сам ипак приметио да Шчербињин, који је у једном крају седео с домаћином и другим гостима, у разговору с пуковником Лановом (и он је с нама дошао) пада у ватру и нешто виче, што ја од музике нисам могао да разаберем. Зато сам прекинуо с игром и пришао да чујем шта се то препиру и о чему је реч — и, како сам после дознао, разлог је било Шчербињиново незадовољство оним што је на смотри видео, а повод свађи био сам ја и моја игра.

Домаћин, господин Софонов, човек који је дуго био на двору и тамо прошао све чинове, од

пажа до камерхера (у оставку је отишао као генерал-поручник), похвалио ме је пред Шчербињином како добро играм и испричао му како ме зна још са двора и како су ме тамо сва господа волела. На то ме је похвалио и Шчербињин и рекао: „Тај човек је вредан сваке хвале и тако се држи да га збиља сви морају волети, и не само то што кажете да лепо игра, него је и иначе добар и у служби ваљан. Да сте само видели", рекао је Софонову, „како су он и његов пуковник, Чорба, уредили свој Харковски пук и довели га до савршенства. Ја сам сад скоро тамо био и видео ствари које бих желео и у другим пуковима да видим."

На те његове речи побунио се пуковник Ланов и прекорео га: „Ја мислим", рекао је, „да су сви пукови по знању једнаки, само ја нисам био те среће да ми ви при смотри мог пука упутите коју похвалну реч."

Шчербињин је плануо на те речи Ланова и стао да виче. Ја сам у тај час наишао и затекао љутитог Шчербињина како Ланову говори ове речи:

„Ја ти, ето, сад пред свима кажем да си се ти од почетка твога пука па све до сада само хвалио. Ја сам се надао да ћеш умети нешто изванредно да покажеш, али на смотри нисам ништа ваљано видео. Требало би да одеш (и показа на мене) њему у Харковски пук да се учиш и да видиш шта значи савршено обучен пук и ред у свему што служба захтева. Том пуку ја одајем сваку част и хвалу, и нећу пропустити а да о њему не поднесем извештај на месту где треба."

Док је говорио, тако се разљутио на пуковника Ланова да смо га једва домаћин и ми остали смирили. Ланов је био тим жестоким укором погођен. Био је увређен већ и зато што се све то десило пред људима, јавно и у туђој кући. Рекао је:

„Ако сам са својим пуком заслужио такав прекор, могли сте ми то рећи, као инспектор, још

тамо, на самом месту, а не у друштву и на игранци" — па се онда окренуо и изишао.

Ми смо мислили да је од муке отишао у свој стан, који је био у суседној кући. Али кад се вечера изнела и кад је домаћин послао по њега, он већ није био тамо. Чим је од нас отишао, најмио је кочијаша, само, није отишао у свој пук, него у град Глухов, господину генералу тадашњем ан-шефу, грофу Петру Александровичу Румјанцову. Он је раније био ађутант код Румјанцова, па је сад сигурно отишао да му исприча све што се десило . . .

Нашем је домаћину било врло мило што смо му дошли у госте. Молио је Шчербињина и све нас да останемо још дан-два, али се Шчербињин није дао наговорити: зато што је хтео да и у другим пуковима изврши смотру. И тако смо се опростили од нашег доброг домаћина. (Али Шчербињин, и поред све своје журбе, није могао прегледати Ахтирски и Остроградски пук. Наступила је јесен, кише су једнако лиле и зато је морао наредити да се логори распусте). Стигли смо у Харков. Ја сам Шчербињина донде допратио, а онда сам се вратио у пук, у свој стан.

Мени се чинило да ћу у свом пуку остати дуго и да ћу се преко јесени и зиме, после оноликог нашег напора, моћи мало одморити. Бринуо сам се само како да са својим пуковником за времена набавим храну за коње и како ћемо послати официре за нову куповину коња. Најзад смо и то до зиме уредили.

Али човек никад не зна шта га чека и шта све може да му се деси, и зато треба да буде на све спреман — па било на добро или на зло. Не треба се зато поуздавати у празне наде, него се предати судбини и примити све што она донесе.

Те зиме смо у својим становима слушали да ће један корпус наше војске бити послан у поход преко границе, у пољски део Украјине, и да ће у

њему бити и један од наших слободских пукова, али ништа сигурно нисмо знали, пошто наредбе од Војне колегије није било. Дошло је скоро и пролеће и ми смо већ мислили да од свега тога неће бити ништа — кад тек наједном стиже наредба, 1767. године, фебруара месеца, да Ахтирски пук са генералом Подгоричанином има да крене за Кијев, где ће од генерал-губернатора добити наређење о даљем маршу.

Подгоричанин је имао чин генерал-мајора, али још се увек водио као командант Ахтирског пука. Његов потпуковник, козак Бојарски, отишао је због старости у пензију, тако да је у Ахтирском пуку било једно потпуковничко место празно.

Подгоричанин је изјавио у свом акту пред тај поход да ће он као генерал-мајор зацело имати више пукова у својој команди и да зато неће имати времена да управља Ахтирским пуком, него да тражи да дође неко ко ће по старешинству бити иза њега а коме би могао поверити управљање пуком, и да зато моли да се у његов пук постави један потпуковник из слободских хусарских пукова. Уз тај акт послао је и Шчербињину писмо (како сам касније дознао), и затражио да управо мене постави.

Ја се нисам надао премештају и за поход нисам био уопште спреман, кад ми од Шчербињина стиже изненада наредба да као најстарији потпуковник у слободским пуковима имам да пођем с Ахтирским пуком и зато да се кренем што пре и да се јавим генерал-мајору Подгоричанину. У исто време добио је и мој пуковник наредбу од Шчербињина да ме разреши дужности и упути на нову дужност. Сутрадан ме је Подгоричанин известио преко курира да сам упућен у Ахтирски пук, па ако, због краткоће времена, не будем могао одмах кренути, да пођем за пуком главним друмом према Кијеву, јер за три дана пук има да крене.

Страшно сам се ожалостио због те промене, и то не зато што је требало ићи у поход, него што напуштам свој пук, на који сам се толико навикао и за који сам толико труда уложио. Сада је требало прећи у тућ пук, и то не само без икакве користи него још поднети и трошак око промене униформе према боји и крају тог пука, а још уза све то оставити свог пуковника, растати се с човеком ког сам толико волео и с којим сам се тако слагао. Отишао сам да га видим и да се с њим поразговарам. И он је био врло ожалошћен због нашег растанка. Чак је и заплакао кад ме је видео. Био сам тиме врло ганут, нисам се ни ја од суза уздржао. Спомињали смо како смо се увек слагали и како смо лепо живели, а сад се, ето, морамо растати. Говорили смо како бисмо радосно пошли кад бисмо обојица откуд с нашим пуком кренули, и како нам то не би било нимало тешко. Али променити се није могло ништа. Морао сам се покорити наредби.

Рекао сам да ћу у својој књизи само истину говорити, и зато хоћу да кажем какве је особине имао тај пуковник, Никола Чорба. Он је био правичан и волео је истину. Као човек био је савршен, као војник велики, а уз то је знао свој посао. Имао је можда само једнуману: био је врло преке нарави, што је њему самом највише ишло на штету. — Иначе за њега нико ништа рђаво није могао да каже.

После одласка из Харковског пука морао сам отићи до града Кременчуга, да преведем жену преко Дњепра у Нову Србију и да оставим ствари код таште. Одатле сам пожурио према Кијеву да стигнем Ахтирски пук. Затекао сам га у Кијеву, марта месеца, деветог дана.

Истог дана јавио сам се генерал-мајору Подгоричанину. Он се обрадовао кад ме је видео и рекао ми да ћемо кроз два дана кренути за Пољску и сјединити се с корпусом који је већ више Кијева прешао границу и умарширао у Пољску.

Шта је та експедиција значила, он није знао, то се држало у тајности.

Сутрадан смо заједно отишли у тврђаву генералу Војејкову. Тада сам имао част да први пут видим тога господина и да се упознам с њим. Примио нас је врло лепо. Разговарали смо на немачком. Он је био врло учен човек, говорио је више језика. Само, на жалост (а на то је сваки човек осуђен), био је већ у годинама, и није био више у моди. И као што је то већ обично, чим човек пређе педесет година, сматра се да више није ни за шта. Критикују га млади ветропири: те није се старац лепо показао, те није одевен како треба, те говори којешта — и све такве ствари. Тако, ето, мисле многа господа о старим људима, а не помишљају да ће и сами такви бити. Не знају да старом човеку већ и због година и његове службе припада част и поштовање. Стари искусни војник, већ као такав, заслужује сваку похвалу, док регрут нити шта зна, нити шта види. И зато треба да старог војника у свему слуша и да се користи његовим знањем, а не да се ослања на књигу коју носи у џепу, и да из књиге учи како се ратује — а таквих сам се ја нагледао. Такви уображавају да све знају, мисле да могу постати одмах команданти, а заправо не умеју ниједну стражу развести. Немају никаква искуства, падају из грешке у грешку, али се још из детињства труде да што пре науче картање и друге којекакве игре, и да критикују старце, као што је, на пример, тај уважени господин Војејков, о коме говорим.

Кад сам, дакле, дошао Војејкову, он ме је задржао на ручку. За столом сам седео уз једног мог млађег познаника, који је већ имао потпуковнички чин. Он је критиковао разговор Војејкова и, шанувши ми на уво, назвао тог ваљаног господина неприличним именом. Ја сам се зачудио и рекао му: „Слушај, да ми ниси познаник и пријатељ, ја бих те за те речи добро нагрдио. Како ти је само дошло на памет да ружиш старог тог господина?“ Он се после застидео и извињавао. Само се, каже, шалио.

После ручка смо прешли у друге собе и мало поседели, а онда је генерал-губернатор позвао секретара, па га је одвео на страну, нешто му рекао и овај изишао. После пола сата вратио се с писмима у рукама. Генерал-губернатор је узео писма и отишао у свој кабинет, а онда је позвао и Подгоричанина. После једно четврт сата изишао је Подгоричанин са савијеном хартијом у руци. То је била поверљива наредба коју му је генерал-губернатор дао, заједно с упутством куда ће с пуком ићи. Кад сам је ја касније прочитао, видео сам да одлазимо у пољску Украјину, до места Житомира, и да се тамо сједињујемо с генерал-мајором Петром Кречетњиковом, командантом корпуса. За Подгоричанином изишао је и генерал-губернатор. Опростили смо се с њим и вратили се у наш стан у Подолу.

То исто вече објављен је пуку покрет и сутрадан смо кренули. Генерал-губернатор гледао је из тврђаве како одлазимо. Тог дана смо прешли границу и ушли у Пољску, где смо у првом селу преноћили. То је било 1767. године.

ТРЕЋИ ДЕО

ПРЕДГОВОР

Колико човек може мука и невоља у свом животу поднети и како нема моћи да спречи оно што му је суђено!

У прва два дела ове моје повести испричао сам где се и шта се све са мном збило и описао све своје срећне и несрећне доживљаје. И свако би рекао да је свега било већ доста. Али не! Немоћни човек мора и даље сносити што му је писано и ићи путем којим га субина води.

Увек сам сматрао за своју прву дужност да у служби владаоцу будем ревностан и усрдан, и сад, кад сам пошао у рат (о коме ћу причати у овом делу књиге), служио сам главним командантима у важним и поверљивим пословима.

Тај рат, који је вођен с намером да се уреди Пољска, ми смо у почетку осетили само као велики, тежак и усиљен марш с једног краја Пољске на други. Затим је убрзо створен савез („конфедерација"). Њих је било два. Први, у корист Пољске, уз сагласност Русије, и други, већ идуће, 1768. године, створен у Украјини, непријатељски расположен спрам Руса, назван „Барски", под турском заштитом, због ког је цела Пољска букнула и довела се до несрећног крвопролића. Због тих догађаја окупиле су се у пољској Украјини гомиле разбојника, званих „гајдамаци". Ти гајдамаци чинили су страхоте. Убијали су по домовима и друмовима и Јевреје и Пољаке, па су код места

Балти почели упадати и у татарске границе. Због тога је дошло до страшнога рата између Руса, Турака и Пољака. Тај рат је трајао неколико година — али о њему ћу причати касније.

Ја сам још од своје младости, већ по изласку из школе, волео да водим белешке о свим важнијим догађајима за које сам дознавао, а исто тако и о свом личном животу. С тим сам почео још у својој правој отаџбини, Ћесарској (о томе сам у прва два дела ове моје књиге опширно говорио), а после сам, и кад сам се преселио у Русију, наставио с том својом навиком и бележио из године у годину, свакодневно, све догађаје, и тако сам дочекао, по доброти свевишњег, да ми се накупи повише таквих свезака. И да ми не пропадну без трага и гласа, решио сам да из њих, по историјском реду, створим својеручно једно дело које ће можда неко данас-сутра са уживањем читати. Пустићу се у описивање догађаја као да пловим по широком мору. Причаћу и о себи и о рату, који сам поменуо и у коме сам имао част и сам да учествујем и своју дужност вршим. Тај рат је вођен с великим замахом и био пун догађаја вредних помена. Изнећу опширно узроке и последице тог рата и објаснити то излагање манифестима и документима.

Две најјаче и најмоћније државе повеле су рат, то јест, отоманска Порта нарушила је мир и објавила Русији рат. И тако се отворила позорница догађаја на суву и на мору, на очи читавог света. Нећу се преварити ако кажем да од Александра Великог још нигде није било таквог рата какав је Русија повела и сама водила. Црно и Средоземно море, Африка, Азија и обале Египта сведоци су томе. Европа не може рећи да је чим било помогла Русији. Она је остала мирна у гнезду своме и са стране је са мржњом посматрала, желећи добра руском непријатељу.

Алжир и Тунис су се ужаснули видећи флоту са руском заставом која је прошла поред Европе и дошла до њихових обала, спремна да проспе

ватру, са подигнутим мачем према Средоземном мору. А шта ће тек рећи Архипелаг и Морејa, који су гледали како пропада и гори читава турска флота код Чесме. Зар то нису била јунаштва којима треба да се диви читав свет и која су Русију увенчала сјајним ловоровим венцима?

Видећемо даље какав се рат водио и на суву у Молдавији, Бесарабији, у Влашкој, на обе стране Дунава, на Криму, на Кубану и у Грузији. Страшно велики простори тих земаља били су прекривени руском војском, која је свуда односила победе над непријатељем. Говорићу о важним и многобројним биткама, а још ће их много остати на којима се нећу задржавати, јер их је било безброј.

Нећу ништа увеличавати. Нећу једну страну хвалити, а другу кудити. Биће правичан и причаћу онако како је било и како ми је познато.

Нико не може рећи за Турке да нису били храбри, али они нису били навикнути на послушност и ред, а о дисциплини да се и не говори. Понеки је од њих ишао у рат зато што је био прави јунак, али понеки једино ради плена или које било друге користи, и такви су остајали у армији само док им не досади или им се нешто неугодно не деси, а онда су тражили начина да умакну. Ни команданти им нису били вешти ни способни (а били су преко мере охоли), и зато су често имали велике губитке.

У том рату, од почетка до краја, провео сам осам година. Био сам прво потпуковник и командант пука, а онда сам произведен за пуковника. Командовао сам над хусарским пуком, а често сам под својом командом имао и део коњичких и пешадијских пукова. И муке сам поднео велике.

Моју службу су признавали команданти и одавали ми велику част и хвалу. Због тога сам се удостојио да примим својеручно писмо велике царице Катарине Друге и за мој рад, у знак њене царске благонаклоности, удостојен сам војним Орденом великомученика и победоносца Георгија.

После свршетка рата са Турском и мог повратка у Русију, учествовао сам у уништењу запорошке сече, 1775. године. Затим сам се удостојио да добијем села као награду за свој рад, са личним потписом њеног императорског величанства на даровном писму. Наставио сам са службом и дошао до генералског чина, а онда сам, већ као стар човек, после многих тешкоћа, отишао, све под највишом милости њеног величанства, у пензију.

I

Рекао сам на крају другог дела ове моје повести да сам 1767. године пошао са Ахтирским хусарским пуком у Пољску, да је у Кијеву генерал-губернатор Војејков дао генерал-мајору Подгоричанину поверљиву наредбу и да смо сутрадан пошли из Кијева, да смо истог дана прешли границу и стигли на ноћиште у првом селу и пољској Украјини, код грофа Шујског.

Одатле смо пошли марта месеца, 14. дана, и продужили марш према малом месту Житомиру, где се цео корпус сјединио под командом генерал-мајора Петра Кречетњикова. Кад смо и ми стигли, генерал-мајор је наредио да се Ахтирски пук настани у одређене станове, близу тог места, и да чека даља наређења.

У тим становима провели смо око две недеље. За то време ја сам одлазио нашем главном корпусном команданту и трудио се да га упознам као човека (он је тада уживао велико поверење). Понекад смо и разговарали, али ја нисам на њему нашао ништа нарочито. Био је добар војник, али без икаквих других знања. Само као руски писац био је велик.

Корпус је затим наставио марш и стигао до града Броди. У том се граду настанио командант корпуса, а пукови су се распоредили по оближњим местима. Ту смо се задржали десетак дана.

У почетку нико није знао зашто смо дошли у Пољску. То је била тајна у коју су били упућени само они којима је експедиција била поверена, а кад је дошло време да се пређе у дејство, кор-

пус је подељен на делове и разаслан на разна места по Пољској, у војводства и срезове. Мене је командант корпуса позвао и, кад сам дошао, дао ми је поверљиву наредбу са упутствима и поставио ме за заповедника посебног одреда, то јест, дао ми је један ескадрон Ахтирског пука и двеста донских козака. Уз то ми је уручио и известан број примерака штампане прокламације на пољском и француском језику. Та прокламација имала је наслов: „Декларација о гаранцијама њеног величанства царице Катарине Друге о заштити реда и закона пољских, као и о заштити некатолика настањених у Пољској."

Кад ми је то дао, наредио ми је да пођем што брже могу форсираним маршем у пољску Украјину, у Брацлавско Војводство, у среско место Виницу, одредио ми дан до ког морам тамо стићи и открио ми тајну посла ради ког ме шаље. У исто време имао је тамо да дође и пољски генерал-поручник, пехарник литавски, гроф Потоцки, коме је требало да се јавим и да се о извесној ствари с њим споразумем, а он ће, опет, по свом доласку објавити у том војводству конфедерацију која ће бити корисна за нас. Али, ако се деси да тамо стигнем раније, да о томе никоме не казујем, него да чекам грофа Потоцког, а штампане декларације да раздајем властима по свим градовима и местима кроз које будем пролазио.

Још ми је наређено да, ако гдегод на маршу видим неки збор Пољака или војника или неку војну јединицу, не прођем а да не упитам њиховог старешину какав је то збор и какав му је циљ, па да му онда учтиво и пријатељски посаветујем да војнике пусти нека иду сваки у своје место, а исто тако и да се зборови разиђу и људи пођу мирно својим кућама — и да свима дајем оне прокламације.

А кад гроф Потоцки буде објављивао ту конфедерацију, наређено ми је да будем и ја тамо. Уз то да се на све начине потрудим да господу Пољаке наведем да потпишу све посебне тачке

из поверљиве наредбе која ми је дата, али да будем при том обазрив и не дам повода за било какво незадовољство Пољака, да будем с њима љубазан, да правим познанства са старешинама тог војводства, а пошто је та мисија тајна и од велике важности, утолико више да пазим, већ и зато што ћу бити врло далеко од корпуса. „За тако једну важну ствар изабрани сте ви, као поуздан виши официр", рекао је генерал. „Вама се указује поверење, са надом да ћете све то с успехом завршити — што ће вам касније бити препорука и служити вам на част."

И најзад, да у војничком погледу будем врло обазрив, да ме не би неки непријатељ с пољске стране потајно напао.

Сва та упутства команданта корпуса дата су ми с наредбом да се што пре кренем на пут. Генерал-мојору Подгоричанину послата је писмена наредба да ми одвоји један ескадрон, а друга је послана донским козацима да ми одмах пошаљу двеста људи, заједно са њиховим старешинама.

Кад сам добио наредбу од генерала и опростио се од њега, седнем у поштанска кола, пођем у пук и стигнем тамо још истог дана, предам генералу Подгоричанину наредбу о хусарском ескадрону и известим га да с тим одредом одлазим у тајну мисију. Подгоричанин је имао чин генерал-мајора, али је и даље био командант Ахтирског пука, и, кад је прочитао наредбу, страшно се наљутио. Мислио је да сам ја ту мисију сам тражио и да ми је жеља да се одвојим од пука, и није хтео да ми да ескадрон, нити мене да пусти, него је написао команданту корпуса одговор и послао га по куриру. Рекао ми је да ме не може пустити у ту мисију, јер сам потребан њему за управљање пуком, а исто тако да не може ни ескадрон одвојити на толику даљину, додавши да за коње он одговара, да од форсираног марша коњи могу испропадати, што би смањило снагу пука. Зато је тражио да се у ту мисију, уместо мене,

пошаље један мајор из Ахтирског пука. Пошто у пуку има три мајора, један би од њих могао поћи с козацима, а у његов ескадрон, рекао је, да му се не дира.

Ту је Подгоричанин јако погрешио већ и зато што није имао права да у те ствари улази. И да га је командант корпуса позвао на одговорност, он би настрадао. Али командант га је само укорио и наредио му да ме што пре с ескадроном пошаље.

Подгоричанин ме је после тога укора морао пустити, али ме је пустио преко воље и само се бадава замерио команданту. Није ни сањао да ће му се ускоро с тим истим циљем и други ескадрони разићи и да ће на крају остати само с једним јединим ескадроном и музикантима.

Ја сам сутрадан рано изјутра кренуо из малог места Зборова (тако се звало место где нам се налазио пук) и пошао на пут. Нисам имао појма ни куда да пођем, ни како да нађем то Брацлавско Војводство и место Виницу. Да питам неког, било ми је забрањено. Морао сам да сам пронађем пут и да пазим да се о моме маршу ништа не сазна. Зато сам био приморан да се помажем и мапом. По њој сам могао видети на којој страни и на ком степену лежи Брацлавско Војводство и та Виница. Ишао сам с почетка од места до места, држећи се главног друма, али никако нисам могао да погодим то што тражим; Хоманова мапа, коју сам имао, није била сасвим тачна.

Једног дана, пред вече, наиђем у неком селу на једну пруску јединицу, уз коју је био хусарски капетан. Ишао је са купљеним коњима из пољске Украјине и Татарске, из места Балти. Кад сам за то сазнао, зауставим се, једно, да нахраним коње, а друго, да се поразговарам с тим капетаном. Рекао сам му да и ја идем да купујем коње по пољској Украјини и молио га да ми покаже

своју маршруту, да видим у којим је местима све био.

Тај добри официр извади одмах своју бележницу и показа ми све украјинске градове и села, а уз остало и Брацлавско Војводство и место Виницу, што је мени једино и требало. Имао је забележену чак и раздаљину у миљама од једног места до другог.

Ја сам ту маршруту, по његовој дозволи, преписао и тако сам сад имао тачно означен пут. Опростио сам се с њим и пошао даље још то исто вече и провео у путу целу ноћ.

Ишао сам форсираним маршем због краткоће времена, јер ми је рок био одређен. Нисам нигде остајао на ноћишту, одмарали смо се само по два-три сата док нам се коњи не нахране, а давао сам им зоби за цео дан, и настављао опет с путом дан и ноћ. Коњи су ми били тако пропали да сам неке морао да одбацим и узмем друге за хусаре који су остали без коња.

Кад смо прешли већ пола пута, дознам од крчмара, Јевреjина, код кога смо се задржали да нахранимо коње, да се испред нас, у граду Латичеву, око миљу и по пред нама, сабрала множина пољске шљахте и да је уз њих и војска, али није умео да ми каже зашто су се сабрали и шта то значи.

Забринуо сам се кад сам то чуо, али како је то било пред вече, останем ту да преноћим. То место нисам могао заобићи, а да сам ноћу упао у њега, направила би се узбуна.

Изјутра, чим је свануло, наставио сам с маршем и кад смо се приближили том месту, застанем у једној крчми. Запитао сам крчмара ко је старешина у том граду, како се зове и да ли је код куће, а он ми одговори да ту сад има много господе, али ко је најстарији, он не зна.

После таквог одговора нисам имао зашта да губим време. Морао сам што пре сазнати што се та скупштина састала. Зато сам одмах послао мог

официра к њима да им каже за мене да, као, пролазим кроз украјинска места са својом јединицом ради куповине коња и да сам се у том месту мало задржао ради одмора. Још сам му рекао да им каже да бих к њима свратио, ако имају слободног времена, имао бих да известим њихову скупштину о нечем што ће им бити од користи (под тим сам мислио на ону декларацију, а уједно да сазнам зашто су се искупили). Уз то сам му још наредио да обрати пажњу кад пролази градом, да ли има на улицама војске и колико.

Мој официр је отишао са два хусара, а ја сам остао да га сачекам. Ускоро се вратио и известио ме да је у једној кући видео много сабране шљахте, да се тамо јавио и да су га пустили унутра. На моју поруку одговорили су да ће им бити мило да ме виде и да су ради да чују ту новост што им доносим. Војске је, рече, на улицама доста видео, али то је била војска појединих племића, разноврсно обучена (већ по њиховом обичају: понеки племић нема ни два капута, а држи неколико жолнира) — а редовне војске није видео.

Узмем одмах са собом једног официра, једног подофицира, два хусара и два козака те пођем у град на ту скупштину. Кад сам ушао, примили су ме на изглед врло лепо. Затекао сам их све за једним великим столом, али били су тако охоли да ниједан није хтео са столице да се дигне. Ја приђем челу стола, мислећи да ће ту сигурно седети најстарији. Видим, седи један свештеник, с великим крстом о врату, поред њега с обе стране опет два свештеника, а остали све сами пољски панови. Запитао сам коме треба да се обратим и ко је на том збору најстарији. Један ми одговори, показујући оног с крстом (ког назва каноником), да је он најстарији. Показа ми и једног од председавајућих, ког назва пан поручник Речи Посполите,[1] „а ми други сви смо једнаки: шљахта и панови овога среза".

[1] Државе пољске.

Ја сам им рекао да пролазим кроз пољску Украјину ради куповине коња, а уз то, рекао сам, имам и наређење да уз пут кроз градове и среска места раздајем нову декларацију њеног императорског величанства царице руске Катарине Друге о гаранцијама које ће бити на корист свим грађанима пољске државе. „Ево једног примерка", рекао сам и пружио га оном ког су назвали пан поручник. Он га узе и предаде га канонику, а овај устане са столице, што су и други учинили, и поче га читати наглас. Кад га је прочитао, сви су се задивили и рекли: „Та би, дакле, декларација значила да и даље остајемо слободни."

Није ми било потребно да с њима о томе водим дуже разговоре. Мени је било важно да сазнам нешто о њиховој скупштини, да сазнам ради чега су се ту састали, али нисам могао да им тек тако поставим то питање — морао сам да чекам згодан тренутак.

Међутим, цела је скупштина поустајала, јер је било време ручку — у другој соби био је већ постављен сто. Како сам се највише разговарао с каноником, он ме је позвао да останем с њима да ручам, и ја пристанем.

Сели смо за сто. Мене су наместили до каноника и тако сам за ручком имао прилике да с њим наставим разговор. И мало-помало скренем ја разговор на њихов збор. Похвалио сам њихов обичај да се о свему договарају и саветују.

„И сад сте се", рекао сам, „сигурно састали да се о нечем посаветујете" — а он ми на то одговори: „Састали смо се ради црквених послова; овде је постављен темељ за нову цркву, па треба да се договоримо колико ће ко дати за њено подизање, а сутра се већ сва шљахта разилази својим кућама."

Кад сам то чуо, мени је било доста. Више нисам ништа испитивао, био сам за путом.

После ручка се опростим од свију, одем у свој одред и продужим одмах наш марш.

Сутрадан сам имао да прођем кроз град Межибож. Стражар на капији хтео је да ме задржи, али ја сам му рекао да имам нешто у том граду да објавим и да се нећу дуго задржати. Запитао сам затим подофицира ко је начелник града и да ли је код куће, а он ми одговори да тај град припада војводи Чарторијском и да он ту има свог начелника, комесара и економа. Распитао сам се код њега и за друго што ми је требало, па онда уђем у град, задржим се на тргу и пошљем једног официра у двор да преда комесару царску декларацију, а затим без задржавања изиђем на другу капију и продужим марш.

Пролазио сам још кроз нека места, па и у њима растурао декларацију, и најзад стигнем у Виницу, дан пре одређеног рока.

Виница је среско место у Брацлавском Војводству, а припада старости Чесновском, који се баш тада налазио тамо. Задржао сам се на улазу у град и послао официра старости у двор да ме пријави и да му каже како намеравам да се ту са својом јединицом одморим неколико дана, и да хоћу у околини да потражим коње за куповину, па га зато молим да ми дозволи да ту останем, да нареди да ми се на крају вароши нађу две-три шупе где бих сместио људе и коње и да ми се да фураж за први мах, за новац, а од сутра бих га ја већ сам набављао.

На тај мој захтев или, боље рећи, молбу, он је био тако нељубазан да ми ни једно ни друго није хтео дати. Изговарао се да је то место мало, да се сада због судских послова састала у њему велика скупштина шљахте и да су сва дворишта заузета, а фураж ми исто тако не може дати, него ме шаље да са својом јединицом пођем у друго неко место и нађем што ми треба.

Такав ми одговор није био по вољи и зато му и други пут пошаљем, сада капетана, и замолим преко њега да велможни пан староста буде тако

добар да нареди да ми се помогне и изиђе у сусрет, да ћу за све готовим новцем платити, по цени коју он одреди. Пан староста је ту другу молбу једва примио и наредио да ми се да фураж, а за шупе је рекао да их потражим сам и да се о томе договорим са самим сопственицима. Све сам то у тишини посвршавао и у три шупе, на крају вароши, распоредио своје људе.

Капетан кога сам послао старости прошао је кроз град тамо и натраг, а кад се вратио, испричао ми је како је по улицама и двориштима видео доста пољске шљахте и војске. Задржавали су га, рече, уз пут, питали га зашто је дошао и шта ће ту и пропраћали га грубим речима.

„Ја се на то нисам обазирао", рекао је мој капетан, „иако сам тешко подносио њихову грубост (из почетка су сви били такви), савлађивао сам се и пуштао их нека пролазе, нисам хтео ни у какав сукоб да улазим, него сам се чак трудио да будем учтив и љубазан и на речима и у опхођењу, и тако сам их смиривао." (Пољаци су људи колико горди толико и меки кад неко уме с њима, а кад су у невољи, знају да буду и врло плашљиви).

Тај дан сам провео на миру; стражу сам поставио, војнике нисам никуда пуштао, а раширио сам глас да сам дошао ради куповине коња. Најмио сам чак два Јевреја и дао им нешто новца да оду у оближња места да траже коње, а друга два да ми за јединицу набаве већу количину меса и хлеба. Ови су се тога примили. Наплаћивали су, додуше, двапута скупље, али био сам у невољи и другог излаза нисам имао. А касније, кад су становници тог места видели како за све добро плаћам, почели су и сами доносити што имају, тако да смо имали свега и сувише. На пољани, испред нас, створила се права пијаца, и без тешкоће смо могли набавити све што нам је требало.

Живим у Виници већ два пуна дана, а о пехарнику литавском, грофу Потоцком, још ништа не знам. Да питам за њега, нисам смео, јер бих

тиме могао све покварити. И тако сам у великој бризи проводио време и већ смишљао да пошаљем главном команданту курира, да га о томе известим.

Трећег дана пред ноћ дође ми један пољски господин на каруцама, са слугама богато опремљеним. Он ми рече да је био на збору у том месту и да се сад враћа кући. Кућа му је једно две врсте удаљена, а село му се зове Петничани. Господин ми се представио као заставник Брацлавског Војводства. Презиме му је било Грохолски. Он ми се учинио врло љубазан. Причао ми је како се познаје с многом руском господом и како живи с њима у пријатељству, па би желео, рече, да и мене међу њих уброји. На крају ме је позвао да му сутра дођем на ручак и ја сам му обећао да ћу доћи, и тако смо се растали.

После његовог одласка, касно увече, дошао ми је један пољски официр у немачкој униформи, увијен у огртач, инкогнито. Немачки је говорио одлично. Молио ме је да се насамо разговоримо. Изишли смо на двориште и, у шетњи, ја сам га запитао шта хоће и ко је, а он ми је одговорио да је капетан, да му је презиме Мјелецки, да је у служби код кијевског војводе, грофа Потоцког, коме, рече, припадају сва околна села и овдашњи двор, да гроф има и своју војску и да над њом командује он, Мјелецки, у грофовом двору у Браили.

Кад ми је о свему томе дао обавештење, извадио је запечаћено писмо и пружио ми га, са речима: „Дошао сам овамо тајно, ноћу, да ме нико не види. Писмо је од пехарника литавског, грофа Потоцког, који је блиски род мом господару, војводи кијевском. Гроф је послао ово писмо по куриру с наредбом да вам га предам лично у руке, да о том ником не говорим и да његов долазак држим у тајности. Гроф је сада у Подолу, у свом селу. После далеког пута из Варшаве, одмориће се тамо три-четири дана, а вас унапред обавештава о свом доласку."

Та вест ми је донела извесно олакшање јер сам због грофовог недоласка био помало узнемирен. Узмем писмо, али како је напољу био мрак, нисам га могао прочитати, него позовем капетана у свој стан, који је био у једној од крајњих сеоских кућа. Наредим да ми се донесе видело и почнем га читати; било је на немачком.

Гроф пише лично мени, наводећи ми и чин на адреси. Он је знао да ћу ту бити и да сам потпуковник, јер га је о томе пред полазак обавестио наш опуномоћени посланик, кнез Репњин. У писму ми јавља да се налази у свом селу, а уједно ми напомиње да је у Виници заказана скупштина, и да је сада ту сва пољска шљахта окупљена ради решавања неких судских питања, али, пошто он мисли да се та питања могу брзо решити, требало би замолити ту господу пре него што се разиђу (само врло обазриво) да своју седницу одложе за четири дана, „а дотле ћу и ја стићи у Виницу" — писао је гроф, и нагласио ми да о његовом доласку ником не говорим.

Капетану нисам рекао шта ми гроф пише, али, пошто ми је донео писмо, сматрао сам га за поверљивог човека, па сам отпочео с њим разговор. Питао сам га ко је најважнији на тој великој скупштини шљахте и ко се тамо највише слуша. Он ми је одговорио да шљахта највише поштује старога кнеза Четвертинског и заставника овог војводства, Грохолског. Они су, рекао ми је, скоро увек у свему први.

Чим сам то чуо, сетио сам се да ће то бити онај исти Грохолски који ме је позвао на ручак, и одмах сам помислио да ће ми згодно доћи да сутрашњи разговор употребим у своју корист.

Капетан се није дуго задржао, морао је да се жури. Имао је целе ноћи да путује да може припремити све за грофов долазак. Запитао ме је само какав ће одговор однети, а ја сам му рекао нека каже грофу да ћу се потрудити да извршим све што ми је у писму поручио и још да му каже да га молим да ме о свом доласку извести неко-

лико сати раније. Капетан ми је рекао да ће све то учинити, и онда је отишао.

После капетановог одласка стао сам да размишљам како да приђем скупштини са захтевом да се њене седнице одложе, а да то ипак не буде неповољно примљено. Те ноћи нисам скоро ни спавао, само сам мислио како то да изведем. Најзад сам одлучио да се обратим заставнику Грохолском. Изјутра, одмах после шест, пошаљем му официра с молбом да буде тако добар и сврати за часак код мене кад буде одлазио у скупштину, јер имам нешто важно да му кажем. Мој официр је отишао и брзо се вратио, с одговором да је заставник обећао да ће свратити.

Шетам по дворишту, чекам заставника, а у глави смишљам шта све да му кажем и само изгледам хоће ли скоро наићи. Прошло је било већ девет кад је стигао и стао пред моју капију. Пошао сам му брзо у сусрет. Он је изишао из каруца, пришао ми и љубазно ме запитао шта наређујем. Ја сам на ту његову учтивост одговорио да нема никаквог наређења. Рекао сам му:

„Чим сам вас први пут видео, драги господине, закључио сам да ћу у вама наћи пријатеља и мислим да се у томе нисам могао преварити. Зато ћу вам рећи да је мој долазак овамо у вези с једном ствари од великог значаја и користи за вашу државу. Само вам не могу одмах поверити у чему је ствар. Прво треба да проучим и средим нека акта, а за то ми треба још четири дана. Али пошто је потребно да сва шљахта буде тада присутна, а сада је сва на окупу, најбоље би било да се ваша расправа о судским питањима, која би се могла врло брзо завршити, одгоди. Зато вас молим, кад сада одете тамо, одложите седницу за четири дана и о томе обавестите све учеснике."

Кад сам то заставнику рекао, он је оборио главу и замишљено ћутао, а онда ми је одговорио: „Ваш захтев је везан помало са тешкоћама и ја не знам хоће ли се то моћи извести. Ви и

сами знате како наша шљахта чува своју слободу, а и људи су разни... Зато, да не би било неког отпора ако ја вашу жељу објавим, било би боље да између десет и једанаест сати пошаљете у скупштину неког од својих официра да то објави, а што се мене тиче, ја сам спреман да вам помогнем." — С тим је отишао.

Нисам ни могао ништа друго да урадим, а заставников савет изгледао ми је чак и добар. Позвао сам, дакле, свог капетана и рекао му да после десет сати оде у скупштину, и поновим му неколико пута речи које ће тамо имати да изговори. „Послан сам од свог команданта да племенитом збору Брацлавског Војводства, овде сабраном, саопштим његову молбу да будете тако добри и одложите решавање ваших судских питања за четири дана. Наш долазак овамо у вези је са стварима од значаја и користи за читаву вашу државу. Али ми вам не можемо одмах то објавити. Нама треба још четири дана док не средимо сва наша акта."

Капетан је отишао и по мом упутству пријавио се скупштини. Одмах су га пустили унутра. Он је рекао господи члановима зашто је послан, а даље је ишло овако. Први је устао заставник Грохолски, обративши се скупштини овим речима: „То бисмо могли да учинимо да видимо у чему је ствар."

С тим су се и остали сложили и мени поручили да пристају да се до тог рока одложи седница.

Кад се заставник Грохолски враћао кући, није код мене свратио, него ми је послао човека с поруком да ме очекује на ручак и да ће послати кола по мене. Замолио ме је само да поведем са собом још неког официра.

Мало после стигла су кола с јахачем напред, и тако ја с мојим капетаном и поручником кренем. Дочекали су нас он и његова жена врло лепо.

Сто је био богато постављен, све са сребрним посуђем. За време ручка свирала је његова дворска музика. Кућа му је била зидана у старинском стилу. Врт му је био уређен, а иза врта велика шума.

После ручка шетали смо по врту и шуми и разговарали. Домаћин нас је почастио пићем, али без приморавања. Пио је колико је ко хтео, што код друге господе Пољака ретко бива. У разговору, господин заставник је показивао врло велику радозналост за моју мисију и зато је прво околишно наводио разговор не би ли шта дознао, али кад је видео да ја прелазим преко тога и скрећем разговор на другу страну, запитао ме је отворено, дајући ми поштену реч да о томе неће ником говорити, него да ће ми, ако затреба још и помоћи.

Одговорио сам му: „Молим вас да ме данас ништа не питате, али будите уверени да ћете ви бити први који ћете ту ствар сазнати. Стрпите се само још за четири дана, а можда неће ни толико трајати, а сада вам не могу ништа казати."

Он је и даље настојао да настави тај разговор и ја, да га не увредим, морао сам да се удаљим, а на растанку сам му казао: „Не љутите се, драги господине, што се не могу дуже задржати. Морам вас оставити да своја акта средим", и онда се вратим у своју јединицу.

Сутрадан распрострем око себе којекакве хартије, да Пољацима који дођу изгледа да сам у послу и да немам времена за разговор — јер Пољаци су људи радознали и желе све да знају. Рекао сам им: „Ето, баш сам почео да припремам акта која ћу изнети пред вашу скупштину, зато сам и тражио онај рок од четири дана."

На тај начин сам се спасавао од њихових посета, јер су ми они једнако долазили. Једна је група излазила, а друга већ улазила, и сваки је од њих хтео да зна узрок мог доласка. И да су то били људи од реда, лакше бих изишао с њима на крај, али то су били скоро све сами голаћи, дворани, неки чак и пијани. Тек се скупе, уђу и почну с којекаквим питањима која овде не могу да

унесем. Скоро сви ме питају да ли сам прави Рус, да ли Русија има много војске, и да ли ћемо им дати скоро Кијев, или ће га они сами узети, и још много којекаквих глупих питања, која су ми постала већ досадна. А да их не пустим себи, нисам ни то могао, него сам морао с њима још и лепо. И онда сам, под изговором да имам посла, разгледао оне хартије око себе и седео над њима не радећи ништа само да се отарасим тих гостију. У томе сам провео три дана.

Четвртог дана су просто навалили на мене. Скупштина ми је послала изасланика и тражила да им дам одговор: хоћу ли им тог дана саопштити оно што сам обећао. Они су своју седницу одложили на моју реч за четири дана и сад хоће да знају у чему је ствар — иначе ће одмах заказати поново седницу и, кад заврше посао, разићи ће се кућама. Ја сам одговорио да још нисам завршио извештај, али сутра ћу сигурно доћи у скупштину и донети га.

На тај начин сам испратио изасланика и остао забринут, не знајући шта ћу и како ћу, и онда решим: ако тог дана и преконоћ не стигне никаква вест од литавског пехарника, да му пошаљем курира с писмом и јавим му да скупштина намерава да се разиђе, а за то време да учиним други потез да их задржим бар још један дан, то јест да сутрадан одем у скупштину и да им дам један од оних примерака царичиног манифеста, да се на тај начин некако пред њима оправдам. Откако сам дошао, ја о том манифесту још ником ништа нисам говорио, јер је њега требало да објави на скупштини шљахте сам пехарник, гроф Потоцки, као маршал нове конфедерације.

II

Али тог истог дана пред вече ослободио сам се најзад бриге. Из Браиле, са двора, стигао ми је курир, посилни капетана Мјелецког, оног што

је пре неки дан био код мене. Капетан ми јавља да је пехарник литавски, гроф Потоцки, стигао у Браилу и да ће сутра увече бити у Виници.

Ја сам се тој вести врло обрадовао. Сутрадан, рано изјутра, послао сам свог официра заставнику Грохолском, зато што сам му дао обећање да ће он први сазнати разлог мог доласка. Јавио сам му да вечерас стиже пехарник литавски, гроф Потоцки, да његов долазак и јесте узрок што се ја ту налазим и да ћемо се о свему томе разговарати.

Грохолски је одмах дојурио на колима да што пре све сазна, и ја му онда испричам да ће пехарник литавски, гроф Потоцки, по свом доласку у Брацлавско Војводство објавити конфедерацију у корист пољске државе. Одмах затим пожурио сам у скупштину шљахте да и њима јавим о доласку пехарниковом — да се не би случајно разишли кућама.

У скупштину сам дошао у девет сати и рекао: „Поштована господо, ја сам вас молио да ваше заседање одложите за четири дана и ви сте ми то учинили, на чему вам изјављујем своју захвалност. А што се тиче оне ствари коју сам обећао да вам објавим, објавиће вам је господин пехарник литавски, гроф Потоцки, који нарочито ради тога долази из Варшаве овамо и вечерас ту сигурно стиже."

Скупштина се страшно изненадила кад је чула да тако један велики господин долази, чисто ми нису поверовали. А ја сам им рекао: „Ако сумњате да ће доћи, пошаљите неког у Браилу, па ћете га или тамо затећи или на путу срести." — Они су тако и учинили и на путу га срели.

Око једанаест дошао је из Браиле капетан Мјелецки да нађе грофу стан. Узео га је у језуитском манастиру и наредио да се уреди, а уједно објавио пред свима да гроф долази. На тај глас почела се сва шљахта окупљати око манастира да дочека грофа већ и зато што је он био врло истакнут човек, а и према имену Потоцких осећало је читаво војводство велику привржености велико поштовање. У то сам имао прилике да се и сам уверим.

Око три после подне стигле су грофове слуге и кухиња, а одмах за њима кола са осталим стварима, и коњи. Све су то били знаци великог грофовог богатства. Било је само кола — које са четири коња, које других врста — око двадесет, па разних слугу близу тридесет, и све то у лепом реду, а над свима њима био је маршал грофовог двора, исто тако племић.

Ја сам пред грофов стан поставио пешачку стражу од двадесет и четири хусара, са официром, и распоредио стражаре, а и сâм сам тамо стао да грофа дочекам.

Увече, после шест сати, стигао је и гроф. Његова свита се састојала од неколико каруца и кола, а пратили су га драгони кијевског војводе, чија се чета налазила у Браили. Чим је гроф дошао до манастирске капије и сишао с кола, сва му се шљахта почела клањати скоро до земље, љубити му руке и пешеве од капута. Неки су му одржали кратке говоре, а неки га поздрављали добродошлицом.

Ја сам стајао пред стражом близу грофовог стана. Кад се гроф приближио, официр му је у ставу мирно са исуканом сабљом одао почаст, трубачи су засвирали, а ја сам му пришао неколико корака и поднео му рапорт (у рапорту сам број својих људи мало и увеличао), и представио му се. Раније грофа нисам ни знао, нити сам га видео. Он је примио мој рапорт и захвалио ми на почасти, али како је замуцкивао, требало је мало причекати док не искаже све. Узео ме је онда под руку и повео ме са собом у стан. Назвао ме је, на том првом сусрету, својим другом и рекао ми да је чуо у Варшави од нашег руског посланика, кнеза Репњина, да ћу ја бити овде уз њега и да му је врло мило што има част да се са мном упозна. Немачки је говорио доста дорбо.

Шљахта се то вече није дуго задржала. Гроф се извинио да је уморан од пута и замолио их да се идућег дана сви окупе у манастирској цркви. Рекао је да ће им сутра објавити неке ствари које ће бити на добро отаџбине и на корист читавог пољског народа.

Кад се шљахта разишла, гроф ме је задржао на вечери, и ми смо се насамо разговарали о ствари коју ће он сутра објавити скупштини. Рекао ми је:

„Знам да и ви имате препис уговора који сутра треба да буде потписан и молим вас да ми га ујутру покажете да га упоредим са мојим пољским примерком, да видим има ли неке разлике и да ми уједно дате, кад сутра уђемо у скупштину, и онај штампани манифест, који свакако имате при себи. А што се тиче потписивања уговора, то оставите мени. Осим тога, молим вас да од официра никог не поведете, него да дођете сами у скупштину, да се шљахти не учини све то као нека принуда, да се не би на тај начин све покварило."

Ја сам га саслушао и обећао му да ћу све то учинити, и онда смо се растали.

Ујутру око седам одем грофу. Затекао сам га већ обученог, и то врло богато. Показао сам му свој примерак уговора и упоредили смо га са пољским; све су се тачке слагале. У њему се изражавала захвалност Брацлавског Војводства на декларацији њеног величанства царице Катарине Друге и на гаранцијама о благостању и заштити државе пољске, као и о слободи католичке и осталих вера у Пољској, и да се све те гаранције примају с великом захвалношћу, зато што се у њима види знак високе милости њеног величанства.

Шљахта се за то време почела окупљати. Једни су улазили грофу у собу, а други су се окупљали у цркви. После десет сати, гроф је у пратњи представника шљахте пошао у цркву. Тамо је

стојао дуг један сто, прекривен црвеном чохом, а око стола, у три реда, стајале су столице и клупе. Чим је ушао, чуле су се оргуље и служба је отпочела. После службе свештеници су изишли из цркве и затворили врата. Гроф је стао у чело стола и дао знак да сви поседају, на шта сва шљахта поседа по старешинству. Мени је показао место с леве стране од себе. Кад су сви поседали, ја сам извадио штампани манифест, предао га грофу и рекао му на пољском, да ме сви разумеју:

„Пре свега, молим присутне да саслушају ову моју изјаву: Послан сам у Брацлавско Војводство од моје врховне команде да обнародујем декларацију са гаранцијама коју даје њено величанство, моја милостива владарка, царица руска, Катарина Друга, целој Краљевини Пољској и свим становницима њеним. Пошто се ви, господине грофе, изволите као и сва племенита шљахта Брацлавског Војводства налазити овде, где имам и ја част присуствовати, ја вас молим као првог на овом збору да примите од мене ову декларацију и објавите је, према вашим обичајима, свима присутнима. Уједно се надам да племенити збор неће пропустити а да на таквој високој милости не изјави писмену захвалност њеном величанству царици и преда је мени да је својим претпостављенима испоручим."

Гроф је примио декларацију и предао је регенту, то јест секретару Брацлавског Војводства, да је прочита гласно, да сви чују. После прочитане декларације гроф је, окренут према збору, рекао следеће:

„Ми грађани отаџбине наше осећамо велику потребу да поправимо стање у нашој држави, које у многом погледу не задовољава. То се не тиче само државне управе него и наше старе слободе која је повређена. Сви ми осећамо тешкоће, а да се те тешкоће отклоне и да држава дође опет до општег добра и благостања, до слободе вере, закона и јединства као што су их наши преци имали,

прека је потреба да се у нашим напорима ослонимо на помоћ једне од суседних царевина. Једино ће нам се тако моћи наша жеља испунити, а тим жељама нашим излази у сусрет њено величанство царица руска, милостива наша сусетка, дајући нам гаранције овде објављене, које ће бити на добро целог нашег народа. Њено величанство у својој високој милости сама нам се одазвала и обећала нам давати у свим случајевима помоћ и потпору, и нама, између свих суседа, не може нико бити толико од користи и помоћи као Русија, једно, зато што се с њом граничимо на толиком простору, а друго, што смо сродни по нашем словенском језику. Она нам то јемство даје, и ми треба сви до једнога да ту високу њену милост с поштовањем примимо и њеном величанству одамо захвалност. Ја као грађанин овог војводства, знајући многе ствари које се припремају у нашој држави, пожурио сам овамо, драга браћо, да утврдимо народну слогу и да се договоримо о свему што ће служити на корист нашем народу. Потреба захтева да пре свега створимо конфедерацију, а затим да се још данас, слободним и општим избором, изабере за маршала човек који вам се чини те части највише достојан."

Шљахта је, стојећи, поздравила грофов говор с великим одобравањем. Што се тиче избора маршала те нове конфедерације, јавио се први заставник Грохолски и предложио самог грофа, овим речима: „Ако хоћемо да нам се наше жеље испуне, ништа боље не можемо учинити него да се сложимо и изаберемо јасновелможног пана пехарника за маршала."

Други се јавио кнез Четвртински, а за њим и остали. Сви су молили грофа да ту част прихвати, говорећи да се у свему ослањају на њега.

Гроф се захвалио целом збору на почасти. Затим је наређено секретару да донесе мастило и хартију, и као прво решење скупштине унесен је избор маршала ког је изгласало Барцлавско Војводство, а потписали га двадесет четворица најве

ће господе тог војводства. Затим је грофу поднесена писмена заклетва на то достојанство.

Гроф је примио заклетву и пришао са свима осталима пред олтар, прочитао је гласно и потписао је, а онда му је дато маршалско жезло. Он га је прихватио и поклонио се целом скупу, уверавајући их све да ће се, по својој заклетви коју је дао и по поверењу које му је војводство поклонило, трудити као син своје земље и радити поштено на корист народа његове драге отаџбине.

Важнији су затим поседали око стола, а велики број ниже шљахте остао је стојећи, и ко је шта хтео или имао да каже говорио је. — Али описивати све то било би само губљење времена.

Најзад, да се с тим заврши и да се пређе на ствар ради које сам послан (а стрепео сам због тога), поменуо сам грофу, до ког сам седео, да скупштина треба тог дана да потпише уговор — да га ја што пре отпремим.

Гроф је одмах ударио жезлом које је пред њим на столу лежало, као знак да се гласови смире и да се галама утиша. На тај глас сви су се умирили у очекивању његових речи.

Он је извадио уговор (имао је на пољском два примерка) и почео:

„Треба, драга браћо, да сви ми, синови наше отаџбине, сада, на почетку овог нашег савеза и нове конфедерације, захвалимо пре свега њеном величанству императорки рускоj на великој милости која је у тој декларацији изражена у гаранцијама које нам њено величанство даје. Зато износим пред вас тачке уговора на којима ће скупштина овог војводства изјавити своју захвалност и задовољство с којима се та декларација прима. Овај господин потпуковник руске војске", рекао је гроф показујући на мене, „који присуствује нашој скупштини и који је ради те ствари овамо послан, моћи ће то као истину у својој команди потврдити и о томе посведочити."

После тога, гроф је пружио уговор секретару и наредио му да га гласно прочита. Кад га је се-

кретар прочитао, јавило се неколико незадовољних гласова, којима се није допала она тачка о некатолицима. Говорили су да се њима не могу дати права која уживају прави синови отаџбине католичке вере — иначе за све друго изјављивали су своју захвалност.

После тога, мало је требало па да и остали дигну гласове, и ја, видећи да све то води можда и раздору, морао сам пожурити (док Пољаци нису повикали по свом обичају: „не допуштамо"). Погледао сам заставника Грохолског и старог кнеза Четвертинског, и на тај начин им дао знак да људе умире. На то је заставник одмах устао и објавио скупу:

„Ми смо", рече, „већ изабрали за маршала јасновелможног пана пехарника, који је син ове земље као и ми. Он ће отићи у Варшаву на отварање генералне конфедерације и тамо ће видети како се ствари развијају и има ли у томе неке опасности за нас. И зато је најбоље да се ослонимо на њега, па нека буде онако како он нађе за добро."

После речи Грохолског, гроф је од своје стране изјавио да уверава скупштину о својој преданости и љубави према отаџбини и народу и да никад неће заборавити на добро своје земље. Те речи су довеле до смирења духова. Препирка се утишала и сви су пришли да се потпишу. Први гроф, а за њим и остали. Кад се с потписивањем завршило, гроф ми је дао један примерак уговора, а други је задржао за себе.

Затим је позван ректор манастира с осталим духовним лицима. По њиховом доласку гроф је устао (и сви други су поустајали) и објавио ректору и осталом свештенству да је створена нова конфедерација и дао им да прочитају декларацију и акт о захвалности, а онда је затражио да се одслужи благодарење. Одмах је почело појање с црквеном музиком, а кад је очитано на латинском: *Te Deum laudamus* (то јест, Тебе бога хвалим), напољу је почела пальба из малог оружја

драгонске чете, која је као пратња дошла с грофом. Четири прангије опалиле су по три пута, свештеници су почели да честитају маршалу, а било је и говора.

После завршене црквене церемоније, гроф је позвао све на ручак и тако смо изишли из цркве и отпратили грофа до његове одаје. У пролазу му је мој ескадрон одао почаст.

Ја сам одмах написао кратак извештај, приложио му потписани уговор и послао поштанским колима курира команданту, генерал-мајору Петру Никитичу Кречетњикову. Уз то сам написао и посебно кратко писмо за генерала у ком сам му јављао о грофу и његовој доброј вољи према нама, као и о заставнику Грохолском и његовој помоћи при потписивању уговора.

Међу свима одредима, извештај из мог одреда био је први. Генерал је послао уговор у Варшаву руском посланику, Николају Васиљевичу Репњину, а ја сам за постигнут успех добио захвалност.

Кад смо изишли из цркве, прошло је три сата. Код грофа је био постављен сто у великој сали (у манастирском рефекторијуму) за тридесет и шест особа — све најлепше и све у сребру. Ту су седели најстарији по чину и највише племство, а уз њих и ја и моји официри. У другој, исто тако великој соби била су постављена још два дугачка стола за ситно племство. Неки су од њих седели, а неки су с ногу јели, како је ко стигао.

Код првог стола послуживали су дванаест грофових лакеја, шест послужитеља, четири хусара, два Арапина и два ловца, сви у богатим ливрејама.

За време ручка свирао је дворски оркестар, а кад је прва чаша мађарског вина принесена грофу, он је устао, обратио се мени и попио је у здравље њеног величанства царице руске, милостиве владарке и гаранта пољске државе. Напољу је тада отпочела пальба: прво мог ескадрона, који

је ту био постројен, а онда су пуцале и прангије и грофови драгони. Здравице су се ређале све до вечери. Пило се само мађарско вино. Многи су се изопијали, а нарочито ситнија шљахта, и онако пијани ваљали се око грофових ногу.

Тако је ишло скоро до једанаест ноћу. Велики панови су се тада разишли а ситнији су галамили и ваљали се по дворишту све до зоре.

Ујутру, после девет, одржао се опет збор у цркви, али за чисто њихове потребе. Неки су од чиновника и од шљахте предавали грофу, као маршалу, представке о својим невољама. Он их је примао и доносио о њима одлуке. Расправљало се и о новој конфедерацији и свему што се на њу односи, и о томе је направљен записник. То је трајало скоро до три после подне, а онда смо сви отишли у грофов стан, где је било постављено као и јуче. После ручка, гроф је обдарио неке сатовима, неке табакерама или прстењем, а ситнију шљахту новцем. Нико није остао без поклона. Мени је дао енглеског јахаћег коња, мом ескадрону сто златника, официру на стражи златан сат, а козацима по пола рубље.

Трећег дана није било ручка. Тог дана је гроф послао још изјутра свог дворског настојника у мој нови дивни стан, у који сам се тих дана уселио, да ми јави да ће после подне он са шљахтом доћи да ме посети, „и пошто је обичај да се гости послуже", рекао ми је настојник, „а ви за то нисте спремни, гроф вам шаље два буренцета вина — једно мађарског а друго француског". Ја сам ту пошиљку примио и захвалио се.

Тог дана сам ручао са својим официрима код куће, а онда сам се почео припремати за дочек гостију. После три сата изволео је гроф доћи с осталом господом. Ја сам их примио и почастио вином, као својим рођеним, а било га је толико да сам после имао и невоље због њега. Ситна шљахта се изопијала, па не само тог дана него су и сутрадан навађивали и викали: „Дај да се пије."

Четвртог дана је гроф отишао. Пред полазак ми је казао да иде у Варшаву и да ће се тамо, кад се окупе сви маршали војводстава, отворити главна конфедерација, а после тога да ће се у свим војводствима одржати скупштине на којима ће се изабрати посланици за главну скупштину у Варшави, и да ће тада опет доћи. Још је додао да верује да ћу и ја добити од своје команде наредбу да присуствујем тој скупштини и да ћемо се онда опет видети. „И ја се надам", рекао је на крају, „да ће тада све бити боље него што је сада било."

Ја сам испратио грофа једно две миље и дао му пратњу из свог ескадрона до првог преноћишта, а онда сам се опростио и вратио натраг.

При отварању те наше конфедерације гроф се показао као човек од великих планова, па иако су му намере биле скривене, ипак се у његовом делању осећала нека величина. Ја сам о томе много пута размишљао и слутио да се ту спрема нешто велико, нарочито кад смо разговарали о рђавој унутрашњој управи која наноси штету њиховим правима и слободи. Његове речи сам доводио у везу и с разговорима које је водио тих дана насамо с једним господином што је уживао велико поверење код кијевског војводе. Тај господин био је присутан и при отварању конфедерације. Он је допратио грофа до Браиле и остао на двору кијевског војводе да ту дочека грофов повратак из Варшаве.

Ја сам се за време свог боравка упознао и спријатељио с тим господином (он се звао Ортински), и с планом сам га посећивао. Водили смо разговоре о свему и свачему и најзад сам успео да ми открије њихову тајну. Он ми је казао да цела породица Потоцких, а нарочито војвода кијевски, као најстарији у њој, показује незадовољство што је на престо краљевски дошао Станислав Поњатовски, и да сви они налазе да ће моћи, помоћу руских гаранција, на главној скупштини

извршити своју намеру да збаце Пољатовског с престола пољског и доведу војводу кијевског — због тога се само литавски пехарник и примио маршалске части. Кад се у Варшави састане главна скупштина, он ће се већ постарити да наведе господу сенаторе да изврше то што они хоће.

Али намера те господе била је без основа. Они су у својим плановима ишли тако далеко да су се понадали да ће од Русије за такву једну ствар добити помоћ. Међутим, преварили су се, као што ће се доцније видети.

Ја сам у Виници остао очекујући да ми се врати курир ког сам послао с потписаним уговором. Он се вратио четврте недеље с наредбом команданта корпуса да ту сачекам и други долазак господина пехарника литавског, грофа Потоцког, у Виницу, и уз то шта још да предузмем и извршим. Послат ми је и новац за куповину фуража и провијанта, као и ванредна сума од триста рубаља, коју сам имао да употребим на курире и гошћење тамошње господе.

Проживео сам у Виници три месеца без икаквог посла. Вежбао сам само свој ескадрон, ишао у лов и правио посете. Упознао сам се са свом господом и, како сам им ушао у вољу, често су ми долазили и волели да и ја њима идем. Слали су кола по мене и ја их нисам одбијао. Одлазио сам им и проводио време весело.

Напослетку ми је дошао курир од команданта корпуса с наредбом да ја, на скупштини шљахте Брацлавског Војводства на којој имају да се изаберу два посланика и пошљу у Варшаву на главну скупштину, настојим да шљахта изабере браћу Грохолске, заставника и столника, и уз то ми је јављено да ће на отварање скупштине доћи опет господин пехарник литавски, гроф Потоцки — а до његовог доласка да целу ту ствар држим у тајности.

Ја о томе ником ништа нисам говорио, али требало је ипак да се обавестим унапред како се

код господе Пољака одржавају избори, да могу предузети потребне мере, и зато сам започео разговор са господином заставником Грохолским, али онако издалека. Питао сам га: „Шта се чује?“ — „Има ли шта ново?“ — „Хоће ли се скоро отворити главна скупштина у Варшави?“ — „Ко ће бити изабран за главног маршала?“ — и како се мени чини да се у Варшави морала већ искупити читава скупштина.

Заставник ми је на то одговорио да ће се збиља у Варшави одржати скупштина, да се чује да је генерална конфедерација већ завршена, да је за генералног маршала изабран кнез Радзивил, и да се, према томе, може очекивати да се ускоро отвори и главна скупштина. Само, не може се отворити док се не искупе посланици из свих војводстава и срезова, а дан за отварање тих скупштина и избор посланика објавиће се унапред. И наш маршал ће, по краљевој заповести, као човек од поверења, отворити овде скупштину и извршити избор посланика, који ће затим добити пуномоћ и отићи у Варшаву.

Саслушао сам заставникове речи и онда га запитао: „Шта мислите, кога ће изабрати за посланика наш маршал, господин пехарник, кад дође и отвори скупштину?“

Он ми је одговорио: „То се не може унапред знати. Код нас на изборима бива понекад велика борба јер сваки жели ту част. Ситно племство везује се обично за неког од јаких и држи му страну. Неки пут многима и није избор по вољи, али како код нас у том погледу влада слобода и како код нас има важност она наша реч: ‚не допуштамо‘, та част припадне оном ко добије највише гласова.“

То што сам чуо од заставника било ми је довољно да схватим у чему су ти њихови изборни обичаји. Ја сам, међутим, хтео да чујем од њега самог шта би рекао за свој избор (према наређењу које сам имао од моје команде) и само сам гледао да га придобијем и привежем за себе, па да ме он

још и помогне у извршењу мог плана. Једнако ми је мој задатак био на памети и све време сам се бринуо хоће ли шљахта хтети уговор примити и потписати. Та ствар је била од велике важности, и ја сам морао на неки начин спречити њихов отпор. Зато сам с њим наставио разговор и упитао га: „А шта би било кад би избор посланика овог војводства пао на вас? Би ли вам то било мило?“

Он ми је одговорио: „Како ми не би било мило? То би за мене била велика част и одликовање.“

„Па, бисте ли пристали“, упитао сам га, „да ја порадим на скупштини за ваш избор, па да ви будете послани у Варшаву?“

Њему се мој предлог врло допао, па је чак тражио да га у томе помогнем и обећао ми да ће се и он мени наћи ако ми шта затреба. Ја сам му онда дао часну реч да ћу му помоћи.

Његове речи значиле су за мене добар почетак. Он се привезао уз мене и чак ми је поверио неке њихове политичке тајне, што је мени за моје планове послужило врло корисно.

Тог сам господина већ везао за себе, али с његовим млађим братом, столником, била је друга ствар. Познавао сам, додуше, и њега и он ме је посећивао, али пошто је живео у другом месту, ја код њега још нисам био, нити сам био с њим ближе упознат — а требало је и њега придобити. За њега сам знао да је по нарави другачији од брата, да је врло упоран, а и то да је велики зналац пољског права. Зато сам се бојао да ми се не успротиви.

Једанпут сам рекао заставнику: „Хтео бих да вам покажем колики сам вам пријатељ. Желим, ето, да и ваш брат, столник, буде изабран за посланика и, ако хоћете, можете му то у поверењу и рећи.“

Прећутао сам, наравно, да имам такво наређење од моје команде за њих обојицу, него сам изигравао да ја то радим на своју руку, да их тим још боље вежем за себе.

Заставник се врло обрадовао кад сам му казао да ћу радити и за његовог брата, па је брата о томе известио, а овај ми је одмах дошао и, кад је од мене то исто чуо, спријатељио се са мном као и његов брат, заставник. Тако су обојица постали моји људи.

Сад сам имао само да дочекам долазак пехарника литавског. За то време упознавао сам се са ситном шљахтом, да за времена утрем пут, јер сам знао да је њихова ситна шљахта имала у скупштини велике слободе и да је могла, према томе, учинити и много добра и много зла. Зато сам их призивао и, на њихову велику радост, частио пићем. Сиромашнима сам давао (од оне суме која ми је у ту сврху послата) новац за чизме, некима по два-три златника, а некад и више, већ према томе колико је ко важан и колико је коме приличило дати. На тај начин показивао сам им своју наклоност и жељу да живимо у пријатељству. Говорио сам им да имам доста слободног времена, и кад већ живим у њиховом војводству, хоћу да се са свима њима упознам и спријатељим. Хвалио сам њихове обичаје и њихово јунаштво и причао им како бих волео да заувек останем међу њима. Њима је то било мило, па су ме хвалили, дизали ме у небеса, и били готови да ми учине што год зажелим.

Ти гости су ми долазили касније и незвани скоро сваки дан, и доводили ми још и нове (наравно, због користи). Ја сам их све примао љубазно, појио их и нуткао, тако да су се и опијали, а неки су се по целу ноћ ваљали пијани. Ја сам већ оценио ко ми од њих може бити од користи, и с таквима сам одржавао везе и припремао их да ми послуже кад за то дође време.

Имао сам, дакле, велики део шљахте у својим рукама и држао их спремне и већ ми се чинило да ћу свој задатак моћи с успехом завршити. Али није много требало па да ми све пропадне... Кад

се скупштина отворила и кад се текст уговора објавио, искрсле су наједном тешкоће, али о томе ћу касније говорити.

III

Пехарник литавски, гроф Потоцки, вратио се из Варшаве и одсео у Браили, у кући кијевског војводе. О томе је известио и мене и војводство, наредивши да се сва шљахта искупи на дан отварања скупштине, а и сам је у то време стигао у Виницу.

Али његов садашњи долазак није био ни налик на онај први. Биле су свега једне каруце, кухиња и двоја кола са неколико слугу. А и он је изгледао сасвим невесео, тако да смо сви помислили да је болестан, толико се у лицу променио.

Одсео је и сад у језуитском манастиру, али некако скромно, без икакве раскоши. Сва се шљахта искупила и чекала га на улици. И ја сам га чекао испред манастирске капије и поставио му почасну стражу као и раније. Господа су га дочекивала с дубоким поклонима и отпратила га у стан.

Ја сам код њега провео до позне ноћи, чекао сам прво да се сви други разиђу, а онда сам му рекао да сам од своје команде већ обавештен о доласку његове светлости и да знам да ће као маршал отворити скупштину овдашњег војводства, изабрати посланике и послати их у Варшаву.

Он ми је на то пресекао реч: „Ја мислим да сте свакако добили већ и наредбу ко има да се изабере, а сигурно вам је већ и уговор за потпис послан."

Ја сам му на то одговорио: „Тако је. Добио сам наредбу да се у свему ослоним на вас и ви ћете зацело известити тај избор, што ће бити знак ваше усрдности спрам жеља њеног величанства,

наше руске царице, а вама ће служити на част и на хвалу."

Он ми је одговорио: „Драги пријатељу, ви збиља тражите нешто с чим сумњам да ће се наше племство сложити. То јесте ствар од велике важности, али нашој земљи не одговара, и пре ће нас одвући у пропаст него што ће нам донети користи. Сутра ћемо, уосталом, све видети" — и кад је то рекао, окренуо се и отишао у другу собу.

Ја се томе нисам надао; то је био прави удар за мене. Знао сам, међутим, да могу, ако не постигнем оно што ми је наређено, добити незаслужени прекор, јер такав неуспех могао би се сматрати за моју небригу. У таквом сам размишљању био све док се гроф опет није вратио у моју собу, а онда сам му почео говорити. Говорио сам о нашој започетој ствари и хвалио и њега и онај његов паметни поступак при првом отварању скупштине кад се објавила конфедерација. Рекао сам му како је тиме наша команда била задовољна и да је, наравно, о тој његовој усрдности јављено и њеном величанству, нашој царици, и како је он тиме стекао њено велико поверење. „И зато, господине грофе, пошто сте већ једанпут показали тај велики знак своје усрдности, надам се да ћете и сада доказати да заслужујете ту част и славу и да ћете започето дело довести до краја, на част своје домовине."

Кад сам му то рекао, замолио сам га да сутра при избору посланика изабере такве људе који ће у главној скупштини у Варшави бити од користи и народу и њиховој држави. Ти посланици морали би бити добри познаваоци пољског права и закона и присталице већ раније усвојене конфедерације, коју је и главна скупштина у Радому потврдила, тако да овај садашњи рад не буде ни у каквој противности са старим.

„Ја сам овде већ доста дуго и имао сам прилике", рекао сам му, „да се упознам с овдашњом господом, и могу да кажем да су то људи вредни поштовања, али да су сви равни један с другим.

Зато ми се чини да ви, ваша светлости, не бисте нимало погрешили кад бисте сутра дали први свој глас за браћу Грохолске. То су угледни људи и признати од велике господе, и ја мислим да би они оправдали поверење које им је дато."

Гроф је врло пажљиво саслушао моје речи и одговорио: „Колико до мене стоји, ја ћу се потрудити и помоћи да се по вашој жељи изабере господа Грохолски. То вам и обећавам већ и зато што се и сâм у њих уздајем, али што се тиче уговора који вам је послан, не знам шта да кажем. Ту има тачака које су за нас врло тешке."

Ја сам и даље говорио грофу, хвалио га и молио да уложи своје силе и доведе ствар до срећног завршетка. Дао сам му и пољски превод уговора који је требало да се сутра у скупштини потпише. Он га је узео и прочитао, а онда ми је рекао да и он исти такав има и да треба да му га сутра предам у скупштини пред свима, а он ће, међутим, до ујутру о свему том премишљати. Разговарали смо се тако до једанаест сати ноћу, онда сам га оставио нека се одмори, а ја сам отишао у свој стан.

Признајем ти, читаоче мој, да те ноћи нисам ока склопио, нисам чак ни легао, толико сам био забринут.

Чим се мало разданило, послао сам по господу Грохолске, молећи их да дођу. Дошли су још пре осам сати. Разговор смо водили о разним стварима. Између осталог, рекао сам им да ће обојица бити изабрани за посланике и да сам им ја у том смислу утро пут код господина маршала, чије обећање већ имам.

Оба господина била су врло задовољна.

„Сад ћу вам", рекао сам им, „дати уговор и ви треба да се потрудите да га скупштина потпише. Ви ћете тиме показати своју добру вољу и подићи ћете свој углед, а ја нећу пропустити а да преко курира не обавестим о томе моју главну команду, и, кад будете дошли у Варшаву, можете очекивати захвалност од нашег посланика."

Господа Грохолски су почели читати тачке уговора и све им се чинило прихватљиво осим треће тачке, о некатолицима, и последњих речи те тачке. Рекли су ми:

„Ова је тачка од великог значаја, али ми не знамо како да је примимо, а не знамо ни шта ће скупштина на то рећи. Око тога може да дође до великог спора и сукоба."

На крају су ми, после мог дугог наговарања, обећали да на скупштини неће гласати против тих тачака, него ће само гледати куда остали гласови нагињу, да се не изложе сумњи својих сународника. Тако су отишли у скупштину.

Одмах сам послао потајно по неке од ситне шљахте које сам задобио и на које сам се могао ослонити. Њима сам се донекле поверио. Тражио сам да се скупштина одржи без галаме и да не буде вике и препирке, по њиховом обичају. Уз то да воде рачуна о господи Грохолски јер су то људи виђени и знају ствари, зато у гласању нека се сложе с њима, „а и господин маршал ће радити само оно што иде на добро народа, зато се немојте опирати, него се сложите с њим."

Ти моји редовни гости примили су лепо моја упутства, али невоља је била у томе што су неки већ успели да се мало загреју, па су још и од мене тражили вотке, и ја, шта ћу, морао сам да им дам, али, иако им нисам дао много, ипак сам се поплашио да не направе неред. Зато сам их опоминьао да се лепо владају и једнако сам их у томе утврђивао.

Они су ми рекли да ће све учинити, да ће се лепо понашати, да им није први пут да учествују на скупштинама, да знају своје обичаје и да се ја ништа не бринем, и онда су од мене отишли.

После девет сати отишао сам грофу и затекао га већ обученог. Био је сам у соби. Он ме је примио лепо и говорио ми о нашем започетом послу, али нисам могао да опазим да има воље да

изиђе нашим захтевима у сусрет. Уто су почели и други долазити и сва су се господа убрзо искупила. После десет сати отишли смо у цркву на службу, која није дуго трајала. Затим су се затворила црквена врата и сви су поседали око великог стола. Мени је гроф показао место с леве стране, уза се, а онда је као маршал узео реч:

„Данас треба да према закљученој конфедерацији отворимо у овом војводству скупштину и изаберемо из наше средине два човека који ће, опуномоћени, поћи у Варшаву на главну скупштину. Остављам скупштини на вољу кога ће изабрати и на који начин, јавним или тајним гласањем."

Чланови скупштине почели су се на то саветовати и договарати, а онда је устао стари кнез Четвертински и рекао:

„Било би, мислим, најбоље да се у томе ослонимо на велеможног пана маршала. Нека он предложи које сматра за најдостојније и те људе ће војводство и послати."

На то су сви пристали и затражили да гроф предложи посланике.

Гроф устане, захвали скупштини на поверењу и поче овим речима:

„Високородна господо, чланови скупштине и моја драга браћо, приступамо једном чину од велике важности од кога очекујемо благостање и мир у нашој драгој отаџбини. Ми засад још не знамо на чему смо, зато треба да довршимо оно што смо започели. Данас треба да изаберемо посланике и да их пошаљемо у Варшаву на главну скупштину. Даћемо им пуномоћ и упутства како да као синови народа у главној скупштини чувају правду, бране отаџбину, веру, закон и наше старе слободе и да се супротставе ако примете какву опасност за нас. А ако избор посланика остављате мени, ја мислим да ћете бити задовољни ако дам свој глас за господу Грохолске, пана заставника и пана столника. Ја верујем да су они достојни тог поверења и да ће умети да послуже својој

домовини. Ако пристајете на тај избор, даћемо им пуномоћ и послати их у Варшаву."

Тај избор су сва господа радосно одобрила, а затим је шљахта, која је иза велике господе стајала, повикала: „Тако је." И да избор буде и писмено потврђен и од присутних чланова потписан, гроф је наредио секретару да о томе напише формални акт.

Док су се за то вршиле припреме, гроф је устао и рекао збору да за тренутак мора изаћи да прегледа неки акт који ће се објавити, а мени се окренуо и рекао: „Молим вас, изволите са мном."

Устао сам не знајући шта то има да значи. Гроф је прошао поред олтара, кроз мала врата која воде у његове собе. Кад је ушао у собу, затворио је врата. Били смо сасвим сами.

Он онда поче: „Не могу да се уздржим, драги мој господине потпуковниче, да вам не кажем да је ово што сада радимо пропаст за нашу нацију. Ако ви не знате шта се нама спрема, ја ћу вам у поверењу рећи: сва она обећања добијају сада сасвим други облик од оног што се раније говорило. И сад је, ето, дошло време да ја на нашој скупштини дам свој пристанак на оно што је против свих наших права и закона. Ја сад чиним управо издајство према својој отаџбини само да угодим руским жељама, а и лично вама. Ја знам, ако не потпишемо уговор и изабране посланике не упутимо у главну скупштину у духу уговора, ви можете да будете окривљени, јер ја знам каква је строгост у вашој служби, а знам и колико сте се око тога трудили. И зато, да изгледа да сте свој посао ваљано завршили, хоћу да вам помогнем. Али ако га данас и потпишемо, ви ипак запамтите што ћу вам рећи: од свега тога неће бити ништа. Видећете какво ће се зло у генералној скупштини од тога направити и да ће на крају доћи до побуне и крвопролића, а немојте мислити да из свега тога не може избити и велики рат." Док је то говорио, очи су му биле пуне суза. Најзад је и заплакао и, окренувши се прозору, брисао очи.

Страшно сам се зачудио тим његовим неочекиваним речима. Стојао сам као скамењен и просто нисам знао шта да му одговорим. А у себи сам мислио овако: ако се уговор не потпише, може се сматрати да се нисам довољно заузимао и ја могу добити прекор, иако нисам крив. Зато сам пришао грофу и, кад се мало прибрао, захвалио му на лепом мишљењу о мени. Рекао сам му да су ми чудне његове речи и тврдио му да то што говори не може бити, да је криво обавештен и да би било најбоље да ни у шта не сумња. Поменуо сам му декларацију и гаранције њеног величанства наше царице, у које треба да се поузда, и да треба да од главне скупштине очекује срећан завршетак. А о побуни и о рату да не треба ни да мисли, јер је Русији стало да са својим суседима живи у добрим односима и да смо и ми, који смо послати у њихова војводства, добили најстрожа наређења да се с овдашњим људима владамо искрено и пријатељски. Говорио сам му све што ми је у том смислу падало на памет само да га некако умирим и разведрим, али то ми је слабо помагало. Гроф је био уверен у оно што је говорио и једва је задржавао сузе кад је пошао наново у скупштину.

Акт о избору посланика био је спреман, прочитан наглас и поднет грофу на потпис. После грофа потписали су га и остали.

Дошао је тренутак да се посланицима напише пуномоћ. Присутни су већ почели да расправљају о садржају пуномоћи у коју је требало да се унесе и текст уговора.

Ја сам устао, узео уговор и пружио га грофу, са речима: „Молим вас, господине грофе, да као маршал овог војводства и глава скупштине примите од мене овај предлог уговора, који ми је послан од моје главне команде, чији текст треба да уђе у пуномоћ која се сад саставља. Пошто тај предлог не садржи ништа друго осим захвалности овог високог збора њеном величанству руској царици за високу милост према пољској држави,

показану у декларацији и гаранцијама њеног величанства, надам се, поштована господо (окренуо сам се према свима), да то нећете друкчије схватити него као израз уверавања о вашем поштовању према доброј вољи коју њено величанство показује у одбрани ваших слобода, права и закона. Примајући такву помоћ и таква јемства, требало би да се на њих с поуздањем ослоните и да на њима изјавите захвалност њеном величанству."

Мој предлог уговора био је написан у два текста: на руском и пољском. Гроф је узео пољски текст и дао га секретару да га наглас прочита.

Кад је секретар прочитао, осетила се сва важност тачака уговора и у скуштини је, као што се могло очекивати, настало велико незадовољство и отворени протести. Неки уопште нису пристајали да на то даду свој потпис. Говорили су да је то против слободе и закона и да некатолици не могу имати толика права, а неки су опет разумели тај предлог, нарочито свршетак његове треће тачке, као потчињавање Русији и падање у ропство.

Ја се са своје стране нисам хтео у то мешати, нити сам ишта говорио док је та граја трајала. Бојао сам се да се још више не распале и зато сам их пустио нека се изговоре. Погледао сам само понекад на господу Грохолски, дајући им тиме на знање да треба да се умешају. Али откако је почела та препирка на њима се могло приметити да су били готови да и сами оспоре те тачке. Нарочито би се млађи брат, столник, успротивио, само да није био већ изабран за посланика. Али због свог избора држали су се обојица по страни и скоро ништа нису говорили.

А моји свакидашњи гости, ситна шљахта, сиротиња, која је стајала по страни, могла је због њихових изборних обичаја много зла да ми направи, а особито они који су били од доброг рода, јер су такви предводили ситну шљахту и поред свог сиромаштва. Ја сам и на њих, као на своје

познанике, често погледао, а они су ћутали, што ми је у овом случају било од велике помоћи.

Најзад, кад се граја мало стишала, окренуо сам се грофу и замолио га да, као маршал, започето дело заврши. Он није говорио ни у корист једне, ни друге стране. Ћутао је и чекао да скупштина сама донесе одлуку. На моју молбу, ударио је својом маршалском палицом о под, дајући тиме знак да граја престане, и да га саслушају.

Кад су се гласови стишали, гроф је узео реч. Споменуо је декларацију њеног величанства царице руске и гаранције у њој, на коју су већ били пристали и створили конфедерацију, коју је потврдила и главна скупштина у Радому, „и према томе", рекао је, „налазим да треба с тим завршити, изјавити њеном величанству захвалност и те тачке унети у пуномоћ изабраних изасланика, а они на главној скупштини у Варшави нека добро пазе да се сачувају наше древне слободе и наша света католичка вера и да наша отаџбина остане непоколебљива, неповређена и ван сваке опасности". А што се тиче тачака о некатолицима, нека се сложе с осталим члановима главне скупштине, а нарочито нека се ослоне на гласове господе сенатора и нека с њима сложно гласају.

Господа су се с тим сложила тек после маршалових речи, а ситна шљахта је повикала: „Нека тако буде, нека тако буде." Онда је наређено секретару да у пуномоћ посланицима унесе тачно све грофове речи, онако како их је он у свом говору употребио, а исто тако и оне тачке о некатолицима. Пуномоћје је затим било потписано, и ја сам добио копију са потписом секретара и браће Грохолски.

То се десило 1767. године, августа месеца, 14. дана.

Кад се скупштина завршила, цео збор је испратио грофа из цркве до његовог стана. То је било око четири сата после подне.

Код грофа је био постављен велики сто, али сасвим је друкчије изгледао него прошли пут. —

Ја сам сео и на брзу руку написао извештај, приложио га оној копији пуномоћја и послао га преко курира главном команданту корпуса, генералу Кречетњикову, с питањем шта даље да радим.

Сутрадан нас је маршал, пехарник литавски, гроф Потоцки, напустио и отпутовао.

Мој курир се брзо вратио и донео ми заповест да што пре, по посланој маршрути, пођем са својим одредом у Варшаву и да се тамо, у месту Виланув, сједините с корпусом. Чим сам ту заповест добио, пошао сам из Винице на тај далеки пут, дуг преко шест стотина врста. Ишао сам брзим маршем, и на главном путу који води за Варшаву нађем се изненада на преноћишту са својим пуком, који је с генералом Подгоричанином исто тако ишао за Варшаву. Тако се од пука нисам хтео ни одвајати, него смо заједно дошли управо до Виланува, где сам затекао и команданта корпуса, генерала Кречетњикова. Јавио сам му се, а он ми је наредио да козаке што су били са мном вратим у њихову команду, а ја да останем у пуку.

Корпус нам се сместио у оближњим селима. Провели смо тамо осам дана. Командант корпуса, генерал, отишао је у Варшаву, која је била удаљена од Виланува само неких петнаест врста.

Наш корпус је ту дошао зато да нам војска за сваки случај буде близу Варшаве (главна скупштина је већ почела свој рад). И тако нам је једне вечери збиља и наређено да се још исте ноћи нађемо пред Варшавом. Ми смо ту заповест у највећој тишини извршили, а да у граду нико није о томе ни слутио.

Опколили смо Варшаву с леве стране Висле и са стражама запосели све излазе из града, тако да те ноћи нико није могао из града изићи. Све оне који су ишли у град или излазили из њега задржали смо до зоре; већ по томе смо могли закључити да ће се те ноћи нешто нарочито у граду десити.

И с друге стране Варшаве и реке Висле (испред предграђа Праге) била је наша војска, пеша-

дијски и коњички пукови из Смоленског корпуса (који је под командом генерал-мајора Прозоровског дошао у Литву). Они су стигли пре нас и ту подигли логор.

Тих дана је скупштина отпочела с радом, али не онако како смо ми желели. Од стране неколико магната започео је велики отпор против наших захтева, нарочито због оних тачака о некатолицима, а против те једнакости највише је устајао сенатор, бискуп краковски, Солтик (или кнез Сиверски), хетман гроф Жевуски и његов син староста Долински (он је био посланик Волинског Војводства), а уз њих је био и кијевски бискуп, Залуски. Они се никако нису дали придобити, а за њима се скоро читава скупштина повела. Зато је наш посланик у Варшави, кнез Николај Васиљевич Репњин, био приморан да преко ноћи ухапси сву ту господу и изведе из града, да на тај начин натера пољске панове на послушност.

Хапшење је било поверено пуковницима Ингелштрему и Кароу, који су у то време били у граду, у посланству, где су имали и своје станове и своје јединице. Ингелштрем је мотрио на краковског бискупа (то је зацело било још раније припремљено), и кад је бискуп пошао ноћу пешке из свога двора господину Мнишеку у посету, пуковник је одмах ушао за њим. На улици је оставио припремљене каруце с неколико војника, а он је са двојицом ушао у кућу, у тишини и врло пажљиво. Бискупу је било страшно криво кад је Ингелштрема опазио, а исто тако и госпођи Мнишек. Они просто нису схватили шта то значи и зашто је то, ни како се он усудио да тако касно незван дође. Али сва њихова питања била су прекинута кад је Ингелштрем пришао бискупу, рекао му да је ухапшен и замолио га да пође с њим.

Бискуп му у почетку није поверовао и поносито га запитао зна ли с ким говори, и ко то има толику власт да тако нешто над њим изврши. Ингелштрем му је одговорио, да зна добро ко је он,

да говори с краковским бискупом, али, и поред свега тога, нека изволи поћи с њим.

Бискупу то није било довољно, хтео је још да се противи, али време није дозвољавало дуге разговоре. Ингелштрем га је узео под руку и рекао му: „Изволите са мном. Ја вас водим с поштовањем, а ако нећете, употребићу други начин.“ И додао да напољу стоје мало другачији људи, који ће га и без молбе повести.

Бискуп се од тих речи уплашио. Видео је да се неће моћи одбранити и рекао је само толико: „Да је то бар било у мом двору, а не у туђој кући“ — а он је у свом двору имао преко сто војника.

И тако се господин бискуп опростио с домаћицом и пошао степеницама доле, где су га војници дочекали и посадили у каруце. Један официр га је одмах превео преко Висле и довео у наш логор, а одатле у војнички шатор потпуковника Чернишова, пред којим су стајала два гренадира с бајонетима.

Скоро у исто време је и пуковник Каро ухватио хетмановог сина старосту Долинског, кад се враћао из опере. Зауставио га је на улици (Каро је имао неколико војника са собом, а јединица му се налазила у близини у једној улици), пришао каруцама, отворио врата и рекао господину да је ухапшен и да треба свог оца о томе да извести, али да то изволи учинити у тишини, јер иначе, излаже свој живот опасности.

Хетман је био код куће и, као стар човек, легао раније. Он је у двору имао целу једну чету драгона, с капетаном, и да је капетан Каро упао унутра са својом јединицом, у граду би се направила узбуна и дошло би, можда, и до зла. Зато је требало прво ухапсити сина па да он сам уведе госта и оца пробуди.

Чим су ушли у двориште, стража се узбунила а официр изјурио и наредио војницима да узму оружје. Али кад је дотрчао до каруца и кад му је дат знак да ћути и не диже узбуну и кад је по

гласу познао хетмановог сина, он је застао, мислећи да је овај као и обично дошао кући; пред кућом су за то време стајала празна кола с војницима.

Каро је пошао степеницама са својим хапшеником горе и почео лупати на врата хетманове спаваће собе. Син је викнуо оца, отац се разбудио, познао је свог сина и одмах се досетио да се нешто важно морало десити (јер је дошао у неуобичајени час). Отворио је врата и, кад је видео ко му сина прати, заплакао је и рекао: „Сине мој мили, допао си несреће."

Каро им је прекинуо разговор, изјавио хетману да је ухапшен и дао му времена само колико да се обуче, онда је с њим и његовим сином сишао низ степенице, посадио их у каруце и са стражом их спровео кроз град, па преко Висле у засебан шатор у логору.

Требало је да се ухапси још и кијевски бискуп, Залуски. Њега је Ингелштрем разбудио у кући и, пошто он није имао ни војске ни страже, с њим није било никакве тешкоће. Али како је већ почело свитати и народ се почео кретати по улицама, није га смео спровести кроз град, као оне остале, него га је довео у наш корпус испред града, а како тамо нисмо имали шатора, одведен је у једну кућицу поред неке циглане, иза нашег фронта. Одатле је опет с једним ескадроном и капетаном Подгоричанином преведен преко другог прелаза на Висли, испред Виланува; тамо су га сместили у логор у ком су били и остали.

IV

Почело је већ свитати кад сам, онако преморен од марша и стајања пред градом, по јесењој хладноћи, умотан у огртач, легао на земљу испред нашег десног крила да мало одспавам. И таман

сам се загрејао и задремао, кад ме ађутант нашег пука стаде дрмати и будити, говорећи ми да се што пре јавим генералу Подгоричанину, који је исто тако испред циглане лежао.

Скочио сам и пожурио генералу. Он ми је наредио да одмах одем у град да се јавим команданту корпуса, генералу Кречетњикову, у посланству. Чим сам то чуо, помислио сам да ћу добити опет неки нови задатак — као што је и било.

Сео сам на коња, одјурио у град и јавио се генералу. Изгледало је да ни он те ноћи није спавао јер сам га затекао како већ потпуно одевен шета по соби. Кад ме је видео, рекао је: „Ви сте одређени да тајно спроведете затворенике. И да знате да ће вам та мисија, за коју сте нарочито изабрани, служити на част" — па је онда узео свој клобук и рекао: „Хајдмо господину посланику."

Прошли смо кроз неколико соба до посланикових одељења. Господин посланик, кнез Николај Васиљевич Репњин, рекао ми је да је врло важна ствар ту похапшену господу (он им је навео имена) спровести у Литву, у град Вилну, генерал-поручнику Нумерсу, а одатле — куда буде наређено.

„Мени је познато, господине потпуковниче", рекао ми је господин посланик, „ваше поштење и ваша исправност, као и то да сте и досад у извршењу важних послова који су вам поверавани показивали и своју верност и одличне успехе. Ја сам с вама био увек задовољан и зато се и сада надам да ћете као један способан официр и тај задатак најбоље извести и затворенике превести куд вам је наређено. Само, напомињем вам", рекао је посланик, „да је с том мисијом у вези и питање ваше части и вашег живота, ако их на који било начин испустите из руку. На трошкове за храну и за плаћање подвоза даје вам се пет стотина златника, а за све остало добићете наредбу и упутства (и показа на генерала Кречетњикова) од

његовог превасходства Петра Никитича. — И тако изволите сутра на ноћ кренути.“

Добио сам одмах пет стотина златника од посланиковог секретара, и за њих сам сутрадан накуповао ваздан намирница и разних пића, јер, иако ми је речено да на ту господу треба строго мотрити, ипак их, наређено ми је, уз пут треба и добро хранити. Зато нисам ни штедео новац. Гледао сам само да свега буде у изобиљу.

Наредио сам да се одмах направе сандуци и све те ствари сам у њих послагао. Од посланства сам добио једна теретна кола, а што није у њих могло стати, сместили смо у друга двоја кола. Два кувара са свим кухињским прибором послао ми је кнез Прозоровски, и тако је за мој сутрашњи пут било све спремно.

Изјутра ми је додељен један хусарски ескадрон из нашег Ахтирског пука с капетаном Георгијем Подгоричанином, оним истим што је кијевског бискупа спровео у логор (што сам већ казао), и сто козака; а уз њих шест официра из корпуса, који ће ради надзора седети с ухапшенима на путу.

Пред ноћ сам прешао преко Висле на другу страну и дошао у предграђе Прагу, где су се моји затвореници налазили. Оставио сам војнике на левом крилу и јавио се генералу, кнезу Прозоровском, чија је дужност била да припреми јахаће коње и да са посланиковог двора доведе у логор троје нове каруце за ухапшене. И то ми је предано — и тако је све било спремно за пут.

Када је пало вече, отишли смо, генерал Прозоровски и ја, прво краковском бискупу. Уз нас су била још три виша официра: два пуковника и власник оног шатора, потпуковник Чернишов. Кад смо ушли у логор, бискуп је спавао. Кнез Прозоровски га је пробудио и рекао му да треба да крене на пут и да га предаје мени у руке.

Бискуп, онако сањив, поче да трља очи. Чује да ће на пут, па онда запита: „Куда хоћете да ме одведете?“

На то му кнез одговори: „Овај господин потпуковник ће вас спровести, а он већ зна куда. Ви само изволите устати и поћи.“

Њему се те последње речи никако нису допале. Седео је на постељи и рекао да би више волео да спава него да путује. Мало касније је дигао главу, погледао нас строго, па заплакао, и изишао из шатора.

Кола су била спремна и он седе у њих сав ојађен. Мислио је да ће у њима седети сам, али кад су ушли у кола капетан и један поручник, било му је још теже. Међутим, ту се није могло ништа изменити. Врата на колима су се затворила и кола су изишла из логора на друм. Тамо су заустављена да се сачекају и она друга двоја. Кнез је и њима рекао да ћу их ја спровести, и тако су сви изведени из логора. Хетман је са сином био у једним колима, заједно с два официра; исто тако и кијевски бискуп. Кола су ишла једна за другима, али у таквим размацима да једни за друге нису знали, нити су се могли видети. Наређено је и официрима, који су са њима седели, да не говоре ко је све ухапшен и ко путује.

Уз свака кола била је засебна пратња од неколико хусара и козака. Ухапшени нису имали слуге, и то им је врло тешко падало, зато сам ја већ сутрадан одредио сваком по једног хусара као послугу, а услуживали су их и посилни оних официра који су као надзорници с њима у колима седели. И одевени су били врло лако. Краковски бискуп имао је на себи само сиви енглески капут извезен сребром, капу од црне кадифе, црне кадифене панталоне и енглеске чизме, то му је било све. Ни они други нису били топлије одевени, а било је већ јесење доба и ноћи хладне, и зато су се морали туђим оделима послужити. Кнез Прозоровски је наредио да се од штабних официра покупе бунде и да им се даду на дан-два у послугу, док не стигне њихово одело.

Пошто је било све готово, кренуо сам на пут, и то по мрклом мраку. На души ми није било баш лако, стрепео сам да се уз пут нешто не деси. Јахао сам на коњу испред своје јединице, а капетану сам наредио да са извесним бројем хусара и козака иде иза свију и да буде увек спреман на оружани отпор ако случајно ко од Пољака покуша да отме ухапшене.

Кад смо одмакли од логора једно пола миље, изгубили смо пут. Било ми је наређено да не идемо главним друмом, него сеоским путевима, да на тај начин скријемо траг, да се у граду не би сазнало куда су ухапшени одведени.

За вође су нам дата два Јеврејина на коњима, и они су нас одмах из логора повели у страну од главног пута, уверавајући ме да знају пут и да ја идем само за њима. Али њихово знање их је брзо издало. Видео сам да су почели лутати и да су нас завели у неке јаруге и рупчаге. Ја умало нисам упао у једну јаругу, а два хусара су баш и упала. Почеле су и каруце да се криве и дошли смо дотле да се даље није могло. Морао сам се зауставити. Моји Јевреји су морали признати да су залутали. И да се пут нађе, пошаљем њих двојицу са два официра и два хусара.

Они су се мало касније вратили и повели нас опет, не знам ни ја куда, али изишли смо из оних јаруга и наставили пут по равници. Само учинило ми се да не идемо путем, него просто ледином, али како је био мрак, нисам се могао тачно разазнати. Напослетку смо наново избили пред логор, одакле смо и пошли. Чуо сам како се одзива стража и како пролази патрола.

Видим да смо опет залутали. Морао сам стати да се не приближимо сасвим логору, да се не би направила узбуна. А Јевреји су ми се жестоко престрашили и признали да не знају где смо.

Те ноћи сам се тако намучио да ми је живот омрзао. Морао сам Јевреје да држим уза се да ми не побегну, а они су се од тога још више препали. Занемели су просто од страха. Мислио сам, шта

ћу ако побегну и оставе ме у томе мраку до зоре. Мој командант би се зацело наљутио и сигурно би ме укорео. Зато почнем с мојим Јеврејима лепо. Рекао сам им да не треба да се плаше, да им се никакво зло неће десити, само нека пођу наново с хусарима да траже пут. „Ето, опет смо код логора, него пођите наоколо и гледајте да разазнате с које смо стране дошли — да се одмакнемо већ једном од логора и изађемо на прави пут."

Они су се мало охрабрили и послушали ме. Пошљем с њима, као и раније, подофицира и с њим четири хусара и два козака. За један сат су се вратили с извештајем да су нашли пут и повели нас наново.

Пошли смо донекле пољем па смо онда наишли на неко жбуње, па на велику шуму и рит од изливене Висле, али то није било опасно; ишли смо по песку и плиткој води и каруце су ишле без задржавања. Кад смо изишли из шуме, вође су рекле да ће нам даљи пут бити добар, да ће водити кроз ретку шуму и да ће се моћи ићи брже.

Наредио сам да се пође касом, само да се што више одмакнемо од града, јер је наредба била да се пожуримо и да се за два дана, ако је могуће, ни на ноћиштима не задржавамо, а исто тако да идемо само споредним путевима, да нас не би когод срео и видео. Али тек што смо изишли из шуме и пошли касом, кад војници повикаше: „Стој, стој!" (то је било пред зору). Страшно сам се препао. Помислио сам да нас је сигурно стигла с леђа непријатељска потера. Наредим одмах предњој јединици да се построји, а ја појурим натраг да видим каква је то вика. Кад сам стигао, видим, изврнуле су се каруце кијевског бискупа и леже онако искренуте на земљи. Те каруце су биле последње. И како смо пошли касом, а била још помрчина, кочијаши нису видели кладу поред пута и тако се изврнули.

Бискуп се једва извукао. Добро је, сиромах, угрувао главу. Срећом, друге штете није било, једино што су се стакла на прозорима поразбијала.

Али оклевати се није могло. Каруце су дигнуте, ухапшеник се опет сместио, без обзира на то што су прозори остали без стакла (ја сам доцније купио једну кожу и направио завесе од ње), и опет смо наставили пут. У свануће стигли смо до једног села са четири крчме. Ту се зауставимо да нахранимо и напојимо коње, а и да нам се сапутници мало одморе.

Наредим да се што пре очисте три боље крчме, домаћине изведем, и собе окадим прахом који сам у Варшави за тај случај нарочито купио, и онда хапшенике уведем унутра. То им је био први одмор на путу. Одсели су, додуше, у сасвим скромним кућама, у каквим можда, као људи од положаја и високог рода, још никад нису били. Нарочито је кијевски бискуп био озлојеђен. Ја сам им се извинио што се нису нашли бољи станови и рекао им да се надам да ће се убудуће наћи нешто ваљаније.

За то време су кувари, по мојој наредби, спремили белу кафу, чаја, сира, масла, белога хлеба, две-три врсте ракије и тим послужили ухапшене, али сваког одвојено, да један за другог не знају.

Хетман и његов син су се својски прихватили, и кијевски бискуп је поприлично и јео и пио, једино краковски бискуп није хтео ништа да окуси. Ходао је само по соби, мрко гледао и мене и стражаре и гризао усне, и на тај начин се уздржавао да не оспе на нас најпогрдније речи. Касније је ипак проговорио, споменуо је краља и остале своје једномишљенике и грдио их што су били толико слепи и допустили Московима да га изведу из престонице. Почео је да говори и о нашем посланику, кнезу Репњину, и то доста непристојно, тако да ми је било мучно да га слушам, али пустио сам га нека му мало лакне, а онда сам му учтиво пришао и казао му да се остави свега тога и да ће бити боље и за њега и за његово здравље ако се мало прихвати, да лакше издржи пут. И тако сам га наговорио те је узео шољу кафе, друго ништа није хтео.

После сат и по, кад смо коње већ нахранили и упрегли (с тим истим артиљеријским коњима ишао сам два дана без смењивања), рекао сам бискупу нека изволи изићи и сести у кола.

Мој ти се бискуп тек онда ражести: „Ја“, рече, „путовати нећу, нити ћу изићи одавде. Хоћу ту да останем“ — и затражи мастило и хартију да напише свом управнику двора, у Варшаву, да му пошаље камердинера и одело, захтевајући да то његово писмо пошаљем по куриру. Рекао ми је да се с њим поступа сурово и да је он уморан, а онда се загледао у мене и запитао ме: „Знате ли ви ко сам ја? Ја сам кнез Сиверски, сенатор и бискуп краковски.“

Одговорио сам му да ја овде немам канцеларију и да му мастило и хартију не могу дати, а да су ми његов чин и титула познати, а уз то сам додао: „Оставите се сада тога, него, молим вас, изиђите и седите у каруце да наставимо пут.“

Он се ни после тих мојих речи није утишао. Питао ме је: „Имаш ли ти наредбу да ме мучиш?“ Онда је сео на клупу и рекао ми: „Нећу да идем!“ — и опет запитао: „Зар ти имаш заповест да ме мучиш?“ и још додао: „Варвари једни!“

Ја сам му на то рекао: „Немојте мислити да сам могао добити тако грубу наредбу да вас мучим. Наредба је само да се брзо иде.“

А у себи сам помислио: Кад би он само знао за седму тачку моје наредбе, кад би знао каква тамо страшна реч стоји у погледу на његов живот, не би му зацело падало на памет да се противи. Морао сам да прекинем тај његов отпор и без увијања сам му дао на знање да пут није у његовој власти. „Ви се као хапшеник морате покоравати и слушати наредбе, а ако нећете да слушате, биће зло, јер ћу ја своју дужност извршити и ви ћете морати попустити“ — и дао сам му знак да пође.

Он је моје речи разумео како треба, па је изишао и сео у кола.

Изишли смо из тог села. Време је било лепо. Куваре сам послао напред и рекао им куда имају да иду, опет у једно мало село у коме су, како сам се обавестио, биле јеврејске крчме. Наредио сам да се тамо све очисти и уреди и да се припреми ручак, али да столови буду у три засебна стана.

Тог дана смо путовали брзо и стигли у то село после један по подне. Затекао сам све спремно, као што сам наредио: јела су се већ износила на сто. Иако је мој краковски бискуп био још увек љут (ја сам се уз њега највише налазио, зато што је био опаснији од других) и све нас гледао попреко, ипак је од труцкања на путу огладнео и добро се наручао. Ја сам га служио разним врстама вина, а он се само чудио, јер се томе није надао. Прихватао је све, али се највише држао шампањца.

После ручка је почео опет да бесни. Говорио је да су га варвари заробили и поново се окомио на нашег посланика кнеза Репњина.

Говорио сам му да престане с тим, да он, као један велики господин, не сме говорити речи које му не приличе и да од свега тога и тако нема никакве користи, једино што себе срамоти. Али како се он на моје речи није обазирао, него је тек онда стао праскати, ја сам изгубио стрпљење и рекао му без церемоније:

„Слушајте, господине бискупе, изгледа да ви не знате ко је наш руски посланик. Знате ли ви против кога говорите? Зар не знате да кнез Репњин извршава све што му наша царица нареди? А ви, да сте били мирни, не бисте ту сад ни били. Ја као веран руски војник нећу да чујем такве речи и забрањујем вам да тако и даље говорите. Ви сада не представљате ништа друго него једног ухапшеника који је у мојој власти, и зато вам саветујем да будете мирни и да се владате према положају у коме се налазите, јер, иначе, може и зла да буде."

Он се после тога смирио и Репњина није више помињао, само је понекад своје Пољаке грдио што су били тако слепи и допустили такву срамоту, да га тако изведемо из престонице. Али његове речи нису ме више љутиле, више су ме забављале. Постепено је и с тим престао и почео се владати пажљиво и лепо, али то је све било срачунато, као што ће се већ видети.

Тог дана сам остао у селу да преноћим. Имао сам артиљеријске коње да вратим и да за пут узмем коње од Пољака, и док сам коње нашао и сакупио, стигао ме је мој официр, који је по захтеву нашег посланика донео за хапшенике од њихових кућа њихова зимска одела, постељне ствари, рубље и обућу, као и малу суму новца. Ја сам све то, по списку њихових економа, од мога официра примио и поразdавао шта ком припада, а оне официрске бунде сам узео и вратио их њиховим власницима.

Ујутру рано послужио сам своје хапшенике кафом и чајем, а куваре сам опет послао до првог преноћишта да тамо припреме ручак. Направио сам распоред да сваког дана променим у маршу по једну запрегу и решио да ноћимо где ручамо (јер да сам откуд остајао с јединицом и комором преко подне због паше, наше путовање би, како је јесен већ наступила, било врло споро). Тако смо и тога дана кренули и ишли скоро до једанаест, а онда сам се зауставио, сишао с пута у страну, и каруце с пратњом лево и десно растурио по шуми, да моја господа један другог не виде. Ту сам их послужио коњаком и ликерима, белим хлебом, сиром и свежим маслом — и сви су се добро прихватили, а онда смо кренули даље и путовали до близу два сата после подне. Стигли смо у село где смо имали и преноћити и затекли све готово, као што сам био наредио. Столови су били постављени и ручак спреман на три одвојена места.

Сви су ручали с апетитом. Изнето им је и свеже воће и колачи, што сам у Варшави набавио.

Мојим пановима било је све то мило и расположење им се поправило.

На тај начин смо путовали сваки дан. Ја сам имао посла и сувише јер сам се растрзао на три стране: имао сам да водим надзор над три партије и набављам храну и фураж за моју јединицу, што је у Литви, сиромашној земљи, било врло тешко, нарочито кад се путује са страхом и кад се све плаћа и сувише скупо. О скупоћи не бих, уосталом, ни говорио да се само могло набавити све што треба. Али од свега, хапшеници су ме највише бринули. По свим знацима, они су имали велику наду да ће их њихова браћа, Пољаци, стићи или пресрести и спасти, или да ће сами наћи начина да некако умакну. То се нарочито опажало код краковског бискупа. Он је често у шумовитим крајевима тражио да иде пешке, што сам му ја понекад и допуштао, само сам увек за њим слао четири хусара и неколико козака са стране по шуми да држе затворен пут, што је њему било страшно криво. И кад се пролазило кроз неко село или поред друмске механе, где је увек било гостију, мој бискуп је хтео све да види, да се покаже са својим крстом на плавој ленти и да из каруца кроз прозор руком благосиља народ, и тако им бар да на знање да га спроводе. То му је једанпут, у пролазу поред једне крчме, пошло за руком, али више не. Наредио сам официрима који су се с њим возили да не дозволе да се прозор отвара у насељеним местима, а осим тога, и пратња је заклањала прозоре од пролазника, тако да га нико није могао видети, на шта је он страшно беснео.

Није му било право ни што су осим два официра који су с њим редовно у истој соби ноћивали стајала још и два хусара са исуканим сабљама и пуним карабинима. То је страшно тешко подносио и једнако је молио да се с тим прекине. Говорио је да га то узнемирава, а нарочито зато што се увек буди кад се стража смењује. „За стражу су довољни и ови официри који са мном спавају", говорио је, и уверавао ме да не намерава бежати.

Пристао сам на ту његову молбу зато што су ми и официри то исто говорили, и тако је стража преко ноћи остајала у предсобљу. А да не би било какве преваре, ја сам их сваке ноћи двапут обилазио и никако се на целом путу нисам ноћу свлачио, увек сам био на опрезу. Осим тога наредио сам свом подофициру коначару да у становима где ухапшени имају да буду увек направи на прозору или у ком било углу малу неприметну рупу да могу кроз њу ноћу провирити, јер иако је свећа код њих горела, код краковског бискупа ништа се споља није могло видети зато што је он редовно пред спавање покривао прозор салветом. Уз то се скоро никад није ни свлачио. Био је увек спреман, као да се нечем надао. Понекад је тако обучен излазио у двориште и ходао горе-доле, па се помало и у страну одмицао и све нешто загледао, а стражара за собом никако није марио.

Осим тога, своју је постељу сваке ноћи заграђивао малом свиленом завесом која му је послана с оделом. Иза те завесе он је ноћу палио котур воштане свеће (из Варшаве су му послали неколико таквих великих котурова), и тако је по сат и више читао неку књигу. Све су то били разлози за сумњу. Под видом да чита, обмањивао ме је до пола пута, док нисам најзад дознао шта му је на памети. Али о томе ће бити касније речи.

Мој подофицир коначар, као што сам већ рекао, остављао је увек у стану краковског бискупа рупу у углу од прозора, или би парче стакла избио, или рам на прозору неприметно провртео, тако да тај отвор није могао бискуп салветом затворити, и ја сам могао макар једним оком кроз њега видети шта се унутра ради. Тако сам сваке ноћи и чинио и гледао га редовно како иза завесе чита.

Једног дана, док смо разговарали, он ме је стао молити да му кажем ко се налази у оним другим двојим каруцама: „Зацело сте", рекао ми је, „оне ноћи у Варшави осим мене још неког од господе ухапсили, па и њих водите."

Нисам много размишљао да ли се та његова молба слаже с наредбом која ми је дата. У тој наредби се забрањивало само да буду заједно, и ја сам о томе водио рачуна, а да један за другог не знају, томе нисам придавао никакве важности, нити сам у томе видео неку опасност. Зато сам му учинио по вољи и рекао му то што жели да зна.

Њега је то врло обрадовало. Казао ми је како се радује тим сапутницима и како се нада да ће се једаред наћи с њима, па је још додао: „Што сте мене ухапсили, то је било од велике важности и за то је било разлога, јер ваш посланик, кнез Репњин, не би уопште ни у чем успео да сам ја остао на слободи. И што је хетмана са сином ухапсио, и то је морао учинити, јер и они важе као прваци, али што је кијевског бискупа ухапсио, ту нисам доста паметан" — и ту се бискуп насмејао. „С њим имате само једну непотребну бригу. Морате га хранити и појити, а човек је без икаквог значаја."

После тих речи замолио ме је наново да му дозволим да се с њима види. То је било већ сувише. Толико му нисам могао да учиним. Рекао сам му да од тога не може бити ништа, али сам му дао наде да ће ускоро зацело бити сви заједно и да ће се моћи до миле воље наразговарати. Али бискуп је навалъивао и ја нисам могао да га потпуно одбијем. Рекао сам му да до формалног састанка не може доћи, али да му могу учинити да се сутра у путу виде. Он је већ и тиме био задовољан и захвалио ми се.

Кад смо ујутру излазили из села, наредио сам да прво пођу каруце кијевског бискупа и, кад су мало одмакле, зауставио сам их усред поља, па сам пустио да им се приближе каруце краковског бискупа и да се задрже поред првих, а с друге стране је довезен и хетман са сином, и тако су из кола гледали једни у друге. Колика је то била радост кад су се изненада видели! Чак су и заплакали. И да су ту дуже остали, не би се, зацело само на том завршило. Али ја сам прекинуо њихов

разговор и наредио да се полази. Касније сам још понекад дозвољавао, кад смо изјутра кретали, да се у пролазу виде, али више нисам допуштао да се разговарају.

Једно вече, при обиласку, нисам ништа нарочито приметио: бискуп је седео и читао, а официри су легли да спавају, али како су лежали на земљи, ја их кроз рупу на прозору нисам могао видети, само сам чуо да се између себе разговарају, нису, дакле, још заспали. Толико сам видео и вратио се у свој стан, отпасао сабљу, наредио да ми се донесе мало сена, простро га по клупи, пребацио преко њега огртач, легао и покрио се бундом, не свлачећи се. И таман сам заспао, неко поче да ме буди из најлепшег сна, да ме дрма и да ме зове. Могао сам одмах видети ко ме буди,[1] јер ми је горела свећа на земљи, али како сам био бунован и изненађен, ја сам се поплашио, скочио на ноге и почео да трљам очи.

Чим сам се мало освестио, помислио сам да се морало нешто важно десити. Да није нешто са ноћном стражом? — помислио сам. Видим, преда мном стоји онај мој подофицир о ком сам раније говорио. Ја сам му увек наређивао да после мог ноћног обиласка и он обиђе стражу и погледа да ли спавају ухапшени. Зато ми је сад и дошао: „Изволите", рекао је, „да видите, али само брзо. Ја сам после вашег обиласка био код краковског бискупа и кроз прозор га видео како пише. Зато сам вас и пробудио."

Та ме је новост запрепастила. Нисам знао ко му је могао дати перо и мастило, јер он то није имао, а писање је било забрањено свим ухапшенима. Чим сам то чуо, пожурио сам тамо и збиља

[1] Овде се прекида рукопис Пишчевићевог дела и почиње концепт на засебним листовима. У концепту причање није доведено до краја, нити су дати обећани документи. (Примедба руског издавача, Нила Попова.)

сам кроз рупу на прозору видео да је тако. Седи ти мој бискуп на кревету иза завесе и пише. Он је добио из Варшаве са оделом и мали писаћи сто, са ногама на расклапање. У њему су били бријачи, сапун и некакве водице — то сам видео кад сам му по списку предао ствари — али мастила и пера није било. Он је тај писаћи сто држао иза завесе и употребљавао га као сточић на ком је држао свећу и књигу. Сад је на њему писао. Довољно ми је било само да видим његову сенку од свеће. Лепо се видело како му рука иде по хартији и како умаче перо у мастило. Гледао сам неко време шта ради. Нисам хтео ни да се макнем само да га не узнемирим и не покварим ствар. Полако сам се одмакао и оставио га, да видим шта ће даље бити.

Официре нисам опазио. Пошто су лежали на земљи, нисам могао знати да ли спавају или не. Кад сам одлазио, рекао сам подофициру да остане тамо и види хоће ли бискуп још дуго писати, па да ме ујутру о томе извести. И још сам га утврдио да о томе ћути и да све то задржи у тајности.

Ујутру рано дошао ми је подофицир и испричао да је бискуп после мене писао још читавих пола сата, а кад је престао, метнуо је ту хартију у писаћи сто и затворио га, па је угасио свећу и легао да спава.

Кад је било све готово за полазак и кад је мојим хапшеницима послужена кафа, свратим код бискупа да код њега попијем кафу, да га упитам за здравље и да ли је ноћас добро спавао. Одговорио ми је весело да ниједне ноћи није тако мирно спавао као те ноћи и да се осећа лак и здрав. Упитао сам и капетана и оног другог официра како су, јесу ли добро спавали, и да ли су им досађивале бубашвабе и стенице, као мени. Одговорили су ми да им ништа није сметало и да су провели ноћ мирно.

Кренули смо затим на пут и путовали као обично до близу два сата и на одређеном месту ручали и заноћили. Доцкан увече обишао сам хапшенике, по обичају, и кроз прозор погледао бискупа. Он је као и раније иза завесе читао, али ја му, наравно, нисам више веровао, него сам наредио мом подофициру да га касније опет обиђе и види шта ради — да ли ће опет писати.

После пола сата дотрча опет мој подофицир и извести ме да је бискуп оставио књигу и да опет пише. Ја брзо тамо, и видим да заиста пише. И враћајући се у стан мислио сам у себи: Добро, добро, пронаћи ћу ја већ ту твоју канцеларију, неће бити онако као што ти мислиш.

А сад да оставимо бискупа на миру. Нека га, нека заврши свој посао, па нека нам готов падне у руке. Него да проговоримо о оној другој господи, да видимо како су се они владали на путу.

О кијевском бискупу нема шта да се каже. Он је био човек у годинама и већ сасвим оронуо. Више је ћутао него што је говорио, а ако је кадгод што и казао, то је било бесмислено. Тек понекад рекао би нешто што је било на месту. Иначе, кад се наједе и напије, свуче се и легне да спава — и то му је било све.

И хетман је био стар човек. Али он је био миран, пажљив и од реда. Разговарао је љубазно, није се ни због чега бунио, него се сав предао судбини. Његов син, староста Долински, угледао се на оца. И он је био љубазан и, као млад човек, весео. Али и на њих сам морао пазити, јер се ни они, исто као и краковски бискуп, нису ноћу свлачили, него су легали обучени. Хетман је и браду пустио. Није хтео да се брије, и брада му је већ била добро израсла. Ја сам му неколико пута рекао да треба да се обрије, а он ми је одговорио да заробљеник и треба такав да изгледа, па ми је и тиме давао разлога да на њега добро мотрим. Тако смо се приближили већ и граду Гродну. Преноћили смо на једну миљу далеко од њега.

Гродно је велики и насељен град. Нисам могао да га заобиђем јер је испред њега текла река Њемен, преко које је требало прећи скелом. Пролазак кроз град није могао бити опасан јер је ту

био наш генерал Измаилов с коњичким пуковима. Одмах сам послао генералу официра, извештавајући га кога водим и молио га да се побрине за скеле. Али док ми се официр није вратио, пала је већ ноћ, а генерал ми је по официру поручио да ми не светује нити да на том месту пређем преко реке, нити да прођем кроз град са хапшеницима. У граду је много народа, па би могло доћи, рекао је, и до побуне, и да је зато боље да заобиђем једно две миље испод града и да се на другом прелазу пребацим.

Одмах сам послао другог официра с пратиоцем да види тај други прелаз. После тога нисам ни легао. Поставио сам стражу и код људи и код коња, као и обично, а кад се сасвим смркло, обишао сам затворенике. Почео сам од краковског бискупа. Кроз рупу на прозору видео сам да опет пише, а приметио сам и да су официри будни, јер је један, лежећи на земљи, кашљао. Мало сам постојао да видим шта ће с тим писањем бити. Ускоро је престао да пише, па је направио коверат и почео га печатити. Мени више није требало. Оставио сам мог подофицира и рекао му да пази шта ће даље бити, а ја одем да обиђем и друге хапшенике. Њих сам све затекао како спавају.

Враћајући се од њих, прођем опет поред стана краковског бискупа. Тамо ме је, у прикрајку, дочекао мој подофицир. Рекао ми је да је бискуп излазио и да се шетао по дворишту, па да се онда приближио суседној кући и викнуо капетановог посилног и да се с њим нешто разговарао, а онда да су отишли заједно у бискупову собу и легли да спавају. Кад сам то чуо, погледао сам кроз рупу и видео да свећа гори и да посилни лежи на пећи. То се раније никад није дешавало. Тај посилни служио је код капетана што је био уз бискупа, па је и бискупа услуживао. Ја сам му нудио једног хусара у службу, али он није хтео да га прими. Рекао је да је соба тесна за толике људе, и да му је довољан капетанов посилни — и ја сам то примио.

Сада, кад је дошло до посилног, није имало шта да се мисли: писмо је сигурно било код њега, а и капетан је сигурно за све то морао знати. Али како је посилни легао да спава и како до њега нисам могао тог часа доћи, нисам хтео да ноћу правим узбуну, него сам оставио све за ујутру — па сам, у пратњи подофицира, отишао у свој стан.

Изјутра рано док су сви још спавали, наредим да се мотри на посилног и само сам чекао да ми падне шака. Али осим тога имао сам и других послова. Вратио ми се официр ког сам послао да прегледа онај други прелаз. Он ме је известио да се тим прелазом никако не може прећи, јер је скела само једна, а уз то је још и мала, тако да на њу не би стале ни једне каруце, а камоли све. Због тога сам га морао послати одмах генералу да му јави да ћу ипак морати проћи кроз град.

Генерал ми је одговорио да радим како хоћу јер је то моја ствар, али док се све то гледало и испитивало прошло је време и ја сам морао и тог дана остати у селу и кренути тек изјутра.

Бискуп је тог дана поранио. Знао је да је пред нама Гродно и да треба кроз њега проћи. Зато је послао по мене да се распита хоћемо ли скоро кренути. Кад је чуо да ћемо ноћити у селу, почео ме је молити да дозволим да посилни Крјуков (он га је звао Краков) пође раније у град да нађе тамо неку праљу да му до ујутру опере рубље и у граду нас дочека; молио ме је још да дам Крјукову кола.

Одговорио сам му: „Пристајем, драге воље, само изволите. Кола ће бити брзо готова и ја ћу вам их послати. Ви само спремите вашу пошиљку и нека Крјуков буде спреман."

Одем онда у свој стан па наредим подофициру да са још два поуздана хусара појаше што пре, бар четвртину миље напред, да пресретну Крјукова, одузму му бискупово писмо и донесу га мени. Посилног да ми доведу, али с друге стране села, да га нико не би видео. Мај подофицир одјаше, а ја пошљем кола пред бискупов стан, те посилни сед-

не и пође. На путу је, по мом наређењу, дочекан и коверат му с писмима одузет.

Чим је посилни отишао, ја сменим и капетана што је био код бискупа и оног другог официра. (Они су били браћа. Ни једног ни другог нисам раније знао. Придодао ми их је пред полазак кнез Прозоровски). Место њих поставио сам другу двојицу у које сам се више поуздавао. То је за бискупа био велики удар. Послао је по мене и молио да дођем, али ја нисам отишао. Изговорио сам се да имам много посла и да немам времена.

Кад је посилни видео тојаге, признао је одмах да је код Јевреjина купио перо и мастило и дао бискупу, да је за то добио од њега четири златника и да је за све то и његов капетан знао. „А хартију му ја нисам донео и не знам где је нашао."

После сам дознао да је употребио ону хартију што му је била прострта између послатог одела.

Капетан није знао да је посилни ухапшен и да су писма нађена. Кад сам га дозвао и упитао зна ли колико ноћи већ бискуп пише и откуда му перо и мастило, он је одговорио да то уопште није тачно, да је он увек поред бискупа и да би зацело видео кад би то тако било. Ја сам му рекао нека ништа не крије и да ће за њега бити боље ако каже истину, али он се и даље бранио. Прекинуо сам му реч и наредио да се доведе посилни, који је био стављен у кладе, и покажем му писмо. Посилни је поновио своје признање и оптужио капетана. Ја сам хтео да га одмах ухапсим, али кад је он видео шта га је снашло, пао је на колена и признао све, молећи за милост. Нећу да му наводим име. И он и његов брат били су пешадијски официри, Немци.

Коверат је био адресован на пољском и требало је да се преда у граду старешини, „супериору", у језуитском манастиру. Кад сам га отворио, нашао сам у њему малу белешку, у којој бискуп јавља да га воде као заробљеника и заклиње старешину ранама Христовим да се други, приложени коверат пошаље што пре по куриру у Варшаву

старешини његовог двора, Велегорском. На том се писамцету и потписао.

Распечатио сам и тај други коверат. Било је у њему много листића писаних на пољском. Заједно би изнели више од једног табака. Све сам то прочитао. У почетку је казао: „Моје ропство траје и даље. Своје муке стрпљиво сносим ради вере." Оно остало није било нимало важно и било је писано више као неки извештај. Највише је говорио о том свом путовању и како у храни и пићу не оскудева. Та писма нису била ни од каквог значаја и, да не упропастим капетана, нисам ту ствар терао даље. Задржао сам писма код себе, и данас се налазе негде међу мојим хартијама. Капетана и његовог брата сам преместио и наредио им да за време целог пута не излазе бискупу на очи — а посилног сам водио у кладама.

Ујутру рано, кад је све било готово и кад је мој официр спремио на прелазу скеле, кренули смо, стигли до прелаза и почели се одмах превозити. Превезли смо се добро. Имали смо четири велике скеле и брзо смо се пребацили на другу страну.

Гродно се налази на малој узвисини, поред саме реке. Тамо се одмах сазнало за наш долазак, јер је народ у гомилама долазио и гледао. Многи су хтели да приђу каруцама да добију благослов од бискупа, али у томе нису успели, јер су пратиоци с обе стране каруца јахали тако збивено да ухапшене нико није могао видети. Тад сам видео сву људску глупост: маса људи и жена на колеонима, с бројаницама у подигнутим рукама, читали су молитве. Ми смо прошли, али не кроз сам град, него мало удесно, кроз мале улице, кроз које нас је мој официр, унапред послан, провео. И тако смо изишли из града.

Свратио сам за часак генералу Измаилову, да се с њим видим. Раније нисам имао част познавати га, а сматрао сам и за дужност да га известим да сам ухапшене извео из града. Он ме је примио

врло лепо и рекао ми да сам био врло смео кад сам се усудио кроз град да прођем.

„Град је велик и народа је у њему много. Зато је требало помишљати како бисте у случају неког нереда сачували ухапшене, јер сте се", рече, „могли наћи у великој незгоди."

Ја сам му одговорио да смо туда морали проћи и да смо већ прошли, а незгода није могло бити „јер ја нимало не сумњам да ми ваше превасходство, у случају потребе, са својом војском не би помогло, а осим тога ни моја јединица не би допустила да се осрамоти". Поздравио сам се затим с њим и пошао за својом јединицом, која ме је иза града чекала, и продужим пут.

Тада наредим подофициру да оне три кошуље увијене у салвет, које је јуче краковски бискуп послао у град ради прања, однесе бискупу у каруце и да му каже да му је то у пролазу дао један човек из неког манастира, а да се онај ко их је донео тешко разболео и остао у граду. Бискуп је кошуље примио и јако се онерасположио; то су ми причали његови пратиоци. Целог дана је био љут и једнако је посилног помињао и тражио да му га доведу. Али ја више нисам водио рачуна о његовом причању и његовим бригама, него сам гледао свој посао.

После Гродна пут је био више шумовит, мочваран и врло рђав. Тешке и гломазне каруце нису могле ићи споредним сеоским путевима и зато сам био приморан да се држим друма. Уз пут сам наилазио на варошице, али сам увек пролазио кроз њих и задржавао се на ноћишту редовно у селима. Тако сам и тога дана учинио. Морам напоменути да код мог пријатеља, краковског бискупа, већ два дана нисам био. Отишао сам му тад кад смо остали на преноћишту. Он ме је одмах стао запитквати о посилном: „Где је Краков?" Одговорио сам му да ми је речено да се разболео у граду, да сам по њега послао и да се надам да ће данас доћи. Тиме сам га мало смирио, али ипак је тога дана неколико пута за њега питао.

Да га се решим и да ме више о њему не запиткује, натерам једног мог официра да напише писмо на моје име, које ми је, тобоже, писао генерал Измаилов по куриру ког сам ја послао (као што сам казао бискупу) по болесника. У том писму генерал ме као извештава да болесног посилног Крјукова (пошто је болест тешка) није могао послати за мном, него је наредио да га одведу у болницу и да ће тамо остати до мог повратка, ако дотле не оздрави. Запечатим то писмо, зовнем једног свог каплара, дам му писмо и кажем му да узме једна сељачка кола, па да пред вече, кад ја будем код бискупа, дође с колима пред бискупов стан, преда ми писмо и каже да ми га шаље генерал Измаилов, а посилног да није могао довести јер је болестан.

И тако ја примим писмо, распечатим га пред бискупом, прочитам и дам га официру, бискуповом пратиоцу, да га пред бискупом прочита. На тај начин сам га најзад уверио, те се смирио и престао запиткивати. Али био је сав ојађен и страшно замишљен. Ја сам се, међутим, правио невешт, као да појма немам о његовим писмима.

Сад је у путу почео да изводи нешто ново. Јако се спријатељио са мном. Тражио је да цео дан седим уз њега и једнако заподевао разговоре. Ја сам му чинио по вољи. Сваки дан сам му долазио, ручавао сам с њим заједно и седео код њега колико год ми је време дозвољавало. Улазили смо у разне дискусије и, истину рећи, он је био човек паметан и учен. Знао је језике и с њим је било врло пријатно разговарати. Напустио је ону своју ранију оштрину и постао тих и благ. Често смо разговарали и о војним стварима. Он је улазио и у подробности и суд му је увек био правилан. — Али све је то било удешено.

Кад смо се боље упознали, питао ме је да ли сам прави Рус; или сам странац, јер му се чини по презимену да сам Мађар. Па онда, које сам ве-

ре и да ли сам одавно у служби, и још ми је много сличних питања постављао.

Ја сам му одговорио да нисам Мађар, него да сам Србин, да сам у Ћесарској разрешен службе, да сам православне вере и да сам у Русији већ доста дуго. Онда ме је запитао колика ми је плата. Ја сам му и на то одговорио. Он се врло зачудио и рекао да ми је према тежини службе плата мала и да код њих сваки племић својим официрима више даје. Одговорио сам му да службу владаоцу не чини само плата него и велика почаст. „Зар може служба вашој господи, о којој говорите, бити равна нашој служби? Ма колико ви плаћали ваше такозване официре, ипак је то нешто сасвим приватно, рецимо, као мој или чији било слуга."

Он је на то почео причати о својој власти, господству и угледу у Пољској. Да је он кнез Сиверски, да има огромна имања, да му годишњи приход износи пола милиона златника, да је цењен од римског папе, да је ускоро имао да добије и титулу кардинала, да је о томе већ био и обавештен, али да му је све то покварила та несрећа што му је одузета слобода.

Онда ме је замолио да му дозволим да изиђе у поље да се прошета и замолио да и ја пођем с њим. Пристао сам. Изишли смо из дворишта и пошли поред потока, али иза нас, мало поиздаље, ишла су два хусара. Опет је почео о својим имањима и приходима, па је додао: „А шта ми све то вреди? То ми је само за живота, а немам никог ко би ме наследио. Једино кад бисте ви можда хтели... Ви бисте били тога достојни и могли бисте се још за мог живота свим тим користити, само ако пристанете."

Кад сам то чуо, одмах сам схватио с каквом он то намером говори. Одговорио сам му немарно да на то у оваква времена не треба да мисли. „Ваше прилике су сада", рекао сам му, „такве да ће и вама самима све то што имате требати. Зато је боље да будете стрпљиви и чекате своје ослобођење, које ћете можда временом и добити."

Он је одмах дохватио моје речи о ослобођењу, и рекао: „Моје ослобођење зависи сада једино од вас. Ако хоћете да ми ту милост учините и да ме пустите, ја вам се кунем чашћу да ће сав мој годишњи приход бити ваш, а још би најбоље било кад бисте изволели са мном заједно побећи, или, ако хоћете, могао бих вам све то послати куда ви будете наредили."

Плануо сам на ту увреду. Застао сам и рекао му љутито: „Слушај ти, бискупе, за мене не вреди ништа ни твоје богатство, ни твоја част. Како си се само усудио да ме на то мамиш? Знаш ли ти да читаво твоје имање и сва твоја Пољска не вреде колико моја част — толико ја своју част ценим и чувам. Зар ти није довољно што сам баш ја изабран да вас ухапшене на тако далеком путу пратим — поред свих других царичиних официра који су се налазили у Варшави? И ти би хтео да ја ту част и то поверење презрем? Мислио си да ћу бешчасно пристати на твој одвратни предлог? Али у мени нећеш наћи то што си мислио. И нека те је стид од твојих речи" — и кад сам му то рекао, окренуо сам се натраг и рекао му: „Изволите се вратити у свој стан."

Бискуп се после мојих речи застидео и сав поруменео, и кад сам се ја окренуо и хтео да се вратим, замолио ме је да за часак станем. Застао сам и упитао га: „Шта сте још желели?"

Он ме је онда почео молити да му опростим. Рекао је да би му било врло драго да се ослободи, да га због те жеље нико не може осуђивати и да се само од своје велике невоље усудио да ми о томе говори. „Ви, велеможни пане (тако ме је звао), треба да разумете и знате да се човек у великој невољи окреће за помоћ на све стране. Па тако сам се и ја усудио да се понадам у ваше милосрђе, али ваша је верност тако велика да не можете да ми услишите вољу, и кад је тако, ја се морам покорити својој судбини. А вас најлепше молим да ми опростите и да се на мене не љутите." Кад је то изговорио, подигао је очи и руке небу и рекао:

„Срећна си, царице руска, што имаш такве људе у војсци, и није никакво чудо што таква војска побеђује.“ Онда се заплакао и рекао: „А сад како год хоћете, ја сам у вашим рукама.“

Дирнуле су ме његове сузе. Сажалио сам се па сам му рекао: „Немојте се тако жалостити, надајте се у свевишњега и очекујте милост од њеног величанства наше царице. Немојте очајавати, него будите јаки духом и подносите храбро то што вас је снашло. Треба да се ослободите на частан начин, а не као што сте били намислили. Треба да сачувате своје достојанство како ваш чин захтева. И како бисте се само осрамотили кад бисте се на тај начин ослободили! Зато вас саветујем да будете стрпљиви и мирни. Не покушавајте ништа на силу, а време ће само од себе све учинити.“

Он је после мојих речи оборио главу и заћутао, и тако смо се вратили натраг. Није више ништа покушавао, нити је шта било слично говорио.

Путовали смо још неколико дана и приближили се Вилни. Задржали смо се у једном селу на две миље од ње, и ту ноћили и провели сутрашњи дан. Одатле сам послао официра с рапортом генералу Нумерсу у ком сам га известио о свом доласку. Питао сам га на који начин жели да се ухапшени уведу у град. Он је, међутим, још пре мог доласка био обавештен о нама преко писма нашег посланика, кнеза Репњина, из Варшаве. Зато ми је послао потпуковника Куљебакина да се с њим договорим како да се то уреди а да о томе грађани ништа не сазнаду. Куљебакин је био помало узнемирен. Говорио је како је то велики град, како је врло настањен и како се боји да не буде неких нереда или напада, па да не дође у одбрани и до крвопролића. Ја сам га запитао: „Па зар у граду нема наше војске кад мислите да је то тако опасно?“ — а он ми је одговорио да у граду има два батаљона гренадира.

Ја се онда насмејем: „Са два батаљона може се читава Литва, а не само Вилна, натерати на послушност. Али, ако ви налазите да је то тако тешко, запитајте генерала хоће ли ми поверити ту ствар, па ћу их ја сам увести у град.“

Мој друг и стари познаник, потпуковник Куљебакин, радо је пристао на мој предлог. Питао ме је само на који начин мислим то извести, да може генерала известити.

Одговорио сам му: „Нека ми се још данас пошље само један подофицир који ће ме довести до капије кроз коју треба ући, а ја се“, рекао сам му, „надам да је на капији наша стража. Осим тога, нека тамо буду спремна и три официра на коњима који ће ухапшене спровести до њихових станова. То је све што тражим, остало је моја брига. А реците генералу и то да нећу ући у град са целом јединицом, него ћу јединицу оставити код капије. Уз сваке каруце ићи ће само по четири хусара, а уз њих ћу бити и ја. Осим тога, нека у сваком стану буде постављен сто и нека вечера буде готова, а ја полазим вечерас.“

Мој пријатељ је све то примио, опростио се са мном и вратио се у град, а ја сам већ имао спремна кола за полазак и само сам чекао да падне ноћ и да ми из града дође воћа. Кренуо сам се чим ми је стигао воћа. Ноћ је била баш како треба. Месец је сијао, ишли смо брзо. На градску капију стигао сам пред саму поноћ. Своју јединицу сам оставио иза града код капије. Повео сам само по четири хусара уз сваке каруце, и тако ушао у град. Наша стража је била под оружјем, а официри које сам тражио од Куљебакина дочекали су ме на коњима. Они су већ знали кроз које ће се улице ићи, и сваки је стао испред једних каруца. Ја сам јахао испред кола краковског бискупа.

Ишли смо врло полако, без лупе и галаме, и стигли тако пред врата стана краковског бискупа. Он је одведен горе у стан, а у истој улици смештени су и остали. Моје хусаре вратио сам у је-

диницу, а ја сам остао код краковског бискупа, где је већ стигао и потпуковник Куљебакин.

Сто је био постављен, почела су се износити јела. Пошто других слугу није било, јела су износили стражари, гренадири. То су све били наочити људи с негованим бакенбартима, и чисто одевени. Бискуп их је гледао, па је показао главом на њих и рекао: „Не бих волео да имам оваквe камердинере."

После вечере смо оставили бискупа да се одмори, а ја сам отишао у свој стан. Ујутру сам отишао генералу и известио га да су ухапшени доведени у град и питао га коме треба да их предам.

Ја сам се с генералом Нумерсом још одраније добро познавао. Он ме је дочекао љубазно. Распитивао се о свему: и како су ти људи похватани, и да ли се све то у тишини свршило. Ја сам му све испричао и остао код њега на ручку. Он је мало касније наредио потпуковнику Куљебакину да прими ухапшене од мене. Ја сам са својом јединицом остао тамо још два-три дана док нисам добио из Москве плату за наш корпус.

БИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА О ПИШЧЕВИЋУ О ОВОМ ИЗДАЊУ

БИБЛИОГРАФСКА БЕЛЕШКА О ПИШЧЕВИЋУ

Руски издавач *Мемоара*, Нил Попов, био је и њихов први читалац и први критичар. Он је био први који их је похвалио као дело „изванредно занимљиво". Ко је све од Срба после Нила Попова и кад читао Пишчевића? Разуме се, могао их је пре првог српског издања од 1961. године читати само на руском. Народна библиотека у Београду набавила је руски оригинал одмах по изласку из штампе: 1884. године књига је била заведена у инвентар, а од 1902. године Библиотека је књигу учинила приступачнијом тиме што је штампала другу књигу свог *Каталога*, с поднасловом „књижевност словенска" (уредник је био књижевник Милован Глишић). У том каталогу Пишчевићево дело било је заведено под именом Нила Попова, што је Пишчевићу било од помоћи, јер је то руско име било много познатије него Пишчевићево. Али, колико је мени познато, први наш научни радник који је поминьао и у извесној мери употребио Пишчевићеве *Мемоаре* био је Мита Костић, тек 1923. године. Те године је он у својој студији: *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Словеносрбија* (у *Етнографском зборнику* Српске академије наука а као 14. књига Цвијићевих *Насеља*) употребио као извор Пишчевићеве *Мемоаре*.

Осим *Мемоара* Пишчевић је написао и једну историју српског народа под насловом: *Књига о нацији српској, о владаоцима, царевима и краљевима, кнежевима и деспотима и свима догађајима у народу српском*. Оригинални рукопис тог дела чува се у одељку рукописа (Архиви) Српске академије наука и ту се налази још од седамдесетих година прошлога века, а ту је дошао као поклон Нила Попова претходнику Академије, Српском ученом друштву. Ја сам, верујући штампаном каталогу Акаде-

мијиних рукописа од 1901. године, у коме Пишчевића није било, помислио да је то дело изгубљено, и то и рекао у *Зборнику* Матичином. Књижевник Божидар Ковачевић, тадашњи управник, проверио је инвентар и Фонд Архиве и нашао рукопис, на чему му овде изјављујем захвалност.

Ову *Књигу о нацији српској* корисно је употребио Нил Попов и на основу њених података објавио две студије: 1. *Војне насеобине Срба у Аустрији и Русији* објављена у часопису *Вѣстникъ Евопы*, 1870, бр. 7; 2. *Из рукописа с краја XVIII века Српска историја од Пишчевића* (објављена у зборнику *Родное племя* II, 1877), где је Попов изложио стање српске цркве у Аустрији у XVIII веку. Тако је Пишчевић и са овим скоро непознатим својим делом био од користи своме народу, иако преко руске науке.

Оба дела Пишчевићева и *Књига о нацији српској* и *Мемоари* остали су непознати и Србима и Русима кроз читаве деценије, чувана од његових потомака као породична успомена, — све до 1867. године. Те године је у Москви одржавана етнографска изложба, тада велики догађај, који је узбудио сву словенску јавност и довео у Москву многе представнике свих словенских народа, па и Срба. То велико узбуђење словенско обузело је и Пишчевићевог праунука и у њему се пробудила љубав за далеке претке; он је тада Нилу Попову, као српском представнику, предао најпре *Књигу о нацији српској* а дванаест година доцније и *Мемоаре*.

С. М.

О ОВОМ ИЗДАЊУ

Ова књига је треће српско издање Пишчевићевих *Мемоара*. Руски оригинал издао је Нил Попов, познати радник на српској историји XIX века. Објавио их је 1883. године у Москви као издање „Друштва за историју и старине руске". На српски су *Мемоари* преведени по иницијативи Младена Лесковца и објављени у наставцима у *Зборнику Матице српске за књижевност и језик*, књ. VIII, IX/X и XI, 1961—63. Без те Лесковчеве иницијативе ко зна кад би наша просвета добила ту књигу. У Матичином *Зборнику Мемоари* су објављени под насловом који им је дао писац: *Извештај о доживљајима Симеона Степанова Пишчевића* итд. У другом издању (Српске књижевне задруге) тај наслов замењен је краћим, садашњим. Још једна измена учињена је у Задругином издању: компактни текст Пишчевићев, подељен у оригиналу и у првом српском издању на три дела, издељен је још и на главе.

То Задругино издање, поново прегледано, налази се сад пред читаоцима.

С. М.

САДРЖАЈ

Вошко Петровић, Симеон Пишчевић и његови Мемоари 7

МЕМОАРИ

Први део 41
Други део 211
Трећи део 543

Библиографска бележка о Пишчевићу 619

О овом издању 621